T. C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Doktora Tezi

ZORUNLU GÖÇLER VE TÜRKİYE'DE DERSİM 1938 ÖRNEĞİ

Murat ZEYTİNLİ

2502960102

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Levent ÜRER

İstanbul, 2012

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
1982 ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Murat ZEYTİNLİ**
Anabilim/Bilim Dalı : **Uluslararası İlişkiler**
Danışman : **Doç. Dr. Levent ÜRER**

Numarası : **2502960102**
Tez Savunma Tarihi : **11.04.2012**
Tez Savunma Saati : **13:00**

Tez Başlığı : **Zorunlu Göçler ve Türkiye'de Dersim 1938 Örneği**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF. DR. BİRSEN ÖRS		Kabul
DOÇ. DR. LEVENT ÜRER		KABUL
DOÇ. DR. L. HİLAL AKGÜL		KABUL
DOÇ. DR. NAMIK SİNAN TURAN		KABUL
DOÇ. DR. AYŞEGÜL KOMSUOĞLU		KABUL

Zorunlu Göçler ve Türkiye'de Dersim 1938 Örneği

Murat ZEYTİNLİ

ÖZ

Hareket edebilen canlıların zaman ve mekânda yer değiştirmesi olarak tanımlanabilecek göçü, insanlar açısından, kişiye bağlı göçler ve zorunlu göçler olarak ikiye ayırmak mümkündür. Kişiye bağlı göçlerin temel özelliği, kişinin göç kararının öznesi olması, göç kararını veren ve eylemi gerçekleştiren olmasıdır. Yerinden edilme veya yerinden olma terimleriyle de ifade edilen zorunlu göçlerde ise kişinin göç kararının nesnesi durumunda olması söz konusudur. Göç kararı başkaları tarafından alınmakta, kişi karara uymak zorunda kalmaktadır. Zorunlu göçler; savaşlar, iç savaşlar, güvenlikle ilgili sorunlardan kaynaklanabileceği gibi, kalkınma programlarına bağlı ekonomik nedenler ya da deprem, sel, heyelan vb. doğal afetlerden kaynaklanabilir.

Türkiye'de Dersim bölgesi, resmi adıyla Tunceli vilayetinde 1938 yılında gerçekleştirilen zorunlu göç, asayiş sorunları ve devletin bölgede kesin hâkimiyet kurma çabasından kaynaklanmış görünmektedir. Dersim'de yaşayan aşiretler Osmanlı Devleti'nin merkezileşme çabalarına karşı defalarca ayaklanmış, Rusya ile yapılan savaşlar sırasında devletin zayıflığından yararlanarak, askeri birliklere saldırmış ve devlet binalarını tahrip etmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana çevre illerde ve kendi aralarında çapul ve gasp, öldürme eylemleri yürüten Dersim aşiretleri, Kurtuluş Savaşı sırasında Sivas'ta yaşanan Koçgiri ayaklanmasına destek vermiştir.

Modern bir ulus devlet olma ve ülkenin her tarafında hâkimiyetini kesin olarak kurmayı amaçlayan Türkiye Cumhuriyeti yöneticileri, Dersim hakkında raporlar hazırlamış ve hazırlatmışlardır. Devlet, kendisini hazır hissettiğinde de Dersim bölgesinin sınırlarını daraltmak suretiyle Tunceli vilayetini oluşturmuş ve orada özel bir yönetim şekli kurmuştur. Tunceli'de askeri kışlalar, devlet binaları, yol ve köprüler yapılmasına başlanmış, yeni okullar açılmıştır. Bu çalışmaların bölgeyi hâkimiyet altına almayı amaçladığını anlayan aşiret liderlerinin çabaları ile yeni yapılmakta olan köprüler yakılmış, askerlere yönelik saldırılar düzenlenmiştir. Bu

eylemlerin sonucu ise 1937 ve 1938 yıllarında düzenlenen askeri harekâtlar ile ayaklanmaya katılan ya da ayaklanma olasılığı bulunan kişilerin öldürülmesi ya da Tunceli'den çıkarılarak, Batı illerinde zorunlu iskâna tabi tutulması olmuştur.

Tunceli'de 1938 yılında yaşanan zorunlu göç, güvenlik nedeniyle yapılan ve zorunlu iskân ile desteklenen bir sürgün olarak nitelendirilebilir. Zorunlu göç ile bölgede devlet hâkimiyetinin sağlanması ve asayiş sorunlarının önlenmesi amacına ulaşılırken, bölge halkının gönderildikleri Batı illerinde asimile edilmesi sağlanamamıştır. Ancak, aşiret liderlerinin ve önderlerinin etkisi kırılmış, sembolik denecek düzeye inmiştir. Batı illerine sürülen halk, anadilini ve toplumsal özelliklerini kaybetmemiş, büyük çoğunluğu ilk fırsatta ayrıldıkları yerlere geri dönmüştür. Özel yönetime rağmen, Tunceli'de ekonomik kalkınma da yetersiz kalmış olup, il sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 81 il arasında 52. sıradadır. Devleti Tunceli'de kişi başına yaptığı harcama elde ettiği gelirden çok yüksek olup, bu harcamaların ağırlıklı bölümünü güvenlikle ilgili harcamalar oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Zorunlu Göç, Dersim Ayaklanması, Zorunlu İskan, Tunceli Kanunu.

Forced Migrations and the Example of Dersim 1938 in Turkey

Murat ZEYTİNLİ

ABSTRACT

Migration which could be defined as “displacement in time and space for the moving creatures” and in terms of human being it can be divided into two categories such as migration meaning “migration depends on person” and “forced migration” or “displacement”. The basic feature of the migration depending on the person is the person is the subject of the migration decision. He or she is the one who decides on migration. In forced migration which can also be called as “displacement” the person is the object of the of migration. The decision for migration is taken by the others and the person is forced to comply with it. Forced migrations could be because of wars and civil wars, security problems or economic reasons or due to catastrophe such as earthquake, flood, and landslides.

Forced migration from the region of Dersim or Tunceli province with its official name in 1938 occurred due to the goal of state to establish its full reign over the region and to solve security problems. Tribes living in Dersim rebelled several times against the centralization efforts during the Ottoman Empire, attacked Ottoman armies during the wars against Russian Army, and destroyed government buildings by taking advantage of the weakness of the state. Dersim tribes were attacking each other and also looting villages in the neighboring provinces. They also gave support to the uprising of Koçgiri in Sivas province during the Independence War of Turkey.

Founders and executives of the Turkish Republic prepared reports about the geographical features of Dersim, tribes and their activities to solve the problems in the region. When the state felt ready, Turkish Grand Assembly passed two acts to govern the region with martial law and to create Tunceli province. Then with a government decree, a lieutenant general were assigned as governor of Tunceli province with special legal powers. Military barracks, government buildings, roads and bridges were constructed and new schools were opened. When they understood that the aim of construction works were to put the region under government control completely, the tribal leaders organized attacks to soldiers and had the bridges over

the fast flowing rivers burned down. The results of these attacks were the military operations in 1937 and 1938 aiming to kill or exile the persons to the western provinces of Turkey who involved or organized the uprising. The forced migration from Tunceli in 1938 can be regarded as an exile which were made for security reasons and supported by a 10 year mandatory settlement.

With the forced migration from the region, the state has reached some of its objectives such as establishing its reign all over the regions, solving security problems and to prevent tribes to loot villages in neighbouring provinces. The influence of tribal or religious leaders have broken and decreased to a symbolic level. On the other hand, people who wer exiled to the Western provinces have not lost their native language and social characteristics and the majority have returned back at the first opportunity. They could not be assimilated., The reason for putting the region under special governance was declared to increase the welfare of people living there but economic development is still inadequate in Tunceli province. It is 52nd out of 81 provinces in terms of socio-economic development. The expenditure per capita by the state in Tunceli is much higher than the income and the expenditures of the state are mainly security-related expenditures.

Key Words: Migration, Forced Migration, Dersim Rebellion, Forced Settlement, Tunceli Act.

ÖNSÖZ

Akademik çalışma; kişinin seçtiği meslekte ilerleme ya da işi dolayısıyla yapması istenilen bir araştırmaya dayalı değilse, kişinin merak ettiği bir konuyu belli bir disiplin içinde araştırması ve bulgularını kayda geçirmesi faaliyeti olarak düşünülebilir. Akademiyle doğrudan ilgili bir işte çalışmadığım için araştırma tamamıyla kişisel ilgiye dayalıdır. Bu doktora kişisel merakımı gidermeyi ve şimdiye kadar sınırlı ölçüde araştırılmış bir konuyu incelemeyi amaçlamıştır.

Öncelikle, danışmanlığımı kabul eden değerli danışmanım Doç. Dr. Levent ÜRER'e minnet borçluyum. Danışmanın olması talebimi ilettiğim ilk görüşmede, tez konusu olarak ne düşündüğümü sorduğunda, antik dönemde Likya'daki kent birliklerinin günümüzdeki yönetim sistemleri ve demokrasiye yansıması ya da zorunlu göçler ve Türkiye'de Dersim örneğini düşündüğümü söylemiştim. Likya'daki kentlerin oluşturduğu birlik hakkındaki bulguları zaten arkeologların yayınladığı ve yeni bir bulgu elde etmenin zorluğu dolayısıyla beni ikinci konuya yönlendirdi.

Zorunlu göçler ve Dersim konusunun aklımda ne şekilde yer ettiğini açıklayamıyorum. Eski adıyla Dersim, daraltılmış şekliyle Tunceli vilayeti ya da çevre illerde doğmadım, büyümedim. Elazığ ve Bitlis'e yaklaşık 20 yıl önce yaptığım bir seyahat dışında bölgede bulunmadım. Hafızamda sadece bölgede yıllar önce bir sürgün yaşandığı konusunda bilgi kırıntısı vardı. Süreç içerisinde, sürgün dönemini Kastamonu'nun Araç ilçesinde geçirmiş bir ailenin öğretmen emeklisi oğlu dahil olmak üzere, Tunceli'de doğan, yaşayan ya da Tunceli'den sürgün edilenlerle bir şekilde bağı olan epeyce kişiyle tanıştım. Tez konusunun belirlenmesinden sonra, CHP milletvekili Onur Öymen'in, "Dersim'de analar ağlamadı mı?" sözleriyle ve Başbakan Tayyip Erdoğan'ın Dersim'de yaşananları "katliam" olarak nitelendirmesiyle, konu kamuoyunun gündemine oturdu. CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu, Dersim olaylarıyla ilgili arşivlerin açılmasını istedi.

Bayındırlık Bakanlığı'na bu konudaki arşiv belgelerini edinmek için yaptığım başvuru için, "… *yerel makamların belediye ve Valililiğin arşiv kayıtlarından yararlanmanız ve Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne müracaat etmeniz*

gerekmektedir." yanıtını aldım. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi) kataloğunda bulunan konuyla ilgili belgelerin çoğunluğu bu çalışmada kullanılmıştır. Tunceli Valiliği'ne yaptığım başvuruya, *"4982 Sayılı Bilgi Edinme Kanununun 7. Maddesi gereği özel bir çalışma olduğundan talebinize olumlu yanıt verileme[me]ktedir."* yanıtını aldım. Tüm kamu kurumlarının internet sitesinde yer alması gereken Bilgi Edinme butonu Tunceli Belediyesi'nin internet sitesinde henüz bulunmuyor. Tunceli Belediyesi'ne gönderdiğim e-posta mesajına hiç yanıt verilmedi.

Tunceli'nin 1938'de Elazığ'dan ve Dördüncü Umumi Müfettiş ve Tunceli Valisi tarafından yönetildiği dikkate alındığında, bu döneme ait belgelerin sadece Genelkurmay arşivlerinde bulunabileceğini düşünüyorum. Ancak, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivi'ndeki Dersim ile ilgili bölümün araştırmacılara kapalı olduğunu öğrendim. Dersim ve Zorunlu İskân" adlı eserin yazarı Sn. Hüseyin Aygün'ün, *"… elindeki belgelerin tamamı"* olduğu bilgisiyle fotokopilerini bana ilettiği belgeler, Dersim'den zorunlu göç ve zorunlu iskanla ilgili belgelerin, resmi arşivler yerine özel mekanlarda olması ihtimalini de güçlendiriyor.

Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıt ceridelerinin elektronik ortama aktarılmış olması ve Resmi Gazete arşivine internet üzerinden ulaşılabilmesi, çalışmada büyük kolaylık sağladı. Bu sayede, örneğin 2510 Sayılı İskân Kanunu ve diğer kanunların ilk kabul edildikleri şekline kolaylıkla ulaşabildim. Zabıt ceridelerinin elektronik ortamda olması, kopyalanmaları ve daha sonra kullanılmaları için gerekli süreyi kısalttı.

Zorunlu göçler ve Dersim konusunu seçtiğimizde, danışmanımdan sonra ikinci büyük katkıyı, konu üzerinde çalıştığı bilgisini edindiğim ve bir seminerine katıldığım Doç.Dr. Şükrü Aslan'dan aldım. Tez taslağını kendisine ilettiğimde, ilk kez karşılaştığı bir kişinin talebiyle yakından ilgilendi ve konuyu sınırlandırmamı tavsiye etti. Aksi takdirde başarıya ulaşmamın zorluğu konusunda da beni uyardı.

Çalışma sırasında, "İki Tutam Saç–Dersimin Kayıp Kızları" belgeselinin yapımcısı Kazım Gündoğan'dan büyük destek gördüm. Gündoğan ise o dönemdeki yoğun gala hazırlıklarına rağmen, görüşme talebimi kabul etti, süreç boyunca beni

doğru kişilere yönlendirdi. Sayın Şükrü Aslan ve Hüseyin Aygün dahil, konuyla ilgili kişilerle tanışmamı sağlayan, faydalanabileceğimi düşündüğü etkinliklerden beni düzenli olarak haberdar eden ve bazı kaynaklara ulaşmamı sağlayan Kazım Gündoğan'dır.

Çalışmamın başlangıcında, konuyla ilgili olduğunu düşündüğüm yasal düzenlemeleri TBMM'de uzman olarak çalışan Muaz Ayhan Işık, kısa sürede bana gönderdi ve çalışmanın hızlanmasına yardımcı oldu. İstanbul'da bulunan Başbakanlık Arşivi'nde görevli Sn. Fuat Recep kataloglara ve belgelere kolayca ulaşmamı ve kopyalarını almamı sağladı. Sayın Hüseyin Aygün, Tunceli'den milletvekili adayı olduğu seçim kampanyasının yoğunluğuna rağmen, iskân süreciyle ilgili olarak elinde bulunan belgelerin fotokopisini bana ulaştırdı. Aygün'e minnettarım, çünkü bazıları ilk kez bu çalışmada kullanılan belgelere başka türlü ulaşmak bir yana, varlıklarından haberim dahi yoktu.

Tez İzleme Komitesi üyesi değerli hocalarım Prof. Dr. Birsen Örs ve Doç. Dr. Lütfiye Hilal Akgül, eleştirilerinin yanı sıra, verdikleri cesaret ile de çalışmanın yürütülmesine büyük katkı sağladılar. Bu destek olmasaydı, benim şartlarımda birisi için çalışmadan vazgeçmek, sürdürmekten daha kolaydı.

Bu çalışma, benim çabamdan ziyade, bana verilen samimi destek ve yapılan yardımların sonucudur, destek veren herkese teşekkür ederim. Çalışmada başarı varsa ortak aklın ürünüdür, ancak hatalar kuşkusuz tamamıyla bana aittir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT) iii
ÖNSÖZ vii
İÇİNDEKİLER x
TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ xiii
KISALTMALAR LİSTESİ xiv
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ OLGUSU

1.1. Göç Kavramı 9
1.2. Göçün Etkileri 14
1.2.1. Göçün Kişiler Üzerindeki Etkileri 14
1.2.2. Göçün Devletler Üzerindeki Etkileri 18
1.2.3. Göçün Uluslararası Etkileri 23
1.3. Göçün Türleri 26
1.3.1. Kişiye Bağlı Göçler 29
1.3.2. Zorunlu Göçler 31
1.3.2.1. Başka Ülkeye Sığınma: Mültecilik 43
1.3.2.2. Nüfus Mübadelesi 53
1.3.2.3. Sürgün 56
1.3.2.4. Sınırdışı Etme, Vatandaşlıktan Çıkarma 63
1.3.2.5. Nüfus Temizliği 65
1.4. Tarihte Türk Göçleri 67
1.4.1. Osmanlı İmparatorluğu'na Kadar Olan Göçler 68
1.4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Göçler 73
1.4.2.1. Yükselme Döneminde Göçler 74
1.4.2.2. Gerileme Döneminde Göçler 77
1.4.2.3. İttihad ve Terakki Partisi'nin Göç Politikası 89

1.4.2.4 Ermeni Tehciri 98
1.4.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Göçler 110

İKİNCİ BÖLÜM
DERSİM'DEN ZORUNLU GÖÇÜN NEDENLERİ

2. Dersim'de Zorunlu Göçün Arka Planı 116
2.1. Zorunlu Göçte Devlete Bağlı Nedenler 116
2.1.1. Ulus-Devlet ve Ulusal Birliği Oluşturma Çabaları 120
2.1.2. Toplumda Yeni Düzen 137
2.1.2.1. Hilâfetin Kaldırılması 137
2.1.2.2. Laiklik, Eğitim ve Hukuk Düzeninin Köklü Değişimi 141
2.1.2.3. Kıyafet, Alfabe ve Takvim Değişiklikleri 154
2.1.2.4. Yeni Dil ve Tarih 163
2.1.2.5. Azınlıklar Politikası 172
2.1.3. Doğu Anadolu'daki Ayaklanmalar 176
2.1.4. Dersim Hakkındaki Olumsuz Görüşler ve Raporlar 187
2.1.4.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemindeki Raporlar 190
2.1.4.1.1. Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa'nın Görüşleri 191
2.1.4.1.2. Mutasarrıf Mardini Arif Bey'in Raporu 192
2.1.4.1.3. Mutasarrıf Celal Bey'in Raporu 193
2.1.4.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Hazırlanan Raporlar 193
2.1.4.2.1. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu 195
2.1.4.2.2. Vali Cemal Bey'in (Bardakçı) Raporu 196
2.1.4.2.3. Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali Bey'in (Öngören) Raporları 198
2.1.4.2.4. Ömer Halis Paşa'nın (Bıyıktay) Raporu 200
2.1.4.2.5. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Raporu 203
2.1.4.2.6. İktisat Vekili Celal Bayar'ın Raporu 205
2.1.4.2.7. Başvekil İsmet İnönü'nün Raporu 206
2.1.4.2.8. Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın Raporu 208

2.1.4.2.9. Ragıp Gümüşpala'nın Raporu 208
2.1.4.2.10. Ali Fuat Cebesoy'un Görüşleri 209
2.1.4.2.11. Yazarı Belli Olmayan Raporlar 212
2.2. Zorunlu Göçte Dersim'den Kaynaklanan Etkenler 214
2.2.1. Dersim Coğrafyası 214
2.2.2. Dersim Tarihi 217
2.2.3. Dersim'in Sosyo-Kültürel Özellikleri 230

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM'DE İMAR, ISLAH VE ZORUNLU GÖÇ

3. Dersim'i İmar ve Islah Çalışmaları 244
3.1. Dersim'i İlgilendiren Yasal Düzenlemeler 244
3.1.1. 1164 Sayılı Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun 245
3.1.2. 2510 Sayılı İskân Kanunu 248
3.1.3. 2650 Sayılı İskân Kanununun 44 ncü Maddesine Bir Fıkra İlavesine Dair Kanun 259
3.1.4. 2848 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun 260
3.1.5. 2849 Sayılı İskân İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun 262
3.1.6. 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun 263
3.1.7. 2885 sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun 276
3.1.8. 2887 Sayılı Tunceli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus Ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazım Gelen Bazı Cezalar Affına Ve Nüfus Yazımı İle Askerlik İşlerine Dair Kanun 279
3.2. Tunceli'de İmar Faaliyetleri 281
3.3. Tunceli'de Asayiş 284
3.4. Tunceli'de Askeri Harekâtlar 291
3.4.1. Koçuşağı Ayaklanması (7 Ekim–30 Kasım 1926) 292
3.4.2. Pülümür Harekâtı (8 Ekim–14 Kasım 1930) 293
3.4.3. 1933 Yılı Harekâtı 295

3.4.4. 1937 Yılı Harekâtı 297
3.4.5. 1938 Yılı Tedip Harekâtı 308
3.4.5.1. Harekâtın Birinci Safhası 310
3.4.5.2. Harekâtın İkinci Safhası 313
3.4.5.3.Harekâtın Üçüncü Safhası 316
3.5. Tunceli'den Zorunlu Göç: Nakiller ve İskân 324
3.6. Tunceli'ye Dönüş 340
3.6.1. Dönüşün Yasal Dayanağı: 5098 Sayılı Kanun 341
3.7. Tunceli'ye Dönüşte Yaşanan Sorunlar 347
SONUÇ 352
KAYNAKÇA 366
EKLER 388
ÖZGEÇMİŞ 485

TABLOLAR VE ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: 1938 Yılı Askeri Harekâtı için Tahmini Gider Tablosu 291
Tablo 2: Tunceli'de 1938 Yılında Jandarma'nın Harekâtı İçin Masraf Tablosu 291
Tablo 3: Sayı Belirtilmeyen Can Kayıpları 319
Tablo 4: Tunceli'de Elde Edilen İnsan ve Silah Mikdarı ile Asker Zayiatı 322
Tablo 5: Tunceli Nüfusu 334
Tablo 6: Elazığ'dan Gönderileceklerin Mürettep Yerleri 335
Tablo 7: Erzincan Bölgesinden Yapılan Sevkler 337
Şekil 1: Nüfus Temizliği Yelpazesi 66

KISALTMALAR LİSTESİ

AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (European Convention on Human Rights)
BM	Birleşmiş Milletler
BMİHK	Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu (United Nations Office of the High Commissioner of Human Rights-UNCHR)
BMİİKO	Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (United Nations Office for the Humanitarian Affairs-OCHA)
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (United Nations High Commissioner for Refugees-UNOHCR)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	Çeviren
DB	Dünya Bankası
Ed.	Editör
MÖ	Millattan Önce
MS	Millattan Sonra
TCF	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.y	Tarih yok

GİRİŞ

Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanmış, ancak toplumun geneli tarafından fazla bilinmeyen çeşitli olaylar vardır. Bu olaylar genellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyen dönemlerde yaşanmış, dönemin özellikleri dolayısıyla kamuoyuna ya çok az yansıtılmış ya da hiç yansıtılmamış olaylardır.

Bilindiği üzere, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemleri Mustafa Kemal Atatürk'ün ve ardından İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu, tek partili siyasi yapı içinde geçmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan Serbest Fırka ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ömürleri az olmuştur. Türkiye'de, bilinen anlamda çok partili hayata ancak 1946 yılında Demokrat Parti'nin kurulmasıyla geçilebilmiş, seçimle iktidar değişimi ise 1950 yılında mümkün olabilmiştir.

Türkiye'nin tek partili yılları, günümüzün hukuk anlayışı ile değerlendirildiğinde kabul edilmesi zor uygulamaların da yaşandığı yıllardır. Bununla birlikte, olayları yaşandığı dönemin şartlarıyla değerlendirmek, diğer ülkelerle kıyaslamak gerektiği de açıktır. Örneğin, 1933–1934 yıllarında Trakya'da yaşamakta olan Yahudi ve Ermeniler, İstanbul'a göçe zorlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sırasında gayrimüslim azınlıklardan, aynı işi yapan Türklere oranla daha yüksek Varlık Vergisi tahsil edilmiştir. Kendilerinden istenen vergiyi ödeyemeyen bazı gayrimüslimler, çalışmak üzere Erzurum Aşkale'ye gönderilmiş, ancak aynı vergiyi ödeyemeyen Türklere bu muamele yapılmamıştır. Ancak, aynı dönemde Sovyetler Birliği'nde Stalin'in Ukrayna'da çiftçilerin tahıl stoklarına zorla el koymasının, milyonlarca insanın ölümüne yol açtığını da unutmamak gerekir. Bu yıllarda İtalya'da faşist Benito Mussolini, Almanya'da nasyonal sosyalist Adolf Hitler'in iktidara geldiği ve Yahudilere korkunç baskıların uygulanmaya başlandığı da unutulmamalıdır.

Tarih, içinde bulunduğumuz anın son noktasını oluşturduğu, zaman boyutunun "şimdiden öncesinde" yer alan olay ve olgular bütünüdür. Tarihteki olayların, en azından günümüzdeki teknoloji ile, düzeltilerek veya silinerek yeniden yaşanması mümkün değildir. Bununla beraber, insan hafızası ve vicdanı ortaya

koyduğu eylemlerinin hesabını toplumsal ve vicdani olarak vermesi gereken bir canlıdır. Kendisinin ait olduğu veya kendisini ait hissettiği grupların, bunlar ister aile, ister etnik grup, ister ulus, isterse bütün insanlık olsun, eylemlerinden onur duyma ya da utanma duygusuna sahiptir. Yaşandığı an için yapılması zorunlu görülen pek çok eylem, gelecekte bir utanç, vicdani bir yük, çekilmesi gereken bir ceza olarak dönebilmektedir. Geçmişin öğrenilmesi, gelecekte bu yükleri taşımamıza yol açacak eylemlerden kaçınma konusunda yol gösterme ve dolayısıyla gelecek nesillere faydalı olma potansiyeli taşımaktadır.

Türkiye'de düşünce ve ifade özgürlüğünün gelişmesine bağlı olarak, yaşandığı dönemin şartları gereği kamuoyuna yansımayan veya yansıtılmayan, tartışılmayan ya da tartışılamayan çeşitli olaylar, günümüzdeki araştırmalara konu olmaktadır. Bu olaylarla ilgili anlatımlar, belgeler, fotoğraflar; akademik araştırmalar, anılar, röportajlar ve sözel tarih çalışmaları şeklinde ortaya konulmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan yaklaşık 14 yıl sonra, 1937 ve 1938 yıllarında, o döneme kadar Dersim olarak bilinen, ancak kanun ile adı Tunçeli olarak değiştirilen ve sınırları daraltılan bölgede yaşanan çatışmalar ve çatışmaları izleyen sürgün ve zorunlu iskân da az bilinen olaylardandır. Tunceli'de 1937 ve 1938 yıllarında neler yaşandığına ışık tutacak belgelerin bulunduğu arşivler aşamalı olarak açılmaktadır. Eldeki bilgiler, açılan arşiv belgelerinin yanısıra, bölgedeki ıslahat faaliyetlerini yürüten yetkililerin, ayaklanmayı bastırmak için düzenlenen askeri harekâtın kararını alan ve yürütenlerin, askeri harekâta muhatap olan veya harekâttan etkilenenlerin anlatımlarından oluşmaktadır. Dolayısıyla elde fazla bilgi yoktur. Çalışmanın özgün yönünü, konunun zorunlu göç uygulamaları ve uluslaşma çabaları çerçevesinde incelenmesi oluşturmaktadır.

Dersim olayları, şimdiye kadarki çalışmalarda bir isyan ve isyanın bastırılması, yani bir asayiş ve ülkenin bütünlüğü sorunu olarak ele alınmıştır. İleriki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılacağı üzere, Dersim'de 1938 yılında uygulanan zorunlu göç, zorunlu göçün en ileri aşaması olan zorunlu iskânı da kapsayan, ilginç bir örnektir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki diğer

sürgünlerden ayrılan birçok yönü vardır. Örneğin, Osmanlı'da bir yeri imar etme amacını güden sürgünlerde, sürgüne tabi tutulacak bölgede yerleşik olan halktan, her mesleği içerecek şekilde belli bir oranı sürgün edilirken, Dersim'de halkın tamamı zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Dersim'de 1938 yılında yaşanan çatışmalar ve sonrasındaki zorunlu göç, 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun da en kapsamlı uygulaması olmuştur.

Çalışmada Dersim'den yapılan zorunlu göç, ulus devletin bölgede kesin hakimiyet sağlamanın yanısıra, Dersim bölgesinin tarihinden gelen sorunları kökten çözme çabasının bir sonucu olarak ele alınmıştır. Dersim'de yaşayan aşiretlerin; çevre illerde yol açtıkları asayiş sorunları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan ayaklanmalar, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslarla işbirliği yapmaları, Kurtuluş Savaşı sırasında en önemli ayaklanmayı oluşturan Koçgiri ayaklanmasına destek vermeleri bu sonucu doğurmuştur. Bununla beraber, Şeyh Sait ayaklanması gibi dinsel ya da bağımsızlık gibi bir amaç gütmeyen, görece yerel asayiş sorunları olarak değerlendirilebilecek olaylara bağlı olarak yapılan zorunlu göçte, mezhep ayrılığının etkisinin de incelenmesi gerekmektedir.

Şeyh Sait, Ağrı ve Zeylan ayaklanmaları, bağımsızlık amacına yönelik olmaları dolayısıyla, bir ulus devlet için daha önem taşıması beklenirken, bu ayaklanmaların hiçbirisinde kitlesel sürgün yaşanmamış, bölge halkı yerinden edilmemiştir. Sadece ayaklanmaya önderlik edenler Batı illerine gönderilmiş ve zorunlu ikamete tabi tutulmuşlardır. Dersim'deki olayların bastırılmasında daha fazla şiddet gösterilmesi, bölgeye Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nın gönderilmesine yol açacak ölçüde önem verilmesi, İslam dininin Sünni ve Alevi yorumları arasında yüzyıllardır süren rekabetten kaynaklanmış olabilir. Kaynaklarda yer almasa ve dönemin yöneticileri tarafından ifade edilmemiş olsa dahi, iki farklı yoruma inananlar arasında yüzyıllardır süregelen ve kimi durumlarda nefrete varan rekabetin, Dersim'deki askeri harekatlar sırasında uygulanan şiddet ve zorunlu göçün kapsamını etkilemiş olması muhtemeldir.

Çalışmanın *birinci bölümünü* göç ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturmaktadır. Bu bölümde, göç kavramı; kişiye bağlı göçler ve zorunlu göçler olmak üzere iki

başlık altında incelenmiştir. Zorunlu göçler altında, dünyadaki zorunlu göç örnekleri ile Türk tarihindeki göçler ele alınmıştır. Göçler, bir devletin ülkesindeki nüfus yapısının değişmesinde, nüfus yapısının değişmesi ise devletin yaşam süresinin belirlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu sebeple, devletler; ülkedeki veya ülkenin belli kesimlerindeki nüfus yapısını değiştirmek amacıyla, tarihin başlangıcından bu yana insanları zorunlu göçe tabi tutmuşlardır.

Zorunlu göçler; ihtiyaç duyulan işgücünün nüfusun göçe ve zorunlu iskâna tabi tutulması yoluyla karşılanmasından tutun da, ayaklanmaların önlenmesine, belli bir etnik, dinsel, ırksal grubunun nüfus içindeki yoğunluğunun artırılması ya da azaltılmasına kadar birçok farklı amaca hizmet edebilmektedir. Diğer ülkelerin yanısıra, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde de nüfus yapısının değiştirilmesine ve ayaklanmaların önlenmesine yönelik zorunlu göçler yaşanmıştır. Türk tarihindeki önemli göçler de bu bölümde yer almıştır.

İkinci bölümde, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ulus devlet olarak kurulmasındaki önemi dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, kaybedilen topraklardan ülkeye göçlerle gelenlerin iskânı konusundaki politikaya temas edilmiştir. Bu bölümün konusunu oluşturan Dersim'de 1938 yılında yaşanan zorunlu göçün arka planı iki ana başlıkta ele alınmıştır. Bunlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ülkede yaşanan köklü değişimler ve ulus oluşturma çabaları ile Dersim'e bağlı nedenlerdir. Dersim'e bağlı nedenler; Dersim'in coğrafyası, tarihi ve mezhep farklılığı alt başlıkları altında ifade edilmiştir. Dersim ile ilgili hazırlanan raporlar, devlet yönetiminin Dersim'e bakışının olumsuz olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu raporlara da, devlete bağlı nedenler arasında yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Dersim'den zorunlu göçün alt yapısını oluşturan yasal düzenlemeler, Dersim'de yürütülen imar ve ıslah çalışmaları değerlendirilmiştir. Dersim'de 1937 ve 1938 yıllarında yaşanan silahlı çatışmalar, çatışmaların nedenleri ve 1938 yılındaki çatışmaları izleyen zorunlu göç uygulaması bu bölümde incelenmiştir.

Sonuç bölümü ise çalışmanın bulgularının değerlendirilmesine ve yorumlanmasına ayrılmıştır. Ortaya çıkan önemli bir sonuç, yaşam şartları açısından büyük zorluklar barındıran, halkın fakirlikle boğuştuğu ve mezhep olarak Türkiye'nin genelinden farklı olarak Alevi olan Dersim bölgesine karşı tutumda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında önemli bir fark bulunmadığıdır. Her iki dönemde ayaklanmalar yaşanmış, devlet yetkilileri sorununun çözümüne yönelik raporlar hazırlamış, bölgedeki sorunun öncelikle silaha başvurmadan çözümüne çaba gösterilmiştir. Aradaki fark, Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgede kesin hakimiyet kurmayı başarmasıdır. Bunun için kullanılan araç ise askeri harekatların yanısıra, askeri harekat sonrasında uygulanan sürgün ve zorunlu iskân olmuştur.

Çalışmada karşılaşılan zorluklar çeşitlidir. Önde gelen zorluk, dönemdeki resmî adıyla Tunçeli, yaygın kullanılan adıyla Dersim'de 1937 ve 1938 yıllarında yaşanan silahlı çatışmaların sonuçları, zorunlu göçe tabi tutulanların miktarı, gönderildikleri yerler gibi konulardaki ayrıntılı resmî belgelere ulaşılamamasıdır. Zorunlu göçe tabi tutulanlar için ayrılan ödenek, ulaşım araçları, gönderildikleri yerlere ulaşıncaya kadar yiyecek ve barınma ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı, kendilerine yapılan ayni ve nakdi yardımlar, gittikleri yerlerde dil ve mezhep farklılıkları, yaşama alışkanlıkları gibi nedenlerle karşılaştıkları sorunlar vb. konularda resmî belgeler, resmî yoldan elde edilememektedir. Zorunlu göçe yönelik harcamalarla ilgili resmî sayılabilecek tek veri, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporunun ekinde yer alan Lahika'nın sonunda yer alan tahmini gider tablosudur. Bu raporun, zorunlu göçten 5 yıl önce hazırlandığı dikkate alındığında, gerçek harcamayı yansıtması ihtimali düşüktür.

İskânla ilgili belgelerden bir kısmı, gayrı resmî yoldan hukukçu ve halihazırda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Tunceli Milletvekili Hüseyin Aygün'e ulaştırılmış, "Dersim ve Zorunlu İskan" adlı eserde bunlara yer verilmiştir. Ancak, bu belgeler çok yetersizdir. İmar ve İskân Bakanlığı, bu konudaki arşivi Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'ne aktardıklarını bildirmiş olmalarına rağmen, Cumhuriyet Arşivleri'nde de bu belgelere ulaşılamamaktadır.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu gerekse Cumhuriyet döneminde Dersim hakkında hazırlanan raporların büyük bölümü için eldeki tek kaynak, Jandarma Umum Kumandanlığı tarafından hazırlanmış olan "Dersim" başlıklı kitaptır. Söz konusu raporlar, söz konusu kitaba girecek kadar eski olmalarına karşın, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri Katalogu'nda bulunmamaktadır ve araştırmacıya kapalı olan Genelkurmay arşivlerinde olmaları muhtemeldir.

Konuyla ilgili Bakanlar Kurulu kararlarının 1937 tarihli olanı, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar 1924–1938" tarihli eserde yer almıştır. 1938 tarihli ve zorunlu göçe dayanak teşkil eden 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ise daha sonra Tunceli Milletvekili olan Necmeddin Sahir Sılan'ın Tarih Vakfı'na iletilen arşivinde "Suret" olarak bulunmuştur. Söz konusu kararlar gizlidir ve dolayısıyla Resmî Gazete'de yer almamıştır. Çalışmada karşılaşılan bir olgu, Dersim'de yaşanan çatışmalar ve zorunlu göç konusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne de bilgi verilmemiş olmasıdır. Dönemin TBMM zabıtları taranmış ve bu konuda bir görüşmeye veya gizli bir oturum(lar) yapıldığını gösteren bir bilgi ya da belgeye ulaşılamamıştır. Dönemin gazetelerinde Dersim'de yaşananlar konusunda birbirinin benzeri pek çok haber yayınlanmıştır. Devlete karşı ayaklandığı iddia edilen kişiler, *"Eşkıya"*, *"Şaki"*, *"Çapulcu"* gibi sıfatlarla haberlere konu olmuştur. Buna rağmen, TBMM'de herhangi bir soru önergesi verilmemesi, bu konuda hükümetten bilgi istenmemesi şaşırtıcıdır. TBMM üyeleri, Tunceli Kanunu'nun uzatılmasına yönelik oylamalar sırasında da bir bilgi talebinde bulunmamıştır. Hükümetin, Tunceli Kanunu'nun uzatılması teklifleri hiçbir itirazla veya uygulama konusunda bilgi talebiyle karşılaşmadan kabul edilmiş ve söz konusu kanun, değişik sürelerle 1946 yılına kadar uzatılmıştır.

Yeni belgelere ulaşabilmek amacıyla, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri katalogları taranmış ve elde edilen belgelere yer verilmiştir. Elde edilen belgeler, Tunceli bölgesindeki imar faaliyetleri konusunda Başbakanlık ve ilgili bakanlıklarla yapılan yazışmalar, iskânla ilgili yazışmalar, asayiş raporları gibi belgelerden oluşmaktadır. Söz konusu belgelerin çoğunluğu, şimdiye kadar yayımlanan eserlerde kaynak ya da ek olarak kullanılmadığı gözlenen orijinal belgelerdir.

Dersim'in ıslahı ve imarına yönelik faaliyetler Tunceli Kanunu'na göre yürütülmüştür. Dersim'den zorunlu göçün yasal dayanağı ise değişiklikleri ile birlikte 1934 yılında TBMM'de kabul edilen 2510 Sayılı İskân Kanunu'dur. Anılan kanunların amacının anlaşılabilmesi ve TBMM'de bu konuda oluşan düşünceleri değerlendirebilmek için TBMM Zabıt cerideleri incelenmiştir. Söz konusu iki kanunun yanı sıra, konuyla ilgili diğer kanunların hükümet tarafından TBMM'ye iletilen teklifler ve gerekçeleri, TBMM'deki komisyonların raporları ve TBMM'de yapılan görüşmelerle ilgili zabıtlar incelenmiştir. Çalışmada; ilgili kanun teklifleri, gerekçeler, komisyon raporları ve değişiklik önergeleri ile oylama sırasında yapılan konuşmalar, ayrıntılı olarak yer almıştır.

Çalışmanın özgün bir yanı da zorunlu iskân ile Tunceli'den uzaklaştırılanların geri dönmesine imkân sağlayan 5098 Sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun ile ilgili hükümet teklifi ve muhalefet milletvekillerinin kanun tasarısı ile TBMM'deki görüşmelere ayrıntılı şekilde yer verilmesidir. Görüşmeler sırasında Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan, bölge ve zorunlu göç konularında konuyla ilgili bilgiler vermiştir.

Tunceli'de 1938 yılındaki askeri harekât sonrasında ilan edilen yasak bölgeler ise 1 Temmuz 1950 tarih, 3/11461 Sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile Demokrat Parti tarafından kaldırılmıştır. 5098 Sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun ile zorunlu göçe tabi tutulanların Tunceli'ye geri dönmesi mümkün olmuşsa da, daha önce yaşadıkları yasak bölgelere girebilmeleri, ancak söz konusu Bakanlar Kurulu kararı ile mümkün olabilmiştir.

Çalışma sırasında, Dersim konusunu ilgilendiren yasal düzenlemeler, kararnameler ve atamalar hakkında bilgi edinmek amacıyla, Resmî Gazete arşivi taranmıştır. Konuyla ilgili yasal düzenlemeler, kararnameler ve atama kararlarının yer aldığı Resmî Gazete kupürleri, ek olarak çalışmanın sonunda verilmiştir. Ekler arasında, hukukçu ve CHP Milletvekili Hüseyin Aygün'den elde edilen bazı belgeler, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim'le ilgili raporunun ekinde yer alan ve Batı

illerine nakli öngörülenlerle ilgili liste ve masraf tablosu, Başvekil İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celal Bayar'ın Şark raporlarında yer alan Dersim'le ilgili bölümler ve Dersim isyanının lideri olarak takdim edilen Seyit Rıza ve arkadaşlarının idamı ile ilgili bir gazete kupürü de yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÖÇ OLGUSU

1. Göç Kavramı

Göç, en genel anlamıyla *"canlıların yer değiştirmesi"*dir. Doğasında yerini değiştirme yeteneği bulunan her canlı, varlığın zaman ve mekân boyutları içinde hareket eder. Bu yer değiştirme eylemlerinin büyük çoğunluğu içgüdüseldir. Yaşama ve üreme amacına dayalıdır. Yaşamak; yeterli miktarda yiyecek, içecek ve uygun iklim şartları bulmaya bağlıdır. Üremenin birinci şartı da yaşamak olmakla birlikte, ilave şartlar gerektirir. İlave şartlar öncelikle karşı cinsten eş bulmak, döllemek/döllenmek, yumurtlamak/yavrulamak için uygun yer ve zaman bulmak, yine yavruları yaşamlarını kendi başlarına sürdürebilecekleri yetenekleri kazanıncaya kadar büyütmek, uygun şartları bulmayı gerektirir. Bu şartların tamamı canlıların hareket etmesini, yer değiştirmesini; kısaca göç etmesini gerektirir.

Göç; Türk Dil Kurumu'nun sözlüğünde, ***1.*** *Göçmek işi,* ***2.*** *(Evden eve) taşınma;* ***3.*** *Taşınmakta olan ev eşyası"*[1] olarak tanımlanmıştır. Arkadaş Türkçe Sözlük'te yer alan göç tanımı ise, *"1. Siyasal, toplumsal ya da ekonomik nedenlerle bireylerin ya da toplulukların bulundukları, oturdukları yerleşim yerini bırakarak başka bir yerleşim yerine ya da başka bir ülkeye gitmeleri eylemi, 2. Evden eve taşınma, 3. Göçerken taşınan ev eşyalarının tümü, 4. Kuşların, geyiklerin, yarasaların, kimi balık ve böceklerin mevsim değişmeleri, besin bulma vb. nedenlerle topluca çevre değiştirmeleri"*[2] şeklindedir.

Göç ile ilgili daha ayrıntılı bir tanım, Marshall'ın Sosyoloji Sözlüğü'nde yer almaktadır. Sadece iç göçü kapsayan bu tanıma göre; *"İç göç (internal migration) Ulus devletlerin sınırları içinde, emeğin ekonomide büyüme kutbunu oluşturan bölgelere doğru göç etmesini karşılayan nüfus hareketleri. (…) Kentleşme ve sanayileşme süreçleriyle birlikte ilerleyen bir olgu olan iç göç, kırdan kente büyük*

[1] Mehmet Ali Ağakay, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1966, s. 291.
[2] Ali Püsküllüoğlu, **Arkadaş Türkçe Sözlük**, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2000, s. 403.

çaplı nüfus hareketlerinin de kapsar. Bu konudaki tartışmalar, iç göçün açıklanmasını "itici" faktörlerin mi "çekici" faktörlerin mi daha önemli olduğunda ve iç göçün sonucu sayılan proleterleşme ve köylülükten uzaklaşma süreçlerinde odaklanmıştır."[3] Sözlükte "proleterleşme" için ise, "*Orta sınıf kesimlerin işçi sınıfına dahil olma süreci için kullanılan bir ifade"*[4] tanımı yapılmıştır.

Ülken'in göç ile ilgili tanımı, yurtdışına göçleri de kapsamaktadır. Tanım; *"Göç (Exode): Küçük çapta ve bir memleket içinde veya memleketler arasında olunca migration, büyük çapta ve tam memleket değiştirme şeklini alınca Exode denir. Göçler, memleket içinde olunca <<iç göçü>>, memleket dışına olunca <<dış göçü>> adını alırlar. Her iki şekilde mevsime göre tutulan iğreti işler yüzünden olanları <<işgöçü>>dürler, Exode'a <<büyük göç>> denilebilir."*[5] şeklindedir.

Aynı sözlükte, işgöçü ise, *"İş göçü (migration de travail): Bir ülke içinde ziraat bölgeleri ile endüstri bölgeleri arasında yahut iki ayrı memleketin ziraat ve endüstri alanları arasında mevsimlere bağlı olarak meydana gelen göçlerdir. En dikkate değeri Ceza[y}ir ile Fransa arasında olanıdır. Anadolu'da Karabük, Kayseri gibi bölgeler başlıca kombineler iş güçlerini çeken merkezlerdir."*[6] olarak tanımlanmıştır.

Karpat'a göre için göçün en kısa tanımı, *"Asıl yerden, ulaşılmak istenilen yere harekettir."*[7] Bir başka tanımda ise göç, *"…insan topluluklarının yaşam alanlarından geçici ya da sürekli olarak farklı bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri suretiyle meydana gelen yer değiştirme hareketi"* [8] olarak ifade edilmiştir.

Tekeli'ye göre göç, *"… temelde modernitenin bir kavramıdır. Günümüzde bir yerdeki göç miktarı genellikle, belli bir zaman dilinde belli bir yerleşme alanında*

---

[3] Gordon Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü**, Çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 314–315.
[4] Marshall, **Sosyoloji Sözlüğü,** s. 603.
[5] Hilmi Ziya Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969, s. 119.
[6] Ülken, **Sosyoloji Sözlüğü**, s. 153.
[7] Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çev. Bahar Tırnakçı, Ankara 2003, s. 3.
[8] Serdar Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün (1919–1923)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, I. Baskı, Eylül İstanbul,, 2006, s. 40.

yaşayanlardan, kendi iradeleriyle, yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanların sayısı olarak tanımlanmaktadır."[9]

Göç; *".. kişilerin gelecek yaşantılarının ya bir bölümünü ya da tamamını geçirmek üzere bir yerleşim biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapmış oldukları coğrafi nitelikte yer değiştirme olayı"*[10] , *"… insanların içinde yaşadıkları coğrafi ve sosyo-kültürel çevreden ayrılarak başka bir coğrafi ve sosyo-kültürel çevreye girmesi"*[11] ve *"…insanların bulundukları yerden bir başka yere hareketliliği*"[12] olarak da tanımlanmıştır.

Göç konusunda, *"En genel ifade ile göç; insanın bir yerden öbür yere gitmesidir"* diyen Baklacıoğlu, göçü diğer yer değiştirme hareketlerinden ayıran başlıca özellikleri şöyle sıralamaktadır: *"… kişinin bulunduğu yerin terk edilmesi ve gidilen yerde; - geri dönmemek üzere yerleşme; -geri dönmemek üzere uzunca bir süre kalma ve tekrar göç etme; veya geri dönmek üzere uzunca bir süre kalma niyetlerinden birini içermesidir."*[13]

Birleşmiş Milletler bünyesinde 1951 yılında kurulan Uluslararası Göç Teşkilatı (International Organisation for Migration-IOM) ise göçü, "*Bir kişinin ya da grubun ülke içinde veya uluslar arası sınırı geçerek göç etmesidir. Uzunluğu, bileşimi ve nedenleri ne olursa olsun insanların her türlü hareketini içine alan bir nüfus hareketidir. Mültecilerin, yerinden edilenlerin, ekonomik göçmenlerin ve aile birleşmesi dahil başka amaçlarla göç edenleri de kapsar."* şeklinde tanımlamıştır. Kuruluşun "Anahtar Göç Terimleri" başlığı altında verdiği listede, göçler; ülkeler arasında insan akışı (circular migration), kolaylaştırılmış göç (facilitated migration),

---

[9] İlhan Tekeli, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 42.

[10] Gülsen Demir, "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrıscık İlçesi Örneği" Başlıklı Tebliğ, **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi "Toplum ve Göç"** (20–22 Kasım 1996, Mersin) Sunulan Bildiri, DİE Yayın No. 2046 Sosyoloji Derneği Yayınları No:5, Ankara, 1997, s. 85.

[11] Esma Durugönül, "Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler" , **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi "Toplum ve Göç**" (20–22 Kasım 1996, Mersin) DİE Yayın No. 2046 Sosyoloji Derneği Yayınları No.5, Ankara, 1997, s. 95.

[12] Mustafa Gündüz, Nalan Yetim "Terör ve Göç" **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi "Toplum ve Göç"** (20–22 Kasım 1996, Mersin),. DİE Yayın No. 2046 Sosyoloji Derneği Yayınları No.5, Ankara, 1997, s. 110.

[13] Nurcan Özgür Baklacıoğlu, **Dış Politika ve Göç Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990),** Derin Yayınları, İstanbul, 2010, s. 7

zorunlu göç (forced migration), bir ülkeye göç (immigration), bir ülkeden göç (emigration), düzensiz göç (irregular migration), işgücü göçü (labour migration) ve düzenli göç (orderly migration) olarak ayrılmıştır.[14]

Göç; doğurganlık ve ölüm ile birlikte toplumdaki nüfus sisteminin temel bir özelliğidir. Göç teorileri ve göçü belirleyen faktörleri ortaya koymak için esas alınan çerçeve iki karmaşık sürece vurgu yapmaktadır. Bu süreçler; 1) Ülke içinde ve ülkeler arasında zaman içinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik gelişme farklıları, 2) Toplum içinde kaynakların ve ödüllerin dağıtılmasında nesiller arasındaki farklılıktır. Göç eski ve yeni alanları, ekonomik açıdan gelişen ve gerileyen alanları bağlamakta ve göçmenler çıktıkları yer ile gittikleri yer arasında kültürel, sosyal, siyasi ve ekonomik bağlantı oluşturmaktadır. Bölgeler arasındaki ekonomik eşitsizlikleri ve kaynakların eşitsiz dağılımını yansıtan göç, kaynakların bölgeler ve kişiler arasında zaman içinde ve nesiller arasında daha adil dağılmasına da yol açabilmektedir.[15]

Göç olgusu açısından, toplumda yaşayanları; a) Yerleşik olanlar, b) Yerleşik olmak amacıyla bir yerden başka yere göç edenler, c) Bulundukları mekânı sürekli değiştirmek suretiyle göçebe hayatı yaşayanlar, d) Yıllık hayat döngülerini belli dönemlerde ve belli mekânlar arasında göç etmek suretiyle sürdüren "konar-göçer" topluluklar olmak üzere başlıca dört grupta toplayabiliriz.

Göç, yer değiştirme eylemini ve olgusunu ifade ederken, göçmen, göçebe, konar-göçer gibi kelimeler, göç eylemini gerçekleştiren özneyi tanımlar. *"Göç"* ayrıca, yer değiştirme eyleminin sürekliliğinden dolayı, toplumsal bir olgunun da adıdır. Bu aradaki ayrım, Türkçe'de eylem için*"göç etmek"*, olgu için *"göç"* terimleri kullanılmak suretiyle karşılanmaktadır.

Göç kuramlarının çoğu insanlık tarihinin gelişimini açıklamaya çalışan üç tez üzerine oturmaktadır. Bunlar; 1) insanların çoğunun yaşamlarına yerleşik düzende

[14] **IOM Glossary On Migration,** International Migration Law Series No. 25, 2011. (Çevrimiçi) http://www.iom.int/jahia/Jahia/key-migration-terms/lang/en, 02 Şubat 2012.
[15] Calvin Goldscheider, *"Foreword"*, **Migration, Population Structure, and Distribution Policies,** Ed: Calvin Goldscheider, Westwiew Press, Bouldter- San Francisco–Oxford 1992, s. 14.

başladıkları ve ancak olağanüstü koşullarda bulundukları yerden göç edecekleri, 2) göç tarihinin birbirinden kopuk, sınırları yani başlangıcı ve sonu belli olaylar dizisi şeklinde yazılabileceği, 3) iç ve dış göçlerin birbirinden farklı süreçler olduğu ve ayrı yöntemler halinde incelenebileceğidir. *"İç göçler şehirleşme, tarım-sanayi ilişkileri gibi konular çerçevesinde incelenirken, dış göçlere, yurtdışına işçi gönderme, konuk işçi, göçmen işçi, mültecilik gibi başlıklar altında bakılıyor."*[16]

Bununla beraber, yukarıda yer verilen tanımlar, kişinin göç kararını kendisinin aldığı ya da eylemi bir alışkanlık, hayat tarzı olarak sürdürdüğü göç eylemini tanımlamaktadır. *"… Eğer göç bireylerin kendi istekleriyle yer değiştirmesi ise, bu kategorinin ortaya çıkabilmesi için modern toplumun, ulus devletin ve özgür bireyin oluşması gerekir. (...) Eğer göç olgusunun modernleşme süreciyle yakından ilişkili olduğu kabul edilebilirse bunun en geriye götürülebileceği tarih utangaç bir Osmanlı modernitesinin gelişmeye başladığı 19. yüzyılın ortaları olmaktadır."*[17]

Bir olay ya da olguyu anlamak için öncelikle 5N1K (Ne, Neden, Nerede, Ne Zaman, ,Nasıl) sorularının yanıtlanması gerekmektedir. Göç olgusunda kısaca;

- *"Ne?"* sorusuna, *"Göç"*;

- *"Neden?"* sorusuna; ekonomik, siyasi nedenler (silahlı çatışmalar, etnik-dinsel-dilsel-kültürel ayrımcılık, baskıcı yönetim) yerinden edilme (devlet kurumları ya da muhalif örgütlerin karar, uygulama ve tehditleri, doğal afetler, kalkınma planlarına bağlı olarak yaşam alanlarının ve geçim kaynaklarının ortadan kalkması vb);

- *"Nerede?"* ya da *"Nereye?"* sorusuna; bulunulan yerden başka bir yere (kırdan kente, köyden şehre, bir bölgeden diğerine, ülkeden yurtdışına vb.);

- *"Ne zaman?"*sorusuna; kişinin göçe karar vermesi ya da kişinin göçüne karar verilmesini izleyen ve göçe uygun koşullar ortaya çıktığında;

[16] Reşat Kasaba, "Göç ve Devlet Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar 1. Uluslararası Tarih Kongres**i 24–26 Mayıs 1993 Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 336.
[17] Tekeli, **Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008, s. 42–43.

- *“Nasıl?”* sorusuna; ulaşım vasıtaları (yürüyerek, hayvan sırtında veya karayolu, havayolu ve, denizyolu taşıtları vb) veya yasal ya da yasadışı yollarla (vize, gümrük, göçmen bürosu veya kaçak giriş, insan kaçakçılığı şebekelerinin yardımı vb.)

yanıtlarını verilmek mümkündür. Yanıtların, bilim insanlarının bulguları ve tezleri, bilim dallarının özelliklerine göre ayrıntılı hale getirilmesi, bu sorulardan hepsi yerine, sadece seçilen soru ya da soruların yanıtları da aranabilecektir.

1.2. Göçün Etkileri

Göç olgusunun etkileri; kişiler ve gruplar, göçün başladığı ve sona erdiği bölgeler; göç veren ve alan devletler, uluslar arası sistem açılarından ele alınabileceği gibi; toplumsal, ekonomik ve kültürel açılardan da değerlendirmeler yapmak mümkündür. Bu gruplar ayrıca; örneğin kişiler açısından, göçmen ve geride bıraktığı yakın çevresi, göçmenin göç sürecinde ve gittiği yerde ilişkide bulundukları kişi ve gruplar gibi alt ayrımlara göre de incelenebilir ve göç, bütün bu kişiler üzerinde farklı etki ve tepkilere yol açmaktadır. Aynı ayrım, göç veren ve alan bölgeler ya da ülkeler ile uluslar arası sistem açısından da yapılabilir. Göçlerin hem veren hem de alan bölge ve ülkeler açısından olumlu ve olumsuz pek çok etkisi bulunmaktadır. Göç olgusu ve göçmen konusundaki algıya bağlı olarak, kişiler ve gruplar ile ülkelerin tavrı değişmektedir.

1.2.1. Göçün Kişiler Üzerindeki Etkileri

Kişiler açısından göç, öncelikle beklentilerin karşılanma derecesine bağlı olarak, olumlu ve olumsuz sonuçlar üretmektedir. Örneğin, maddi refahını ve yaşam kalitesini arttırmak, geride bıraktığı yakınlarına destek sağlamak, kendisini geliştirmek, ayrıldığı yerde kendisini göçe zorlayan koşullardan uzaklaşmak amacıyla göç eden bir kişinin, beklentileri karşılandığı takdirde, göçün olumlu sonuçlarından söz etmek gerekecektir. Bu durumda kişinin amaçlarına ulaşması ve mutluluğunun artması söz konusu olacaktır. Beklentilerin karşılanma derecesinin düşük olması ya da beklentilerin karşılanması için katlanılan maddi ve manevi

maliyetlerin (geride kalan alternatif fırsatlar, doğal yaşam çevresinden ve alışılan sosyal çevreden kopma vb.) yüksekliği ise kişiyi olumsuz etkileyecektir.

Kişi göç sonrasında yeni bir sosyal çevreye girmektedir. Buna bağlı olarak, bazı alışkanlıklarını değiştirmesi, farklı bir kültür ile etkileşime girmesi gerekecektir. Bu etkileşime bağlı olarak, hem kendisi değişecek, hem de yeni girdiği çevrede değişime yol açacaktır. Ayrıca, göç sürecinde yaşadığı tecrübeler, yeni gittiği yerde kazandığı bilgi, deneyim, anlayış farkı, zaman içerisinde kendisi ile geride bıraktıkları arasında uyumsuzluğa yol açma potansiyelini de barındırmaktadır. Ayrıca, "*Geride bırakılan hanehalkları ve aileler, hanenin erkek reisinin göçü yüzünden bazı değişiklikler geçirirler. Sıklıkla, onun yokluğu bir iktidar boşluğu ve böylece hanehalkı ya da aile içinde bir çatışma yaratır. Göçün sıklıkla erkek baskın olması yüzünden bu seyrek bir olgu değildir. Geride bırakılan eşler, anneler, kız kardeşler koca, baba ya da büyük erkek kardeşler yurtdışına gittiğinde hanehalkının işlerinin yürütülmesini üstlenirler. Kadınların böyle iktidar kazanmaları, özellikle geleneksel toplumlarda aile içinde çatışmalara neden olabilir.*"[18]

Geride bırakılan eş, akraba ve sosyal çevre ile olan bağların sıkılığı da kişiyi etkilemekte, hatta göç kararında etkili olmaktadır. Danimarka'da yürütülen bir araştırmaya göre, kişiler akraba ve alıştıkları sosyal çevreye bağlılıkları ölçüsünde göç kararlarını şekillendirmektedir. "*… Eğer insanlar sevdikleriyle akrabalıkları ve etkileşimlerine değer veriyorlarsa, aileden ve arkadaşlardan uzak olmanın ilave (alternatif) bir maliyet getirmesi dolayısıyla, sadece taşınmanın doğrudan maliyetlerini çok aşan finansal kazançlar için göç edeceklerdir. Göç eden bazıları, bu fırsat maliyetinin yüksekliğini dikkate alıp, eve geri dönebilir.*"[19] Bu durum, insanların daha yüksek kazanç olanakları için niye daha sık göç etmediklerini de açıklamaktadır. "*İnsanların niçin daha sık göç etmediklerini açıklamak için gösterilen ortak bir neden, aileleri ve arkadaşlarına yakın olmaya veya en azından yakınlığın izin verdiği daha sık ve yakın etkileşimlere verdikleri değerdir.*"[20]

[18] Ibrahim Sirkeci, "Human Insecurity and Streams of Conflict for Re-conceptualization of International Migration", **Population Review,** Volume 46, Number 2, 2007, s. 39.
[19] Michael S. Dahl, Olav Sorenson, "The Social Attachment to Place", **Social Forces** 89 (2), December 2010, s. 634.
[20] Dahl, Sorenson, "The Social Attachment to Place", s. 637.

Kişi, bulunduğu ülke ve geldiği ülkenin her ikisinin de vatandaşlık hakkını elde ettiği takdirde ise sadakatini hangi ülkeye sunacağı konusunda ikilemle karşı karşıya kalabilmektedir. İki ülkenin barış durumunda olmasında kişiye büyük kolaylıklar sağlayan ve yasal statü, savaş durumunda kendisini çelişki içinde bırakmakta, bulunduğu ülke açısından *"tehdit"*, geldiği ülke açısından ise *"hain"* olarak damgalanma potansiyelini barındırmaktadır. Bu durum, savaş öncesinde, savaş sırasında veya savaş sonrasında bulunduğu ülkede gözaltında tutulma, kamplara gönderilme ya da sınırdışı edilme riskini beraberinde getirmektedir. *"… [Orta ve Doğu Avrupa'da] Batı Avrupalı müttefik güçlerin lütfuyla ve Sovyetler Birliği'nin güçlü desteğiyle toptan nüfus nakilleri oldu. Kaydedeğer bir hızla, Polonya ve Çekoslovakya Polonya'daki eski Alman topraklarından ve Bohemya'daki Sudetenland'den 10 milyondan fazla etnik Almanı Alman işgalindeki bölgelere nakletti ve Çekoslovak hükümeti seksen binden fazla Macarı, onbinlerce Slovak ile değiştirmek üzere gönderdi."*[21]

Göç süreci kişinin kimliğini tanımasına, önemsemesine ve geliştirmeye çalışmasına da yol açabilmektedir. Özellikle, geri dönüş imkânının az olduğu, ülkeden kaçış sonucu oluşan göçlerde, geride kalan kültür ve yaşam çevresi idealleştirilir. *"Göçmen kimliği kendini her şeyden önce göç eyleminde ve göç ile terk edilen ülkeye ilişkin hatıralarda, yani geçmişte tanımlar. Göç ve göçten önceki geçmişin güncelle karşılaştırılması göçmenin kimliğini yeniden üretir ve özgünleştirir. Bu süreç hedef devletin politikalarına, kaynak devletin ilgi derecesine ve birçok farklı sosyo-ekonomik etkene, yani yatay ve dikey toplumsal hareketlilikte varılan veya bulunulan konuma göre, birkaç kuşak (bazı bilim adamlarına göre en fazla 2-3 kuşak) devam edebilir."*[22]

Öte yandan, kişi silahlı çatışmalar; hayatına ve geçim kaynaklarına yönelik tehditler; etnik, dilsel, dinsel veya başka nedenlerle ayrımcılık, devlet görevilerinin baskısı gibi nedenlerle, bulunduğu yerden ayrılmak/kaçmak zorunda kalmışsa, daha önce fazla umursamadığı özelliklerinin farkına varmakta ve onlara verdiği değer

[21] Dagmar Kusa, "Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948", **Journal of Cold War Studies,** Volume 5, Number 3, Summer 2003, s. 112.
[22] Baklacıoğlu, **Dış Politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar [1920–1990]**, s. 101.

artmaktadır. Bu, ayrıldığı bölge ya da ülkenin idealleştirilmesine, yoğun özlem duygusuna, etnik-dilsel-dinsel kimliğin gelişmesine ve daha yoğun hissedilmesine yol açmaktadır. Bu durumdaki kişiler özellikle kamplarda barınmakta ise, *"askerileştirilme"*ye karşı savunmasız kalmaktadır. *"Ayaklanmacı gruplar için yerinden edilmiş (ve yoğunlaşmış) nüfus uluslararası meşruiyet, saldırılara karşı kalkan, yeni eleman havuzu ve değerli yiyecek ve ilaç kaynakları sağlar. Esasen, mülteci kampları sınır ötesine saldırılar düzenleyen ayaklanmacılar için geri üs işlevi görür. Mülteci gönderen devlet mültecileri sınır ötesinde takip ederek askeri saldırıya konu yapar. Sınır-ötesi saldırılar arttıkça, uluslararası savaş riski artar."*[23]

Göç olgusunun, çeşitli nedenlerle ülkesinden kaçmak zorunda kalan göçmenler üzerindeki bir etkisi de yol açtığı sağlık sorunlarıdır. Finlandiya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'ne terk etmek zorunda kaldığı bölgelerde yaşayan 420 bin dolayındaki çiftçi, savaştan sonra evlerine dönememiş ve ülkenin başka bölgelerine yerleştirilmiştir. Sovyetler Birliği'nde 1980'lerin sonunda yaşanmaya başlanan Pereostrika (Yeniden yapılanma) tartışmaları sırasında, bu nüfus içinde yer alan erkeklerin ölüm oranında, kendi yaşlarındaki diğer erkeklere oranla yüzde 15, beklenen zaman eğilimine göre yüzde 20 artış gözlenmiştir. Araştırmaya göre, *"Doğu Almanya, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Romanya gibi ülkelerde, pereostrika özellikle erkekler arasında yüksek ölüm oranlarına eşlik etmiştir. Ölüm oranlarında bu artış, kişilerin karşılaştığı ekonomik, kültürel ve siyasi değişikliklerden kaynaklanan akut psikososyal baskının seviyesinin yükselmesi ile açıklanmıştır. Çünkü, akut psikososyal baskı aniden ölümlerde anahtar unsurdur ve bireyler nasıl başa çıkacaklarını bilmedikleri ve aniden halihazırdaki tepki mekanizmalarının artık işe yaramadığı yeni bir duruma uymaları istendiğinde doğar. Örneğin Doğu Almanya'da erkekler arasındaki ölüm oranı birleşmenin beklendiği 1989-1991 yılları arasında, yaklaşık yüzde 30 artmıştır. Kadınlar için, ölüm oranının artışı daha azdır."*[24]

[23] Sarah Kenyon Lischer, "Security and Displacement in Iraq Responding to the Forced Migration Crisis", **International Security,** Vol. 33. No. 2 (Fall 2008), s. 99.
[24] Jan Saarela and Fjalar Finnas, "Forced Migration and Mortality In The Very Long Term: Did Perestroika Affect Death Rates Also In Finland?", **Demography,** Volume 46, Number 3, August 2009, s. 575–576.

Göç eden kişinin temasta bulunduğu kişiler açısından ise göçün etkileri; ailesi, akrabaları ve yakın sosyal çevresi için ayrılıktan kaynaklanan sorunlar; göç sırasında temasta bulunduğu kişiler açısından ilave işyükü (göçlerle ilgili kamu görevlileri, vize görevlileri, sınır muhafızları, göçmen bürosu çalışanları vb.) ve tehdit algılaması; gittiği yerdeki kişiler açısından ise başka bir kültürden gelen kişiyle temas zorunluluğu, tehdit algılaması, işgücü piyasasında rekabetin artması, kişi başına düşen kaynakların azalması, yabancı düşmanlığının gelişmesi olarak sayılabilir. Olumlu yönden bakıldığında ise, her göçmen gittiği yerdeki kişiler açısından bir başka kültürü tanıma fırsatı; orada yaşayanların yapmak istemediği kirli, tehlikeli ve zor işleri yapmaya hevesli kişilerin varlığı, toplumdaki yaşlanmadan kaynaklanan sorunların azalmasıdır.

1.2.2. Göçün Devletler Üzerindeki Etkileri

Göç olgusunun göç veren bölge ya da ülke, göç alan bölge ya da ülkeye olan etkileri de farklıdır ve hem olumlu hem de olumsuz nitelikte olabilmektedir. Örneğin, eğer göç eden kişi vasıflı, entelektüel nitelikte ise, bu göç veren bölge ya da ülke için, bir potansiyelin değerlendirilememesi dolayısıyla bir kayıp oluşturmakta, eğer göç edenler vasıfsız işgücü ise işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Ülke içindeki göçler, iş ve daha fazla kazanç ve eğitim olanaklarına bağlı olarak; kırsal alanlardan kentlere, geri kalmış bölgelerden sanayi bölgelerine, eğitim olanaklarının bulunduğu yerlere, örneğin turizm gibi yeni iş kollarının geliştiği ve iş olanaklarının arttığı bölgelere doğru olmaktadır. Eğer ülkenin belli bir bölümünde *"yerinden olma"* veya *"yerinden edilmeye"* yol açan silahlı çatışmalar, doğal afetler, yaşam alanları ve geçim kaynaklarını ortadan kaldıran kalkınma projeleri var ise, bunların olduğu yerlerden olmadığı yerlere yönelik olarak gerçekleşmektedir.

İyi planlanabildiği ve gerekli altyapının hazırlanabildiği durumlarda, göçler yöneldiği bölgenin nüfus artışına ve kalkınmasına katkıda bulunmakta; hazırlıkların yapılamadığı ya da bu işi yapmakla görevli kamu kurumlarının olanaklarının yetersiz kaldığı durumlarda düzensiz şehirleşme ve sorunların göçmenlerle birlikte, ülke içinde taşınmasına neden olmaktadır. İşsizlik, eğitimsizlik, etnik-dinsel-dilsel gruplar arasındaki sorunlar, ülke içinde bir yerden başka yere taşınmakta ve çoğu durumda

artmaktadır. Örneğin kentlere göç sonucunda, kırsal alanlardaki araziler atıl durumda kalırken, şehirlerde açlık sınırında yaşayan insan toplulukları ortaya çıkmaktadır.

Devletler açısından bakıldığında, yine göç edenlerin niteliklerine bağlı olarak, göç veren ya da göç alan devletler; çeşitli olanaklar ve/veya sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Göç edenler vasıflı işgücü ise, göç veren devlet yararlı bir nüfusu kaybetmekte, göç alan devlet ise bu alandaki eksikliğini gidermiş olmaktadır. Göç edenlerin vasıfsız olması durumunda ise göç veren ülkede işsizlik azalmakta, göç alan ülkede işgücü piyasasındaki rekabet artmaktadır. Burada özel bir durum, göç alan ülkede yerli işgücünün yapmak istemediği işlerle ilgili olarak ortaya çıkmaktadır. Vasıfsız yabancı göçmenler ya da ülkeye yasadışı yollarla girmiş olanlar, insan kaçakçılığı şebekeleri tarafından ülkeye sokulanlar, bu işleri yapmayı kabul etmekte ve bu alandaki açığı gidermektedir. *"... istihdam edenler, yabancı statüsü dolayısıyla fazla seçeneklerinin olmaması ve savunmasızlıkları yüzünden yerel işgücünden çok göçmen işçileri tercih etmektedir. İstihdam edenler, bu kişileri; daha uzun çalışma saatleri konusunda "esnek" ve "yardıma hazır" ve işten ayrılması olasılığı daha az olarak algılamaktadır. Dahası, onların ırksal "ötekiliği", çalıştıran ve çalışan arasında daha az sosyal zorluk çıkaran hiyerarşiye yol açmakta, fakirleştirilmiş "öteki"ne karşı babacan veya annelik şefkatiyle süslenen bir sömürücü ilişkiyi süslemek kolaydır."*[25]

Öte yandan, göçler, ekonomik kalkınmasını tamamlamış ancak nüfus azalması ve/veya nüfusun yaşlanması sorunlarını yaşayan ülkelerde, bu soruna karşı bir çözüm, geri kalmış ve kaynakları yetersiz ülkelerde ise tehdit olarak görülmektedir. *"Bazı ülkeler (örneğin Avrupa ülkeleri) için göç yaşlanan nüfusa karşı çare olarak görülür. Gidilen diğer ülkelerde (örneğin komşu savaş bölgelerinden büyük akınlara ev sahipliği yapan Afrika ülkeleri) göç sınırlı kaynaklar için bir tehdit olarak değerlendirilir. Bundan dolayı, gönderen ve alan ülkeler arasındaki çıkarlar (özellikle sosyoekonomik çıkarlar) çatışabilir ve sıklıkla da çatışır."*[26]

[25] Janie Chuang, "Beyond a Snapshot: Preventing Human Trafficking in the Glabol Economy", **Indiana Journal of Global Legal Studies,** Volume 13, Issue 1, Winter, 2006, Published by Indiana University Press, s. 145–146.
[26] Sirkeci, "Human Insecurity and Streams of Conflict for Re-conceptualization of International Migration", s. 34.

Sirkeci, devletler arasındaki göçlerin çeşitli düzeylerde çatışmaya yol açtığını belirtmektedir. Birinci tabakada göç veren, göç alan ve geçiş ülkesi arasındaki çatışmalar yer almaktadır. Göç veren ülke işsizliği azaltmayı, az vasıflı ve mutsuz insanların devlet yönetimi üzerindeki baskısını hafifletmeyi isterken, göç alan ülke, sadece kendisine gerekli vasıflara ve niteliklere sahip göçmenleri kabul etmek istemektedir. İkinci düzeyde, göç veren ülkenin düzenleyici organları ile göç etmek isteyen kişiler arasındaki çatışma bulunmaktadır. Ülkedeki işler ve kaynaklar üzerindeki rekabetten ya da etnik-dinsel-dilsel farklılıklardan kaynaklanan çatışmalar, bazı kişileri ihtiyaçlarını sınır ötesinde karşılamaya yönlendirmektedir. Üçüncü çatışma düzeyi ise göç alan ve geçiş yolunda bulunan ülkelerin göçleri denetlemeye çalışan devlet organları ile göç eden kişi arasındadır. Yüksek vasıflı göçmenler gibi bazı kategorilerde, gidilen ülkenin ihtiyacı dolayısıyla "düzenli göç" mümkün olsa da, diğerleri için göçün gizli, belgesiz veya düzensiz olması muhtemeldir. Göçmenler ve gidilen ülkedeki düzenleyici kuruluşlar arasındaki çatışma göçmenin vatandaşlığa alınmasından sonra bile devam etmektedir. Dördüncü aşama ise göçün nasıl gerçekleştiğine bakılmaksızın (örneğin düzenli veya gizli), göç alan ülke; göçmenin kalış süresini sınırlamaya çalışacaktır.[27]

Göç olgusunun devletler üzerindeki bir başka etkisi, nüfus yapısını değiştirme potansiyelidir. *"Göç olgusunun toplumsal düzeyde neden olabileceği toplumsal değişimlerden devletin güvenliği açısından en anlamlı olanını oluşturan –yeni bir azınlık kurma sürecinin dışında göç; - çoğunluğun azınlık durumuna gelmesi, -varolan bir azınlığın çoğunluk durumuna gelmesi, -varolan bir azınlığın yok olması şeklinde üç tür sosyo-demografik değişime yol açabilmektedir."*[28] Nüfus yapısındaki bu değişim ise devletin kimliğinin sorgulanmasına yol açma potansiyelini de içinde barındırmaktadır. *"… içinde yaşadıkları toplumdan kültürel, etnik ya da ırksal özellikleri bakımından farklı olan topluluklar"*[29] olarak tanımlanan azınlık, zaten *çoğunluktan farklı olanı ifade etmekte ve azınlığın çoğunluk durumuna geçmesi kimlik değişimini beraberinde getirmektedir. Bu yönüyle göç, ulus-devletlerin, ortaya*

[27] Sirkeci, "Human Insecurity and Streams of Conflict for Re-conceptualization of International Migration", s. 37–39.
[28] Baklacıoğlu, **Dış Politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar [1920–1990]** s. 103–104.
[29] Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derİn Yayınları, İstanbul 2003, s. 12.

çıkarmak için büyük çabalar gösterdikleri, bu uğurda nüfuslarının önemli bir bölümünü ülke dışına göçe zorladıkları "ulusal kimlik"lerine bir tehdit oluşturmakta, en azından ulusların kendilerine atfettikleri kültürel-dinsel-ırksal özellikleri sulandırmaktadır.

Göç olgusunun devletler üzerindeki bir etkisi de itibar artışı ya da azalışıdır. Ekonomik ya da sosyal nedenlerine bakılmaksızın göç özünde, devletin yetersizliğinin bir sonucudur. *"Göç, iradi veya zorunlu olsun, son kertede devletin yükümlülüklerini yerine getirememesi neticesinde meydana gelen bir olaydır. İradi dediğimiz ekonomik göçler de, sonuçta, devletin toplumuna gereken iktisadi yaşam koşullarını ve memnuniyeti sağlamaması üzerine meydana gelen hareketlerdir. Bunların başka devletleri huzursuz etmesi veya sorun yaratması, sorunun devletin iç işi olmaktan çıkıp, dış siyasetine ve diğer devletlerle ilişkilerine, sistemli hale gelişiyle birlikte de uluslar arası örgütlerin yasa ve sözleşmelerine yansımasına yol açar."*[30] Bu durumun sonucu ise, tanımı gereği tam bağımsız olması, iç işlerine müdahale edilmemesi gereken devletin, uluslar arası müdahaleye açık olması sonucunu doğurur. Özellikle insan haklarını ilgilendiren konularda, göç veren ülke uluslar arası kamuoyunda itibar kaybederken, insani gerekçelerle bu göçmenlere kapılarını açan, sığınma hakkı veren ülkelerin itibarı artar.

Göç veren devletin, homojenleşmeyi sağlama, belli bir azınlıktan kurtulma, toplumdaki azınlık grupların uluslar arası hukuktan kaynaklanabilecek haklarını istemelerini engellemek amacıyla nüfus içindeki oranlarını azaltma, komşu ülkeleri zor duruma düşürme vb. amaçlarla yürüttüğü planlı göçe zorlama, devletler arasında savaş olasılığını da arttırmaktadır. *"Mültecilerin askerileştirilmesinin etkileri siyasi şiddetin sınır ötesine yayılmasını, mültecilerle kendilerini alan devlet arasında çatışmaları ve gönderen ve alan devlet arasında çatışmayı ihtiva eder. Göç veren devlet ile mülteciler arasındaki sınır ötesi şiddet, kampların bombalanması ve top ateşine tutulması, sınırı geçerek sıcak takipler, mülteci kampından göç veren ülkeye saldırılar olur. Bu şekildeki şiddet, göç alan devletin toprak bütünlüğünü tehdit eder ve uluslararası savaşa yol açabilir."*[31]

[30] Baklacıoğlu, **Dış Politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar [1920–1990]** s. 63
[31] Lischer, "Security and Displacement in Iraq Responding to the Forced Migration Crisis", s. 101.

Öte yandan, bir ülkeye sığınan mülteciler arasındaki hizipler ile göç alan devlet arasında çatışmalar çıkması olasılığı da yüksektir. Ayrıca, *"… mülteci krizleri devletlerarası savaş veya tek taraflı müdahale için bir katalizör olarak işlev yapabilir. Mülteciler sürgünü, kendi devletlerine karşı saldırılar düzenlediklerinde ya da göç alan devlet, mültecilerin geldikleri ülkeye karşı askeri faaliyetlerini desteklerse, savaş çıkma ihtimali daha da yüksektir. Göç alan devlet, gelen mültecileri tehdit olarak değerlendirirse, mültecileri geri sürmek için göç veren devlete saldırabilir."*[32]

Bazı göçler, silahlı çatışmaların yarattığı şartların bir sonucudur. Kişiler hayatlarını kurtarmak için başka bölgelere ya da ülkelere kaçmaktadır. Ancak, göçün kendisi de, silahlı çatışmalara yol açan sonuçlar üretebilir. *"İnsanların belli bir yere, marijinalleşme şartları yaratacak şekilde sistematik olarak yerleştirilmesi ve yerli nüfusun azınlığa düşürülmesi çatışmaların sürmesini sağlayabileceği gibi, çatışmayı da tetikleyebilir."*[33]

Göçün devletler üzerindeki etkilerinden birisi de ekonomik kaynak aktarımıdır. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru olan göçler, göçmenlerin geldikleri ülkeye büyük miktarda kaynak aktarmaları ile sonuçlanmaktadır. *"Göçmenlerin ülkelerine gönderdikleri paralar ise 2000 yılında 132 milyar ABD Doları iken, dünyadaki ekonomik krize rağmen 2010 yılında 440 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır. Bu paranın tahminen 325 milyar ABD Doları, kalkınmakta olan ülkelere gönderilmiştir. Yurtdışındaki göçmenlerden en fazla para alan ülkeler ise Hindistan, Çin, Filipinler ve Fransa olmuştur. Göçmenlerin ülkelerine en fazla para gönderdikleri ülkeler ise 48 milyar 300 milyon Dolar ile ABD'dir. İkinci sırada Arabistan gelmekte, onu İsviçre ve Rusya izlemektedir."*[34]

Göçün ekonomik etkileri arasında, göç veren ülkede işsizlikten kaynaklanan sosyal baskıların azalması, göç alan ülkelerde işgücü talebinin karşılanması, göçmenlerin bir süre sonra edindikleri bilgi birikimi ve biriktirdikleri sermaye ile göç veren ülkeye geri dönmeleri ve bilgi birikimleri ve sermayelerini yatırıma dönüştürmelerini saymak mümkündür.

---

[32] Lischer, "Security and Displacement in Iraq Responding to the Forced Migration Crisis", s. 101.
[33] Jorge V. Tigno, "Migration and Violent Conflict in Mindanao", **Population Review,** Population Review Publications, Volume 45, Number 1, 2006, s. 24.
[34] (Çevrimiçi) http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en, 02 Şubat 2012.

1.2.3. Göçün Uluslararası Etkileri

Dünyada uluslararası tanınan bir sınırı geçen göçmenlerin sayısı günümüzde 214 milyona yükselmiştir. 2000 yılından bu yana göçmen sayısındaki artış 64 milyondur. Göçmen sayısındaki artış istikrarlıdır ve yüzde 2 olarak belirlenmiştir. Yine 2000 yılında her 35 kişiden bir kişi göçmen durumundayken, 2010 yılında bu oran 33 kişide bir olarak değişmiştir. Göçmenlerin cinsiyeti neredeyse eşit olup, kadınların oranı yüzde 49'dur. Şaşırtıcı şekilde, dünyadaki en yüksek göç oranlarına sahip ülkeler; Katar (%87) Birleşik Arap Emirlikleri (%70), Ürdün (%46), Singapur (%41) ve Suudi Arabistan (%28)'dır. En düşük göç oranlarına sahip ülkeler ise Endonezya (%0,1), Hindistan (0,4), Romanya (%0,6), Nijerya (%0,7), Japonya (%1,7), Türkiye (%1,9), Slovakya (%2,4) ve Güney Afrika (%3,7)'dır. Diğer taraftan, eğer göçmenler, bir devlet oluştursaydı, bu devlet nüfus açısından dünyanın beşinci. büyük devleti olacaktı.[35] Bu oranlara göre, göç oranlarının kişi başına düşen milli gelir ya da fakirlik ile ilgisi az görünmektedir.

Göçlerdeki artışın; uluslar arası ekonomik ilişkilerin gelişmesi, iletişim ve ulaşım olanaklarının artması, küreselleşmenin yanı sıra, insan kaçakçılığı gibi yasadışı faaliyetlerin artışından da kaynaklandığı söylenebilir. *"İnsan kaçakçılığındaki artış, sadece küresel ekonomideki "itme" unsurlarını değil, ayrıca gidilecek daha zengin ülkelerdeki karşılanmayan işgücü talebinin güçlü "çekme" etkisini de yansıtmaktadır."*[36]

Yine aynı kaynağa göre, ülke içinde yerinden edilenlerin sayısı ise 2000 yılında 21 milyon iken 2010 yılı sonunda 27,5 milyon kişiye ulaşmıştır. Mülteci sayısı ise 2000 yılında 15,9 milyon kişi ise 2010 yılı sonunda 15,5 milyona düşmüş ve yaklaşık 500 bin azalmıştır. Ancak, bu azalmanın 2007 yılındaki tanım değişikliklerinden kaynaklandığı ve bu yıldan önceki rakamlar ile yapılan kıyaslamanın gerçeği yansıtmadığı bildirilmektedir. Bununla beraber, belirtilen

[35](Çevrimiçi) http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en, 02 Şubat 2012
[36] Chuang, "Beyond a Snapshot: Preventing Human Trafficking in the Glabol Economy", s. 144.

rakamlara göre, dünyadaki mültecilerin göçmen miktarına oranı 2000 yılında yüzde 8.8 iken, 2010 yılında yüzde 7.8 olmuştur.[37]

Bu sonuçların ve özellikle de göçmen sayısındaki istikrarlı artışın gösterdiği, göçmen konusunun giderek daha fazla şekilde, devlet içinde ya da iki devlet arasında değil, uluslar arası gündemde önemli yer tutacağıdır. Özellikle ülke içinde yerinden edilenlerin sayısında görülen artış devam etmektedir. *"... hükümetler, toplumları bütünüyle yerinden söken iç ve toplumsal çatışmalar ile insan hakları ihlallerini göz ardı edemezler. Devletlerin ulusal güvenlikleriyle ilgili böylesi olaylar, özellikle iç çatışmalar daha geniş bölgesel savaşlarla sonuçlandığında ve mültecilerin yayılması komşu ülkeleri istikrarsızlaştırdığında devletlerin ulusal çıkarlarını ilgilendirir. İnsanların, baskı altında ulusal sınırların ötesine geniş ölçekli göçü, -aksi takdirde tamamen iç konular olarak kalacak olan- göçün nedenlerinin uluslar arası hale gelmesine yol açar."*[38]

Silahlı çatışmalar, ayrımcı muamele ve insan hakları ihlalleri gibi siyasi nedenler ya da doğal afetler ve kalkınma programlarından kaynaklanmasına bakılmaksızın, devletlerin özenle korumaya çalıştıkları sınırlardan yasadışı yollarla giren kaçak göçmenlerin artışına karşı, devletlerin işbirliği çabaları artmaktadır. Küresel ısınmanın yol açtığı ve gelecekte daha da artması beklenen doğal afetlerden kaynaklanan göçler de uluslar arası işbirliği ihtiyacını arttıracaktır. Örneğin, "*… Son 10 yılda, hükümetler, zorla çalıştırma veya kölelik benzeri uygulamalar için insanların hareketi ya da toplanması gibi insan kaçakçılığı sorunuyla mücadele etmek için ulusal, bölgesel ve uluslararası hukuku geliştirmeyi hızlandırdılar. Soruna karşı tipik olarak benimsenen üç ayaklı yasal çerçeve, insan kaçakçılarını yargılamak, kaçırılan insanları korumak ve insan kaçakçılığını önlemeye odaklandı. Bununla beraber, uygulamada, bu karşılık, kaçakçıların yargılanması ve daha az ölçüde de kurbanların korunmasına ağırlık vermektedir."*[39]

[37](Çevrimiçi) http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en. 02 Şubat 2012.
[38] Alan Dowty and Gil Loescher, "Refugee Flows as Grounds for International Action", **International Security,** Vol. 21, No.1, Summer 1996, s. 44–45
[39] Chuang, "Beyond a Snapshot: Preventing Human Trafficking in the Glabol Economy", s. 137.

Göç, uluslararası sistemdeki küçük devletlere de uluslararası alanda etkili olma fırsatı sunmaktadır: Göç veren devlet, göç alan ülkedeki, kendi ülkesinden giden göçmenler ve onların neslinden oluşan diasporayı harekete geçirerek, lobicilik faaliyetleri için onlardan yararlanabileceği gibi, faaliyetlerini desteklemek suretiyle, onları kendi diplomatik faaliyetlerine dahil edebilir. Uluslar arası sistemdeki güçlü devletler ise kendi göçmen politikalarını değiştirmek, göçmen nüfusu etkilemek, kendi içinde yaşayan yabancı diasporayı kendi amaçları için harekete geçirmek suretiyle yurtdışındaki etkisini artırabilir[40]

Ülkeler arasındaki göç akımları ayrıca; geldikleri ülke içindeki çatışmalar için kaynak sağlayarak, organize suç şebekelerini destekleyerek ya da uluslar arası terörizme yardımcı olarak, silahlı çatışmaların artmasına destek verebilmektedir. Göç akımlarının bu etkilerinin sonuçları, muhatap olan devletin kapasitesine bağlıdır. Örneğin, organize suç kurumsallaşması yüksek ülkelerde yasaları uygulama sorunu olarak kendini gösterirken, daha az kurumsallaşmış ülkelerde yolsuzluğa, suç örgütlerinin devlete meydan okumasına ve hatta devlet kurumlarının suç örgütleri tarafından ele geçirilmesine yol açabilir.[41]

Öte yandan, gerek ülke içinde yerinden edilenlerin, gerekse başka ülkelere sığınmaya çalışanların sayısının artması, bu kişiler için uluslar arası kuruluşların yaptığı harcamaları arttırmaktadır. Sonuçta, bu harcamalar söz konusu kuruluşlara üye olan ülkelerin verdikleri katkılar ile yapılabilmektedir. Bunun sonucu ise hem bu olayların önlenmesi yönelik uluslar arası çabaların artmasına, hem de gerektiğinde mülteci akınına yol açan, sürekli insan hakları ihlallerine konu olan ülkelere dış müdahale konuları gündeme gelmektedir. Bosna Hersek'teki silahlı çatışmalara, Kosova konusunda Sırbistan'a yapılan dış müdahale bunların örnekleri arasındadır.

[40] Fiona B. Adamson, "Crossing Borders International Migration and National Security", **International Security,** Vol: 331, No.1, Summer 2006, s. 189–190.
[41] Adamson, "Crossing Borders International Migration and National Security", s. 91.

1.3. Göçün Türleri

Uluslararası Göç Teşkilatı (IOM), *"Anahtar Göç Terimleri"* listesinde, göçleri; yurtdışına göç, ülkeye göç, kolaylaştırılmış göç, zorunlu göç, ülke içinde yerinden edilen kişi, düzensiz göç, işgücü göçü ve düzenli göç şeklinde sınıflandırmıştır. Buna göre;

- **Yurtdışına Göç (Emigration):** Bir başka ülkede yerleşmek amacıyla bir devletin sınırlarından çıkmak, ayrılmaktır.

- **Ülkeye Göç (Immigration):** Vatandaşı olmayan kişilerin yerleşmek amacıyla bir ülkeye girmesidir.

- **Kolaylaştırılmış Göç (Facilitated Migration):** Seyahati kolaylaştırmak ve daha uygun hale getirmek suretiyle düzenli göçün teşvik edilmesidir.

- **Zorunlu Göç (Forced Migration):** Doğal ya da insan yapısı (man-made) nedenlerden kaynaklandığına bakılmaksızın, yaşama ve geçim kaynaklarına yönelik tehditler dahil, zorlama unsurunun olduğu içeren bir göç hareketidir.

- **Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişi (Internally Displaced Person-IDP):** Özellikle silahlı çatışmadan ya da çatışmanın sonuçlarından, yaygın şiddet durumundan, insan hakları ihlallerinden, doğal ya da insan ürünü afetlerin sonucu olarak evlerini veya yaşamakta oldukları bölgeleri terk eden ya da kaçmaya zorlanan ya da kaçmak zorunda bırakılan, ancak uluslar arası tanınan bir sınırı geçmemiş kişi ya da gruplardır.

- **Düzensiz Göç (Irregular Migration):** Göç veren, göç alan ya da geçiş yapılan ülkelerin kurallarının dışında yer alan göçlerdir. Açık ve evrensel olarak kabul edilen bir tanımı yoktur. Gidilmesi hedeflenen ülke açısından göçmen kabul kurallarına göre belgelendirilmemiş ya da izin verilmemiş halde ülkeye giriş, kalış ve çalışmadır. Göç veren ülke açısından ülkeden ayrılmak için gerekli belgeler doldurulmadan, geçerli bir pasaport ya da seyahat belgesi olmadan bir kişinin ülke sınırı geçmesi durumudur.

- **Düzenli Göç (Orderly Migration):** Bir kişinin olağan ikametgâhının bulunduğu yerden başka bir ikamet yerine, göç veren ülkenin çıkışla ilgili hukuku ve düzenlemelerine uygun şekilde seyahat eden, geçen ve hedef ya da ev sahibi ülkeye giren kişinin göçüdür.[42]

Söz konusu *"Anahtar Göç Terimleri"* listesinde, göçmenler de beş grupta toplanmıştır. Bu gruplar**, a)** Belgelenmiş Göçmen, **b)** Ekonomik Göçmen, **c)** Düzensiz Göçmen, **d)** Vasıflı Göçmen ve **e)** Geçici Göçmen İşçi'dir. Listede yer alan bilgilere göre: **Belgelenmiş göçmen;** bir ülkeye yasalara uygun şekilde giren ve kendisi için belirlenmiş ölçütlere göre orada kalan kişidir. **Ekonomik göçmen;** hayat kalitesini yükseltmek için başka bir ülkede yerleşmek üzere, yaşamakta olduğu ülkeden ayrılan kişidir. **Düzensiz göçmen;** geçiş yaptığı ya da bulunduğu ülkeye, giriş şartlarını ihlal ederek ve yetkisiz şekilde girmesi yüzünden yasal statüye sahip olmayan kişidir. **Vasıflı göçmen;** yetenekleri ya da elde ettiği mesleki deneyim sayesinde göç alan ülkeye girmede tercihli muamele göre bir göçmen işçidir. **Geçici göçmen işçi** ise gittiği ülkede bir teşebbüs ile imzaladığı hizmet ya da iş sözleşmesi ile belirlenen süre kalacak olan vasıflı, yarı vasıflı veya eğitimsiz işçidir.[43]

Baklacıoğlu, göç türlerini; **1)** Kapsadığı Alan Açısından (İç göç, dış göç, Uluslar arası göç); **2)** Nedenleri Bakımından (Doğal Afetlerden Kaynaklanan Göçler, Siyasi Göçler, Ekonomik Göçler); **3)** Göç Şekli ve Süresi Bakımından (İradi veya zorunlu göçler); **4)** Sonuçları, Göçmen Sayıları ve Göç Süreleri Bakımından (Sorun oluşturan veya sorun çözen; toplu veya bireysel, kısa süreli/geçici; periyodik/dönemsel ve sürekli/kronik) olarak sınıflandırmıştır. Baklacıoğlu'nun zorunlu göçler sınıflandırması içinde ise mülteciler, sığınmacı, ülke içinde yerinden edilmiş insanlar ve geri dönenler yer almaktadır. Bu ayrıma göre, **mülteci;** siyasal görüşü, ırkı, dini, milliyet mensubiyetinden dolayı zulme uğrayacaklarından korkan, yaşam ve özgürlükleri tehdit altında bulunduğu için bulundukları ülkeden kaçıp, başka ülkeye sığınma talebi olan kişilerdir. **Sığınmacı,** mülteci statüsü için gerekli koşulları taşıyan ve bu statü için başvurusunu yapan kişidir. Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler; genelde savaş veya siyasi zorlama nedeniyle yaşadıkları ülke içinde

[42] (Çevrimiçi) http://www.iom.int/jahia/Jahia/key-migration-terms/lang/en, 02 Şubat 2012.
[43] (Çevrimiçi) http://www.iom.int/jahia/Jahia/key-migration-terms/lang/en, 02 Şubat 2012.

yer değiştirmek zorunda bırakılan ve mülteci statüsünün öngördüğü bütün yardımlara muhtaç insanlardır. **Geri dönenler** ise; iltica sebebinin ortadan kalkmasıyla birlikte terk ettikleri ülkelere dönen ve ülke içinde yerinden edilmiş kişilere verilen isimdir.[44]

Ancak, buradaki mülteci tanımında, sığınma talebinde bulunma ifadesi yetersizdir ve sığınma talebinde bulunan ancak başvurusu henüz kabul edilmeyen *"sığınmacı"* ile karıştırılma ihtimali bulunmaktadır. *"Geri dönenler"* teriminin ise İngilizce'de *"repatriation"* olarak kullanılan ülkeye geri dönüş yerine kullanıldığı zannedilmektedir. Bu durumda ise terimin *"ülke içinde yerinden edilenler"*i kapsayacak şekilde kullanılması yanlış olacaktır.

Göçlerle ilgili bir başka sınıflandırma; a) Gönüllü göçe karşı zorunlu göç; b) Ekonomik göçe karşı siyasi göç; c) Yasadışı göçe karşı yasal göç; d) Kalıcı göçe karşı geçici göç şeklindedir. Gruplandırmada tarih boyunca büyük göçlerin çoğunun zorunlu göç ve kovulmanın bir sonucu olduğu, mülteci ve sürgünlerin de, devlet dışı ya da piyasa güçleri kadar, devletin eylemlerinin bir ürünü olduğu ifade edilmiştir. Ekonomik göçe karşı siyasi göç için, göç dürtüsünün bunların ikisinin bileşimi olabileceği, ekonomik göçmenlerin istihdam ve diğer ekonomik fırsatlar aramak, siyasi göçleri oluşturan mülteci ve sığınmacıların savaş sarsıntısı yada zulümden kurtulmak için ülkelerinden ayrıldıkları belirtilmiştir. Ancak, ekonomik göçmenler ülkelerindeki zorlu şartlar yüzünden göçmüş olabilecekleri gibi, mülteci ve sığınmacılar da gidecekleri ülkeyi ekonomik fırsatlar, aile bağları ve göçmen ağlarına göre seçebilmektedir. Gruplandırmaya göre, yasadışı göç belgesiz, sahte belgeyle, vize süresinin aşımıyla ortaya çıkarken, yasal göç, gerekli belgelerin tamamlanması ile ve resmî yoldan göç alan ülkeye girişi göstermektedir. Kalıcı göç sınırların kalıcı yerleşime yol açmak üzere geçilmesini, geçici göç ise bir süre sonra terk edilen yere dönüşü amaçlayan göçlerdir. Geçici göç; misafir işçiler, mevsimlik çalışanlar ve öğrencileri kapsar.[45]

Kişinin göç etmesi başkalarının kararına bağlı olarak da gerçekleşebilir. Bu durum, göçlerin; göç eden kişi ya da kişilerin kararı doğrultusunda yapılan ve

[44] Baklacıoğlu, **Dış Politika ve Göç: Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar [1920–1990]** s. 127–141.
[45] Adamson, "Crossing Borders International Migration and National Security", s. 172–175.

başkalarının kişi ya da kişiler hakkında aldığı karara bağlı olarak gerçekleşen göçler ölçütü esas alınarak iki ana gruba ayrılmasını gerektirmektedir. Bu grupları; kişiye bağlı göçler ve zorunlu göçler olarak adlandırmak mümkündür.

1.3.1. Kişiye Bağlı Göçler

Göç denildiğinde ifade edilen esas olarak kişiye bağlı göçlerdir. Burada kastedilen kişinin göç kararının öznesi olması, kararı kendisinin alması ve uygulamasıdır. Göçün gerçekleşebilmesi için, kişinin göç kararını verirken dikkate alması gereken pek çok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlardan bazıları kişiyi göç etmeye zorlayan unsurlar da olabilir. Ancak, yine de son karar kişinin kendisi tarafından verilmekte ve uygulanmaktadır. *"Kişinin verdiği göç kararının temel özelliği exante bir karar olmasıdır. Kişi kararını gideceği yerdeki duruma, çevre şartlarına, kazanç olanaklarına ilişkin <beklenti>lerine göre verir. Göç kararının verilmesine esas olan değerlendirmeler exante'dir. Göçün expost değerlendirmeye dayanması söz konusu değildir. Göç kararının exante oluşu, göç kararları sonucunda <beklenilenin> elde edilmesindeki belirsizliğin yüksekliğinin sebebi olmaktadır."*[46]

Kişi açısından göç etmeye ya da etmemeye karar vermenin değişik maliyetleri vardır. Ekonomik açıdan bu maliyetler, gidilecek yerdeki fırsatları değerlendirememe ya da hâlihazırdaki ekonomik imkânlardan da mahrum kalma şeklinde ortaya çıkabilir. Aynı durum, sosyal ve kültürel açıdan da geçerlidir. Göç yeni bir çevreye uyum sağlama, belki yeni dil(ler) öğrenme zorunluluğu, eğitim düzeyini yükseltme, yeni bir hayat tarzına alışma gibi pek çok ihtiyacı da beraberinde getirecektir. Bütün bunlar kişiye bir yandan katlanması gereken yeni zorluklar ve maliyetler; bir yandan da yeni fırsatlar sağlayacaktır. Dolayısıyla kişi; kişiliğine, yeteneklerine, eğitimine, sosyal çevresine, beklentilerine, gitmeyi planladığı yerdeki ekonomik imkânlar ve ilişkilerine, hâlihazır imkânlarına göre göç kararını vermektedir. Ancak, her halükarda, kişi kararı endisi vermekte, verdiği kararın sonuçlarına da katlanmaktadır.

[46] İlhan Tekeli, Leila Erder, **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci olarak İç Göçler**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 28.

Öte yandan, göç kişinin doğal çevresinden kopmasına ve özellikle göçün ilk döneminde buna bağlı psikolojik sorunlara da yol açabilmektedir. Ancak, kararı kişinin aldığı durumlarda, üstesinden gelinmesi de kolaylaşmaktadır. Karar kişi tarafından alındığından ve süreçler önemli ölçüde kişi tarafından yönetildiğinden, karşılaşılan sorunların çözümü de büyük ölçüde kişinin yeteneklerine ve imkânlarına bağlı olmaktadır.

Kişiye dayalı göçler; işgücü talebini karşılamaya yönelik göçler, kırsal alanlardan kentlere yönelik göçler, mevsimlik göçler, yurtiçi ve yurtdışına göçler gibi alt gruplara da ayrılabilir. Tekeli'ye göre, göç toplum açısından, işgücünün yeniden dağıtımını ve mekân organizasyonunun yeni koşullarla uyumlu hale gelmesine katkıda bulunur. Kişiler açısından ise, *"...(a) kişilerin kullanabilecekleri fırsatların sayısını artırır, (b) kişiye mesleki ve sosyal hareketlilik sağlar."*[47]

Birinci durum zorunlu göç kapsamında değerlendirilebilecek uygulamalara yol açma potansiyelini taşırken, ikinci durumda kişiye bağlı göçler söz konusu olmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sürgün uygulamaları birinci duruma örnek olarak gösterilebilir. *"Yeni fethedilen bir memleketin şenlendirilmesi, iskâna açılması veya herhangi bir yerin emniyet ve imarı için topluca sürgün yapılmak istendiğinde devlet gereken yerlerin kadılarına sürgün hükümleri göndererek gerekli şartları taşıyan adamların aileleriyle birlikte nakledilmesini emrederdi."*[48]

İşgücü talebini karşılamaya yönelik göçler, doğası gereği, işgücü ihtiyacının olduğu bölgelere doğrudur. Bu göçler hizmet sektöründe işgücü talebinin yoğun olduğu kentlere, turizm bölgelerine; üretim ve üretime bağlı olarak faaliyet gösteren ulaştırma, hammadde üretimi, ara malı üretiminin yapıldığı bölgelere yönelik olacaktır. Üretim genelde büyük kentler ve çevresinde yoğunlaşmış olduğundan, bu göçlerin kırsal alanlardan kentlere yönelen göç ile ortak yönleri bulunmakla beraber, farklılaşan yönleri de vardır. Örneğin, maden ocaklarında çalışacak işgücünü karşılamaya yönelik göçler, maden ocaklarına, büyük sanayi tesislerindeki işgücü

[47] Tekeli, **Göç ve Ötesi**, s. 18.
[48] Kemal Daşcıoğlu, **Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 176.

talebini karşılamaya yönelik göçler, bu tesislerin bulundukları yerlere, tersanelerde çalışmayı arzu edenler, bu tesislerin bulunduğu sahillere doğru olacaktır.

Yurtiçi ve yurtdışına göçler ile mevsimsel göçler de yine büyük ölçüde ekonomik nedenlerden kaynaklanmakta ve işgücü talebini karşılamayı ve bu talepten yararlanmayı hedeflemektedir. Ancak; etnik ayrımcılık, dil, din ve mezhep farkları, hayat tarzlarındaki farklılıklardan kaynaklanan sosyal gerilimler de kişilerin kendi kararlarıyla gerek ülke içinde gerekse diğer ülkelere göçüne yol açabilmektedir.

1.3.2. Zorunlu Göçler

Zorunlu göç, kişinin karar süreçlerinde yer almadığı, kendisinin göçün öznesi değil nesnesi durumunda olduğu göçlerdir. Tanımdaki belirleyici unsur, kişinin pasif durumda olması ve başkalarının kendisi hakkında aldığı karara uymak zorunda kalmasıdır.

Kişiye bağlı ve tamamıyla gidilecek yerin kişide yarattığı beklentiler ile bulunulan yerdeki olumsuzluklardan kaynaklanan ‘çekme’ ve ‘itme’ etkisine dayalı göçler ile gönülsüz yer değiştirmeler birbirinden farklıdır. Nehir kenarında yaşayan ve sık sık sel baskınlarıyla karşılaşan kişinin vereceği kararın niteliği ile daha iyi hayat şartlarına kavuşmak için göç etmek isteyen kişinin vereceği karar aynı değildir. Her türlü göçe bir miktar endişe ve güvensizlik duygusu eşlik etse de, kişiye bağlı göçlerde bu daha azdır. Yeniden iskân programlarına katılmak isteyenler genelde aile hayatı döngüsünün ilk dönemlerinde olan genç çiftlerdir. Kişiye bağlı göçlerde kişiler sık sık göç etse bile, göçe başladıkları yerle sosyal ve ekonomik bağlarını muhafaza etmektedirler. Ayrıca, kişiye bağlı göçler seçicidir, sadece bu kararı veren kişilerin göç etmesi söz konusudur. Hâlbuki zorunlu göçler seçici değildir. Göç ettirilmesi kararında yer alan özellikleri taşıyanların tümü, genç ya da yaşlı, eğitimli ya da eğitimsiz olmalarına, mesleklerine vs. bakılmaksızın göçe katılmak zorundadır.[49]

[49] Scott E. Guggenheim, Michael M. Cernea, “Antropological Approaches to Involuntary. Resettlement”, **Antropological Approaches te Resettlement; Policy, Practice and Theory,** ed. Michael M. Cernea & Scott E. Guggenheim, Westview Press, Boulder – Oxford 1993, s. 3.

Zorunlu göçlerin en yaygın olarak gerçekleştiği yer, kişilerin tabiyetinde bulunduğu veya vatandaşı olmasa dahi sürekli olarak yaşadığı ülkedir. Bu kişiler uluslararası belgelerde *"Ülke İçinde Yerinden Edilen/Yerinden Olan"* (Internally Displaced Persons) kişiler olarak ifade edilmektedir. *"Ülke içinde yerinden edilenlerin sayısı 1982 yılında 11 ülkede sadece 1 milyon 200 bin iken 1995 yılında bu sayı 40'ı aşkın ülkede 20–25 milyon arasında tahmin edilmekteydi ve neredeyse mültecilerin iki katıydı."*[50]

Ülke içinde yerinden edilenlerin sayısının giderek artması Birleşmiş Milletler'in (BM) konuya ilgisini artırmıştır. BM İnsan Hakları Komisyonu (BMİHK)'nun 1992 yılında ülke içinde yerinden edilenlere uygulanabilecek uluslararası hukuk kurallarını araştırmakla görevlendirdiği Francis Deng, konuyla ilgili raporunu 1998 yılında BMİHK'ya sunmuştur. Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi- BMİİKO) (United Nations Office for the Humanitarian Affairs-OCHA) tarafından hazırlanan "Ülke İçinde Yerinden Edilme Hakkında Yol Gösterici Prensipler" 30 maddeden oluşmaktadır. Ülke İçinde Yerinden Edilme Hakkında Yol Gösterici Prensipler'e göre 'Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler" tanımı; *"Özellikle silahlı çatışmanın etkileri, yaygın şiddet, insan hakları ihlalleri; doğal ya da insan ürünü afetler yüzünden evlerinden ya da sürekli yaşadıkları yerlerden ayrılmaya zorlanmış, kaçmak zorunda bırakılmış ve uluslararası olarak tanınmış bir sınırı geçmemiş kişileri"* kapsamaktadır. Söz konusu belge, bu kişilerle ilgili olarak; a) BM Genel Sekreteri'nin temsilcisine, b) Bu durum ile karşılaşan devletlere, c) Bu kişilerle ilişkide bulunan bütün kurumlar, gruplar ve kişilere, d) Hükümetler arası ve hükümet dışı kuruluşlara sorumluluklar yüklemektedir.[51]

Bununla beraber; tanımdaki doğal afetler açısından bakıldığında, kasıtlı bir yerinden edilme durumu söz konusu değildir. Dolayısıyla, tanımın Türkçe'deki karşılığının *"yerinden olmuş"* insanlar olarak anlaşılması gerekmektedir. Çünkü her hangi bir planlama ya da kasıtlı bir eylemden söz etmek mümkün değildir. Her ne

[50] "Rationale and genesis", (Çevrimiçi) http://www.internal-displacement.org/8025708F004D404D/(httpPages)/168DF53B7A5Dx0A8C802570F800518B64?OpenDocument, 17 Haziran 2010.
[51] **"Guiding Principles on Internal Displacement"**, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3d4f95e11.html, 28 Nisan 2010.

kadar İngilizce'de *"displaced"* ifadesi doğal afetleri kapsamakta ise de, Türkçe'de *"yerinden edilmiş"* ifadesinden, kamu otoritelerinin ya da başka kişilerin kararları ve eylemleri sonucu yerinden ayrılmak zorunda kalanlar anlaşılmaktadır.

Bu tanımın Türkçe'ye aktarılmasındaki bir başka sorun *"insan ürünü afetler"* ifadesidir. Bu ifade ile kastedilen daha çok devletlerin kalkınma programlarının doğrudan ya da dolaylı sonucu olarak insanların yaşam çevrelerini terk etmek zorunda kalmalarıdır. Bu kapsamda yapılan barajlar, sanayi bölgeleri, yol yapımı, deniz ve hava limanları yapımı, akarsu yataklarının değiştirilmesi gibi pek çok çalışma, insanların yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmalarına yol açmaktadır. Devletin kalkınma programları yüzünden göç etmek zorunda kalanlar, ülke içinde yerinden edilen/yerinden olanlar içinde en az mağdur olanlardır. Çoğu durumda kendilerine terk ettikleri arazileri ve mal varlıkları için tazminat ödenmekte, yerleşebilecekleri yeni yerler gösterilmekte, gittikleri yerlerdeki toplumsal yapıya, ekonomik şartlara uyum sağlamaları için resmî kurumlar tarafından çaba gösterilmektedir. Bu çabaların yetersiz kaldığı öne sürülebilir ancak, yerinden edilenler arasında en az mağdur olan grup olduğu gerçeği değişmez.

Yerinden edilme ya da yerinden olma durumunun nedenleri bir başka çalışmada ise dört grupta toplanmıştır. Bunlar; **a)** Kuraklık, sel, deprem vb. doğal afetler; **b)** Savaşlar/siyasi karışıklıklar; **c)** Etnik/ırksal/dinsel yargılama ve cezalandırma; **d)** Toprak ve su kullanımında temel değişiklere yol açan kalkınma programlarıdır. İlk üç neden ülke dışına göçlere ve kişilerin vatanlarından ayrılarak, başka ülkelere sığınmalarına yol açmaktadır. Dördüncü durumda nüfusun devlet tarafından başka yere nakledilmesi söz konusudur.[52]

Devlet tarafından başka yere nakledilenler de üç gruba ayrılmaktadır: **a)** Evlerini kaybeden kişiler; **b)** Evlerinin yanı sıra topraklarını ya da üretim araçlarını kısmen ya da tamamen kaybeden kişiler; **c)** Topraklarını tamamen ya da önemli ölçüde kaybeden ancak evlerini kaybetmeyen kişiler. Evlerini kaybetmeyen ve

[52] Michael M. Cernea, *"Disaster-related Refugee Flows"*, **Antropological Approaches te Resettlement; Policy, Practice and Theory,** ed. Michael M. Cernea & Scott E. Guggenheim, Westview Press, Boulder–Oxford 1993, s. 379–380.

yakınlarda iş ya da toprak bulabilen kişiler ile evlerini kaybeden fakat topraklarını kaybetmeyen kişiler yakınlarda ev bulabildikleri takdirde; devlet tarafından nakledilmenin sonuçlarından daha az etkilenebilmektedir.[53]

Etnik/ırksal/dinsel yargılama, zorunlu göçlerin muhtemelen en planlı, kasıtlı ve kötü niyetli olan nedenidir. Bu tür yerinden edilme ya da zorunlu göçler; devletin ya da devlete karşı mücadele eden bir örgütün belli bir bölgedeki etnik, ırksal ya da dinsel yapıyı değiştirmek, belli bir etnik/dinsel grubun ya da ırkın nüfus içindeki yoğunluğunu artırmak ya da azaltmak amacıyla aldığı kararlar, uygulamalar ya da yaptırım tehditlerinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Demokrasi ile yönetilen ve serbest seçimlerin yapıldığı ülkelerde, nüfus içindeki değişik kesimlerin tercihleri ülkedeki kaynakların ve toplumsal statülerin paylaşılmasında önemli rol oynamaktadır. Doğuştan gelen ya da nadiren olsa da kimi durumlarda sonradan edinilen ortak özelliklere sahip kişilerin aynı yönde tercihte bulunmaları olasılığı yüksektir. Bu olasılık nedeniyle, belli bir etnik ya da dinsel grubun çoğunluğuna dayanan ulus devletlerde, özellikle kuruluş dönemlerinde belli etnik ya da dinsel grupların nüfus içindeki yoğunluğunun artırılması ya da azaltılması büyük önem kazanmıştır. Ayrıca, büyük gruptan farklı olan etnik-dinsel grupların asimile edilmesi, ülkedeki kaynaklardan daha fazla pay istemeleri ya da bağımsızlık taleplerinin önlenmesi için de nüfus içindeki yoğunluklarının değiştirilmesi çözüm olarak görülmüştür.

Demografik mühendislik ya da etnisite mühendisliği olarak ifade edilen; ülkenin tamamında ya da bir bölümündeki nüfus yapısının ya da nüfus içindeki etnik, dinsel ve ırksal dengelerin değiştirilmesi için kullanılan başlıca metotlar şöyle sıralanmıştır:

1. **Nüfus sayımları:** Nüfus yapısını değiştirmenin en kolay ve kişilere en az zarar veren yoludur. Nüfus sayımlarında, sadece tanımların değiştirilmesiyle, belli bir bölgedeki nüfusun yapısının değişik gösterilmesi, mükerrer sayımlar

[53] Michael M. Cernea, *Disaster-related Refugee Flows,* s. 380.

ya da belli özellikleri taşıyan kişilerin sayıma dâhil edilmemesi yoluyla var olandan farklı sonuçlara ulaşılması mümkündür.

2. **Doğuma Yönelik Uygulamalar:** Belli bir grubun nüfus içindeki yoğunluğunu arttırmak amacıyla, doğum oranlarının teşvik edilmesine yönelik politikalara ağırlık verilmesi şeklinde yürütülmektedir. Yeni doğan çocuklar için teşvik primi vermek, çocuk sayısına göre maaş artışı ya da giderlerde indirim sağlamak bu uygulamalar arasında yer almaktadır.
3. **Asimilasyon:** Toplumda azınlık olan etnik ya da dinsel grupların, çoğunluğun kültürünü, dilini, hayat tarzını benimsemeleri için çaba gösterilmesidir. Entegrasyon, kişilerin var olan özellikleri ile toplumla bütünleşmelerini öngörürken, asimilasyon farklı kişi ya da grupların toplum içinde eritilmesini ve görünmez hale gelmelerini amaçlamaktadır.
4. **Nüfus Değişimleri:** Toplumdaki önderler, nüfus içindeki etnik grupların dengesini değiştirmek amacıyla, istenmeyen etnik ya da dinsel gruba, ırka mensup kişilerin başka yerlere nakledilmesini ve yerlerine istenen özelliklere sahip kişilerin getirilmesini amaçlayan nüfus değişimlerini gündeme getirebilirler. Birinci Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan ile Yunanistan arasında yapılan mübadele anlaşmaları buna örnek verilebilir.
5. **Sınırların Değiştirilmesi:** Sınır değişikleri de nüfustaki etnik ve dinsel ırksal dağılımın değişmesine yol açabilmektedir. Sınır değişiminin savaşla ya da görüşmeler yoluyla olmasının bu konuda bir önemi yoktur. Yeni sınırlar içinde kalan nüfusun etnik, ırksal ya da dinsel dengesi her durumda değişecek, daha önce azınlık durumunda olanlar çoğunluk, çoğunluk durumunda olanlar ise azınlık durumuna geçebileceklerdir.
6. **Ekonomik Baskılar:** Nüfus içindeki istenmeyen grupların göçe zorlanmasında, ekonomik baskı araçlarının da önemli rolü bulunmaktadır. Ayrımcı vergileme politikası, istihdamda belli gruplara öncelik verilmesi, kamu hizmetlerine ulaşmanın kısıtlanması, mülkiyet haklarında ayrımcılık

gibi uygulamalar kişileri göçe zorlayabileceği gibi, doğurganlık oranlarının düşmesine de yol açabilmektedir.[54]

Ülkenin tamamı ya da belli bir bölümünde nüfus içindeki dengenin değiştirilmesi amacıyla çeşitli metotlar kullanılmakta ve bunların tamamı da değişik oranlarda olsa da zorunlu göçten yararlanmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında zorunlu göçü; kamu otoritelerinin ya da devlete karşı mücadele eden örgütlerin kararları, eylemleri ya da yaptırım tehditlerinin sonucunda yaşanan göç olarak tanımlamak mümkündür. Nüfus içindeki etnik, dinsel, ırksal dengenin değiştirilmesi amacıyla kullanılan metotlar ise şöyledir:

1. **Etnik Sulandırma:** Hükümet ya da etnik liderler bazı durumlarda, belli bir bölgede etnik yoğunluğun azaltılması amacıyla, farklı grupların o bölgeye göçmelerini teşvik etme ya da zorla o bölgeye yerleştirme yoluna gidebilmektedir. Böylece, o bölgede belli bir etnik, dinsel ya da ırksal grubun yoğunluğu azaltılmaktadır: Böylesi nüfus transferlerinde kişilerin mesleklerine, yeteneklerine ya da eğitimlerine bakılmamakta, belli bir etnik, dinsel, ırksal gruptan olmak yeterli görülmektedir.
2. **Etnik Sıkılaştırma:** Etnik sulandırmanın tersi olarak uygulanmakta, belli bir bölgedeki nüfus içindeki belli bir etnik, dinsel, ırksal gruptan olan kişilerin sayısının artması amaçlanmaktadır. Amerika kıtasındaki Avrupalıların sayısının artmasına bağlı olarak, yerli nüfusun çok azalması ya da ortadan kalkması örneğinde olduğu gibi, bu uygulama ile söz konusu bölgedeki nüfus yapısının tamamen bozulması sonucunu da verebilmektedir.
3. **Etnik Temizlik:** Bir ülkedeki ya da ülkenin belli bir bölgesindeki istenmeyen etnik, dinsel, ırksal özelliklere sahip nüfusun tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Etnik temizlik, istenmeyen nüfusun katledilmesi ile olabileceği gibi, zorla göç ettirilmeleri ve geri dönüş olasılıklarının yok edilmesi şeklinde de gerçekleştirilebilmektedir. Göçe zorlananların

[54] Milica Zarkovic Bookman, **The Demografik Struggle For Power,** Frank Cass, London-Portland-Oregon, 1997, s. 32–34.

> geri gelmelerinin önlenmesi için, geride bıraktıkları yaşama çevreleri, dinsel ve kültürel mirasları da tahrip edilmekte, evleri ve yaşama alanlarına istenen etnik, dinsel, ırksal grubun üyeleri yerleştirilmektedir. Etnik temizlikteki zorunlu göçte, istenmeyen gruba, bölgeyi terk etmeleri için belli bir süre verilebileceği gibi, devletin güvenlik güçleri ya da milisler eşliğinde doğrudan ulaşım araçlarına bindirilmeleri ve gönderilmeleri de söz konusu olmaktadır. Bazı durumlarda ise, istenmeyen nüfus; tehdit, öldürme ve yaralama, yaşama alanlarına ve ekonomik yapılarına zarar verme, dinsel yapılarını tahrip ya da başka amaçlarla kullanma ve aşağılama gibi yollarla göçe zorlanmaktadır.[55]

Ülke içinde yerinden edilmenin üçüncü nedeni ise doğal afetlerdir ve bunların insanlar ya da devletler tarafından denetim altında tutmaları imkânsızdır. Doğal afetler olarak iklim değişikliklerinden kaynaklanan kuraklık, çölleşme, su baskınları, kum fırtınaları ve heyelanlar sayılabilir. Depremler de bir başka doğal afet türüdür. Bu afetlerin etkileri bir ölçüde; insan eylemlerinin çevresel etkilerinin hesaplanması, daha iyi planlama, yapım işlerinde daha dayanıklı ve kaliteli malzeme kullanımı gibi yollarla kontrol edilebilse de tamamen önlenebilmeleri imkânsızdır. Bununla beraber, gerek ulusal hükümetler ve yardım kuruluşları, gerekse uluslararası yardım kuruluşları, doğal afet yüzünden yerinden olan kişilere yardım yapmakta ve yerinden olmanın olumsuz etkilerinin azaltılmasına yardımcı olmaktadır.

Kalkınma programlarından kaynaklanan nedenlerle yerinden edilenlerin durumu, diğer yerinden edilenlere göre daha da değişiktir. Çünkü diğer durumlarda, kişiyi göçe zorlayan/yerinden eden şartlar ortadan kalktığında geri dönme olasılığı bulunurken, kalkınma programları nedeniyle göçlerde bu durum sonsuza kadar ortadan kalkmaktadır. Bu kişilerin göçü geçici değil, kalıcıdır. Ayrıca, yerlerinden edilmeleri, savaş ya da doğal afetlerde olduğu gibi dolaylı bir sonuç değil, devletin karar ve eylemlerinin doğrudan sonucudur. Ancak, bu kişilerin diğerlerine göre avantajları da bulunmaktadır. Uluslararası hukuk kuralları her ne kadar devletin, ulusal ihtiyaçlar için özel araziyi alma hakkını kabul etse de, devlet kalkınma

[55] Bookman, **The Demografik Struggle For Power,** s. 125–134.

programları dolayısıyla yerinden edilenlere tazminat ödemek ve kendilerini yeniden iskân etmekle yükümlüdür.[56]

Yerinden edilme/yerinden olma durumunda kalan kişilerin ortak özelliği, ister doğal, ister sosyal nedenlerle olsun, başlarına gelenden kendilerinin sorumlu olmamalarıdır. Herhangi bir nedenle evlerini ve/veya yaşamaların sağlayacak iş olanaklarını, daha önce yaşamakta oldukları sosyal ve doğal yaşam çevrelerini kaybetmişlerdir. Daha önce bilmedikleri yerlere gitmek zorunda kalmış, muhtemelen gittikleri yerde yaşayanların tepkilerine ve düşmanlıklarına da hedef olmuşlardır. Çünkü sınırları ve kaynakları belli bir bölgedeki ani nüfus artışı, diğer şartlarda bir değişiklik olmadığı takdirde, kişi başına düşen kaynakların azalmasına yol açmaktadır.

Ülke içinde doğal afetler ya da kalkınma projeleri dolayısıyla yerinden edilenlerin durumu, doğal afet sonrasında yardımlarda bulunan ve kalkınma projeleri için kredi veren Dünya Bankası (DB)'nın gündemine 1980'de girmiş ve araştırmalara başlanmıştır. DB 1980 ve 1986 yıllarında bankanın bu konudaki uygulamalarına yön vermek üzere iki direktif yayınlamış, 1990 yılında ise bu direktifler birleştirilmiştir. Bu direktife göre, kredi talep eden ülkelerden; insanların yerlerinden edilmesinden kaçınılması ya da en aza indirilmesi; bütün yeniden iskânların bir kalkınma programı olarak değerlendirilmesi ve yürütülmesi, kamu kaynaklarının gerektiği şekilde tahsis edilmesi; yerinden edilen kişilere gruplar ve sosyal birimler olarak yardım edilmesi; çıkış yeri ve varış yeri arasındaki mesafenin az olmasına çaba gösterilmesi; nakil sırasında yerinden edilenler ile gittikleri yerdeki kişilerin sosyal ve kültürel kurumlarına önem verilmesi; yeniden iskân edilenler için ayrılan/inşa edilen yerleşim birimlerinin yaşanabilir durumda ve alt yapısının tam olması; olumsuz sonuçlardan ve tepkilerden kaçınmak için yerinden edilenlerin yerleştirileceği yerdeki kişilerin de planlamada dikkate alınması; yerli halklar ve etnik azınlıkların, göçebelerin yeniden yerleştirilmesi durumunda, toprağın yasal sahipleri olmasalar bile geleneksel haklarının dikkate alınması, bu yerlere yasal

[56] Guggenheim, Cernea, **Antropological Approaches te Resettlement; Policy, Practice and Theory**, s. 3–4.

olarak sahip olmadıkları gerekçesiyle tazminat ve iyileştirmeden kaçınılmaması istenmektedir.[57]

DB'nin yardımları İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'daki savaş sonrası yeniden yapılanma projelerinde yoğunlaşmıştır. Savaş sonrasında Avrupa'da 6 milyon dolayında kişi mülteci durumunda olmasına karşın, yardımlar yeniden inşa projelerine yönelmiştir. 1980'lerde ise DB'nin iyileştirme ve yeniden inşa projeleri için acil yardım kredilerinin miktarı yaklaşık 4 kat artmıştır. DB acil yardım projeleri ile ilgili olarak, ülke içinde yerinden edilen ve yerinden olanları beş gruba ayırmıştır. Bunlar; **1.** İç savaşlar ve diğer ülke içi karışıklıklar, **2.** Kuraklık, **3.** Kasırga, **4.** Sel felaketi, **5.** Depremler ve diğer felaketlerdir.[58]

"Yerinden Edilme" terimi ile ilgili olarak, BM Genel Kurulu tarafından 15 Aralık 1946 yılında kabul edilen Uluslararası Mülteci Örgütü'nün* tam adı "*Uluslararası Mülteci Örgütü Tüzüğü ve Mülteciler ve Yerinden Edilmiş Kişiler İçin Alınacak Geçici Önlemler Anlaşması"* (Constitution of the International Refugee Organization and Agreement on Interim Measures To Be Taken In Respect Of Refugees and Displaced Persons) olan kurucu belgesinde yer almıştır.[59]

ABD'de 1948 yılında "Yerinden Edilen Kişiler Yasası" (Displaced Persons Act) kabul edilmiştir. Avrupa'dan ABD'ye kabul edilecek kişilerle ilgili faaliyetlere dayanak oluşturmayı amaçlayan yasaya göre, 'yerinden edilmiş kişi'; *"a) 1 Eylül 1939'dan sonra ve 22 Aralık 1945'ten önce Almanya, Avusturya veya İtalya'ya giren ve 1 Ocak 1948'de İtalya'da veya Berlin ve Viyana'nın veya Almanya ve Avusturya'nın Amerikan, İngiliz veya Fransız sektörlerinde olan; veya, Almanya'da ve Avusturya'da ikamet ederken Nazi hükümetinin zulmüne uğrayan ve gözaltına alınan, veya bu zulüm/eziyet yüzünden kaçmak zorunda kalan ve düşmanca bir*

[57] Cernea, **Antropological Approaches to Resettlement: Policy, Practice and Theory**, s. 20–25.
[58] Cernea, **Antropological Approaches to Resettlement: Policy, Practice and Theory**, s.382–385.
* **Uluslararası Mülteci Örgüt:** İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan mülteci ve yerinden edilen insanların sorunları ile ilgilenmek üzere 20 Nisan 1946 tarihinde kurulmuştur. BM'nin Yardım ve İyileştirme İdaresi'nin (UN Relief and Rehabilitation Administration) yerini alan örgüt, 1952 yılında lağvedilmiş ve görevleri de BM Mülteciler Yüksek Komiseri'ne devredilmiştir.
[59] (Çevrimiçi) http://unispal.un.org/UNISPAL.nsf/59c118f065c4465b852572a500625fea/cb2267af7..., 16 Mayıs 2010.

hareket sonucu bu ülkelere dönmek zorunda kalan, ve 1 Ocak 1948'de orada daimi olarak yerleşmemiş bulunan" kişidir.[60]

Öte yandan, devletin zorunlu göçlerle ilgili kararlarını, belli bir bölgedeki güvenlik sorunlarını çözmek, muhtemel ayrılma taleplerini önlemek amacıyla alması da mümkündür. Bu durumda, güvenlik amacıyla alınan zorunlu göç kararlarını da cezalandırma ve önleme amaçlı olarak ikiye ayırmak mümkündür. Güvenlik amacıyla alınan zorunlu göç kararlarına, gönderilen yerde belli süre yaşama mecburiyeti de eklenebilmektedir. Zorunlu iskân olarak adlandırılan bu uygulama, Dersim'den 1938 yılında yaşanan zorunlu göç sonrasında da uygulanmıştır.

Cezalandırma amaçlı zorunlu göçler, devletin bir yönetim organının kararına bağlı olarak, çoğu durumda güvenlik güçlerinin gözetimi altında yapılan göçlerdir. Devlet yönetimi geçmişteki bir ayaklanma girişimi, çevreye yayılan şiddet hareketleri, eşkiyalık, soygun vb. eylemlere katılan kişi ya da grupların, bulundukları yerlerden alınması ve faaliyetlerini sürdüremeyecekleri bölgelere yerleştirilmesine karar verebilir. Göç ettirilmesine karar verilen kişi ya da gruplara karşı gerektiğinde güvenlik güçleri tarafından zor kullanılmakta ve zorla ulaşım araçlarına bindirilmekte, güvenlik kuvvetleri eşliğinde ulaşımları gerçekleştirilmektedir. Bu kişilerin ulaşım giderleri, yolculuk süresince yiyecek-içecek ve gerektiği takdirde geçici barınma ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmaktadır.

Önleme amaçlı zorunlu göçler ise, yine devletin yetkili organlarının kararıyla; çeşitli nedenlerle devlete karşı ayaklanma veya ayrılık taleplerini önlemek; farklı etnik, dinsel ya da ırksal grupların gelecekte sorun çıkarma olasılıklarını ortadan kaldırmak, bir savaş durumunda ülke içindeki grupların düşman güçlerle işbirliğini önlemek, farklı etnik ya da dinsel grupların asimilasyonunu sağlamak amaçlarıyla yapılmaktadır. Savaş sırasında, sınır boylarındaki insanların ülkenin iç bölgelerine göç ettirilmesi, gözaltına alma, toplama kamplarına gönderme uygulamaları önleme amaçlı zorunlu göçlerin örnekleri arasında sayılabilir.

[60] "Documents of American History II", (Çevrimiçi) http://tucnak.fsv.cuni.cz/~calda/documents /1940s/Displaced%20Persons%20Act%20..., 25 Mayıs 2010.

Ülke içindeki zorunlu göçlerle ilgili en kapsamlı uygulamalar 1991 yılında dağılan Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilmiştir. Eski Sovyetler Birliği'ndeki zorunlu göçlerle ilgili çalışmasından Pavel, Sovyetler Birliği'ndeki cezalandırma/baskı (repressive migrations) amaçlı zorunlu göçleri nedenlerine göre, a) Sosyal, b) Etnik, c) İnanç, d) Siyasi, e) Savaş esirleri, f) Mahkûmlar olmak üzere altıya ayırmıştır. Pavel'in sınıflandırmasında zorunlu göçün sosyal nedenleri; *"Kazaklıktan ayırma (decossackization) (1919–1920), 2- "Gulag" (1930–1933), 3- Asillerin Sürülmesi (1935)"* olarak sıralanmıştır.[61]

Kazaklar, Polonya ve Rusya yönetimindeki şimdiki Ukrayna'da ortaya çıkan ve kendilerine has yönetimleri olan maceracı gruplardır. Rusya, 15. yüzyılda serflikten kaçarak, Dinyeper ve Don nehirleri çevresinde yaşamaya başlayan bu grupları başlangıçta yakalamak ve cezalandırmak istemiş, ancak daha sonra ülke sınırlarını korumak için yararlanmaya başlamıştır.[62] *"… Dinyeper-Dinyester yöresindeki Kazaklar Polonya'nın; Don Kazakları ise Rusya'nın öncü akıncı gücü halinde Kırım'a ve Tuna kıyılarına akınlar yaptıkları gibi, <<şayka>> denilen hafif gemileriyle nehirlerden Karadeniz'e süzülüp kuzey Anadolu ve Balkan Kıyılarına da deniz akınları düzenliyordu. 1614'de Sinop'u basan Kazaklar 1624'de İstanbul Boğazı'na saldırıp Yeniköy'e kadar yalıları yağma ettiler."*[63] Rus Çarı ve Patrik'e bağlılık gösteren Kazaklar, 1917'deki Bolşevik Devrimi sırasında, Kızıl Ordu'ya karşı Beyaz Ordu saflarında savaşmışlardır. Kazaklar, bu yüzden devrim sonrasında ağır cezalar ve baskılarla karşılaşmışlardır.[64]

Gulag ise, Rusya'da 1917 yılında gerçekleştirilen Bolşevik Devrimi'nden sonra 1919 yılında kurulmaya başlanan çalışma kampları için kullanılan bir terimdir. 'Gulag' Sovyetler Birliği'ndeki çalışma kamplarından sorumlu olan Rus Zorunlu Çalışma Kampları Genel Müdürlüğü'nün Rusça'daki, (*Glavnoe Upravlenie ispravitel'no-trudovykh LAGerei* (Main Administration of Corrective Labor Camps)

[61] Polian Pavel, **Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in The USSR,** Central European University Press, New York,2003, s. 44. (Çevrimiçi) http://site.ebrary.com /libimkb/Doc?id=10133528&ppg=8. 28 Mayıs.2010.
[62] (Çevrimiçi) http://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/cossacks/, 20 Eylül 2011.
[63] Metin Kunt, *"Siyasal Tarih (1600–1789)",* **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600–1908,** Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 25.
[64] (Çevrimiçi) http://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/cossacks/, 20 Eylül 2011.

adı olup, Aleksandr Solzhenitsyn'in "Gulag Takımadaları" adlı kitabının 1973 yılında yayımlanmasından sonra, Sovyetler Birliği'nin ceza sisteminde yer alan zorunlu çalışma kampları için kullanılan bir terime dönüşmüştür.[65] Özellikle 1930'lu yıllarda yoğun olarak kullanılan ve Sovyetler Birliği'nin her bölgesinde bulunan Gulag'lara gönderilenler arasında siyasal ve dinsel nedenli rejim muhaliflerinin yanı sıra katiller, hırsızlar diğer adi suçlular da bulunmaktaydı. Gulag'lar Stalin döneminde ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmuştur. Beyaz Deniz-Baltık Kanalı, Moskova-Volga Kanalı, Baykal-Amur demiryolu hattı, birçok hidroelektrik santral, uzak bölgelerdeki stratejik yollar ve endüstriyel kuruluşlar, kamplardaki mahkûmların işgücünden yararlanılarak inşa edilmiştir. Zamanla sayıları azalan bu kamplar, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar varlığını sürdürmüştür.[66]

Pavel'e göre, Sovyetler Birliği'ndeki zorunlu göçlerin ikinci nedeni etniktir. Pavel'e göre etnik nedenler; 1. Savaş Alanının Siyasi Olarak Hazırlanması ve Sınır Temizliği (Kısmen veya tamamen); 2. Cezalandırılan Halkların Toptan Sürgünü (Önleyici, Dağıtıcı); 3. Zorunlu Göçler; 4. Empoze edilen (Imposed "Pale of Settlement") göçtür.[67]

Sovyetler Birliği'ndeki zorunlu göçlerin üçüncü nedeni, Pavel'e göre, "Dini Nedenler"dir. Dini nedenlerle zorunlu göçe tabi tutulanlar arasında, "*Bütün dini gruplar (Ortodoks Hıristiyanlar, Yahova Şahitleri ve diğerleri)"* ile *"çeşitli inançlardan alimler"* yer almıştır. Pavel'in sıralamasında dördüncü sırada "Siyasi Nedenler" yer almaktadır. Siyasi nedenlerle zorunlu göç yaşayanlar; *"1- Yasaklanan örgütler ve partilerin üyeleri, 2-"Halk Düşmanları"nın ailelerinin mensupları, 3-"Sosyal Olarak Güvenilmez" Olanlar (Socially unsafe" elements), 4-Anlaşmaya bağlı olarak ülkesine gönderilenler, 5-Yabancı uyruklu olanlar"*dır.[68]

Pavel'in gruplandırmasında, savaşta esir düşmek de Sovyetler Birliği'ndeki zorunlu göçler arasında sayılmış, savaş esirleri ve gözaltına alınan siviller bu grupta yer almıştır. Pavel, gruplandırmasında mahkumları da zorunlu göçe tabi olanlar

[65] (Çevrimiçi) http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/, 19 Eylül 2011.
[66] (Çevrimiçi) http://www.loc.gov/exhibits/archives/gula.html, 19 Eylül 2011.
[67] Pavel, **Against Their Will…** 44.
[68] Pavel, **Against Their Will...,** s. 45

arasında saymış, *"Siyasi Mahkumlar (Fikir suçluları) ve mahkumlar"* olarak gruplandırmaya dâhil etmiştir.[69]

Yerinden edilme ya da zorunlu göçün en ağır sonuçlarından birisi, kişinin başka bir ülkeye göç etmek zorunda kalmasıdır. Kişinin başka bir ülkeye sığınmak zorunda kalması, yerinden edilmenin uluslararası belgeler ve sözleşmelerde ilk yer alan durum olması dolayısıyla özel bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla, ayrı bir başlık altında incelemekte yarar görülmüştür.

1.3.2.1. Başka Ülkeye Sığınma: Mültecilik

Devlet yönetiminin kararının doğrudan bir sonucu olan kalkınma programlarının sonucundaki göçler dışındaki yerinden edilme durumlarında, kişiler ülke içinde başka yerlere yerleşme ya da yerleştirilme durumunda kalabilecekleri gibi, başka ülkelere sığınmak zorunda da kalabilmektedir: Zorunlu göçün uluslararası literatürdeki karşılığı olan yerinden edilme durumuyla karşılaşanlardan, kalkınma programları dışındaki nedenlerle yerinden edilenlerin başka ülkelere de sığınmaya çalıştıkları belirtilmişti. Kalkınma programları dışında hangi nedenle olursa olsun yerinden edilen kişiler, uluslararası alanda tanınan bir devletin sınırını geçtiklerinde mülteci olarak kabul edilmektedir. Mülteci, Arapça bir kelime olup, Türkçe'de *"sığınmacı"* sözcüğüyle karşılanmaktadır. Sığınmacı ise Türk Dil Kurumu tarafından; *"**1.** Başka bir ülkeye veya yere sığınmış olan kişi, sığınık, mülteci. **2.** Yabancı bir ülkede iltica etmeden önce belirli bir süre kalan kimse"* olarak tanımlanmıştır. Aynı kökten gelen *"iltica"* kelimesinin Türkçe karşılığı *"sığınma"*, fiil olarak kullanımı ise *"iltica etmek"* şeklindedir.[70]

Mültecilik, kişinin gerek kendi devletinin uyguladığı baskılar; gerekse kendi devletinin başa çıkamadığı, denetim altına alamadığı silahlı çatışmalar, iç savaş ya da başka durumlar dolayısıyla, kendi devleti ile bağının kopması durumunda ortaya çıkmaktadır. *"... Mülteci kimliği açıkça devlet-vatandaş ilişkilerinin bozulması ve alternatif devlet korumasının yokluğu üzerine kurulmuştur."*[71] Mülteciler çekme

[69] Pavel, **Against Their Will...,** s. 45.
[70] (Çevrimiçi) http://www.tdk.org.tr, 28 Mayıs 2010.
[71] Katy Long, "State, Nationa, Citizen: Rethinking Repatriation" s. 12.

faktörlerinden çok, itme faktörlerinin etkileri yüzünden ülkelerinden ayrılmaları dolayısıyla *"düzenli"* göçmenlerden ayrılmaktadır. Bununla beraber, her şeyden önce, mülteciler, başka ülkede yaşamak zorunda kalan göçmenlerdir. *"...[başka devletten] sığınma isteyenlerden önce evinden kaçanlardır, güvenlik için hayatı tehdit eden durumlardan kaçanlardır. Bir başka söyleyişle, zorunlu göçmenlerin ülkelerinden ayrılmaları, kendileri ile devletleri ya da hükümetleri arasındaki güven bağının kopması yüzündendir."*[72]

Uluslararası kuruluşların gündeminde yer alan zorunlu göçlerden en önemlisi en az bir uluslararası sınır aşması ve birden fazla devleti ilgilendirmesi dolayısıyla, mültecilik olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve Rusya'daki 1917 Bolşevik Devrimi'nin ardından, Rusya'dan ayrılmak zorunda kalan kişilerle gündeme gelen mülteci sorunu konusundaki ilk uluslararası belge 1922 tarihini taşımaktadır. Bu belge; Çekoslovakya, İspanya ve Yugoslavya'nın imzaladıkları ve daha sonra 33 ülkenin katıldığı Rus Mültecilere Kimlik Sertifikaları Verilmesi İle İlgili 5 Temmuz 1922 Anlaşması'dır. Milletler Cemiyeti üyesi olan ve olmayan devletlerin uyması istenen anlaşmaya göre, Rus mültecilere; "*Bu sertifika aşağıdaki şartlarla verilecektir:*

1) *Herhangi bir devletin, yabancıları denetlemeyle ilgili herhangi bir yasa ya da düzenlemesini ihlal etmeyecektir.*
2) *Rus tabiyetindeki kişiler ya da yeni tabiyet elde etmeksizin eski tabiyetini kaybetmiş kişilerle ilgili özel düzenlemeleri etkilemeyecektir.*
3) *Sertifikanın verilmesi, veren devletin özel yetkilendirmesi olmaksızın, mültecinin bu devlete geri dönme hakkını sağlamayacaktır.*
4) *Sertifikayı veren devlet, mülteci topraklarında kaldığı sürece, tek başına sertifikayı yenilemeye yetkilidir.*
5) *Gitmek istediği devlet, sertifikaya vizesini yapıştırmışsa veya konsolosluk yetkililerini, sertifikayı sınırı geçmek için yeterli bir kimlik belgesi olarak kabul etmekle yetkilendirmişse, mülteci gitmek istediği devlete kabul edilecektir.*

[72] Tania Ghanem, "When Forced Migrants Return 'Home': The Psychosocial Difficulties Returnees Encounter in the Reintegration Process", RSC Working Paper No. 16., Refugee Studies Center, University of Oxford, October 2008, s. 21.

6) *Transit Vize: Her devlet, Rus mülteciye önceki paragrafta yer alan biçimde ve yürürlükteki yasalarına göre geçiş vizesi verecektir.*
7) *Sertifikanın metni en az iki dilde olmalıdır (…).”*[73]

Görüldüğü üzere, anlaşma sadece Rus mülteciler ile eski tabiyetini kaybettiği halde yeni bir tabiyet kazanmamış olan kişileri kapsamaktadır. Anlaşmada, mültecilerle ilgili bir tanım yapılmamıştır.

Uluslararası anlaşmalardaki ilk mülteci tanımı, 10 Mayıs 1926 tarihinde Cenevre'de toplanan konferans sonrası 12 Mayıs 1926 tarihinde imzalanan Rus ve Ermeni Mültecilere Kimlik Sertifikası Verilmesi İle İlgili Anlaşma'da yer almaktadır. Bu anlaşmaya göre, *“Mülteci; **Rus:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği hükümetinin korumasında olmayan veya artık bu korumadan yararlanmayan ve başka bir tabiyeti bulunmayan Rus kökenli her kişidir. **Ermeni:** Daha önce Osmanlı İmparatorluğu uyruğu olan, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin korumasında olmayan ya da bu korumadan artık yararlanmayan, başka bir tabiyeti bulunmayan Ermenli kökenli her kişidir”*[74]

Mültecilerle ilgili bir başka anlaşma ise Belçika, Bulgaristan, Mısır, Fransa ve Norveç tarafından 28 Ekim 1933 tarihinde imzalanmıştır. Mültecilerin Uluslararası Statüsü İle İlgili Sözleşme'nin *“Tanımlar”* başlıklı 1. Maddesi, *“Bu sözleşme Rus, Ermeni ve 12 Mayıs 1926 ve 30 Haziran 1928'deki anlaşmalarda tanımlandığı şekliyle asimile olmuş mültecilere uygulanır. Taraf ülkeler sözleşmeyi imzaladıkları veya sözleşmeye katıldıkları zaman bu tanımı değiştirebilir veya genişletebilirler”*[75] ifadesini taşımaktadır.

Mültecilerin Uluslararası Statüsü İle İlgili Sözleşme'nin 2. maddesinde ise, *“Tarafların her biri kendi ülkesinde ikamet eden mültecilere geçerlilik süresi bir*

[73] “Arrangement of 5 July 1922 with regard to the Issue of Certificates of Identity to Russian Refugees” (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type,MULTILATERALTREATY,RUS, 3dd8b4864[1]. pdf, 1 Haziran 2010.
[74] “Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees” (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/pdfid/3dd8b5802.pdf, 1 Haziran 2010.
[75] “Convention of 28 October, 1933 relating to the International Status of Refugees” (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type,MULTILATERALTREATY,LON,,3dd8cf374,0.html, 14 Haziran 2010.

yıldan az olmayan Nansen sertifikaları vermeyi üstlenir. Bahsedilen sertifikanın metni, giriş ve çıkış hakkı tanıyacak bir formül ihtiva etmelidir. Süresi dolmayan Nansen sertifikası sahipleri, çıkış veya dönüş vizesi gibi herhangi bir izne gerek olmaksızın, bu belgeleri veren ülkeden ayrılmakta veya geri dönmekte özgürdür"[76] denilmiştir.

Belçika, Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda, Danimarka, İspanya, Fransa, Norveç ve Hollanda tarafından 10 Şubat 1938 tarihinde imzalanan Almanya'dan Gelen Mültecilerin Durumu İle İlgili Sözleşme'nin tanım bölümünde sadece Almanya'dan gelenlere yer vermiştir. Sözleşme bu kişileri;

*"**a)** Alman tabiyetine sahip veya [sonradan] sahip olmuş, (başka) herhangi bir tabiyeti olmayan, Alman Hükümeti'nin hukuksal ve gerçek korumasından yararlanmadığını kanıtlayan kişiler; **b)** Alman topraklarından ayrıldığı halde daha önceki sözleşmeler ve anlaşmalar kapsamında yer almayan ve Alman Hükümeti'nin hukuksal ve gerçek bir korumasından yararlanmadığını kanıtlayan devletsiz kişiler"*[77] olarak ifade etmiştir. Kişisel nedenlerle Almanya'yı terk edenler ise kapsam dışı tutulmuştur.

Öte yandan, *"mülteci"* BM Filistin Uzlaşma Komitesi'ne sunulan 9 Nisan 1951 tarihli bir notta; *"Irk, din, milliyet özel bir sosyal grup ya da siyasi görüşe mensup olmaları nedenleriyle zulme uğrama endişesi yüzünden ülkesinin dışında olan veya böyle korkular yüzünden tabiyetinde olduğu ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen; veya bir tabiiyeti olmayan ve eski daimi ikametgahının bulunduğu ülkenin dışında olan veya böyle bir korku yüzünden ülkesine dönmek istemeyen her insan"*[78] şeklinde ifade edilmiştir.

---

[76] "Convention of 28 October, 1933 relating to the International Status of Refugees" (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type,MULTILATERALTREATY,LON,,3dd8cf374,0.html, 14 Haziran 2010.

[77] "Convention concerning the Status of Refugees Coming from Germany", (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type,MULTILATERALTREATY,DEU,3dd8d12a4.pdf, 01 Haziran 2010.

[78] "Definition of a "Refugee under paragraph 11 of the general assembly resolution of 11 december 1948, Note by the Principal Secretary" (Çevrimiçi) http:// http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/ 18E7 BC6931616B485 256CAF 00647CC7, 25 Mayıs 2010.

Mültecileri ayrıntılı olarak tanımlayan ve bağlayıcı nitelikteki en önemli uluslararası belge, Birleşmiş Milletler Konferansı tarafından 28 Temmuz 1951 tarihinde kabul edilen Mültecilerin Durumuyla İlgili Sözleşme'dir. Sözleşme, mültecinin tanımı ile başlamaktadır. 1/A maddesine göre, sözleşme hükümleri;

*"**1)** 12 Mayıs 1926, 30 Haziran 1928 veya 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 sözleşmeleri, 14 Eylül 1939 Protokolü veya Uluslararası Mülteci Örgütü Tüzüğü'ne göre bir mülteci olarak değerlendirilen; (...) **2)** 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olayların bir sonucu olarak ve ırk, din, milliyet özel bir sosyal grup ya da siyasi görüşe mensup olmaları nedenleriyle zulme uğrama endişesi yüzünden ülkesinin dışında olan, veya böyle korkular yüzünden tabiyetinde olduğu ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen; veya bir tabiiyeti olmayan ve eski daimi ikametgahının bulunduğu ülkenin dışında olan veya zulme uğrama korkusu yüzünden ülkesine dönmek istemeyen; (....) kişiler için uygulanacaktır."*[79]

Sözleşme'nin 1/B maddesinde ise tanımlara açıklık getirilmiştir. Buna göre, sözleşmedeki "1 Ocak 1951'den önce olan olaylar" *kelimeleri, **a.** 'Avrupa'da 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen', **b.** 'Avrupa veya başka herhangi bir yerde 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen'* anlamına gelecektir.[80]

Sözleşme'nin 1/C maddesi; *"1) Gönüllü olarak tabiiyetinde olduğu ülkenin korumasını yeniden elde eden; 2) Tabiyetini gönüllü olarak yeniden iktisap eden; 3) Yeni bir tabiyet kazanan ve bu ülkenin korumasından yararlanan; 4) Gönüllü olarak, zulüm/eziyet korkusu ile ayrıldığı ülkesine tekrar yerleşen; 5) Mülteci kabul edilmesiyle bağlantılı şartların ortadan kalkması yüzünden, tabiyetinde olduğu ülkenin korumasından yararlanmayı daha fazla red edemeyen; 6) Mülteci kabul edilmesiyle bağlantılı şartlar sona erdiği için, tabiyetinde olmasa dahi, daha önce daimi ikamet ettiği ülkesine dönebilen"*; 1/D maddesi ise, "*Sözleşmenin ortaya*

[79] "Convention Relating to the Status of Refugees" (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html, 14 Haziran 2010.
[80] "Convention Relating to the Status of Refugees" (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html, 14 Haziran 2010.

konulduğu anda BM Mülteciler Yüksek Komiseri veya diğer BM organları ve kuruluşların yardım almayan" kişilere uygulanmayacağını hükme bağlamıştır.[81]

Sözleşmenin 1/F fıkrasına göre ise; "*a) Uluslararası hukuki belgelerde tanımlandığı şekilde barışa karşı suç, savaş suçu veya insanlık suçu işleyen; b)Mülteci olduğu ülke dışında, bu ülkeye kabul edilmeden önce siyasi olmayan suç işleyen; c)Birleşmiş Milletlerin prensipleri ve amaçlarına karşı suç oluşturan eylemde bulunan"* [82] kişiler mülteci sayılmayacaktır.

BM'nin kabul ettiği 1967 tarihli Mültecilerin Durumu Hakkında Protokol ile 1951 tarihli Mültecilerin Durumu Hakkında Sözleşme'deki mülteci tanımından *"1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olayların bir sonucu olarak ve…"* ifadesi ile yine 1. Maddenin A (2) fıkrasında yer alan *"... böylesi olayların bir sonucu"* ifadeleri çıkarılmıştır. Böylece, mültecilerle ilgili tarih sınırlaması ortadan kalkmış ve daha genel bir tanım ortaya konulmuştur.[83]

BM Genel Kurulu'nun 14 Aralık 1950 tarihli kararı ile kabul edilen BM Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) Tüzüğü'nün *"Yüksek Komiserin Görev ve Yetkileri"* başlıklı ikinci bölümüne göre Yüksek Komiserin yetkilerinin; **a)** 12 Mayıs 1926, 30 Haziran 1928 veya 28 Ekim 1933 ve 10 Şubat 1938 sözleşmeleri, 14 Eylül 1939 Protokolü veya Uluslararası Mülteci Örgütü Tüzüğü'ne göre bir mülteci olarak değerlendirilen **b)** 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olayların bir sonucu olarak ve ırk, din, milliyet özel bir sosyal grup ya da siyasi görüşe mensup olmaları nedenleriyle zulme uğrama endişesi yüzünden ülkesinin dışında olan, **c)** Böylesi korkular yüzünden tabiyetinde olduğu ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen, **d)** Bir tabiiyeti olmayan ve eski daimi ikametgâhının bulunduğu ülkenin dışında

[81] "Convention Relating to the Status of Refugees" (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html, 14 Haziran 2010.
[82] "Convention Relating to the Status of Refugees" (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c2aa10.html, 14 Haziran 2010.
[83] "Text of the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees" (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c2aa10[1].pdf, 2 Haziran 2010.

olan, **e)** Böyle korkular yüzünden ülkesine dönmek istemeyen kişileri kapsayacağı yer almıştır. [84]

BMMYK Tüzüğü'nün Ek–1 Bölüm-A-1'de ise mülteciler; "... ***a)*** *İkinci Dünya Savaşı'nda nazi veya faşist rejimlerin ya da onlar tarafında yer alan yönetimlerin, veya Birleşmiş Milletler'e karşı onlara yardım eden veya işbirlikçi yönetimlerin kurbanı olan,* ***b)*** *Uluslararası mülteci statüsünden yararlansın ya yararlanmasın İspanyol cumhuriyetçiler ve Falanjist rejimin diğer kurbanları; veya* ***c)*** *Irk, din, tabiyet veya siyasi görüşleri dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasından önce mülteci kabul edilenler"* şeklinde tanımlanmıştır. Aynı maddede, mülteci teriminin, *"… tabiyetinin veya daimi ikametgâhının bulunduğu ülkenin dışında olan ve İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması öncesindeki olaylar yüzünden tabiyetinin bulunduğu ülkeye veya eski tabiyetine dönemeyen ya da dönmek istemeyen kişilere"* de uygulanacağı kaydedilmiştir.[85]

Söz konusu Tüzük'te "Yerinden Edilen Kişiler" başlıklı Bölüm-B'ye göre, *"Yerinden Edilen Kişi"* terimi; *"… yönetimlerin eylemlerinin sonucu olarak; tabiyetinde olduğu veya daimi ikamet ettiği ülkeden sınır dışı edilen veya ayrılmak zorunda kalan, veya zorunlu çalışmaya tabi tutulan, veya ırk, din veya siyasi nedenlerle sürgün edilen kişileri"*[86] kapsamaktadır.

BMMYK Tüzüğü; mülteciler ya da yerinden edilmiş kişilerin; **a)** Eski daimi ikametleri tabi oldukları ülkenin sınırları dışında kalmadıkça, tabiyetinde oldukları ülkeye geri dönmeleri; **b)** Yeni bir tabiyet elde etmeleri; **c)** Kalıcı olarak yerleşmelerinin sağlanması; **d)** Örgütün yerleştirme veya ülkelerine geri gönderme tekliflerini nedensiz olarak reddetmeleri; **e)** Olanak varken kendi hayatlarını kazanmak için yeterli çabayı göstermemeleri; **f)** Kendilerine yapılan yardımı istismar

[84] "Statute of the Office of the United Nations High Commissioner For Refugees" (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c39e1.html, 14 Haziran 2010.
[85] "United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Constitution Annex I" (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr.html, 25 Haziran 2010.
[86] UNHCR Constitution Annex I." (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr.html, 25 Haziran 2010.

etmeleri durumlarında Yüksek Komiserlik'in ilgi alanından çıkacaklarını öngörmektedir.[87]

BMMYK'nin korumasından ve yardımlarından yararlanamayacak olan kişiler; **1)** Savaş suçluları, işbirlikçiler ve vatan hainleri; **2)** İkinci Dünya Savaşı'nda BM üyelerinin sivil halkına eziyet etmekte ve askeri harekâtlarında düşmana gönüllü olarak yardım edenler; **3)** Anlaşmalar kapsamında iade edilebilecek adi suçlular; **4)** Alman tabiiyetinde olan ya da diğer ülkelerdeki azınlıklara mensup; **a)** Diğer ülkelerden Almanya'ya getirilen, **b)** İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'dan diğer ülkelere tahliye edilen, **c)** Müttefik ordularının eline geçmemek için Almanya'ya veya Almanya'dan daimi ikamet ettikleri ülkeler kaçan Alman kökenliler; **5)** Tabiyetinde oldukları ülkeden koruma ve mali destek alanlar; **6)** İkinci Dünya Savaşı'ndaki çatışmaların bitmesinden sonra; **a)** Kökenlerinin bulunduğu BM üyesi ve/veya BM üyesi başka devletlerin hükümetini silah gücüyle devirmeyi amaçlayan ya da teröristi bir örgüte katılan, **b)** Kökenlerinin bulunduğu BM üyesi devlet hükümetine düşmanca hareketlere önderlik eden ya da mültecileri ülkelerine dönmekten caydıran hareketlere destek olan, **c)** Yardım başvurusu sırasında yabancı bir devletin askeri ya da sivil hizmetlerinde çalışan kişiler olarak ifade edilmiştir.[88]

Mültecilerin tanımlarının yer aldığı bir başka uluslararası anlaşma ise Afrika Birliği Örgütü üyeleri tarafından 1969 yılında imzalanmıştır. Afrika'daki Mülteci Sorunlarının Özel Görünümleri Hakkındaki Sözleşme'nin 1. maddesinde, *"Bu sözleşmenin amaçları için "mülteci" terimi; ırk, din, tabiyet, özel bir sosyal gruba veya siyasi görüşe mensup olma nedenleriyle zulüm/eziyet göreceği endişesiyle tabiyetinde bulunduğu ülkenin dışında olan, ya da böylesi korkular yüzünden ülkesine dönemeyen, kendi ülkesinin korumasından yararlanmak istemeyen veya tabiyeti olmayan ve böylesi olaylar yüzünden daimi yerleşik olduğu ülkesinin dışında bulunan ve geri dönmek istemeyen kişi"*[89] ifadesi bulunmaktadır. BM'nin tanımına

[87] UNHCR Constitution Annex I (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr.html, 25 Mayıs 2010.
[88] UNHCR Constitution Annex I (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr.html, 25 Mayıs 2010.
[89] "Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa", (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36018.htm., 14 Mayıs 2010.

önemli bir ekleme, söz konusu sözleşmenin 1/2. Maddesinde yapılmıştır. Buna göre, *"… kökeninin ya da tabiyetinin bulunduğu ülkenin tamamı veya bir kısmında dış saldırı, işgal, yabancı hakimiyeti veya kamu düzenini bozan ciddi olaylar yüzünden, sığınma amacıyla kökeninin ve/veya tabiyetinin olduğu ülke dışına çıkmak zorunda kalan her kişi"*[90] de mülteci sayılacaktır.

Sözleşme, üye devletlerin; sözleşmenin uygulanmasına dönük yasal düzenlemeleri yapmak ve mültecilerin yerleştirilmesini sağlamak için en iyi çabayı göstermelerini, insani ve barışçı bir eylem olan sığınma hakkının düşmanca hareket olarak değerlendirilmemelerini, mültecilerin sınırdan geçişlerini engellenmemelerini veya geri göndermemelerini öngörmektedir.[91]

Mültecilerle birlikte anılabilecek bir başka grup, iltica talebinde bulunan fakat başvurusu henüz karara bağlanmamış kişilerdir. Bu kişiler, uluslararası tanınan bir sınırı geçmiş, sınırlarında bulundukları devlete sığınmak için gerekli başvuruyu yapmıştır. Ancak, başvuru henüz karara bağlanmadığından, bir ara kategori oluşturmaktadırlar.

Öte yandan, mültecilerin geldikleri ülkeye geri dönüşü, uluslararası toplumun gündemini giderek daha fazla meşgul etmektedir. 1980'lere kadar, devletlerin mültecilerle ilgili tutumunu büyük ölçüde Soğuk Savaş paradigması belirlemişti. *"Soğuk Savaş'ın sonuna doğru, mültecilerin ideolojik ya da jeopolitik değeri azaldı ve [İkinci Dünya] savaş sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası için büyük sayılardaki göçmen işçilere daha önce duyulan ihtiyaç ortadan kalktı. Batılı devletler 1970'ler ve 1980'lerde ekonomik durgunluk dönemine girdiler ve mülteci makyajı beyaz erkek komünistlerden iç savaşlardan kaçan Üçüncü Dünya mültecilerine doğru değişti, Batılı devletler sınırlayıcı önlemler uygulamaya koydular ve yerinden edilen mülteciler için tercih edilen çözüm olarak gönüllü ülkeye geri dönüşü canlandırdılar.*

[90] "Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa", (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36018.htm., 14 Mayıs 2010.
[91] "Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa", (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36018.htm., 14 Mayıs 2010.

Böylece, 1980'ler Batılı ülkelerin kalıcı ikameti teşvik ettikleri entegrasyon politikasından dönüş noktasını oluşturdu"[92]

Gerçekte, göçmenlerin ülkeye geri dönüşü fikri uluslararası mülteci rejiminden hiçbir zaman kaybolmamıştı. Çünkü özellikle Afrika'daki sömürgecilikten kurtulmaya dönük bağımsızlık hareketleri sonrasında, daha önce sömürgeci ülkelerden bu coğrafyalara gidenlerin, yoğun olarak ülkelerine dönmeleri durumu ortaya çıkmıştı. Sömürge karşıtı şiddetten kaçan mülteci gruplarının geri dönüşü, bağımsız Afrika egemenliğinin meşrulaştırılmasında sembolik bir önemi temsil etti. 1962'de Cezayir, 1974-75'de Angola, 1978-79'da Zimbabve ve hatta 1988'de Namibya'dan geri dönüşler yaşandı.[93]

Bununla beraber, Soğuk Savaş yıllarında, Sosyalist blok ülkelerinden, kapitalist sisteme sahip ülkelere sığınanlara mültecilik statüsü verildi ve "... *mülteciler sığınmak istedikleri ülkede yerleşmeye ve bütünleşmeye teşvik edildiler. Aslında, Soğuk Savaş politikasının bir sonucu olarak, komünist ülkelerden kaçarak Batı'da mülteci olanlar Batı Bloku tarafından "ayaklarıyla oy kullanma" ve dolayısıyla Doğu blokunu gayrimeşrulaştırma aracı olarak görüldü."*[94] Ancak, Soğuk Savaş'ın sonunda blokların dağılmasına bağlı olarak, eski Yugoslavya'da 1989–1991 yıllarındaki durumda olduğu gibi, yeni mülteciler üreten çatışmalar ortaya çıkmıştır. Mültecilerin ideolojik değerinin kaybolmasına da bağlı olarak, bu dönemde itibaren, çoğu endüstrileşmiş Batılı ülke; mültecileri ekonomiye bir yük ve ulusal güvenliğe tehdit olarak görmeye başlamıştır. Böylece, sınırlayıcı politikalara 1980'lerdeki eğilim 1990'larda yoğunlaşmış uluslararası toplumun gönüllü geri dönüş uygulamalarına katılımını kolaylaştırmıştır.[95]

---

[92] Ghanem, "When Forced Migrants Return 'Home': The Psychosocial Difficulties Returnees Encounter in the Reintegration Process", s. 10–11.
[93] Kathy Long, "State, Nation, Citizen: Rethenking Reptariation, Working Paper Series No:48, Refugee Studies Center, University of Oxford, August 2008, s. 18.
[94] Ghanem, "When Forced Migrants Return 'Home': The Psychosocial Difficulties Returnees Encounter in the Reintegration Process", s. 9–10.
[95] Ghanem, "When Forced Migrants Return 'Home': The Psychosocial Difficulties Returnees Encounter in the Reintegration Process", s. 11.

1.3.2.2. Nüfus Mübadelesi

Kısaca *"mübadele"* olarak ifade edilen, ülkeler arasındaki nüfus değişimi, devletler arasında yapılan anlaşmaların sonucu olarak gerçekleşen bir zorunlu göçtür. Babuş'a göre, *"Yapılan bir anlaşma ve sözleşme gereği, diğer bir devletten Türkiye'ye [ülkeye] kabul edilen nüfusa mübadil denilir."*[96] İlk mübadele anlaşması, Bulgaristan ile Osmanlı İmparatorluğu arasında yapılmıştır. *"… Bükreş Barış Anlaşması'nı (10 Ağustos 1913) takip eden Osmanlı-Bulgar Konvansiyonu (29 Eylül 1913) ile Edirne kesin olarak Osmanlı'ya bırakılıyordu. (…) Anlaşmanın mübadeleye ayrılan C kısmında, her iki devletin ortak sınırın 15'er km içerisinde bulunan bölgesindeki halkın, mallarıyla birlikte, değişimi karar altına alınmıştı."*[97]

Anlaşmanın uygulanması için kurulan karma komisyon 15 Kasım 1913 tarihinde ilk toplantısını yapmış ve çalışmalarını Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girdiği Ekim 1914'e kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Bununla beraber, *"… Anlaşmanın iki önemli maddesi İttihatçıların baskısıyla değişir. İlkinde sınırın her iki tarafındaki 15 km.lik bölgenin mübadeleye tabi olması prensibi İttihatçılar tarafından genişletilmiş, Edirne ve giderek tüm Trakya kapsama alınmıştı. Ayrıca, gönüllülük şartı pratikte aranmamış, istemeseler dahi Bulgarların gitmesi zorunlu kılınmıştı. Zaten bu görüşmeler sürerken, pratikte pek de Bulgar kalmamıştı."*[98]

Mübadelede Karma Komisyon'un değişimini kararlaştırdığı Bulgar nüfusu 9.472 ailede 46.764 Bulgar ile 9.714 aileden 48.570 Müslüman olmuştur. Sayılar birbirine çok yakın olmakla birlikte, *"… Mübadele, Osmanlı'daki Bulgar varlığına son verirken, Bulgaristan'daki Türk nüfusu aynı derecede etkilemez. Ancak sonraki yıllarda, İttihatçı hükümet ihtiyaç duydukça Bulgaristan'daki Müslüman-Türklere çağrı yapacaktır."*[99]

---

[96] Fikret Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikaları Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 127.
[97] Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913–1918)**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 188.
[98] Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi…**, s. 189.
[99] Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi…** s. 190.

Bulgaristan ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi ise Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri ile Bulgaristan arasında 27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neully-sur-Seine Antlaşması'nın 56. Maddesi'ne ve iki ülke arasında aynı gün imzalanan ek protokole göre gerçekleştirilmiştir. Antlaşmanın ilgili maddesi ve protokol kapsamında 30.000 Yunanlı Bulgaristan'dan, 53.000 Bulgar da Yunanistan'dan ayrılmıştır. Ancak, göç kararının kişinin kendi kararına bırakılması dolayısıyla 82.000 Bulgar, Yunanistan'da kalmaya devam etmiştir.[100]

Aktar mübadele fikrinin *"… ilk olarak Ankara hükümetinin Hariciye Vekili Yusuf Kemal [Tengirşek] Bey'in Avrupa başkentlerine yaptığı ziyaret sırasında"*[101] ortaya atıldığını belirtmektedir. Aktar'a göre, *"Balkan Harbi, Birinci Dünya Savaşı, Ermeni tehciri, mütareke ve işgal döneminde yaşananlar belli ki Milli Mücadele'yi yürüten kadroların arasında artık gayrımüslim azınlıklarla birlikte yaşamamak konusunda bir ortak fikrin oluşmasını sağlamıştır."*[102]

Lozan Konferansı sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "Mübadele-i Ahali Mukavelenamesi" TBMM tarafından 23 Ağustos 1923 tarihinde onaylanmıştır. 'Mukavelename' özetle şu hükümleri içeriyordu. *"1 Mayıs 1913 tarihinden sonra Türkiye tabiiyetindeki Rum Ortodokslarla, Yunanistan tabiiyetindeki Müslümanlar zorunlu mübadeleye tabidir. İstanbul Belediyesi dâhilinde 30 Ekim 1918'den önce yerleşmiş bulunan Rumlarla, 1913 Bükreş Antlaşmasıyla çizilen sınırın doğusunda yerleşik Batı Trakya Müslümanları mübadelenin dışındadır. Mübadeleye dâhil bölgeyi 18 Ekim 1912 tarihinden önce terk etmiş olanlar karşılıklı mübadeleye dahil edilecekler, bunlar manevi muhacir addolunacaktır. Mübadiller taşınır mallarını vergilerden muaf olarak götürebileceklerdir."*[103]

Türk-Yunan nüfus mübadelesi sırasında, Türkiye'deki yönetim hataları ve imkânsızlıklar gelen mübadillerin mağduriyetine yol açmıştır. Mübadele öncesinde Türkiye'den Yunanistan'a gidenlerin ve mübadele sırasında gidenlerin bıraktıkları

[100] Ayhan Aktar, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 102–103.
[101] Aktar, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, s. 100.
[102] Aktar, **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, s. 106.
[103] Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikaları Çerçevesinde Göç…**, s. 128.

mesken ve tarım alanlarına yeterince koruma sağlanamamıştır. Bu nedenle meskenler ve tarım alanları işgal edilmiş, tahrip edilmiş ya da bakımsız kalmıştır. Gelen mübadillerin ulaşımlarında birçok zorluklar yaşanmış, gönderildikleri yerler de, çoğu zaman daha önce yaşadıkları yerlerdeki faaliyetlerine uygun olmamıştır. Dolayısıyla, hem kendi topraklarını, taşınamaz mal varlıklarını kaybetmiş, hem de bilmedikleri tarımsal faaliyetleri yürüttükleri için azalan verim dolayısıyla zarara uğramışlardır.[104]

Türkiye ile Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesinin özelliği, bu konudaki anlaşmaların ilk ve en büyük örneğini oluşturmuştur. Ancak, Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesi, zorunlu olması dolayısıyla hem tarihte bir ilk oluşturmuş, hem de tüm dünyayı etkilemiştir. *"Türkiye ve Yunanistan arasında gerçekleşen bu devasa nüfus değişiminin hatırası yüzyılın geri kalan kısmı boyunca dünyanın her yerinde oluşturulan politikaların yönünü etkilemeye devam etti. Büyük çaplı etnik mühendislik girişimlerinin, bu girişimlerin başarı olarak nitelenmesinin, hem pratik hem de ahlaki açıdan mümkün olabileceğine kanıt olarak gösterildi. Sıradan insanların kaderiyle ilgili hükümetlerin aldığı kitlesel nüfus değişimi kararları, dünya liderleri için mantıklı, hatta kimi kez çekici bir alternatif oldu."*[105]

Anlaşmanın yapıldığı dönemde, zorunlu nüfus değişiminin, yeni çatışmaların önlenmesinin tek yolu olarak değerlendirilmiş olması olasılığı yüksektir. Çünkü, *"... Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucularına göre, Batı Anadolu'nun büyük kısmını son üç yıldır işgal altında tutan Yunan ordusuyla işbirliği içindeki Rum Ortodokslar, yeni kurulan devlette yaşayabilme hakkını ahlaken kaybetmişlerdi. Rumlar ya da Osmanlı Rum ortodoksları külliyen suça bulaşmışlardır ve sınır dışı edilmelidir –bu ister göç ettirilerek, isterse daha vahim koşullarda gerçekleşsin- muzaffer Türkiye için pazarlık edilemez bir talepti. 1 milyon insanın toprağına yığıldığı 5 milyon nüfuslu Yunanistan için ise gelenlere yer açmak gayesiyle Müslüman nüfusu yollamak, bir ilke sorunu olmaktan çok en uygun acil çözüm olarak görünüyordu."*[106]

---

[104] Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2003, s. 105–125.
[105] Bruce Clark, **İki Kere Yabancı Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?**, Çev. Müfide Pekin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2008, s. XIII.
[106] Clark, **İki Kere Yabancı…,** , s.20.

Kaldı ki, Yunan Ordusu, Anadolu işgali sırasında sivil Türkleri katletmiş ve yollara dökmüştü. Karadeniz bölgesinde gerçek ya da potansiyel işbirlikçi olarak görülen binlerce Ortodoks Hıristiyan, Türkler tarafından evlerini terk edip dağlara kaçmaya zorlanmışlardı. Türk ordusunun 30 Ağustos 1922'de kazandığı zaferden sonra, Orta Anadolu'dan denize doğru kaçan Yunan ordusu orta büyüklükteki birçok şehri ve kasabayı yakmıştı. Türk ordusundan kaçan sivil Rumlar da İzmir'e yığılmıştı. İki toplum arasında yaşananlar ve doğan düşmanlık açısından bakıldığında *"… üzerinde mutabık kalınan bir mübadele, bedeli yüksek de olsa üstesinden gelinebilir bir çözümdü ve zaten birçok kişi başka bir çözüm yolu da göremiyordu."*[107]

Anlaşma; Türkiye'den kaçan yaklaşık 1 milyon Rum Ortodoks ile Yunanistan'dan kaçan 100.000 civarında Müslüman için bir daha doğdukları topraklara dönebilme umudunun tamamen yitirilmesi; savaş esiri olan ya da zorla çalıştırılma koşullarında yaşayan aileler kurtuluş; evlerini terk etmek zorunda kalan Karadeniz Rumları salimen gidecekleri yere ulaşabilme umudu anlamına geliyordu. Savaşta doğrudan etkilenmeyen Yunanistan uyruklu yaklaşık 400.000 Müslüman ile Anadolu'nun iç bölgelerinde savaştan uzaktan yaşayan ve ana dili Türkçe olan en az 50.000 Hıristiyan için ise anlaşma, üzerinde hayatlarını sürdürme umudunu taşıdıkları toprakları ebediyen terk etmek zorunda kalmak demekti.[108]

1.3.2.3. Sürgün

"Sürgün" terimi, Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Büyük Türkçe Sözlük'te, *"1. Ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse; 2. Sürülme işi, nefiy; 3. Bir kimsenin sürüldüğü yer; 4. Filiz; 5. İshal."*[109] *kelimeleriyle açıklanmıştır.*

Sürgün, suçluların cezalandırılması amacıyla ya da belli bir yerdeki nüfusun ve/veya belli etnik, dinsel, ticari yeteneklere sahip nüfusun arttırılması, devlet için

[107] Clark, **İki Kere Yabancı…,** s..5.
[108] Clark, **İki Kere Yabancı...,** s.13-14 .
[109] Büyük Türkçe Sözlük, (Çevrimiçi) http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=s%FCrg%FCn&ayn=tam'te, 15 Haziran 2010.

tehdit oluşturabilecek grupların, tehdit olmayacakları düşünülen yerlere gönderilmesi şeklinde sıkça yapılan bir uygulama olmuştur. Sürgün, tarihin ilk dönemlerinden itibaren yaygın bir uygulama olup, Türkçe'de zorunlu göçün bütün uygulamalarını kapsayacak şekilde de kullanılmaktadır. Bir ceza olarak kişilerin yaşadıkları yerden ayrılmak zorunda bırakılmaları ve çoğu durumda belli bir yerde yaşamak zorunda bırakılmaları, kişisel anlamda sürgünün en yaygın uygulamasıdır.

Sürgün cezasının Hititler, Asurlular, Persler, Yunanlar, Romalılar ve Bizanslılar tarafından uygulandığı, Türk tarihinde de sürgün uygulamalarının olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, sürgün cezasının tarihteki tüm devletler tarafından uygulanan bir ceza olduğunu söylemek mümkündür. Sürgün cezasının ilk örneklerine Hitit, Asur, Hammurabi kanunlarında rastlanmaktadır. Persler de sürgün cezasını kendilerine sorun çıkaran topluluklar üzerinde uygulamışlardır. Sürgün, Eski Yunan'da cinayet işleyenlere karşı kişisel bir ceza, toplumun ortak çıkarlarına zarar verenlere karşı ise toplu olarak uygulanmaktaydı. Sürgün Roma İmparatorluğu zamanında daha çok dini nedenlerle uygulanmış, Bizans İmparatorluğu ise bazı Slav topluluklarını Balkanlar'dan Anadolu'ya sürmüştür.[110]

Eski Yunan'da cinayet suçunun cezası olarak uygulanan sürgün, başlangıçta suçlunun tercihine bağlı olarak uygulanmaya başlanmış, sonra zorunlu cezaya dönüşmüştür. *"Eski Yunan kanunlarında bir kişi cinayet ile suçlandığı zaman, bir alternatif olarak o kişi sürgüne gönderilirdi. (…) Cinayetin kasten ya da istenmeyerek işlenmesi sürgünün süresinde etkili olmakta ve bazı yeni hukuki durumları beraberinde getirmekteydi. Zira kasten cinayet işleyen bir kişinin mallarına kanuni olarak devlet tarafından hem el konula[u]r hem de daimi sürgüne gönderilirdi."*[111]

Hebrew kanunlarında ise kazayla bile olsa adam öldürenler sürgüne gönderilirdi. Ortaçağ'da İngiltere'de benzer uygulamaların olduğu bilinmektedir. Sürgün kavramının işletilmesinde en önemli konu ise, devlete karşı suç işlediği iddia edilen kişilerin, yani politik suçluların sürgüne gönderilmesiydi. Bu uygulama da

[110] Daşcıoğlu, **Osmanlı'da Sürgün…,** s. 20–25.
[111] Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün 1919–1923**, s. 45.

Eski Yunan'da başlamış ve büyük olasılıkla Milattan Önce (M.Ö.) 500'lü yıllarda kurumsal hale getirilmiştir. Yunan şehirlerinde genel sürgün cezası ise otoriteye karşı çıkanların¸ şehirden topluca uzaklaştırılması şeklinde uygulanmıştır.[112]

Avrupa devletleri hem kendi ülkelerinde hem de sömürgeleştirdikleri ülkelerde sürgün uygulamaları yapmışlardır. Tarihte neredeyse her devletin gerek ülke içinde, gerekse hakim oldukları toprakların dışına yönelik sürgün uygulamaları yaptıkları söylenebilir.

Türkler ise farklı boylar ve kabile örgütlenmeleri halinde değişik bölgelerde yaşadıklarından, *"… ilk dönem Türk tarihini takip edebilmek güçleşmektedir. Türkler Orta Asya bozkırlarında konar-göçer bir hayat tarzı benimsemiş olduklarından sistemli bir sürgün usûlünden bahsetmek mümkün görünmemektedir."*[113] Ancak, Anadolu Selçuklu Devleti, kendilerine ayrılmış alanlarda yaşayan Türkmen aşiretlerinin gücünü kırmak için zorunlu iskân, ikta dağıtımı, Oğuz beylerinin çocuklarının sarayda rehin tutulması gibi yöntemlerle devlet için sorun çıkarabilecek Türkmen aşiretlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Ayrıca, Orta Asya'dan Anadolu'ya göç eden Türkmen aşiretleri de, devlete sorun çıkarmalarını engellemek amacıyla, Anadolu'nun batı taraflarına sürülmüşlerdir.[114]

Osmanlı İmparatorluğu, kitlesel sürgünü sistematik olarak kullanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, yönetimin kararıyla yapılan ve fethedilen yerlerdeki demografik yapıyı değiştirmeyi amaçlayan nüfus hareketleri de sürgün olarak değerlendirilmiştir. Orhonlu'ya göre, *"Sistemli bir şekilde yapılan tehcir ve yerleştirme usûllerinin diğeri de sürgün ismini taşır. Bu usûl kuruluş devrinde büyük ölçüde kullanılmıştır. Devlet lüzum gördüğü zaman mükellefiyetleri olmayan halk üzerine mükellefiyetler koyduğu gibi, onları icap eden yerlere yerleşmek üzere*

[112] Sarısır, **Demografik Oyun Sürgün 1919–1923**, s. 45–48.
[113] Daşcıoğlu, **Osmanlı'da Sürgün…**, s. 28.
[114] Daşcıoğlu, **Osmanlı'da Sürgün…**, s. 28–29.

gönderebilirdi. Her köy ve kasaba büyüklüğüne göre on haneden bir veya iki hane olmak üzere sürgün çıkarmak mecburiyetinde kalırdı."[115]

Barkan'a göre ise Osmanlılarda, kitlesel sürgünler kuruluş yıllarından itibaren yapılmıştır. *"… kitlesel sürgünler–ki belgelerde sürgün olarak bunlar kast edilir- kuruluş yıllarından itibaren bir kolonizasyon ve iskân yöntemi olarak sürekli kullanılmış; Anadolu ve Rumeli yanında, Akdeniz adalarının fethedilebilenlerin Türkleşmesi ve İslamlaşması bu yöntemle yapılmıştır. Bu yöntemin bir başka önemi de etnik ve dinsel başkaldırıların daha çıkmadan engellenmesinde kullanılmış olmasıdır. Rumeli'ye yapılan Rum, Anadolu'ya yapılan Arnavut sürgünler yanında Mora ve Girit'e sürülen Bektaşiler bunun kanıtı olarak gösterilebilir. Ayrıca Osmanlı yönetimi, Türk devlet geleneğinde var olan "beylik" öğesini ve isteğini, bir başka deyişle kendisine alternatif olabilecek unsurları bu yöntemle etkisizleştirmiştir"*[116]

Osmanlı Devleti'nde mahkemeler tarafından verilen cezalar: 1) Had cezaları, 2) Ta'zir cezaları, 3) Kısas cezaları olarak ayrılmıştır. Kişisel bir ceza olarak sürgün, Osmanlı hukuk sisteminde, *"ihtardan başlar, idama kadar gider"*[117] şeklinde ifade edilen ta'zir cezaları içerisinde yer almaktadır. Ta'zir cezalarının diğer cezalardan iki önemli farkı bulunmaktadır. Bu farklardan, *"… Birincisi, diğerlerinin belli cezaları vardır. Bunlarda ise ihtardan idama kadar birden fazla ceza mevcuttur. Suça ve suçluya göre takdir hakkını ülul emr kullanacak ve meşru dairede kalmak şartıyla, suçları göz önüne alarak ceza tesbitini yapacaktır. İkincisi ise, diğer suç ve cezalarda ülul-emrin af yetkisi bulunmamasına rağmen, ta'zir cezalarında bu yetkinin tanınmasıdır."*[118]

Ta'zir cezaları arasında siyaset, sürgün, hapis ve ta'zir olarak isimlendirilen sopa ve sakal kesilmesi gibi cezaların infaz yetkisi, Padişahın onayını almak şartıyla

[115] Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayıncılık ve Kitapçılık Ltd. Şti. İstanbul, 1987, s. 30.
[116] Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler"**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Ekim 1951-Temmuz 1952, XI/1–4, s. 546–547; XIII/1–4, s. 66–67; XV/1–4, s. 209–237.
[117] Daşcıoğlu, **Osmanlı'da Sürgün…,** s. 36.
[118] Halil Cin, Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi 1. Cilt Kamu Hukuku,** Gözden Geçirilmiş Üçüncü Baskı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1995, s. 325.

sadece sadrazama aitti. Para cezaları ve ihtar gibi daha küçük cezalar ise beylerbeyi, sancakbeyi ve subaşı tarafından infaz edilebilirdi.[119]

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, bireysel sürgünlerde, sürgünün geçimi ile ilgili tedbirler de alınmıştır. *"…özellikle II. Abdülhamit döneminde, gittikleri yerlerde mali sıkıntılara düşmemeleri için sürgün edilenlere, devlet yönetiminde vali, mutasarrıf, defterdar, çeşitli daire müdürlükleri ya da katiplikler verilmiş; devlet zararlı bulduğu insanları merkezden (İstanbul'dan) uzaklaştırırken, gönderdiği yeni çevrelerde onlara yeni bir "uyum" şansı, iktidara bağlılık fırsatı tanımış ve onların hareketlerini jurnallerle kontrol etmeye çalışmıştır."*[120]

Bununla beraber, bu dönemdeki sürgünlerin, amaçlanın tersine sonuçlar verdiği görülmüştür. Çulcu, Sultan II. Abdülhamid dönemindeki sürgünlerin gizli örgüt olarak kurulan İttihat ve Terakki'nin iletişim olanaklarını ve kamuoyu desteğini arttırdığını savunmaktadır. Çulcu'ya göre, "*Bir gece yarısı sorgusuz sualsiz okulundan veya evinden yaka-paça alınarak parasız pulsuz halde İmparatorluğun uzak bir köşesine sürülen bu insanlar, kaybedecekleri hiçbir şey olmadığı için, gittikleri yerlerde daha da inatla ve bilinçli bir şekilde muhalefet yaparak kendi durumlarındaki insanları etkiliyor, bilinçlendiriyor ve kışkırtıyorlardı. Bu nedenle de meşrutiyet henüz ilan edilmemişken bile İttihad ve Terakki, özellikle Anadolu coğrafyasında ve Mezopotamya yöresinde derinden derine örgütleniyordu. Nitekim bu 'gizli örgüt' yapılanması 20. yüzyılın ikinci yarısına kadar İttihad ve Terakki'nin varlığını korumasına ve siyasi hayatı etkilemesine zemin hazırlıyordu."*[121]

Cumhuriyet döneminde bireysel sürgünlerin geçim kaynakları konusunda bir çalışma olmadığı iddia edilmektedir. 1960'lı yıllarda Çanakkale'de bir nevi sürgün olan gözetim altında bulundurma cezasını çeken Anter, bu konuda, *"… TC adamı*

[119] Cin, Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi 1. Cilt Kamu Hukuku,** s. 330.
[120] Ahmet Uçar, **Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a**, İlgi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15.
[121] Murat Çulcu, **İttihad ve Terakki,** E Yayınları, İstanbul, 2011, s. 229,

sürgün edip bir yere gönderince, hem cahil polisin ve çember sakallıların vahşetine teslim ediyor ve hem de acıdan ölse dahi bir kuruş para vermiyordu."[122] demektedir.

Günümüzde de amirleri ile uyumsuzluk yaşayan memurların görev yerlerinin değiştirilmesi durumu, resmî bir cezalandırma söz konusu olmamakla birlikte, halk arasında 'sürgün' olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu kişiler gelir kaynaklarından yoksun kalmamaktadır.

Sürgün, ülke içinde olduğu gibi, yurtdışına da yapılabilir. Yurtdışına sürgün daha çok rejim değişikliklerinde, eski yöneticilerin; ülkede bulunması yönetim için tehlikeli görülen muhalefet liderlerinin veya kanaat önderlerinin yurtdışına gönderilmesi ya da yurtdışında bulunanların ülkeye gelmelerine izin verilmemesi şekillerinde gerçekleşmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Osmanlı Hanedanı'nın ve Kurtuluş Savaşı sırasında milli mücadele aleyhine faaliyet gösteren 149 kişinin yurtdışına sürülmesi buna örnek olarak verilebilir.

Osmanlı hanedanı mensubu 155 kişi, TBMM tarafından 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 431 sayılı kanun uyarınca Türkiye dışına çıkarılmışlardır. Ülke dışına çıkmaları için -önemlerine bağlı olarak- şehzadelere 24–72 saat, kadınlara bir hafta ile 10 gün arasında süre tanınmıştır. Kendilerine kişi başına ikişer bin İngiliz lirası verilen hanedan mensupları vatandaşlıktan çıkarılmış, kendilerine sadece çıkışa mahsus ve birer yıllık pasaport verilmişti. Türkiye'ye girmeleri, transit geçmeleri, Türkiye'de mal edinmeleri yasaklanmıştı. Hanedanın kadın mensuplarının hakları 16 Haziran 1952, erkek mensuplarının hakları ise 1974'deki Af Kanunu'yla iade edilmiştir.[123]

Kurtuluş Savaşı sırasında milli mücadele aleyhine faaliyet gösteren 149 kişinin yurtdışına sürülmesi ise Bakanlar Kurulu kararı ile gerçekleşmiştir. TBMM'nin 23 Nisan 1924 tarihli oturumunda kararlaştırılan 149 kişilik listeye

[122] Musa Anter, **Hatıralarım (1–2)**, Avesta Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2007, s. 182.
[123] Murat Bardakçı, **Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü**, Gözden geçirilmiş yeni baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2008, s. 7.

Bakanlar Kurulu 1 Haziran 1924 tarihinde son şeklini vermiştir. Bakanlar Kurulu'nun TBMM'den gelen listeye "*Köylü Gazetesi sahibi Refet Bey*"i de eklemesiyle son şeklini alan 150 kişilik listede yer alan kişilerden yurtdışında olanların ülkeye dönmesine izin verilmemiş, Türkiye'de bulunanlar da yurtdışına çıkarılmıştır. Ancak, *"… Dahiliye Vekaleti'nden Heyeti Vekile'ye 149 kişi olarak gelen Listeye, daha önce de belirttiğimiz gibi Köylü Gazetesi'nin sahibi Refet Bey de dahil edilerek, 150 kişilik kontenjan 1 Haziran 1924'te tamamlanmıştı. Ancak kaderin garip bir cilvesi olarak, gerçekte 150 olması gereken bu sayı, yine 149'da kalmıştır. 150'lik listede 81 numarasıyla 'Gönen'in Keçe kariyesinden mütekaid Binbaşı Ahmed' olarak kayıtlı, emekli binbaşı Ahmed Bey 5–6 Ağustos 1924 tarihinde İzmir'de eceliyle ölmüştür. (…) Yerine herhangi biri koyulmayıp, 150'lik listede adı zikredilmiştir."*[124]

Bakanlar Kurulu listeyi 1 Haziran 1924 tarihinde onaylamış, ancak karar Resmî Cerîde'nin 7 Ocak 1925 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Bu arada, Türkiye'de bulunan kişilerin yurtdışına çıkarılmasına yönelik çalışmalar devam etmiştir. Listede yer alan kişiler, *"TBMM'nin 28 Mayıs 1927 tarihinde kabul ettiği ve 15 Haziran 1927 tarihinde Resmî Gazete'de 1064 sayı numarasıyla yayımlanan kararla bunlar aynı zamanda vatandaşlıktan çıkarılmışlardır."* [125]

Listede bulunan kişiler TBMM'nin 29 Haziran 1938'de kabul ettiği 3527 Sayılı Af Kanunu ile affedilmiş, hayatta olanların kamu hizmetlerinde çalışmaması ve kendilerine emekli maaşı bağlanamayacağı hükme bağlanarak ülkeye dönmelerine izin verilmiştir. Kanunda bu kişilerin gerek görüldüğü takdirde yeniden Bakanlar Kurulu kararıyla vatandaşlıktan çıkarılabilecekleri de yer almıştır.[126]

Tehcir uygulaması, sürgünün bir çeşidi olup, belli bir etnik, dinsel ya da ırksal grubun, ülke içinde belli bir bölgeden kaldırılarak, başka bir yerde iskân edilmesini ifade etmektedir.

---

[124] Sedat Bingöl, **150'likler Meselesi [Bir İhanetin Anatomisi],** Bengi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 117.
[125] Bingöl, **150'likler Meselesi [Bir İhanetin Anatomisi]**, s. 117.
[126] **Resmî Gazete**, 16 Temmuz 1938, s. 3961.

1.3.2.4. Sınırdışı Etme, Vatandaşlıktan Çıkarma

Devletler, genellikle siyasi nedenlerle, bazı durumlarda tabiyetlerinde bulunan kişileri sınırdışı etmekte veya hâlihazırda ülke dışında bulunan vatandaşlarını, vatandaşlıktan çıkarmaktadır.

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Büyük Türkçe Sözlük'te, sınır konuyla ilgili olarak, "*1. İki komşu devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut;* 2. *Komşu il, ilçe, köy veya kişilerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi"*[127] şeklinde ifade edilmiştir.

20 Mart 1950 tarihinde Roma'da imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), sınırdışı kararlarına doğrudan atıfta bulunmamış ancak "Özel hayatın ve aile hayatının korunması" başlıklı 8. maddede, ***"1.*** *Herkes özel ve aile hayatına, konutuna ve haberleşmesine saygı gösterilmesi hakkına sahiptir.* ***2.*** *Bu hakkın kullanılmasına bir kamu otoritesinin müdahalesi, ancak ulusal güvenlik, kamu emniyeti, ülkenin ekonomik refahı, dirlik ve düzenin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın veya başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için, demokratik bir toplumda, zorunlu olan ölçüde ve yasayla öngörülmüş olmak koşuluyla söz konusu olabilir"*[128] ifadesine yer verilmiştir.

AİHS'ne Ek 7. Protokol'ün 1. Maddesi ise "*Bir devlet ülkesinde kurallara uygun olarak ikamet eden bir yabancı, yasaya uygun şekilde verilmiş bir kararın uygulanması dışında sınır dışı edilemez"*[129] hükmünü taşımaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 23. maddesi, *"vatandaşların sınır-dışı edilemeyeceği ve ülkeye giriş hakkının sınırlandırılamayacağı"*, 16. maddesi ise

---

[127] (Çevrimiçi) http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=s%FDn%FDr+&ayn=tam, 15 Haziran 2010.

[128] "İnsan Haklarinin ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasina İlişkin Sözleşme" (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/ aihsmetni.htm. 14 Haziran 2010.

[129] "İnsan Haklarinin ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasina İlişkin Sözleşmeye Ek Protokol No: 7", (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/aihsek7.htm, 15 Haziran 2010.

ise*"Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir"*[130] hükmünü taşımaktadır.

5683 sayılı Yabancıların İkamet ve Seyahatleri hakkında Kanunu'nun 19. maddesi, ***"****İçişleri Bakanlığınca memlekette kalması umumi güvenliğe, siyasi ve idari icaplara aykırı sayılan yabancılar verilecek muayyen müddet zarfında Türkiye'den çıkmağa davet olunur. Bu müddetin sonunda Türkiye'yi terketmiyenler sınır dışı edilebilirler"*. Kanunun 21. Maddesi'ne göre, *"Bu kanunda derpiş edilen sınır dışı kararını almaya İçişleri Bakanlığı yetkilidir. İçişleri Bakanlığı, lüzum göreceği sınır ve sahil illerine memleketin umumi güvenlik ve nizamı noktasından derhal çıkarılmaları lazım gelen yabancıları istizan etmeden sınır dışı etmek yetkisini verebilir"* [131] demektedir.

Vatandaşlık, bir devletin tabiyetinde bulunmak demektir. Vatandaşlık bir insan hakkı olarak, BM Genel Kurulu'nun 10 Aralık 1948 tarihinde kabul ettiği Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi'nin 15. Maddesi'nde, *"1. Herkesin bir yurttaşlığa hakkı vardır. 2. Hiç kimse keyfi olarak yurttaşlığından veya yurttaşlığını değiştirme hakkından yoksun bırakılamaz"*[132] ifadesiyle yer almıştır.

Vatandaşlık, kişiye siyasi, sosyal ve ekonomik olarak başlıca üç grupta toplanabilecek haklar sağlar. Siyasi haklar oy kullanma, seçme ve seçilme, yönetime katılma, siyasi faaliyette bulunma gibi haklardır. Sosyal haklar ise eğitim ve öğrenim hakkı, ailenin korunması, kişiliğini serbestçe geliştirme, kültür ve sanat faaliyetlerine katılma ve yararlanma vb. şeklinde sıralanabilir. Ekonomik haklar, vatandaşların devletten refah içinde ve insanca yaşayabilmelerini sağlayacak tedbirleri almasını isteyebilmelerini içerir.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "Genel Hükümler" başlığı altında yer alan 12. Maddesine göre; *"Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez,*

---

[130] "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası" (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/anayasa/anayasa.htm, 15 Haziran 2010.
[131] "Yabancıların İkamet ve Seyahatleri hakkında Kanun" (Çevrimiçi) http://www.mevzuat.adalet.gov.tr /html/952.html, 15 Haziran 2010.
[132] "İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi", (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/bmihbeyan/bmihbeyan.htm, 15 Haziran 2010.

vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir. Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder." Anayasa'nın 13. Maddesi'ne göre ise "*Temel hak ve hürriyetler, özlerine dokunulmaksızın yalnızca Anayasanın ilgili maddelerinde belirtilen sebeplere bağlı olarak ve ancak kanunla sınırlanabilir."*[133] Her Türk vatandaşı, bu hükümler kapsamında temel haklardan yararlanma, ülke dışında iken devletin korumasını talep etme hakkına sahiptir.

Anayasa'nın vatandaşlıkla ilgili 66. Maddesi, "*Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir. Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz. Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz"* demektedir.

5901 Sayılı Türk Vatandaşlığı Kanunu'nda, Türk vatandaşlığından çıkmanın şartları; vatandaşlıktan çıkmak için izin alma; Bakanlar Kurulu kararı ile vatandaşlığın kaybettirilmesi; Türk vatandaşlığının yetkili makam tarafından iptali, seçme hakkı ile Türk vatandaşlığının kaybı sıralanmıştır.[134]

Vatandaşlıktan çıkarılma, kişi için ülkesinin kendisine sağladığı her türlü haktan mahrum olmak; yurtdışında ülkesinin korumasından yararlanamamak, başka bir devletin vatandaşlığını elde etmemişse, yurtsuz kalmak sonuçlarına yol açmaktadır.

1.3.2.5. Nüfus Temizliği

Zorunlu göçlerle ilgili bir başka kavram '*nüfus temizliği'*dir. Terimi ortaya atan Bell-Fialkoff'a göre, Nüfus temizliği, *"... bir yanda soykırımdan diğer yanda göçe zorlamak için nazikçe baskı yapmaya varan geniş bir olguyu ihtiva eder. Bu iki*

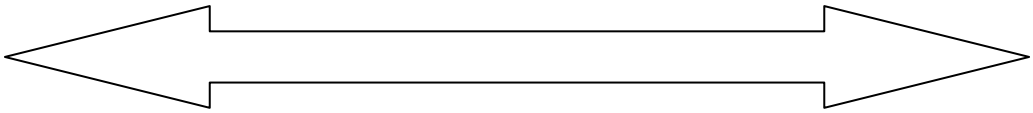
[133] "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/anayasa/anayasa.htm, 15 Haziran 2010.
[134] "Türk Vatandaşlığı Kanunu" (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5901.html", 15 Haziran 2010.

aşırılığın arasında sürgün ve kitlesel nüfus transferleri yer alır. Hepsinde ortak olan istenmeyen nüfusun belli bir topraktan (territory) kaldırılmasıdır."[135]

Bell-Fialkoff'a göre, "*kasıtlı olsa ve istenmeyen nüfusu belli bir bölgeden kaldırsa bile"* her sürgün nüfus temizliği olarak nitelendirilemez. *"... Sadece nüfus istenmiyor olmamalı fakat nakledilmenin kendi özelliği de nakli istenmez yapmalıdır. Bu nedenle, zalimce ve kınanmayı hak etse de Afrikalıların köle ticareti yoluyla nakledilmeleri temizlik olarak sınıflandırılmaz, çünkü amaç tamamen ekonomiktir. Nüfus Afrikalı ya da zenci olduğu için nakledilmemiştir.*"[136]

Bell-Fialkoff, "*kıymet verilen"* nüfusun nakledilebilmesini ise "*ters temizlik"* olarak nitelendirmiş ve Baltık devletlerindeki Almanların 1941 yılında, Almanya'da iskân edilmelerini göstermiştir. Bell-Fialkoff, Pearl Harbour baskını sonrası ABD'deki Japonların gözaltı kamplarını göndermesini ise "*geçici temizlik"* olarak nitelendirilmiştir.[137]

Şekil 1: Nüfus Temizliği Yelpazesi

Soykırım Sürgün/Sınırdışı Kontrol Altında Nakil Mübadele-Göç Baskısı Hicret

Kaynak: Bell-Fialkoff, **Ethnic Cleansing**, s. 3.

Diğer taraftan¸ esaret ve kölelik de bazı yönleriyle zorunlu göçe benzemekle beraber, amaçları farklıdır. Esaret, en genel anlamıyla bir devletin savaştığı diğer devletin silahlı güçlerini yakalaması ve kendi ülkelerine ya da başka ülkeye gitmelerine izin vermemesi durumudur. Amaç bu kişilerin, esir alan devlete karşı faaliyetlerini engellemek ve rakip devletin silahlı gücünü veya silahlı güç potansiyelini azaltmaktır.

[135] Andrex Bell-Fialkoff, **Ethnic Cleansing,** St. Martin's Press, New York, 1996, s. 1.
[136] Bell-Fialkoff, **Ethnic Cleansing**, s. 1.
[137] Bell-Fialkoff, **Ethnic Cleansing**, s. 1.

Kişinin boğaz tokluğuna ve zorla ömür boyu çalıştırılmasını ifade eden kölelik durumunda ise, köle ekonomik bir meta, bir araç olarak bir yerden diğer yere taşınmaktadır. Kaldı ki, bir devletin kendi vatandaşlarını köle olarak alması, satması veya nakletmesi söz konusu olamayacağından, ülke içinde kamu otoritesi ya da yönetime muhalif örgütlerin uyguladığı zorunlu göç tanımının dışında kalmaktadır.

1.4. Tarihte Türk Göçleri

Dünya tarihi bir anlamda göçlerin, göçlerin yol açtığı çatışmaların ve etkileşimlerin tarihidir. Dünya üzerindeki nüfus dağılımı da göçlerin ve göçlere bağlı olay/olguların sonucunda oluşmuştur. Bununla beraber, tarihteki göçleri; devletin kesin sınırlarının belli ve toplum üzerindeki denetiminin yüksek olduğu, toplumla ilgili kararların devlet organları tarafından alındığı günümüz şartlarına göre sınıflandırmak zordur.

Ulus devletler dönemi, göçler açısından bakıldığında tarihteki kent devletlerine ve imparatorluklara göre büyük farklılıklar göstermektedir. Günümüzde devletlerin sınırları -devletler arasında ihtilaflı sınırlar bulunsa da- kesinleşmiştir. Sınırlar sıkı şekilde korunmaktadır. Ülke içinde göçler kolaylaşmış, ancak uluslararası göçler zorlaşmıştır. Ulus devletlerin ortaya çıkmasından önceki dönemlerde bireylerin tek başlarına göçlerinden ziyade, topluluklar halinde göçtüklerini söylemek mümkündür. Bu yönüyle bireylerin karar sürecine belli ölçüde katılabilseler dahi, içinde bulundukları toplulukların hareketleri içinde sürüklendikleri düşünülebilir. Bu sürüklenme, içinde bulunulan topluluğun, daha iyi hayat şartları arayışına dayalı kararı doğrultusunda olabileceği gibi, diğer toplulukların etkilerine de bağlı olabilmektedir.

Türkler açısından bakıldığında ise, yerleşik hale geldikleri zamanlara kadar göçebe Türk topluluklarında kişiye bağlı göçlerden bahsetmek anlamlı görünmemektedir. Çünkü kişiye bağlı göçler, moderniteye bağlı olarak bireyselleşmenin ortaya çıkmasına, bireyin kararlarını kendisinin alabilmesine bağlı bir olgudur. Daha öncesinde birey toplum içinde ve toplumun kararları doğrultusunda yaşamakta, genelde atalarının mesleğini sürdürmekte ve göç

durumunda da toplum içerisinde sürüklenmektedir. Türk topluluklarında da durum aynıdır. Zorunlu göçler ise, devletin kendisi için tehlikeli gördüğü boy ve aşiretlerin yerini değiştirmesi, belli bir bölgede ekonomiyi canlandırmak için nüfus aktarması ya da cezalandırma amacıyla sürgün şeklindedir. Konu açısından, Türklerin göçlerini Osmanlı İmparatorluğu öncesi, Osmanlılar Dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti dönemi olarak üçe ayırmak mümkündür.

1.4.1. Osmanlı İmparatorluğu'na Kadar Olan Göçler

Bilindiği üzere, Türklerin ana vatanı Orta Asya'dır. Günümüzde Türk adı altında toplanan ancak tarihte Hun, Avar, Sabir, Peçenek, Kıpçak, Oğuz, Türkmen, Hazar, Karluk, Yakut, Başkırt gibi adlarla anılan birçok topluluk Orta Asya'dan yola çıkarak kuzey, batı ve güney yönlerine göçmüşlerdir. Yine Türkler arasında sayılan Uygur, Kırgız, Kazak toplulukları ise yerlerini zaman içinde değiştirseler de Orta Asya'da yaşamaya devam etmektedirler.

Berktay, *"Orta Asya göçebeleri zaman zaman istila ettikleri Çin'in tepesinde tutunmayı ve o imparatorluk toprağına kalıcı kökler salmayı"*[138] başaramadıklarını ve bu yüzden batıya göç ettiklerini belirtmektedir. Berktay'a göre göçlerin nedeni, *'… iç ve dış bütün sarsıntıları, köylü isyanlarını, ihtilalleri, istilaları ve sülale değişikliklerini mass eden dayanıklılığıyla, tarihin görüp göreceği en büyük devlet devamlılığı'* olan Çin'di. Berktay'ın bu konudaki fikirleri şöyledir:

"… Bu uygarlık kalesi, Orta Asya barbarlık havuzunun Uzak Doğu kapısını çok sağlam tutuyor, deyim yerindeyse fazla su kaçırmıyor, üstelik kendi coğrafi alanıyla birlikte devlet kavramının hükümranlığını Orta Asya'ya doğru adım adım genişletebiliyordu. Barbarlarınsa Çin'i ele geçirme hamleleri seyrelecekti; onlar, üstlerine üstlerine gelen bu hareketli uygarlık duvarına çarpıp geri döndükçe biraz batıya çekiliyor, Çin'e en yakın olup da yerlerinden oynayanlar kendilerinden daha batıdakileri öteye iteliyor, bu sefer onlar da başkalarını –Massaget'ler İskitleri, İskit'ler Kimmer'leri; Hun'lar Batı Hun'larını, Batı Hun'ları İslav'ları, Got'ları ve

[138] Halil Berktay, "İktisat Tarihi Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi", **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler,** Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 109.

diğer Cermenleri– kıpırdatıyorlardı. Böyle zincirleme hareketlenmelerin yol açtığı taşkınlar, sol kanadında kalan asıl güney (Hindistan) uygarlık öbeğini serpintileriyle ıslata ıslata, esas olarak,

a) *Kuzey geçidinden, yani Ural Dağları ile Hazer denizi arasındaki Kavimler Kapısından Avrupa'ya (Cermenler, Hun'lar);*
b) *Hazer Denizi güneyinden İran'a, Mezopotamya'ya ve Anadolu'ya akıyordu."*[139]

Türklerin Orta Asya'dan Batı'ya göçleri MÖ 800–700 yılları arasında İskit'lerin (Sakalar) Tanrı Dağları, Fergana–Kaşgar bölgesinden yola çıkmaları başlamıştır. İskitler'in bir kısmı Aral gölü ve civarında, Seyhun dolayında kalırken, bir bölümü de Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçerek, güney Rusya'ya geçmiş ve Kimmer'leri Kafkasya'nın güneyine sürmüşlerdir. MÖ 177'de Uygurların ataları Din-Ling, Göktürk ve Karlukların ataları Yüc-Ci, Kanglı ve Ussunlar ile Kırgızların atalarının oluşturduğu Hun Konfederasyonu, MÖ 158-127 yılları arasında Çin'e sürekli saldırılar düzenlemiştir. Hunlar MÖ 54 yılında bölünmeye başlamış, Kuzey Hunları MS 93 yılında Çin'den yardım alan Güney Hunları'na yenilmiş ve Hazar'ın kuzeyinden Avrupa'ya doğru göçe başlamışlardır. Gotları 300 yılında yenerek, Slavları egemenliklerine alan 350–374 yılları arasında Altay Dağları ve Ural Nehri arasında yaşayan Hunlar, daha sonra Don/Volga bölgesine geçmişler ve 375 yılında Vizigotları yenmişlerdir. Bu savaşın ardından batıya doğru göçe başlayan Vizigotlar, yolları üzerindeki kavimlere baskı yaparak, Avrupa'da *"Kavimler Göçü"*nü başlatmışlardır. Hunlar da Don Irmağı'nı geçerek Germen ve Slav kavimlerini Avrupa içlerine sürmüşlerdir. Hun'lar, 378 yılında Tuna'yı geçmiş, tüm Tuna boyları ve Macaristan'a egemen olmuşlardır. Hunlar 395 yılında ise Don Havzası'ndan hareket ederek, Suriye'ye, 437 yılında ise Ren boylarında Burgond'ları yenerek, Manş Denizi'ne kadar ulaşmışlardır. Avrupa (Batı) Hun Birliği 451 yılında Roma ve

[139] Berktay, "İktisat Tarihi Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi", s. 91–92.

Vizigotlar'a karşı Attila'nın liderliğinde yaptıkları savaşı kaybetmelerinin ardından dağılmıştır.[140]

Turan'a göre, *"… Kun (Hun)ların Çin'e, Ak-Hun (Eftalit) lar adı altında Maveraünnehir'e, Afganistan'a ve Hindistan'a kadar istilaları ve Avrupa'ya geçerek birçok kavimleri birlikte sürükledikleri Türk yayılışının ilk büyük devrini teşkil eder. Avrupa tarihinde büyük rol oynayan kavimler muhacereti ve Cermen istilası da bu Hun hareketinin neticesidir."*[141]

Hunların büyük kısmı Volga'dan batıya geçerken, bir kısmı ise Güney İran ve Afganistan'a yönelmiştir. Altay bölgesinden 350 yılında ayrılan ve güneye yönelen Hunları da içine alan Eftalitler (Ak Hunlar), hâkimiyetlerini Hazar kıyılarından Kuzey Hindistan, Afganistan ve İç Asya'ya kadar genişletmiş, 565 yılında da İran ve Göktürkler arasında sıkışarak, tarihten silinmişlerdir. Türklerin Anadolu'ya göçü ise Eftalitler'in baskısı altında kalan Sabir'lerin 503 yılında Doğu Anadolu'ya gelmeleri ile başlamıştır. Sabirler, 515–516 yıllarında Kafkasya'nın kuzeyine yerleşmiş ve Orta Anadolu'ya kadar ulaşmışlardır. Tarihte Türk adıyla anılan ilk devlet olan Göktürkler ise 546 yılında sahneye çıkmış, 552 yılında Avarları yenerek, bugünkü Macaristan'a doğru göçmelerine yol açmışlardır. Avarlar 558 yılında Macaristan'a ulaşmış, 565 yılında Avrupa'da yeniden örgütlenerek, Bizans'a saldırmaya başlamışlardır. Peçenek ve Kıpçaklar'ın Orta Asya'dan Avrupa'ya göçü ise 860 yılında başlamış, 900'lü yıllarda ise Karadeniz kıyısından Balkanlara inmişlerdir.[142]

Anadolu'ya Türk göçlerinin yoğunlaşmasının Göktürk Devleti'nin Karluklar ve Uygurlar tarafından 744 yılında yıkılmasına kadar uzandığını söylemek mümkündür. Göktürk Devleti'nin yıkılışından sonra, bazı göçlere rağmen, Oğuzlar, Öz kent ve Taşkent'ten Harezm hududuna, Hazar denizi ve Yayık (Ural) nehri kıyılarına kadar uzanan geniş bozkırlar sahasını ve Sir-derya havzasındaki şehirlerde yerleşik ve bozkırlarda göçebe hayat yaşıyorlardı. *"… Fakat bu asrın başlarında*

---

[140] Ümit Hassan, *"Siyasal Tarih Açıklamalı Bir Kronoloji"*, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler,** Yayın Yönetmeni:Sina Akşin, 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 139–145.
[141] Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi,** Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 183.
[142] Hassan, "Siyasal Tarih Açıklamalı Bir Kronoloji" , s. 142–160.

şimali Çin ve Mançurya'da Kıtay Devleti kurulduktan sonra 924'te, Orhun havalisine saldırması ve artan nüfus kesafeti Türk halklarının birbirlerini sıkıştırmalarına ve yurtlarını bırakarak göçmelerine bir başlangıç teşkil etti. Kıtayların Moğolistan'a taarruz ve hâkimiyetleri Türk kavimleri arasında bir kaynaşmaya ve muhacerete sebep oldu."[143]

Kıtayların taarruzundan sonra büyük göç hareketleri başlamış; Aral gölü çevresinde Oğuz, Karluk ve Gimekler arasında savaşlar yaşanmıştır. Doğudan gelen baskı ve nüfus artışı Türk kavimlerinin yurt değiştirmelerine, Peçeneklerin Hazarlar ile Bizanslar arasında bir ülkeye yerleşmelerine sebep olmuş, Oğuzlar da Hazar sahillerine kadar yayılmıştır. Turan'a göre, *"… Türk kavimlerinin XI, asır başlarında gelişen bu büyük muhaceretleri, Müslüman Oğuzların ve Selçuklular idaresinde İslam dünyasına hakim olmalarına imkân verir iken, Şamani, Peçenek, Oğuz ve Kıpçaklar da eski şimal yolunu takip ederek, şarki Orta Avrupa'ya, Balkanlara göçüyorlardı. Nitekim Selçuklular Anadolu fetihlerine giriştikleri sırada Uz'lar ve Kumanlar da Balkanlara iniyorlardı."*[144]

Bu göçlerde, devlet şeklinde örgütlenme ve gidilen yerlerde devlet kurma çok önemliydi. Devlet kuramayan Peçenekler ve Kıpçaklar'ın, Bizans ve Macaristan'da Hıristiyanlaşarak kimliklerini kaybettiklerini belirten Karpat'a göre, *"… çeşitli nedenlerle göç etmeye zorlanmış gruplar, istila ile göçü bir arada yürüterek işgal ettikleri topraklarda devlet kurmayı başaramadıkları takdirde örgütlü hareket eden gruba yenilmişler ve onun içinde eriyip gitmişlerdir."*[145]

Topal ise Orta Asya'dan göç eden bu toplulukları 'yürüyen devlet' olarak nitelendirmiştir. Topal, *"Hunlar, Göktürkler, Moğollar, Alanlar, Hazarlar bu bozkır devletleri, işin aslında yürüyen devlet (yürüyen ordu) idiler. (...) Bu göçebe toplumlar için savaş, toplumun ve devletin varlık nedeniydi."*[146] görüşündedir.

---

[143] Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi**, s. 179.
[144] Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi**, s. 181.
[145] Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, s. 4.
[146] Mustafa Topal, **Ulusu Düşünmek**, Maki Basın Yayın Ltd.Şti., Ankara 2003, s. 166.

Berktay'a göre, Türklerin göçebelikten devlet aşamasına çıkmaları *Çin* sınırlarında başlayıp batıya yürüyen yer değiştirmelerinin İran ve Anadolu duraklarında, yerleşik Ön Asya uygarlıklarının fethedilmesi sırasında gerçekleşmiştir. Örneğin, *"Oğuzlar, İslami Arap-İran feodalizmini olduğu gibi ele geçirmiş, tepesine oturmuş, deyim yerindeyse bir tencerenin kapağı gibi üzerine kapanmış, göçebelerin silahsızlandırılması ve iskânı dışında eklemlenmede kurumların uyumsuzluğu sorunuyla karşılaşmamışlar; Bizans feodalizmini ise, Malazgirt öncesinden başlayan ve Osmanlı Beyliğinin yükselişine kadar uzanan birkaç evrede Marmara çevresine kadar itelemişler ve boşalttığı topraklara el koymuşlardır."*[147]

Türk tarihinde zorunlu göç olarak tanımlanabilecek olayların da bir anlamda Türklerin yerleşik devlet oldukları, devlet kurumlarını oluşturdukları Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıktıklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Selçuklu sultanlarının, ele geçirilen yerlerde Türkmen beylerine toprak dağıtmalarına rağmen, aşiretleri ile buralara yerleşen bu kişiler, aşiretlerini yönetmekten vazgeçmemiş ve sultan ile bağlarını gevşek tutmuşlar, hatta neredeyse kendilerini sultana eşit görmeye devam etmişlerdir. Saltanatı güçlendirmek için Türkmen beylerinin hâkimiyetini kırmak gerektiğinden, devşirmelerden hassa ordusu oluşturulmasına rağmen, *"Büyük Selçuklu Devleti'ndeki merkezkaç eğilimler frenlenememiş ve birçok bağımsız devletin doğmasına yol açmıştır. Ayrıca, Türkmenler silahtan tecrit edilip, toprağa bağımlı köylüler haline getirilmeye direnmiş ve ayaklanmışlardır. 1058–1059 yıllarında çıkan bir ayaklanma ancak hassa ordusu tarafından bastırılabilmiştir.*[148]

Anadolu Selçuklu Devleti ise geçmişin hatalarından görece ders almış ve doğudan gelen Türkmen aşiretlerini, yönetimleri altında bulunan batı bölgelerine yerleştirmeye çalışmışlardır. Ancak, bu da devletin dağılmasına bir çözüm olmamış, devletin toprakları ikta olarak dağıtmasına karşı çıkan göçebeler ayaklanmışlardır.

[147] Berktay, "İktisat Tarihi Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi", s. 108.
[148] Berktay, "İktisat Tarihi Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi", s. 111–113.

"Anadolu köylerinin bir bölümünü Konya sultanlığının zaten ezip dağıtmaya gayret ettiği, feodalleşmeye karşı çıkan, otlakların eskisi gibi ortaklaşa kullanılmasını isteyen ve toplumsal eşitliğe yönelen göçebelerle birleşmeye götürdü. Hakim sınıf içindeki parçalanmaların bu sırada şiddetlenmesi de merkezi otoriteyi zaafa uğrattı. 13. Yüzyılın ikinci çeyreğinde birbiri ardına isyanlar patlak verdi."[149] Anadolu Selçuklu Devleti'nin varlığı Moğollarla 1243 yılında Sivas yakınlarında yaptığı Kösedağ Savaşı'nda yenilmesi üzerine son bulmuş, yerine aralarında Osmanlıların da bulunduğu beylikler kurulmuştur.

1.4.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Göçler

Osmanlı İmparatorluğu'nun bugünkü Bilecik ili çevresinde ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun karıştırılmaması gerektiğini ifade eden İnalcık'a göre, *"… Osmanlı İmparatorluğu tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu ve Balkanlarda nasıl ve hangi koşullar altında üstün siyasi bir güç durumuna geldiğini inceler. Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu sorunu ise Selçuklu-Bizans "Uc" (serhad) bölgesinde Osman Gazi'nin liderliği altında ilk siyasi çekirdeğin nasıl ortaya çıktığını açıklamakla ilgilidir."*[150]

İnalcık, devletin ortaya çıkışı ile ilgili olarak *"… Osman Bey'in karizmatik bir hanedan kurucusu durumuna geldiği olayı şöyle tespit ettik: Osman'ın 27 Temmuz 1301'de (düzeltme: 1302) Yalova yakınında Hersek-Dili mevkiinde Yalak-Ova'da bir Bizans imparatorluk ordusuna karşı kazandığı Bapheus (Koyunhisar) zaferi, çağdaş Bizans tarihçisi Pachymeres'in belirttiği gibi, onu bu serhad bölgesinde Kastamonu'ya kadar Anadolu'da en ünlü gazi bey durumuna yükseltmiştir."*[151]

Osman Bey'in 1299'da Bilecik-Yenişehir bölgesini fethettikten sonra başlıca hedefinin Bizans payitahtı İznik'i fethetmek olduğunu ve 1300'de bu şehri

[149] Berktay, "İktisat Tarihi Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi",s. 114.
[150] Halil İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", **Halil İnalcık Doğu Batı Makaleler** 5. Baskı, İstanbul, 2010, s. 127.
[151] İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", s. 122.

kuşattığını anlatan İnalcık, şu ifadelere yer vermiştir:: *"… İmparator bu orduyu İznik'i kurtarmak için göndermişti.(…) Bapheus (Koyunhisar) zaferi ile Osman, bütün bölgede alpların, ahilerin, bütün Türkmen halkın gözünde karizmatik bir Gazi Bey durumuna yükselmiş ve oğlu Orhan kendisinden sonra itirazsız beyliğin başına geçmiştir. Bu sebeple biz, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kuruluş tarihini 27 Temmuz 1302 olarak tespit etmenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz."*[152]

İnalcık ayrıca, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun 1299 olarak verilmesinin, İslam devlet hukukunda bir kişinin hükümdarlığının adına hutbe okutması ve sikke bastırması ile mümkün olması ve eski Osmanlı rivayetinde, bu yılda Osman Gazi'nin adına hutbe okuttuğunun yer almasından kaynaklandığını belirtmektedir. İnalcık, Aşıkpaşazade tarihine dayanarak, Osman Gazi'nin bu hutbeyi Sultan değil, Selçuk Sultanı'na bağlı bir han olarak okuttuğunu öne sürmüştür.[153]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde de Orta Asya'dan göçler, *"…zamanla azalmakla beraber 16. Yüzyıla kadar devam etmiştir. Orta Asya'dan gelen göçmenler Anadolu'da, akabinde Rumeli'de onlardan evvel bu topraklara yerleşmiş olan Slav ve Helen (Rum) medeniyetleriyle karşılaşmışlardır."*[154]

1.4.2.1. Yükselme Döneminde Göçler

Anadolu Selçuklu Devleti öncesinde ve sonrasında Anadolu'da kurulan beyliklerin tamamı, Anadolu'ya Türk ve İslam kültürünün yerleşmesine katkı yapmakla beraber, Anadolu'da Türk ve Müslüman nüfusun kökleşmesini, Türk ve İslam kültürünün Balkanlara yayılmasını sağlayan Osmanlı İmparatorluğu olmuştur. *"Müslüman Türk beyliklerinden biri olan Osmanlı, diğer beyliklerden farklı olarak öncelikle, İslam gaza ilkesi gereğince batıya, Hıristiyan topraklara doğru yayılmıştı. Fetih hareketlerinde ordunun yanı sıra, dini inanışları gereği savaşa girip sınır uçlarında her türlü saldırıyı göğüsleyerek büyük başarılara imza atan evlad-ı*

[152] İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", s. 122–123.
[153] İnalcık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Problemi", s. 122–124.
[154] Kemal Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,** Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 11.

fatihanlar vardı. Fetih hareketleri sırasında Rumeli'ye halkın kitle halinde yerleşmesi söz konusudur."[155]

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının genişlemesinde ve nüfus yapısının değişmesinde uç beylerinin önemli rolü olmuştur. *"Daha ilk baştan itibaren Osmanlı toplumu, uç boylarında bahtlarını denemeye ve kendilerine yeni bir hayat kurmaya kalkışan göçmenleri, yersiz yurtsuz insanları, kendilerine odak arayan göçebeleri, işsiz kalmış askerleri ve topraksız köylü delikanlıları kucaklıyordu."*[156] Balkanlar'da 14. Yüzyılda Trakya, Doğu Bulgaristan, Makedonya ve Tesalya'da peşpeşe oluşan uç bölgeleri Filibe, Sofya, Babadağ, Silistre, Vidin, Üsküp, Serez, Tırhala, ve Ergiri gibi merkezler etrafında Türk göçmenleri ve kültürü ağır basmaya başlamıştı. Türk köylülerinin yoğun biçimde yerleşmesi, kolonizasyona öncülük eden derviş zaviyeleri ve yarı-göçer Yörük gruplarının iskânı gibi unsurlarıyla daha önce batı Anadolu'daki Türk yayılmasına benzer çizgiler taşıyordu.[157]

Osmanlı İmparatorluğu'nun fethettiği Balkanlar ve Avrupa'daki topraklarda Hıristiyan nüfus ile dengeyi sağlama politikası, zorunlu iskândı. *"Osmanlı bir uç beyliği olarak Söğüt'e yerleşirken, savaş hariç yerli halka dokunmamış, ancak kendi dindaş ve ırkdaşlarını da iskân etmekten kaçınmamıştır. Bu anlayış ile Anadolu'ya olduğu kadar Rumeli'ye de göç teşvik ederek göçürme, şenletme hareketi ile fethedilen toprakların güvenlik ve gelişmesini hedeflemiştir."*[158]

Rumeli'ye yapılan göçlerin amacı nüfus dengesi sağlamak olmakla beraber, yerli halk yok edilmemiştir. Rumeli'ye göçen Müslüman Türkler, *"... ya ayrı obalar kurarak onlarla yan yana yaşamışlar ya da evlilik; din değiştirme gibi yollarla buradaki halka karışarak kasaba ve şehirler başta olmak üzere yeni bir toplum oluşturmuşlardır. (…) Osmanlı döneminin beş yüz senelik süresince –ilk zamanlar istisna edilirse – büyük göçler olmamıştır. Bu kısmi demografik sükunet sayesinde*

[155] Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, İletişim Yayınları, 4. Baskı İstanbul, 2008, s. 40.
[156] Halil İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi**, Editör Halil İnalcık ve Donald Quataert Cilt 1, 1300–1600, Çeviren Halil Berktay, Üçüncü Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 67.
[157] İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi**, Cilt 1, s. 50.
[158] H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum Saati, İstanbul, 2001, s. 27.

Osmanlı kültürü ve idaresi kökleşmiş, Osmanlı kendi kimliğini ve medeniyetini Rumeli'de ve Anadolu'da kökleştirmiştir."[159]

Karpat'ın değerlendirmesindeki 'ilk zamanlar' ifadesinin hangi dönemi kapsadığı net anlaşılmamakla beraber, İnalcık'a göre, Trakya ve Doğu Balkanlar'a kitlesel Türkmen göçleri ve iskânı, demografik yapıyı altüst etmiştir. *"Osmanlıların yeni fethettikleri alanları Türkleştirmek ve - güvenli kılmak amacıyla düzensiz göçer gruplarını Balkanlara kaydırma politikalarının yanısıra, ondördüncü yüzyılda aynı bölgelere hatırı sayılır bir gönüllü göçü de yaşanıyordu."*[160]

Fetihler, nüfusu harekete geçirmeyi ve elde edilen topraklardaki nüfusun etnik, dinsel bileşimini değiştirmeyi gerektirmektedir. Nüfus yapısını değiştirmek ve yeni alınan yerleri *"şenlendirmek"* etmek amacıyla, istenen özelliklere sahip nüfusun, buralara *"iskân"* edilmesi gerekmektedir. Osmanlılar, fethettikleri alanları *"… canlandırmak, kentsel ekonomileri geliştirmek ve tarımı teşvik etmek için çeşitli yöntemler kullandılar; iç bölgelerden yeni alanlara getirilen halkın kitlesel iskânı, tüccar ve zanaatkarların iskânı, kentsel altyapı, özellikle dükkanlar, depolar, yollar ve vergi teşviklerinin sağlanması."*[161] da bu yöntemler arasındaydı.

Görüldüğü üzere Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme döneminde, yeni fethedilen topraklara yönelik göç desteklenmiş, bunun yetersiz kaldığı durumlarda ise sürgün yoluyla nüfus dengesi değiştirilmeye çalışılmıştır. Bu sayede, hem ayaklanmalara karşı gayrimüslim nüfus karşısında bir güç oluşturulmuş, hem de kullanılmayan tarım alanlarının üretime açılması ve devletin vergi tabanının genişlemesi sağlanmıştır. Ayrıca, tarım ekonomisinde temel üretim faktörü emektir. Göçler ve sürgünler, insan gücü ihtiyacını karşılamaya da yöneliktir. Nitekim, "... *Sonraları, timar sahipleri ile vakıf mütevellilerinin de, reayayı gelip kendi topraklarında yerleşmeye teşvik ettikleri görülecektir. Bunun nedeni, adeta sınırsız*

[159] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler,** s. 12.
[160] İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi**, Cilt 1, s. 72–73.
[161] Leila Erder, "Türkiye'de Uygulanan Yerleşme Politikaları", **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler,** Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978, s. 46

marjinal toprakların tarıma açılabildiği kırsal ekonomide, üretici güçlerin en önemli unsurunun emek olmasıydı."[162]

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme dönemindeki göçlerin bir özelliği de devlet denetiminde yapılıyor olmasıdır. Devlet üzerinde bir göç baskısı yoktur, ya da nüfus artışından kaynaklanan fazla nüfusu uygun yerlere yerleştirme yönünde bir baskıdan söz edilebilir. Bu durumda dahi, devletin amaçları doğrultusunda yönlendirilen göçler söz konusudur. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybetmeye başladığı dönemde bu durum değişecek ve kaybedilen topraklardan gelen göçmenlerin barındırılması ve yerleştirilmesi zorunluluğu ortaya çıkacaktır. *"Toprak kaybı, fetihlerden daha da etkili olarak nüfusu hareketlendirir. Ancak, nüfus alan bölgelerin yeni gelenleri emememesi, veyahut bu hareket düzenlenmediği takdirde, hareketli nüfus bir kaynaktan çok yük olabilir. Askeri yenilgiler veya yenilgi korkusu evsiz, hasta halkı, zengin tüccar ve zanaatkarları yerleşecek yer bulmak umuduyla Osmanlı ülkesine getirdiği zaman nüfusla ilgili ilk politikalar bu göçleri düzenlemekte yeterliydi. 18. Yüzyılın ikinci yarısından günümüze kadar Anadolu'daki Türk toprakları, İmparatorluğun sınırları küçüldükçe arka arkaya gelen göç dalgalarına yurt olmuştur."*[163] Ancak, bu göçlere karar verilmesinde, göçün gerçekleştirilmesinde ve gidilecek yer konusunda devletin etkisi son derece kısıtlıdır.

1.4.2.2. Gerileme Döneminde Göçler

17. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu gerek batıda gerekse doğuda en geniş sınırlarına ulaşmıştı. Ancak, dönüm noktası Avusturya'ya bağlı olan Macarların ayaklanarak Osmanlı'dan yardım istemeleri üzerine Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın 1683'te Viyana'yı kuşatması olmuştur. Avusturya'nın Papa'dan yardım istemesi üzerine, Avrupa devletlerinin oluşturduğu '*Kutsal İttifak"*a katılan Lehistan (Polonya) ordusunun Tuna'dan geçerek saldırması üzerine Osmanlı Ordusu iki ateş arasında kalmış ve ağır bir yenilgiye uğramıştır. "*Bu*

[162] İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi**, Cilt 1, s. 68.
[163] Erder, "Türkiye'de Uygulanan Yerleşme Politikaları", **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler,** s. 47.

yenilgiden sonra batıda Türklerin yenilebileceği ve Avrupa'dan çıkartılabileceği düşüncesi doğmuştur. Avrupa devletleri "Kutsal ittifak" adı verilen bir Haçlı birliği oluşturmuşlardır. Türklerin Sakarya Savaşı'na kadar sürecek geri çekilme süreci başlamıştır."[164]

Osmanlı İmparatorluğu, Viyana bozgunundan hemen sonra içe yönelik göçler almaya başlamıştır. *"Avusturya 1686'da Budin'i ele geçirince oradaki Müslümanları ve Yahudileri ya öldürmüş ya da göçe zorlayarak yok etmiştir. Avusturya'nın gözünde düşmanı yani "ötekini" tayin eden özellik; kavim, dil, mal değil, din farkı idi."*[165]

Rusların Osmanlı İmparatorluğu aleyhine yayılma süreci, Altın Ordu devleti boyunduruğundan kurtuldukları 14. yüzyılda başlamıştır. *"15. yüzyılın sonunda, Rus Çarı III. İvan (1462–1505), İslam egemenliğinden kurtarılmış bir krallıkta hüküm sürüyordu. Sonra egemenlik ilişkisinde roller tersine döndü. Korkunç İvan (1533–1584), halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan ve Türkçe konuşan, Karadeniz kuzey kıyıları ülkelerini zapt etmeye girişti."*[166]

Osmanlı İmparatorluğu'nun halkı tamamen Türk ve Müslüman olan bir bölgeyi kaybetmesi Rusya ile 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile gerçekleşmiştir. *"1774 yılındaki Küçük Kaynarca Anlaşması'yla Osmanlılar, Kırım üzerinde egemenliği yitirdikleri gerçeğini kabul ettiler ve orada, ülkesi küçültülmüş, Rusların onaylayacağı bir Han'ın yönetimi altında bağımsız bir devletin varlığını tanıdılar."* [167] Rus egemenliğinden kaçmak isteyen Kırım ve bitişik bölgelerdeki Tatarların Osmanlı İmparatorluğu'na göçü 1772'de başlamıştır.

Rusların yayılması Kırım ve Balkanlar'ın yanı sıra Kafkasya'da da devam etmiştir. Kafkasya'daki Müslümanlar, Rusya'nın sürgün politikası sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'na göçmek zorunda kalmışlardır. İçe yönelik göçler *"Batıdaki savaşlar, 1821 Yunan ayaklanması ve 1828–29 Rus-Türk Savaşı ile*

[164] Umay Türkeş-Günay, **Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe**, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 527.
[165] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 13.
[166] Justin McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 13.
[167] McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, s. 15.

başladı. 1853–56 Kırım Savaşı ile, 1877–1878 Rus-Türk Savaşı ile, arkasından 1912–1913 Balkan Savaşları ile süregitti. Doğuda, bu yapıtın inceleme alanına giren savaşlar, 1827-29'daki Rus-İran ve Rus-Türk savaşları ile başladı; sonra Kırım Savaşı, 1877–1878 Savaşı ve I. Dünya Savaşı yapıldı. Bu savaşların sonucunda gerçekleşen, Müslümanların kitle halinde sürülmelerine ek olarak, Ruslar 1860'larda Kafkasyalı Müslümanlarla çarpıştılar ve onları yurtlarından sürdüler."[168]

Kaybedilen topraklardaki, daha önce oraya yerleşmeleri teşvik edilen veya zorla yerleştirilen Müslüman halk, sınırları daralan devletin içine sıkışmaya çalışmakta ve nüfustaki Müslüman yoğunluğu artmaktadır. "*Toprak kayıpları Müslümanların toplam nüfustaki oranını arttırdı. Eyaletler İmparatorluktan ayrıldıkça oralarda oturan Müslüman halk kaçtılar veya ikamet ettikleri yerleri terk etmeye mecbur edildiler. 1831 sayımı pek de kesin addedilemez ama Osmanlı tebaasının üçte ikisini Müslüman, %1'den azını Yahudi, gerisini de Hıristiyan olarak kaydeder. Muhtemelen 1840'larda Osmanlıların yaptığı bir sayıma dayanarak 1850'lerde yapılan ve daha emin olan gözlemlere göre Müslüman nüfus %60'dı. Rus-Türk Savaşının meydan verdiği toprak kayıplarından sonra 1881 ve 1893 arasında yapılan sayım Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfusunu 17,4 milyon, bunların içinde Müslümanların da 12,6 milyon, yani %72 olduğunu kaydeder."*[169]

Balkanlar'daki Türk ve Müslüman nüfusun Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmak zorunda kalmasında ise 1789'daki Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı ulusçuluk fikirlerinin büyük etkisi olmuştur. Balkanlar'daki ayaklanmaları Rusya ve Batılı devletler desteklemişti, ancak ayaklanmaların arkasındaki asıl itici güç, kaynağını 1789'daki Fransız Devrimi'nden alan ulusçu akımlardı.

Gellner'in yaygın olarak kabul gören tanımına göre; ulusçuluk siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilkedir ve "*… Ulusçu duygu ya*

[168] McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, s. 19.
[169] Donald Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış, Islahatlar Devri 1812–1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi**, Editör Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cilt 2, 1600–1914, Çeviren Ayşe Berktay, Süphan Andıç, Serdar Alper, İkinci Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 906.

bu ilkenin çiğnenmesinin yarattığı kızgınlık ya da onun gerçekleşmesinden duyulan tatminden kaynaklanır." Yönetenlerin, yönetilen çoğunluktan başka bir ulusa ait olması, ulusçulara göre siyasal ahlaka açıkça aykırıdır. *"…Bu durum ya ulusal toprakların daha büyük bir imparatorluk tarafından yönetilmesi ya da yabancı bir grubun yerel hakimiyet kurmasıyla gerçekleşir."*[170] Balkanlar'daki Hıristiyan toplumların başına gelen de buydu. Yüzlerce yıldır, etnik köken ve dinsel tercih bakımından kendilerinden olmayanların yönettiği bir imparatorluğun yönetiminde yaşamış, vergi ve devşirme olarak çocuklarını vermek zorunda kalmışlardı. Fransız Devrimi'nin getirdiği ilham ile artık ulus-devlet kurmak istiyorlardı ve arkalarında Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasını ve hatta zaman içinde yok olmasını isteyen Rusya ve Avrupa devletleri bulunmaktaydı.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bazı uygulamalar ulusçuluk hareketlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinden itibaren toplumdaki ayrım, Müslüman ve gayrimüslim değil, asker ve reaya ayrımıydı. Kişinin devlet ya da reaya arasındaki konumu, inandığı din ya da bağlı bulunduğu cemaatten daha önemli olmuştu. *"…Devlet ideolojisinde Sünni-İslami tutum ağır basmaya başladıktan sonra bu durum yavaş yavaş değişmeye başladı. Dini ayırım giderek askeri-reaya ayırımının önüne geçti. Devlet kendini İslami ideolojiye göre nitelediğinde, gayr-i müslim halk dışlanmaya, için için yabancılaşmaya başladı. Müslüman olmayan reaya kişi olarak değil, belli bir dini topluluğun içinde görülür oldu."*[171]

Çoğu gayrimüslim halk, hukuk sorunlarını kendi cemaati içinde, kendi rahibine, papazına, hahamına danışarak çözümlemeye başlamış, cemaatler, kendi eğitim sorunlarını da çözümlemeye başlayınca, gayrimüslim halkın günlük hayatında devlet kurumlarının önüne geçmişlerdir. Gayrimüslim dini cemaatlerin, bu gelişmelere bağlı olarak içine girdikleri örgütlenme süreci, 19. yüzyılda günümüz anlamında milliyetçiliğin yeşermesine büyük katkıda bulunmuş, Osmanlı

[170] Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s 19–20.
[171] Kunt, "Siyasal Tarih (1600–1789)", s. 67.

İmparatorluğu'nun din ve etnik milliyetçiliği esas alan bölünmeleri ve imparatorluğun dağılmasını kolaylaştırmıştır.[172]

Osmanlı İmparatorluğu, kozmopolit bir nüfusa sahipti ve bu nüfus dikey olarak yönetenler ve yönetilenler; yatay olarak ise Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak ikiye ayrılmıştı. Gayrimüslimler arasında Rum, Ermeni ve Yahudiler çoğunluğu oluşturmakla birlikte, başka etnik kökenlerden Hıristiyanlar da bulunmaktaydı. Hıristiyan topluluklar, ağırlıklı olarak mezheplerine göre ayrılarak, "Millet" adıyla örgütlenirken, Müslümanlar için etnik köken ya da mezhebe dayalı bir ayrıma gerek görülmemiştir. *"… Osmanlı İmparatorluğu yapısı gereği farklı --- kültürlerden topluluklar ile teşkil edilmesi nedeniyle farklılıkların hukuki durumlarını birey olarak düşünmek yerine ayrı topluluklar olarak değerlendirmeyi ve bu kapsamda işlem yapmayı tercih etmişti. Bu çerçevede oluşturulan Millet Sistemi ile zımmi olarak nitelendirilen grupların kısıtlamalar olsa da kendi hukuklarını uygulamalarına ve kendi din, dil, gelenek ve göreneklerine göre yaşamalarına müsaade edilmiş ve bu kapsamda işlerine çok fazla müdahale edilmemiştir. Böyle bir uygulamanın doğal sonucu olarak da Gayrimüslimler Osmanlı toplumu içinde kendi kültürlerini yaşatarak ve geliştirerek yaşamlarını sürdürebilmişlerdir."*[173]

Günümüzde *"ulus"* terimiyle karşılanan "millet" kelimesi, sömürge imparatorluklarındaki azınlıklar ve federatif yapıları oluşturan değişik uluslar ile kıyaslanamayacak teknik bir terimdir. Bu terim -yatay ve dikey değişiklikler göstermekle beraber, kısmen özerk olan inanç gruplarını belirtmek için kullanılmıştır."[174] Kelime Arapça kökenlidir ve dini bir topluluğu karşılayan kavram olarak kullanılmaktadır. *"… Temelini Klasik İslam hukukundan alan ve bir din veya mezhebe bağlı topluluk anlamına gelen millet bu topluluğun idari ve dini yapısını da ifade için kullanılıyordu. Kur'an da millet "İslamiyet öncesi, İbrahim Dini (Millet,*

[172] Kunt, "Siyasal Tarih (1600–1789)", s. 67–68.
[173] Haktan Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 87–88.
[174] Samim Akgönül, **Türkiye Rumları Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, Çeviren Ceylan Gürman, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 38.

İbrahim) dönemini ifade ederken, daha sonra farklı dinlerdeki halkları tanımlamak için kullanılmıştır."[175]

Osmanlı'daki Millet sistemi kökenini, İslam hukukundan almaktadır. İslam hukukunda, *"… ülke kavramı ikiye ayrılmıştır: Dar'ül İslam ve Dar'ül Harb. Bazı hukukçular üçüncü bir kavramdan daha bahseder; Dar'ül Ahd. (…) dar'ül İslam, Müslümanların hakim olduğu ve şer'i hükümlerin uygulandığı ülke, yani İslam ülkesidir. Ahalisinin çoğunluğunun Müslüman olması şart değildir. Dar'ül harb ise, Müslümanların hakimiyetinde bulunmayan ve şer'i hükümler tatbik edilmeyen ülkelerdir."*[176] İslam ülkesinde yaşayan gayrimüslimler de vatandaşlık hukuku açısından zımmi'ler ve müste'menler olarak ikiye ayrılmaktadır. Taraflar arasında yapılan anlaşmaya uygun olarak İslam ülkesinde oturan gayrimüslimler "zımmi", geçici olarak İslam ülkesine girme ve ikamet etme izni verilmiş olan gayrimüslimler ise "müste'men" olarak adlandırılmıştır.[177]

Yine İslam hukukuna göre, savaş veya anlaşma yoluyla Müslümanlar tarafından fethedilen ve kullanım hakları gayrimüslim kişilere verilen araziler "haraci arazi" denilmekte ve bu arazilerden, arazinin yüzölçümüne ve verimine göre iki farklı vergi (harac-ı muvazzaf ve harac-ı mukataa) alınmaktadır. Belli yaşa gelen her gayrimüslimden ise cizye adıyla vergi alınmakta, bunun karşılığında askerlik hizmetlerinden muaf tutulmaktadır.[178] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "Millet" sistemi çokuluslu Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal düzenini biçimlendiren ve devamını sağlayan bir mekanizmadır. Yükseliş döneminde "millet" terimi, sadece devletin yönetici sınıfını oluşturan Müslümanları belirtmek için kullanılmıştır. Gayrimüslimler dinsel, kültürel ve ekonomik özerklikleri olmasına karşılık, özerklikleri devletin belirlediği çerçeve içindedir, kendilerine yönetime katılma ya da siyasi haklar tanınmamış, bu dönemde *zımmi, cemaat, taife* olarak adlandırılmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimler ilk kez yasal statülerinin gözden geçirildiği Tanzimat döneminin başlangıcını oluşturan Gülhane

[175] Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, s. 115.
[176] Cin, Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi 1. Cilt Kamu Hukuku,** s. 440.
[177] Halil Cin, Ahmed Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi 2. Cilt Özel Hukuk,** Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1996, s. 333–334.
[178] Cin, Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi 1. Cilt Kamu Hukuku,** s. 352–353.

Fermanı'nda *"millet"* olarak anılmıştır. Millet sistemi, milliyetçilik akımlarının etkisi altında, 19. yüzyıldan etnik temellere dayandırılmaya başlanmıştır. O döneme kadar Suriye'nin Arap Hıristiyanları, Bizans İmparatorluğu'ndan kalan İstanbul Rumları, Bulgarlar ve Sırpların hepsi Rum cemaatine dahildi. Ermeni toplumunun Katolik olanları Latin'lerle, Protestan olanları İngilizlerle birlikte gruplanmıştı ve Gregoryen olanları ayrı bir grup sayılmaktaydı.[179]

Osmanlı'daki millet örgütlenmesinin en önemli özelliği ise her "millet"in ayrı bir örgütlenme oluşturması ve her türlü dini ve dahili işlerini düzenlemede serbest olmalarıdır. *"Her türlü dini ve vicdani hürriyetten istifade eden kilisenin politikayla uğraşması yasaktı. Devlet cemaatlerinin dini işlerine karışmazdı. Ancak, dini liderlerin aynı zamanda idari vazifelerinin de olması nedeniyle, bunların seçimine müdahale ederdi. Her cemaat kendi dini liderini ve ruhani liderini serbestçe seçer ve devletin onayına sunardı. Padişah tasdik ederse patrik görevine başlardı. Patrik'in başkanlığında oluşan ruhani meclis, cemaatin her meselesiyle meşgul olurdu."*[180]

Bununla beraber, millet sistemi, sistem içerisinde yer alan cemaatler arasında bir eşitlik anlamına gelmiyordu. Öncelikle imparatorluk bir kavimler federasyonu değildi, egemen bir grup vardı. Sistemi oluşturan bütün inanç gruplarının statüsü aynı değildi. *"Hukuki, ekonomik ve sosyal statüler bir gruptan diğerine farklı[lı]k gösterdiği gibi, bir dönemden diğerine de farklı olabilmektedir. Bundan başka, söz konusu egemen grup, kelimenin modern anlamıyla etnik olarak egemen değildir. İmparatorluğu kuran bu grubun kahramanlık özelliklerine ve Türk kökenlerinde değer verildiği doğrudur. Ancak, gerçeklere baktığımızda, yokluk içindeki köylülerle ya da kaba güçlerle aynı kefeye konulan "Türk" grubun saygınlık merdiveninin en alt basamaklarında yer aldığı görülmektedir. Bu egemen grupla ilgili kesin olan tek şey Müslümanlık inancıdır."*[181]

---

[179] Mim Kemal Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** K. Rustem & Brother Publishers Ltd. Lefkoşa (KKTC), 1998, s. 48–49.
[180] Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları,** s. 124.
[181] Akgönül, **Türkiye Rumları…,** s. 38.

Bütün bunlara rağmen, *"… padişahlar Müslüman din adamlarının Selanik'te müminleri huzura kabul ettikleri, Hıristiyan mistiklerinin de Kapadokya köylerinde mucizelerini gerçekleştirebildikleri bir ortamı sağlayan bir çeşit koruyucu çatı geliştirmişlerdi."*[182] Ancak bu yapının devam edebilmesi güçlü bir devlet otoritesinin bulunmasına ve toplumdaki Müslümanlar ve gayrimüslim "milletler" arasında adil bir yönetim sürdürülmesine bağlıydı. Devletin kendisini İslam ideolojisine göre nitelendirmesi bu adalet duygusunu zedelemiştir. Diğer taraftan, "*Millet Sisteminin uzun dönemde fayda ve mahsurları ortaya çıkmıştır. Sistemin içinde yer alan toplumların Osmanlı devlet bütünlüğüne zarar vermeden varlıklarını devlete fayda sağlayacak şekilde sürdürebilmelerinin en önemli şartının, devletin gücünü oluşturan bileşenlerinin her zaman üst seviyede olmasına bağlanması, sistemin en zayıf yanını oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan Millet Sistemi her şeyden önce din ve mezhepler arasında çatışmayı önleyen güçlü bir merkezi devlet şartına bağlanmıştı."*[183]

Karpat'a göre, 1878 sonrasında Osmanlı devleti yalnızca Rus Pan-Slavizmine karşı koymak amacıyla değil, aynı zamanda kendi uyrukları arasında daha güçlü bir dayanışma kurmak amacıyla da Pan-İslamcı bir ideolojiyi benimsemişti. Ancak, *"... Bu ideoloji, kaçınılmaz bir biçimde Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki uçurumu derinleştirdi. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında bir Türk ulusçuluğu yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı ve sonunda İslamcılık ile Osmanlıcılık düşüncelerinin önüne geçti."*[184] Sadece Pan İslamcılık değil, niteliği gereği Türk ulusçuluğu da gerek Türk kimliğinin içinde yer alan Müslümanlık öğeleri, gerekse kendisinin de farklı bir etnik yapıya sahip olması dolayısıyla Müslüman-gayrimüslim ayrımını güçlendirmiştir.

Diğer taraftan, aynı yüzyılda yaşanan Sanayi Devrimi'nin ortaya çıkardığı; üretim ilişkileri devletler arasındaki ilişkilerin niteliğini değiştirmiştir. Önceleri; yeni topraklar ele geçirme, yeni insan topluluklarını hâkimiyet altına alarak vergi gelirini artırmak esastı. İmparatorluğun gücü de sahip olduğu toprakların büyüklüğü ve

[182] Clark, **İki Kere Yabancı…,** s.5.
[183] Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, s. 92.
[184] Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,** Çeviren Recep Boztimur, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s. 128.

verimliliğine, yönettiği insan sayısının çokluğuna bağlıydı. Sanayi Devrimi sonrasında önemli olan hammadde ve diğer üretim faktörlerini (sermaye, emek, girişimci, hammadde kaynağı), buna bağlı olarak da ortaya çıkan ürüne pazar bulmaktı. *"Bu ekonomik yapının toplumsal olarak yansıması ulusallaşma hareketlerini ön plana çıkarmıştır. Çeşitli topluluklar kendi değerlerinin ifade edildiği yerlerde yaşamak istemişlerdir. Bu nedenle de aynı ortak çıkarları ve değerleri paylaşan ya da paylaşmak isteyen topluluklardan uluslar oluşmuştur."*[185]

Ulus-devletlerin bir başka şartı ise, devlet içinde bir etnik grubun çoğunlukta olması ve varsa diğer etnik gruplar üzerinde egemenlik kurabilmesidir. Çoğunlukta olmak; güçlü olmak, iktidarı elinde bulundurmak ve toplumu kendi istekleri doğrultusunda yönlendirebilmektir. Bu yüzden de, yeni kurulan ulus devletler için aynı dili konuşan, aynı dinin ve hatta mezhebin kurallarına bağlı, kendisini aynı ulusun üyesi sayan kişilerden oluşan bir ulus yaratmak, bir başka söyleyişle nüfusu homojenleştirmek büyük önem taşımaktaydı. Karpat'a göre *"18. Yüzyılda göçler, milli devlet felsefesini ve milli devlete hakim etkin grubun siyasi görüşünü gerçekleştirme aracı olmuştur. Başka bir deyişle göçler siyasileşmiş, millileşmiş ve devlete hakim olan etnik grup kendisinden saymadığı diğer grupları yok etme yolunu tutmuş, sınırdışı etmiş ve asimile etme yoluna başvurmuştur."*[186]

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bağımsızlığın kazanılmasından sonra, sıra ulusal sınırlar içerisinde bulunan farklı özelliklere sahip topluluklardan kurtulmaya gelmişti. *"Balkanlar'da kurulan ulus-devletler, etnik homojeniteyi sağlamak için kendi sınırları içindeki azınlıklardan kurtulmak ve dışarıdaki soydaşlarını getirerek nüfusu artırmak isteyeceklerdi."*[187] Clark'a göre, Osmanlı'nın Avrupa'dan çekilme harekatı, 1804 Sırp isyanı ve kendini bilinçli olarak münhasıran Hıristiyan olarak niteleyen yeni bir Yunan devletinin 1829'da kurulmasıyla başlamıştı. *"Bu toprakların üzerinde yaşayan Müslümanlar ya katledildi, ya sürüldü ya da Hıristiyan yapıldı. 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu Sırbistan, Romanya ve Bulgaristan*

[185] Babuş, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Göç…,** s. 15.
[186] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 13.
[187] Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, s. 66.

gibi, topraklarını genişletme meselesinde Yunanistan ile aynı hayallerin peşinde olan bu yeni ve ekseriyeti Hıristiyan devletleri tanımak zorunda kalmıştır."[188]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlıklarını kazanan ulus-devletler, kendi topraklarında yaşayan ve çoğunluğu Türk olan Müslüman nüfusun bir kısmını katletmiş ve göçe zorlamışlardır. Göçün önde gelen nedenleri arasında yer alan; *"Etnik farklılıklardan dolayı bir ayırıma tabi tutulup baskı, zulüm görme ve en korkuncu sistematik bir şekilde, etnik soykırıma tabi tutulma, din farklılığından kaynaklanan baskı ve zulümler, bir de ekonomik şartlardan dolayı hayatı sürdürmenin zorlaşması gibi faktörler, göçün meydana gelmesini sağlayan sebeplerin en önemlileridir. Balkan Harbi ve sonrasında bu saydığımız etkenlerin birçok yerde tümünün birden görülmesi üzerine 20. yy Avrupa tarihinin en önemli göç süreçlerinden biri de başlamış oluyordu."*[189]

Balkanlar'daki Türkler ile diğer müslümanlar, ekonominin ve üretimin en önemli aracı olan toprağa sahip bulunduklarından, bu mülklerin kendilerinden alınması amacı, halkın bağımsızlık hareketlerine katabilmenin en önemli teşviki ve ödülüydü. Söz konusu mülkleri alabilmenin yolu Türk ve Müslüman katledilmesi ve/veya göçe zorlanmasıydı. *"Mesela 1702'de Karadağ'da tek bir Müslüman bırakmamacasına kılıçtan geçirilmesi Karadağ'ın bağımsızlığının başlangıcı sayılmaktadır. 1804 Sırp ayaklanmasında da çiftlik sahipleri ve sipahilerin tamamı[nın] bir anda öldürülmesi, 1821 Yunan ayaklanmasının daha büyük boyutta toplu kıyımla başlaması ve bundan sonra gelen 1876 Bulgar, 1890 Ermeni ve 1903 Makedonya eylemlerinde de aynı metod denenmişti."* [190]

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kaybetmeye başlamasından itibaren Avrupa'nın doğu kesimleri, Balkanlar, Karadeniz'in kuzeyi ve batısı, Kafkasya'daki Türk ve Müslüman veya farklı etnik kökenlerdeki Müslüman nüfusun, henüz Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetiminde olan topraklara göçleri büyük kayıplarla, acılarla yüzlerce yıl sürmüştür. McCarthy'a göre, 1821 yılında başlayan Yunan

[188] Clark, **İki Kere Yabancı…,** s.7.
[189] Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, s. 61.
[190] Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, s. 63.

ayaklanmasından 1922 yılına kadar Batı Anadolu'daki iç göçler dâhil 5 milyon 381 bin kişi yaşadıkları yerlerden göç etmek zorunda kalmış, 5 milyondan fazla Müslüman Türk veya diğer etnik gruplardan Müslüman öldürülmüştü.[191]

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılda bir yandan bağımsızlık hareketlerini önlemeye, diğer yandan akın akın gelen göçmenleri iskân etmeye çalışıyordu. Bu göçler, diğer devletlerin işgali ya da devlete karşı ayaklanan güçlerin tehdit ve zorlamaları dolayısıyla, zorunlu göç sayılabilir. Ancak ülke içindeki zorunlu göçlerden farklı olarak, bu göçler üzerinde devletin hiç denetimi yoktur.

Göç sorunu yerel tedbirlerle ve yerel otoriteler tarafından çözülmeye çalışılıyordu. Tanzimat dönemi, iskân işlerinde de tanzimin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1849 yılında Macar göçmenleri ile ilgilenecek özel bir komisyon kurulmuş, Kırım Savaşı'ndan sonra gelenlerle Ticaret Nezareti ilgilenmiş, 1860 tarihinde Ticaret Nezareti'ne bağlı Muhacirin Komisyonu, 1875 tarihinde Zaptiye Nezareti'ne bağlı Muhacirin İdaresi, 1878 tarihinde İdare-i Umumiyye-i Muhacirin Komisyonu, 1897 yılında padişahın başkanlığında Muhacirin Komisyon-ı Alisi oluşturulmuştur. Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında Müslüman göçünün büyük miktarlara ulaşması ile birlikte daha geniş bir düzenlemeye gidilerek, 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhacirin Nizamnamesi kabul edilmiş ve uygulanması görevi Dâhiliye Nezareti'ne verilmiştir.[192]

Göçlere yol açan bağımsızlık hareketlerinin bir başka yönü ise, bağımsızlığını kazanan etnik gruptan büyük bir çoğunluğun halen Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde bulunmasıdır. *"Devlet kuran nüfusa ait yüz binlerce insan hala Osmanlı topraklarında bulunmaktadır ve bu kişiler Osmanlı vatandaşıdır. Bu durum, düşman fikrinin oluşmasında sorun yaratmaktadır, çünkü düşman olan devletlerin nüfuslarıdır, devletlerin kendileri değil. Sadece yeni devletle ilişkileri normale döndürmek –istemeye istemeye olsa da- yeterli olmamış, yeni isyan yuvalarını engellemek de gerekmiştir. Bu da bazen kanlı bastırmalar şeklinde olmuş ve çelişkili*

[191] McCarthy, **Ölüm ve Sürgün**, s. 374.
[192] Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, s. 57–60.

bir biçimde, nüfusun birbirinden ayrı düşen iki kesimini daha da yakınlaştırmıştır."[193]

Ortaylı'ya göre, *"…18. yüzyıldan beri devletler, kaçınılmaz olarak merkeziyetçi bir dönüşüm geçirmektedirler. Modern çağda merkeziyetçilik, devletlerin büyük ölçüde mali, idari, hukuki alanda standart ve bütüncü bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir niteliktir. Merkeziyetçi devlet, uzmanlaşan ve kalabalıklaşan bir bürokrasiye, toplumun üzerindeki güçlü kontrol nedeniyle mükemmelleşen bir bürokratik kayıt sistemine sahiptir."*[194] Bu dönüşümün Osmanlı İmparatorluğu'na yansıması ise 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın, 1956 yılında Islahat Fermanı'nın ilan edilmesidir.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmak isteyen etnik topluluklar için Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla yaratılmak istenen eşitliğin yararı olduğunu söylemek güçtür. Çünkü, kendilerini imparatorluğun hakim unsuru olarak değerlendiren Müslümanlar, gayrimüslim azınlıklarla eşit sayılmaktan, gayrimüslimler ise, askere gitmemek gibi ayrıcalıklarını kaybetmekten dolayı yeni düzenlemelerden mutlu olmamışlardır. *"…Eşit hak ve yükümlülükler donanmak, cemaat özerkliklerinin yitirilmesi şeklinde algılandı. Üstelik Türkler dışındaki neredeyse bütün unsurlarda ulusçuluk ideolojisi büyük bir yaygınlık kazanmıştı ve dolayısıyla Osmanlı üst kimliğiyle bu unsurları bir arada tutmanın imkânı da kalmamıştı."*[195]

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptığı önemli zorunlu göç uygulamalardan birisi de göçebe aşiretlerin iskânıdır. Yazın yaylağa çıkan, kışın da kışlak yerlerine dönen, yaylak ve kışlak bölgeleri arasında uzun mesafeler bulunan göçebe aşiretler, Osmanlı ülkesinde önemli bir yere sahipti. Osmanlılar, kuruluş ve yükselme dönemlerinde kitlesel göçleri teşvik etmiş, ancak çeşitli yasaklar ve cezalarla kişisel göçleri önemli ölçüde engellemiş, ancak göçebe aşiretlere fazla karışmamışlardır. Geçtikleri

[193] Akgönül, **Türkiye Rumları…,** , s. 40.
[194] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 123.
[195] M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 4.

yerlerde tarım alanlarına zarar veren, askere gitmeyen, vergi vermeyen ve eşkıyalık yapan göçebe aşiretler ise öncelikle yol ve geçitlerin güvenliğinin sağlanması için oluşturulan derbentlerde görevlendirilmiş ve bu yolla iskân edilmişlerdir. Bu amaçla hem iskân sorunu çözümleniyor, yurtsuz kişiler toprak sahibi yapılıyor, boş araziler tarıma açılıyordu. Özellikle 17. yüzyıl sonlarından başlayan göçebe aşiretleri derbent ve geçitlere yerleştirme uygulaması, sürdürülmüştür.[196] Devletin bu uygulamayı başlatmasında 17. yüzyılda devletin genişlemesinin durması nedeniyle, göçebe aşiretleri iskân yoluyla yönetimindeki topraklar üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmek ve etkin yönetim biçimlerini kurumlaştırma düşüncesi de etkili olmuştur.[197]

Tanzimat Dönemiyle (1839–1878) birlikte, merkezileşme amacına dayalı olarak göçebelerin iskânı da önemli bir amaç haline gelmiştir. Göçebelerin sahipsiz topraklara yerleştirilmesi çalışmalarına başlanmıştır. Yerleştirmenin ardından nüfus sayımı yapılıyor ve vergilendirilmeleri sağlanıyordu. Göçebelere yönelik en büyük iskân hareketi, Fırka-ı Islahiye olup, Çukurova, Gavurdağı, Kürddağı ve Kozan civarında 26 göçebe aşiretin iskânı, güneyden gelen Mısırlı Mehmet Ali Paşa'nın tehdidini perdelemek amacıyla hayata geçirilmişti. Göçebe Türkmen aşiretleri 1913 başlarında Adana ve Konya'ya, Birinci Dünya Savaşı sırasında da bu illerin yanı sıra Edirne Aydın ve İzmir'e de iskân edilmişlerdir.[198]

1.4.2.3. İttihat ve Terakki Partisi'nin Göç Politikası

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve belli ölçüde Türkiye Cumhuriyeti ve kentleşme öncesindeki nüfus yapısına damgasını vuran İttihat ve Terakki Partisi'dir. İttihat ve Terakki, bu ortamda doğmuştur. İstanbul Gülhane'de Askeri Tıbbiye öğrencileri Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sukuti, Kafkasyalı Mehmeh Reşit ve Bakülü Hüseyinzade Ali tarafından İttihad-ı Osmani Cemiyeti olarak 1889 yılında kurulmuştur. Kısa süre sonra adını "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştiren topluluk, Sultan II. Abdülhamit'e karşı yıllar süren mücadelenin ardından Makedonya'da bir grup

[196] Yücel Özkaya, **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 169–172.
[197] Kasaba, "Göç ve Devlet Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", s. 337.
[198] Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, s. 165–167.

asker tarafından örgütlenen ayaklanmanın başarıya ulaşmasıyla 1908'de Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesini de sağlamıştır.[199]

Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile gerçekleştirilen yeni düzenlemelere rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batılı devletler karşısındaki gerileyişi durdurulamamış ve gayrimüslimlerin ayrılmaya yönelik çabaları devam etmiştir. İttihat ve Terakki'nin amacı da ülkenin modernleşmesini gerçekleştirmek ve bekasını sağlamaktır. *"…başlıca ereği beceriksiz ve yeteneksiz bir hükümdarı uzaklaştırmak ve onun yerine, imparatorluğu tehdit eden tehlikelere karşı daha iyi koruyabilecek ve savunabilecek bir hükümet getirmek olan, çoğu asker Müslüman Türklerin yurtsever bir hareketi idi. (...) Genç subaylar ideolojilerle ve her derde deva sosyal formüllerle bizatihi pek az ilgiliydiler. Onları ilgilerinden esas sorun, kendilerinin ve atalarının kuşaklar boyu hizmet ettiği Osmanlı devletinin bekasıydı ve hem faaliyetleri hem de tartışmaları şu merkezi problem etrafında dönüyordu: Bu devlet nasıl kurtarılabilir.?"*[200]

Sultan Abdülaziz 1876'da yılında Şeyhülislam Hayrullah Efendi'den alınan fetva ile hal edilmiş ve yerine Sultan Beşinci Murat getirilmişti. Beşinci Murat'ın hasta olduğunun kısa süre içinde anlaşılması dolayısıyla yerine Sultan II. Abdülhamid getirilmişti. Abdülhamit tahta çıktığı zaman karşısında, hürriyetçi fikirleri yayan Yeni Osmanlılar, Bab-ı Ali erkanından bir grup, askeri kuvvetlerden oluşan bir grup ve din adamlarından oluşan bir grup bulmuştu. *"... Bu ittifak Osmanlı İmparatorluğu'nda seyfiye, kalemiye, ilmiye gibi ana meslek gruplarının bir ittifakından başka bir şey değildi. İttifakın Ali ve Fuat Paşa'dan arta kalan bir sisteme karşı başarıyla kullanılmış olması, gerektiğinde Abdülhamit'e de yönelebileceğini gösteriyordu. Abdülhamit devrinin bütün iç politikası bu ittifakı çözmeye yarayacak bir kararlar silsilesi olarak değerlendirilebilir."*[201]

---

[199]Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s 32–39.

[200] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, İngilizce'den Çev.: Prof. Dr. Metin Kıratlı, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 212.

[201] Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989, s. 56.

Sultan II. Abdülhamid'in, askerler için kullandığı taktik, kumandanların yetkilerini azaltmak ve Yıldız Sarayı'nı askeri politika, harekat, eğitim ve personel merkezi haline getirmek olmuştur. "Abdülhamit'in askerler hakkında izlediği politikanın ana hatlarını ortaya çıkarmak zor değildir. Padişah, tahta geçer geçmez, daha sonra Rusya ile harp halini alan Sırp isyanını bastırmayı üzerine almış, Yıldız Sarayı'nı askeri harekâtın yönetildiği, atama ve terfilerin yapıldığı bir merkez haline getirmiştir. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra ise dış sorunların çözümü için savaş yerine diplomasiye ağırlık verilmiştir. Bürokrasiye karşı kullanılan taktik ise ona önem vermek olmuştur. Padişah, Mülkiye'den birincilik ve ikincilikle mezun olanları mabeyn'de kendi hizmetine alıyor ve yüksek bir hayat standardı sağlıyordu. Mülkiye'den mezun olmayanların kaymakamlığa tayin edilmesine izin verilmiyordu. Ulema ise tamamen kendi yağın kavrulmaya bırakılmış, medreselerin ıslahı ya da modernleştirilmesi için hiçbir çalışma yapılmamıştır.[202]

Ancak, Sultan II. Abdülhamid'in bu çalışmaları ordu açısından iki ciddi engelle karşılaşmıştır. *"... Bir yandan imparatorluğun dış etkilere mütemadiyen maruz bulunması askeri gücün modernleştirilmesini, askerlerin uyanık tutulmasını gerektiriyordu. Öte yandan 1905–1908 yılları arasında Makedonya sorunu önem kazanınca oraya yığılan genç ve bilgi subaylar imparatorluğun geleceğiyle ilgili sorunların Yıldız'ın denetiminden uzak bir yerde topluca tartışmak imkânını elde ettiler."*[203]

Tahta çıkmadan önce, Meşrutiyet ilan edeceği sözünü veren Sultan II. Abdülhamid, 23 Aralık 1876'da Osmanlıların ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'yi ilan etmişti. Ancak, bu meşrutiyet kısa sürmüş ve Sultan II. Abdülhamid, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gerekçe göstererek, Meclis'i kapatmıştır. Sultan II. Abdülhamid ayrıca, Sultan Abdülaziz'in öldürülmesinden sorumlu tuttuğu Mithat Paşa'yı sadrazamlıktan azlederek, yargılanmasını sağlamış ve sürgüne göndermiştir. Meşrutiyetin önde gelenlerinden olan Midhat Paşa ve arkadaşlarının yargılanması, toplumun ilgisiz kesimlerini de rejim tartışmalarına çekmişti. *"... Sultan Abdülaziz'i katletmek suçundan sürgüne gönderilmeleri ve Taif'de yaşamlarını yitirmeleri*

[202] Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, s. 56-58.
[203] Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, s. 57.

eklenince toplumsal hassasiyet doruğa çıkıyordu. Hatta toplum içten içe kaynamaya başlıyor ve 'siyasi duygusallık' tepkiye dönüşüyordu. Bu tepki İttihad ve Terakki adı verilen 'siyasi örgütlenmeye' zemin hazırlıyor, ver 'Cemiyet-i Hafiye' olan örgüt hızla güçlenerek sosyal bakımdan derinlik kazanıyordu."[204]

İttihat ve Terakki'nin, Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında kurulmasının bir diğer nedenleri arasında, okulda yaşanan ayrıcalıklı durumu da saymak mümkündür. Askeri okullara girenler genel olarak, toplumun fakir kesimlerinden geliyor, ancak devletin üst kademelerindeki kişilerin çocukları ile birlikte okuyorlardı. *"... Bu gençler, aralarında bazı ayrıcalıklı kimselerin –Bâb-ı Âlî bürokrasisinin yüksek kademelerinde bulunanların ve Saray erkanının çocuklarının– ayrıcalıklı bir statüye sahip olduklarını görüyorlardı. 1889'da o zamana kadar şehzadelerle birlikte şehzadegân mektebinde okuyan "paşazadeler"ler Mekteb-i Harbiye'de açılan özel sınıflara devam etmeye başlamışlardı. Bu usûl 1908 inkılabına kadar devam etti. Ayrıcalıklı öğrenciler mektepten çıkar çıkmaz birkaç derece terfi ettiriliyordu. Jön Türkler içinde bu ikiliğin ne kadar derin yaralar açtığının bir işareti, zaman zaman programlarında terfi usûlleri hakkında beliren maddelerdir. Diğer bir gösterge hürriyetin ilalından hemen sonra bu şekilde rütbe alanların hepsinin rütbesinin indirilmiş olmasıdır."*[205]

Öte yandan, gerek askerlerin, gerekse Askeri Tıbbiye öğrencilerinin çoğunluğu taşradan gelmekteydi. Ülkenin ücra köşelerinden gelen gençlerin değerleri, Saray değerlerinden farklıydı. *"...mektepte öğrenciler "taşralı" ve "İstanbullu" şeklinde küçük meydan muharebelerine sebebiyet veriyordu. Bu arbedelerde taşralı grubun liderleri daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuracak olanlardı."*[206] Kökenlerinin taşralı olması, İttihat ve Terakki Partisi'nin göç politikasını oluşturmasında da önemli rol oynamıştır. *"İttihad ve Terakki döneminde siyaseti yakından etkilemiş liderlerin aşağı yukarı yüzde 70-80'i taşra kökenlidir ve*

[204] Çulcu, **İttihad ve Terakki,** s. 68.
[205] Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, s. 58.
[206] Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, s. 58.

birçoğu göç ızdırabını çekmiş olup Kafkas, Balkan vs. kökenlidirler veya oralardan gelmiş göçmenlerin çocuklarıdır."[207]

Buna rağmen, İttihat ve Terakki Partisi, eşitlik ve beraberliğe dayanan bir siyaseti Balkan Savaşı'ndaki yenilgiye kadar yürütmeye çalışmıştır. Ancak, düşman ordularının Çatalca'ya kadar ulaşması, İttihat ve Terakki Partisi'nin hem gayrimüslimler hem de göçler konusundaki tutumunda temel değişikliklere yol açmıştır. *". İttihat ve Terakki daha bir öğrenci örgütü olduğu sırada ayakta durmasına yardım eden öğretmen subayların eskiden beri vatanperverlikleriyle tanınmış kimselerden olmalarını, Jön Türklerin Avrupa yayınlarında ana temalardan birinin "vatanın elden gitmesi" olmasını ve bu tema'ya eserlerinde Anayasa tahlillerinden daha fazla yer verilmiş olmasını bu çerçeve içinde değerlendirmek gerekir. Bu davranış askeri öğrenciler arasında "vatanseverlik" duygusunun bütün hareketlerine egemen olan bir amaç olarak yerleşmiş olduğunu göstermektedir."*[208] Düşmanın Çatalca'ya kadar ulaşması, İttihat ve Terakki Partisi yöneticilerinde "vatanın elde gittiği" duygusunun muhtemelen en yüksek seviyesine çıktığı anlardan birisidir.

Balkan Savaşları'yla birlikte, İmparatorluğun Türkler dışındaki unsurlara dayanmasının imkânsız olduğunun anlaşılmasına yol açmıştır. Bunun üzerine, "... *İttihad ve Terakki yönetimi hızlı bir şekilde hakim etnik topluluk üzerine döndü ve bu yönde politikalar üretmeye başladı. Doğal olarak bu süreç, diğer unsurların dışlanması sonucunu da beraberinde getirdi. Milli iktisat politikalarıyla ticari hayattan, eğitim ve dilin standartlaştırılması gayretleriyle cemaat ayrıcalıklarından ve bürokrasideki yeni yapılanmalarla devlet hizmetinden uzaklaştırıldılar."*[209]

Balkanlar'ın da kaybedilmesi sonrasında, Müslüman Araplar, Çerkezler ve Kürtlerin etnik temelde Türklerden ayrışmaya başlamaları sonucunda, *"İttihat ve Terakki, imparatorluğun dağılışını önlemek için öne sürülen Osmanlıcılık ve İslamcılık'ın yerine tek gerçek kurtuluşu Türkçülük'te bulacaktı."*[210] İttihat ve

[207] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 25.
[208] Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895–1908**, s. 51.
[209] Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları,** s. 4.
[210] Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, s. 36.

Terakki'nin, kurtuluşu Türkçülükte bulmasına bağlı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda *"… Daha önce, sorunla karşılaşıldıkça tepki verilerek çözülmeye çalışılan göç ve iskân meselesi, bu yılla birlikte belli bir sistematiğe sokularak Anadolu'nun Türkleştirilmesi planının önemli bir parçası oldu ve bu amaca hizmet edecek tarzda hayata geçirildi."*[211]

İttihat ve Terakki Partisi, 1913 yılındaki Balkan Savaşları sırasında, durumu umutsuz gören Edirne'yi Bulgarlara teslim etmeye razı olacağı yolunda belirtiler bulunan Sadrazam Kamil Paşa kabinesini devirmiştir. Enver ve Talat idaresindeki bir grup İttihatçı tarafından 23 Ocak'ta gerçekleştirilen ve 'Babıâli Baskını' olarak bilinen bu darbeyle Mahmut Şevket Paşa başkanlığında İttihat ve Terakki Partisi yanlısı bir hükümeti iktidara getirmişlerdir.[212] Bunun arkasından, *"İttihat ve Terakki, Ocak 1913'te darbe ile iktidarı ele geçirince "milliyetçi" diyebileceğimiz Türkleri (Osmanlı Müslümanlarını –Araplar hariç) ön plana geçirerek siyasi ve ekonomik iktidarı onlara vermeye karar vermiştir."*[213]

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak kayıplarına bağlı olarak yaşadığı *'içe yönelik'* göçlerde gelenler, değişik etnik kökenlerden olmakla beraber, çoğunlukla Müslümandı. *"… dil ve etnik köken bakımından Çerkez, Abaza, Çeçen, Boşnak, Pomak veya değişik Türk ağızları kullanan Nogay, Tatar vs. olarak farklılıklar gösterseler de Müslüman (Sünniler çoğunluktu, fakat aralarında Aleviler de vardı) oldukları için kendilerini Osmanlı-Müslüman camiasının bir parçası olarak görmekte idiler."*[214] İttihat ve Terakki döneminde, göçmenlerin iskânı konusunda dil, doğum yeri gibi farklılıklardan kaynaklanabilecek çatışmaları önlemeye ve nüfusun kaynaşmasını sağlamaya yönelik bir politika uygulanmıştır. *"Göçmenlerin tek bir grup halinde belirli bir yere yerleşmesini ve farklı bir kitle yaratmasını önlemek için hükümet, onları küçük gruplara ayırarak farklı bölgelere yerleştirmiştir. Böylece bilhassa Kafkaslarda hakim olan aşiret, kabile, oymak yapısı parçalanmış ve*

[211] Akçam, **"'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'…,** s. 39.
[212] Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 92–93.
[213] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 26.
[214] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 20

göçmenlerin yerleştikleri bölgede hakim yerli gruplarla kaynaşmaları sağlanmıştır."[215]

Balkanlar'da kurulan ulus devletlerin nüfuslarını homojenleştirme politikaları ile Akçam'ın görüşleri birlikte değerlendirildiğinde, İttihat ve Terakki yönetimindeki Osmanlı İmparatorluğu'nun de benzer politikaları uyguladığı sonucuna varılabilecektir. Söz konusu uygulamalar, hem Balkanlardaki devletlerin uygulamalarına bir tepki, hem de *"Eldeki toprak parçasının korunması için öncelikle nüfusun Müslümanlaştırılması ve Türkleştirilmesi gerektiği"*[216] düşüncesinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Balkan Savaşları öncesinde gelen göçmenlerin sayısı Talat Paşa tarafından; *"İşkodra, Manastır, Yanya, Selanik ve Kosova vilayetleri dahil cümle-i yekun 926.022 nüfus" olarak kayda geçirilmiştir.*[217] *"Balkan Harbi'nden Sonra Vürud Eden Muhacirinin Mikdarı"* ise 62.704 hanede 339,074 nüfustur.[218]

Balkan Savaşı'nda 1912 yılında kısa süreli bir pan-Hıristiyan ittifakı yaşanmış, ancak aylar sonra Balkan Devletleri birbiriyle savaşmaya başlamıştı. Bu süreçte, Osmanlı İmparatorluğu, Edirne dahil Bulgaristan'dan bir miktar toprağını geri almayı başarmıştı. *"...Ne var ki uzun vadede, 1912-13 savaşları Anadolu'nun havasını zehirleyip Hıristiyanlarla Müslümanların bir arada yaşamasını zorlaştırmakta önemli bir rol oynadı. Balkanlar'dan, özellikle de Sırbistan ve Bulgaristan'dan kaçan yüz binlerce Balkan Müslümanı, İstanbul'a akarak önlerine çıkan her camiye ve kamu binasına sığındılar. Kısmen kendileri, kısmen de yetkililerin emri dahilinde bu mülteciler Batı ve Kuzey Anadolu'da yaşayan Rum Ortodoks Hıristiyanları evlerinden attılar."*[219]

Balkan Savaşları'nın ardından Anadolu'daki gayrimüslim nüfusunun zorla yurtdışına göç ettirilmesi ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, ülke

[215] Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s. 21.
[216] Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, s. 246.
[217] Murat Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, 4. Basım, Everest Yayınları, İstanbul, 2009, s. 35.
[218] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 39.
[219] Clark, **İki Kere Yabancı…,** s. 9-10.

içinde yer değiştirmeler gündeme gelmiştir. Trakya'nın savunulmasında geçmişte yaşanan sıkıntılar ve başkentin düşman eline geçmesi ihtimaline karşı öncelikte Trakya'dan başkente kadar olan güzergâhı *'sadık unsurlarla'* doldurmak gündeme gelmiştir. Bu sayede komşu ülkelerin, soydaşlarını gerekçe göstererek, Trakya'dan toprak talebinde bulunmaları da önlenmiş olacaktı. Vize'de yeni bir garnizonun kurulmasının ardından, çevredeki Hıristiyan nüfus ve özellikle Rumlar kitlesel şekilde kovulmuştur. 1913 yılının sonlarında başlayan yurtdışına yönelik Rum göçü, 1914 yılının ilk çeyreğinde hızlanmıştır. Rumları, göçe zorlamaya yönelik baskılar kuzeyden güneye, Edirne'den Çatalca'ya ardından Marmara bölgesine ve sonunda Ege bölgesine doğru bir güzergâh izlemiştir. Göçlerde, Rum köylerine yapılan baskınların yanı sıra; boykot, muhacir iskânı ve mübadele projesi etkili olmuştur.[220]

Talat Paşa'nın hazırladığı *"Yunanistan'a Firar ve Hicret Eden Rumlar'ın Mikdarı"* başlıklı tabloya göre, Edirne ve Aydın vilayetleri ile Çatalca, Karesi ve Kal'a-i Sultaniye sancaklarından giden Rumların toplamı 163.973 kişidir. Yine aynı kaynakta, Edirne Vilayeti ile Çatalca, Karesi ve Kal'a-i Sultaniye sancaklarından Bulgaristan'a göç eden Bulgarlar'ın sayısı 58.039 olarak verilmektedir.[221] Çanakkale Savaşı ve çıkarma beklentisi yüzünden Temmuz ayına doğru, Marmara Denizi, Anadolu ve Trakya sahillerine bir saat mesafede yaşayan tüm Rumların Anadolu içlerine gönderilmesi talimatı verilmiştir. ***"****Orta Karadeniz kıyılarında ve hattın gerisinde yaşayan bir çok Rum Ortodoks Hıristiyan, Rum çetelerinin Kuzeydoğu Anadolu'yu işgal etmiş olan Çarın ordusuyla işbirliği yaptığı ya da işbirliğine hazırlandığı gerekçesiyle Türk yetkililer tarafından göçe zorlandılar. 1917'de Yunanistan Osmanlı karşıtı ittifakta yer alınca batı kıyılarındaki Ortodoks Hıristiyanlar da yerlerinden gönderildiler."*[222]

Yine Talat Paşa'nın hazırladığı *"Ahval-i Harbiye Hasebiyle Dahile Naklolulan Rumlar"* başlıklı tabloya göre, İstanbul, Edirne, Hüdavendigar, Kala-i Sultaniye vilayetleri ile Çatalca Sancağı'ndan nakledilen Rumlar'ın sayısı 93.088

[220] Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi…,** s. 196–211.
[221] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 79.
[222] Clark, **İki Kere Yabancı…,** s.10.

kişi, çeşitli vilayetlerden *"Yunanistan'a firar ve hicret eden Rumlar'ın mikdarı"* 163.975 kişiydi.[223]

Öte yandan, savaş sırasında Doğu Anadolu bölgesindeki Rus işgali ve Ermeni çetelerinin saldırıları yüzünden, *"Hudud-ı Şarkiye Menatık-ı Harbiyesinden İltica Eden Mülteci Mikdarı"* ise 702.905 kişidir.[224] *"Duçar-ı İstila Olan Vilayat-ı Şarkiye Nüfus-ı Mukayyede-i İslamiye…"* 1.800.915 kişidir. *"Memleketleri duçar-ı istilah olan mahallerden dahile iltica edenler; henüz malumat alınamayan Erzurum, Bitlis, Van vilayetleri müstesna olmak üzere Trabzon'dan ikiyüz elli bin ve muttasıl vilayetlerden on iki bin nüfustan ibarettir, son yapılan tedkikat neticesinde dahile iltica eden nüfus sekiz yüz bin nüfus olarak üzere tahmin edilmekte bulunulmuştur."*[225] Ancak, Talat Paşa'nın hazırladığı bu tablolarda tarih bulunmadığından, verilerin hangi tarihi yansıttığı belirsizdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ayrıca, Türkler –ve bazen de Giritli Müslümanlar- seçildikten sonra geriye kalan farklı etnik kökene sahip muhacirler de Anadolu'nun iç bölgelerine gönderilmiştir. Örneğin Arnavutlar Sivas'a, Boşnaklar Ankara'ya iskân edilmiştir. *"Tüm bu iç bölgelere sevkin, yani coğrafi hapisin, sadece askeri kaygılarla yapıldığı iddia edilse bile, perde gerisinde etnik politikalar vardır. Çünkü her boşaltmanın ardından, İttihatçı hükümet, boşalan yerlere Müslümanları dolduracaktır."*[226]

Yahudiler ise 15. yüzyıl sonlarında İspanya'da ve Portekiz'den kovulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'na sığınmışlardı. İngiltere'de milletvekilliği yapmış Laurence Oliphant adlı bir Yahudi'nin 1879 yılında Sultan II. Abdülhamit'e yaptığı, yahudiler için Filistin'de göçmen merkezi kurulması teklifi, Meclis-i Vükela'da 9 Mayıs 1908'de tartışılmış ve reddedilmiştir. Yahudilerin -ziyaret dışında- Filistin'e girişleri 1882 yılında yasaklanmış, Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'na göçüne 1891'de kısıtlamalar getirilmiş, 1892'de de Filistin'de mülk edinmeleri yasaklanmıştır. Cemal Paşa Kasım 1914'te 4. Ordu Komutanlığı'na atanmasından

[223] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 79.
[224] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 79.
[225] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 53
[226] Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi…,** s. 236.

sonra, 1914 yılı sonlarında, Filistin'deki başka ülke vatandaşı yahudilerin gemilerle yurtdışına gönderilmesine başlanmıştır. Başka ülke vatandaşı 11.300 Yahudi, 1915 yılı sonuna kadar Filistin'den sınır dışı edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ayrıca Marmara'nın güneyinde Karabiga Yahudileri, aynı bölgenin iç kısımlarına, Trakya'da Vize, Saray, Silivri ve Lapseki Yahudileri İstanbul'a sürgün edilmiştir.[227] Birinci Dünya Savaşı sırasında, Suriye'den bazı Araplar da Anadolu'ya gönderilmiştir. Talat Paşa'nın hazırladığı *"Suriye'den Teb'id Olunan Arap Aileleri Mikdarı"* tablosuna göre; Beyrut'tan 387, Şam'dan 291, Cebel-i Lübnan'dan 701 aile gönderilmiştir. Bu aileler, Ankara, Hüdavendigar, Aydın, Sivas, Konya, Kastamonu vilayetleri ile Eskişehir, Karesi ve Kütahya sancaklarına yerleştirilmiştir.[228]

1.4.2.4. Ermeni Tehciri

Ermeni tehciri ise Birinci Dünya Savaşı sırasında, 1915 yılında yaşanmış ve ilk Ermeni tehcir Dörtyol'dan yapılmıştır. Sahile gelen İngiliz gemileri ile temasta oldukları gerekçesiyle, 1915 yılının Şubat ayında Dörtyol'daki tüm Ermeniler, 1915 Osmaniye, Ceyhan ve Adana'ya gönderilmişlerdir.[229]

Birinci Dünya Savaşı'ndaki ilk Ermeni ayaklanması da Zeytun'da çıktı. Savaş dolayısıyla seferberlik ilan edilmesinin ardından, Zeytun'daki Ermeniler, askerlik hizmetine karşılık, *"… kumandan ve subayları kendileri tarafından tayin edilmek üzere ayrı bir Ermeni alayı kurmak istediler. Bu istekleri kabul edilmedi. Ermeniler, Zeytun merkezinde kendi aralarında toplanarak seferberliğe katılmamaya karar verdiler ve silahlarıyla dağlara çıktılar. Maraş kışlasına getirilen Ermeni erler de silahlarıyla kaçarak, çeteler kurdular. Çevreye, özellikle askere, jandarmaya hücumlara başladılar. Terhis edilmiş olan yüz kadar askeri soydular, öldürdüler."*[230] Ayaklanmanın ardından hükümet Zeytun ve Maraş civarında zararlı gördüğü bazı Ermenileri Konya'ya göndermişti. *"Fakat burada da toplu halde bulunmaları, bir süre sonra o bölgedeki Ermenilerle birleşmeleri ve yeniden tehlike teşkil ettiklerinin*

[227] Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi…, İttihat** s. 355–394.
[228] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 65.
[229] Akçam, **'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'…,** s. 139.
[230] İbrahim Özsoy, Aydoğan Ataünal, **İki Göç Hikayesi, 1915 1916**, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayını, Ankara, 2001, s. 130.

görülmesi nakliyattan vazgeçildi. 13 Nisan 1331 (26 Nisan 1915) tarihinde gizli bir şifre telgraf emri gönderilerek bundan sonrakilerin Halep'in Güney-doğusu ile Zor ve Urfa havalisine sevk edilmelerine karar verildi. Bu karar, daha sonra başlayacak tehcirde de etkili olmuş ve mecburi iskâna tabi tutulan Ermeniler için bu bölgeler daha sonra iskân sahaları olarak kabul edilmiştir."[231]

Osmanlı İmparatorluğu kayıtlarında göre Zeytun Ayaklanması ve arkasından Maraş, Urfa ve Adana'da çıkan karışıklıklarda İngiliz kışkırtması ve koruması yüzünden çıkmıştı. Yakındaki İngiliz donanması Adana, Dörtyol, Yumurtalık ve İskenderun'daki Ermenilerle düzenli olarak temas halindeydi ve Ermenilere ayaklanma başladığında çıkartma yapma sözü vermişlerdi. İngiltere'nin 60 kişilik bir birliği 23 Ocak 1915'te Adana'ya çıkmış, ancak karşılaştıkları direniş yüzünden geri dönmek zorunda kalmıştı. Dördüncü Ordu'nun bölgedeki Ermenileri Halep ve Şam'a sürmesinin ardından bile İngiltere kendileri ile temas kurmuş ve onları yeniden ayaklandırmaya çalışmıştır.[232]

Doğu Anadolu'da 1914 yılındaki Sarıkamış bozgununda Osmanlı İmparatorluğu'nun 100 bin askerinin şehit olmasının ardından, Ruslar bölgeyi işgale başlamıştı. Batıda Ocak 1915'te İngiliz donanması Çanakkale Boğazı önünde manevra yapmaya başlamış, aynı yılın Mart ayında, İngiliz ve Fransız donanmaları Çanakkale Boğazı'ndan geçiş için tarihin en büyük deniz saldırısına girişmiş ve 250 bin Osmanlı askeri şehit olmuştu. Rus işgaline paralel olarak Ermeni çeteleri ayaklanmış ve saldırıya geçmişlerdi. Nisan 1915 başlarında Van, Bitlis ve Muş bölgelerinde ayaklanmalar hızlandı. Van'da bir gecede binlerce Türk öldürüldü.[233]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında, Türklere karşı savaşan üç büyük İngiliz ordusu bulunuyordu. Bunlardan birincisi Basra'ya çıkmış, Dicle ve Fırat nehirleri havzasını ele geçirmekle görevlendirilmişti. İkinci ordunun görevi Çanakkale Boğazı'na çıkartma yapmak ve buranın geçilmesini sağlamaktı. Üçüncü ordu ise Mısır'da bulunuyordu ve savaşın son aşamalarında Filistin ve Suriye'nin işgalinde

[231] Yusuf Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri,** 3. Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004, s. 60.
[232] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 115.
[233] Özsoy, Ataünal, **İki Göç Hikayesi, 1915 1916**, s. 161–162.

kullanılacaktı. Dicle ve Fırat havzasını ele geçirmek üzere görevlendirilen General Townsend komutasındaki ordu, Osmanlı topraklarına girdikten kısa sonra gücünü kaybetti ve 1916 yılının Mayıs ayında Kut-ül Amere'de Halil Paşa'nın komutasındaki Osmanlı ordusuna teslim oldu. Çanakkale'ye çıkarma yapmakla görevlendirilen ordu başarısız oldu. Mısır'da bulunan İngiliz Ordusu ise Cemal Paşa'nın komutasındaki Dördüncü Ordu'nun saldırısına karşı hazırlık yapıyordu.[234]

Avrupa'nın hasta adamı olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti'nin, savaşın başlangıcında yenilmek bir yana zaferler kazanıyordu. İngiltere, cephede yenemediği düşmanını zayıflatmak ve içerden çökermek için Arapları, Siyonistleri ve Ermenileri kullanmanın yollarını aramaya başladı. Bu topluluklardan istihbarat toplamak amacıyla yararlanılacak ve sınırlı terör eylemleri düzenlemeleri sağlanacaktı. Halkın, gerillalara katılması ile ikinci aşamada genel bir ayaklanma çıkartılacak ve iç savaşın şartları hazırlanacaktı: Son aşamada ise ayaklanmacılarla birlikte, Osmanlı Devleti'ne karşı konvansiyonel savaş yapılacaktı. Filistin'deki Siyonistler Dördüncü Ordu'ya karşı istihbarat toplamak amacıyla kullanıldı. Van ayaklanması ise, Ermeniler yönünden bu teorinin işlediğinin açık bir kanıtını oluşturmuştu.[235] İngilizlerin bu taktiğinin birinci aşamasına karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun yanıtı, Ermenileri savaş bölgelerinden uzaklaştırmak ve böylece iç savaşı önlemek olmuştur. *"Tehcir kararı bu bakış açısıyla değerlendirildiğinde, İtilaf Devletleri'nin halk arasında kitlesel katliamları kışkırtacak bir savaş tuzağı boşa çıkarılmıştır."*[236]

Bununla beraber, Ermeni tehcirinin, sadece Birinci Dünya Savaşı'ndaki şartlardan doğan bir uygulama olarak değerlendirmek yanlış olur. Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında uzun bir ayaklanma geçmişleri bulunmaktadır. Ermenilerin tarihine kısaca temas edildiği şu bilgileri vermek mümkündür. Ermeniler adlarını, bir ulustan değil, coğrafyadan almışlardır. Batı'dan M.Ö. 400 yıllarında Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir. *"M.Ö. 1000'li yıllarda güneyden gelip Diyarbakır ve çevresine yerleşen Aramlılar, Dicle nehrinin kaynaklarına "yukarı-ülke" anlamına gelen "Ar-mina" demişlerdir. (...) İyonyalı*

[234] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 108–109.
[235] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. -109.
[236] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 109.

Herodot (M.Ö. 484-425) bu coğrafya adını "Armenya" (yukarı-el) ve halkını da "Armenliler" olarak adlandırmıştır. Bu bölge ve halkı Yunan ve Latin kaynaklarında da aynı adlarla yer almıştır."[237] Bu bölgeye göç eden topluluk kendilerini "Hay", yaşadıkları bölgeyi ise "Haiastan" olarak adlandırmıştır.[238] Ancak, bölgeye M.Ö. verilen isim dolayısıyla, bölgede yaşayanlar Ermeni, bölge Ermenistan olarak ifade edilmektedir.

Türk-Ermeni ilişkileri Abbasi Türklerin Abbasi ordularında hizmet ettiği XI. yüzyılda başlamış, Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın babası Çağrı Bey'in Doğu Anadolu'ya düzenlediği seferlerden sonra da artmıştı.[239] Anadolu'nun Türkleşmesi, Anadolu Selçuklu Devleti döneminde tamamlanmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurucusu Süleyman Şah, 1082 yılında Tarsus'u, 1083'te Adana'yı, 1085'te Antakya'yı ve 1086'da da Urfa'yı fethetmiş ve bu bölgelerdeki Ermeniler, Türklerin egemenliği altına girmiştir.[240] Çukurova'da bulunan Ermeni Krallığı Ramazanoğulları beyliği tarafından 1375 yılında ortadan kaldırılmış[241] ve Çukurova'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun eline geçmesinden sonra da bu devletin yönetimine girmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet, 1461 yılında Bursa'da bulunan Ermeni Piskoposu Ovakim ile Anadolu'dan bir miktar Ermeni'yi İstanbul'a getirmiştir. Daha sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinden pek çok Ermeni İstanbul'a yerleşmiştir. Anadolu'da kalan Ermenilerin bir kısmı ise kale bekçiliği ile vazifelendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli kademelerinde görev yapan Ermeniler, verdikleri hizmetlerden dolayı "Millet-i Sadıka" unvanını da kazanmışlardı. Osmanlılar diğer cemaatlere gösterdikleri hoşgörüşü Ermenilere de göstermiş, dillerini serbestçe kullanmış, ibadetlerini yapmış kültürel faaliyetlerini sürdürmüşlerdi. Hatta, Türklerin matbaa kurmasından 160 yıl önce, 1567'de bir Ermeni'ye matbaa açma izni verilmişti.[242]

[237] Özsoy, Ataünal, **İki Göç Hikayesi, 1915 1916,** s. 37.
[238] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 78.
[239] Halaçoğlu**, Ermeni Tehciri**, s. 13.
[240] Özsoy, Ataünal, **İki Göç Hikayesi, 1915 1916,** s. 36.
[241] Özsoy, Ataünal, **İki Göç Hikayesi, 1915 1916**, s. 36.
[242] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, 3. Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004, s. 14–17.

Dabağyan'a göre, *"Ermeniler, Anadolu'da Bizanslılardan son derece zulüm ve katliam gördüklerinden, adeta canlarından bezer hale düşmüşler ve ancak Türk hakimiyetine geçtikten sonra yeniden doğmuşcasına mutluluğa erişebilmişlerdi. Gerçekten de; Türkler, Ermenileri çok sevmiş ve özel ihtimam göstererek, hemen her şekilde korumaya tabi tutmuşlardı. Bu durum; Ermeniler'in Türklere karşı aşırı bir sevgi duymaları ve kalben Türklere bağlanmalarına amil olmuştu."*[243]

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar, kapitülasyonlar ve misyoner faaliyetleri paralel bir artış göstermiş, 1800'lü yıllarda, Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya'dan gelen misyonerler, ülkenin her tarafından okullar açmaya başlamışlardır. Yorulmaz'a göre, *"19. Yüzyıl boyunda Katolikler'le Ortodokslar, Protestan misyonerle Katolik misyonerler, Fransızlar'la İngilizler, Ruslar'la İngilizler, Rum din adamlarıyla Rus misyonerler, Maruniler ile Dürziler çatışma halindeydi. Milliyetçilik hareketlerinin yükselişi ile de örtüşen ve birleşen bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecini etkileyen en önemli unsurlardan biriydi."*[244]

Hieser, ise Hıristiyan misyonerlerinin Doğu Anadolu'daki Ermenilerin etnik kimliklerini kazanmalarında etkili olduklarını ifade etmektedir. *"Misyonlar, yeni bir kimlik kazandırmak gibi "çılgınca" bir dini iddiayla sahneye çıkmış ve özellikle Hıristiyan azınlık üyeleri için yeni bir sosyal düzen, yeni bir kimlik, yeni kazanç ve prestij kaynakları getirmişlerdi. (…) Milletler, kendi eğitim sistemlerini geliştirmek ve kendilerini politize etmekle, Devrimci Ermeni Hareketi'nin kuruluşunda radikal bir ifadesini bulduğu üzere, bu değişim sürecinde önemli bir rol oynamışlardı."*[245]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Gregoryan Ermeniler Eçmiyazin'de V. Yüzyılda kurulan Gregoryan Kilisesi'ne, Ortodoks Ermeniler Fener Rum Patrikhanesi'ne bağlıydılar. 1781'den itibaren Katolik rahiplerinin yoğun faaliyetleri sonucunda, bir kısım Ermeniler bu mezhebe bağlanmıştı. Osmanlı hükümeti Ermeni

[243] Levon Panos Dabağyan, **Emperyalistler Kıskacında Ermeni Tehciri I,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 54–55.
[244] Şerife Yorulmaz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ruhsatsız Okullaşma", **Doğu Batı**, Sayı 54, Ağustos, Eylül, Ekim 2010, s. 173.
[245] Hans-Lukas Hieser, **Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839–1938,** Çeviren Atilla Dirim, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35.

Katolik Kilisesi'ni 1831 yılında, Ermeni Protestan Kilisesi'ni ise 1859'da tanımıştır. Böylece Ermeniler, dört farklı kiliseye bağlı bir duruma girdiler.[246]

Osmanlı İmparatorluğu, 1856 yılında imzaladığı Paris Anlaşması ile Balkan Hıristiyanlarının imtiyazlarını genişletmiş ve hem müttefiklerine hem de Rusya'ya gayrimüslim tebaa için gerekli ıslahatı yapacağını taahhüt etmişti. Bu taahhüt Avrupa devletlerine, Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karşımak için dayanak sağlamış ve bu kışkırtmaların sonucunda çıkan ve 93 Harbi olarak bilinen savaştan Rusya'nın galip çıkması sonrasında imzalanan Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlıklarını kazanmış, Bulgaristan ise elde ettiği imtiyazlarla devlete pamuk ipliğiyle bağlı hale gelmişti. Böylece, Balkan Hıristiyanları bağımsızlıklarını kazanmış, sıra Anadolu'daki Hıristiyanlar yani Ermenilere gelmişti.[247] Kaldı ki, Ermeni Patriği Nerses Efendi, barış görüşmelerin yapıldığı Ayastefanos'da Rus Kumandanı Grandük Nikola'yı ziyaret etmiş ve Fırat'a kadar olan bölgede Rusya'ya bağlı bir Ermenistan kurulmasını, eğer bu yapılmayacaksa, Doğu Anadolu'daki ıslahat yapılana kadar, Rusların bölgeyi boşaltmamalarını istemişti.[248]

"Berlin Kongresi'nde misyonerlerin de katkısıyla uluslar arası bir kamuoyuna kavuşan Ermeni Sorunu"[249] Berlin Andlaşması'nda yer alan ıslahat maddeleri ile yeni bir aşamaya geçmiştir. *"Bu şekilde hem Ermeniler'[l]e ilgili bir konu ilk defa devletlerarası andlaşmalarda yer aldı, hem de Şark Meselesi içinde bir Ermeni konusu ortaya konulmuş oldu."*[250] Berlin Anlaşması'nın ardından, 1878 yılından itibaren, "Ermeniler de harekete geçtiler ve yurt içinde ve dışında ihtilalci Ermeni partileri ve dernekleri kurmaya başladılar. Başlangıçta hayır işlemek amacıyla kurulan bu dernekler, kısa süre sonra Ermenistan kurma planı için birer tedhiş yuvasına dönüştü. Hınçak Devrimci Partisi, Kafkasyalı bir Ermeni olan Avadis Nazarbekyan tarafından Marksist ilkelere dayalı olarak 1887 yılında İsviçre'de kuruldu. Parti amacını "Türk Ermenistanı'nı kurtarmak" olarak açıkladı.

[246] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri,** s. 15–17.
[247] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri,** s. 25–26.
[248] Hieser, **Iskalanmış Barış …**, s. 28.
[249] Hieser, **Iskalanmış Barış …**, s. 36.
[250] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri,** s. 26.

Partinin mücadele metodu olarak; Propaganda, Terör, hükümet güçlerine saldırmak için alaylar teşkil edilmesi, genel devrimci birliklerin örgütlenmesi, devrimci alayların örgütlenmesi, Türk devletine karşı herhangi bir devletin savaş açmasının devrim için bir fırsat olarak kullanılması seçilmişti. Taşnaksütyun Devrimci Partisi ise Christopher Mikaelian tarafından, Balkanlardakilere benzeyen çeteler kurmak amacıyla 1890 yılında Tiflis'te kuruldu.[251]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak, bağımsız bir Ermenistan kurmayı amaçlayan bu kuruluşların çabaları sonucu, ilk ciddi ayaklanma 1890 yılında İstanbul Kumkapı'da yaşandı ve Türkler ile Ermeniler arasındaki kavgalarda iki taraftan toplam 12 kişi can verdi. Ermeniler; 1892 yılında Amasya, Merzifon, Ankara, Çorum, Tokat, Yozgaz ve Diyarbekir'de Sultan II. Abdülhamid aleyhine pankartlar astılar ve olaylar çıkardılar. Ermeniler, 1894 yılında Patrik Aşıkyan'a yönelik başarısız bir suikast girişiminde bulundular ve Tokat'ta posta tatarını öldürüp, posta arabasını soydular. Sasun'da ayaklanma çıkardılar. 1895 yılında, İstanbul, Divriği, Trabzon, Eğin, Develi, Akhisar, Erzincan, Gümüşhane, Bitlis, Bayburt, Urfa, Erzurum, Diyarbekir, Siverek¸ Malatya, Harput, Arapkir, Sivas, Merzifon, Maraş, Muş, Kayseri, Yozgat ve Zeytun'da Ermeni ayaklanmaları yaşandı.[252] Kütükçü, Ermeni örgütlerinin 1895–1896 yıllarında, İstanbul'da karıştığı olayları arşiv belgelerine dayalı olarak anlatmaktadır. Osmanlı Bankası'na 1896 yılında yapılan saldırı da kitapta ayrıntılı olarak yer almaktadır.[253]

1896 yılında Van'daki Ermeniler ayaklandı, İstanbul'da ise Osmanlı Bankası'na saldırı düzenlendi. 1904'de Sasun ayaklanması, 1905'te ise Ermeni teröristlerin Sultan II. Abdülhamid'e başarısız bir suikast girişimi oldu. Suikast girişimi yaşandı. Bu dönem, büyük ölçüde, Ermenileri destekleyen devletler ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Doğu Anadolu Islahatı tartışmaları ve ayaklanan Ermeniler için çıkarılan aflarla geçmiş, soruna kalıcı çözüm bulunamamıştır.[254]

---

[251] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 86-87.
[252] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri,** s. 31–37.
[253] Ferhat Kütükçü, **Bölücü Terör ve İhtilal Örgütlerine Bağlı Ermenilerin İstanbul Ayaklanmaları Arşiv Belgeleri 1895–1896,** Ferhat Kütüklü, İstanbul, 2008, s. 173-177.
[254] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri**, s. 36–37.

Ermeniler ile İttihat ve Terakki Partisi arasında 1902 yılında Sultan II. Abdülhamid'in yönetimine karşı 1902'de Paris'te başlayan işbirliği uzun sürmemiş, Adana'da 1909 yılı Nisan ayında çıkan olaylarda, Ermenilerin Müslümanları katletmesine rağmen, Avrupa'da tersi yönde çıkan haberler üzerine İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri telaşlanmış, Adana Valiliği'ne gönderilen Cemal Paşa, Avrupa'ya hoş görünmek için Müslümanları cezalandırmıştır. Olaylar üzerine Doğu Anadolu Islahatı konusu yeniden gündeme gelmiş, Balkan Savaşları sırasında da Ermeniler, yabancı devletlerden bu konuda yardım istemişler ve Doğu Anadolu'daki bazı illerin Batılı ülkelerin atayacağı tam yetkili müfettiş ya da müfettiş yardımcısı tarafından yönetilmesi gündeme gelmiştir. Ancak, yine Rusya ve Batılı devletlerin fikir birliğine varamaması yüzünden, ıslahat planları gerçekleştirilememiştir.[255]

Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin ardından, Ermeni komitelerinin düşmanla işbirliği yaptığı yolunda Bab-ı Ali'ye istihbarat yağıyor, Anadolu'da ayaklanmalar yaşanıyordu. İçişleri Bakanı Talat Paşa, Meclis'teki Erzurum mebusu Vartkes Efendi'ye, Ermenilerin eylemlerine devam ettikleri takdirde sert tedbirler alınacağını bildirmişti. Aynı şekilde Başkumandan Vekili Enver Paşa da Ermeni Patriği ile toplantılar düzenlemiş, halkına uysal olmalarını tavsiye etmesini istemiş, sürekli olarak, Ermeni eylemleri yaygınlaştığı takdirde hükümetin çok sert önlemler almak zorunda kalacağını ifade etmiştir.[256]

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından da Ermenilerin ayaklanmalarına karşı, Osmanlı hükümetinin aldığı birinci önlem, terörist eylemleri ayaklanmaları yönlendiren Ermeni Komite merkezlerinin kapatılması ve komite başkanlarının ve kışkırtıcıların tutuklanması; ikinci önlem, ülke savunmasına karşı koyan, orduyu arkadan vuran ve masul halka işkence eden ve cinayet işleyenlerin başka yerlere göç ettirilmesi oldu. [257]

Birinci önlem ile ilgili olarak, Dahiliye Nazırı Dahiliye Nazırı Talat Bey'in 24 Nisan 1915'te bazı vilayetlere ve mutasarrıflıklara gönderdiği "*Müsta'cel, mahrem, bizzat halli*" notuyla gönderdiği telgraf ile uygulamaya konulmuştu.

[255] Halaçoğlu, **Ermeni Tehciri,** s. 37–57.
[256] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 129.
[257] Özsoy, Ataünal, **İki Göç Hikayesi, 1915 1916**, s. 162–163.

Telgrafta, *"Ermeni komitelerinin Memalik-i Osmaniye'deki teşkilat-ı ihtilaliye ve siyasiyeleriyle öteden beri kendilerine muhtariyet-i idare teminine matuf olan teşebbüsleri ve ilan-ı harbi müteakib Taşnak Komitesi'nin Rusya'da bulunan Ermeniler'in derhal aleyhimize hareketin ve Memalik-i Osmaniye'deki Ermeniler'in dahi ordunun duçar-ı zaaf olmasına intizar ederek o zaman bütün kuvvetleriyle ihtilal eylemeleri dair ittihaz ettikleri mukarrelatları ve her fırsattan istifade etmek suretiyle memleketin hayat ve istikbaline tesir edecek hareket-i hainaneye cür'etleri bilhassa devletin hali-i harbde bulunduğu şu sırada Zeytun ile Bitlis, Sivas ve Van'da vuku bulan hadisat-ı ahirei isyaniye ile bir kere daha teeyyüd etmiş ve esasen merkezleri memalik-i ecnebiyede bulunan ve elyevm unvanlarında bile ihtilalcilik sıfatını muhafaza eden bilumum teşkilatı siyasiyenin ilgasına lüzum-ı acil hissetmiştir"*[258] denilmekteydi.

Telgrafta, *"Binaenaleyh Hınçak, Taşnak, ve emsali komitelerin vilayet dahilindeki şuabatının derhal sedleri ile şube merkezlerinde bulunacak evrak ve vesikanın kat'iyyen zıya ve imhasına imkân bırakılmayarak müsaderesi ve komiteler rüesa ve erkanından müteşebbis eşhas ile hükümetce tanılan mühim ve muzır Ermeniler'in hemen tevkifi ve bulundukları mahallerde devam-ı ikametlerinde mahzur görülenlerin vilayet sancak dahilinde münasib görülecek mevakide toplattırılarak firarlarına imkân bırakılmaması ve icab eden mahallerde silah taharrisine başlanılarak her türlü hal ve ihtimale karşı kumandanlarla bi'l-muhabere kuvvetli bulunulması ve icraatın hüsn-i tatbiki esbabının temin ve istikmaliyle zuhur edecek evrak ve vesaikin tedkiki neticesinde tevkif olan eşhasın divan-ı harblere tevdii Ordu-yı Hümayun Başkumandanlığı vekaletiyle bi'l-müzakere takarrur etmiş olmağla icab eden tedabirin bi'l-etraf istikmaliyle derhal tatbiki ve tevkif olunan eşhas adediyle icraattan peyderpey malumat itası"*[259] istenmekteydi.

Telgraf, Doğu Anadolu'daki silahlı Ermeni gruplarının telgraf hatlarını kesmeleri ve karakollara baskınlar düzenlemeleri üzerine, İttihat ve Terakki Partisi'nin Ermenilere karşı tutumunu sertleştirmesinin bir sonucudur. İstanbul'da 23

[258] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 23–24.
[259] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 24.

Nisan'ı, 24 Nisan'a bağlayan gece geniş tutuklamalar yapılmış ve tutuklananlar ertesi günü Ankara ve Çankırı'ya gönderilmişlerdir. Birçok vilayette telgraftaki emirler doğrultusunda, Ermeni örgütleri kapatılmış ve zararlı görülen kişiler tutuklanmıştır.

Ermeni ayaklanmalarına ve eylemlerine karşı alınan ikinci önlem ise 27 Mayıs 1915'te *"Vakt-i Seferde İcraat-ı Hükümete Karşı Gelenler için Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-u Muvakkat"* olmuştur. Uygulanması sırasında pek çok can kaybına neden olan, günümüze kadar da Türkiye Cumhuriyeti'nin karşılaştığı önemli uluslararası sorunlar arasında yer alan kanun şöyledir:

"Madde 1: Vakt-i seferde ordu ve kolordu ve fırka kumandanları ve bunların vekilleri ve müstakil mevki kumandanları ahali tarafından herhangi bir suretle evamir-i hükümete ve müdafa-i memlekete ve muhafaza-i asayişe müteallik icraat ve tertibata karşı muhalefet ve silahla tecavüz ve mukavemet görürlerse derakab kuva-yı askeriye ile en şiddetli surette te'dibat yapmağa ve tecavüz ve mukavemeti esasından imha etmeye me'zun ve mecburdurlar. --

Madde 2: Ordu ve müstakil kolordu ve fırka kumandanları icabat-ı askeriyeye mebni veya casusluk ve hıyanetlerini hissettikleri kur'a ve kasabat ahalisini münferiden veya müctemian diğer mahallere sevk ve iskân ettirebilirler.

Madde 3: İşbu kanun tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 4: İşbu kanunun meriyet-i ahkamına Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı memurdur.

Meclis-i Umumi'nin ictimaında kanuniyeti teklif olunmak üzere işbu layiha-i kanuniyenin muvakkaten mevki-i mer'iyete vaz'ını ve kavanin-i devlete ilavesini irade eyledim.13 Recep 1333 (14 Mayıs 1331)"[260]

Kanun hükmünde kararname olarak çıkarılan bu düzenleme, Padişah Mehmed Reşat, Sadrazam Mehmed Said, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı

[260] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 25–26.

Enver imzalarını taşımaktadır. Osmanlı Meclisi'nin 15 Eylül 1915 tarihinde yaptığı toplantıda kabul edilmiş ve yasalaşmıştır. Dahiliye Nazırı Talat Paşa, karar alınmadığı takdirde, binlerce Ermeni'nin asılması gerekeceğini ifade etmiştir. Talat Paşa'ya göre, *Eğer bu yapılmasaydı, bütün Ermeniler, ihanet yüzünden idam cezasına çarptırılacaktı; çünkü düşmanlarımızla işbirliği yapıyorlar, vatandaşlıklarını kullanarak, ülkenin [düşmanlar tarafından] işgali ve ele geçirilmesi için ellerinden gelen her türlü kötülüğe başvuruyorlardı. Bazıları bunu kendi istekleri dışında da yapmış olsalar, suç suçtur."*[261]

Rus Ordusu'nun 1915 ilkbaharında yeniden saldırıya geçerek Oltu-Horasan-Tahirgediği hattına ilerlemesi, Ermenilerle ilgili endişeleri artırmıştır. *"Bu sırada Nisan ayı sonlarında bir kanun-u muvakkat çıkarılarak, ordu komutanlarına askeri güvenlik nedeniyle, bölgelerindeki diledikleri köyleri boşaltma ve ahaliyi başka yerlere göçürme yetkisi verilmişti. Bundan amaç, gelen Rus ordusuyla işbirliği yapacaklarından kuşkulanılan Ermenilerin cephe gerisinde karışıklık çıkarma olasılıklarının önlenmesiydi. Nitekim, göçürme hareketi daha başlamadan Van'da Ermeniler ayaklanmışlar ve bundan yararlanan Rus ordusu Malazgirt ve Van'ı ele geçirmiştir."*[262]

Tehcir sırasında yaşanan can kayıpları ve katliam iddiaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki başlıca müttefiki Almanya'nın tepkisini çekmiştir. Almanya'nın konuyla ilgili nota vermesi üzerine, *"… Talat 31 Ağustos 1915'te elinde bölgelere yolladığı bazı telgrafların çevirileri olduğu halde doğrudan Alman Büyükelçiliği'ne gider. Burada Ermenilere karşı alınan önlemlerin durdurulduğunu tekrar açıklayan Talat çok bilinen sözünü söyler: "La question armenienne n'existe plus" (Ermeni Sorunu artık mevcut değildir)"*[263] Buradan, tehcirin Ağustos ayında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

[261] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 133.
[262] Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1908–1923)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980**, Yayın Yön: Sina Akşin, 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997, s. 48.
[263] Akçam, **'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur'…,** s. 184.

Talat Paşa'nın notları arasında yer alan "Sevk Olunan Ermeni Mikdarı" başlıklı tabloya göre, "Naklolulan nüfus yekun 924.158" kişidir.[264] Ancak, Bardakçı'ya göre, *"… Tehcir öncesi ile sonrasındaki nüfus sayıları arasında 972.246 olarak görünen şaşırtacı farkın tehcir sırasında bu kadar kişinin hayatını kaybettiği şeklinde yorumlanmaması gerekir; zira bu sayıya çeşitli sebeplerden dolayı ölenlerin yanısıra Osmanlı topraklarını terk ederek başka memleketlere, özellikle de Rusya'ya, Güney Amerika'ya ve Avrupa ülkelerine göçedenler de dahildir. Yorumun bu şekilde olmasını gerektiren önemli delillerden biri de, tehcire tabi tutulan bazı kişilerin, 1918 sonrasında dönmüş olmalarıdır."*[265]

Bütün yaşananlara, Ermeni çetelerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus Ordusu ile birlikte Doğu Anadolu'da yaptıkları katliamlara rağmen, 26 Mayıs 1918 tarihinde Gürcistan, 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan, 29 Mayıs 1918 tarihinde de Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Osmanlı Devleti 4 Haziran 1918 tarihinde bu üç devlet ile de ayrı barış anlaşmaları imzalamıştır. İmzalanan "Osmanlı İmparatorluğu ve Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Barış ve Dostluk Anlaşması" ile Türkler, Kafkasya'daki Ermenistan topraklarında gözü olmadığını göstermiştir.[266] Ermeniler, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesi üzerine, Batılı devletler nezdinde, Doğu Anadolu ve Çukurova bölgesinde bağımsız Ermenistan kurmak için kulis faaliyetlerini sürdürmüşler, ancak, galip devletlerin aralarında anlaşamaması sayesinde bu emellerine ulaşamamışlardır. Kurtuluş Savaşı sırasında da Doğu Anadolu'da Ermeni saldırıları devam etmiş, Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir'in, TBMM'den aldığı emirle 28 Eylül 1920 tarihinde başlattığı saldırı ile Sarıkamış, Kars ve Gümrü, Ermenilerden geri alınmıştır. Ermeniler 17 Kasım'da ateşkes istemiş, 2–3 Aralık 1920 tarihinde yapılan görüşmelerde sağlanan Gümrü Antlaşması ile Türkiye-Ermenistan sınırı çizilmiştir. Gümrü Antlaşması, Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'nin imzaladığı ve ayrıca Sevr Antlaşması'nı geçersiz kılan ilk antlaşmadır. Antlaşma ile Gümrü, Ermenilere geri verilmiş, Kars dahil Doğu Anadolu toprakları Türkiye'nin eline geçmiştir. Türkiye'nin Rusya sınırı 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması; Ermenistan,

[264] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 77.
[265] Bardakçı, **Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi**, s. 106
[266] Öke, **The Armenian Question 1914-1923,** s. 146.

Azerbaycan ve Gürcistan sınırı ise 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması ile belirlenmiştir.[267]

Özetle, 1915 yılındaki Ermeni tehcirinin arkasında, Hıristiyan misyonerlerin çabaları, Batılı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak için Ermenileri kullanmaya çalışmaları ve Ermeniler'in bağımsız Ermenistan kurmak için Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttükleri açık ve örtülü savaş bulunmaktadır. Bilsel'e göre, *"…Özellikle 20. yüzyılın başından itibaren yaşanan ve toplumu bölerek Gayrimüslimleri bağımsızlık peşinde koşmaya yönelten siyasi gelişmeler Milli Mücadele dönemine yansımış ve hem bu dönemde hem de Milli Mücadele sonrasında yeni Türk devletinin Gayrimüslimlere karşı siyasi duruşunu belirlemiştir."*[268] Yahudilerin, Milli Mücadele döneminde Kemalistlerin yayında olduklarını ve bu tutumlarını Kurtuluş Savaşı sona erene kadar devam ettirdiklerini belirten Birsel, *"Rum ve Ermeni azınlıklar kendi isteklerini gerçekleştirebilmek için işgal güçleriyle işbirliğini sonuna kadar götürmüşlerdir."*[269] demektedir.

1.4.3. Türkiye Cumhuriyeti'nde Göçler

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına tanık olmuştur. Gençlik yıllarında imparatorluğun ulusçuluk hareketleri yüzünden dağıldığını görmüş, imparatorluğu dağılmaktan kurtarabilmek amacıyla birçok cephede savaşlara katılmışlardı. İmparatorluğu kurtarmak için elinden geleni esirgemeyen bu kadro, aynı zamanda ulusçuluk fikirlerinden de etkilenmişlerdi. İmparatorluk kurtarılamayınca, *"İttihadçılar'ın kafasında devlet, etnik temele dayalı bir ulus-devlet projesi"*[270] Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra gerçekleştirilmiştir.

Göçmen işleri Milli Mücadele döneminde Sıhhiye ve Muavenat-ı İctimaiyye Vekâleti'ne bağlı Muhacirin Müdüriyeti tarafından yürütülmüştür. Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi anlaşmasını yürütmek üzere 13 Ekim 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti kurulmuş, iki yıl sonra ise Bakanlık kaldırılmış ve

[267] Öke, **The Armenian Question 1914–1923,** s. 187-190.
[268] Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, s. 125.
[269] Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, s. 138.
[270] Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, s. 29.

görevleri 11 Aralık 1925 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bağlı İskân Umum Müdürlüğü'nde, daha sonra Sıhhiye Vekâleti'ne, ardından Ziraat Vekâleti'ne verilmiştir.[271]

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1938 yılında kadar yaşanan başlıca zorunlu göç uygulamaları; Yunanistan ile nüfus mübadelesi, Güneydoğu Anadolu'da 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait isyanı sonrasında bir kısım aşiret reislerinin ülkenin batısına sürgün edilmesi ve 1934 yılında Trakya'da yaşamakta olan Yahudilerin İstanbul'a ve diğer illerdeki Ermenilerin zaman içinde İstanbul'a göçe zorlanmalarıdır. Yunanistan ile nüfus mübadelesi, *"1922–1924 yılları arasında Anadolu'da yaşayan yaklaşık 1.200.000 Anadolu Rumunun ve Yunanistan'da yaşayan 400.000 civarındaki Rumeli Müslümanının yerinden yurdundan edilmesi"*[272] sonucunu doğurmuştur.

1925'de çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında *"Dr. Ahmet Nafiz (Yekbun), Nureddin Zaza, Dr. Arif Abbas, Diyarbakırlı Cemilpaşazade Kadri, Ekrem, Mehmet ve Bedri Beylerle, Said-i Nursi batıdaki bazı illere sürülmüşlerdi.* [273] 1925 yılında Şeyh Said Ayaklanması sonrasında ise 10 Haziran 1927 tarih, 1097 sayılı "Bazı Eşhasın Şark Mıntıkalarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun" ile *"Bayezid vilayetinden 1.400 kadar şahıs, 80 asi ve bu bölgedeki ağır ceza mahkumlarının batıya nakli"* kararlaştırılmış, ancak 1928 yılında çıkarılan afla, bu kişilerin sürgün cezası kaldırılmıştır.[274]

Trakya'da ise 21 Haziran 1934 tarihinde Çanakkale'deki Yahudilere yönelik saldırılar başlamış, burada yaşayan 1500 Yahudi, 24 Haziran'da her şeylerini bırakarak İstanbul'a kaçmışlardır. Edirne'de 2 Temmuz 1934 günü ellerindeki taş ve sopalarla Yahudi Mahallesine saldıran ve *"Yahudilere ölüm"* diye bağıran kişiler, Yahudileri dövmüş, evleri ve mağazaları yağmalamış ve İstanbul'a gitmelerini istemişlerdir. Edirne'deki Yahudiler ertesi gün 37 vagon ile İstanbul'a

[271] Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918)**, s. 57–62.
[272] Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları,** 9. Baskı, İletişim Yayınevi İstanbul, 2009, s. 17.
[273] Ahmet Uçar **Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a**, s. 90.
[274] Uçar, **Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a**, s. 90.

gönderilmiştir.[275] Kırklareli'ndeki Yahudilere yönelik saldırılar 3 Temmuz 1934 gecesi başlamış ve ertesi gün de sürmüştür. Yahudilerin evlerinin kapıları kırılmış, camları taşlanmış, kendileri kırlara kaçmış ya da Türk komşularının evlerine sığınmışlardır. Kırklareli'ndeki Yahudiler 4 Temmuz sabahında trenle İstanbul'a kaçmışlardır.[276] Tekirdağ'da ise *"… herhangi bir talan olmamıştı. Yahudiler kendi rızaları ile mallarını, mülklerini çok ucuza satışa çıkarmışlardı. Bunun sebebi de, Trakya Umumi Müfettişliği'nin Yahudilerin bir hafta içinde bölgeyi terk etmelerini emreden talimatnamesiydi."*[277] Olayların sonrasında Kırklareli'de aralarında Ticaret Odası Başkanı, Belediye Başkanı ve evinde çalıntı eşya bulunan bir polis komiseri dahil birçok kişi tutuklanmış, ancak sadece 6 kişi 6 aydan aşağı olmamak üzere hapis cezasına çarptırılmıştır. *"Başvekil İsmet Paşa'nın olaylarda zarar gören Yahudileri adli mercilere başvurmaya davet etmesine ise kimse itibar etmeyecekti."*[278]

Yurtdışından Türkiye'ye yönelik göçler Cumhuriyet döneminde de sürmüştür. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, 1934 yılında çıkarılan 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun TBMM'deki görüşmeleri sırasında, durumu şöyle ifade etmişti: "*Türk, hâkim olduğu vakit, hâkim bulunduğu bütün noktalarda sulhu tesis etmiş ve Türk sulhu asırlar ve asırlarca devam etmiştir. Fakat bazı tedbirsizlikler yüzünden Türk askerlerini çekmeğe mecbur olduğu yerlerde kendi ırkından olan ırktaşlarını da bıraktı. Türkler, hariçte kalmayı istemediler ve memlekete geldiler."* Kaya, ayrıca, "*Bundan sonra hariçten yakin etrafımızda 2 milyona yakin hâlis Türk vardır. Bunların azar azar ana vatana gelmeleri âdeta mukadderdir. Bunlar eski zor ve cebrî muhaceret şeklinde gelmeyecek, kendi istek ve arzularile geleceklerdir"*[279] görüşündeydi. 1990'larda bile Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru yaşanan zorunlu göçe bakıldığında, Kaya bu tahmininde haklı çıkmıştı.

Öte yandan, Türkiye'deki yeni rejim, Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki sürgün ve diğer göçlerden kazanılan tecrübeden, ulus devletin oluşturulması sürecinde yoğun olarak yararlanmıştır. 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait isyanı

[275] Rıfat N. Bali, **1934 Trakya Olayları**, Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 138–139.
[276] Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, s. 72–73.
[277] Bali, **1934 Trakya Olayları**, s. 238.
[278] Bali, **1934 Trakya Olayları**, s. 261.
[279] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: IV Cilt:23 İçtima: 3, Altmış sekizinci inikat, 14 -VI – 1934. s. 141

sonrasında, bölgenin ileri gelenleri aileleri ile birlikte, güvenlik gerekçesiyle, Batı Anadolu'ya nakledilmiştir. 1934 yılında ise 2510 Sayılı İskân Kanunu çıkarılmış, bu kanun ile ülkenin bazı kesimlerinde Türk nüfusun artırılması, bazı bölgelerinde Türk olmayan nüfusun azaltılması amaçlanmış, nüfusun güvenlik ve sosyo-kültürel nedenlerle başka yerlere nakledilmesi için bakanlar kuruluna geniş yetkiler verilmiştir.

TBMM'deki tartışmalar ve kanun metni birlikte değerlendirildiğinde, amacın ülkedeki iskân sorunlarını çözmenin yanısıra; değişik etnik kökenlere sahip ve değişik diller konuşan imparatorluk mirası bir nüfustan; Türkçe konuşan, Türk kültürünü benimsemiş ve bireylerinin ortak özellikler ve amaçlar taşıdığı bir toplum ortaya çıkarmanın hedeflendiği görülmektedir.

Zorunlu göç, kişinin karar süreçlerinde yer almadığı, kendisinin göçün öznesi değil nesnesi durumunda olduğu göçler olarak tanımlanmış, zorunlu göçlerin en yaygın olarak, kişilerin tabiyetinde bulunduğu veya vatandaşı olmasa dahi sürekli olarak yaşadığı ülkelerde gerçekleştiği ifade edilmişti. Zorunlu göç sebebiyle sürekli yaşadığı yerlerden ayrılmak zorunda kalanlar, Birleşmiş Milletler İnsani İşler Koordinasyon Ofisi (United Nations Office for the Humanitarian Affairs-OCHA) tarafından hazırlanan Ülke İçinde Yerinden Edilme Hakkında Yol Gösterici Prensipler'e göre; *"Özellikle silahlı çatışmanın etkileri, yaygın şiddet, insan hakları ihlalleri; doğal ya da insan ürünü afetler yüzünden evlerinden ya da sürekli yaşadıkları yerlerden ayrılmaya zorlanmış, kaçmak zorunda bırakılmış ve uluslararası olarak tanınmış bir sınırı geçmemiş kişileri"* kapsamaktadır.[280]

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki zorunlu göçler, zorunlu iskân ve iskân uygulamaları büyük ölçüde bu tanımdaki, *"... silahlı çatışmanın etkileri, yaygın şiddet, insan hakları ihlalleri"* ifadesinin kapsamına girmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemindeki göçler, devletin başta Avrupa ve Rusya olmak üzere diğer devletlere karşı toprak kayıplarından, Balkanlar'da yeni ulus-devletlerin kurulması sırasında yaşanan silahlı çatışmalar ve

[280] **"Guiding Principles on Internal Displacement"**, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3d4f95e11.html, 28 Nisan 2010.

baskılardan kaynaklanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise zorunlu göçler, Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi, Türkiye'deki yeni rejime karşı tepkiler ile tepkilere karşı alınan önlemlerden kaynaklanmıştır.

Süreklilik açısından bakıldığında ise Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki zorunlu göçlerde birbirine benzeyen ve ayrışan yönler bulunmaktadır. Benzeyen yönlerin başında asayiş sorunlarının çözümü amacıyla zorunlu göçe başvurulması gelmektedir. Hem Osmanlı İmparatorluğu hem de Türkiye Cumhuriyeti, asayiş sorunu olan yerlerde, soruna yol açan grupların liderlerini de ya grupları, ülkenin başka yerlerine sürmüş ve zorunlu ikamete tabi tutmuş, ya da çıkarıldıkları bölgelere dönmelerini yasaklamışlardır. İki devletin göç politikalarında ikinci temel benzerlik, konar-göçer aşiretlerin iskânı için çaba gösterilmesidir. Üçüncü benzerlik, gayrimüslim nüfusun kolay denetim altında tutulabilecekleri yerlerde toplanmaya çalışılması ve bu amaçla yerlerinin değiştirilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gayrimüslim nüfus ülkenin düşmanla temas edebilecekleri ya da onlara yardımcı olabilecekleri yerlerden, düşmanla temas edemeyecekleri ve denetim altında tutulabilecekleri iç bölgelere gönderilmiştir. Cumhuriyet döneminde ise Yunanistan ile nüfus mübadelesi sonrası sadece İstanbul'da gayrimüslim Ortodoks Rumlar kalmış, Çanakkale ve Trakya bölgesindeki Yahudiler ile Anadolu'da dağınık halde bulunan Ermeniler İstanbul'a göçmeye zorlanmıştır.

Göç politikalarında farklılıklar ise Türkiye Cumhuriyeti'nde yurtdışından gelenlere yönelik seçici politikalar uygulanması, kitlesel sürgün uygulamasından vazgeçilmesi, Osmanlı döneminde topluluklar halinde yerleştirilen etnik grupların, Cumhuriyet döneminde dağıtılarak, Türk dil ve kültürünü benimsemeye, bir başka deyişle asimile olmaya zorlanmalarıdır. Osmanlılar döneminde kitilesel sürgün uygulamaları belli bir yerdeki nüfusun tamamı ya da bir kısmının, asayiş sorunları ya da gönderildikleri yerin ekonomik açıdan verimli hale gönderilmesi durumunda, toplu halde yerleştirilmeleri şeklinde olmuştur. Cumhuriyet dönemindeki Dersim 1938 zorunlu göçü kitlesel sürgün sayılsa bile, nitelik olarak Osmanlı döneminden

farklıdır. Nüfus bir yere topluca nakledilmek yerine, her yerleşim birimine düşen aile sayısı çok sınırlı tutularak yerleştirilmişlerdir.

Yine Osmanlı İmparatorluğu döneminde, kaybedilen topraklardan ya da başka yerlerden gelen Türk ya da diğer etnik gruplardan müslümanlara karşı bir ayrımcılık yapılmamış ve ülkeye kabul edilmişlerdir. Bu uygulama Cumhuriyet döneminde, yurtdışından sadece Türk 'hars'ı içinde yer alan onu benimseyen kişilerin kabul edilmesi, diğerlerinin engellenmesi şeklinde olmuştur. Ayrıca, kimlerin kabul edilebileceği kanunla belirlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan Anadolu ve Trakya'nın bir bölümünden oluşan Türkiye'deki yeni devletin etnik kökeni Türk, dini İslam olanların ağırlıkta bir ulus-devlet olarak kurulması, öncelikle etnik kökeni Kürt olanların çıkardığı Şeyh Sait ve Ağrı ayaklanmaları ile bu ayaklanmaların bastırılmasını, ardından da zorunlu göçü gündeme getirmiştir. Ancak, eski adıyla Dersim, Resmî adıyla Tunceli'de 1938'de yaşanan zorunlu göç dışındaki uygulamalarda, zorunlu göçler kitlesel olmamış, sadece ayaklanmanın önderleri ve ailelerinin gönderilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Dersim'deki zorunlu göç ise devletin kesin hakimiyetini sağlama, asayişsizliği önleme ve ülkenin her yerinde uygulanan hukuku bu bölgede de hakim kılma arzusuna bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, uygulamanın kapsamının genişliği, sadece açıklanan amaca yönelik olmayabileceği, İslamın Sünni mezhebi ve Alevi inancı arasında yüzyıllardır süren rekabetin de kapsamın geniş tutulmasında etkili olabileceğini akla getirmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

DERSİM'DEN ZORUNLU GÖÇÜN NEDENLERİ

2. Dersim'de Zorunlu Göçün Arka Planı

Göç ve zorunlu göçlerin kavramsal çerçevesi, dünyada göç olgusu ve göçlerin kısa tarihi birinci bölümde tartışılmıştı. Çalışmanın bu bölümünde, tezin konusunu oluşturan ve zorunlu göç örneği olarak işlenecek olan; Tunceli Vilayeti'nde yaşayanların önemli bir bölümünün devlet kararıyla 1938 yılında bölgenin dışına çıkarılması olayının arka planı ele alınmaktadır. Arka planda, sürekli içe göç alarak dağılan bir imparatorluğun arkasından bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve ulus yaratma çabaları ile Dersim bölgesinin yüzyıllar boyunca devlet otoritesinden uzak yaşaması, konuştuğu dil ve inandığı din ve tabi olduğu mezhebin farklı olması, çapulculuk eylemleriyle komşu bölgelerde yaşayan halka verdikleri zarar bulunmaktadır.

2.1. Zorunlu Göçte Devlete Bağlı Nedenler

Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının büyük bölümünü kaybettiği Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın ilan ettiği Misak-ı Milli sınırları içinde yer alan Anadolu topraklarını işgal eden devletlere karşı savaşın kazanılmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

Mustafa Kemal Atatürk dahil, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının tamamı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde çeşitli sürelerle İttihat ve Terakki Partisi'nin faaliyetlerine katılmışlardır. Atatürk 1923'te Hakimiyet-i Milliye gazetesine verdiği mülakatta, İttihatçı olduğunu kabul etmiştir. Cumhuriyet döneminde önemli görevlerde bulunan eski İttihat ve Terakki Partisi üyeleri arasında Başvekil İsmet (İnönü), İstiklal Mahkemesi Başkanı Ali Çetinkaya, Maliye Vekili ve Başvekil Celal Bayar, Hariciye Vekili, Tevfik Rüştü Aras, Dâhiliye Vekili Cemil

Uybadın [Uybadın], Başvekil Ali Fethi Okyar, TBMM Başkanı Kazım (Özalp), Dâhiliye Vekili Recep Peker, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya da bulunmaktadır.[1]

Ayrıca, devletin önde gelen idarecileri ile Mustafa Kemal'in yakın dost çevresi de İttihatçılardan oluşmuştur. Eski İttihat ve Terakki Partisi üyelerinin Atatürk'e karşı olan üyeleri ise 1926 yılında Mustafa Kemal Atatürk'e karşı 15 Haziran 1926 tarihinde girişileceği ihbar edilen İzmir Suikastı davası ile siyaset sahnesinden silinmiştir. Bu davada yargılanan İttihatçıların; *"… ortak paydası, ulusal direniş hareketinin ilk evresinde hepsinin önemli roller oynamış ve şu veya bu zamanda Mustafa Kemal'in bu harekete lider oluşuna karşı çıkmış olmalarıdır."*[2]

Ancak, İttihatçılardan bir bölümünün siyaset sahnesinden silinmesi, İttihat ve Terakki Partisi tarafından Osmanlı İmparatorluğu döneminde başlayan Türkleştirme ve asimilasyon uygulamalarına son verilmesi anlamına gelmemektedir. Çünkü siyaset sahnesinde kalan yöneticiler de aynı fikirlerden beslenmiş, kurtuluşu ülkeyi Türkleştirmede ve farklı etnik köken, dil ve inanışlara sahip olanların asimilasyonunda görmüşlerdir. İttihat ve Terakki'nin göçmenlerin iskânı, belirlenen bölgelere nüfus içinde yoğunluk teşkil etmeyecek ve kolayca asimile olacak şekilde yerleştirilmeleri politikası Türkiye Cumhuriyeti dönemindeki iskân uygulamalarına da bir örnek teşkil etmiştir.

Kurtuluş Savaşı sırasında, işgalcilere karşı Anadolu'da başlayan direnişin asıl vurgusu İslam'dı. Hiç gayrimüslim milletvekilinin bulunmadığı Birinci Meclis'te, *"… Laz, Kürt, Zaza, Çerkez, Alevi, Azeri, Tatar ve Arnavut gibi pek çok etnik kökenden milletvekilinin, hem de etnik kökenlerini saklamaksızın, mevcut olmaları dikkat çekicidir. İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularına ve yerli Rum ve Ermeni isyancılara karşı örgütlenen direniş, bir Hıristiyan-Müslüman ayrımı üzerine kuruldu ve İslam milleti kimliğini kemikleştiren din temelli bir dost-düşman algısı yarattı."*[3]

[1] Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık,** 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010 s. 238,
[2] Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, s. 238–239.
[3] Şener Aktürk, *"Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920–2007"*, **Doğu Batı**, Yıl:11, Sayı: 44, Şubat, Mart, Nisan 2008, ISSN: 1303–7242, s. 45–46.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sürekli göçler ile İttihat ve Terakki'nin Müslümanları iskân politikası sırasında değişik etnik grupları *'karıştırma'*sı yüzünden, aslında işgale karşı etnik temele dayalı bir birleşme de mümkün değildi. Anadolu'da Kürtler başta olmak üzere, kendilerini etnik kökenlerini başka adlarla tanımlayan (Laz, Arnavut, Çerkez vb.) ancak tek ortak noktaları Müslümanlık olan etnik gruplar vardı. İslam'daki cihad kavramı memleketi savunmak açısından büyük önem taşıyordu. Kurtuluş Savaşı'nın bu anlamdaki itici gücü dinsel söylemdi. *"Kurtuluş Savaşı'nı yöneten laik kadrolar da İslam'ın kitleleri yönlendirmedeki gücünün farkındaydılar ve bu aşamada geçici olarak bu denli meşrulaştırılmasına karşı sessiz kalmayı yeğlediler."*[4]

Sultan II. Abdülhamit döneminde Osmanlı İmparatorluğu, diğer devletlerle sorunlarını savaş yerine diplomasi yoluyla çözmeye yönelmişti. İttihad ve Terakki Partisi'nin yönetime gelmesinden sonra Balkan Savaşı'na kadar değişik yerlerde savaşlar yaşanmıştı. Fakat Birinci Dünya Savaşı'nın etkileri çok daha ağır olmuş, toplumda köklü değişikliklere yol açmıştır. *"... modern savaşın baskıları, süratli değişiklikleri zorunlu kıldı; büyük Avrupa devletleriyle birdenbire yakın ilişki ve ittifak içinde girmiş Türkiye gibi bir Doğulu ve İslami ülkede, bu değişiklikler özellikle şiddetli ve altüst edici idi. Genel seferberlik milyonlarca Türkü evinden barkından koparıp onları yeni yerlere, ödevlere ve birliklere götürdü ve büyük, modern ve askeri bir örgütün parçası yaptı. Onların bıraktığı boşluğu doldurmak için, onbinlerce Türk kadını inzivadan çıktı ve onlara iş hayatına girmek için müphem imtiyazlar tanındı."*[5]

Lewis, savaşın Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan kişiler açısından ortaya çıkardığı sonuçları *"…Savaşın darbesi altında, Osmanlıların bitkin imparatorluğu daha önce görülmemiş ölçüde silkelenip çalkalandı. Realiteler değiştikçe, insanların kendileri hakkında bilinçleri de değişti ve bu değişiklikler birden, çabuk, geniş ve derin oldu."*[6]

---

[4] Hüseyin Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 2. Baskı, İstanbul, 2010, s. 205.
[5] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren Metin Kıratlı, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 237.
[6] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, , s. 237.

Bu etkiler arasında Müslümanların etnik kökenlerinin daha fazla farkına varmalarının da olduğu kuşkusuzdur. Kurtuluş Savaşı'na katılan Müslümanlar '*Millet'* kavramını din açısından değerlendirmekle birlikte, etnik kökenlerin farkındaydılar. Kastamonu mebusu Yusuf Kemal Bey'in, TBMM'de 1 Mayıs 1920 tarihindeki toplantıda, Sıhhiye Nezareti'nin önemini anlatırken, *"Türklüğü bitiren hastalıklardan", "Türk ailesinin, Türk ferdinin refahını temin etmekten"* bahsetmiştir. Sivas Mebusu Emir Paşa, *"...Bu vatanda Çerkeş, Çeçen, Kürd, Lâz ve daha birtakım kabaili islâmiye vardır. Bunları hariçte bırakacak tefrikaya, bâis olacak söz söylemiyelim"* şeklindeki itiraz etmiştir. Bunun üzerine söz alan TBMM Başkanı Mustafa Kemal, şunları söylemiştir:

"Efendiler, meselenin bir daha tekerrür etmemesi ricasıyla bir iki noktayı arz etmek isterim: Burada maksud olan ve Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız Türk değildir, yalnız Çerkez değildir, yalnız Kürt değildir, yalnız Laz değildir. Fakat hepsinden mürekkep anasır-ı islamiyedir, samimi bir mecmuadır. Binaenaleyh, bu Heyet-i Âliyenin temsil ettiği, hukukunu, hayatını, şeref ve şanını kurtarmak için azmettiğimiz emeller, yalnız bir unsuru İslama münhasır değildir. Anasır-ı İslamiye'den mürekkep bir kitleye aittir. (...) . Bu mecmuayı teşkil eden her bir unsur-u İslam, bizim kardeşimiz ve menafii tamamiyle müşterek olan vatandaşımızdır." [7]

Mustafa Kemal'in sözleri, etnik köken farkından kaynaklanabilecek sorunları çözmeye yetmemiştir. *"İslami millet kavramının kristalleştiği Milli Mücadele döneminde dahi, daha sonraki etnik hareketlerin öncülü sayılabilecek ayrışma ve isyanlar yaşanmıştır. Anzavur (Çerkez), Çerkez Ethem (Çerkez), Kuvayı İnzibatiye (Çerkez), Koçgiri (Alevi-Kürt) ve Milli Aşireti (Kürt) isyanları, bu dönemde Müslüman ahali içinde yaşanan ve etnik boyutu da olan ayrışmalar arasında sayılabilir."*[8]

[7] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: I, Cild: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 1.5.1336 Cumartesi, s. 165.
[8] Aktürk, "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920–2007", s. 47.

Bu ayrışmalar içerisinde, çalışmanın konusu açısından en önemli olanı 1920 yılında Sivas ile Tunceli arasındaki İmranlı bölgesinde çıkan ve Dersim'deki bazı aşiretlerin de destek verdiği Koçgiri ayaklanmasıdır. *"Dersim bölgesinde çıkan Koçgiri ayaklanması (Mart/Nisan 1921) ara dönemde Ankara hükümetine karşı en önemli Kürt direnişiydi. Şüphesiz Kürt milliyetçiliği bu ayaklanmanın başlamasında belirleyici bir rol oynamıştır."*[9]

Ancak, her ne kadar Koçgiri ayaklanmasında Kürt milliyetçiliği önemli rol oynamışsa da, bu durum sadece İslam'ın Alevi mezhebi/yorumuna mensup kişilere özel bir durum sayılabilir. Çünkü Kürtler genel olarak Kurtuluş Savaşı'nı desteklemişlerdir. *"Hatta Kürt elitinin çoğunluğu kendini, Müslüman ve bundan dolayı Osmanlı olarak, daha geniş bir kardeşliğin parçası olarak görmekteydi."*[10]

2.1.1. Ulus devlet ve Ulusal Birliği Oluşturma Çabaları

Kurtuluş Savaşı sonrasında 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'nın temelini oluşturduğu devlet, Türklerin esas unsurunu oluşturacakları bir ulus devlet şeklinde örgütlenmeye yönelmişti. *"Ulusalcıların hem Yunanlılar hem de sultan karşısında kazandıkları zafer, Türk devriminde yeni bir sayfa açtı. Kurtuluş savaşı sırasında attıkları temeller üzerinde kurulacak yeni rejimin karakteri konusunda artık karar vermek zorundaydılar."*[11]

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından kısa süre sonra Türkiye Cumhuriyeti adını alacak olan ulus devlet, adından da anlaşılacağı üzere Türk ulusuna dayalı olarak kurulacaktı. Bu devlet bir yandan da, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılına damgasını vuran Batılılaşma ve modernleşme hamlelerinin son ve köktenci aşaması olacaktı. Çünkü, *"Cumhuriyetin tabipleri, fen adamları, hukukçu, tarihli ve filologları son devrin Osmanlı aydın kadrolarından çıktı. Cumhuriyet ilk anda eğitim sistemini, üniversiteyi, yönetim örgütünü, mali sistemini imparatorluktan miras aldı.*

[9] Hamit Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919–1925)", Eric Jan Zürcher, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.100–101.
[10] Bozarslan, "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919–1925)", s. 97.
[11] Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** Kaynak Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 2008, s. 68.

Cumhuriyet devrimcileri bir Ortaçağ toplumuyla değil, son asrını modernleşme sancıları ile geçiren imparatorluğun kalıntısı bir toplumla yola çıktılar. Cumhuriyetin radikalizmini kamçılayan öğelerden biri de yeterince radikal olamayan Osmanlı modernleşmesidir."[12]

Ulus devlet büyük ölçüde, Jean-Jacques Rousseau'nun ortaya attığı halk egemenliği kuramına dayanmaktadır. *"... halk egemenliği kuramı, modern devleti demokratik bir nitelikle donatır. (...) Bu kuram çerçevesi içindeki devlet, halkla özdeşleşerek bütünlüğü sağlamış, tam anlamıyla "bir" olmayı gerçekleştirmiş olan devlettir; ya da halk kavramının yerine ulus kavramının geçirilmesiyle birlikte genellikle "ulus devlet" olarak adlandırılan devlettir."*[13]

Ulus devlet kavramı; ulus ve devleti, ulusun üzerinde yaşadığı ülkeyi birleştiren bir ifadedir. Devletsiz ülke ve ulus olabilse de, ülkesi ve en azından vatandaşlar topluluğu olarak bir 'ulus'u olmayan devlet mümkün değildir. "*Devlet en klasik tanımıyla, verili bir toprak parçası içinde (başarıyla) yasal fiziki güç kullanımı tekelini elinde tutan aygıt, ulus ise bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, açıkça belirlenmiş bir toprak üzerinde yerleşik, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine ve kendi yönetme hakkına sahip insan grubudur."*[14]

Devlet; insanların aile ve kabile örgütlenmesinden sonra gelen; şehir devleti, krallık, imparatorluk gibi değişik biçimler alabilen örgütlenmenin her türü için kullanılan bir kavramdır. Ulus devlet, ise 1789'daki Fransız Devrimi'nin ardından ortaya çıkmıştır ve *"…sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, geleneklerle köken mitlerini canlandırarak (kimi zaman uydurarak) birleştirmeyi amaçlayan bir tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgudur. Ulus devlet, erkini ulus adına kullandığını iddia eden ve*

[12] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2000, s. 32.
[13] Mehmet Ali Ağaoğulları, **Ulus devlet ya da Halk Egemenliği**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2010, s. 9–10.
[14] Hüseyin Kalaycı, "Etnisite Ve Ulus Karşılaştırması", **Doğu Batı**, Yıl:11, Sayı: 44, Şubat, Mart, Nisan 2008, ISSN: 1303–7242, s. 93.

yarattığı zorlamayı bu gerekçeyle haklı gösteren bir iktidar bütününün hem kavramsal hem aygıtsal görünümüdür." [15]

Günümüzdeki ulus devletler, başlıca iki yolla ortaya çıkmışlardır. Bunlardan birincisi aynı dili, tarihi, kültürü, yaşam alanını paylaşan, kendilerini ortak değerlere sahip kabul eden insan topluluklarının yani ulusun; yaşadığı topraklar üzerinde kendi devletini kurması veya başka bir devletten ayrılarak yeni bir devlet oluşturması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim birçok ulus devlet bu şekilde ortaya çıkmış, Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu gibi geniş alana yayılmış, farklı diller konuşan, farklı dinlere mensup, farklı etnik kökenlerden gelen devlet yapılarının dağılmasına yol açmışlardır.

Ulus devletlerin ortaya çıkmasında ikinci yol ise belli bir coğrafya üzerinde devletin kurulması ve devleti kuranların ülkede yaşayan nüfusu homojenleştirmek yoluyla ulus oluşturma çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi devletler ilk gruba, çeşitli şehir devletlerinin birleşmesi ile ortaya çıkan İtalya ikinci gruba örnek olarak gösterilebilir. Türkiye de ikinci gruptaki ulus devletler arasında yer almış, "*Batıdan yaklaşık iki yüzyıl sonra, Batıyla savaşarak ulus devlet olmayı başarmıştır. Böylece evrensel ulus devlet özelliklerini içerisinde barındırmakla birlikte kendine özgü bir toplumsal yapı oluşturma göreviyle baş başa kalmıştır."*[16]

Ulusun devletten daha önce ortaya çıktığı durumlarda, egemen güce karşı bağımsızlık savaşı niteliğinde ayaklanmalar yaşanmıştır. Ayaklanmaların liderlerinin bağımsızlık savaşını gerektiği gibi yürütebilmek için birliği sağlamakta kullandıkları unsur milliyetçilik olmuştur. Devletin ulustan önce ortaya çıktığı durumlarda ise, bu ulusu yaratmak, başka bir deyişle, kurulmuş olan devlete uygun düşen ve

[15] Kalaycı, "Etnisite ve Ulus Karşılaştırması", s. 93.
[16] Gümüşoğlu, **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2005, s. 12–13.

olabildiğince "saf" bir ulus bulmak gerekmiştir. Böyle bir yapılanmaya destek veren ideoloji de yine milliyetçilik olmuştur.[17]

Ulusçuluk, bir diğer adıyla milliyetçilik, bir siyasi akım olarak Fransız Devrimi'nden sonra ve ilk olarak Fransa'da ortaya çıkmıştır. Siyasal bir akım olarak ulusçuluk, *"…etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle –aslında genel ilkenin dışladığı bir rastlantı olarak– bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramı"*[18]dır. Bunun doğal sonucu ise, ulus devlet içerisinde, 'ulustan farklı olan' etnik grupların yerinin olmamasıdır. Ulusçuluk teorisi Avrupa'nın tarihsel deneyimi üzerine kurulmuştur. Teorinin Ulusçuluk teorisi Batı dünyasının tarihsel deneyimi üzerine kurulmuştur. Bu teorinin Türk ulusçuluğunu doğrudan etkileyen iki farklı yorumu bulunmaktadır. Bunlar; *"… 1. İradi (voluntarist) ulusçuluk vatandaşlığın eşitliği, eşit hakları ve ödevleri bulunduğu ilkesine ve Fransız Devrimi'nin yarattığı ulusal egemenlik anlayışına dayanan bir yaklaşımdır. 2. Organik ulusçuluk ise Alman idealizminden doğmuştur ve ulusu ortak bir kültürü ve tarih bilinci olan doğal organik bir gerçeklik olarak görür ki bu gerçeklik halkların iradesinden bağımsız olarak varlığını sürdürür. Fransa da Almanya da ulusal devletlerinin büyük bir siyasal, kültürel ve ekonomik dönüşüm sonucunda tanımlayabilmişlerdir."*[19]

Özellikle 20. yüzyılın başından itibaren; birbirlerini anlayan ve dayanışma içinde olan bireylerin oluşturdukları etnik gruplar, belli bir toprak parçasını sahiplenmişler, sahip oldukları toprak parçası üzerinde kültürlerini geliştirmişler, "vatan" olarak nitelendirilen bu coğrafyayı dış müdahalelere karşı korumuşlardır. Böylece ulus devletler ortaya çıkmıştır. *"Kurumsal olarak ulus devlet, sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde, yönetimi altındaki toplulukları ve bunlara ait kimlikleri, gelenek ve tarihi dokularını canlandırarak ortak kültür, simgeler ve*

[17] Samim Akgönül, **Türkiye Rumları Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, Çeviren Ceylan Gürman, ikinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 31-32.
[18] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çeviren Büşra Ersanlı Behar, Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 20.
[19] Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu '1929-1937)**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s. 71.

değerler çerçevesinde türdeşleştirmeye çabalayan ve böylece tek bir bütün olarak genelleştirilmiş üstün kimlik içinde onları örgütleyen siyasi yapılardır."[20]

Ancak, Balkanlar'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanmalar sonucunda kurulan devletlerin durumu farklıdır. Balkanlar'da ulus devletlerin kuruluşu, *"…halk isyanları aracılığıyla değil, fakat her birinin yeni bağımsız devletlerin yaratılmasını desteklemek için kendine özgü nedenleri olan Avrupa devletlerin gücüyle gerçekleşti. Bu devletlerin hiçbiri Resmîresmî onayın verildiği tarihte gerçek "ulus" değillerdi, fakat bu devletlerin her birinde küçük bir aydınlar grubu devlet aygıtını ellerine geçirdiler ve kendilerine verilmiş olan topraklar üzerindeki etnik dinsel topluluklar mozayiğinden bir ulus oluşturmaya çalıştılar."*[21]

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise Türkçülükten önce Osmanlıcılık söz konusudur. İmparatorluğun nasıl kurtarılacağı tartışılırken, o dönemin yazarları yeni ve köklü bir sorunla karşılaşmışlardır. Bu sorun, İmparatorluk'ta *"kurtarılacak olan"*ın niteliği ile ilgilidir. Bu dönemde, *"... Resmî sözcüler ve diğerleri "İttihad-ı anasır"dan –ırk, inanç veya dil ayrımı yapılmaksızın Padişahın bütün tebaasını tek bir milliyet ve bağlılık içinde birleştirecek ortak Osmanlı vatandaşlığından büyük saygı ile bahsetmeye devam ediyorlardı. Daha Abdülhamit devrinde Genç Türkler arasında, yeterli bir anlayışla –ve yeterli bir samimiyetle– Osmanlılığı imkânsız bir fantezi olarak reddedenler vardı. (...) Müslüman ümmetinin mi yoksa Türk ulusunun mu özdeşlik temeli ve bağlılık mihrabı olacağı sorunu, o zaman en hararetle tartışılan konulardan biriydi."*[22]

Zaman içerisinde, Osmanlılığı bir fantezi olarak görenlerin düşüncesi doğrulanmıştır ve bu doğrulanmanın başlıca sebebi, Türkler dışındaki etnik gruplar arasında ulusçuluk akımlarının yayılmasıdır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan nüfusun bir ulus olmamasının sonucudur. Osmanlı İmparatorluğu'nda, *"... Mevcut olan, bir ulus değildi, bir imparatorluk fatihlerinin fethettikleri uluslar*

[20] Haktan Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 44.
[21] Kemal H. Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,** Çeviren Recep Boztimur, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s. 128**.**
[22] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 232.

üzerindeki bir hegemonyası idi. Egemen grubun sadık üyelerinin ödevi bu grubu –üstünlüğünü ya da, bu olmadığı takdirde, bizzat varlığını- onu tehdit eden tehlikelere karşı korumak idi."[23]

Osmanlı İmparatorluğunda III. Selim ile başlayan batılılaşmanın amacı, karşısında yıllardır gerilenen Batılı ülkelerin uyguladıkları yöntemleri ve kurumları kopyalamaktı. Akçura'ya göre; *"… Ecnebi devletlerin baskısından doğan zaruretlere karşı Osmanlı devletinin idarecileri tarafından alınan pratik ve ampirik siyasi, idari ve iktisadi tedbirlerin bütünüdür ki, Osmanlı tarihinde Tanzimat adını alır. Tanzimatın ayırıcı vasfı taklittir; Tanzimat ile Avrupa taklit olunmak istemiştir. (…) Tanzimatta taklit olunan şey, esaslardan ve usullerden çok pratik sonuçlardı."*[24]

Ortaylı'ya göre ise Tanzimat dönemi her şeye rağmen toplumu ileriye götüren ve çığır açan bir rol oynamıştır. Tanzimat dönemi, *"Trajik bir çözülmezliğin içten içe, ağır ağır kaynamasıyla tarihin ilerlediği bir zamandır. Bir toplumun kurumlarıyla, gelenekleriyle, devlet adamlarıyla kaçınılmaz bir yazgıya doğru ilerlediği karanlığın ve gafletin yanında fazilet ve aydınlığın ortaya çıktığı, çöküşle ilerleyişin boğuştuğu, Osmanlı tarihinin en uzun asrıdır."*[25]

Tanzimat döneminde Türkçülük, ciddi bir anlam kazanmamıştı, Türkler ve Türk dili üzerinde yapılan çalışmalar ise kültürel düzeydeydi. Tanzimattan sonra imparatorluğun Türk olmayan kesimlerinin elden çıkması ve Osmanlılığın bir siyasal seferberlik sloganı olarak gücünü kaybetmesine yol açmıştı. İmparatorluğun elinde kalan topraklardaki nüfus çoğunluğunun Müslüman ve Türk olması Türkçülüğü de çağdaş hedefler için bir slogan ve temel fikir akımı haline getirmiştir.[26]

Yüzyılın başında Türkçülük, Türk, Arap ve Fars dillerinden meydana gelen Osmanlı dilinin Türkçeleştirilmesi ile sınırlıydı. 19. yüzyılın ikinci yarısında Sırplar, Bulgarlar gibi Türk olmayan Osmanlıların ayrılıkçı *"milliyetçi"* hareketlere girişmesi ile bu akım önemli ölçüde hız kazanmıştı. Yine bu dönemde dilde reform hareketi

[23] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 232.
[24] Yusuf Akçura, **Türkçülük türkçülüğün tarihi gelişimi,** Türk Kültür Yayını, İstanbul 1978, s. 43.
[25] Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,**. 31.
[26] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, s. 73.

genellikle edebiyat, eğitim ve basın için bir amaç olarak görülüyordu. Türkçülüğün İttihat ve Terakki iktidarı yıllarında önem kazanmaya başlayan ikinci akımı, düşlenen daha geniş topraklarla üzerinde yaşanan Türkiye arasında bir köprü kurmayı amaçlayan Turancılıktı.[27]

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya'ya karşı savaştığı ve yenildiği 1878 sonrasında Rus Pan-Slavizmine karşı koymak amacıyla değil, aynı zamanda kendi uyrukları arasında daha güçlü bir dayanışma kurmak amacıyla, zamanla Pan-İslamcı bir ideolojiyi benimsemişti. Ancak, *"… Bu ideoloji, kaçınılmaz bir biçimde Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki uçurumu derinleştirdi. Ondokuzuncu yüzyılın sonlarında bir Türk ulusçuluğu yavaş yavaş ortaya çıkmaya başladı ve sonunda İslamcılık ile Osmanlıcılık düşüncelerinin önüne geçti. Ulusçuluk, siyasal ifadesini Jön Türklerde buldu, bir toplumsal evrim döneminin ve yabancı işgaline karşı zorlu bir bağımsızlık mücadelesinin ardından Türk ulusal devleti biçiminde 1923'te bütünüyle gerçekleştirildi."*[28]

Ünlü Türkçüler arasında yer alan Yusuf Akçura'ya göre Türkler; etnografya, filoloji ve tarih bilimleriyle ilgilenenlerin "Türk-Tatar", "Türk-Tatar-Moğol" diye bahsettikleri bir ırktan gelme, adetleri, dilleri birbirine karışmış olan kavim ve kabilelerin bütünüydü. İranlı ve Avrupalı bazı yazarların ve onlara uyarak bazı Osmanlı yazarlarının Tatar dedikleri Kazanlılar, Azerbaycanlılar, Kırgızlar ve Yakutlar da "Türkler" içinde yer alıyordu.[29]

Rusya'da 1876 yılında doğan Akçura, babasını kaybettikten sonra 1883 yılında annesiyle İstanbul'a gelmişti. Harbiye'de okuduğu dönemde 1897'de darbe girişimlerine katıldığı için tutuklanan ve Trablusgarp'a sürülen Akçura, buradan Paris'e kaçmış ve *"Osmanlı Devleti Kurumlarının tarihi Üstüne Bir Deneme"* adlı teziyle, Siyasal Bilgiler Yüksekokulu'nu bitirmişti. Paris'ten Rusya'ya geçen ve Kazan'da öğretmenlik yapan Akçura, bu dönemde Mısır'da çıkan Şûra-yı Ümmet ve Türk gazetelerinde imzasız makaleler yayımlamıştır. Akçura'nın 1904'te Türk

[27] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** s. 75.
[28] Karpat, **Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk,** s. 128.
[29] Akçura, **Türkçülük türkçülüğün tarihi gelişimi,** s. 33-34.

Gazetesinde çıkan "Üç Tarz-ı Siyaset" başlıklı makalesinde imparatorluğun önünde *"Osmanlıcılık"*, *"Panislamizm"* ve *"ırk esasına müstenit Türk Milliyetçiliği"* olduğunu savunmuştur. Türkler için, en uygun siyaset tarzının Türk Milliyetçiliği olduğunu öne süren Akçura, II. Meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a gelmiş, Darülfünun'da ve Mülkiye Mektebinde siyasal tarih dersleri vermiştir. Akçura, Türk Derneği ve Türk Ocağı'nın kurucuları arasında yer almıştır. Akçura, 12 Mart 1935'de İstanbul'da vefat etmiştir.[30]

Akçura'ya göre milliyetçilik, her kavim hatta kabilenin diğer kavim ve kültürlere karşı üstünlük iddiasından kaynaklanmıştır. Fakat, milliyet fikri, bu duygunun ve iddianın çok daha gelişmiş safhasıdır.[31] Akçura'ya göre, milletin "tam ilmi" denilebilecek bir tarifi yoktur. Milletlerin gerçekte ortaya çıkışına olduğu gibi, teoride tarifine de siyasi çıkarlar müdahale etmiş ve etkilemiştir. Teşkilatlanma ve kuruluş halinde bulunan her millet, mevcut şartlara ve hedef alınan gayeye göre milleti tarif etmiştir. Mesela; Almanlar ve Slavlar ırk ve dili, Fransızlar arzu ve iradeyi, İtalyanlar arazi ve dili milletin meydana gelişinde ve devamında en esaslı etken olarak almışlardır.[32]

Akçura, milliyetçiliğin toplumlar üzerindeki etkisini ise şöyle ifade ediyordu: *"Milliyet fikrinin etkisi altına girmeye başlayan bir kavim, derhal bu fikri realitede tamamiyle gerçekleştirmeye kalkışmaz, kalkışamaz; gayeye erinceye kadar geçilecek bir hayli merhaleler, yapılacak birçok işler vardır. Milliyet fikri aşılanmış bir kavim, kendi milletiyle ilgili kültürel olaylara büyük bir değer vermeye başlar. Kültürel olayların en önemlisi, dildir. Kendi dilinin ciddi incelemeleri ile uğraşan, kendi dilinin bağımsızlığı ve gelişmesine usulü ile çalışan kavimlerde milliyet fikrinin varlığına, hiç olmazsa millet duygusunun çok kuvvetli olduğuna hükmedilebilir."*[33]

Ziya Gökalp ise Türkçülüğün kaynağını Avrupa'da görmüştü. Gökalp, bu konuda, *"Türkçülüğün ülkemizde ortaya çıkışından önce, Avrupa'da Türklükle ilgili iki hareket belirdi. Bunlardan birincisi, Fransızcada Turquerie denilen*

[30] (Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=160, 15 Şubat 2012.
[31] Akçura, **Türkçülük türkçülüğün tarihi gelişimi,** s. 34.
[32] Akçura, **Türkçülük türkçülüğün tarihi gelişimi,** s. 35.
[33] Akçura, **Türkçülük türkçülüğün tarihi gelişimi,** s. 36.

"Türkseverlik" yani Türk hayranlığıdır. Türkiye'de yapılan ipekli ve yün dokumalar, halılar, kilimler, çiniler, demirci ve marangoz işleri, ciltçilerin, yazı süslemecilerinin (tezhipçi) yaptıkları ciltler ve süslemeler, mangallar, şamdanlar v.b…. gibi Türk sanat eserleri çoktan Avrupa'daki sanatseverlerin ilgi ve dikkatini çekmişti. Bunlar, Türkler'in eseri olan bu güzel şeyleri binlerce lira vererek toplarlar ve evlerinde bir Türk salonu ya da Türk odası meydana getirirlerdi."[34]

Gökalp'in iddiasına göre, Avrupa'da ortaya çıkan ikinci akıma da Türkoloji adı veriliyordu. Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da, Fransa'da ve İngiltere'de birçok bilim adamı; eski Türklerle, Hunlarla, Moğollarla ilgili tarihi ve arkeolojik araştırmalar yapmağa başlamışlardı. Araştırmalarda, Türkler'in pek eski bir millet olduğunu, çok geniş bir alanda yayılmış bulunduğunu ve çeşitli zamanlarda dünyaya hakim olan Cihangir Devletler ve yüksek medeniyetler meydana getirdiğini ortaya koymuşlardı. Gerçi bu sonuncu incelemelerin konusu Doğu Türkleri'ydi. Fakat, ülkemizdeki bazı düşünürleri etkiliyordu.[35]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılında, "*Bir İslam milleti için kimlik yaratma"* sorunu dört farklı ulusçuluk tanımıyla dile getirildi. Bunlardan birincisi olan imparatorluk "*milliyetçilik"*i, kaynağını Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünden alıyor ve birbiriyle çelişen ve hatta rekabet içinde olan Batılılaşma ile İslamcılık'tan etkileniyordu. Türkçülük, Kırım, Kazan ve Azerbaycan'da Rus Çarlığı'na karşı ulusal özerklik için mücadele eden muhalif güçlerin etkisi altındaydı. Bilimsel ulusçuluk denilebilecek bir yaklaşımdan besleniyor, sosyoloji ve diğer milletlerle kültürel rekabet anlayışından güç alıyordu. "*Bütün bu akımlar birleşerek Türk ulusçuluğunu yarattılar. Ve bu yaratılmış Türk ulusçuluğu başarılı bir Kurtuluş Savaşından destek gördüğü için Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu, imparatorluk ve sömürgecilik karşıtı mücadele veren ulusçuluğu ön plana çıkarmış oldu."*[36]

Ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin temelinde de doğal olarak, ulusçuluğun Türklere uyarlanmış hali olan Türkçülük bulunmaktadır. Ancak

[34] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1989, s. 9
[35] Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** s. 9.
[36] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** s. 76.

"…Osmanlı-Türk aydınlarına göre ulusçuluk ve Türkçülük bazen birbirlerini tamamlayan bazen de birbirleriyle çelişen iki ideoloji idiler. Başlangıçta ırk, ulusun tanımlanmasında bir analiz birimi olarak kabul edilmiyordu ve millet kavramının dini bir anlamı vardı. Aslında hem "milliyetçilik" hem de Türkçülüğün açıkça tanımlanması ve sonra da kamu oyuna sunularak tarih yazımı ile bütünleşmesi gerekiyordu."[37]

"Türkçülük, Türk milletini yükseltmek demektir." diyen Gökalp'in "millet" tanımı ise "*…Millet, dil, din ahlâk ve bütün güzel sanatlar bakımından ortak olan, yani aynı eğitimi almış bulunan kişilerden oluşan bir topluluktur.*"[38]

Türk ulusçuluğunun temeli ve adının dayandığı 'Türk' kelimesi ilk olarak Baykal gölü yakınlarındaki Orhun kitabelerinde, olasılıkla bir boy ya da boylar topluluğunun adı olarak kullanılmıştır. *"Tarihte ilk "Türk" adı Orhun Yazıtları'nda "Türük" olarak geçiyor. Devletine bağlı halk, teba, güçlü kuvvetli ulus anlamında. Kaşgarlı Mahmud'a (veya Türk Efsanesine) göre Tanrı'nın koyduğu Türk adı; gençlik, sağlık ve olgunluk anlamına gelirmiş."*[39]

Türklerin MÖ3500 yıllarında İran üzerinden Anadolu'ya indiklerini indiklerini ifade eden Türkeş-Günay'a göre, Sümerce Türkçe'nin dahil olduğu Altay eklemeli-bitişken dil grubuna aittir ve Türk kelimesi de ilk kez Mezopotomya'da kullanılmıştır. Buna göre, Akat imparatorlarından Naram-sin'in MÖ2200'lerde Anadolu'ya yaptığı seferi anlatan metinlerde, savaştığı krallardan birisinin *"Türk kralı İlşu-Nail"* olduğundan bahsedilmektedir. *"Bu bilgiden günümüzden 3800 yıl önce Türklerin Anadolu'da bulunduklarını ve "Türk" adıyla anıldıklarını öğreniyoruz."*[40]

Meserve ise Türk isminin ilk kez MS Çin vakayinamelerine göre, Moğolistan'da A-shih-na isimli bir barbar klanın feodal efendilerine karşı isyan edip

[37] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** s. 72.
[38] Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları,** Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul 1989, s. 27.
[39] Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları,** Kültür Bakanlığı, Ankara 1993, s. 22.
[40] Umay Türkeş-Günay, **Türklerin Tarihi,** 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 30.

bağımsızlığını ilan etmesi ve kendilerine Türkler denmeye başlaması ile kayıtlara geçtiğini belirtmektedir. Söz konusu klanın kurduğu imparatorluk kısa ömürlü olmakla beraber, kuzey Çin'den Karadeniz'e kadar sınırlarına eriştiği Çin, İran ve Bizans imparatorlukları üzerinde ciddi etkilere yol açmıştır. *"Bu imparatorlukların hepsinde de onları tanımlamak için "Türki" adının çeşitli formları kullanılmış ve bu isim daha sonraki dönemlerde onların ardından gelen Türki kabile birliklerine de verilmiştir."*[41] Meserve, Ortaçağ'daki bazı kaynaklarda, Türkler için "Teucri" denildiğini ve bu kelimenin Truvalı ile eş anlamlı olarak da kullanıldığını, İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından sonra Papalık elçisi olarak Bizans'ta bulunan Kiev Kardinali İsidore'nin, mektuplarında Türkler için *"Turci"* ve *"Thurci"*, İstanbul için ise *"Turcopolis"* kelimesini kullandığını ifade etmektedir.[42]

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türk adı göçerler ve Yörükler için "kaba ve cahil" imasını taşıyan olumsuz bir terim olarak kullanılmış, bir ulus adı olarak ise ilk kez şair Mehmed Emin (Yurdakul)'un 1897 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yayımlanan Türkçe Şiirler isimli eserinde yer almıştır.[43]

Lewis'e göre *"Türkler, Türkçe konuşan ve Türkiye'de yaşayan bir millettir."* sözünde bir orijinallik görünmez, fakat bu fikrin Türkiye'ye girişi, yayılışı, tüzel bir varlık ve devlet olma niteliğinin bir ifadesi olarak *"Türk halkı tarafından nihai olarak kabulü, modern çağın, geçmişin sosyal, kültürel, ve siyasal geleneklerinden köklü ve sert bir ayrılışı kapsayan büyük devrimlerinden biri olmuştur."*[44] Anadolu'ya Türk adı, Türkler tarafından fethinden sonra Avrupalılarca verilmiştir. Mesevre, *"Turchia"* kelimesinin ise Boğaz'ın doğu kıyısını ifade etmek üzere 15. yüzyılda Cenovalılar tarafından kullanıldığını belirtmektedir.[45]

Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe dili ve bu dili konuşan bir halk bulunmaktaydı ve hatta devletin kurucu unsuruydu. Bununla beraber, etnik bir terim olarak Türk kelimesi az kullanılmış, Türkçe de yönetim katında Arapça ve

[41] Margaret Meserve, **Türk,** Ceviren: Mehmet Tanju Akada, April Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 36.
[42] Meserve, **Türk,** s. 53-67.
[43] Ahmet Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Kültürel Sınırları (1919-1938),** İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010, s. 66-67.
[44] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 1.
[45] Meserve, **Türk,** s. 69.

Farsça'dan alınan kelime ve kurallarla Osmanlıca adı verilen bir dile dönüşmüştü. "*Modern anlamda Türk milleti fikri, önce ondokuzuncu yüzyıl ortalarında ortaya çıktı. Bunun gelişmesinde bir çok etkenlerin katkısı oldu: Türkiye'deki Avrupalı sürgünler ve Avrupa'daki Türk sürgünler; Avrupa'daki Türkoloji araştırması ve onun Türk kavimlerinin eski tarihi ve uygarlığı hakkında ortaya çıkardığı yeni bilgi (…) Önce bu fikirler dar bir aydınlar çevresiyle sınırlı kalmıştı. Fakat gittikçe geniş ve derin bir şekilde yayıldı ve sonunda, Cumhuriyetin ülkesi ve halkı için Türkiye ve Türk adlarının ilk kez resmen kabulü bu fikirlerin zaferini sembolleştirdi. Türk özdeşlik duygusunun büyümesi, İslami uygulama ve gelenekten uzaklaşıp Avrupa'ya yönelen hareketle bağlantılı oldu.*"[46]

Türkiye'de ulus devleti kuran Mustafa Kemal Atatürk'ün millet tanımı ise "*... Zengin bir hatıra mirasına sahip bulunan; Beraber yaşamak hususunda müşterek arzu ve muvafakatta samimi olan; Ve sahip olunan mirasın muhafazasına beraber devam hususunda iradeleri müşterek olan insanların birleşmesinden vücuda gelen cemiyete millet namı verilir.*"[47] şeklindedir. Atatürk'ün Türk milleti tanımı ise oldukça kısadır ve "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir.*"[48] Bu kısa tanımın uygulamadaki sonucu ise, yeni ulus devletin yayılmacılık emellerinin olmaması, amaç ve çalışmalarını Türkiye ile sınırlandırmasıdır. Bu politika Lewis'in cümlelerine şöyle yansımıştır:

"*... [Mustafa Kemal] Savaş biter bitmez Yunanlılarla, insafsız fakat etkin bir nüfus değişimi yoluyla eski anlaşmazlıkları çözümli[e]yerek barış yatptı [yaptı]. Boğazların gayri askeri hale getirilmesini, ancak yıllarca sonra görüşme ve anlaşmayla sona ermek üzere, kabul etti. Bütün dış tutkuları ve bütün Pantürkist, Panottoman ve Panislamik ideolojileri reddederek, bilinçli bir şekilde eylemlerini ve umutlarını andlaşmada tanımlanan ulusal topraklarla sınırladı ve hayatının geri kalan kısmını çetin, yorucu ve zahmetli yeniden kuruluş ödevine adadı.*"[49]

[46] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 2-3.
[47] Gazi Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri),** Hazırlayan: Nurer Uğurlu, 3. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 34.
[48] Gazi Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri),** s. 23.
[49] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 255.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki din ve hanedan bağlılığını esas alan siyasi-kültürel sistemin değiştirilmesi ve bunun tamamlayıcı adımları olan Hilâfet ve saltanatın kaldırılması, din birlikteliği yerine Türk etnik kökene dayalı bir ulus devletin kurulması çalışmaları başlamıştır. Ulusçuluk, Kurtuluş Savaşı döneminde din birlikteliğine dayalı etnik çoğulculuğa dayanırken, yeni devlette yerini etnik türdeşliğe dayalı Türklük anlayışına bırakmıştır. Gellner'in *"... eğer siyasal birim yönetenler, yönetilen çoğunluğun ulusundan başka bir ulusa aitseler bu ulusçular açısından oldukça çarpıcı bir biçimde siyasal ahlâkça hoş-görülemeyecek bir aykırılık demektir."* [50] ifadesiyle dile getirdiği olgu, Türkiye Cumhuriyeti için de söz konusu olmuştur. Türklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu ve asli unsuru olarak kabul edilmelerine rağmen, Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu ile bütün bağını koparmaya çalışmıştır. *"Genç Cumhuriyetin önderleri, imparatorlukla aralarına kesin bir sınır çekme savıyla ortaya çıkarlar."*[51]

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bu tutumu Yunanistan Başbakanı Venizelos tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: *"Türkiye'nin bizzat kendisi -yani yeni Türkiye- Osmanlı İmparatorluğu fikrinin en büyük düşmanıdır. Yeni Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu hakkında tek bir şey dahi duymak istememektedir. [Cumhuriyet Türkiyesi] homojen bir Türk milli devletini kurmaya çalışmaktadır. [1922'de yaşadığımız] Küçük Asya felaketinden sonra ve neredeyse Türkiye'deki bütün milletdaşlarımızın Yunan topraklarına gelmesi [sonucunda] Biz de zaten benzer bir işle uğraşıyoruz."*[52]

Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesinin ardından, Türkiye'de gayrimüslim olarak İstanbul'da az sayıda Rum, Güneydoğu'da özellikle Mardin'de Süryaniler, çoğunluğu Marmara bölgesinde olmak üzere Museviler kalmıştır. Nüfusun tamamına yakını Müslüman ve yine çoğunluğu anadili olarak Türkçe'yi konuşanlardan oluşmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması; Osmanlıcılık,

[50] Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, s. 19–20.
[51] Gümüşoğlu, **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, s. 11.
[52] Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları**, 9. Baskı, lletişim Yayınevi, İstanbul, 2009, s. 22.

Komünizm, Pan-İslamizm, Pan-Türkizm gibi uluslararası nitelik taşıyan fikir akımlarının etkisini azaltmış ve Türkiye Cumhuriyeti, "Kemalist ulusçuluk" üzerine kurulmuştur. Kemalist ulusçuluğun, diğer ulusçu akımlardan en önemli farkı ise yayılmacı olmamasıdır. *"... Kemalist ulusçuluğun mülki açıdan izlediği içe doğru "büzülmeci" politika, her türlü irredentist niyete set çekti. İlk defa Balkan Savaşları sonunda (1913) imzalanan barış antlaşmasıyla çizilen ve Milli Misak'la teyid edilen sınırlar, yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin değişmez sınırları oldu."*[53]

Keyder'e göre, "modernleştirmeci Türkler modernleşmeyi Batılılaşma ve Avrupa uygarlığında bir yer edinmekle özdeşleştirmişlerdi. *"Modernlik onların kavrayışında bütünsel bir projeydi; Avrupa'yı modern kılan kültürel boyutların tümünü kucaklayıp içselleştiren bir proje. Onlar sadece akılcılığı, bürokratikleşmeyi ve örgütsel etkinliği artırmakla yetinmiyor, laikliği, bireyin özerkliğini ve kadın-erkek eşitliğini sağlamak için bir toplumsal dönüşüme de ihtiyaç duyuyorlardı. Bu proje yerel kültüre ancak folklor çerçevesine sığabilecek kadar biri yer tanıyor, modernlik kavramının saflığının "İslami" ya da "Türk" gibi bir niteleyici sıfatla bozulmasını kabul etmiyorlardı."*[54]

Türkiye'nin yeni yöneticileri Osmanlı devlet yapısını ortadan kaldırmamış, sadece birkaç farklı kadroyla onun yerini almıştı. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Hıristiyan nüfus büyük ölçüde sınır dışı edilmişti. Büyük toprak sahiplerinin olmaması dolayısıyla, iktidarı elde etmeye dönük mücadele, bürokrasinin farklı kesimleri arasındaydı. "*Devletin sınıfsal temelinde devrimci bir değişiklik olmayınca devlet sınıfı ile kitleler arasındaki temel ayrım pekişti. Cumhuriyet devletinin, kuruluşuna yol açan savaş sırasında edindiği maddi kaynaklar da konumunu güçlendirdi. I. Dünya Savaşı ve Yunanistan'la savaş boyunca Müslüman olmayan nüfusun saf dışı bırakılması ve dışarı sürülmesiyle, onlardan kalan mülklerin yanısıra boşalan mevkiler de yeni devletin, geri kalan nüfusa dağıtabileceği çeyizine*

[53] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"**, s. 101-102.
[54] Çağlar Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik,** Editörler: Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Dördüncü Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 39.

katıldı. Bu dağıtım hem yerli bir burjuvazinin yaratılmasını hızlandırmaya, hem de onları devlete borçlu kılmaya yaradı."[55]

"Milliyetçiliğin "kolektiviteyi bir topluluk olarak yeniden tanımlamaya" çalıştığını belirten Keyder'e göre, *"Türk milliyetçiliği, yeni topluluğun incinebileceğini ve hasmane dış güçlerden dolayı tehlike altında yaşadığını özellikle vurguladı. Devlet, topluluğu korumak için cesur ve yılmaz olmalıydı. Öngörülebileceği gibi, bu koruma içerideki aykırı seslerin de yasaklanmasını gerektiriyordu. Otoriterlik devletin meşruiyet ilkesi olarak kolektivist milliyetçiliğe dayanmanın zorunlu sonucu haline geldi."*[56] Yeni toplum projesinin CHP-devlet özdeşliği ekseninde gerçekleştirilmeye çalışılırken, *"... yeni toplum projesinin doğal bir uzantısı olarak, siyasal ve toplumsal haklar kısıtlandı. Siyasal katılım, ancak iktidardaki tek partinin meşruiyetini belli dönemlerde onaylamakla sınırlı kalacak kadar cılız, yurttaşlık statüsü de bu statüyü sorgulamayacak bir birey profili oluşturmaya yönelik olacak kadar tekdüze tutuldu. Ve bütün bu sınırlamalar, bir ulus devlet amacına yönelmenin gerekliliği olarak dayatıldı"*[57] Ulus devlet amacına yönelme gereğinin dayatılmasının sonucu ise toplumda bazı kesimlerin düşman ilan edilmesi ve dışlanmasıdır.

Öte yandan; Türk toplumundaki geleneksel örgütlenmenin mahiyeti, insanlar arasındaki ilişkilerin karşılıklı anlaşma yoluyla kurulduğu, "rıza" (consensus) öğesine dayalı değil, merkezin çevreyi denetlemesi üzerine kuruludur. Türkiye'de *"Batı demokrasinin gelişimi açısından önemli bir yeri bulunan devlete (merkeze) karşı halktan (çevreden) gelen başkaldırı ve muhalefet hareketlerinin sistemleşmiş ve kurumsallaşmış bir "muhalefet geleneği"ni yaratmış olmasına karşılık; özünde otoriteye boyun eğmeyi vurgulayan Sünni İslam geleneğinin egemen olduğu Osmanlı-Türk toplumunda böyle bir şey gerçekleşmemiş"*[58] olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetim yapısını devir alan Türkiye'nin yeni yöneticileri, gerek

[55] Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", s. 42.
[56] Keyder, "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", , s. 49.
[57] M. Çağatay Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları,** 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 5.
[58] Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi,** 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 17.

ulus devleti kurma gerekse toplumdaki muhalefeti bastırma konusunda büyük zorluk yaşamamışlardır. Cumhuriyetin kurulmasından iki yıldan az bir süre sonra yaşanan Şeyh Sait ayaklanmasının kısa sürede bastırılabilmesi, örgütlü muhalefet olmamasının bir sonucudur.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, *"… Kemalistler, Anadolu'da yüzyıllardır birlikte yaşayan çok sayıda etnik gruptan oluşan halkı, çeşitli alt kimlikleriyle değil de bir üst kimlikle tanımlamışlardır."*[59] Ülkedeki gayrimüslimlerin Türkleştirilme programının hedefi olması, Kemalist ulusçuluğun yayılmacı nitelik taşımaması; ulusal birliği sağlamak ve 'biz'i vurgulayabilmek için *"öteki"* üretme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. *"Azınlıklar ve Kürtler meselesi, akla, her kimlik gibi milli kimliğin de oluşturulmasına kilit işlevi olan 'Öteki' imgesini getiriyor. (Malum, her kimlik bir farktır, hususiyettir; ve bu fark, bir başkasına, kendinden başka bir şeye nazaran teşhis ve tasvir edilir.) Türk milli kimliğinin Öteki-imgesinin Kürtler veya azınlıklar olduğunu söylemek zordur. İlginç olan, bu Öteki-imgesini 'hariçte" de bulmanın zor olmasıdır. Öyle ki Cumhuriyet'in ilk döneminde, yukarıda değinilen soyut "ecnebi" fobisinin berisinde, güçlü ve somut bir "dış düşman" imgesi bile yoktur."*[60]

Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonucunda, Anadolu ve Trakya'nın Türkiye sınırları içerisindeki bölümü neredeyse bütünüyle Müslüman nüfusun yaşadığı bir yer haline gelmişti. Kurtuluş Savaşı sırasında, ülkeyi düşmanlardan kurtarmaya yönelen ulusçuluk, *"... Kemalist dönemde içe yönelmiş, gayrimüslim unsurlardan arındırılmış, homojen bir ulus devlet kurma amacına paralel olarak, Anadolu'da kalmış olan Hıristiyan toplululuklar Türkleştirilme programının hedef kitlesinin başında yer aldılar."*[61]

Çağatay'a göre, yeni ulus hakim etnik topluluk olan Türkler üzerine temellendirildi. Kurtuluş Savaşı'nda ve Cumhuriyetin ilk yıllarında birleştirici harç olarak görülen din, 1920'lerin sonuna kadar toplumsal ve siyasal alandan tasfiye edildi. Türklerin, ülke içinde tek hakim unsur olmasını sağlayacak politikalar

[59] Gümüşoğlu, **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, s. 13.
[60] Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazarlık İslamcılık,** Birikim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2009, s. 39.
[61] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"** s. 109.

üretildi.[62] Türkiye Cumhuriyeti'nin, bu doğrultuda oluşturmaya çalıştığı ulus ya da topluma karşı *"öteki"* oluşturma çabasının öznesi ise; *"... Kürtler, Müslüman ve gayrımüslim azınlıklar ve onların yanısıra "avam"dır. Velhasıl, Türk milli kimliğinin Öteki-imgesi, Türkiye'nin tarihsel-toplumsal gerçekliğine içseldir. Öteki-imgesinin, tikel Öteki-kimlikleriyle ilgili tasavvurlara biçim veren somut kalıbı ise "Eski Türkiye"dir. Yani Osmanlı'dır; dini dünya görüşünün çerçevelediği eski medeniyettir."*[63] 'Avam'ın içinde İslam kurallarının kamusal alanda da hakim olmasını isteyen ya da o şekilde sunularak, *"Gerici"*, *"mürteci"* olarak nitelendirilen Sünni Müslümanlar ile devletteki Türk vurgusuna itiraz eden Kürtler, İslam'ın Sünni mezhepleri dışında kalan Aleviler bulunmaktadır. Türkiye'de Aleviliğin merkezi ise Dersim bölgesidir.

Kaynaklarda bir atıfta bulunulmamış olsa da, devletin ismini doğrudan Türk etnik grubuna atıfla adlandırılmasının da Kürt-Türk ittifakının sona ermesinde etkili olduğu düşünülebilir. Anadolu'yu Osmanlılar *"Diyar-ı Rum"* olarak adlandırmıştı. "Türkiye" ifadesi, bu coğrafya için Avrupalı Hıristiyanlar tarafından kullanılan bir ifadeydi. *"Genç Osmanlılar, Türklerin ülkesi anlamına gelen Farsça "Türkistan" kelimesinin tercih etmişlerdi. Fakat bu isim Orta Asya için kullanıldığından, Türkiye adıyla ikame edildi ve bu isimlendirme Cumhuriyetin ilanıyla, 1923'te resmîyet kazandı. Aslında 1921 Anayasası yeni devleti "Türkiye" olarak daha önce adlandırmıştı."*[64]

Ülkenin adının doğrudan bir etnik gruba atıfta bulunmasıyla da, devletin asli unsurunun Türk etnik grubu olacağı kesinleşmiş oldu. Her ne kadar, Mustafa Kemal Atatürk, *"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir"*[65] dese de, Kürtler kendilerini aynı şekilde adlandırmak istemeyebilirlerdi. Türkçe'den farklı dil konuşan Müslüman topluluklar, ulusal birliği sağlamaya ve Türkleştirme yönelik çabaların hedefi oldular. Gayrimüslim azınlıklar ise devlet memuru olabilmek için getirilen "Türk" olma şartı yüzünden kamu hizmetlerinden dışlandı.

[62] Okutan, **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, s. 5.
[63] Bora, **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazarlık İslamcılık**, s. 41-42.
[64] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin...**, s. 68.
[65] Gazi Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler** s. 23.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki din ayrımına dayalı millet sistemi; benzeşmeyi değil, farklılıkları korumayı öngörmekteydi. Bu yapılanma, ulusçuluk hareketlerinin yaygınlaşmasına kadar, gayrimüslim tebaanın ayaklanmasını önlemiştir. Ancak, farklılıkların korunması, ulusçuluk akımının yaygınlaşmasını kolaylaştırmış ve devletin dağılması sonucunu getirmiştir. "*... Hemen bütün gayrimüslim milletler Osmanlı Devleti aleyhine dış bağlantılar içine girmişler ve sürekli bir mücadelenin tarafı haline gelmişlerdir. Bu durum, Türk ulusçu reformistlerini, millet sisteminin kesin olarak ilga edilmesi gereğine inandırmıştı.*"[66] Türk ulusçu reformistlerinin, gayrimüslimlere benzer bir dini örgütlenmeye sahip olmasalar da, Osmanlı İmparatorluğu döneminde denetim altına alınamayan Dersim bölgesi için de aynı düşünceyi taşıdıklarına şüphe yoktur.

2.1.2. Toplumda Yeni Düzen

Türkiye Cumhuriyeti'nin modern bir ulus devlet olabilmesi için toplumda köklü değişiklerin yapılması, Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen farklı bir yapılanmaya gidilmesi gerekmektedir. Bunun şartlarının başında ise din ve devlet işlerinin ayrılmasını ve hiç kimseye inancından dolayı bir imtiyaz tanınmamasının öngören laikliğin benimsenmesi, toplumun geçmişle bağlarını koparacak değişikliklerin yapılması, kısacası topyekûn Batılılaşmayı sağlayacak değişikliklerin yapılması yoluna gidilmiştir. Bu düzenlemelerin yapılabilmesi için daha sonra yer verilecek olan Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri, değişiklere karşı toplumdan gelen tepkilerin bastırılmasında büyük kolaylık sağlamıştır.

2.1.2.1. Hilâfetin Kaldırılması

Yeni Türkiye devletinin cumhuriyet ile yönetilen bir ulus devlet olacağı, Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkmıştı. Hem 20 Ocak 1921'de kabul edilen Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda *"İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisi'nde tecelli ve temerküz eder"* ifadesi bulunmaktaydı. Hem de, TBMM, saltanatın kaldırılmasını öngören kararında,

[66] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"** s. 58.

"Türkiye halkı Hakimiyeti Şahsiyeye müstenit olan İstanbul'daki şekli hükümeti 16 Mart 1336 (1920) den itibaren ve ebediyen tarihe müntakil addeylemiştir" ifadesini kullanmıştı. Kararda, Hilâfetin Osmanlı Hanedanı'na ait olduğu kabul ediliyordu. Fakat halife Meclis tarafından hanedanın Türkiye devletine dayandığı ve Meclis'in halifeyi Osmanlı hanedanı arasından *"aklen ve ahlâken erşat ve eslah olanı"*nın halife seçileceği yer almıştı.[67]

Mustafa Kemal, Hilâfet'le ve geçmişle bağları kopartmakta ve Cumhuriyet rejimini yerleştirmekte kararlıydı. Çünkü O'na göre, *"... kuvvetinin ve salahiyetinin, Allah'tan geldiğini ve yalnız ona karşı, ahirette hesap verebileceğini farzeden devleti, memleketi mevrus bir malikane kabul eyleyen, bir hükümdar, her türlü kayıttan kendini vareste görür. Böyle bir idarede, milletin benliği hürriyeti mevzubahs dahi olamaz. Binaenaleyh, salâhiyeti mahdut dahi olsa, hükümdarlık şekli, demokrasiye, hakimiyeti milliyet prensibine mutabık değildir."*[68] Bu düşünce doğrultusunda saltanat daha önce kaldırılmış, sıra Hilâfetin kaldırılmasına gelmişti. Bu ise ülkede laik bir devlet düzeni kurulmasının başlangıcı olacaktı.

Kurtuluş Savaşı'nı yürüten TBMM'de her etnik kökenden ve toplumun her kesiminden milletvekili vardı ve ortak noktaları Müslümanlık, amaçları Anadolu'yu işgalden kurtarmaktı. Osmanlı'daki Meclis-i Mebusan'ın aksine, Meclis'te hiç gayrimüslim milletvekili yoktu.*"Kemalistler, 1923'te siyasal mücadeleye başladıkları Büyük Millet Meclisi'nde azınlıktılar. Ne var ki Mustafa Kemal Paşa'nın saygın önderliği ve Kurtuluş Savaşı'nın kahramanı olarak kazandığı saygınlık Kemalistlere büyük avantaj sağladı. Gerek İslamcı gerekse liberal "Batıcı" olan muhaliflerinin, sultanlığı yeni bir biçimde restore etmek için Meclis'i yönlendirdiklerini gördüklerinde, tepkileri 1 Nisan 1923'te Meclis'i dağıtmak oldu."*[69]

Aydın milletvekili Esad Efendi'nin 1 Nisan 1923 tarihinde Meclis'e verdiği ve 120 milletvekilinin imzaladığı teklifte seçimlerin yenilenmesi istenmişti. Teklif,

[67] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 258-259.
[68] Gazi Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri),** s. 56.
[69] Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 69.

16 Nisan 1923'teki toplantıda kabul edilmiş ve milletvekilleri seçim bölgelerine dağılmıştı. [70]

Yeni oluşturulan Meclis'in yeni üyeleri arasında, Mustafa Kemal başkanlığında oluşturulan seçim kurulunun belirlediği liste dışından sadece daha sonra Cumhuriyet Halk Fırkası'na geçecek olan Eskişehir milletvekili Emin (Sazak) ve Gümüşhane milletvekili Zeki (Kadirbeyoğlu) yer alabilmişti. Böylece *Mustafa* Kemal ve arkadaşlarının devletin nasıl yönetileceğine karar vermek için daha rahat hareket etmeleri imkânı doğmuştur.

Hilâfetin kaldırılması, Meclis'in bu yeni yapısı sayesinde, TBMM'de 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen 431 sayılı Hilâfetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaniye'nin Türkiye Cumhuriyeti Memalik-i Hariciyesine Çıkarılmasına Dair Kanun ise Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 57 arkadaşının teklifi üzerine çıkarılmıştır. Kanun teklifinin konusunda 2 Mart 1924 tarihinde TBMM Başkanlığı'na verilen önergeye göre, asırlardan beri Türk milletinin felaketine sebep olan hanedanın Türkiye'nin varlığı için tehlike oluşturduğu tecrübeyle anlaşılmıştı. Önergede, *"... Esasen hilâfet, imarat evaili islâmda Hükümet mâna ve vazifesinde ihdas edilmiş olduğundan"* teklifin derhal ve acilen kabul edilmesi istenmekteydi.[71]

Teklifin TBMM'de görüşülmesi sırasında yoğun tartışmalar yaşanmıştır. Tartışmalarla ilgili meclis zabıtları 40 sayfadır. Tartışmalar sonunda, sadece ikinci maddede küçük bir değişiklik ile teklif kanunlaşmıştır.[72] Kanun'un 1. maddesi, *"Halife haledilmiştir. Hilâfet, Hükümet ve Cumhuriyet mâna ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan hilâfet makamı mülgadır"* hükmünü taşımaktadır. 2. madde ile hanedanın bütün mensuplarına Türkiye'de yaşama yasağı getirilmiş, 3. maddede, ülkeyi 10 gün içinde terk etmeleri şart koşulmuş, 4. madde ile vatandaşlık hakları kaldırılmış, 5. maddede, Türkiye'deki gayrimenkullerini tasarruf edemeyecekleri belirtilmiş, 6. madde ile kendilerine bir defaya mahsus para verileceği, 7. maddede padişah dışındakilerin gayrimenkullerini bir yıl içinde tasfiye edebilecekleri

[70]Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü-Bugünü**, Pınar Yayınları, Dördüncü Baskı, İstanbul, 2008, s. 44.
[71] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 7, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 3.3.1340, s. 27-28.
[72] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, Cilt: 7, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 3.3.1340, s. 29-69.

belirtilmiştir. Kanun'daki 8-11. maddeler, Padişahlık etmiş olanların her türlü mal varlığına el konulması ve bunların idaresi ile ilgilidir. 12. madde, kanunun yayınlandığı tarihte geçerli olacağını, son madde ise İcra Vekilleri Heyeti tarafından yürütüleceğini belirtmektedir.[73]

Ancak, kanun Resmî Cerde'de yayımlanmadan yürürlüğe konulmuştur. *"...Ertesi sabah şafakta, üzgün Abdülmecit bir arabaya konup Doğu Ekspresi (Orient Express)ne bindirilmek üzere bir tren istasyonuna gidişinin gösterilere sebep olabileceği büyük Sirkeci garına değil, şehir dışında küçük bir istasyona götürüldü."*[74]

Halifeliğin kaldırılması sadece Türkiye'de milliyetçiliğin yükselişinin bir sonucu değildi. Muhalifleri, Türkiye'nin diğer İslam ülkeleri karşısındaki bağımsızlığını ve egemenliğini kısıtlamak için kullanabileceklerini düşündükleri bir odak noktasından mahrum bırakmayı amaçlıyordu. Bu yönüyle, Kemalistlerin iktidarlarını pekiştirmeye çalıştıkları siyasi bir savaşta açılan ilk ateşlerden biriydi.[75]

Lewis'e göre, Türkiye'deki muhafazakar muhaliflerin, Halifeliğin kaldırılmasına, Türk ulusunun İslami geçmişi ve imparatorluk geçmişi ile olan bağlarını ve uzun süre liderlik yapılan Müslüman dünyasıyla bağları koparacağı gerekçesiyle itiraz etmişlerdir. Lewis, *"Mustafa Kemal, Hilâfette geçmişle bir İslamlıkla bir bağ görmekte muarızlarıyla aynı kanıdaydı, İşte açıkça bu nedenledir ki bu bağı koparmağa kararlıydı"*[76] demektedir. Ayrıca, *"Ulema, geçmişte bir çok kereler reformcuların işini geciktirmiş veya bozmuştu; Mustafa Kemal, onların kendi devrimini engellememesi gereğinde kararlıydı. Hilâfetin kaldırılması, onların bütün hiyerarşik örgütüne ezici bir darbe idi."*[77]

---

[73] "Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun"**,** (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/ KANUNLAR_ KARARLAR/ kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200431.pdf., 16 Şubat 2012.
[74] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 263-264.
[75] Andrew Davison, **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** Çev. Tuncay Birkan, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 220.
[76] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 262-26.
[77] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 264.

Öte yandan, Türkiye'deki Müslüman etnik gruplar arasında en önemli bağı oluşturmaktaydı. Devletin Türk etnik unsuruna dayalı olacağının anlaşılmasının yanısıra, Hilâfet'in de kaldırılması, Türk ve Kürtler arasındaki ayrılığı keskinleştirmiştir: Bu durum, bir yıl sonra doğusunda, Şeyh Sait liderliğindeki ayaklanmanın temel motiflerinden birisini oluşturmuştur.

2.1.2.2. Laiklik, Eğitim ve Hukuk Düzeninin Köklü Değişimi

İkinci Meclis, 13 Ekim'de Ankara'nın başkent yapılmasını kabul etmiş, 29 Ekim'de ise Cumhuriyet'in kurulduğunu ilan etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı, Türkiye'nin modernleşmesi ve batılılaşmasında en önemli aşamayı oluşturmuştur. Böylece, Sultan III. Selim zamanında başlayan; 1839 yılında Tanzimat Fermanı, 1856 yılındaki Islahat Fermanı, 1876 yılında ilk anayasanın ilanı ve Meclis-i Mebusan'ın açılması, 1908 yılındaki II. Meşrutiyet'le devam eden Batılılaşma hareketleri, Türkiye'nin yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunun ilanıyla zirveye ulaşmıştır. Batılılaştırma sürecinin her aşamasında, *"halka rağmen halk için"* biçiminde formüle edilen yaklaşımda Cumhuriyet dönemindeki *"… batılılaştırma uygulamalarını Osmanlı döneminden ayıran radikalliğin temelinde de "halka rağmen" zihniyetinin gerektirdiği sertlik ve eli çabuk tutma anlayışı"*[78] olmuştur. Bu anlayışın bir sonucu olarak, TBMM'nin 3 Mart 1924 tarihinde, Türkiye'nin geleceğinde önemli rol oynayacak 429 Sayılı 429 sayılı Şer'iye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun ile 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu, Hilâfet'in kaldıran kanundan önce, kabul etmesi olmuştur. Bu kanunlar, Türkiye'de yeni rejimin yerleşmesinde ve laikliğin yerleştirilmesinde ilk aşamayı oluşturmuşlardır.

Laiklik, sözlükte hukuki açıdan *"Devlet ile din işlerinin ayrılığı, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması"* isim olarak ise *"laik olma durumu"* olarak ifade edilmektedir.[79]

[78] Ertunç, **Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü-Bugünü**, s. 141.
[79](Çevrimiçi) http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK. GTS.4f45 fa31a061a3.54172261, 15 Şubat 2012.

Ortaylı'ya göre laik toplum, *".. standart ve monist (tekli) bir yönetim düzeninin ve farklı din ve cinsiyette insanların eşit koşullarla bağlı olduğu bir hukuk mevzuatının bulunduğu toplum düzeni demektir."*[80] Davison'a göre ise, laiklik Türkçe'den Batı dillerine *"sekülarizm"* olarak tercüme edilmiştir ve *""Siyasi bir kavram olarak "sekülarizm" eğer bir anlama geliyorsa, o da dinden etkilenmeyen bir siyasi alandır. Bu kavrayış seküler bir merkez ile din arasındaki kontrol ilişkilerine pay bıraksa da, dinle ya da daha genelde dini kaygılarla doğrudan doğruya ilgilenen kamusal politikalara pek yer tanımaz."*[81]

Bu tanımların ilki, ülkedeki hukukun bütün vatandaşlar için aynı hale getirilmesine, hiç kimsenin dini inanç ya da inançsızlık, mezhep ya da başka gerekçelerle, kısacası herhangi bir inanç grubuna dahil olmak ya da olmamakla, hukuk karşısında kendisine bir ayrıcalık sağlayamayacağını vurgulamaktadır. İkinci tanım ise dinin siyasal alandan da dışlanması sonucunu getirmektedir. İnsanların toplum halinde yaşamasının ve diğerleriyle ilişki kurmasının temelinde hukuk ve siyasetin bulunduğu dikkate alındığında, bu alanlarda kişiye bir avantaj ya da dezavantaj sağlayamayan din, sadece kişi ile inandığı yüce varlık arasındaki bir ilişkiye dönüşmektedir.

Ulus-devletlerin temelinde egemenliğin ulusa ait olduğu düşüncesi bulunmaktadır. Bu egemenliğin ulus tarafından kullanılabilmesi, ancak yüce bir varlık tarafından konulduğuna inanılan din kurallarının, hukuk ve siyaset alanlarından çıkarılması ile mümkün olabilecektir. Ulusun egemenliğini dinsel kuralları dikkate alarak kullanması ile egemenliğin dinsel kurallarda olması birbirinden tamamen farklıdır. Bir yanda, devletin yapısı içinde ve ulusun temsilcileri tarafından, ihtiyaçlara göre değiştirebilen yasalar, diğer yanda ise Tanrı tarafından belirlenmiş ve değiştirilemez kurallar bulunmaktadır. Bu kuralların uygulanmasında yorum farkları ile değişiklikler olabilse de, kökten bir değişiklik ya da tamamen kaldırılmaları mümkün değildir. Nitekim, Türkiye'de laiklik konusunda temel düzenlemeler arasında yer alan Medeni Kanun'un gerekçeleri arasındaki *"İlk*

[80] Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** s. 174.
[81] Davison, **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** s. 245.

argüman "hayat yürür"ken dinler değişmedikleri için dinle devletin birbirinden ayrılması gerektiği şeklindedir."[82]

TBMM'nin 20 Nisan 1924 tarihinde kabul ettiği 491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu; 2. maddedeki *"Türkiye Devletinin dini, Dini İslâmdır; resmî dili Türkçedir; makarrı Ankara şehridir."* hükmü ve 26. maddedeki *"Büyük Millet Meclisi ahkâmı şer'iyenin tenfizi, kavaninin vaz'ı, tadili, tefsiri, fesih ve ilgası, (…) gibi vezaifi bizzat kendi ifa eder"* hükümleri dışında, devleti laik bir cumhuriyet olarak yapılandırmıştı.[83] TBMM'de 20 Ocak 1337'de (1921) kabul edilen 85 Nolu Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda[84] bulunmayan, devletin dininin İslam olduğuyla ilgili hüküm, bu kanunda yer almıştı.

491 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu; TBMM'de 9 Nisan 1928 tarihinde kabul edilen 1222 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun'la değiştirilmiştir. Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 120 arkadaşının verdiği kanun teklifinin Esbab-ı Mucibesi'nde *"Din ve Devlet işlerinin birbirinden ayrılması; dinlerin, devleti idare edenlerle edecekler elinde bir alet olmaktan kurtuluş teminatıdır. Muasır hukukiyat ilminden ve tarihten iktibas eylediği tecrübe ve bilgilerini nazarda tutan Türk inkılâbı, din ile dünya işlerini karıştıran ve türlü müşkülâta sebep olmağa müsait bulunan mevadı kaldırarak Teşkilâtı Esasiyeye sarih ve samimi bir metin vermekle Türkiye Cumhuriyetine pürüzsüz bir suretde vaz'ı hakikisini bahşetmiş olacaktır. Bu suretledir ki beşeriyetin manevi saadetlerini deruhte eden din, ağyar eli değmeyen vicdanlarda bülent mevkiini ihraz ederek Allah ile fert arasında mukaddes bir temas vasıtası haline girmiş bulunacaktır"*[85] *ifadesi bulunmaktadır.*

Teşkilatı Esasiye Encümeni'de bu görüşlere, *"Milletin ruhu tekâmülünden mülhem ve muktebes olarak Teşkilâtı Esasiye'nin kabili tağyir olmak üzere vazettiği muciz ve esası maddelerle Türkiye Devleti için tespit ve ifade edilmiş olan*

[82] Davison, **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** s. 269.
[83] "Teşkilatı Esasiye Kanunu" (Çevrimiçi) http://www.anayasa.gov.tr/index.php?l=template&id=20&lang =0. 16 Şubat 2012.
[84] **Cerîde-i Resmiyye,** *7* Şubat 1337(1921) No 1,
[85] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: III, Cilt:II, İçtima Senesi: I , 9 Nisan 1928, .

Demokratik Cumhuriyet şeklinin bittabi ve muasır medeniyet hukuku ammesiyle hemahenk surette layik olması ve Millet hâkimiyetinin kemaliyle tecellisine medar olan bu esaslar muvacehesinde devlete din izafesinin –membaı din addolunan rivayetler nazarında dahi- zait görülmesi lâzım geleceğinden"[86] gerekçesiyle katılmıştır. Encümenin de talebi doğrultusunda kanun teklifi TBMM'de acil olarak görüşülmüş ve hiçbir tartışma olmaksızın, oybirliği kabul edilmiştir.

Kanun'un 1. maddesi *"Teşkilâtı esasiye kanununun 2 inci, 16 mcı, 26 ıncı ve 38 inci maddeleri yerine aşağıdaki yazılı maddeler ikame edilmiştir"* şeklindedir. Kanun 6 maddeden oluşmaktadır ve söz konusu kanunla devlet dininin İslam olduğu, TBMM'nin şeriatı tenfiz yükümlülüğü Teşkilatı Esasiye Kanunu'ndan çıkarılmış ve milletvekili yeminindeki *"vallahi"* ifadesi *"namusum üzerine"* şeklinde değiştirilmiştir.[87]

Laiklik ilkesi, resmî olarak TBMM'nin 5 Şubat 1937 tarihinde kabul ettiği 3115 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun ile Teşkilatı Esasiye Kanunu'na eklenmiştir. Bu değişiklik ile 2. madde, *"Türkiye Devleti, Cümhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, lâik ve inkılâpçıdır. Resmî dili Türkçedir. Makarrı Ankara şehridir."* halini almıştır. Değişiklik Malatya Mebusu İsmet İnönü ve 153 arkadaşının teklifiyle başlayan süreçte gerçekleşmiştir. İnönü ve arkadaşlarının kanun teklifinde, "*... Eldeki kanunun esas hükümleri gösteren faslının birinci maddesinde Türkiye Devletinin bir Cumhuriyet olduğu yazılı olub bununla yalnız Devletin şekli beyan edilmiş oluyor. Halbuki, Devletin şekille beraber siyaset ve idare tarzında takib edeceği ana vasıfların da esas hüküm olarak gösterilmiş olması lüzumludur. Bu düşünce ile 2 nci maddede milliyetçilik, halkçılık, devletçilik, lâik ve inkilâpçılık vasıfları da gösterilmiştir"* ifadesine yer verilmiştir.[88]

Teşkilatı Esasiye Encümeni tarafından da teklifte yer alan vasıfların, *"...esas hüküm olarak teşkilâtı esasiye kanununa derci pek lüzumlu görülmüştür."* Encümen

[86] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: III, Cilt: II, İçtima Senesi: I, Elli Sekizinci İnikat, 9 Nisan 1928 ekinde.
[87] "1222 sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun Bazı Maddelerini Muaddil Kanun, **Resmî Gazete** 14 Nisan 1928, Sayı: 863.
[88] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cilt: 16 İçtima:2,Otuz Üçüncü İnikat, 5-II-1937, s. 89.

bu görüşünün gerekçesini milli birliği sarsacak uluslararası akımların ülkede yer bulmasının önlenmesi, yurttaşlar arasında sınıf farklarının kaldırılması, ülkede alınacak tedbirler ve hamlelerde *"...eski zihniyet ve ananelere ve bu ananelerin icablarma bağlanılmayarak yalnız zamanın ihtiyaç ve zaruretleri ve yurdun yükselmesi düşünülerek hareket olunması"*nı göstermiştir. Ancak, Encümenin mazbatasında sadece teklife atıfta bulunulmuş ve laiklik kelimesi hiç kullanılmamıştır.[89]

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, TBMM'deki görüşme sırasında, Türklerin devlet idaresini mistik ve dogmatik esaslar yerine, orta asırlardaki zamanlarda olduğu gibi kendi bildiği kanunlarla yapsaydı, durumun çok daha iyi olacağını söylemiştir. Kaya, laikliğin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na eklenmesini, *" Mademki tarihte deterministiz, mademki icraatta pragmatik maddiyetciyiz, o halde kendi kanunlarımızı kendimiz yapmalıyız. Kendi cemaatımızı maverayı dünyaya taallûk eden her türlü endişelerden her türlü lahutî hayallerden müberra olarak kanunlarımızı bu günün icablarını, maddî zaruretlerini göz önünde tutarak yapmalıyız. Memleketin maddî hayatı ancak bu suretle kurtulur. Maneviyatı için Türkün temiz ahlâkını inkişaf ettirmek kâfidir. Onun içindir biz her şeyden evvel lâikliğimizi ilân ettik. Kanunlarımızı ona göre yaptık, şimdi de Teşkilâtı esasiye kanunumuza koymak istiyoruz. Eşhasın vicdan hürriyetlerine ve istedikleri dinlere intisabına zerre kadar müdahalemiz yoktur"*[90] sözleriyle savunmuştur.

Laiklik ilkesi, Teşkilatı Esasiye Kanunu'na 1937 yılında eklenmekle beraber, ülkede laikliğin uygulanmasına yönelik yasal düzenlemeler çok daha önce başlamıştır. Bu yasal düzenlemelerin en önemlileri ise 3 Mart 1924 tarihinde Hilâfet'in kaldırılması, Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılarak, yerine Diyanet İşleri Reisliği ve Evkaf Umum Müdürlüğü'nun kurulması ile eğitim ve öğretimin birleştirilmesini amaçlayan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile daha sonraki yıllarda çıkarılan Türk Medeni Kanunu'dur.

[89] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cilt: 16, İçtima:2, Otuz Üçüncü İnikat, 5-II-1937, s. 89.
[90] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cilt: 16., İçtima:2, Otuz Üçüncü İnikat, 5-II-1937, s. 89.

429 sayılı Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması ve Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun, Siirt mebusu Halil Hulki Efendi ve 50 arkadaşının verdiği teklifin kabulü üzerine çıkarılmıştır. Teklife göre, *"Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alâkadar olması birçok mahaziri dâidir. Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düsturu esasi olarak kabul edilmiştir. Bu noktai nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek vazifesini deruhde eden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilâtı Esasiyesinde zaten muhaddes olan Şer'-iye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiyei Umumiye Vekâletinin mevcud olması muvafık olamaz."*dı.[91]

Görüşmeler sırasında sadece teklifteki *"Umur-ı diyaniye"* ifadesi konusunda tartışma çıkmış ve ifade "Diyanet İşleri Reisliği" şeklinde değiştirilerek, teklif kanunlaştırılmıştır.[92] *"İdare hukuku bakımından, teknik anlamda merkezi idarenin (devlet tüzel kişiliğinin) en üst hiyerarşik makamı olan "Bakanlık" siyasi anlamda da yürütmenin bir birimidir. Laik nitelikte bir devlet, dahası toplum yapısını kurmaya çalışan bir Cumhuriyet'in ilk siyasi karar alma kadrolarının din işlerini Bakanlar Kurulu içinde bir birime vermeyişleri siyasalarıyla tutarlıydı. Anılan kadrolar ibadete ilişkin hizmet bağlamında din işlerini, teknik idare içinde bir örgütün yönetimine vererek bir yandan dinin toplum yaşamındaki yerini gözeterek kontrolu altına almış; öte yandan da seküler yapı içinde yer vermekle işlevinin dünyevi bir nitelikte olmasını sağlamıştır."*[93]

430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Türkiye'deki tüm eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekâleti çatısı altında birleştirilmiş, okullarda din eğitimine son verilmiş, öğretimde laikleşme bu kanunla sağlanmıştır. Saruhan Mebusu Vasıf Bey ve 57 arkadaşının 2 Mart 1924 tarihinde verdikleri kanun teklifinin esbab-ı mucibesinde, *"..bilûmum irfan müessesatının mercii yegânesi Maarif Vekâleti olacaktır. Bu suretle bilcümle mekâtipte bundan böyle Cumhuriyetin irfan siyasetinden mesul ve irfaniyatımızı vahdeti his ve fikir dairesinde ilerletmeye memur*

[91] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 7, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 3,3,1340, s. 21.
[92] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 7, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 3,3,1340, s. 22-24.
[93] İştar Gözaydın, **Diyanet, Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 59-61.

olan Maarif Vekâleti müspet ve müttehit bir maarif siyaseti tatbik edecektir."[94] denilmiş ve acilen görüşülmesi istenmiştir.

Kanun'un 1. Maddesi'ndeki *"Türkiye dahilindeki bütün müessesatı ilmiye ve tedrisiye Maarif vekâletine merbuttur."* hükmüyle bütün eğitim ve öğretim kurumları aynı çatı altında toplanmıştır. Kanun metninde, ayrıca *"bilcümle medrese ve mektepler"* ve *"Müdafaa-i Milliyeye merbut olan askerî rüştî ve idadilerle Sıhhiye vekâletine merbut olan daruleytamlar"* ifadeleri de kullanılmıştır. Bununla, her türlü istisnanın kaldırılmasının amaçlandığı anlaşılmaktadır. TBMM'deki görüşme sırasında ziraat, ticaret ve sanayi mekteplerinin hariç tutulması istenmişse de, bu yoldaki önerge kabul edilmemiş ve kanun oybirliği ile kabul edilmiştir. [95]

Bu kanunla, eğitim merkezileştirilmiş ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğuna bırakılmıştır. *"Öğretmen yetiştirme, öğretim programları, öğretmenlerin sağlanması Ankara'nın görevidir. İlköğretimin amacı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşlarını yetiştirmek, yani yurttaşlık bilinci vermektir."*[96] Cumhuriyetin orta öğretimi ortaokul ve liseden oluşmaktadır ve *"Evrensel-humanist-laik-pozitivist bir anlayıştan kaynaklanan, ulusal bilinç veren eğitim politikası ve programları Cumhuriyet orta öğretiminin başlıca nitelikleriydi. Din dersleri ve din eğitimi 1930'lardan sonra programlardan tamamen çıkarılmıştır"*[97] Bu durum 1950'li yıllara kadar devam etmiştir. Öte yandan, *"1932 yılından itibaren faaliyete geçirilen Kur'an kursları (darulkurralar) bu dönemdeki tek dini eğitim kurulu [okulu] olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu kurslar, daha önceki eğitim kurumları gibi kapsamlı din eğitimin yapıldığı kurumlar olmayıp, sadece Kur'an okuma ve hafızlık eğitimi verilmekteydi."*[98]

Katoğlu, Üniversite konusunda ise *"Üniversite, kültür devriminin temel bir unsuru olarak yerini almak zorundaydı ve bütün eski hatıralardan, alışkanlıklardan*

---

[94] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, Cilt: 7, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 3,3,1340, s. 25.
[95] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 7, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 3,3,1340, s. 26-27.
[96] Murat Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür Sanat", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,** Yayın Yönetmeni: Sina Akşin,5 Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, s. 473.
[97] Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür Sanat", s. 473-474.
[98] Gözaydın, **Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, s. 24.

sıyrılması gerekirdi. 1933 reformunun siyasal nedenlere dayandığı açıkça bellidir"[99] demektedir. Katoğlu makalesinde, eğitimin kurumlarının ve esaslarının büyük bölümünün Cumhuriyetin ilk çeyrek yüzyılı içinde oluşturulduğunu belirtmekte ve konuyla ilgili düzenlemelerin bir kronolojisini de vermektedir.[100]

1924 tarihli Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda devletin dininin İslam olduğu ve TBMM'nin şeriatın uygulanması ile görevli bulunduğu yolundaki hükümlere karşın, Türkiye Cumhuriyeti'ni laik bir devlet olarak yapılandırmaya yönelik yasal düzenlemeler devam etmiştir. Bu düzenlemeler arasında 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun[101], 743 numaralı Türk Kanunu Medenisi[102], 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu[103], 865 sayılı Ticaret Kanunu[104], 2739 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun[105] sayılabilir.[106]

Tekke ve zaviyelerle ilgili kanun teklifini veren Konya Mebusu Refik Bey, TBMM'deki görüşmeler sırasında yaptığı konuşmada, *"kanunun esbâb-ı mucibesi kafi derecede izahatı camidir."* sözleriyle başlamıştı. Refik Bey'e göre, türbeler, tekkeler ve zaviyeler gibi evler "*memleketin içinde vasıtai idlâl ve iğfal olmuş"* ve "*Memleketin içerisinde birer fesat menbağı olmuş ve zaman zaman memleketin, milletin azamî zararlarını icap edecek hainane ifsadata zemin teşkil etmiştir."*[107] Kanunun görüşülmesi sırasında tekke ve zaviyelerin mal varlıkları ile ilgili tartışmalar çıkmışsa da, üç maddelik kanun aynı gün onaylanmıştır.[108]

Türk Kanunu Medenisi ise TBMM'de 17 Şubat 1926 tarihli toplantıda kabul edilmiştir., Adliye Vekili Mahmud Esat Bey ve Mazbata Muharriri Şükrü Kaya Bey, kanun tasarısı hakkında açıklamalar yapmış, birkaç milletvekili tasarı lehinde söz

---

[99] Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür Sanat", s. 484.
[100] Katoğlu, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür Sanat", s. 394-397.
[101] **Resmî Ceride,** 13 Kanunuevvel 1341, No. 243.
[102] **Resmî Ceride,** 13 Kanunuevvel 1341, No. 243.
[103] **Resmî Ceride,** 13.03.1926, Sayı: 320.
[104] **Resmî Ceride,** 28.VI, 1926, Sayı: 406.
[105] **Resmî Gazete,** 1 Haziran 1935, Sayı: 3017.
[106] Gözaydın, **Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, s. 20-24.
[107] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt:19, İçtima Senesi:III,, 57. İçtima, 17.02.1926 s. 282.
[108] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt:19, İçtima Senesi:III, 57 İçtima, 17.02.1926 57. İçtima s. 288-289.

almıştır. Hükümetin sunduğu kanun tasarısı konuşmaların ardından, maddeleri okunmaksızın, *"hata ve sevap cetveli ile beraber kül halinde"* oylanmış ve oybirliği ile kabul edilmiştir.[109] 907 maddeden ibaret olan Türk Medeni Kanunu Layihası'nın Adliye Vekili Mahmud Esad tarafından hazırlanan esbab-ı mucibesinde Mecellenin kaidesi ve ana hatlarının din olduğu ifade edildikten sonra, *"..Kanunları dine müstenit olan devletler, kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin matlaplannı tatmin edemezler. Çünkü dinler lâyetegayyer hükümler ifade ederler. Hayat yürür, ihtiyacat süratle değişir, din kanunları, mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekliden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade edemezler"*[110] sözlerine yer verilmiştir. Bu ifadeler, kanunda dini hükümlerin esas alınmadığının ifadesidir.

Layiha için kullanılan ilk argüman, hayat yürürken dinler aynı kaldığı için, din ve devlet işlerinin ayrılması gerektiğidir. İkinci argüman, insanlar arasındaki ilişkileri dini cemaatlerin (milletlerin) kanunlarının yönlendirdiği önceki hukuk sisteminin sürekli bir düzensizlik ve karışıklığa yol açmasıdır. Söz konusu kanunlar bu halleriyle siyasi, toplumsal, iktisadi ve milli birlik için gerekli şartları sağlamaktan uzaktır. Mahmut Esat'ın üçüncü argümanı dinin bir kere hukuki iktidar alanından çıkarıldıktan sonra, *"hakiki ve müebbet bir taht olan"* vicdan alanına yerleştiğidir. Dinin vicdan alanına havale edilmesi, Mahmut Esat'a göre, medeniyet asrının eski ile yeniyi ayıran özelliklerinden birisidir.[111]

Öte yandan, Türk Medeni Kanunu'nun laik bir anlayışla, İslam dininin etkilerinden arındırılarak hazırlanmasında, Lozan Konferansı'nda azınlıklar konusunda yapılan tartışmaların da etkisi vardır. Mahmut Esat, Layiha'da bu konuda, *".. Hatırlatmak icabeder ki, devlet yalnız tebaası ile değil, ecnebilerle de hali temastadır. Bu takdirde onlar için de kapitülasyon namı altında ahkâmı istisnaiye kabul etmek zarureti hasıl olur. Lozan Muahedesi ile ilga olunan kapitülasyonların memleketimizde ipkası için ecnebiler tarafından serdedilen esbâb-ı mucibenin en*

[109] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt:22, İçtima Senesi: III, 57 İçtima, 17.02.1926 57 İçtima s. 229-234.
[110] "Türk Medeni Kanunu Layihası", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, Cilt:22, İçtima Senesi: III, 57 İçtima, 17.02.1926 ekinde.
[111] "Türk Medeni Kanunu Layihası", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, Cilt:22, İçtima Senesi: III, 57 İçtima, 17.02.1926 ekinde.

mühim ciheti bu nokta olmuştur. Bundan başka Fatih Sultan Mehmet devrinden son zamanlara kadar gayrimüslim tebaa hakkında tatbik edilen ahkâmı istîsnaiyeye de bilhassa bu dinî vaz'ıyet bais olmuştur. Halbuki yeni Türk kanunu medenî lâyihasının ihzarı vesilesi ile memleketimizde mevcut ekalliyetler Lozan Muahedesinin kendilerine kabul ettiği haklardan sarfınazar ettiklerimi Adliye Vekâletine bildirmişlerdir."[112] ifadesine yer vermiştir.

Nitekim Lozan Antlaşması'nın 39. maddesi, *"Türkiye'nin uygun görmesiyle (…) Müslüman olmayan azınlıklara mensup Türk vatandaşları (yurttaşları) Müslümanlarla özdeş medeni ve siyasi haklardan yararlanacaklardır. Türkiye'nin tüm halkı (Türkiye'de oturan herkes) din ayırt edilmeksizin yasa önünde eşit olacaktır. Din, inanç ya da mezhep farkı Türk yurttaşının medeni ve siyasal haklardan yararlanmasına ve özellikle genel hizmetlere kabulüne[,] memurluğa ve yukarı derecelere ulaşmasına ya da çeşitli meslekleri ve sanatları yapmasına engel sayılmayacaktır. (…)"*[113] şeklinde düzenlenmişti. Türk Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte, antlaşmadaki bu madde iç hukuk hükmü haline gelmiş oluyordu.

Davison, Türkiye'deki laiklik uygulamalarının içinde, eğitim dışındaki en köklü politikanın, *"… medeni ilişkileri yönlendiren şer'i hukukun kaldırılıp yerine İsviçre Medeni Kanunu'nun değiştirilmiş bir versiyonunun geçirilmesi"* olduğunu savunmuştur.[114] Davison'a göre, Lozan Antlaşması Türkiye'deki gayri Müslim ve gayri Türklere yönelik her türlü özel hukuki kurum ve kanunu ortadan kaldırdı. Türkiye hukuk reformu yoluyla bu kişilerin anayasal haklarını korumakla yükümlü olduğunu kabul etti. İsviçre Medeni Kanunu'nun kabul edilmesiyle bu yükümlülüğün bir kısmı yerine getirilmiş oldu.[115]

Türk Ceza Kanunu Layihası da hükümet tarafından acilen görüşülmesi talebiyle TBMM'ye gönderilmiştir. Adliye Vekili Mahmut Esat tarafından

[112] "Türk Medeni Kanunu Layihası", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, Cilt: 22, İçtima Senesi: III, 57 İçtima, , 17.02.1926 ekinde.
[113] Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları,** DerİN Yayınları, İstanbul, 2003, s. 300.
[114] Davison, **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** s. 267.
[115] Davison, **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** , s. 274.

"Başvekâleti Celiye'ye" gönderilen yazıda, uygulanmakta olan kanunun Osmanlı İmparatorluğu'ndan kaldığı hatırlatıldıktan sonra şu ifadelere yer verilmiştir:

"Türk Cumhuriyeti İdaresi, Türk İnkılâbının vaz ettiği sistemlerin bir neticesidir. En halkçı ve lâyik prensiplere müstenit bulunmaktadır. Bu esasatla hiç bir münasebeti olmayan ve tamamen zıddı bir vaziyeti ifade eden saltanat ve mutlakiyet devrinin ceza müdevvenatiyle şüphe yoktur ki, tatmin edilemez. Çünkü kanunlar ihzar olundukları devirlerin, zamanların, idarelerin manasına göre tedvin edilirler, bu bir zarurettir. Şu pek mühim ihtiyacı ehemmiyetle nazarı itibara alan Adliye Vekâleti yeni Ceza Kanunu lâyihasını hazırladı. 592 maddeden ibaret olan lâyiha en son ve en yeni ceza nazariyatından mülhem bulunmaktadır. Aynı zamanda en demokratik prensiplere göre vücuda getirilmiştir."[116]

TBMM'nin 1 Mart 1926 tarihindeki toplantısında ele alınan Türk Ceza Kanunu layihası, Adliye Vekili Mahmut Esat'ın konuşmasından sonra yapılan lehte konuşmaların ardından *"kül halinde"* oylanmış ve *"hata ve sevap cetveliyle"* kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, idam cezasının kaldırılmasını ve kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesini istemişse de kabul edilmemiştir.[117]

Ticaret Kanunu ise TBMM'de 29 Mayıs 1926 tarihinde kabul edilmiştir. Kanun layihasının esbab-ı mucibeside, halihazırdaki Ticaret Kanunu'nun Fransa'nın 1087 sayılı Kanunundan aynen tercüme edildiği ve 68 yıldır uygulandığı, vurgulanmıştır. Bu yüzden, kanun yerine mahkemelerin örf ve adetlere göre karar verdiği ifade edildikten sonra, Türkiye'nin dünya ile ticaretinin arttığı ve yeni bir kanuna ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir. Esbab-ı mucibede, Ticaret Kanunu'nun Almanya ve İtalya kanunlarını incelenmesi suretiyle Ticaret Kanunu'nun vücuda getirildiği ifade edilmiştir.[118]

[116] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 23, İçtima Senesi: III, Altmış Dördüncü İçtima, 1.3.1926 ekinde.
[117] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 23, İçtima Senesi: III, Altmış Dördüncü İçtima, 1.3.1926 s. 4-19.
[118] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 25, İçtima Senesi: III, 109ncu İçtima, 29.5.1926, s. 21.

Kanun, üzerinde bir tartışma yaşanmaksızın ve Encümence yapılan düzeltmelerin yanısıra hata ve sevap cetveli ile birlikte bir bütün halinde kabul edilmiştir.[119]

Hafta tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması ise 27 Haziran 1935 tarihinde kabul edilen 2739 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun[120] ile gerçekleşmiştir. Kanun'un ilk maddesinde Ulusal Bayram'ın 29 Ekim günü olduğu ve sonraki gün de tatil olacağı, ikinci maddede genel tatil günleri, üçüncü maddede hafta tatilinin Pazar günü olacağı Cumartesi günü saat 13.00'den başlamak üzere 35 saatten az olmayacağı yer almıştır. Dördüncü madde yürürlükten kaldırılan ilgili kanunlar, beşinci madde yürürlük tarihi ve son maddede kanun hükümlerinin İcra Vekilleri heyeti tarafından yürütüleceği ile ilgilidir.

Kanun layihasının esbab-ı mucibesinde, hafta tatilinin Pazar gününe alınması ile ilgili olarak, bu günün uluslararası tatil günü olduğu, Cuma günü tatil olması dolayısıyla uluslararası ilişkilerde bir günün kaybedildiği gösterilmiştir.[121] *Kanun layihasının TBMM'deki görüşmesi sırasında Dahiliye Vekili Şükrü Kaya"* kanunu devrim kanunları ile irtibatlandırmıştır. Kaya, *"Bu kanun doğrudan doğruya sovsal ve siyasal bir kanundur ve uhudu atika ve cedide ile münasebeti yoktur. Doğrudan doğruva milletimizin menfaatine taallûk eden ve birbirini takib eden ve devrimle münasebeti olan kanunlardan biridir. Bu kanunda uhudu atika ve cedide ile mukayyed olmadık"*[122] demiştir. Kanun, layihadaki, ulusal bayramın nasıl düzenleneceğinin İcra Vekilleri Heyeti tarafından gösterileceğini düzenleyen ikinci madde çıkarılarak, kabul edilmiştir.[123]

Mustafa Kemal, 1930 yılında Serbest Fırka kurulurken, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, laik cumhuriyet ilkesi dışında iki parti arasında yansız kalacağını bildirmiştir. Bu durum, laiklik ilkesinin yeni devletin temellerinden birisi olduğunu

[119] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 23, İçtima Senesi: III, Altmış Dördüncü İçtima, 1.3.1926 s. 587-591.
[120] **Resmî Gazete,** 1 Haziran 1935, Sayı: 3017.
[121] "Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun lâyihası", TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, Cilt: 3, İçtima: F, Otuz Birinci İnikat, 27-V-1935 ekinde.
[122] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cilt: 3, İçtima: F, Otuz Birinci İnikat, 27-V-1935, s. 303.
[123] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cilt: 3, İçtima: F, Otuz Birinci İnikat, 27-V-1935, s. 302-304.

göstermektedir. *"… Mustafa Kemal'in laiklik konusundaki politikası, dinin toplum işlerinden, toplumsal görevlerinden sıyrılıp vicdanlara itilmesi, kişilerin iç dünyalarından dışarıya taşmayan bu [bir] inançlar bütünü durumuna getirilmesiydi."*[124]

Davison, Türkiye'deki laikliği din ve devlet işlerinin ayrılmasının ötesinde, devletin din üzerindeki kontrolü olarak yorumlamakta ve bu durumun Osmanlı İmparatorluğu'nun benzeri olduğunu savunmaktadır. İlişkinin özünde dinin değil, devletin önceliği olduğunu vurgulayan Davison'a göre, *"... Cumhuriyet rejimi, Osmanlı-Türk bağlamı içinde devlet ile din arasındaki kurumsal ilişkilerin meydana getirdiği kalıcı bir geleneği devralmış ve bu gelenekten kendi hedefleri için yararlanmıştır. Bu ilişkinin karakteristik özellikleri entegrasyon ve itaatti. Din devlete entegre olmuştu, ama dini iktidar alanı üzerindeki egemenlik de dahil olmak üzere, nihai egemenlik ve otorite Osmanlı saray bürokratlarına aitti."*[125]

Laiklik her ne kadar din ve devlet işlerinin ayrılması olarak tanımlansa da, Davison, Türkiye'deki uygulamanın devletin din üzerindeki denetimine dayandığını savunmaktadır, *"… Kontrol açıklaması, Türkiye'deki sekülarizmin siyasi ve dini alanlar arasındaki ayrılma biçimindeki bir yapısal farklılaşmanın sonucu olmadığını belirtir. Ayrıca, modernlikteki dinsel siyaset güçlerinin, Türkiye'de, kaçınılmaz olarak özel alana çekilmediklerini ileri sürer. Bu güçlerden bazıları, Kemalistler yeni bir İslam yorumu geliştirip bu yorumu destekleyecek yeni kurumlar inşa ederken, devlet tarafından siyasi iktidar kullanılarak ezilmişlerdir. Sonuç olarak, İslam Türkiye'de hiçbir zaman tam olarak özelleşmemiştir. Kemalist laisizmin koşullarını kabul eden din adamlarının, devletin dini kurumları içinde yeni bir yer edinmelerine izin verilmiştir"*[126]

Davison'un görüşleri, başka bir bağlamda Aktay tarafından da desteklenmektedir. Aktay'a göre¸Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri, halk arasında bastırılamayan dinsel eğilimleri Cumhuriyet'in ideolojik tercihleri doğrultusuna

[124] Gözaydın, **Diyanet Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, s. 25.
[125] Davison, **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** s. 223.
[126] Davison, **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** s. 254.

sokmaya elverişli yapının Sünnilik olduğunu düşünmüştür. *"…Nitekim, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren gerek milli eğitim söylemlerinde gerekçe diyanet söylemlerinde, Sünni İslami değerler bir "Türk Yurttaşı" kimliğinin inşasında yoğun olarak istihdam edilmişlerdir. "Okumak", "ilmi Çin'de bile olsa arayıp tahsil etmek", "ilimden başka mürşit edinmemek", "cumhurun görüşüne uymak", "Tanrı ile kul arasında aracılar kabul etmemek", "bidat ve hurafelere karşı olmak" gibi Cumhuriyet yönetiminin terfi ettirdiği değerlerler, İslam'ın herhangi bir tarikatının servisini verebileceği değerler değildi."*[127]

2.1.2.3. Kıyafet, Alfabe ve Takvim Değişiklikleri

Türkiye'de kıyafet değişikliğini zorunlu hale getiren yasal düzenlemeler 671 sayılı Şapka İktisası Hakkındaki Kanun ve 2596 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun[128] ile yapılmıştır. Türkiye'de takvim değişikliği 698 sayılı Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun[129], alfabe değişikliği 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun[130], haftasonu tatilinin Cuma gününden Pazar gününe alınması ise 2739 Sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun[131] ile gerçekleşmiştir.

Yasal düzenlemelerden, toplumun geniş kesimlerini ilgilendiren kuşkusuz kıyafetle ilgili olanlardır. Halk, yasaların önemli bir kısmından devlet dairelerine işi düştüğünde veya davası olduğunda haberdar olmaktadır. Dolayısıyla, doğrudan tepki vermelerine yol açacak bir durum ortada yoktu. Bu durumu değiştiren yasal düzenleme, TBMM'de 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen 671 sayılı Şapka İktisası Hakkındaki Kanun olmuştur. Kanun 3 maddeden ibaretti ve şu hükümleri içermekteydi:

"Madde 1- Türkiye Büyük Millet Meclisi azaları ile idare-i umumiye ve hususiye ve mahalliyeye ve bilumum müessesâta mensup memurin ve müstahdemin

[127] Yasin Aktay, **Türk Dininin Sosyolojik İmkânı İslam Protestanlığı ve Alevilik,** 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 37.
[128] **Resmî Gazete** 13 Kanunuevvel 1934, Sayı: 2877.
[129] **Resmî Ceride** 2 Kanunusani 1926, Sayı: 260.
[130] **Resmî Gazete,** 3 Teşrinisani 1928, Sayı: 1030.
[131] **Resmî Gazete** 1 Haziran 1935, Sayı: 3017.

Türk Milletinin iktisa etmiş olduğu şapkayı giymek mecburiyetindedir. Türkiye halkının da umumi serpuşu şapka olup, buna münafi itiyadın devamını hükümet men eder.

Madde 2- İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyül icradır.

Madde 3- İşbu kanunun [hükümleri] Büyük Millet Meclisi ve İcra Vekilleri heyeti tarafından icra olunur." [132]

Konya Mebusu Refik Bey ve arkadaşlarının sunduğu kanun teklifinin esbab-ı mucibesinde, "*Haddi zatında hiç bir ehemmiyeti mahsusayı haiz olmayan serpuş meselesi asrî ve medenî milletler ailesi içine girmeğe azmetmiş olan Türkiye için hususi bir kıymeti haizdir. Şimdiye kadar Türkler ile sair medenî ve asrî milletlerin arasında bir alâmeti farika mahiyetinde telâkki edilmekte olan mevcut 'serpuşun tebdili ve yerine medenî ve asrî milletlerin kâffesinin müşterek serpuşu olan şapkamın ikamesi lüzumu"* [133] yüzünden teklifin verildiği belirtilmişti. Gerekçede, *"hiçbir ehemmiyesi mahsusayı haiz olmayan"* ifadesi kullanılsa da teklifin derhal görüşülmesi isteniyordu. Dahiliye Encümeni mazbatasına göre ise, "… *Medenî milletlerin ötedenberi giymekte oldukları şapkanın Türkiye Cumhuriyeti halkınca da kabul ve iktisası lâzım ve labüd görülmüş ve esasen muhterem milletimiz bu lâzımei mıedeniyeyi bittakdir elyevm umumi denecek bir tarzda şapka giymekte bulunmuş olduğundan"*[134], teklifin kabulü istenmekteydi.

Mazbataların okunmasından sonra, Bursa Mebusu Nurettin (Sakallı Nurettin Paşa), teklifin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğunu, kişi hürriyetine aykırı hükümler getirdiğini belirten bir önerge vermiş, kanun teklifinin reddini ve hükümetin daha önce memurlar için kıyafet mecburiyeti getiren kararnamesinin de

[132] Bahir Mazhar Erüreten, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, Töre Yayın Grubu, 2. Baskı, İstanbul, 2004s. 75–76.
[133] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 19, İçtima Senesi: III, Ondördüncü İçtima 25 Teşrinisani 1341, s. 221.
[134] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 19, İçtima Senesi: III, Ondördüncü İçtima 25 Teşrinisani 1341, s. 221.

geçersiz sayılmasını istemiştir.[135] Kanun teklifi üzerinde yoğun tartışmalar yaşanmasına rağmen, kabul edilmiştir.[136]

Kanun, Resmî Cerîde'nin 22 Aralık 1341 (1925) tarihli sayısında yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Yaşanan olaylar ise, Konya Mebusu Refik Bey'in "*Necip milletimiz, bütün medenî milletlerin giymekte olduğu şapkayı da kendi serpuşu olmak üzere kabul etmiş"* sözlerinde yanıldığını gösteriyordu. İstanbul'da ve Ankara'da fazla sorun yok gibiydi. Ancak Anadolu'nun diğer şehirlerinde tepki çok yüksekti. *"Başta Erzurum, Rize, Sivas, Maraş, Giresun, Kırşehir, Kayseri, Tokat, Amasya, Samsun, Trabzon ve Gümüşhane olmak üzere pek çok yerde, "din elden gidiyor", "gavur memur istemeyiz", "şapka istemeyiz" sloganlarıyla gösteriler başladı. Çoğu küçük olaylardı ama 25 Kasım 1925 günü Erzurum'da İskilipli Atıf Hoca adlı din adamının başını çektiği olaylar ancak silah zoruyla bastırıldı. (…) 23 Kasım 1925 sabahı Ankara'dan yola çıkan İstiklal Mahkemesi heyeti 1926 şubatına kadar Kayseri, Erzurum, Rize, Giresun ve Ankara'da binlerce kişiyi yargıladı, resmî rakamlara göre 20, gayrı resmî rakamlara göre 78 kişi idam edildi, yüzlerce kişiye 15 yıla kadar uzanan hapis ve kürek cezaları, sürgün cezaları verildi."*[137]

Şapka Devrimi'ne olan tepki Hilâfet'in kaldırılmasından çok daha yaygın olmuştur. Bunun sebebini Lewis şöyle açıklamaktadır: *"… Halife, nihayet uzak ve yarı efsanevi bir simaydı; şapka kanunu ise her Türkü kendi kişiliğinde etkiledi, karşılığı da ona göre daha büyük oldu. Doğuda yeni karışıklıklar, başka yerlerde uğursuz kaynaşmalar oldu. Kürt ayaklanmasıyla uğraşmak üzere 1925 Martında kabul edilmiş olan olağanüstü "Takriri Sükun Kanunu" hala yürürlükteydi ve hükümet, silahlı kuvvetler ve "istiklal mahkemeleri" aracıyla iradesini zorla kabul ettirmek ve yürütmek gücündeydi."*[138]

Koloğlu'na göre ise 1918 yılında Osmanlı İmparatorluğu Mondros'ta tam teslimiyeti kabul ettiğinde, yeryüzündeki İslam toplumlarının tamamı Batılı

[135] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt:19, İçtima Senesi: III, Ondördüncü İçtima 25 Teşrinisani 1341, s. 222.
[136] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt:19, İçtima Senesi: III, Ondördüncü İçtima 25 Teşrinisani 1341, s. 232.
[137] Ayşe Hür, "Bu Serpuşun Adı Şapkadır!", **Taraf Gazetesi**, 28.11.2010, s. 10.
[138] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 269.

–Hıristiyan– devletlerin sömürgesi halindeydi. *"Buna tek baş kaldıran önce yerel direnişlerle Anadolu halkı, sonra da Mustafa Kemal'in yönetiminde örgütlü Milli Mücadele oldu. Her toplumun kolayca göze alamayacağı "Ya istiklal ya ölüm" sloganıyla dört yıl içinde tam bağımsız ve uluslar arası düzeyde en üsttekilerle tam eşit bir Türkiye Cumhuriyeti ortaya çıktı."*[139]

Koloğlu'nun iddiasına göre, *"Dünyada sağlanan saygın yeri devamlı kılmak için çağdaşlaşmayı doğru yöneltmek gerekçesiyle Kemalist Devrim olarak adlandırılan girişimler birbirini izledi."*[140] Şapka giyilmesinin zorunlu hale getirilmesini önemsiz gören Koloğlu'na, göre, *"Laikliğin ilanından önce daha 1925'de fesin yasaklanıp yerine Batı örneğinden şapkanın yerleştirilmesi hem ülke içinde hem de dışında tepkilere sebep oldu. İslamın simgesi sayılan bir başlığın yasayla yasaklatılması[nı] dinden kopma diye algılayanlar belirdi. Ülke içinde buna karşı çıkan az sayıdaki düşünür ve eylemciler askeri güçle bastırıldı ve idamla cezalandırıldı. Dolayısıyla festen şapkaya geçiş büyük sorun olmadı"*[141]

Erkek için getirilen şapka giyme mecburiyetine rağmen, Cumhuriyetin ilk döneminde kadınların kıyafetleri için hiçbir Resmî sınırlama getirilmedi. Lewis'e göre, *"Takriri Sükun Kanununun desteğine dayanan büyük reformcu bile, çarşafa karşı kanun çıkarmağa cüret etmedi. Büyük şehirlerde eğitimli sınıflar arasında zaten benimsenmiş bulunan çarşafsız gezme adeti, diğer yerlerde ancak yavaş yavaş gelişme gösterdi. Ancak 1935 te Halk Partisinin bir kurultayında çarşafın yasaklanması için bir teklif yapıldı ve o zaman bile hiçbir harekete geçilmedi."*[142] Kadınların kıyafeti için yasal bir düzenleme yapılmamasında belki Şapka Devrimi'ne gösterilen büyük tepkinin de etkisi olmuştu:

Türkiye'nin birçok yerinde, Türkiye Cumhuriyeti'nde devrim kanunları etkisini göstermekteydi. Şapka İktisası Hakkında Kanun'a tepkiler yüzünden insanlar hapis ve hatta idamla cezalandırılırken, Dersim bölgesinin, devletin yeni düzeninden

[139] Orhan Koloğlu, **Cilbabtan Türbana Türkiye'de Örtünmenin Serüveni**, Pozitif Yayınları, İstanbul, t.y, s. 151.
[140] Koloğlu, **Cilbabtan Türbana Türkiye'de Örtünmenin Serüveni**, s. 151.
[141] Koloğlu, **Cilbabtan Türbana Türkiye'de Örtünmenin Serüveni**, s. 152.
[142] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s. 270.

haberi yok gibiydi. Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri ve seçkinlerinin düşündükleri *"ıslahat"* ve *"batılılaştırma / modernleştirme"* çalışmalarının etkisi Dersim'e ulaşmamıştı. Zorunlu göç ve öncesindeki çatışmalarda Türkiye'deki yeni düzeni Dersim'e götürme, yüzyıllardır devletin koyduğu kurallara uymamamakta direnen bölge halkını yola getirme çabası önemli rol oynayacaktı.

Kılık-kıyafetle ilgili ikinci önemli düzenleme 2596 Sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun'dur. Hükümet tarafından 26 Kasım 1936 tarihinde TBMM'ye gönderilen Bazı Kisvelerin Geyilemeyeceğine Dair Kanun Layihası'nın esbab-ı mucibesinde , *"Din ile Devletin ayrılığını ve dinî akidelerin devlet hayatı haricinde sırf vicdani bir mahiyette kalıp memleketin Devlet hayatında dinin hiç bir tesiri olmamasını yani lâyiklik esasını inkılâbın ve rejimin ana umdesi tanımış olan Cumhuriyet Hükümeti bu yolda attığı adımların tabiî bir netice ve icabı olarak ruhanilerin dinî kıyafetlerini ancak âyinler esnasında taşıyıp âyinler haricinde her hangi bir ferdin taşıyabileceği kıyafetlerde bulunması hususunu lüzumlu görmüş*[143] ifadesi vardır.

Dahiliye Encümeni'nin de bu görüşlere katılması üzerine TBMM'de görüşmeye başlanan kanun tasarısı, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından doğrudan laiklikle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Kaya'ya göre, *"… Lâik olmak demek Devlet işlerinde ve ulus işlerinde dinî tesiratı kaldırmak demektir. (…) Hilâfetin ilgası, mahkemelerin birleştirilmesi, seriye mahkemelerinin kaldırılması, tevhidi tedrisat, medreselerin kaldırılması, tarikatların ilgası, kanunu medenî ve buna müteferri bir çok kanunlarımız vardır."*[144] Kaya, kanunun Türkiye Cumhuriyeti'nin bekasını ilgilendirecek derecede önemli olduğunu belirtmiş ve sözlerini söyle sürdürmüştür: *"…İnkılâb yapıldığı zaman onun gösterdiği zaruretler takib edilmez ve inkişafna yardım edilmezse o inkılâb geri kalır, hatta geriye döner. İnkılâb geriye döndüğü vakit, bu Türk camiasının nasıl bir akibete düçar olacağını tahmin etmek gayet kolaydır. İnkılâbın emirlerini yapmamak irticaa hizmet etmek, mürteci olmak*

[143] "Bazı kisvelerin geyilemeceğine dair kanun lâyihası ve Dahilîye encümeni mazbatası", **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, Onbirinci Inikat 3 Aralık 1934, ekinde.
[144] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, Onbirinci Inikat 3 Aralık 1934, s. 75.

demektir; İmparatorluğun kendi elile bu millete hazırladığı akıbetleri tekrar hazırlamak demektir."[145]

Kanunun, *"Her hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar ruhanilerin mabet ve ayinler haricinde ruhanî kisve taşımaları yasaktır."* ifadesiyle başlayan maddenin görüşülmesi sırasında, Manisa Mebusu Refik Şevket İnce, mabet ve ayinlerin nasıl tesbit edileceğini sormuştur. Kaya'nın verdiği yanıt ilginçtir. Kaya'ya göre, *"Her dinin kavaidi esasiyesi herkesin malumudur. Dinler işlerini bitirmiş vazifeleri tükenmiş yeniden uzviyet ve hayatiyet bulamayan müesseselerdir. Binaenaleyh, şimdiye kadar meri ayini tesbit etmek gayet kolaydır. Zaten din kitaplarında da yazılıdır. Bu kitaplar bir sır değildir ve kimsenin de inhisarında değildir."*[146]

Kanun tasarısı aynı gün kabul edilmiştir. Kanunda, Türkiye'deki izci ve spor kulüplerinin kıyafetlerini Türkiye'ye gelen yabancıların giyemeyecekleri kıyafet ve taşıyamayacakları amblem ve rozetler; yabancı memurların kıyafetleri konusunda da hükümler bulunmaktadır.

Türkiye'de takvim değişikliği 698 sayılı Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun[147] ile gerçekleştirilmiştir. Beş maddeden oluşan Kanun'un ilk maddesi *"Türkiye Cumhuriyeti dahilinde resmî Devlet takviminde tarih mebdei olarak beynelmilel takvim mebdei kabul edilmiştir"* hükmünü taşımaktadır.[148] Kanun Layihası'nın esbab-ı mucibesi, *"… saatlerin yirmi dörde taksimi hakkındaki kanunun esbâb-ı mucibe mazbatasının tamamen aynı olduğundan"* layihaya yazılmamıştır. Saatlerin Yirmi Dörde Taksimi Hakkındaki Kanunu Layihası'nın esbâb-ı mucibesinde ise teknik sebeplerin yanısıra *"..Hükümet Cumhurîyetimizce de bilûmum mileli mütemeddinece istical olunan ve elyevm birçok hatalariyle beraber en doğru ve fennî olan efrençi takvimin istimali zarurî görülmüştür"*[149]

[145] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, Onbirinci Inikat 3 Aralık 1934, s.76.
[146] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, Onbirinci Inikat 3 Aralık 1934, s. 76.
[147] **Resmî Cerîde,** 2 Kanunusani 1926, Sayı: 260.
[148] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 20, İçtima Senesi:III, 31nci İctima, 26-12-1341,ekinde
[149] "Saatlerin Yirmidörde Taksimi Suretiyle İstimaline Dair Başvekaletten Gelen (1/748) Numaralı Kanun Layihası"**, TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: II, Cilt: 20, İçtima Senesi: III, 31nci İctima, 26-12-1341, ekinde.

denilmekteydi. Her iki kanun tasarısı da TBMM'de aynı gün görüşülmüş ve kabul edilmiştir.[150]

Türkiye'de Latin harflerinin kullanılmasını öngören 1353 sayılı Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Kanun[151] ise TBMM'de 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilmiş ve 3 Kasım 1928 tarihinde Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.[152] Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Başvekâletten Mevrut (1/266) Numaralı Layihası'nın esbâb-ı mucibesinde, Türk dilinin yazıldığı Arap harfi sisteminin sesli harfleri ihtiva etmediği ve Türk matbaacılığının ilerlemesini engellediği belirtiliyordu. *"…millî lisanımızın bünyesinde muvafık bir harf sistemi kabul etmek Cumhuriyet Hükümetinin programı iktizasından bulunuyordu."* Türk dilinin bünyesine uyan Lâtin esasından alınacak harfleri tespit için önceki yıl Maarif Vekâleti'nde oluşturulan heyet tarafından hazırlanan harf sistemi ile yapılan denemede, Türkçe'yi en iyi bir tarzda yazması mümkün olduğu anlaşılmıştı. Dolayısıyla, *"…Cumhuriyet Hükümeti artık tecrübe ile sabit olan Lâtin esasından alınan harf sistemimizin kanun halinde tespitini zarurî görmüş"*tü.[153]

Yasama döneminin ilk günü olması dolayısıyla Cumhurreisi Mustafa Kemal de TBMM'nin açılışına katılmış ve konuşmasında harf devrimine de temas etmiştir. Mustafa Kemal, konuşmasında, Türk milletine *"…kolay bir okuma yazma anahtarı vermek"* gerektiğine temas etmiş ve cehaletten ancak böyle kurtulabileceğini belirtmişti. Mustafa Kemal, konuşmasında, *"… basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır. Büyük Millet Meclisinin kararı ile Türk harflerinin katiyet ve kanuniyet*

[150] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 20, İçtima Senesi: III, 31nci İctima, 26-12-1341, s. 267-281.
[151] **Resmî Gazete,** 3 Teşrinisani 1928, Sayı: 1030.
[152] (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=1353&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=, 18 Şubat 2012.
[153] "Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Başvekaletten Mevrut (1/266) Numaralı Layihası" **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: III, Cilt: V, İçtima Senesi: II, Birinci İnikat, 1 Teşrinisani 1928. ekinde.

kazanması bu memleketin yükselme mücadelesinde başlı başına bir geçit olacaktır." sözlerine yer vermişti. [154]

TBMM Başkanlığı'na Kazım Özalp'ın seçilmesinin ardından Erzincan Mebusu Saffet Bey ve arkadaşlarının kanun layihasının acilen görüşülmesini istemeleri üzerine hemen Muvakkat Encümen oluşturulmuş ve mazbatalarını aynı gün hazır etmeleri istenmiştir. İkinci celsede Muvakkat Encümen mazbatasını sunmuş ve görüşmeler başlamıştır. Kanun layihası üzerinde Başvekil İsmet İnönü ve bazı mebusların lehte konuşmalarından sonra oylamaya geçilmiş ve maddeler üzerinde bir tartışma yaşanmaksızın kabul edilmiştir: Kanunda 1929 yılı Haziran ayının ilk gününden sonra Arap harflerinin kullanılamayacağı hükme bağlanmıştır.[155]

Alfabe değişikliği, Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olmakla beraber, bu konudaki tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır. *"…Çöken bir İmparatorluğun enkazı üzerine kurulan Cumhuriyet, yüz yıldır süregelen bu tartışmaları nihayetine erdirmek üzere cüretkar bir teşebbüsle ilkin 3 Kasım 1928'de alfabeyi değiştirdi. Cumhuriyetin kurucu kadroları açısından, Harf Devrimi'ni meşru kılan argüman şudur: Okumayı ve yazmayı zorlaştıran Arap harfleri geri kalmışlığımızın ve cehaletimizin asıl kaynağıdır. Bunu takip eden ikinci görüş ise, Arap harflerinin Türkçenin fonetik yapısına uymadığıdır."*[156]

Cumhuriyet döneminin dil ve alfabe politikaları, büyük çaplı bir zihniyet değişiminin ve ulusal birlik arayışının etkisi altında sürdürülmüştür ve bir arayışın parçalarıdır: Tarihi sıfır noktasından başlatmak! "*Böylece Cumhuriyet miladı kendisiyle başlatmak, geçmişiyle bağlarını koparmak istiyordu. Bütün kurumlarıyla ve devrimleriyle hızla Batılılaşıp, Osmanlı'nın izlerini silmiş genç Cumhuriyet, dilinde de İmparatorluğun kalıntılarını görmek istemiyordu."*[157] Tarihi sıfır noktasından başlatmanın ve hızlı değişimi gerçekleştirmenin araçlarından birisi de

[154] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: III, Cilt: V, İçtima Senesi: II, Birinci İnikat, 1 Teşrinisani 1928. s. 4.
[155] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: III, Cilt: V, İçtima Senesi: II, Birinci İnikat, 1 Teşrinisani 1928. s. 7-11.
[156] Gökhan Yavuz Demir, "Türkçenin Pirus Zaferi", **Trajik Başarı Türk Dil Reformu**, Çeviren Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2007, s. XXVI.
[157] Demir, "Türkçenin Pirus Zaferi", s. XXVIII.

alfabe değişimi olmuştur. Lewis'e göre, *"… Alfabe değişikliğinin amacı Türkiye'nin İslami Doğu ile olan bağlarını koparmak, içteki ve Batı dünyasıyla olan iletişimi kolaylaştırmaktı."*[158]

Bernard Lewis'in iddiasına göre, *"…Önemlice bir yeni etken de, Türkiye Cumhuriyeti hükümetine hem örnek hem de cesaret verecek olan, Sovyet makamlarının S.C.S.B. deki Türk dilleri için Arap harfleri yerine Latin alfabesini kabul etmeğe karar vermeleriydi."*[159] Harf devrimini açıklamak için öne sürülen Arap harflerinin Türk dilinin seslerine elverişli olmaması, öğretim güçlüğü, basım zorluğu ve dolayısıyla eğitim ve kültürün yayılmasına engel olduğu iddialarına yer veren Lewis, bu konuda şunları ifade etmektedir: *"… Bu ithamlar yersiz değildir ve açık, sade ve fonetik yeni yazının okur yazarlıkta büyük bir artışa ve yayınların geniş yayılışına yol açtığı şüphesizdir. Fakat değişimin asıl amacı pratik ve pedagojik nedenlerden çok toplumsal ve kültürel nedenlere dayanıyordu ve Mustafa Kemal halkını onu kabule zorlarken, geleceğe bir kapı açıp, geçmişe bir kapı kapıyordu. Geçmişle ve Doğu'ya ilişiğin kesin olarak kesilmesi –Türkiye'nin nihai olarak modern Batı uygarlığı içine alınması– için şimdi yol açıktı."*[160]

Toplumun kültürel yapısını etkileme potansiyelinin büyüklüğüne rağmen, alfabe değişikliğine karşı önemli bir tepki görülmemiştir. Demir'e göre, *"… Yeni Türk alfabesinin kabul görmesinin en büyük nedenlerinden bir tanesi halkın büyük çoğunluğunun okuma yazma bilmemesiydi. Dolayısıyla bu değişim, iddiaların aksine çok fazla bir yıkım yapmamıştır."*[161]

Türkiye'de Cumhuriyet rejiminin sağlamlaştırılmasına, laik bir rejimin kurulmasına, İslam'ın kurallarından etkilenmeyen bir hukuk sistemi ve yargı düzeni oluşturulmasına ve kılık-kıyafet değişikliklerine yönelik yeni yasal düzenlemeler; Takriri Sükûn Kanunu'nun verdiği yetkilerle muhalefetin ortadan kaldırılması, Şark İstiklal Mahkemesi'nde yapılan yargılamalar sonucunda İstanbul basınının

[158] Geoffrey Lewis, **Trajik Başarı Türk Dil Reformu,** Çeviren Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 3.
[159] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 277.
[160] Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 278.
[161] Demir, "Türkçenin Pirus Zaferi", s. XXVII.

susturulması sayesinde daha kolay yapılabilmiştir. *"Türkleştirme yoluyla Batılılaştırma"* ya da *"Topyekun Batılılaştırma"* diye adlandırılabilecek bu süreç, *"... Kemalistlerin klasik oryantalizmin vazettiği pozisyona uygun şekilde, değişimin aktörü olarak Batılı sömürgecilerin yokluğunda, halk karşısında self-kolonizatör rolünü benimsediklerini göstermektedir."*[162] Yeni yönetimin Batı'yla özdeşleşerek Doğululuğu kimliğinden ihraç etme çabası, *"... "vatan"ın toplumsal gerçekliğine de Oryantalist bir gözle bakmayı gerektirmiştir. Özellikle Kürt beşeri coğrafyasının, Batı demek olan Türkiye'nin Doğusu (Orient'i) gibi algılanması bu bakımdan anlamlıdır. Nitekim Kürt isyanlarına karşı tedip ve tenkil harekatlarına medenileştirici bir işlev de atfedilmiştir."*[163]

Devlet için Türklerin yaşadığı, Türkçenin konuşulduğu yer anlamına gelen 'Türkiye' adını seçen, Hilâfeti kaldırmak suretiyle iktidara dinsel bağlılığı ortadan kaldıran yeni yönetim için, İslamla ilgili her şey, geçmiş rejimin ortadan kaldırılması gereken hatırası olarak değerlendirilmiştir.

2.1.2.4. Yeni Dil ve Tarih

Dil, insanların birbirleri ile iletişim kurmasına yarayan, söz yazı ve kurallar bütünüdür. Dil birliği ulusu tanımlayan en önemli unsur sayılabilir. Bölgelere değişik lehçeleri olsa da, dil ulusun paylaştığı, iletişim kurduğu, yazılı ve sözlü kültürünü oluşturduğu, uygarlık kurduğu ortak varlığıdır. Ortak dil, ulus olmanın temel şartıdır. Her dil, diğer dillerden kelime ve kurallar alsa da, zaman içinde değişimler geçirse de toplum için önemini kaybetmez. Dil içindeki kelime ve kurallar değişim geçirse de, kullananların verdiği önem ölçüsünde, dil temel mantığını ve yapısını korumaya devam eder.

Türkçe'nin Arapça ve Farsça'dan etkilenmesi, Orta Asya'dan Batı'ya İran üzerinden göçler ile başlamıştır. Günümüz Türkiye'sindeki Türklerin atalarının çoğu 11. yüzyıla kadar Müslüman olmuşlardı. Türkler, İslam medeniyetiyle tanışmalarıyla birlikte, ihtiyaç duydukları ve daha fazlasını, Farsça ve Arapçadan kendi dillerine

[162] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin...**, s. 116.
[163] Bora, **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazarlık İslamcılık**, s. 48.

dahil ettiler. Ümmet-i Muhammed'e dahil olma şuuru, Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye kelime akışını hızlandırdı. Arapçanın Kur'an dili olmasının yanısıra, bu dilin özelliği dolayısıyla, Arapça'dan Türkçe'ye giren kelimeler daha fazla olmuştu. Çünkü Arapça kelimeler genelde üç harfli kökler üzerine kuruludur. Kökü oluşturan sessiz harfler, bazen ikinci veya üçüncü sessiz harf ikilenerek, bazen de ön ve orta eklerle, kısa ve uzun seslilerden oluşan kalıplarla yerleştirilererek yeni kelimeler oluşturulur. Bu kalıplar öğrenildiğinde, yeni bir kök öğrenmek kişinin kelime hazinesini bir düzine kadar arttırabilir.[164]

Türklerin Müslüman olmalarından itibaren başlayan Türkçe'nin Arapça ve Farsça ile karışması sonucunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Osmanlıca doğmuştu. Bu dil, idari ve edebi bir dildi.[165] Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya açılma süreciyle, yeni bir uygarlık alanına giriyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı uygarlığı karşısında gerilemenin nedenleri aranırken, dil konusunda da tartışmalar çıkmıştı. Ulusçuluk ve ulus devlet, insanlığın evriminde daha ileri bir aşama olarak görünüyordu. Ancak, ulus devlet için ona uygun bir dil de olmalıydı. *"Bu dil vardı ve hiç kuşkusuz Türkçeydi. Fakat Türkçe, Arapça ve Farsçanın hegemonyası nedeniyle kaybolmak üzereydi ve bu durumdan kurtarılmalıydı. Türk modernleşmecilerine göre, Türkçenin Arapça ve Farsçanın etkisinden kurtarılması önemliydi, çünkü halk ile aydınların dili birbirinden kopmuştu. (…) "Dilde ulusçuluk" akımının taraftarları sayabileceğimiz özleştirmecilere göre "Osmanlıca" ne Arapça ne Farsça ne de Türkçe, halkın dilinden kopuk yapay bir dildi. Onlara göre, halk bu dili anlamıyordu; saray ile halk arasındaki uzaklık, Osmanlıca ile Türkçe arasındaki uzaklıktı. Yeni Cumhuriyet bir ulus devletti, otoritesini halktan alıyordu ve onun dilini kullanmalıydı."*[166]

Akçura'ya göre, Türkçülük fikrinin dil sahasındaki ilk izleri İbrahim Şinasi Efendi'nin eserlerinde görülmektedir. Şinasi'nin Türkçülük fikri, dilin edebiyat şubesinde Ziya Paşa, lugat şubesinde Ahmet Vefik Paşa, *"filolocya tedkiklerinde"* Mustafa Celaleddin Paşa tarafından işlenmiştir. *"Ahmet Vefik Paşa'da "Bütün*

[164] Lewis, **Trajik Başarı Türk Dil Reformu,** s. 7-9.
[165] Lewis, **Trajik Başarı Türk Dil Reformu**, s. 11.
[166] Demir, "Türkçenin Pirus Zaferi", s. XXV.

Türklük – Panturquisme-" temayülünün bazı izleri görülmektedir; Celaleddin Paşa ise Türk filolocyasından başka, Türk "yalnız Osmanlı Türk'ü değil, umum Türk" etnolocya ve tarihi ile de uğraşır."[167]

Hemen hemen kesintisiz savaşların olduğu; gerileyen imparatorluğun dağıldığı ve ulusal kalım için ümitsiz bir mücadelenin verildiği bu dönemde Türk ulusçuluğu bütün rakip ideolojilere galip gelmişti. Cumhuriyet'in kurucularının amaçları arasında dil meselesini "kökten" halletmek de bulunmaktadır. Atatürk'e göre, "*Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de, Türk dili, Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihayetsiz badireler içinde, ahlâkının, ananelerinin, hatıralarının, menfaatlerinin, elhasıl bugün, kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde muhafaza olunduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir, zihnidir.*"[168] Atatürk'ün bu övgüsü, *"… dili yabancı öğelerden kurtarmaya yönelik girişimlerde harekete geçirici diğer bir etken oldu. Jön Türk dil devrimcilerinin dilin sadeleştirilmesi şiarı şimdi arı veya özgün bir Türkçe (öz Türkçe)nin yaratılması tutkusuyla aşılıyordu. (...) Bu yeni bakış sırasıyla Latin harflerinin kabul edilmesine, Batı kültürünün ortak duygu ve düşüncelerin tamamen ifade edilmesine yeterli olacak bir dilin yaratılmasına olan acil ihtiyaca yol açtı."*[169]

Heyd'e göre, *"demokrasinin Kemalist şekli olan Halkçılık"* yüzlerce yıldır halkı eğitimli ve ayrıcalıklı sınıflardan koparmış olan siyasal ve kültürel engelleri yıkmayı amaçlamıştı. Bu sebeple dil devrimcileri, halkın konuşmakta olduğu sade Türkçe ve diğeri yabancı sözcük ve ifadelerle kaplanmış olan iki farklı dilin varlığına son vermek istemişlerdi. İnsan iradesinin her şeyi yapabileceğine olan inanç, bütün diğer toplumsal kurumlar gibi, dilin de önceden tasarlanmış bir plana göre yeniden düzenlenebileceği düşüncesine yol açmıştı. Ancak, Kemalist Türkiye'deki diğer

[167] Akçura, **Türkçülük türkçülüğün tarihi gelişimi,** s. 58-59.
[168] Gazi Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri)**, s. 23.
[169] Uriel Heyd**, Türkiye'de Dil Devrimi,** Çeviren Nejlet Öztürk, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2001, s. 20.

devrimci değişimler gibi dil devrimi de hem rasyonel ve irrasyonel güdüler, hem de ateşli ulusçuluk ve pratik değerlendirmelerde aceleye getirildi. [170]

Türk dil reformunun Arapça ve Farsça'ya ait dilbilgisi özelliklerini ve bunlardan ödünç alınmış binlerce kelimeyi tasfiye etmek olduğunu vurgulayan Lewis, reformun eylem düzeyinde iki aşamaya sahip olduğunu belirtmektedir. Birinci aşama, 19. yüzyılın ortasından itibaren devam eden, çoğunlukla özel bireylerin ve grupların üstlendiği bazı çabalardır. İkinci aşama ise 1930'lu yıllarda başlayan seferberliktir ve bu seferberlik devrim olarak isimlendirilebilir.[171]

1932 yılının Temmuz ayındaki Birinci Tarih Kongresi'den sonra 23 Eylül 1932'de Türk Dili Kurultayı toplanmıştı. Kongrenin amacı, "Türk dilinin tarih öncesine giden "uzun tarihi"ni vurgulamaktı. İçinde birçok Arapça ve Fasça sözcüklerin bulunduğu dilin söz konusu yabancı sözcüklerden arandırılması bu kongreyle başlatılan önemli bir girişimdi."[172] Türk Tarih Tezi'nin bir türevi olan Güneş Dil Teorisi, bu kongrede ortaya atılmış ve dilin Türkleştirme yoluyla sekülerleştirilmesinin önemli bir aracı olmuştur. Toplanan Birinci Dil Kongresi'nde ortaya atılan teoriye göre, *"... ilk insanın taptığı varlık güneşti. Bu sebeple ilk dilin güneşle ilişkili bir ana kökten türemiş olması gerekir. Güneş bu teorinin kavramsal dilinin "kök paradigmasıdır". Bu kök dil ise ön-Türkçeydi, diğer bütün diller bu kök dilin türevleriydi."*[173] Bütün dillerin Türkçe'den çıktığının iddia edilmesi; Arap alfabesinden Latin Alfabesi'ne geçilmesi ve Arapça ve Farsça kelimeler yerine öz Türkçe olduğu iddiasıyla yeni kelimeler aranması çelişkili görünüyor. Ancak, Latin alfabesinin kullanılmaya başlanmasının yanı sıra; dilden Arapça ve Farsça kelimelerin çıkarılması çabası, İslami geçmişten kopma ve Türkiye'nin çevresindeki Müslüman komşularla bağı azaltma amacına yöneliktir.

Cumhuriyet yönetiminin, Türkçe'nin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılmasından, *"ulus"*u diğer topluluklardan ayırmaktan daha öte bir beklentisi vardı. Avrupa'da ulus devletlerin kurulması sürecinde, dildeki farklılaşmanın amacı;

[170] Heyd**, Türkiye'de Dil Devrimi,** s. 20-22.
[171] Lewis, Trajik Başarı Türk Dil Reformu, s. 3.
[172] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, s. 196.
[173] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene… "** s. 192.

dilin yapısı benzer olsa dahi, gramer kuralları ve telaffuzu farklılaştırmak suretiyle, kendilerini diğer uluslardan farklılaştırmaktı. Halbuki *"Batılılaşma bağlamında Kemalizm'in dil devriminden beklentisi, uzun vadede yaratacağı zihniyet değişikliğidir. Bu nedenle Cumhuriyet döneminde maddi dil planlaması, Türkçenin sadece "yabancı" sözcüklerden arındırılmasıyla sınırlandırılmamıştır. Bunun yanında dilin, algılama ve düşünme eylemleri üzerindeki etkisinden hareketle Osmanlı-İslam dünya görüşünün kavramlarını (mefhumlarını) da hedef almıştır."*[174]

Yorumlardan, alfabe değişikliğinin de dil devrimi kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Türkçe'nin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması çalışmaları, tek başına devrim sayılabilecek nitelikte değildir. Kaldı ki bu çalışmalar, Türkçe'nin sadeleştirilmesi çalışmaları kapsamında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde zaten başlamıştır. Bu çalışmalara devrim niteliğini kazandıran, alfabe değişikliği ile bu dillerle olan yazı bağının kopartılmasıdır. Alfabe değişikliğinin gerekçesi olarak Arapça harflerin Türkçe sözcüklerin yazımına uygun olmadığı, öğrenilme güçlüğü gösterilse de bunlar, aynı alfabe içinde aşılamayacak sorunlar değildir. Örneğin, günlük yazıda kullanılmasa da Arapça'da sesli harfleri karşılamak amacıyla kullanılan ve *"hareke"* adı verilen işaretler bulunmaktadır: Harekelerin kullanılması ve yetmediği yerlerde yeni şekiller eklenmesiyle, yazı dilindeki sesli harf eksikliğini gidermek mümkündür.

Öğrenme güçlüğü ise sesleri gösteren işaretler, yani harfler için bütün alfabelerde aynı sayılabilir. Latin alfabesinin örneğin Rus alfabesinden daha kolay ya da zor olduğu öne sürülemez. Latin harflerini kullanmayan çoğu toplum, alfabelerini değiştirmeksizin yüksek okur-yazarlık seviyelerine ulaşmış, yeni teknolojiler geliştirebilmişlerdir. Bunlara örnek olarak, Japonya, Güney Kore, Çin ve Rusya gösterilebilir. Alfabe değişikliği, Batı medeniyeti olarak tanımlanan Avrupa ülkeleri ve Amerika ile yazı dilinde bir yakınlık sağlasa bile, eğitime ayrılan kaynak benzer seviyelerde olmadıkça, aynı okur-yazarlık düzeyine ulaşmak zordur. Dahası, okuma-yazmanın biliniyor olması da tek başına toplumdaki bilgi ve kültür düzeyini artırmak, bilimi geliştirmek ve yeni teknolojiler ortaya koymak için yeterli

[174] Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, s. 201.

olmamaktadır. Farklı alfabeler kullandıkları halde benzer kişi başı milli gelir, GSMH, okur-yazarlık oranına sahip ülkeler olduğu gibi, aynı alfabeyi kullandıkları halde, aralarında büyük toplumsal gelişme ve kültür farklılıkları olan ülkeler de bulunmaktadır.

Dolayısıyla, alfabe değişikliğindeki asıl amacın yeni Türkiye'nin, içinden çıktığı Osmanlı İmparatorluğu ile Türkleri geri bırakmakla suçlanan İslam kültürü ile olan bağını koparmak olduğu açıktır. *"Cumhuriyet devrimleri arasında pek azı Kemalizm'in "Batıcı" ve "Ulusçu" karakterini Latin alfabesi kadar iyi sembolize edebilirdi. Batıcı; çünkü Latin harflerini kabul etmek, hedef olarak gösterilen medeni dünyaya kapıları ardına kadar açmak demekti. Ulusçu; çünkü hiçbir araç Türk toplumunu yüzyıllardır birlikte yaşadığı İslam kaynaklarından ve Arap dindaşlarından bu denli koparıp farklılaştıramazdı."*[175]

Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticilerinin, tarihle ilgili çalışmaları da bir yönüyle Osmanlı İmparatorluğu ile olan bağlarını koparmaya ve köklerini çok daha derin geçmişte aramaya yöneliktir. Atatürk, *"Türkler Arapların dinini kabul etmeden evvel de büyük bir millet idi. Arapların dinini kabul ettikten sonra, bu din, ne Arapların, ne aynı dinde bulunan Acemlerin ve ne de Mısırlıların vesairenin Türklerle birleşip bir millet teşkil etmelerine hiç tesir etmedi. Bilakis, Türk milletinin milli rabıtalarını gevşetti; milli hislerini, milli heyecanını uyuşturdu"*[176] düşüncesini taşıyordu. Atatürk'ün düşüncesi, ulus devletin temeli olacak yeni Türk tarihinin, Türklerin tarihinde, Müslüman olmalarından önceki dönemleri esas alması doğaldı. Ayrıca, *"… Bazı Avrupalı tarihçi ve coğrafyacılar Türkleri ikinci sınıf bir ırk olarak tanımlamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra Osmanlı/Türk kimliği meşruluğunu yitirdiğinden bu yargıyı, Osmanlı öncesi Türklere atıfta bulunarak değiştirmek mümkündü."*[177]

Ulus tarihin amacının halkı yönlendirmek olduğunu, bu tarihin değer yüklü, pedagojik niteliğe sahip, siyasal ve ekonomik açıdan arzulanan bir geleceğe

[175] Sadoğlu, **Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları,** s. 215.
[176] Gazi Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler (Uygarlık Bilgileri),** s. 28.
[177] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** s. 14.
[178] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** s. 89.

yönelik[178] olduğunu savunan Ersanlı'ya göre, *"Türk Tarih Tezi'nin olgunlaşması, Cumhuriyet'in kurulması sonrasında Osmanlıcılık, İslamcılık ve Turancılık akımları karşısında Türk ulusçuluğunun resmî bir ideoloji olarak benimsenmesini gerektiriyordu. Türk Tarih Tezi'nin, Türk benliğini oluşturacak bir araç ve gelecek kuşaklar gözünde onurlu bir amaç olması isteniyordu."* [179]

Tarih çalışmaları, 1928-1929 yıllarında Mustafa Kemal'in öncülüğünde başlamış olmakla beraber, kurumsal düzeyde atılım, Türk Ocakları'nın altıncı kurultayında *Türk Ocağı Türk Tarih Heyeti*'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir. ***"****Atatürk, özellikle Avrupa devletlerinin ders kitaplarında yer alan Türklerin ikinci sınıf bir millet oldukları (secondaire) iddialarına ve "barbar" deyimi kullanılarak bir istilacı kavim şeklinde gösterilmelerine karşılık, bunun böyle olmadığını ve cihan tarihinde en eski çağlardan beri hakiki yerinin ne olduğunun ve medeniyete ne gibi hizmetlerinin bulunduğunun araştırılması gerektiğine inanmaktaydı. İşte bu sebeple, 28 Nisan 1930 tarihinde, Atatürk'ün de bizzat katıldığı Türk Ocakları'nın VI. Kurultayı'nın son oturumunda, O'nun direktifleriyle, Âfet İnan tarafından 40 imzalı bir önerge sunulmuş (...), aynı gün Kurultay'da yapılan görüşme sonucunda Türk Ocakları Kanunu'na, 84. madde olarak "Merkez Heyeti, Türk tarih ve medeniyetini ilmî surette tedkik ve tetebbu eylemek vazifesiyle mükellef olmak üzere bir Türk Tarih heyeti teşkil eder" şeklinde bir madde eklenmiştir."*[180]

Türk Tarihi Tedkik Heyeti ilk toplantısını 4 Haziran 1930 tarihinde yapmış; Tevfik Bıyıklıoğlu, Başkan; Yusuf Akçura ve Samih Rıfat Başkanvekili; Dr. Reşit Galip ise Genel Sekreter seçilmişlerdir. Heyetin diğer üyeleri Âfet İnan, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Hâmid Zübeyir Koşay, Halil Edhem, Ragıb Hulûsi, Reşid Safvet Atabinen, Zâkir Kadîrî, Sadri Maksudi Arsal, Mesaroş (Ankara Etnografya Müzesi uzmanı), Mükrimin Halil Yinanç, Vâsıf Çınar ve Yusuf Ziya Özer'dir. 29 Mart 1931 tarihindeki VII. Kurultay'ında Türk Ocakları'nın kapatılmasına karar verilmesi üzerine, bünyesinde kurulan heyet, "Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti" adı ile 12 Nisan

---

[179] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937),** s. 103.
[180] "Türk Tarih Kurumu'nu tanıyalım", (Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=1.. 25 Şubat 2012.

1931'de yeniden yapılandırılmıştır ve 1935 yılında "***Türk Tarihi Araştırma Kurumu***" olarak adı değiştirilmiştir. Kurum, Bakanlar Kurulu'nun 21 Ekim 1940 tarih ve 2/14556 sayılı kararnamesiyle *"Kamu Yararına Çalışan Dernekler"* arasına alınmıştır. Türk Tarih Kurumu, tüzelkişiliğe sahip olarak, 7 Kasım 1982'de kabul edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. maddesi ile kurulan Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu bünyesine dahil edilmiştir.[181]

Türk geçmişinin yeniden inşası amacıyla 2-12 Temmuz 1932 tarihlerinde Birinci Türk Tarih Kongresi düzenlenmiş ve Türk Tarih Tezi ortaya atılmıştı. Tezdeki *"... Ana argümana göre, tarih boyunca Anadolu'da yaşayan halklar Türk kökenliydi; çünkü Orta Asya'dan gelen Türkler Anadolu'nun ilk sakinleriydi. Böylece Hititlerden Bizanslılara kadar Anadolu'da yaşayan tüm halklar ilk gelenlerin yani Türklerin çocukları olarak kabul ediliyordu. Anadolu yurdunun bu şekilde tarih boyunca Türkleştirilmesi, "tarihi haklar" temelinde Anadolu üzerinde gayri Türklerin hak iddia etmesini önlemeye dönüktü. Anadolu ezelden ebede kadar Türktü, öyle kalacaktı. Anadolu'nun ilk sakinleri, kendileri ile birlikte, Avrupa medeniyetinin bugünkü düzeyine ulaşmasını netice veren yeni teknikler ve keşifler getirmişlerdi."*[182] Dolayısıyla, Avrupa medeniyetinin bugünkü düzeyine ulaşmasını sağlayan teknikleri ve keşifleri getiren; ancak Müslüman olduktan sonra bu medeniyetten geride kalan Türklerin ve Türkiye'nin *"topyekun batılılaştırılması"* bu gelişimin doğal bir sonucu olarak görünüyordu.

Kongrede ayrıca, Türklerin fiziksel özelliklerinin ve kan grubunun Avrupalılara daha yakın olduğu, Avrupa'da yaşayanlara buğday ekmeyi ve hayvanları evcilleştirmeyi, bu bölgelere göç eden Türklerin öğrettiği yolunda tezler de ortaya atılmıştır. Bu tezler, Türkleri insanlığın *"birinci ligine"* taşırken, siyasi iktidara *"ırkı"* bir yönetim aracı olarak kullanmanın da yolunu açmış, etnik asimilasyonun sözde bilimsel gerekçesini ortaya koymuştur. Ancak, bu anlayış; ulusal kimliği etnik köken ve ırka dayalı olarak temellendirdiği için, ülkede Türklerden sonra en büyük

[181] "Türk Tarih Kurumu'nu tanıyalım", **(**Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=1. 25 Şubat 2012.
[182]Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"** s. 185.

etnik grubu oluşturan Kürtlerin asimilasyonunu zorlaştırmış ve Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan Kürt-Türk çatışmasının gerekçesini oluşturmuştur.[183]

Mustafa Kemal'in inisiyatifi ve Maarif Bakanlığı'nın resmî girişimiyle Ankara Halkevi binasında toplanan Birinci Tarih Kongresi'nde ortaya atılan tez, 1929-1932 yıllarında büyük ölçüde şekillenmişti ve amaç, tezi resmî olarak tanıtmaktı.[184] Kongre'de, *"... Resmî iedolojiden ayrılmadan yapılabilen (!) eleştiri bir haslet olarak görülüyordu. Çünkü kongrede hiç kimse ulusçuluk ya da bilim karşıtı görünmek istemiyordu. Zaten bilime ya da ulusçuluğa karşı çıkmak özdeş görülüyor, esas görev resmî tezi araştırmak, yazmak ve okutmak olarak ele alınıyordu. Herhangi bir küçük eleştiri ciddi bir "engelleme" olarak telakki ediliyordu. Siyasal muhalefetle baş edebilmek için uygulanan yöntem doğrultusunda kongrenin atanmış misyoner tarihçileri de, aşılanması öngörülen ideolojiyi sorgulayan ya eleştiren bir tavra geçit vermiyorlardı."*[185]

İkinci Türk Tarih Kongresi 20 Eylül 1937'de toplanmış ve altı gün sürmüştür. İkinci kongreye katılanların ezici çoğunluğu üniversite profesörlerinden ve araştırmacılardan oluşmuştu. Bu uzmanların yarıdan fazlası (48/90) Avrupa ülkelerinden gelmişti. Amaç, kongreye uluslararası nitelik kazandırmaktı. Konular arkeoloji, dilbilim ve antropoloji gibi alanları kapsıyordu.[186]

"...Türklerin Anadolu üzerindeki tarih öncesi kalıntılarını kanıtlamak, arkeolojiyi sadece buna tanıklık yapmaya zorlamak böylece Türklerin bir "ulus" olarak büyük bir uygarlık sahibi olduklarını çıkarsamak esas amaçtı. Aslında Türkler dünyadaki tüm kayda değer ırkların babası olarak görülüyor ve başlıca ırk addediliyordu.."[187]

Ersanlı'ya göre, Türk resmî tarih anlayışını etkileyen historiografi akımları özellikle Fransız ve Alman tarihçiliğinde görülen romantik, idealist, pozitivist ve tarihselci akımlardan etkilenmişti. Uluslaşma çağından önce tarihçilik gerçeğin

[183] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"** s. 185-191.
[184] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, , s. 139.
[185] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, s. 143.
[186] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937**), s. 204.
[187] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, s. 227.

açıklanması olarak ele alınıyordu. Ancak, daha sonraki gelişmeler sonucunda felsefi kaygılar tarih çalışmalarından yavaş yavaş dışlandı. Aydınlanma çağında, tarihçilik, "tarih felsefesi" olarak adlandırılmışsa da aynı çağda yani 18. Yüzyılda, siyasal ve kültürel olaylara bağlı özgün bir mantığı olan farklı bir konu ve ayrı bir alan olarak da ele alınmıştı. Türk tarih yazımı üzerinde hem Fransız etkisi hem de Almanların tarihlerini çok gerilere götürerek bir destansı durum yaratma yolundaki girişimleri de Türk tarih yazımı üzerinde etkili olmuştu. Özellikle otuzların ikinci yarısında cumhuriyetçi liderler, kültür ve hükümet etme siyasalarıyla uğraşırlarken devlet gücüne destansı bir nitelik kazandırma gereksinimi duydukları zaman, Alman ulusçu tarihçilerinin yaklaşımı daha da fazla ilgi uyandırmıştır.[188]

2.1.2.5. Azınlıklar Politikası

Tanzimat Fermanı'ndan itibaren varlık alanı sürekli daraltılan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki millet sistemi, yine de varlığını sürdürmüştür. Lozan Antlaşması bile bunu tamamen ortadan kaldırmamış, ancak 'millet' yerine 'ekalliyet' (azınlık) terimine yer vermiştir. "*...Millet sistemi, milletlerin iç özerkliğine dayanmakta, devlet günlük hayatın işleyişi dışında durmakta, bu niteliğiyle de merkeziyetçi ve müdahaleci olmayan bir mahiyet arz etmekteydi. Azınlık kavramı ise, ulusal bir referans çerçevesine sahip olduğu için homojenleştirici, standartlaştırıcı ilkeleri öne çıkarırken, devlet iktidarını buna aracı kılmakta, hakim çoğunluğun niteliklerini paylaşmayan gruplar, merkeziyetçi, müdahaleci devletin temsil ettiği hakim çoğunluk karşısında bağımlı bir konuma itilmektedir."*[189] Böylece Cumhuriyet döneminde, millet sistemi yerine azınlıklar ortaya çıkmış, ancak bunlardan sadece gayrimüslimler resmen azınlık kabul edilmişlerdir.

İmparatorluklar içinde yer alan etnik toplumlar, ülke sınırlarını belirleyerek ve dış müdahalelere karşı koruyarak, bu sınırlar içinde kültürel özelliklerini koruyarak ve dış müdahaleleri engelleyerek ulus ve ulus devletlere dönüşmüşlerdir. "*Bu dönüşümün temelinde ulusçuluk veya genel kullanım adıyla milliyetçilik ideolojisi yer almaktadır. 18. Yüzyılın son dönemine denk gelen Fransız ihtilali ile daha*

[188] Ersanlı, **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmî Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, s. 22-25.
[189] Yıldız, **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene"** s. 57.

önceden dayanışma duygusu sergileyen toplumlar olarak nitelendirilen uluslar, kendilerine yeni bir yön veren ulusçuluk düşüncesi ile karşılaşmışlardır."[190] Ancak, bu kez de İmparatorluklara karşı bağımsızlıklarını elde eden ulus devletlerin içindeki diğer etnik ve dinsel gruplar azınlıkta kalmışlar ve içinde bulundukları ve çoğunluğu oluşturan toplumun daha önceki durumuna düşmüşlerdir. Böylesi durumlarda, "… *kimi zaman, egemen halkların milliyetçiliğinden daha şiddetli olabilin bir azınlık milliyetçiliğinin ortaya çıktığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bu durum egemen devletlerin içlerinde barındırdıkları azınlıklara karşı bir çeşit güvensizlik beslemelerine büyük katkıda bulunmaktadır."*[191]

Azınlık, niteliği gereği, ulus devlet içerisinde bulunabilen bir gruplardır. "İçinde yaşadıkları toplumdan kültürel, etnik ya da ırksal özellikleri bakımından farklı olan topluluklar" olarak tanımlanan azınlıklar, bu tanım gereği ancak ulus devlet içinde bulunmaktadır. Toplumdaki çoğunluktan farklı özelliklere sahip toplulukların azınlık olarak nitelendirilebilmesi için, gelenek ve göreneklerine bağlı bir avuç insanla sınırlı kalmaması ve özelliklerini kendi başlarına koruyabilecek sayıya ulaşmaları gerekmektedir. Öte yandan, azınlık tanımı için ülkenin bütünün dikkate alınması şarttır. Ülkenin belli kesimlerindeki coğrafi nüfus yoğunlaşmaları, azınlık tanımını değiştirmez; örneğin ABD'deki siyahlar gibi, ülkenin kimi bölgelerinde çoğunlukta bulunan azınlıklar da vardır.[192]

Yaşadığı toplumun çoğunluğundan farklı özelliklere sahip olan grupların azınlık sayılabilmeleri için bir başka şart da, kişilerin bilinç düzeyidir. "*Azınlıktaki grup, kendi ayırt edici özelliklerini koruma ve sürdürme isteği içinde olmalı, yani "azınlık bilinci" taşımalıdır. Çoğunluk ise bu grubu azınlık olarak görmek[li] ve kültürel "baskı" uygulamalıdır. Yoksa azınlıktan değil, "farklı grup"tan söz etmek gerekir. (...) Toplumun başat güçlerinden farklı olarak azınlık grubunun üyeleri, genellikle toplumun işleyişine eksiksiz katılmaktan ve toplumun olanaklarından eşit ölçüde yararlanmaktan alıkonulur."*[193] Azınlıklara nasıl muamele edileceği

[190] Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, s. 45.
[191] Akgönül, **Türkiye Rumları…,** s. 33.
[192] Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları,** s. 11-12.
[193] Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları,** s. 13.

konusunda toplumun karşısında iki seçenek bulunmaktadır. Bu seçenekler, azınlıkların hoşgörü kendi özelliklerini korumalarına izin verilmesi ya da toplum içinde eritilmeleridir. Her iki seçenek de kendi içinde ayrıca geniş bir seçenek yelpazesine sahiptir. Örneğin hoşgörüye dayanan uygulamalar; azınlıkları kültürlerini geliştirebilmeleri için bütçe kaynakları ile desteklemekten, kültürlerini çoğunluğu rahatsız etmeyecek şekilde ve dar alanlarda yaşamalarına izin vermeye uzanan bir yelpazede yer alabilmektedir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında İsviçre'nin Lozan şehrinde, ilki 21 Kasım 1922 ile 4 Şubat 1923 (iki buçuk ay), ikincisi 23 Nisan 1923-1924 Temmuz 1923 (üç ay) tarihleri arasında olmak üzere iki ayrı dönemde Lozan Konferansı toplanmıştı. "*Türkiye'nin konferans süresince genel tavrı, savaştan yenik çıkmış bir devlet değil, aksine bağımsızlık savaşı vermiş, galip bir devlet olarak konferansa katılmış olduğudur.*"[194] Türkiye, bu tavrı sayesinde, Lozan'da azınlıklar konusundaki taleplerini kabul ettirebilmiş Uluslararası hukuk açısından Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi olan Lozan Antlaşması ile Türkiye'de sadece gayrimüslim olanlar azınlık kabul edilmişlerdir.

Türkiye'de bir ulus devletin kurulmasıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanan millet sistemi içinde yaşayan, dinsel faaliyetleri ve sosyal hayatları açısından kendi cemaat liderlerine ya da kurumlarına bağlı yaşayan gayrimüslimler, Lozan Antlaşması'yla kendilerine bazı haklar tanınan azınlıklar durumuna düşmüşlerdir. Antlaşmada, Müslüman olan hiçbir gruba azınlık statüsü tanınmamıştır. Dersim bölgesinde yaşayanlar da Müslüman olmakla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir statüleri olmasa da, devletin din anlayışından farklı bir Müslümanlık inancına sahiptirler. Dersimlilerin konuştukları dil farklıdır ve bazı yönleriyle gayrimüslim azınlıklara benzer özellikler taşımaktadır.

Bu özelliklerin başında, Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlete karşı sıkça ayaklanmış olmaları gelmektedir. Hatta Osmanlı yönetiminin, Dersim'e Rumeli'de devlete karşı ayaklanıp bağımsızlıklarını kazanan etnik ve dinsel grupların yaşadıkları coğrafyalar kadar dahi hakim olamadığını söylemek mümkündür.

[194] Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları,** s. 210.

Dersim'de bazı aşiretlerin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Ruslara yardım ettikleri bilinmektedir. Kurtuluş Savaşı'nın en hassas dönemlerinde yaşanan Koçgiri ayaklanmasının sosyal tabanı Alevilerdir ve Dersim'den destek görmüşlerdir. Ayaklanmanın liderleri, daha sonra Dersim'e sığınmışlardır. Dahası, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında, Anadolu'da yaşayan Türk, Kürt, Laz, Çerkez bütün etnik grupların bir payı vardır. Ancak, Dersim bölgesinin, bu savaşta olumlu bir katkısının bulunduğunu söylemek zordur. Bütün bunlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrolarının hafızasında yer etmiş olaylar ve olgulardır. Bu olgu ve olaylar, Dersim'e sürekli bir şüphe ile bakılmasına, diğer Müslüman etnik gruplardan ayrı olarak değerlendirilmesine ve belki de Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında bir yere konulmalarına yol açan yol açan veriler olarak değerlendirilebilir.

Kaldı ki, başta Anayasa olmak üzere genel kamuyu ilgilendiren kanunlar, çıkış noktasını Türkçülükten yapmış, 1924 yılında uygulama alanına konulan anayasa ile Tek Parti ideolojisi, etnik kökenlerine bakılmaksızın, toplumdaki nüfus üzerinde hepsi Türk kabul edilen Müslümanlar ile Gayrimüslimler şeklinde bir ayrıma gitmiştir. Gayrimüslimler Türkçe konuşsalar ve Türk kültürünü benimsemek isteseler dahi, bazı haklardan yararlandırılmamış, örneğin memur olamamışlardır. "*Anayasal çerçevede Müslümanlar ile Gayrimüslimler bazında yapılan ayrım ilerleyen dönemlerde Müslüman olduğu halde kendisini Türk olarak kabul etmeyenleri de hedef alacaktır. Çünkü bu dönemdeki hedef Türk kimliği ve Türk kültürü ile homojen ve ulus devlet yapısına ulaşmaktır. Bu kapsamda Anadolu'nun esas sahibi Türkler kabul ediliyor, Müslüman olan diğerlerine Gayrimüslimlerden esirgenen haklar veriliyor fakat bular da hedef kitle algılamasıyla Türk dilinin ve Türk kültürünün öğretilmesi ve daha sonra Türklerin arasındaki yerlerini almaları planlanıyordu."*[195]

[195] Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, s. 181.

2.1.3. Doğu Anadolu'daki Ayaklanmalar

Cumhuriyetin kurulmasından sadece iki yıl sonra Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde etkili olan Şeyh Sait Ayaklanması, Ağrı Ayaklanması, Zeylan Ayaklanması gibi olaylar devlet yönetimini tedirgin etmiştir.

İlk ayaklanma, İngilizlerin kışkırttığı ve Hakkari bölgesinde toplanmış silahlı Nasturiler'in 7 Ağustos 1924'de Hangediği civarında Hakkari Valisi'ni yaralamaları ve esir almaları üzerine çıkmıştır. Bunun üzerine Nasturilere karşı 8 Eylül 1924 tarihinde askeri harekâta başlanmış, 28 Eylül 1924 tarihinde son verilmiştir. Çatışmaların bazı evrelerine Nasturiler tarafından İngiliz uçakları da katılmış, harekâta katılanların çoğunun Irak'a kaçması dolayısıyla kesin sonuç alınamamıştır.[196]

Şeyh Sait ayaklanması 13 Şubat 1925'te başlamıştır. Karesi (Balıkesir) Milletvekili ve Şeyh Sait'i yargılayan Şark İstiklal Mahkemesi Savcısı Ahmet Süreyya Örgeevren'e göre; *"Şeyh Sait kıyamı ise; bir sakin kış gününde dağların tepesinden kopup gelen bir çığ gibi yuvarlandıkça cüssesi büyüyüp ağırlığı artan ve kütlesi büyüdükçe hızı çoğalan bir çığ… Önüne geleni ezip yıkan içtimai ve siyasi bir felaket olmuştur."*[197]

Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Piran köyünde başlayan ayaklanmada, 15 gün içinde Genç ve Elaziz vilayet merkezleri işgal edilmiş, Lice, Hani, Palo, Çapakçur, Kiğı gibi kaza ve nahiye merkezleri ayaklanmaya katılanların eline geçmiştir. Aşiretlerin ve köylerin büyük kısmının ayaklanmaya katıldıkları gözlenmiştir. Örgeevren, aşiretlerin ve köylerin çoğunluğunun ayaklanmaya katılmasını, ayaklanma için bir hazırlık devresinin geçirilmesine bağlamıştır.[198]

Örgeevren'in görüşleri, Nuri Dersimi tarafından da doğrulanmaktadır. Erzurum'da 1922 yılında Cibranlı Albay Halit Bey'in başkanlığında, Bitlis mebusu

[196] Reşat Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 28–76.
[197] Ahmet Süreyya Örgeevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007, s. 11.
[198] Örgeevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, s. 11.

Yusuf Ziya ve birçok Kürt subayının katılımıyla Kürt İstiklal Cemiyeti adıyla bir parti kurulduğunu belirten Dersimi; *"Bu partiyle işbirliği yapan Kürt subay ve aydınlarının amacı, bütün Kürdistan'ı kapsayan bir kuruluş yaratmaktı."*[199] ifadelerini kullanmıştır. Dersimi'ye göre, *"Bu ayaklanmanın dinamizmini, Türkler'in Kürtler'e karşı kötü uygulamalarında, Kürt aydınlarının milli Kürt huku[ku]nu korunma çabalarında ve Kürdün din ve törelerine karşı gösterilen saygısızlıkta aramak gerekir."*[200]

Şeyh Said ayaklanmasının başlaması; bölgede sıkıyönetim ilan edilmesi, Başbakan'ın değişmesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılarak muhalefetsiz bir dönemin başlaması gibi önemli sonuçlar verecekti. Meclis'in 25 Şubat'taki oturumunda, Başvekil Fethi Bey, ayaklanmanın gelişmesi hakkında bilgi vermiştir.[201] Fethi Bey, konuşmasında, ayaklanmacıların İslamiyet'in mahvedildiği, Şeyh Sait'in dini ihya etmeye çalıştığı yolunda propaganda yaptıklarını, ayaklanmaya karşı alınan askeri tedbirlerin kısa zamanda sonuç vereceğini belirtmiştir. Fethi Bey, *"…Dini ve mukaddesatı diniyeyi âlet ittihaz ederek, halkı, milleti, vatan, Cumhuriyet aleyhine teşvik edenler hakkında, ahkâmı şedidei kanuniye vaz eylemek lüzumu, bir kere daha tezahür etmiştir."* sözleriyle. Meclis'e sunulan tasarının yasalaşması, bölgede 1 ay sıkıyönetim ilanı ile askeri tedbirler için yapılacak harcamaların onaylanmasını istemiştir. Meclis, bölgede 1 ay sıkıyönetim ilanı ve yapılacak askeri harcamaları onaylamıştır. [202]

Toplantıda, hükümetin acilen görüşülmesini talep ettiği 556 sayılı Hiyaneti Vataniye Kanununun Birinci Maddesinin Tadili hakkındaki 15 Nisan 1339 Tarihli Kanuna Müzeyyel Kanun kabul etilmiştir. Kanun'un birinci maddesi, "*Dini veya mukaddesatı diniyeyi siyasî gayelere esas veya alet ittihaz maksadıyle cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek*

[199] Nuri Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, Doz Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2004, s. 181.
[200] Dersimi, **Kürdistan Tarihinde Dersim**, s. 181.
[201] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 14, İçtima Senesi: II, Altmışdördüncü İçtima, 25—2-1341, s, 306-309.
[202] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 14, İçtima Senesi: II, Altmışdördüncü İçtima, 25—2-1341, s, 308-309.

şekli devleti tebdil ve tağyir veya emniyeti Devleti ihlâl veya dini mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak ilkası için gerek münferiden ve gerek müçtemian kavli veya tahriri veyahut fiilî bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur"[203] şeklindedir.

Başvekil Ali Fethi Bey, 2 Mart günü istifasını Cumhurbaşkanı'na sunmuştur. Ali Fethi Bey, istifasını TBMM'nin 3 Mart 1925 tarihli oturumunda, *"… mensup olduğum cumhuriyet halk fırkasının dünkü içtimaında Heyeti Vekilenin siyaseti dahiliyesi hakkında cereyan eden münakaşa neticesinde, Hükümet ekalliyete kalmış olduğundan Başvekil sıfatıyle icra vekillerinin istifasını Reisicumhur Hazretlerine dün akşam takdim ettim. Reisicumhur istifamızı kabul etmiş ve yeni Hükümet teşekkül edinceye kadar vekâleten ifayı umur etmekliğimizi rica eylemiştir"* [204] sözleriyle açıklamıştır. Birkaç gün önce Meclis'te taleplerinin kabul edildiği hatırlatılan ve daha fazla açıklama talep edilen Ali Fethi Bey, "*Başka verecek izahatım yoktur. Siyaseti dahiliye hakkında cereyan eden müzakere neticesinde fırka Hükümeti olmak dolayısıyle, fırkada Hükümet ekalliyette kalmıştır. Ve bunun üzerine vazifesine devam etmek imkânını göremediğinden Reisicumhura istifasını vermiştir"*[205] cevabını vermiştir.

TBMM'de 4 Mart 1925 tarihinde yapılan görüşmede, öncelikle Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in Başvekil Fethi Bey'in istifası ve yerine İsmet İnönü'nün atanmasıyla ilgili Cumhurbaşkanlığı tezkeresi okunmuştur. Bu sırada, Ankara Mebusu Ali Fuat Paşa, "Daha bir kaç gün evvel Meclisi Âli, *Genç [Şeyh Sait] isyanını teskin için istediği tahsisat ve salâhiyeti vermek suretiyle Fethi Bey Hükümetine itimadını izhar etmiştir. Alenî celsede ve muvacehei millette tedabiri vakıayı hadise ile mütenasip bulan hükümet fırkası, bilâh'ara hususî bir müzakerede hangi esbaba mebni muvafık bulmadığını bendeniz anlamıyorum. Bu mütalâata binaen hadisei isyaniyenin hükümetin düşmesine sebep olduğunu zannetmek doğru*

[203] **Resmî Ceride,** 26.02.1341. No: 85.
[204] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışsekizinci İçtima, 3.3.1341, s, 110.
[205] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışsekizinci İçtima, 3.3.1341, s, 111.

olamaz" [206] sözleriyle, hükümet değişikliğine karşı çıkmıştır. Ali Fuat Paşa, konuşmasında, "*…İsyanlar, irticalar, tenkil ve asiler, mürteciler tedip olunmalıdır. Buna şüphe yoktur. Ancak milletin hukuku tabiiyesini ve hürriyetini tahdit ve tazyik edecek tedbirlere de idare makinesinde yer verilmemesini rica ederim. Malûm olduğu üzere hükümetlerin hikmeti vücudu, yalnız ve yalnız milletin hukukuna riayet etmek ve ettirmek, vicdanlarda huzur ve sükun vücude getirmektir. Biz Fethi Bey Hükümetinin çekilmesini bu esas ile kabili telif görmüyoruz"*[207] ifadelerine de yer vermiştir.

İnönü'nün konuşmasından sonra hükümet oy çokluğu ile güvenoyu almıştır. Güven oylamasının ardından, Takriri Sükun Kanunu Layihası'nın görüşmelerine başlanmıştır. Başvekil İsmet imzasıyla TBMM Başkanlığı'na sunulan tezkerede, "*Ahval ve hadisatı fevkalâdei ahirenin gösterdiği lüzum ve memleket dahilinde emniyet ve asayişi huzur ve sükûnu ve nizamı içtimaiyi ihlâl edecek irticakarâne ve ihtilâlkarâne harekât ve teşebbüsata ve ifsadata karşı icap eden tedabiri ittihaz ile Türkiye Cumhuriyetinin nüfuz ve kudretini takviye ve inkilâbm esasatını arsin ve masum halkı ızrar ve idlâl eden mütecasirlerin süratle takip ve tenkili maksadiyle icra Vekilleri Heyetinin 4 Mart 1341 tarihli içtimaında karara iktiran-eden işbu lâyihanın iktisabı kanuniyeti için Meclisi Âlinin nazarı tasvip ve tasdikine arzına müsaade buyurulması*"[208] denilmiştir. Adliye Encümeni de, layihayı ülke menfaatlerine uygun bulmuş ve acilen görüşülmesini istemiştir.

Görüşmeler sırasında Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, kanunun Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 70. maddesinde düzenlenen kişi hak ve hürriyetlerini hükümetin takdir ve denetimine bıraktığı için, bu kanuna aykırı olduğunu öne sürmüştür. Feridun Fikri Bey'e göre, "*... filhakika irtica, isyan, bunlar menfur şeylerdir. Memlekette bunların, kavanin dairesinde, esasatı adliye dairesinde ve kavanini mevcude usulü üzere imha edilmesi lâzım gelir. Ancak efendiler! Bu*

[206] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 128.
[207] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 128.
[208] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 131.

kanunun ifadei umumiyesi, tamamiyle hukuku esasiyei hükümetin yedi murakabesine bırakmak gibi bir vaziyete de müntehi olabilir. Çünkü hükümet, bu hususatı, bütün faaliyeti memleketi, bütün hürriyetlere taallûk eden faaliyetleri, her nevi siyasi faaliyetleri, lâalettayin siyasî fırkaların faaliyetlerini, matbuatın neşriyatını. (soldan gürültüler) Müsaade buyurunuz! Vatandaşların hürriyeti içtimaiyelerini ve bütün hususatı bu kanunun tahtı murakabesine - eğer bu suretle kabul edilecek olursa - ithal edebilir"[209] düşüncesindedir.

Kanun layihasının tamamen reddini isteyen Feridun Fikri Bey'e göre, *"Tarihi siyasî meydandadır. Hepimizin zihninde yaşamaktadır. Hükümeti müstebide, nizamı içtimai prensibi arkasından, daima kendi emellerini sahai icraatta ileriye sürdürmüşlerdir. (...) Cumhuriyetimizde böyle bir maddeye yer olmamalıdır. Çünkü nizamı içtimaî tabiri seyyaldir, içinden çıkılamaz."*[210]

İstanbul Mebusu Kazım Karabekir de kanuna karşı çıkanlar arasındadır. Karabekir, kısa konuşmasında şunları söylemiştir: *"... hadisei isyan zuhur eden mıntıkada hükümetimizin her türlü kanunî icraatına taraftarız ve bunu bir daha tekrar ediyorum. Fakat bu muayyen hadise karşısında milletin hukuku tabiiyesini tazyike matuf olarak icraata katiyen taraftar değiliz. Huzuru âlinize getirilen kanun gayrı vazıh ve elâstikidir. Eğer bu kabul edilirse, buna istinaden Teşkilâtı Esasiyemizin ruhundan doğan siyasî taazzuvlar ve bunların faaliyetini tahdide veyahut matbuatı tazyike teşebbüs edilirse, halk hâkimiyeti tenkis edilecek demektir. Çünkü artık milletvekillerinin sadaları dahi bu kubbe altından harice çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek, Cumhuriyet tarihi için bir şeref değildir."*[211]

Konuşmasında, İstiklal Mahkemeleri'ne de temas eden Kazım Karabekir'in Fikri Bey'in bu konudaki görüşleri. *"... İstiklâl Mahkemeleri, isminin medlulü veçhile, istiklâl harplerimiz esnasında yapılmış ve yapılması lâzım gelen bir*

[209] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 133.
[210] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 133.
[211] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 134.

mahkeme idi. Binaenaleyh bunların tarihe kanştırılması da Meclisi Âliniz "için tarihî bir şereftir. İsmet Paşa Hazretleri eğer İstiklâl Mahkemelerini ıslâhat âleti zannediyorlarsa pek ziyade yanılıyorlar."[212] şeklindedir.

Ancak, İstiklal Mahkemeleri konusunda yanılan İnönü değil, Kazım Karabekir olmuştur. Çünkü İstiklal Mahkemeleri, Şeyh Sait ayaklanmasına katılanların yargılanmasından, Şapka İktisası Hakkında Kanun'a karşı çıkanların cezalandırılmasına kadar pek çok olayda "ıslahat aleti" olarak başarıyla kullanılmıştır. Nitekim Kazım Karabekir'in kendisi de 1926 yılında Mustafa Kemal'e yönelik İzmir Suikastı dolayısıyla İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmıştır.

TBMM'nin 23 Nisan 1920'de açılmasının ardından 29 Nisan 1920'de 2 Sayılı Hiyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştı. Ancak, kanunu uygulamak üzere sadece sivil mahkemeler ve harp divanları olarak iki yargı organı bulunmaktaydı. *"Her iki kuruluş da ihtilal ve savaş zamanlarının olağanüstü koşullarına uymayan usullerle çalışıyorlardı. Bu sebep, daha sonra İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşunda en büyük gerekçe olacaktır. Davaları kısa zamanda sonuca bağlayacak ve ihtilal gereklerini yerine getirebilecek bir organın yokluğu duyulacaktır. Olayların gelişmesi, tehlikenin çoğalması, normal mahkemelerin çalışmalarından beklenen sonucun elde edilememesi sebebiyle böyle bir organa olan ihtiyaç ister istemez kendini gösterdi."*[213]

Kanunun uygulanmasındaki sorunlar dolayısıyla, istenen sonuç alınamadığından, 11 Eylül 1920 tarihinde 21 Sayılı Firariler Hakkında Kanun çıkarıldı ve İstiklal Mahkemeleri kuruldu. Kanun'un 1. maddesinde, "*Muvazzaf ve gönlü ile hizmet i askeriyeye dahil olup da firar edenler veya her ne suretle olursa olsun firara sebebiyet verenler ve firari derdest ve sevkinde tekasül gösterenler ve firarileri ihfa ve ilbas edenler hakkında mülki ve askeri kavaninde mevcut ahkam ve inr-el-celp diğer guna mukarrerat-ı cezaiyeyi müstakillen hüküm ve tenfiz etmek üzere Büyük Millet Meclisi azalarından mürekkep (İstiklal Mahkemeleri) teşkil*

[212] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 134-135.
[213] Ergun Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975, s. 50.

olunmuştur" hükmü bulunmaktaydı. [214] Bu tarihten itibaren 31 Temmuz 1922'ye kadar 12 İstiklal Mahkemesi ve 1922 sonuyla 1923 Mayıs ayına kadar iki tane olmak üzere 14 İstiklal Makkemesi çalışmış, görevine aralıksız devam eden sadece Ankara İstiklal Mahkemesi olmuştu. Diğerleri 17 Şubat 1921'de kaldırılıp, Ağustos 1921'de yeniden kurulmuşlardı.[215] Mahkemeler, asker kaçaklarının yanısıra, başlıcaları; vatana ihanet ve ayaklanma, casusluk, bozgunculuk ve aleyhte propaganda, soygunculuk, görevini kötüye kullanmak, halka eziyet ve baskı, asker ailesine saldırı, Tekalif-i Milliye'den mal kaçırmak, katil, düşman işgalinden yararlanıp kanunsuz hareketlerde bulunmak, düşmana yardım ve işbirliği, düşman ordusuna katılmak olmak üzere başka suçlar için de yargılama yapmışlardır.[216]

Türkiye Cumhuriyeti'ndeki ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyeti Fırkası (TCF) 17 Kasım 1924'te kurulmuş ve başkanlığına Kazım Karabekir seçilmişti. *"[Partinin açıkladığı] Program adet, Hak H[P]artisi uygulamalarına "reddiye" niteliği taşımaktadır… Özellikle "Partimiz, efkâr ve itikad-ı diniyeye hürmetkardır" maddesi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarında irticayı artırmak endişesi uyandırıyordu."*[217] Takriri Sükun Kanunu görüşmeleri sırasında, Karabekir TCF'nin başkanıydı.

Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla kurulan İstiklal Mahkemesi'nin yargıladıkları arasında TCF'nin Urfa Katib-i Mesulü emekli Yarbay Fethi Bey'de bulunmaktaydı. Fethi Bey'in ayaklanmaya destek verdiği belgelenemese de, İstiklal Mahkemesi kendisini 5 yıl hapis cezasına çarptırmış ve bölgedeki TCF şubelerini kapatmıştı. TCF'nin İstanbul Şubesi üyesi Salih Başcı ve arkadaşları "dini siyasete alet etmek" suçundan Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmışve 5-15 yıl arası hapis cezalarına çarptırılmış, hükümet, Takriri Sükun Kanunu'na dayanarak, TCF'yi 5 Haziran 1925 tarihinde tamamen kapatmıştır.[218]

---

[214] Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 65.
[215] Aybars, **İstiklal Mahkemeleri,** s. 14.
[216] Aybars, **İstiklal Mahkemeleri,** s. 206.
[217] **İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması,** Yay. Haz. Sümer Kılıç, 2. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1994, s. 27.
[218] **İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması,** s. 35-36.

Kazım Karabekir ise Mustafa Kemal'e karşı hazırlandığı iddia edilen İzmir Suikastı davasında, hükümeti ele geçirmek için gizli cemiyet kurmak iddiasıyla İstiklal Mahkemesi tarafından yargılanmıştır. İstiklal Mahkemesi tarafınan tutuklananlar arasında, Ali Fethi Bey'in istifasına karşı çıkan Ali Fuat Paşa, Takriri Sükun Kanunu'na karşı çıkan Kazım Karabekir Paşa ile Rauf Orbay gibi çok önemli kişiler de vardı. *"Suikasta adı karıştığı iddia edilen pek çok kişiye İstiklal Mahkemesi tarafından "idam" cezası verilirken, Başka Kazım Karabekir Paşa olmak üzere diğer Paşalara "dokunulamadı"*[219]

Takriri Sükun Kanunu ile aynı gün Başvekâlet'ten gelen "*Harekâtı Askeriye mıntıkasında ve Ankara'da da Birer İstiklâl Mahkemesi Teşkili"* konusundaki tezkerede kabul edilmiştir. Başvekil İsmet imzalı tezkerede; *"31 Temmuz 1338 tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesinin bahşettiği salâhiyete binaen hükümetiniz harekâtı askeriye mıntıkasında usulü dairesinde derhal bir İstiklâl mahkemesinin teşkil ve faaliyete iptidar eylemesini tahtı vücupda görmekte ve işbu mahkemece verilecek idam kararlarının dahi aynı kanunun beşinci maddesi mucibince ve vaziyetin müstaceliyet ve istisnaiyete binaen Meclisi Âlice tasdik edilmeksizin infazına müsaade talep eder. Bundan başka ahvali fevkalâdeye binaen ilân olunan seferberliğin milletin ve Cumhuriyetin emniyetini muhil ve irticai propogandaların, teşebbüsat ve harekâtın kavanini mahsusuna tebaan men'i ve teczıyesi esbâb-ının da serian istikmali maksadıyle ve aynı tarihli İstiklâl Mahakimi Kanununun birinci maddesi mucibince idam kararları Meclisi Âlice tasvip edilmek ve merkezi Ankara'da olmak ve dairei kazası harekâtı askeriye mıntıkası haricindeki vilâyata şamil bulunmak üzere derhal ikinci bir istiklâl mahkemesinin teşkiline müsaade buyurulmasını teklif ve rica"*[220] etmektedir.

Dersim Mebusu Feridun Fikri Bey, bu teklife, idam kararlarının infaz yetkisinin TBMM'de olduğunu ve bundan feragat edilemeyeceğini, dolayısıyla teklifin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırı olduğunu belirterek karşı çıkmıştır. Karesi Mebusu Ahmet Süreyya Bey ise, İstiklal Mahakimi Kanunu'nda bu yetkinin

[219] **İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması,** s. 229.
[220] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 149.

bulunduğunu belirterek, aykırılık bulunmadığını savunmuştur. Tartışmalardan sonra hükümet teklifi TBMM tarafından kabul edilmiştir.[221]

TBMM'nin bu kararı üzerine kurulan Şark İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi 1927 yılına kadar görev yapmıştır. TBMM'nin 7 Mart 1925 tarihli oturumunda yapılan seçimde, Şark İstiklal Mahkemesi Reisliği'ne Mazhar Müfid (Denizli Mebusu), Müddeiumumi'liğe [Savcı] Ahmet Süreyya (Karesi), azalıklara ise Ali Saip (Urfa), Lütfi Müfid (Kırşehir), yedek aza olarak da Avni Doğan (Bozok) seçilmiştir.[222] Türkiye'deki muhalefetin bastırılmasında önemli rol oynayacak Takrir-i Sükun Kanunu, üç maddeden ibarettir. Kanun hükümleri şöyledir;

"*Madde 1- İrticaa ve isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini, ihlale bais bilumum teşkilat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı, Hükümet, Reisicumhur tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur.*

Madde 2- İşbu kanun, tarihi neşrinden itibaren iki sene müddetle meriyülicradır.

Madde 3- İşbu kanunun tatbikine İcra Vekilleri Heyeti memurdur."[223]

Cumhurbaşkanı'nın tasdiki şartıyla hükümete sınırsız yetki veren Takriri Sükun Kanunu, *"… sadece Şeyh Sait İsyanının bastırılmasında kullanılmamış, İstanbul basınının ve Terakkiperver Parti muhalefetinin susturulmasına yönelik bir tedbir olarak ülkenin tüm genelinde uygulamaya geçirilmiştir."*[224]

Şeyh Said ve yanındaki adamlarından bir kısmı 14–15 Mayıs'ta Muş'un Varto ilçesi yakınındaki Abdurrahmanpaşa Köprüsü yakınlarında teslim olmuş ayaklanmaya katılanlardan Seyit Abdülkadir'in davası 14 Mayıs 1925, Şeyh Said'in

[221] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışdokuzuncu İçtima, 4.3.1341, s, 149-153.
[222] Örgeevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, s. 88.
[223] Erüreten, **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, s. 21.
[224] Örgeevren, **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Önsöz.

davası 26 Mayıs 1925'te başlamıştır. Yargılamayı yürüten Şark İstiklal Mahkemesi, 23 Mayıs 1925 tarihinde Seyit Abdülkadir, Seyit Mehmet, Kemal Feyzi, Kör Sadi, Hoca Askeri, Avukat Hacı Abdi'nin idamına karar vermiştir. Mahkeme, 28 Haziran tarihinde ise Şeyh Said, Şeyh Abdullah, Kamil Bey, Baba Bey, Şeyh Şerif, Fakih Hasan, Hacı Sadık Bey, Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh Celal, Şeyh Hasan, Mehmet Bey, Hanili Salih Bey, Madenli Kadri Bey, Şeyh Şemsettin, Genç Tahrirat Kâtibi Tahir, Bucak Müdürü Tayyip ve kendileriyle birlikte yargılanan 29 kişinin idamını kararlaştırmıştır. Kararda yer alan 47 kişinin idam cezası, 29 Haziran sabahında infaz edilmiştir.[225]

Şeyh Sait ayaklanması dolayısıyla bütçeye ek ödenek konulması mecburiyeti de doğmuştur. *"1340 Bütçesine Tahsisat-ı Munzama konulmasına dair 28 Şubat 1925 tarih ve 567 sayılı kanun, sona ermek üzere bulunan 1924 bütçesine çeyrek milyon Türk Lirasına yakın bir ek yük getirmektedir."*[226] Tunçay, ayrıca ordunun *".. Şeyh Said karşısında bütün Kurtuluş Savaşı'ndakinden daha çok kayıp verdiği ve maliyetinin 60 milyon lirayı aştığı" yolunda iddialar"*[227] bulunduğunu belirtmektedir. Bu iddia, 1929 yılında bir Kürt prensi tarafından yazıldığı belirtilen *"The Case of Kurdistan Against Turkey"* adlı kitaptan aktarılmış ve ilgili dipnotta "abartılı" olduğu belirtilmiştir.

Şeyh Sait ayaklanmasından sonra bölgede etkili olabilecek ve devletin tehlikeli gördüğü bin beşyüz dolayında kişi Batı illerine sürgün edilmiş ve zorunlu ikamete tabi tutulmuştur. Bu olay, Yunanistan ile nüfus mübadelesinden sonra, Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaşanan ilk kitlesel zorunlu göçtür.

Ağrı Ayaklanması ise 1926 yılı Mayıs ayı başlarında, Yusuf Taşo'ya bağlı kişilerin Beyazıt'ın Muson Bucağı'na bağlı Kalecik köyünden bir miktar hayvan çalarak, Ağrı Dağı'na götürmesi üzerine başlamıştır. Hayvanları çalan kişiler, kendilerini yakalamakla görevlendirilen 28. Alay'a saldırmış, bu süreçte kendilerine

[225] Yaşar Kalafat, **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992, s. 178.
[226] Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 141.
[227] Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931)**, s. 143.

çevredeki bazı aşiretler de katılmıştır. Saldırılar üzerine 28. Alay, Beyazıt'a geri çekilmek zorunda kalmış, çekilme sırasında iki top, birçok hayvan ve eşya saldırıya katılanların eline geçmiştir. Saldırıya katılan aşiretleri cezalandırmak amacıyla düzenlenen askeri harekât 15 Haziran 1926 tarihinde başlamış ve olaylara katılan kişilerin İran'a kaçmaları üzerine 17 Haziran'da sona ermiştir.[228]

Bitlis'in Mutki ilçesinde 26 Mayıs -25 Ağustos 1927 tarihleri arasında, Bitlis Valiliği'nin bazı köylerin halkını başka yerlere nakletmek istemesi,[229] 22 Mayıs–3 Ağustos 1929 tarihleri arasında Siirt'in Eruh ilçesindeki Jandarma Komutanı'nın aralarında başka nedenlerden anlaşmazlık bulunan Jilyan Aşireti Reisi Resul'u, bir ihbarı gerekçe göstererek tutuklaması ve Resul'un aşiretinden bazı kişilerin askerlere ateş açarak kendisini kaçırması sonucunda[230] ayaklanmalar yaşanmıştır. 20 Haziran 1930 tarihinde ise İran'dan gelen Kör Hüseyin ve Emin Paşa oğulları komutasındaki birkaç yüz kişinin Çaldıran-Beyazıt telgraf hatlarını kesmesi ve Erciş'in 20 kilometre kuzeyindeki Zeylan Bucağı'nı ve jandarma karakolunu basmaları sonucunda ise Zeylah Ayaklanması yaşanmıştır. Ayaklanma, hava kuvvetlerinin de kullanıldığı askeri harekât sonucunda Ağustos ayının ilk yarısında bastırılabilmiştir.[231]

Aynı yıl 16 Temmuz–10 Ekim 1930 tarihleri arasında ise Hakkari'nin Oramar-Şat-Şemdinan-Herki bölgelerinde Oramar Ayaklanması yaşanmıştır. Barzani şeyhi tarafından hazırlanıp, idare edilen ayaklanmanın ilk aşamasında, ayaklanmaya katılanların kuşatmasında bulunan Oramar bölüğü hava kuvvetleri ve çevredeki sınır birliklerinin yardımıyla kurtarılmış, ikinci aşamada ise ayaklanmaya katılanlar, sınır bölgelerinden temizlenmiştir.[232]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslimlerin yanısıra; ortak özellikleri Müslümanlık olan Türk, Arap, Arnavut, Kürt gibi etnik gruplar da ulusçuluk akımlarından etkilenmişlerdi. Arnavut ve Arap ulusçuluğu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmakla sonuçlanırken, Türk ve Kürt ulusçuluğu, Osmanlı

[228] Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 168–170.
[229] Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 193–199.
[230] Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 249–259.
[231] Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 249–259.
[232] Hallı, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 305–317.

İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasına da yol açan Kurtuluş Savaşı'nı birlikte yürütmüşlerdi. Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan Koçgiri Ayaklanması'na Sünni Kürtler katılmamışlardı. Yeni devletin Türk unsuruna dayanacağının ortaya çıkmasından sonra yaşanan 1925 yılında Şeyh Sait ayaklanması yaşanmış, bu ayaklanmaya ise yüzyıllardır devletin İslam'ın Sünni yorumu yüzünden sorunlar yaşayan ve Hilâfetin kaldırılmasından memnun olan Alevi Kürtler katılmamışlardır.

Ayaklanmalar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde hâkimiyet kurulamayan ve Kurtuluş Savaşı'nın en önemli safhasında yaşanan Koçgiri ayaklanmasına destek veren Dersim'e karşı duyulan tedirginliğin artmasına yol açmıştır.

2.1.4. Dersim Hakkındaki Olumsuz Görüşler ve Raporlar

Dersim bölgesinden şikâyetler Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana devam etmekteydi.[233] Dersim yüzyıllar boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırları içinde olmasına rağmen, kendi kurallarıyla yaşamış, devlete boyun eğmemiştir. Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılından başlayan merkezileşme çabaları kapsamında, devlet Dersim'de de etkili olmaya çalışmış, ancak önemli bir başarı elde edememişti. Bölgeye düzenlenen askeri harekâtlar, ancak kısa süreli bir denetim sağlamış, Dersim kısa sürede eski haline dönmüştür.

Cumhuriyet Yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu yana gelen ve özellikle Kurtuluş Savaşı'nın en kritik dönemlerinde Sivas bölgesinde Koçgiri İsyanı'na verdiği desteği görerek, tehlikenin büyüklüğünü fark ettiği *'Dersim sorunu'* için çözüm arayışlarına bölgeyi tanıma çabasıyla başlamıştır. Dersim konusunda, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemlerinde üst düzey devlet görevlileri tarafından hazırlanan raporlar, Jandarma Umum Kumandanlığı'nın hazırladığı *"Dersim"* adlı kitapta toplanmıştır.

Öte yandan, İktisat Vekili Celal Bayar ile Başvekil İsmet İnönü de, Doğu Anadolu bölgesinde yaptıkları geziler sonucunda hazırladıkları raporlarda Dersim

[233] Ahmet Hezarfen, **Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi,** Etik Yayınları, İstanbul, 2003, s. 9–13, 27–33, 37–43, 49–53, 56–59, 71–75, 83–91, 93–99.

konusuna temas etmişlerdir. Dördüncü Umum Müfettiş ve Tunceli Valisi Hüseyin Abdullah Alpdoğan da 1936 yapılan Umum Müfettişler Toplantısı'na, göreve başlamasından itibaren Dersim bölgesinde yapılan çalışmalar hakkında rapor sunmuştur. Ancak, bölgede yapılan çalışmalarla ilgili olduğundan, bu raporu diğer raporlarla aynı kapsamda değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" kitabında, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde hazırlanan bütün raporlar özetlenmiştir. Kitabın kapağında yer alan; *"T.C. Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı ÜI. Ş. I. Ks. Sayı 55058 Gizli ve zata mahsustur*" ve*"Kayıt altında yüz tane basılmıştır"* ifadelerinden, sadece devletin üst düzey görevlilerine ve ilgili askeri makamlara dağıtıldığı anlaşılmaktadır.

Söz konusu kitap, Kaynak Yayınları, tarafından *"Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932)"* adıyla ve önsözde *"Dahiliye Vekaleti Jandarma Umum Kumandanlığı'nın III. Ş.I Ks. Sayı 55058 Sayılı ve Dersim başlıklı raporunun 4. eksiksiz basımını yayımlıyoruz. 1932'de gizli ve zata mahsus 100 adet yayımlandıktan sonra ilk kez tam metni sunuyoruz. Daha önceki 2. ve 3. basımlarımızda raporun 58, 90, 95 ve 123. sayfalarına ulaşamamıştık. Kaynak Yayınları, eksik olan 4 sayfayı da buldu. Elinizdeki 4. basım tam metindir"*[234] ifadeleriyle yayımlamıştır.

Faik Bulut da *"Dersim Raporları"* adlı kitabında kaynak olarak, Jandarma Umum Kumandanlığı'nın çalışmasını kullanmıştır. Kitabın Evrensel Basım Yayın tarafından basılan Genişletilmiş 3. Basım'ın *"Osmanlı ve Cumhuriyet Devri Raporları"* başlığına konan açıklama notunda *"T.C. Dâhiliye Vekâleti, Jandarma Umum Kumandanlığı'nın 1930'larda ve kayıt altında, kişiye özel olarak 100 adet bastırdığı broşürün 191–246 arasındaki sayfalarından alınmıştır"*[235] ifadesi bulunmaktadır. Bulut eserinde ayrıca, Dersim'de 1937–1938 yıllarında yaşananlarla

[234] **Dersim Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932),** Kaynak Yayınları, Eksiksiz 4. Basım, İstanbul, 2010, s. 11.
[235] Faik Bulut, **Dersim Raporları**, Evrensel Basım Yayın, Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul, 2007, s. 190.

ilgili tanık anlatımlarına ve Seyit Rıza'nın yargılandığı davada, savcının iddianamesinin sadeleştirilmiş şekline de yer vermiştir.[236]

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın *"Dersim"* kitabı, ayrıca İzzeddin Çalışlar tarafından da bazı düzeltmelerle yayına hazırlanmış ve 2010 yılında basılmıştır. Çalışlar, sunuş bölümünde şu bilgileri vermiştir:

"Yazarı belli olmayan Dersim başlıklı bu kitap, İstiklal Savaşı kumandanlarından olan dedem Org. İzzettin Çalışlar'ın kitaplığından bana intikal etti. Tarihi kesin belli olmamakla birlikte, 1933 yılının son çeyreği ya da 1934'ün ilk aylarında yayımlandığı anlaşılıyor. İçişleri Bakanlığı'na bağlı Jandarma Umum Kumandanlığı'nca, ÜI. Şube, I. Kısım tarafından, 55.058 sayısıyla, gizli ve zata mahsus olarak, kayıt altında yüz adet basıldığı kapağında belirtilmiş."[237]

Çalışlar, kitapla ilgili olarak; *"… ilk baskısında aslının aynı ve sadeleştirme yapılmadan yayımlanıyor. Basım hazırlığında, metin sayısal ortama aktarılırken sadece temel yazım hatalarıyla, takibi zorlaştıran noktalama eksiklerine müdahale edildi. Bu bağlamda yer adları ve yazım farklılıkları da korundu. Bu nedenle, okurun bu kitabı editör katkısıyla yayına hazırlanmış bir eser olarak değil, yakın tarihe dair bir belge olarak değerlendirmesi gerekir"* bilgisini vermiştir.[238]

"Dersim" kitabı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları'nın *"Tarih Vakfı-Necmeddin Sahir Sılan Arşivi–2, Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934–1946)"* adlı kitabın da büyük bölümünü oluşturmaktadır. Kitabın ekinde Dersim harekâtı ile ilgili krokiler de bulunmaktadır.[239] Ali Fethi Okyar ve İsmet İnönü dönemlerinde Başbakanlık özel kalem müdürlüğü yapan Sılan, 1939'da Bingöl, 1943 ve 1946'da ise iki kez Tunceli milletvekili seçilmiş ve TBMM'de görev

[236] Bulut, **Dersim Raporları**, s. 163–178.
[237] İzzeddin Çalışlar, **Dersim Raporu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 5.
[238] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 6.
[239] Necmeddin Sahir Sılan **Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934–1946)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.

yapmıştır.[240] Sılan'ın arşivi ailesi tarafından Türk Tarih Vakfı'na bağışlanmış, arşivde bulunan Dersim konusundaki başka raporlara da bu çalışmada yer verilmiştir.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın *"Dersim"* kitabında, Dersim coğrafyası, kültürü, Dersim'de yaşayanların kökeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun Dersim'e düzenlediği askeri harekâtlar, aşiretler ve reisleri¸ aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar ile daha önce hazırlanan raporlara yer verilmiştir. İktisat Vekili Celal Bayar tarafından hazırlanan '*Şark Raporu'* (Ek–2) ile Başbakan İsmet İnönü tarafından hazırlanan '*Doğu Raporu'*nda da (Ek–3) Dersim'le ilgili sorunlara temas edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde Kürt meselesine ve Doğu sorununa yönelik iki yaklaşım ve buna bağlı olarak da iki grup ortaya çıkmıştır. Birinci grup Fevzi Çakmak, İsmet İnönü, Umum Müfettiş İbrahim Tali Öngören, Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, Umumi Müfettiş Abidin Özmen, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya gibi sertlik yanlılarından oluşmaktadır. İkinci grupta ise Kazım Karabekir, Celal Bayar, Vali Cemal Bardakçı ve Korgeneral Ömer Halis Bıyıktay gibi isimler bulunmaktadır. "*Birinci grup, Dersim'e operasyon yapılmasını önerirken, ikinci grup askeri harekâtın çözüm olmayacağını ileri sürmüştür. Birinci grup, "köylerin birleştirilmesini ve boşaltılmasını isterken, ikinci grup buna karşı çıkmıştır. Birinci grup "koloni yönetimi kurulmasını" tavsiye ederken, ikinci grup adil bir yönetim kurulmasını önermiştir. Birinci grup "halkın zorla Batıya nakledilmesini" isterken, ikinci grup halkın güveninin sağlanmasını birinci amaç olarak görmektedir."*[241]

2.1.4.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemindeki Raporlar

Tanzimat Fermanı sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme çabaları kapsamında, devlet asırlardır kendi sistemi içinde hayat sürdüren Dersim bölgesinde hakimiyetini kurmaya çalışmış, ancak başarılı olamamıştır. Dersim'de 1893–1905 yılları arasında yaşanan karışıklıklar hükümeti zor duruma düşürmüştür. Dersimlilerin saldırılarından bunalan Arapkir, Kemah halkının şikâyet telgrafları ve

[240] Sılan, **Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934–1946)**, Ön Kapak İçi.
[241] Hüseyin Yayman, **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, SETA Yayınları, Ankara 2011, s. 65.

dilekçeleri ile *"Herhalde bu sıralardaki Dersimlilerin tecavüzatı muhit halkını hicrete icbar edecek kadar çoğalmış ve halkın şikâyeti pek müessir bir vaziyet olmalı ki, 1896'da saray, Babıâli, seraskerlik, Anadolu Müfettişi Umumisi Müşir Şakir ve 4. Ordu Kumandanı Zeki Paşa arasında bu hususta muhaberat başlamış ve bazı kararlar alınmıştır."*[242]

Kararlar arasında, muhtemel direnişi kırmak için yeterli kuvvet tahsisi, kuvvetlerin muktedir bir kumandanın emrine verilmesi, Erzincan-Hozat-Mamuretülaziz yolunun yapılması, aşiretlerin birleşmesinin önlenmesi, muhalefet olmazsa şiddet kullanılmaması, askere almanın aşamalı olarak yapılması, uygulamalara karşı çıkanların Trablus ve Yemen'e gönderileceklerinin halka duyurulması, bir süreliğine sıkıyönetim ilanı, devlete uyumlu halkın yaşadığı Çemişkezek ve Mazkirt'in Mamuretülaziz (Elazığ) vilayetine bağlanması, Kaymakamlık ve müdürlük görevlerinin subaylara verilmesi, ihtiyaca göre jandarma verilmesi, beş-altı yerde ilkokul açılması ve çocuklara yıllık ekmek, elbise vb. verilerek eğitimin teşvik edilmesi, Dersim'e yeterli jandarma verilmesi ve askerlerinin ihtiyaçlarının fazlasıyla ve zamanında karşılanması bulunmaktadır.[243]

2.1.4.1.1. Anadolu Umum Müfettişi Şakir Paşa'nın Görüşleri

Sadaret makamınca Dersim konusunda izlenecek yol konusunda görüşü sorulan Anadolu Umumi Müfettiş Şakir Paşa'ya göre, Dersim halkı, ihtiyaç nedeniyle eşkıyalık yapmaktadır. Sorunların yoksulluk, cahillik, suçluların cezalandırılmaması ve eşkıyalığın mübah olduğu yolundaki yanlış inançtan kaynaklandığı ifade eden Şakir Paşa, öncelikle halkın ihtiyaçlarının karşılanmasını, bölgede okullar ve yollar açılmasını önermektedir. Şakir Paşa'ya göre, *"Tedabiri şedide, masarifi külliye ihtiyarı ve birçok adamın itlafı gibi devletçe marzı [rıza ile ilgili] olmayan netayiçten başka bir netice vermez. (…) Islahata mukavemet edecek ve halkı tahrik edecek rüesa, bu melanetlerine devam ederse, berkı hatıf [şimşeğin göz alması] gibi bir kuvvei kafiye sevkiyle, binayı ittihat ve ittifaklarını zirüzeber [darmadağın] etmek ve tahrik ve ifsat eden rüesayı ele geçirdikten sonra, tekrar*

[242] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 159.
[243] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 160–162.

nasihat ve pederane şefkat yolu tutulup, rüesa ve efratta hareketin ciddiyetine kanaat uyandırılması lazımdır."[244]

2.1.4.1.2. Mutasarrıf Mardini Arif Bey'in Raporu

Dersim Mutasarrıfı Mardini Arif Bey, Dersimlilerin çevreye verdiği zararın, hayat şartlarının zorluğundan kaynaklandığını savunmaktadır. Arif Bey'in, Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği 1903 tarihli raporda, Mazkirt ve Hozat'tan başlanarak *'tedibata devam oluna oluna bir koldan Kızılkilise (Nazımiye) ve Kalan, diğer koldan Ovacık cihetlerine kadar gidilmesi'* gerektiği ifade edilmiştir. Arif Bey'e göre, harekat sırasında, *"Dersimlilerin elindeki her nevi eslihayı toplamak; Kura bakayasını toplayıp uzaklara göndermek; Seyit, dede ve ağa unvanı altındaki şekavet ve mefsedet, muharrik ve müşevvik ve amilleri yakalanarak bir daha Dersim'e ayak basmamak şartıyla maaş ile İşkodra, Trablusgarp ve Fizan gibi uzak yerlere sürmek; Vergi bakayasını tahsil etmek; Mücrim ve maznunları yakalayarak adliyeye teslim etmek"*[245] de gerekmektedir.

Arif Bey, ayrıca Ovacık'ta hükümet konağı, telgrafhane ve bir kışla ile Erzincan-Ovacık-Hozat-Harput yolunun yapılmasını ve Fırat üzerinde köprü kurulmasını istemiştir. Arif Bey'e göre, *"… Dersimlileri nusuh [nasihat] ve lütuf ile uslandırmak ve yemin ile verecekleri teminata inanmak, Dersim'i görüp bilenlerce mümkünattan değildir. Binaenaleyp tatbik edile gelmekte olan ve halen tatbiki tasavvur olunan afiv [bağışlama] yolu Dersim'i ancak biraz daha müzmin bir vaziyete sokacak yoldur."*[246]

Arif Bey'in verdiği bilgilere göre; *"Çemişkezek ve Çarsancak kazaları halkı kamilen Türk'tür. Hozat kasabasıyla İnceağa kariyesi ve Torot aşireti halkı Türk'tür ve fakat ihtilaflar neticesinde Kürtleşiyorlar. Mazkirt kasabasıyla bir kariye halkı ve Ovacık kazasının Ova köyleri halkı da neslen Türk'tür. Ve halen lisanı Türki ile mütekellemdirler [konuşan]. Yalnız teessüf olunur ki, Ovacık Türkleri hem*

[244] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 164.
[245] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 223–224.
[246] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 224–225.

Kürtleşmiş ve hem de Şüleşmiştir. Kızılkilise (Nazımiye) kamilen Şü ve Kürt'tür. Dersim sancağı Türklerin pek kadim mevasıdır [yurdudur]. Türklerden gayrı hiçbir neslin asar ve hatıratına tesadüf olunmaz."[247]

2.1.4.1.3. Mutasarrıf Celal Bey'in Raporu

Dersim Mutasarrıfı Celal Bey'in görüşleri de selefi Arif Bey ile benzerdir. Celal Bey'e göre; "*Dersimlilerin muti halka tecavüzleri maişet darlığından başlamıştır. Aşair arasındaki münazaalar ise arazi ihtilafları yüzündendir. Dersim şekavetinin inkişaf ve devamı bu şekavetin başlangıcında önlenmesi için ciddi tedbir alınmamasından ve mücrimlerin tedip edilmemesindendir."*[248]

Mutasarrıf Celal Bey de ıslahatın başarısını reis ve ağaların Dersim'den çıkarılmasında görmektedir. *".Binaenaleyh, Dersim ıslahatı için ilk iş ağavat ve rüesayı Dersim'den çıkararak, efradı aşair üzerinden ağavatın izalei nüfuzudur. Dersimlilerin kuvvet idrakiyeleri gözlerindedir. Kendilerinden kuvvetliye karşı mutidirler. İstimanlarını temin için bu esas tatbik olunmalıdır. En ziyade muhtacı tedip kısım, Ovacık ve Hozat aşiretleridir. Mazkirt, Nazımiye aşairi eksериya bitaraf dururlar."*[249]

2.1.4.2. Cumhuriyet Dönemi'nde Hazırlanan Raporlar

Kurtuluş Savaşı sırasında 1920 yılında yaşanan Koçgiri ayaklanmasına Dersim'den destek verilmesi ve ayaklanmanın bastırılmasından sonra, halkı ayaklanmaya teşvik edenlerin Dersim'e sığınmasının, Cumhuriyetin kurucularının aklında yer ettiği şüphesizdir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Dersim'de devlet otoritesinin kurulamamış olması, Kurtuluş Savaşı'nın en kritik dönemlerinde yaşanan ve önemli ölçüde Kürtçülük ve mezhep ayrılığına dayanan Koçgiri ayaklanmasına verilen destek, devlet yöneticilerinde bölgede devlet hâkimiyetini kesin şekilde sağlamak düşüncesini pekiştirmiş olmalıdır.

[247] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 226.
[248] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 227.
[249] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 228.

Öte yandan, 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait ayaklanmasında dini motiflerin yanı sıra, Kürt milliyetçiliğinin de etkili olması, Koçgiri ayaklanması sırasında özerklik isteyen Dersim'e karşı, Cumhuriyet yönetimini daha da hassaslaştırmıştır. Şeyh Sait ayaklanması sonrasında devlet gözünü Dersim'e çevirmiş, *"… bölgede görev yapan yetkililerce birçok rapor hazırlanmıştır. Atatürk'ün yakın arkadaşı Hüsrev Gerede bile hatıratında 21 Aralık 1933 tarihinde Doğu'nun ıslahı ile ilgili bir rapor hazırlayarak ilgili makamlara gönderdiğini belirtmiştir."*[250]

İçişleri Bakanı Mehmet Cemil (Uybadın) Bey, 1926 yılında Elazığ'daki mülkiye müfettişlerinden ve Diyarbakır Valisi Ali Cemal (Bardakçı) Bey'den Dersim'i dolaşarak gözlem ve tespitlerini kaleme almalarını istemiştir. Bu talep üzerine Dersim Raporları adı verilen raporların hazırlanması dönemi başlamıştır. Cumhuriyet döneminde hazırlanan ve Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "'Dersim" adlı çalışmasında yer verilen raporlar şunlardır:

1. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu, 1926,
2. Diyarbakır Valisi Ali Cemal (Bardakçı) Bey'in Raporu, 1926,
3. Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören'in Raporu, 1930,
4. Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın Raporu, 1931,
5. Korgeneral Ömer Halis (Bıyıktay) Paşa'nın Raporu, 1931,
6. İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Raporu, 1931.

Öte yandan, Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" kitabından sonra Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan tarafından 1936 yılında Ankara'da yapılan Umumi Müfettişler Toplantısı'na sunulan bir rapor daha bulunmaktadır. Ancak, Dördüncü Umum Müfettişlik'in görev bölgesinin Dersim olduğu ve Umum Müfettiş Alpdoğan tarafından bölgedeki asayiş, bayındırlık vb. konularda birçok rapor hazırlandığı dikkate alınırsa, bu raporun ayrı bir Dersim raporu olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Bütün müfettişler, toplantıda bölgeleri ile ilgili raporlar sunmuşlardır. Raporların özeti İçişleri Bakanı Şükrü Kaya tarafından

[250] Yayman, **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, s. 90.

"Umumi Müfettişler toplantısına aid raporun hulasası" başlığıyla Başvekâlet makamına arz edilmiştir.[251]

Öte yandan, Kütahya Milletvekili olarak 1931 ve 1935 yıllarında TBMM'de yer alan gazeteci Naşit Hakkı Uluğ da 1925 yılından itibaren Güneydoğu Anadolu ve Dersim'i dolaşmış ve izlenimlerini *"Derebeyi ve Dersim"* ile *"Tunceli Medeniyete Açılıyor"* adlı kitaplarda toplamıştır. Kitaplarda Dersim'in coğrafi yapısı, asayiş sorunları, aşiretler ve gündelik hayata yer verilmiştir. Dersim'de coğrafyayı, aşiretleri, sosyal hayatı, halkın yaşantısını ve sıkıntılarını dile getiren Uluğ, kitabının bir yerinde, *"Dersim ne olacak?"* sorusunu sormakta ve cevabını da şöyle vermektedir: *"Bu havaliden geçen herkes bunu düşünür. Dersim elbette kendiliğinden adam olmaz. Ne yapacaksa devlet yapacak, onu adam edecektir."*[252]

2.1.4.2.1. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Raporu

Hamdi Bey, raporuna *"Seyit Rıza'nın bütün aşiretleri ittifakına alması ve harekete Şubat'ta geçmeleri ihtimali hakkındaki keyfiyeti teyit ve tevsik kabil olamamıştır. Yakın bir mülakatın vereceği netayiç ve malumatı arz edeceğim gibi, Dersim gittikçe Kürtleşiyor, mefkureleşiyor, tehlike büyüyor."* diye başlamıştır. Hamdi Bey'e göre; *"Hükümeti senelerden beri işgal etmekte bulunan Dersim meselesi idarei sabıkanın bir mirası seyyiatından [kötülük, günahlar, suçlar] başka bir şey değildir. Hükümeti afilenin bazen adlüihsan, bazen zaaf ve cebanet [korkaklık, ürkeklik] bazen de sebepsiz ve neticesiz şiddet suretindeki gayri müstakar [sabit olmayan, değişken] ve gayri müsmir [verimsiz] politikası Dersim'i daimi bir hercü merç yuvası haline getirmiştir"*[253]

Hamdi Bey'e göre, *"Dersim hükümeti Cumhuriyet için biri çıbandır. Bu çıban üzerinde kati bir ameliye yapmak ve ihtimalatı elimeyi önlemek, selameti memleket namına farzı ayindır. (…) Mektep açmak, yol yapmak, esbâb-ı refahı temin edecek fabrikalar küşat etmek, kendilerini işgale hadım muhtelif sinaiye ve ameliye*

[251] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030–10–68–453–4.
[252] Hakkı Naşit Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları İstanbul, 2009, s. 68.
[253] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 231.

tayin eylemek, hulasa tavtin [bir yerde yerleşme, yurtlandırma, gönlünü bağlamak] ve temdin suretiyle ıslaha çalışmak bir hayali muhalden başka bir şey değildir."[254]

Sorunun çözümü için acele edilmesini isteyen Hamdi Bey'e göre, "*… daha fazla tehir ve talika tahammülü kalmayan Dersim meselesinin bir an evvel hal ve faslı muvafıkı basiret olur. Yakın veya uzak bir günde patlayacağına kuvvetle kani bulunduğum Dersim kıyamının atideki gibi önüne geçmek lazımdır."*[255]

Hamdi Bey, güvenlikle ilgili çözüm önerilerini, silah toplamak, kuşatma ve tarama harekâtı yapmak, dağlara çekilecek silahlı halka hava kuvvetleri ile baskı yapmak, bölge halkının harekâta iştirak ve hizmet tekliflerini kabul etmemek, "*… Silah topladıktan sonra halkın bir esareti hayvaniye ile merbut ve emirlerinde tamamen münkat bulundukları reis, şeyh, bey ağa namlı eşhas ve mütegallibeyi vev bunların akarip [akrabalar] ve müteallikatını [yakınlarını] derhal uzak vilayetlere nakil ve iskân etmek"*[256] şeklinde sıralamıştır.

Hamdi Beyin, ekonomik sorunların çözümüyle ilgili önerileri; halka arazi vermek, sermaye ve tohum tevzü ile müstahsil bir hale getirmek, sürüleceklerin arazisine Türkleri iskân etmek, bu olamazsa devlete boyun eğen halka bu araziyi bedelsiz dağıtmak, halka çok müsait şartlarla kredi vermek ve ziraat bankaları açmak, madenleri işleterek halka iş bulmak, devlet yollarını iki yıl içinde yapmak, idealist memurlar gönderip Kürtleri Türkleştirmek, 25 sene zarfından ahaliye Türklük his ve terbiyesini verdikten sonra okul açmaktır.[257]

2.1.4.2.2. Vali Cemal Bey'in (Bardakçı) Raporu

Bölgede görev yapan ve Dersim'le ilgili bilinen ikinci raporu hazırlayan kişi Diyarbakır Valisi Cemal Bey'dir. Daha sonra Elaziz Valisi de olan toprak vermek suretiyle Seyit Rıza'yı bu şehirde yerleştirmek için çalışmalar da yapan Cemal Bey, raporunda daha ılımlı tedbirler önermiştir.

[254] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 231-232.
[255] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 232.
[256] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 232–233.
[257] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 233.

Cemal Bey'e göre; *"Alevi ve halis Türk olan Türkmenler, Yavuz zamanından beri müthiş tazyiklere maruz kalmış ve on binlercesi merhametsizce katl ve imha edilmiştir. (…) Dersim ihtilaçları büyük, küçük memur ve mutaassıp hocaların tahri ve teşvikiyle cahil Sünni ahali tarafından haklarında reva görülen muamelattan mümbaistir. Bu nalayık muamele, Alevi Türkmenler arasında tesanüdü kavi [güçlü dayanışma] ve tekafulü içtimai [sosyal sözleşme] vücuda getirmiştir. (…) Tazyikat nihayet bulur ve şuurlu bir surette hareket olunursa, Dersimliler Cumhuriyet'in çok sadık ve fedakar hadımları olabilirler."*[258]

Cemal Bey'e göre, "*Bir iki fırka ile Dersim'i silahtan tecrit etmek mümkündür. Fakat Türk kanı ve Türk parası zayi olur. Uzun müddet devam edecek bir gerilla harbi de muhtemeldir. (…) Dersim'in hareketsiz silahtan tecrit ve ıslahı mümkün; bunun için de hükümete karşı olan itimatsızlık ve emniyetsizliği gidermek, hükümetin niyyat [niyetler] ve makasıdı hayrıhanesine [iyiliksever amaçlarına] kendilerini ikna etmek lazımdır."*[259]

Cemal Bey, çözüm önerilerini; Dersimliler'e iş bulunması, Dersim ve civarlarında inşa edilecek umumi ve hususi yollarda çalıştırılmaları, Elaziz ve Malatya'daki terk edilmiş arazilerde iskân edilmeleri olarak sıralamıştır.

Cemal Bey'e göre; *"… kuvvetli bir azmü irade, vakıfane, fütursuz ve azamı beş aylık mesai; ihtiyaç halinde müracaat olunmak üzere bir alay asker ve nihayet lüzumunda sarf olunmak üzere 5.000 lira Dersim'i tariki silah ve refaha ithal ve kaffeten [bütünü, hepsi] halis Türk olan Dersimlileri hükümeti Cumhuriye'nin elinde ucu şarka merbut Kürtlük harekatına müteveccih, keskin ve sadık bir hançer haline ifrağ [bir şeyi başka bir şeye çevirme] için kafidir"*[260]

Cemal Bey, raporunda ayrıca "*Seyit Rıza da dahil, rüesa ve ağavatın pek çoklarını Elaziz'e nakli haneye irza [razı] ettim"*[261] demiştir. Ancak, Cemal Bey'in

[258] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 234.
[259] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 235.
[260] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 237.
[261] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 236.

reis ve ağaları Elaziz'de iskân etme projesinin uygulanamadığı olayların gelişiminden anlaşılmaktadır.

2.1.4.2.3. Birinci Umum Müfettişi İbrahim Tali Bey'in (Öngören) Raporları

Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali tarafından 1930 senesinde hazırlanan rapora göre; *"… Dersim'in ıslahı iki suretle kabildir: A- Bütün Dersim'in hariçle münasebetini kat ederek, bu yüzden taarruzlarına ve ticaretlerine mani olmak, aç kalacak halkı zamanla kendiliğinden ilticaya icbar ve şu suretle Dersim'i fenalardan tahliye. B- Her taraf esaslı surette kapandıktan sonra, ihata çemberini tedricen darlaştırmak ve fenalıklarından dolayı yakalananları derhal Dersim'den çıkararak garba atmak ve serpiştirmek."*[262]

Raporda, Dersim'e yönelik harekâtın mutlaka yeterli kuvvetle yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü, *" Dersim, harekat noktai nazarı[n]dan Ağrı'dan da mühim ve vasi olmakla beraber, daha çok müsellah ve metin bir halkla meskun bulunduğundan, (…) gayrı kafi kuvvetle yapılacak hareketler hükümeti zamanla uğraştıracak akıbetler doğurabilir"*[263] di.

Öngören'in raporunun daha önce hazırlananlardan farkı, Dersim'deki asayiş sorunlarına geçici çözümler de gündeme getirmesidir. *"… kati karar verilip en müsait bir şekilde icraata geçilinceye kadar Dersimlilerin hariç ve dahildeki fenalıklarını tahdit edecek"* öneriler, raporda şöyle yer almıştır: "A- *Dersim'i muhit ve Dersimlilerin çapul yollarının geçtiği geçitleri bilhassa Haziran ile Kanunuevvel ayları içinde kuvvetli müfrezelerle tutarak kapamak, (Bu geçitler bu raporun yollar kısmına yazılmıştır), B- Elaziz'de bir bomba tayyare filosu bulundurularak mühim vakalar yapan veya hükümetin tebligatına muhalefet eden aşiret köylerini müessir bir surette bombalamak, ziraat ve hayvanlarını imha etmek ve rahatça ikametlerine*

[262] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 238-239.
[263] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 238.

mani olmak. C- Bir taraftan da tehdit mahiyetinde olmak üzere, muhtelif mevakide kuvvetli müfrezeler bulundurmak."[264]

Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Öngören, Dersim konusunda 21/12/1931 tarihli bir rapor daha hazırlamıştır. Raporda, Dersim hakkında daha ayrıntılı bilgiler ile yapılacağı düşünülen askeri harekât için yapılması gereken hazırlıklara yer verilmiştir.

Raporda, askeri hareket olasılığına karşı toplanması gereken bilgi ile yapılması gereken acil işler de sıralanmıştır. Buna göre, Dersim'de Haziran ayında ve daha sonra içilecek su vaziyeti, çeşme, membalarla, suların mevkileri, susuz ve kurak mıntıkaların, Haziran'dan itibaren bütün Dersim'de bulunabilecek zahire ve sair iaşe maddelerinin, sığınabilecek mağaraların sayısı, önemi ve çevresinden arazi yapısının, firarilerin sığınabilecekleri ormanlar ile arazi yapısının bilinmesi gerekmektedir. Yapılması gereken işler ise; Munzur üzerinde, Mazkirt ve Nazımiye yolunda cebel topu ve hayvanatın geçebileceği birer ağaç köprü veya ikişer büyük kayık inşası; Çemişkezek yolu üzerindeki Murat geçidinde büyük bir kayık inşası ile diğer geçit yerlerindeki kayıkların ve köprülerin ıslah edilmesidir.[265] Rapor, Dersim'deki askeri harekât için hazırlıkların 931 yılında başladığını göstermektedir. Raporda, zorunlu göçle doğrudan ilgili şu ifadeler dikkat çekmektedir:

"Seyit, rüesa ve halifeleri umumiyetle Dersim'den çıkarılarak, vatanın aksayı garbına gönderilmeli; toprakları köylülere verilmeli, tekmil silahlar alınmalı, adliyece aranılan suçlular tutulmalı, mahsubat kurtarılmalı, eski-yeni vergiler aranmalı, topraksız ve şuna buna kul olmuş fukara halk yine garba nakil ve iskân edilmeli, dağ başlarında veya hakim noktalardaki münferit evler ve köyler yakılmalı ve ahalisi herhalde garbe nakledilmeli ve dağlık olmayan yerlere iskân olunmalıdır. Çünkü bunlar civarda görecekleri herhangi bir dağa kaçmak ve orada kalmaktan nefsini mahrum edemez." [266]

[264] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 239.
[265] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 247.
[266] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 245.

Raporda, *"Dersim vaziyeti Büyük Erkânı Harbiye'ce de yüksek bir alaka ile takip olunduğu"* belirtilmektedir. Raporda, ıslahın ilk safhası için yapılması gerekenler; ana yolların inşası, silahların toplanması, reisler ile bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere garbi Anadolu'ya nakli, reisler alındıktan sonra halkın da en şerir olanlarının Dersim'den çok uzak olan ovalara sevki ve öz Türk köyleri içerisinde dağılması, Dersim'de kalacak olanları da reislerden istirdat olunacak araziye bağlamak şeklinde sıralanmıştır.[267]

Raporda, Dersim'den çıkarılacak reisler *"bilhassa şunlar hatıra gelir"* denilerek başta Seyit Rıza ve yakınları olmak üzere tek tek sayılmıştır. Raporda, önerilen işlerin tamamlanmasından sonra, *"…asayiş için bir dağ livası bulundurulması, İcap eden yerlerde blok havuzlar yapılması, idari teşkilatı yeniden tanzim ve ıslah, Yerli memurların kamilen çıkarılması, Dersim'e en iyi memurların tayini, Yüksek idare memurlarına adeta koloni idarelerindeki salahiyetin verilmesi, propagandaya kuvvet verilmesi ve Türklük telkini, Kürtçe yerine Türk dilinin ikamesi için ilmi ve idari tedbirlerin alınması"*[268] istenmiştir.

Dersim'deki durumun sürdürülmesinin tehlikeli olduğu belirtilen rapor; *"Dersimli okşanmakla kazanılmaz. Müsellah kuvvetin müdahalesi Dersimli'ye daha çok tesir yapar ve ıslahın esasını teşkil eder. Dersim evvela koloni gibi nazarı itibara alınmalı, Türk camiası içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra tedricen öz Türk hukukuna mazhar kılınmalıdır"*[269] ifadeleriyle sona ermektedir.

2.1.4.2.4. Ömer Halis Paşa'nın (Bıyıktay) Raporu

Bunları izleyen rapor ise Korgeneral Ömer Halis (Bıyıktay) Paşa tarafından hazırlanmıştır. Bu raporda da Dersim'in coğrafi özelliklerine, halkın fakirliğine, bölgede yaşayan herkesin *"devlet kanunlarına itaatsiz ve şekavete salik"* olmadığına

[267] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 249–250.
[268] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 250-251.
[269] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 251.

yer verilmiştir. Rapora göre; *"Seyit ve ağaların çok zalimane olan tasallut ve tecavüzünden kurtarılabilse, en muti ve çalışkan bir halk kazanılmış olacaktır."*[270]

Halis Paşa, Dersim'in ıslahı konusunda ise, *"Ben, dünyanın en menaatlı mıntıkasında bulunan Dersim'de, bu menaata, mezahime [sıkıntılar, belalar] alışmış, her tarafı iyi bilen, takriben 60–70 bin nüfustan ibaret bir halk kütlesinin meskun bulunduğu bu mıntıkanın, sırf kılıç kuvvetiyle ve kati surette tenkil ve teskin edileceğine ve istediğimiz bir hale getirerek normal bir kanunu medeni ile idare edileceğine kani değilim"*[271] demektedir.

Halis Paşa'ya göre, Dersim'i boşaltmak ve topluca bir mıntıkaya koymak, Dersim'i şekavet zihniyetiyle ve hemen şiddetlendirmiş olarak başka bir mıntıkaya götürmek demektir. Her köye birkaç ev olarak dağıtmak gerekecektir. Bu da külfetli ve beklemesi zor ve imkânsızdır. Yalnız seyit ve ağaları götürüldüğünde, bunların yerine ikinci derecedeki adamlar seyit ve ağa olacak, zengin olmak, aşiret üzerinde nüfuz kazanmak için soygunculuğu ve şekaveti artıracaklardır. Seyit ve ağaları garpta tutabilmek de ayrıca güçlük gösterecektir. Ancak, Ömer Halis Paşa, bu kişilerin on beş sene müddetle aileleriyle Beyşehir gölü içinde evvelce Kazakların bulundukları ada ile diğer iki adaya götürülmesini uygun bulmaktadır.[272]

Ömer Halis Paşa da, harekât için Dersim'in dört taraftan kafi kuvvetlerle sarılarak tedip edilmesi ve silah toplamak ile başlaması gerektiğini belirtmiştir. Ancak, bu durumda şu sorunlarla karşılaşılacaktır: *"… Yürünülen istikametlerde serian netice alınacak, muti kısım elinde bulunan az silahı verecek, şekavet erbabı kimsenin bulamayacağı ve girilemeyecek yerlerde kaybolup gidecek, askerin dönmesinde gene baş gösterecektir. Bu harekâta iştirak edecek birkaç fırkanın yolsuz, sarp dağlarda, yalçın kayalar içinde ne kadar külfet ve zahmet çekeceğini, ne kadar yıpranıp zayiat vereceği de teemmül edilecek derecededir. O halde yapılacak şey, geçici askeri icraat olmayıp…"*[273] yapılacak muntazam bir program ile Dersim halkının Cumhuriyet ve millete faydalı hale getirilmesidir. Silahların toplanması ve

[270] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 251-252.
[271] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 254.
[272] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 255.
[273] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 255–256.

sorun çıkaran reislerin ortadan kaldırılmasıyla bu program başarıyla yürütülebilecektir.

Halis Paşa, el birliğiyle yapılacak işleri sıralamaya Dersim'in idari yapısı ile başlamaktadır. *"Dersim ayrıca bir vilayet haline konulacak ve bunda Elaziz Platosu'ndan başka şimdi bu vilayete ve Erzincan vilayetine merbut Dersim kazaları kamilen bu vilayete raptolunacaktır (Kigi, Nazımiye, Pah, Plümer, Ovacık, Kemah, Çemişkezek)."*[274] Ömer Halis Paşa'nın bu önerisi, Kigı ve Kemah dışarıda kalmak üzere, TBMM'de 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen *"2885 Sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuziki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun"* ile gerçekleşmiştir. Bu kanun ile kurulan Tunceli vilayeti için de özel bir kanun çıkarılmış ve Dersim'de gerçekleştirilen askeri harekât ve ıslahat çalışmalarının temelini oluşturmuştur.

Halis Paşa'nın diğer teklifleri; **a)** vilayete mefkureli ve tecrübeli, yiğit ve pişkin memurlar, hatta y*üzbaşı ve binbaşılıktan emekli kaymakam ve nahiye müdürü yapılması,***b)** Erzincan-Hozat-Elaziz, Erzincan-Plümür-Kigi-Palo, Kigi-Nazımiye-Mazkirt-Hozat-Çemişkezek, Plümer-Kemah, Kemah-Ilıç köprüsü yollarının ıslahı: **c)** Nazımiye ve Hozat'ta sürekli asker bulundurulması; **d)** kaza merkezlerinde birer hatta Mazkirt ve civarında ikişer ilk mektep açılması ve buralarda Türklüğün telkin edilmesi; **e)** sarp ve men yerlerdeki bazı köylerin teşvik ve yardım ile iyi yerlere getirilmesi; **f)** herhangi bir köy ve aşiret halkından gelecek şekavetin cezasının herkese yayılacağının bildirilmesi ve cezanın şiddetle uygulanmasıdır. Kanunların mesken masuniyeti ile ilgili hükümlerinin *"…şekaveti, asayişi ihlali sanat edinen eşhas hakkında tecil edilmesi, bir maddei kanuniye ile bu kabil adamlar, hükümet icraatına her ne suretle olursa olsun karşı gelen, taraftar bulmaya çalışan, silahla mukabele eden eşhasın behemehal tecziyesi ve başka tarafa sürme ve öldürme suretiyle mutlaka hükümetçe icraatının yürütülmesi"* ile Hozat'ta gazete çıkarılarak,

[274] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 256.

mükafat ve ceza görenlerin gazetede yazılması da Ömer Halis Paşa'nın önerileri arasındadır.[275]

Halis Paşa, Dersim'de siyasi bir dayanışma olmadığını, genel bir saldırı yapmalarını mümkün görmediğini de belirtmiştir. Halis Paşa, bu görüşlerini; Dersimlilerin Ağrı İsyanı'na destek vermemeleri, Türk olduklarını söylemeleri, daha önce tedip edilen bölgeden tutulmuş katırcıların sadakatle çalışmaları, esir düşenleri öldürmemeleri, aşiretler arasında ayrılıklar bulunuşu, yaşamak için Erzincan ve Harput'a muhtaç olmaları dolayısıyla iktisadi baskıdan korkmaları gerekçelerine dayandırmaktadır.[276]

2.1.4.2.5. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Raporu

Doğrudan bölgeyle ilgili ve bilinen son rapor Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından hazırlanmıştır. Kaya, Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde yaptığı denetimler sırasında Dersim bölgesini de dolaşmıştır. Kaya Elaziz'den Başvekâlet'e gönderdiği 18 Kasım 1931 tarihli raporuna, "*Arapkir, hususuyla Kemaliye'nin Dersim kazalarına civar halkının Dersimlilerden çektiklerini dinledikten ve gördükten sonra Dersim meselesiyle yakından alakadar olmamak mümkün değildi"*[277] diye başlamaktadır.

Kaya'ya göre *"… keyfiyet Dersim meselesinin kati surette hallinin devletçe, milletçe ve bilhassa hükümetçe tehiri caiz olmayan muzur, tehlikeli ve zaman geçtikçe halli müşkülleşecek ve zararı artacak bir vaziyet almış"*tı. Kaya, bunun gerekçesini ise şöyle anlatmaktadır:

"Dersim'i ihata eden kazaların 150.000 nüfusluk halkı Dersimlilerin mütevali ve mütemadi taarruz ve tecavüzlerinden gittikçe daha ziyade mutazarrır olmaktadır. Dersim'e yakın olan muhitlerin kazanç ve hayatları Dersimlilerin ayakları altında her gün çiğnenmektedir. Toplu, büyük çetelerin köy basması, sürüleri götürmesi, mukavemet edenleri öldürmesi, yol kesmesi son aylarda adi

[275] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 256–257.
[276] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-110-740-17.
[277] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-110-740-17.

vakalar sırasına geçmiştir. Dersim'e yakın yerlerdeki halk, malından ve canından emin olmadığı gibi manevi cesaret ve mukavemetlerini de kayd[b]etmiş bulunuyorlar. Bu yakın çemberin harici muhiti de cezasız kalan bu vakaların tesiri altında, ziraat ve ticaret noktasından maddeten mutazarrır ve asayişsizlik yüzünden manen mustariptirler." [278]

Dersim'le ilgili şikâyetleri, aşiretler arasındaki düşmanlıkları ayrıntılı olarak anlatan Kaya, Dersim'in ıslahının acil ve ertelenmesinde devletin zararı olduğunu belirtmiştir. Kaya'nın *"tatbik teferruatından sarfı nazarla hülaseten takdiri devletlerine arz"* ettiği hususlar arasında; silahların toplanması, aşiret ağalarının ve aşiret ağası olabileceklerin Dersim'den uzaklaştırılması, topraksız köylülerin mahallen veya naklen topraklandırılması bulunmaktadır. Teklif edilenlerin askeri harekât gerektireceğini belirten Kaya, bu hareketin memleketin savunma sistemini zayıflatmaması ve devlet hazinesine ağır yük getirmemesi gerektiğini; hazırlıklara 1932 senesinde başlanabileceğini ve uygulamayla ilgili ayrıntıların ayrıca sunulacağını ifade etmiştir.[279]

Kaya'nın Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki raporunun ekinde görülmeyen ancak "Dersim'in Islahı Esasları" başlıklı 6 maddelik; *"Dersim'in Islahı Safhaları"* başlıklı, *"Birinci Sene"*, *"İkinci Sene"*, *"Üçüncü ve müteakip seneler*" başlıklı üç bölüm ile Dersim'den çıkarılacak ailelerin gönderilecekleri yerlerin belirtildiği *"Lahika"* (Ek–1) bulunduğu ifade edilmiştir. Arşivdeki raporda, daha sonra arz edileceği ifade edilen hususlarla ilgili belgede, Birinci sene için silah toplanması, rüesanın tedibi, mücrim ve mahkûmların yakalanması, mükellefiyetlerin yerine getirilmesinin sağlanması, Dersim'in kuzeyindeki halkın batıya nakledilmesi, idare ile adliye ve inzibat memurlarından işe yaramayanların değiştirilmesi öngörülmüştür. İkinci Sene tekrar silah yoklaması yapılması, Dersim'deki idari ve adli memurlar için denetim mekanizması kurulması, Dersimlileri yerinde ya da başka yere naklederek topraklandırmak, yolları yapmak, okullar açmak, kazalarda sağlık örgütü kurulması, ticari ilişkilerin geliştirilmesi istenmektedir. Üçüncü ve müteakip

[278] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-110-740-17.
[279] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-110-740-17.

senelerde ise yol yapımına devam edilmesi, ticaret ve ziraati geliştirme ile eğitim çalışmalarının yürütülmesi önerilmektedir. Kaya, raporunda; birinci sene askeri nakliyat için 600.000, Dersimlilerin garba nakilleri için de 600.000 lira ödenek istemiştir.[280]

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından "Başvekalet Yüksek Makamına" sunulan 22/11/1934 tarihli dört sayfalık raporun sonundaki tabloda, 1933 yılında Elaziz, Erzincan, Erzurum ve Malatya'da 66 gasp olayı meydana geldiği, faillerin sayısının 737 olduğu ve bunlardan 26'sının yakalandığı yer almıştır. 1934 yılındaki olayların yer aldığı tabloya göre ise Elazik, Erzincan, Erzurum, Malatya ve Sivas'ta 1312 kişinin katıldığı 136 gasp olayı meydana gelmiş, sadece 32 kişi yakalanabilmiştir. Rapordu, *"Dersimli çapulcuların bu sene civar vilayetlere yaptıkları akınların istikametlerini ve takip müfrezelerinin müsademe yerleri"* ayrıntılı olarak ifade edilmiştir.[281]

2.1.4.2.6. İktisat Vekili Celal Bayar'ın Raporu

İktisat Vekili Celal Bayar, 11 Eylül–21 Ekim 1936 tarihleri arasında Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Trabzon, Rize, Artvin, Ardahan, Kars, Çıldır, Iğdır, Beyazıt, Erzurum, Van, Muş, Sürt, Diyarbakır, Malatya, Mersin ve Konya'yı kapsayan bir gezi yapmıştır. Bayar, gezi raporunu *"Gayet Mahrem ve Zata Mahsustur"* ibaresi ve *"İktisat Vekili Celal Bayar'ın Şark Raporu"* (Ek-2) başlığıyla *"Yüksek Başvekalete"* sunmuştur. Raporun üzerindeki tarih Birincikanun 1936'dır.

Raporda Dersim'deki asayişle doğrudan ilgili olarak sadece; *"Geçen defaki Doğu seyahatimde Dersim meselesi en kötü devrelerinden birini yaşıyordu. Bu defaki seyahatimde Dördüncü Umumi Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'ın izahatını dinledim. Onun, kan dökülmeden bu meselenin halli ve Dersim halkının diğer*

[280] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 267-276.
[281] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-110-110-7424.

vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş haline gelebilecekleri hakkındaki ümidi başlı başına bir hadisedir"[282] paragrafı bulunmaktadır.

2.1.4.2.7. Başvekil İsmet İnönü'nün Raporu

Başvekil İsmet İnönü 1936 yılında; o dönemdeki adlarıyla Adana, Antep, Elaziz, Diyarbekir, Mardin, Sürt, Bitlis, Van, Muş, Karaköse, Erzincan, Kars, Ardahan, Artvin, Rize Trabzon, Gümüşhane, Bayburt, Erzurum, Erzincan, Giresun, Ordu, Samsun, Zonguldak illerini kapsayan bir gezi yapmıştır. İnönü, gezideki izlenimlerini ve yapılması gerekenler ile ilgili değerlendirmelerini *"Şark Seyahati Raporu"* (Ek–3) olarak Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'e sunmuştur. Raporda Dersim'e; Erzincan ve Dersim ara başlıkları altında yer verilmiştir.

Raporda, Erzincan ara başlığı altında Dersim'le ilgili ifadeler şöyledir:

"… Erzincan Halkevi'nde Dersimliler tarafından soyulanlar geçit yaptılar. Hikâyeler çok acıklıdır. Amerika'da çalışarak biriktirdiği para ile dönerken soyulup dilenci haline gelmiş olanlar, bilmem kaç defa sürülerini kaptırarak artık hayvan beslemekten vazgeçmiş olanlar, tarlasına ve merasına gidemiyenler birer birer anlattılar. Dersim Kürtlerine karşı vaktiyle set olan Türk köyleri dağılıp zayıflıyarak ve Ermeniler kamilen kalkarak Dersimlilerin istilâsına karşı meydan tamamen boş kalmıştır.

Erzincan yanındaki boş köyler, Dersim'in semiz ve mütehakkim halkı ile süratle dolmaktadır. Erzincan beyleri arazilerinde işlemek için Dersimlileri (Maraba) adile kullanmaktadırlar. Bu beylerin bir nevi Dersimli himayesine sığınmasıdır.

Bu köyler ve marabalar Dersim çapulcu kollarının içeri yayılması için menzil ve yatak rolü yapmaktadırlar. Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olması ile asıl

[282] Celal Bayar, **Şark Raporu,** s. 66. Aktaran Nurşen Mazıcı, Celal Bayar (Başbakanlık Dönemi 1937–1939), Der Yayınları, İstanbul,1996.

korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden ciddi olarak kaygılanmak yerindedir."[283]

İnönü, raporunda, Dersim'in ıslahına üç aşamalı olarak girişileceğini, bu programın; hazırlık, silahtan tecrid ve icap ederse iskân safhalarından oluşacağını belirtmektedir. Buna göre, hazırlık ve silahsızlanma üç senede olacaktır. Gizli tutulması ve "*Bu tasavvurları İcra Vekilleri ile Genelkurmay Başkanı ile Kamutay Başkanından başka yalnız ilbay ve iki genel inspektör ve 3. Ordu Müfettişi şahsen bileceklerdir. Maiyet Memurlar bilmiyeceklerdir.*" şeklinde biten raporda, Dersim'in geleceği ile ilgili planlar şöyle yer almıştır:

"Dersim Vilâyeti'ni yeni usulde teşkil edeceğiz. Muvazzaf bir kolordu kumandanı vali ve üniformalı muvazzaf zabitler kaza kaymakamları olacaktır. Kaza memurlarından hiçbiri yerli olmayacak ve bulundukça mütekait zabitler talî memuriyetlere tayin olunacaktır.

İlbaylık, dairesi bir K.O. karargâhı gibi fakat maksada elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır.

İdama kadar infaz, İlbaylıkta bitecektir. Adliye usulü basit, hususî ve kesin olacaktır.

İlbaylığın muhakeme etmek üzere Dersim haricinden istediği yerli alakalılar veya yatakları İlbaylığa göndermeye Devlet teşkilatı mecburdur. Kazaların teşkilatı ihtiyaca ve bu esasa göre yapılacaktır.

İlbaylığın emrinde asgari 7 seyyar Jandarma Taburu bulunacaktır. Sabit Jandarma ayrıdır. İlbaylığa yardım etmek Genel İnspektörlerin vazifesidir İlbaylık bu teşkilat ile idaresi alacaktır."[284]

---

[283] İsmet İnönü, "Şark Seyahati Raporu", **İleri Dergisi**, Sayı: 25, (Çevrimiçi) http//:www. İleriorg/27/index.htm. 02 Mayıs 2011.
[284] **T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-743-11.

İnönü'nün raporunda Dersim ıslahatı ile ilgili olarak belirttiği hususların neredeyse tamamı, 1936 yılında kabul edilen 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'da neredeyse aynı şekilde yer almıştır.

İnönü'nün raporunda Dersim ıslahatı ile ilgili olarak belirttiği hususların neredeyse tamamı, 1936 yılında kabul edilen 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'da neredeyse aynı şekilde yer almıştır.

2.1.4.2.8. Dördüncü Umumi Müfettiş Abdullah Alpdoğan'ın Raporu

Dördüncü Umumi Müfettiş ve Tunceli Valisi Abdullah Alpdoğan, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın başkanlığında 5–22 Aralık 1936 tarihlerinde yapılan Umumi Müfettişler Konferansı'na, görevli bulunduğu Dersim ile ilgili bir rapor sunmuştur. Alpdoğan, raporunda göreve başlamasından itibaren yaptığı işleri, yaşanan sorunları ayrıntılı olarak anlatmıştır. Alpdoğan, bu işleri; yurtdışından gelen muhacirlerin müfettişlik görev alanlarında uygun yerlere iskân edilmeleri, Tunceli'de okullar açılması, Türk soyundan ancak dilini unutmuş kişilerin kasaba ve nahiye çevrelerine iskân edilmeleri, Türk soyundan olan yersiz-yurtsuz kişilerin kaza merkezleri civarına yerleştirilmeleri, suçluların takibi ile hapishanede kalması gerekmeyen hükümlülerin müfettişlik bölgesi dışına çıkarılması, fesat çıkaran kişilerin müfettişlik bölgesi dışına çıkarılmaları, soyadı olarak Türk soyu adlarının halka verilmesi, Ermeni adlarının yasaklanarak çocuklara Türk adı verilmesi, seyyar sinemalar ve halkevlerindeki çalışmalar ile Türk kültürünün aşılanması olarak sıralamıştır.[285]

2.1.4.2.9. Ragıp Gümüşpala'nın Raporu

Tunceli ile ilgili iki rapor ise eski Tunceli Milletvekili Necmettin Sahir Sılan'ın, Türk Tarih Vakfı'nda bulunan arşivinde çıkmıştır. Bunlardan Ragıp Gümüşpala'ya ait olan rapor (Ek–4), Tunceli'deki aşiretler ile ilgilidir ve "*T.C Tunceli Vilayeti Nüfus Müdürlüğü, Sayı: 49, 23/03/1937"* kaydını taşımaktadır.

[285] **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, Yayına Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 141–150.

Dâhiliye Vekâleti'nin bir emri doğrultusunda hazırlandığı girişinden anlaşılan raporun; ilk maddesinde, Tunceli'de bulunan aşiretlerin isimleri sıralanmakta, 2. M addede aşiret adları ile bölgedeki dağ, dere ve köy adlarının Türkçe olduğu belirtilmekte, 3. maddede ise Tunceli'deki *"bu aşiretlere mensupluk itiyadıyla yaşayan"* insanların Horasan'dan geldiklerini ve Türk soyundan olduklarını ifade ettikleri yer almaktadır.

Raporun en uzun bölümünü oluşturan dördüncü maddede ise Osmanlı İmparatorluğu devrinde Sünni mezhebine mensup olanlara Müslüman, Şü mezhebine mensup olanlara ise Kürt denildiği, Tunceli halkının çoğu *"Kızılbaş oldukları için"* Kürt diye anılan bu kişilerin Kürt sütununa yazıldığı belirtilmekte ve bu yanlışlığın düzeltilmesi istenmektedir.[286]

2.1.4.2.10. Ali Fuat Cebesoy'un Görüşleri

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın raporu üzerine görüşleri istenen Ali Fuat Cebesoy, çalışmanın Dersim komutanları için çok yararlı bir rehber olduğunu ifade etmiştir. Cebesoy ayrıca bu esere, *"… Cumhuriyet hükümetince kabul edilen Dersim ıslahatı ve sükunetleştirilmesi proğramına elverişli bir tetkik bahsi"* ilave edilmesini istemiştir. Cebesoy'a göre, bu yapıldığı takdirde, *"… her ileriye doğru atılan adım bir daha geriye dönmeyecek ve bu sayede sükunetleştirme müddeti de önceden tahmin edilmiş olan zaman zarfında bitecek ve Dersim gailesinin kaldırılması şerefi de bu devirde elde edilmiş olacaktır."*[287]

Cebesoy'un *"11 Mayıs. 937 Ankara"* şeklinde bitirdiği yazıda, *"Dersim Asilerinin Fert ve Kabile Olarak Çarpışış ve Dayanış Kabiliyeti"* başlığı altında şu ifadelere yer verilmiştir:

"*Dersimli, asırlardan beri hadiselerin kazandırdığı gurur, bu gururdan doğma cesaret ve alışkanlık, yaşadıkları mıntakanın coğrafi vaziyetinden meydana gelme zorluk ve korunuş kabiliyetleri sebebiyle, az zamanda ciddi bir surette teslim*

[286] Tarih Vakfı, **Necmeddin Sahir Sılan Arşivi**, Fon Kodu: NSS, Seri No:3, Dosya No:7, Belge No: 54.
[287] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-745-3.

olabilecekleri asla düşünülemez. Ailelerine yaşadıkları mıntakalarda korunacak ve sığınacak yerler buldukça fert ve kabile olarak senelerce dayanacakları beklenilmelidir. Vücutce[a] sağlam ve cesur oldukları herkesin malumudur. Hususiyle Genel Harp'te bol bol ele geçirebildikleri mavzer tüfek ve cephanesiyle silahlanmıştır. Fakat tüfekten başka bir silah kullandıklarına dair malumat yoktur. Süngü ve bombayı muntazam kıtalar gibi kullanmaya alışkanlıkları olmasa gerektir. İyi nişancı oldukları işidilmiştir. Çok uzaktan görmek ve çok yürümek hassaları varmış. Karşısındakini şaşırtma ve maneviyatını bozma hususlarında çok ustalıklı davranırlarmış. Taarruzi hareketini, gündüzün çok kuvvet gösterişleri yapmak ve geceleyin bilhassa arkadan bastırmak suretiyle tatbik ediyorlarmış. Muvasala yolları üzerindeki zaif kuvvetlere gündüz de saldırdıkları vakidir."[288]

Cebesoy'a göre, "*sükûnetleştirme"* döneminde, *"… çok dikkat edilecek şey ıslahatın girmiş olduğu yerlerden her ne suretle olursa olsun çıkmamaktır. Yahut muhafaza edilecek yerlere ıslahat girmelidir."*[289] Cebesoy, bu prensip için fazla kuvvet gerekmeyeceği ise şöyle ifade edilmiştir:

"Çünkü asilerin tüfeğine karşı elimizdeki hafif ve ağır makineli tüfeklerin ateş sür'ati ve tesiri ve istinatları pek yakın tutulacak üçerli nöbetçili karakollar ve devriyelerimizin üzerlerinde taşıyabilecekleri bombalarla birkaç misli üstün asinin yapacağı baskına karşı kendilerini müdafaa edebilmek imkânı ve geceleri projektörle tehlikeli mıntıkaların aydınlatılması ve asilerde bulunmayıp fakat kıtalarımızın kullanacakları birçok teknik vasıtalar sayesinde az kuvvetle birçok misli asiye karşı dayanmak ve ona her halde üstün bulunmak imkânı vardır." [290]

Cebesoy'un yazısında, bu dönem için yer alan diğer öneri ise blok havuzlar yapılmasıdır. *"Hele pek ilerilere kadar sokulmuş olan bu kıtalarımıza bulunacakları mevkinin coğrafi vaziyetine uygun bir blok havzlar yapılır ve bunların içerisine yetecek derecede cephane, yiyecek ve suları da konulmuş olursa; bu blok havzlar, Dersim mıntakasında hatırı sayılır birer kalecikler haline girer ve hele bunların*

[288] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-745-3.
[289] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-745-3.
[290] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-745-3.

çökertilmez şeyler olduğu da birkaç sınayışlarla da ön almış bulunursa asilerin dillerinde birer destan olarak kalır ve asırlaşmış olan güven ve direnmeleri de kolayca kökünden koparılır ve atılır."[291]

Yazıda, havuzların *"etrafında ölü zaviyeleri bırakılmamış olarak hakim noktalara"* yapılmaları ve inşaatın çok yüksek olmaması, vadilerde ise yüksek irtifada inşa edilmeleri önerilmektedir. *"Bunlara karşı bir tecavüz halinde kıtanın fazla yıpranıp yorulmaması için blok havzın etrafı, ya blok havzdan yahut etrafında kuvvetli tel örgülerle çevrilmiş siperlerden makineli tüfeklerle yan ateşine alınacak vechile olmalıdır. Bu sayede bir iki makineli tüfek himayesi altında, kıt'a her gece güzelce istirahat eder"*[292]

Bir başka öneri, bölgeye gönderilen askeri birliklerin konuşlandığı yerler arasında düzenli yollar olması ve mitrolyözlü sırhlı otomobiller ve hatta *"zırhlı otomobillerin ardı sıra bir iki kamyona bindirilmiş asker"* ile devriye gezilmesidir. Bu durum, askeri birliklerin moralini yükseltecektir. Ayrıca sükûnetleştirme devrinde yapılacak hükümet konağı, karakol, okul gibi binaların da savunma düşünülerek inşa edilmesi ve bir saldırı karşısında, destek güçleri yetişene kadar dayanabilecek özellikleri taşıması gerekmektedir.[293]

Cebesoy, yazısındaki *"Tedip"* ara başlığı altında ise; **a)** Dersim'e yeniden tüfek, cephane ve yeni silahlardan hiçbirinin sokulmasına imkân vermeyecek şekilde düzenleme yapılması, **b)** Asilerin maneviyatını ve dayanışmayı körükleyecek ve yükseltecek haberlerin bölgeye girmesinin engellenmesi, **c)** "*Dersim dışından hangi kıtalar tedibe gönderilecekse*" bunların önceden tesbit edilmesi ve hazırlanması, **ç)** Asilerin daha önceki tedip hareketlerinde ailelerini ve mallarını saklayabildikleri Kutu Deresi, Kalan Deresi, Ali Boğaz gibi yerlerin önceden ele geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. *"Tedip Devrinin Taktik Bakımdan Hususiyetleri Şunlardır"* ara başlığı altında ise gerekli bilgilerin önceden sağlanacak olması dolayısıyla aşiretlerden kılavuz alınmasına gerek olmayacağı; ancak, Dersim'e

[291] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-745-3.
[292] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-_-_-111-745-3.
[293] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-745-3.

girecek kıtaların *"dağ talim ve terbiyesiyle iyice yetiştirilmiş, dağ malzemesiyle teçhiz edilmiş ve Dersim'in hususiyetine alışmış"* olmadıkları takdirde istenen sonucun alınamayabileceği belirtilmiştir.[294]

Görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde hazırlanan Dersim'le ilgili bütün raporlarda; **a)** Dersim'de devlet otoritesinin bulunmadığı, **b)** Halkın aslen Türk olduğu, **c)** Ekilebilir toprak azlığı nedeniyle halkın fakirlik içinde olduğu, yaşamak gayesiyle gasp ve eşkiyalık hareketlerine giriştiği, **d)** Coğrafi yapının getirdiği yoksulluk ve cehaletin itaatsiz olmalarına yol açtığı, **e)** Halkın ağaların ve şeyhlerin zulmü altında yaşadığı, **f)** Çözümü erteleme ve günü kurtarma anlayışının Dersim sorunun daha da büyümesine yol açtığı ifade edilmiştir.

Raporlardaki öneriler ise Dersim'de devlete itaati sağlamak için şiddet kullanılması; aşiret reisleri ve seyitler olmak üzere, halka zulüm eden ve devlete itaatsizliği teşvik eden kişilerin aileleriyle birlikte bölgeden uzaklaştırılması; yollar yapılarak, halkın ticari imkânlarının ve refahın artmasının sağlanması, okullar açılarak, cehaletin ortadan kaldırılması olarak özetlenebilmektedir. Bu önerilerin önceliği, sıralaması, kapsamı ise raporu hazırlayan kişilerin görüşlerine göre değişmektedir.

2.1.4.2.11. Yazarı Belli Olmayan Raporlar

Sılan'ın arşivinde yer alan diğer rapor (Ek–5) başlıksızdır, raporun sonunda 11 Mayıs 1937 tarihi bulunmaktadır ancak yazarı belli değildir. Rapor, *"Tarihi hadisatın tesirleri altında eski devirlerden beri Dersim ve civarında yerleşmiş olan ve aslen öz Türk soyundan oldukları halde zamanın ilcaatiyle halihazırda bir Zaza-Kürt manzarası gösteren bu vahşi sürünün gerek birbirlerine ve gerekse çevresindeki muti ve masum insanlara karşı işlemekte oldukları şekavet, soygunculuk ve yaptıkları azgınlıklar bugün için dayanılmayacak bir kerteye gelmiş olduğundan her işten önce*

[294] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-111-745-3.

bunun ıslahı çok lüzumlu ve önemli bir iş sayılsa yeridir"[295] paragrafıyla başlamaktadır.

Dördüncü Umumi Müfettişlik kurulmuş olmasına rağmen, raporda geçen ilginç bir ifade ise, *"Dersim meselesi ilgili vilayetlerin başaracağı mevzi bir mesele olmayıp ancak devletçe düşünülecek ve alınacak tedbirlerle düzeltilebilir ki bu süel kuvvetlerle kestirme (cezri surette) hareket etmekle veyahut idari tedbirler alınmakla kabil olabilir"* şeklindedir. Süel [silahlı] kuvvetlerle kestirme hareket olarak önerilen ise; *"Gereği kadar askerle bu bölge kuşatılarak temamen veyahut Abbas ve Koç Uşaklariyle Haydaranlı, Keçeli ve Lolanlı gibi en azgınlarını tenkil ve tedip ederek garp vilayetlerine nakil ve iskân etmek"*[296] tir.

Önerilen idari tedbirler ise; **a)** Aşiretlerin bulunduğu Hozat, Ovacık, Nazımiye, Mazgirt ve Pülümür yollarının tez elden yapılması, **b)** Jandarma teşkilatının kuvvetlendirilmesi ve kazalarda polis teşkilatı kurulması, **c)** Kazalarda birer alay asker bulundurulması, **ç)** Şehir ve köylerde mektepler açılması ve Türk kültürünün aşılanması, **d)** Zararlı eşhas ve reislerin Batı illerine nakli, **e)** Dersim haricinde toprak isteyen aşiret halkına, başka illerde toprak verilmesi, **f)** Aşiret mensuplarının cezalarının ve askerlik görevlerinin bir süre tecili, **g)** Dersim aşiretlerinin Türk olduğuna dair propaganda kitapları yazılması ve bölgede dağıtılması, **h)** Memur ve öğretmenler vasıtayla Türk milletine ısındıracak telkinat yaptırılması, **i)** Yaptırılacak propaganda da *"… her halde Şafü Kürtlerle anlaşmalarına meydan verilmemesi ve bu aşiretlerin Türkleri ayrı görmesinin başlıca sebebi mezhep ihtilafı olduğundan hassaten Cumhuriyet rejimi ile Laiklik mefhumunun bunlara eyice anlatılması"*[297] olarak sıralanmıştır.

Sılan'ın arşivinden çıkan ancak kimin tarafından yazıldığı belli olmayan 1937 tarihli başka bir raporda ise Dersim'deki askeri harekâtta uygulanması önerilen taktikler ele alınmıştır. Raporda, *"… Cumhuriyet hükümetince kabul edilen Dersim*

[295] Tarih Vakfı, **Necmeddin Sahir Sılan Arşivi**, Fon Kodu: NSS, Seri No:03, Dosya No: 18, Belge No: 186.
[296] Tarih Vakfı, **Necmeddin Sahir Sılan Arşivi**, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 18, Belge No: 186.
[297] Tarih Vakfı, **Necmeddin Sahir Sılan Arşivi**, Fon Kodu: NSS, Seri No:03, Dosya No: 18, Belge No: 186.

ıslahatı ve sükûnetleştirmesi proğramına elverişli bir taktik bahsi ilave edilecek olursa, her ileriye doğru atılan adım bir daha geri dönmeyecek ve bu sayede sükûnetleştirme müddeti de önceden tahmin edilmiş olan zaman zarfında bitecek ve Dersim gailesinin kaldırılması şerefi de bu devirde elde edilmiş olacaktır"[298] ifadesi vardır.

2.2. Zorunlu Göçte Dersim'den Kaynaklanan Etkenler

Tezin konusunu oluşturan Dersim'den zorunlu göçte, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte yaşanan büyük dönüşümün yanı sıra, Dersim'in tarihi ile sosyal ve kültürel özelliklerinin de büyük önemi bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından itibaren ülkedeki dönüşümde, Dersim'de 1938 yılında yaşanan zorunlu göç ve göçü izleyen zorunlu iskân, başka bölgelerde yaşanmamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki en büyük zorunlu göçün niçin Dersim'de yaşandığını anlayabilmek için Dersim'in coğrafi özellikleri ve tarihi ile halkın sosyo-kültürel özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Çünkü Türkiye'deki yeni rejime karşı diğer bölgelerde de direnişle karşılaşılmıştır. Ancak, diğer bölgelerin hiçbirisi devletten Dersim kadar şiddetli tepki görmemiştir.

2.2.1. Dersim Coğrafyası

Dersim bölgesi, devlet otoritesinin kurulmasını güçleştiren, kısa sürede hakim olunmasını zorlaştıran özellikler taşımaktadır. Bu özellikleri dolayısıyla, gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse daha önceki dönemlerde, merkezi otoritenin denetiminden kurtulma imkânı bulmuştur. Dersim bölgesinin merkezini oluşturan Tunceli'de Doğu Toros dağlarının uzantıları doğu-batı yönünde uzanarak ilin kuzeybatısını, kuzeyini ve kuzeydoğusunu hemen hemen bütünüyle kaplar. Bu dağlar, yer yer hem yüzey sularıyla aşınarak hem de akarsular tarafından derince oyularak yüksek platolara dönüşmüştür. Vadiler çok dar ve diktir. Munzur Dağları ve

[298] Tarih Vakfı, **Necmeddin Sahir Sılan Arşivi**, Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 22, Belge No: 200.

uzantısı olan Avcı Dağları, kuzeybatı ve kuzey kesiminde doğal sınır oluşturmaktadır. Kuzey ve kuzeydoğuda çok zor geçit veren sıralar halinde 130 kilometre boyunca uzanan Munzur Dağları'nın doruklarında yükselti genellikle 3000 metrenin üzerindedir. Munzur Dağları, dik bir biçimde Ovacık çöküntü alanına inmekte ve bu kesim Mercan Dağları olarak bilinmektedir. Munzur Dağlarının 2700 metreden yüksek kesimleri sürekli karlarla kaplıdır, yüksek ve sarp geçitler kış aylarında kapanmaktadır. Bu geçitlerin en önemlileri yükseltileri 3000 metreye yaklaşan Mercan ve Kemah geçitleridir.[299]

Doğal sınırlar esas kabul edildiğinde ise bölge, *"… Şimalden Munzur dağları, şarktan Peri suyu (Büyük su), Cenuptan Murad suyu, garptan Fırat akarsuları ile çevrilmiştir. Tunçelinin bu tabiat sınırlarını diğer vilayetlerin birçoğunda görmek kabil değildir."*[300] Tunceli bu haliyle çevreden yalıtılmış ve sahip olduğu doğal özellikler sayesinde, savunulması kolay bir bölge oluşturmuştur.

Tunceli'de vadiler il içinde ve çevre illerle bağlantıyı sağlayan doğal ulaşım yollarını oluşturmaktadır ve başlıca vadiler, Munzur, Pülümür, Peri ve Tahar vadileridir. Munzur Dağlarının orta bölümünde yer alan tepelerin güneyinde pek çok kol halinde başlayan Munzur Vadisi, merkez ilçede Pülümür Vadisi'yle birleşmektedir. Pülümür Vadisi, Avcı Dağları'nın doğu yamaçlarından birkaç kol halinde başlayıp güneye uzanan çok dar ve dik bir vadidir. Bingöl Dağları'nın batı yamaçlarında başlayan, bazı yerleri çok dar ve dik olan Peri Vadisi, Elazığ-Tunceli sınırını oluşturmakta, ayrıca doğal engel olarak Tunceli-Bingöl arasındaki ilişkiyi sınırlandırmaktadır. Tahar Vadisi, Kırklar Dağı'nın batı yamaçlarından batıya ve güneye yönelmektedir. Bu vadilerin tamamı Keban Baraj Gölü'ne açılmakta olup, bu vadilerde Munzur Suyu, Mercan Deresi, Pülümür Çayı, Peri Suyu ve Tahar Çayı bulunmaktadır.[301]

Tunceli'deki dağların yüksekliği güneye inildikçe azalmaktadır. Kuzeyde Munzur dağının yüksekliği 3450 metre dolayındayken, güneyde rakım 800 metre

[299] (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=43. 13 Aralık 2010.
[300] Ömer Kemal Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası,** Türkiye Basımevi, İstanbul. 1940, s. 6.
[301] (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=43, 13 Aralık 2010.

kadardır. Tunceli'deki dağlar üzerinde ve vadilerde yüzlerce geniş mağara bulunmaktadır. *"Bu mağaralar binlerce koyunu ve yüzlerce nüfustan ibaret aşiret halkını barındırabilecek haldedir. Tunçelili (Dersimli) işte bu tabii mağaralardan, sığınaklardan her devirde istifade etmiş ve dik yamaçlar, uçurumlar, birbirini takip eden boğazlar, onun kuvveti ve cesareti olmuştur."*[302]

Plümer suyunun yatağı olan Darboğaz ile Munzur Suyu arasındaki Küçükgöl Dağı, Bobyezbaba Dağı ile Kaçgezek Dağı hattının kuzeyi ile Plümer suyunun Munzur Suyu ile birleştiği noktaya kadar olan hat; *"Dersim'in en sarp, hayatiyeti en az, ilk insanlara sığınak olan küçük büyük yüzlerce inleri ve en derin ve dik yamaçları, vadileri ve dar boğazları ihtiva eden bir mıntıkasıdır. Bu mıntıka Dersimliler için öteden beri kur[t]uluş yeri olarak tanınmıştır. Yine bu mıntıkadır ki, Dersimlilerde öteden beri devlete karşı kafa tutma cesaretini uyandırmıştır."*[303]

İl topraklarının % 70'ini dağlar, % 25'ini platolar, % 5'ini ovalar ve düzlükler oluşturmaktadır. Ovalar, Munzur Dağları'nın güneyindeki çukurlukta oluşmuş Zeranik ile Ovacık ilçesindeki Yeşilyazı'dır. Platolar, Munzur Dağlarının ve Bağırpaşa Dağının doruklar bölgesinde, yüksek sırtlarla çevrilmiş düzlükler şeklindedir. Ayrıca güneydoğu ve doğuda Pülümür Çayı Vadisine inen kesimde de platolar vardır. Kışları çok soğuk geçen bu platolar yazın otlak olarak kullanılmaktadır. Pertek, Çemişgezek ilçelerinin bulunduğu güney bölgelerinde nispeten tarıma elverişli topraklar bulunmaktadır.

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" kitabına göre, *"Dersim denilince iki telakki mevzu bahistir: Birincisi şark hududu Muş-Erzurum hattına dayanan ve Plümer, Ovacık, Nazımiye, Mazkirt, Pertek, Hozat, Çemişkezek kazaları haricinde kalan ve diğer birçok kazaları da ihtiva eden mıntıka; diğeri de yalnız Pertek ve Çemişkezek kazalarını ve Plümer, Kigi (Kiğı) hattının şarkında kalan mıntıkayı hariç bırakarak, Plümer, Mazkirt, Nazımiye Ovacık ve Hozat kazalarından mürekkep mıntıkadır."*[304] Kitapta, Dersim'in coğrafi sınırları, *"… şimali şarkide*

[302] Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası,** s. 9
[303] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 24.
[304] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 19–20.

Erzurum'un Tercan, Mamahatun, şimalde Erzincan'ın merkez ve Kemah ve garpta Malatya'nın Kemaliye ve Arapkir ve cenupta Elaziz'in Kebanmaden merkez ve şarkta da kısmen Palo ve Erzincan'ın Kigı kazaları ile çevrilidir"[305] şeklinde ifade edilmiştir.

Bölgenin en eski yerleşim merkezleri ise Hozat, Çemişgezek, Mazgirt, Pertek ve Sağman'dır. Dersim, tarihi dönemler içerisinde Batı Dersim ve Doğu Dersim olarak ayrılmıştır. *"Batı Dersim; Hozat, Çemişgezek, Pertek, Ovacık, Kemah, Gürcanis ve Kuruçay kazalarını, Doğu Dersim; Mazgirt, Kigı, Çarsancak, Nazımiye ve Pülümür kazalarını kapsamaktadır."*[306]

2.2.2. Dersim Tarihi

Tunceli'nin, Çemişgezek ilçesinin güneyinde yer alan Keban Baraj Gölü altında kalan Pulur (Sakyol) Höyüğünde 1968–1970 yılları arasında yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular, yöreye Kalkolitik Çağda (MÖ 5500–3500) yerleşildiğini göstermektedir.[307]

Dersim'in, MÖ 6.000'li yıllardan itibaren yerleşime açık olmasında "… *Tatlı su kaynaklarının, çeşitli ağaçsı ve otsu bitkilerin, irili ufaklı mağaraların, çeşitli kara ve su hayvanlarının varlığı ve bolluğu, buna ek olarak, iklim koşullarının elverişli olması"*[308] önemli rol oynamıştır. Bölgede yazılı tarih MÖ 2.200'lerde Subarrularla başlamaktadır. *"…Dersim'in de içinde bulunduğu 'Yukarı Fırat" boylarında Subarlar adıyla bir kavmin yaşadığı ve bundan ötürü de bölgeye Subar adı verildiği ve Subar diye anılan bölgenin de, Mezopotomya'da toprakları üzerinde kurulu Akad devletinin bir vilayeti olduğu ve ayrıca, bölgede egemenlik kuran Subarların dünyada madeni işleyen ilk kavim oldukları iddia edilmektedir."*[309]

---

[305] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 21.
[306] Mehmet Zülfü Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi,** (Yayına Hazırlayanlar: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik), Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 1994, s. 81-82.
[307] (Çevrimiçi) http:// www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49, 13 Aralık 2010.
[308] Cafer Demir, **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim**, Umut Yayımcılık, İstanbul, 2009, s. 6.
[309] Demir, **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim**, s. 6.

Anadolu'da büyük bir devlet kuran Hititler MÖ 1375–1335 yıllarında Tunceli'ye kadar gelmişlerdir. Bölge daha sonra Urartuların egemenliğine geçmiştir. *"Mazgirt ilçesinde bulunan kalede yapılan araştırmalarda rastlanan çivi yazılı belgelere göre Hitit Devleti yıkıldıktan sonra bölgeye, MÖ12. yüzyılda Urartuların egemen olduğunu gösteren bulgulara rastlanmıştır."*[310]

Bölgeye MÖ 9. yüzyılda Muşki adıyla bilinen kavim yerleşmiş, bölge, MÖ 7. yüzyılda ise kuzey İran'da hüküm süren Medler'in eline geçmiştir. *"Bugün Kürt adıyla anılan ulus eski Med ulusunun egemenliğinde yaşamış topluluklardandır. Media asırlar boyunca çeşitli uluslar tarafından işgal edilmişse de Med ulusunun kimi boyları Kürt adı altında, yaşamını dağlık arazi ve yüksek yaylalarda günümüze kadar sürdürmeye muvaffak olmuştur."*[311]

Dersim, Pers kralı Dareios MÖ 519 yılındaki Anadolu seferi sonrasında Pers İmparatorluğu'nun, MÖ 330 yılında Makedonyalı Filipin oğlu Büyük İskender zamanında (MÖ 330) Yunanlıların, MÖ 17 yılında Romalıların egemenliğine girmiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra ise Doğu Roma İmparatorluğu sınırları içerisinde kalan bölge zaman zaman Bizanslılar ve Sasaniler arasında el değiştirmiştir. Müslüman Araplar MS 639 yılında bölgeyi ele geçirmişlerse de, Bizanslılar, 972 yılında tekrar bölgeye hakim olmuştur.[312]

Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile Bizanslılar arasında 1071'de yaşanan ve Türklerin galip geldiği Malazgirt Savaşı'ndan sonra, Türkler Anadolu'nun diğer yerlerinin yanı sıra, 1087 yılında Dersim'e de hakim olmuşlar, Dersim Mengücekoğulları Beyliği'nin yönetimi altında kalmıştır. *"Konya'da Selçuk devleti kurulduktan sonra Menguç oğulları sarp arızalarda, tabii hudutlar içinde kendi mevcudiyetlerini muhafaza ettiler, en nihayet 1227 yılında Konya Selçuklularına tabi oldular."*[313]

---

[310] (Çevrimiçi) http:// www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49., 13 Aralık 2010.
[311] Ali Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, Can Yayınları, Genişletilmiş 3. Basım, İstanbul, 2004, s. 148.
[312] (Çevrimiçi) http:// www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49., 13 Aralık 2010.
[313] Ağar¸ **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, s. 27.

Anadolu Selçuklu Devleti ise 1243 yılındaki Kösedağ Savaşı'ndan sonra Moğollara yenilerek, dağılmış ve Dersim bölgesi Moğolların denetimi altına girmiştir. Yıldırım Bayazıt'ın bölgeyi ele geçirmesinden bir yıl sonra, *"… Aksak Timur Anadolu'yu istilaya başladı. Dersim halkı, Yıldırımın ve Timurun korkusundan dağlara sığınmak suretile kendilerini kurtarabildiler. Timur'un şark Anadolusundan işgal ettiği topraklara tevarüs eylediğini söyleyen Akkoyunlular, Fatih Sultan Mehmet ile mücadele yaptılar. Otlukbelinde 1473 de Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan mağlup oldu. Fatihin kılıcından kurtulabilenler Ovacığa ve Pülümür'e sığındılar."*[314]

Dersim bölgesi, 1473 yılında yapılan Otlukbeli Savaşı'ndan sonra Osmanlı yönetimine geçmiş, kısa süre sonra İran'daki Safevi Devleti'nin, 1514 yılında yapılan Çaldıran Savaşı'ndan sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altına girmiştir.[315] Osmanlı İmparatorluğu bu tarihten sonra bölgede kendi hâkimiyetini kurmuştur. Safevilerin elinde bulunan Diyarbakır da ele geçirildikten sonra, 1515 yılında Diyarbakır Eyaleti, 1533 tarihinde ise Erzurum Eyaleti teşkil edilmiştir. Dersim bölgesi başlangıçta Diyarbakır Eyaleti'ne, Erzurum Eyaleti'nin teşkilinden sonra da bir bölümü Diyarbakır, bir bölümü de Erzurum Eyaleti'ne bağlanmıştır. Ancak bu eyaletlere bağlı olan sancakların statüleri, Tanzimat dönemine kadar sık sık değişikliklere uğramıştır.[316]

Ancak, bölge kendi hâkimiyetlerinde gözükse de, Osmanlı İmparatorluğu, yörenin coğrafi özellikleri dolayısıyla, Dersim bölgesinde yaşayan aşiretleri kontrol altına alamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu açısından o dönemde Dersim denildiğinde, *"… her bakımdan tam ve esaslı bir denetim (otorite) kurduğu Çemişkezek, Pertek, Mazgirt ve Kemah gibi yerleşim yerleri akla geliyordu. O nedenle de, Dersim'in iç bölgesi olarak tanımlanan yerleşim yerlerinde oturmakta olan halka karşı, otorite tanımaz tutum ve tavırlarından ötürü kimi dönem doğrudan doğruya askeri seferler düzenlenmiş, kimi dönemde askeri seferler yerine, tehditkar*

[314] Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası**, s. 27.
[315] (Çevrimiçi) http:// www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49., 13 Aralık 2010.
[316] İbrahim Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Kripto Kitaplar, Ankara,2011, s. 60–61.

tutum takınılmış olsa da, bu 'asi' bölge, Osmanlı'nın nazarı dikkatini fazla çekmemiş"[317] tir.

Bu durum, Harput Valisi ve Anadolu Ordusu Komutanı tarafından 1851 yılındaki bir askeri harekâtı takiben gönderilen arzda, *"… üç-dörtyüz seneden beri içlerine hükümet girmemiş ve kendülerü dahi dağ ve ormanda gezerek…"*[318] şeklinde yansımıştır. Öte yandan, *"1788–1789 tarihlerinden sonra yapılan idari düzenlemeler içerisinde kaymakamlıkların, mahalli beylere tevcih edilmesi, Ağa ve Seyyidlerin büyük bir nüfuz kazanması bölgedeki asayişsizliği daha da arttırmıştır. Zira XIX. yüzyılda bölge meydana gelen isyanların başlıca sebebi, bu bölgenin uzun bir dönem aşiret hayatını muhafaza etmesi ve bir de bölgenin isyanlara elverişli konumudur."*[319]

Dersim'in Hun-Attila akınlarıyla ve Milat'tan önce Türkleşmeye başladığını iddia eden Yolga'ya göre ise, Dersim, *"… İslamiyetten sonra Karahanlılar, Selçuklular, Akkoyunlu, Karakoyunlu Türkmen parça ve perakendelerinden müteşekkildir."*[320] Yolga'nın bu konuda hazırladığı tabloya göre, Dersim'de Hun ve Attila istilası (Milad 452), Abbasilerin işgali (9. yüzyıl), Romalıların işgali (292 H. M. 904–905), Selçukluların işgali (1243), Selçuk beylerinin işgali (1299), Timurlenk'in işgali (1402), Akkoyunluların işgali (1433), İranlıların işgali (1498) ve Osmanlıların işgali (1516) yaşanmıştır.[321]

Jandarma Umum Kumandanlığı'nın "Dersim" raporunun *""Dersim'in Asayişsizlik Tarihçesi"* başlıklı bölümünde bu dönem, *"Dersimliler Yavuz-Safevi mücadelesinden beri etrafa ve bilhassa Sünniyülmezhep Türklere karşı taşkınlıklarını hiç eksik etmemişler ve bu tecavüzleri bir taraftan Bayburt ve bir taraftan Sivas yakınlarına, Kangal'a kadar uzatmışlardır"*[322] şeklinde ifade edilmiştir.

---

[317] Demir, **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim**, s. 11.
[318] Başbakanlık Arşivi, İrade Meclis-i Vala, No: 8431. Aktaran: Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı…,** s. 125.
[319] Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı…,** s. 116.
[320] Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi,** s. 47.
[321] Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi**, s. 48
[322] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 154.

Gümüşhane ve Keban'daki gümüş madenleri yüzünden 1700'lü yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgeye ilgisi artmıştır. Dersim halkı, madenlerin işletilmesi için tehlike olarak görülüyordu. "*Yöreden gelen şikâyetler üzerine Osmanlı Devleti, Dersim'e harekât düzenlenmesi için gerekli hazırlıklara başladı. (…) Dersim üzerine sürdürülen bu harekât başarısızlıkla sonuçlanınca Gümüşhane ve Keban madenindeki üretim tehlikeye girer.*" [323]

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki en köklü reformları gerçekleştirenlerden birisi olan "*Osmanlı Sultanı II. Mahmut döneminde (1808–1839) ve özellikle, "Nizam-ı Cedit usulü kabul edildikten sonra, hükümet, Dersim'de de asker almayı sağlamak suretiyle bu bölgeye nüfuz etmeyi düşünmüş ve bunun için de nişan, rütbe ve hediye dağıtarak Dersim reislerini ele geçirmek istemişti*"[324] Nişan, rütbe ve hediyeler ile istenilen elde edilemeyince, Sultan II. Mahmut'un emriyle Dersim bölgesine askeri harekât düzenlenmiş, ancak başarısız olmuştur.

Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte, devlet yönetimi ile Dersim ilişkileri daha da gerginleşmiştir. Dersim'de devlet otoritesini sağlamak için bölgeye 1850 tarihinde bir harekât başlatılmıştır. "*Kırım Savaşı başlamadan önce, (...) gerek cephe gerisini sağlama almak, gerek savaş harcı temin etmek ve gerekse de asker toplamak amacıyla, Dersim'e yeni bir askeri harekât daha düzenlenir. Ne var ki, (...) birkaç aşiret reisi ve ileri gelenini sürgüne göndermek dışında, istedikleri başarıyı elde edemezler.*"[325]

Osmanlı Sultanı Abdülaziz (1861–1876) döneminde Erzurum müşiri Samih Paşa, Dersim'deki aşiret reislerini Erzurum'a davet etmiş, fakat görüşmelerden olumlu bir sonuç elde edememiştir. "*Dersim'in hükümetten müçtenip duran ve o zamana kadar adeta hükümet içinde hükümetmiş gibi müstakil yaşayan Dersim'in itaatsiz, azgın ve mütecaviz halkına hakim olmak için, Samih Paşa, Dersim dahilinde mühim noktalara blok havuzlar inşası ve bunları yekdiğerine telgraf hatları ile rabt suretiyle Dersim asayişi üzerinde müessir olmak ve binnetice Dersim'de sükunu*

[323] Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, s. 184.
[324] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 370.
[325] Demir **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim**, s. 14.

temin ederek bu halkı kazanmayı düşünmüşse de bu arzularını tatbike muvaffak olamamıştır."[326]

Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasındaki 1877–1878 Savaşı başlamadan önce Hozat ve Mazgirt'te bulunan hükümet kuvvetleri, yerlerinden alınarak Erzurum'a nakledilmişti. Bunu fırsat bilerek, asker ve vergi toplanmasına tepki duyan, *".. kimi Dersim aşiretleri, kendi aralarında bir ittifak kurarak, Hozat ve Mazgirt'teki askeri kışlalara misilleme amacıyla baskın düzenlerler. Bu baskınlar sırasında askeri kışlalarla, kimi idari binalar büyük oranda tahrip edilir."*[327]

Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya'yla arasının açıldığı ve savaş ihtimalinin arttığı 1877 yılında, *"Bunu hisseden Dersim ağaları, Erzurum'daki Rus konsolosuna, muharebe vukuu halinde Osmanlıları aleyhine yardımlarını teklif etmişlerdir. Bunlar arasında o zaman Mazkirt Kaymakamı olan Dersimli Nafiz ve rüesadan Munzur Beyler de varmış. Rus konsolosu bu teklife müphem cevap vermiş ve işin alevlenmesini önlemiştir."*[328]

1877–1878 Osmanlı-Rus savaşının başlamasının ardından Mazkirt'teki askerlerin Erzurum'a gönderilmesi üzerine çevredeki aşiretler, buradaki kışlaları tahrip ve talan etmişlerdir. Kırgan aşireti Hozat'ı basarak, gasplar yapmıştır. Koç uşağı aşireti Çemişkezek bölgesine saldırı düzenlemiştir. Kaymakam Osman Bey Harput'tan bir tabur ile aşiretin üzerine yürümüş ve çatışmalar bir hafta sürmüştür. Ele geçirilen bazı aşiret reisleri Sinop'a sürülmüştür. Kırgan aşireti, savaş sırasında Hozat'a baskın düzenlemiş ve gasplar yapmıştır. Aşiret üzerine 15 gün kadar devam eden askeri harekât yapılmış, ancak diğer aşiretler arasında baş gösteren kaynaşma yüzünden sona erdirilmiştir. 1892'de Koç ve Şam uşakları etrafa saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Hozat'ta bulunan Alay Kumandanı Ali Şefik Paşa, Karaballılar aşiretinden yardım alarak, saldırı düzenleyen aşiretleri sıkıştırmıştır.

[326] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 154.
[327] Demir, **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim**, s. 23.
[328] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 157.

Ancak, 50 civarında kayıp verilmesi ve aşiretlerin devlete itaati kabul etmeleri üzerine harekâta son verilmiştir.[329]

1893–1905 yılları arasında da Dersimliler, *"… harici tecavüzlerine devam etmişler ve Arapkir, Kemah halkı mal ve canlarından emin olmamaya başlayarak, saray ve Babıaliye telgraflar yağdırmışlardır. Herhalde bu sıralardaki Dersimlilerin tecavüzatı muhit halkını hicrete icbar edecek kadar çoğalmış ve halkın şikayeti pek müessir bir vaziyet olmalı ki, 1896'da saray, Babıâli, seraskerlik, Anadolu Müfettişi Umumisi Müşir Şakir ve 4. Ordu Komutanı Zeki Paşa arasında bu hususta muhaberat başlamış ve bazı kararlar alınmıştır."* [330]

Doğu Anadolu'da Ruslara karşı Sultan II. Abdülhamid'in emriyle 1891 yılında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'daki Kürt aşiretlerinden *"Hamidiye Alayları"* adı verilen askeri birlikler oluşturması da Dersim'de bir ayaklanmaya yol açmıştır. Dersim 1896 yılında -yaklaşık 75 bin kişiden oluşan Hamidiye Alaylarına Alevi aşiretlerin alınmaması gerekçesiyle- direniş ve ayaklanmalara sahne olmuştur.[331]

Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça, Dersim aşiretlerinin ayaklanmaları da artmıştır. 1907 yılının ilkbaharında Nazımiye'deki Kureyşan aşiretinden Ali Çavuş adındaki bir kişinin liderliğindeki yaklaşık ikibin kişi Kiğı köylerini basmıştır. Hozat'taki Koçuşağı, Şamuşağı, ve Resik aşiretleri ise Kemah ve Çemişgezek köylerine baskınlar düzenlemiş, hayvanları götürdükten sonra ekinleri de yakmışlardır. *"Ahali bu şakilerin zulmünden kurtulmak için her şeyden vazgeçerek şehirlere ilticaya mecbur olmuşlar; dertlerini anlatmak için müracaat etmedik makam bırakmamışlardı."*[332]

Her taraftan şikâyetler yağması üzerine, 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın talimatıyla Harput Redif Liva komutanı Neşet Paşa, dört tabur ve iki toplu müfreze

[329] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 157–158.
[330] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 159.
[331] Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, s. 199.
[332] Burhan Özkök, **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları** (106 Sayılı Askeri Mecmua Lahikasıdır), İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul, 1927, s. 7.

ile ayaklanmayı bastırmak için hareket geçmiştir. Ancak, ordunun aşiretlerden aldıkları rehberlerin karşı tarafa çalıştığının anlaşılması, yeterli askeri kuvvet olmaması ve kış şartlarının başlaması sebebiyle, kesin sonuç alınamadan harekât sona erdirilmiştir.[333]

1908 yılında Koç uşağı, Şam uşağı, Resik aşiretlerine yapılan tedibin intikamını almak için Dersim aşiretlerinin ittifaka çalıştıkları ve Ermeniler vasıtasıyla dışarıdan silah ve cephane sağlamaya çalıştıkları öğrenilmişti. *"Dördüncü ordu komutanı Mareşal Zeki, hariçten silah ve cep[h]ane tedariki suretile yardımlarını esirgemiyen Ermenilerin fiilen Dersimlilere iltihakları halinde, devletin harici tesirleri de haiz mühim bir vaziyet karşısında kalacağını ve bundan başka büyük ve sarp olan Dersim kıt'asının da bir ermeni fesat ocağı haline geleceğini ileri sürerek…"*[334] tedip için İstanbul'dan asker ve para talep etmiştir.

Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa, saldırgan aşiretlerin kesinlikle cezalandırılmasını isterken, Elaziz valisi de idare-i maslahat yollu teklifler yapması yüzünden Babıâli ve Dâhiliye Nezareti de kararsızlık içinde kalmıştı. Kararsızlık sürerken, bazı aşiretler 10 Mayıs 1908'de, Hozat'taki askere erzak getirdikten sonra Elaziz'e dönmekte olan müteahhidin katırlarına Hozat ve Soğuksu arasında el koymuştur. Karaballı aşireti Şuvak köyü jandarma karakolunu basmış, Ferhat Uşağı aşiretinden Diyap Ağa ve Seyithan, Koç uşağından İdare Hüseyin ve Timuroğlu Hüseyin, Şam uşağından Alo, Resik uşağından Bekir idaresindeki 500 kişi Çemişkezek'e saldırmış, telgraf hatlarını tahrip etmişlerdi. Bu olaylar üzerine 17 Temmuz sabahı askeri harekât başlatılmış, Dersim aşiretleri 28 Temmuz'da aman dilemişlerdir. Ancak, Harbiye Nezareti 28 Temmuz'da Dördüncü Ordu'ya gönderdiği emirle, Meşrutiyet'in ilanı dolayısıyla Dersim'de kan dökülmesinin caiz olmayacağını bildirmiş ve aşiretlerle anlaşma yapılmasını istemiş Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki en başarılı ve kararlı "tedip" hareketi böylece sona ermiştir.[335]

[333] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 167–170.
[334] Özkök, **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**, s. 8.
[335] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 176–181.

Cumhuriyet döneminde Dersim hakkında iki kitap yazan gazeteci ve milletvekili Naşit Hakkı Uluğ'un anlatımıyla, Dersim'de 1908'de askeri harekâtta; *"Asker fedakarca dağ ve dereleri aşıyor, merhamet dilemeler başlıyor. Tam bu sırada hürriyet ilan olunuyor. Serasker 28 Temmuz 1908'de "Meşrutiyetin ilanı sebebiyle Dersim'de kan dökülmesinin doğru olamayacağını, aşiretlerle anlaşma yoluna girilerek harekâta son verilmesini" bildiriyor. (…) Zulüm gören Kemaliye ve Arapkir halkı; Neşet Paşa, rüşvet yedi de harekâtı durdurdu, diyorlarsa da hakikat bu şekilde cereyan etmiş bulunuyor."* [336]

Dersim'de 1909 yılında ise Haydaran aşiretine karşı harekât yapılmıştır. 20 Temmuz'da başlayan harekâtta köyleri ve tarlaları yakılan, hayvanlarına el konulan Haydaran aşireti 25 Ağustos'ta aman dilemiştir. 1911 yılında ise Plümer bölgesinde olaylar çıkmış, Keçel, Haydaran, Bal, Aşkirik, Lolanlı ve Abbas uşağı aşiretlerine karşı yapılan harekât, iki ay kadar sürdükten sonra aşiretlerin dehalet etmesiyle sona ermiştir. Dersim'de 1912 yılında ayaklanma olmamış, ancak Erzincan, Bayburt, Tercan, Kuruçay, Refahiye, Çemişkezek taraflarına baskınlar devam etmiştir. 1914 yılında Kırgan aşireti Sin nahiye müdürünü nahiyeden kovması üzerine *"Bu vaziyet hükümet nüfuzunu haleldar ettiğinden"*[337] bu aşirete karşı harekât düzenlenmiştir.

Doğu Anadolu'daki Üçüncü Ordu sürekli savaşlar dolayısıyla zayıf düşmüş, bu arada bir kısım kuvvetleri de Birinci Dünya Savaşı'nda Irak'a gönderilmek üzere, bu ordunun kuruluşundan çıkarılmıştı. Rusların saldırıları karşısında, 3. Ordu savaşarak geri çekilmiş, Erzurum, Hınıs, Muş ve Bitlis Rusların eline geçmiştir. *"…Çarlık Rusyasının harpten evvel ve sonra yaptığı ve harp başlangıcında yaptığı gibi bu defa da gayet güzel kürtçe ve türkçe bilir kaçak Ermenilerle 3. O.[rdu] dan kaçarak Ruslara iltica etmiş Mustafa ve arkadaşları gibi bazı vatansızları Dersime göndermesile Dersimliler isyana teşvik edilmişlerdir. Bunlar; bu sırada yapılacak bir isyan ile Ruslar memnun edilirlerse cepheye yakın olan Dersimin Ruslar tarafından işgali üzerine Dersimlilere istiklaliyet verileceği propagandasile cahil halkı ve bilhassa Şarki Dersim halkını iğfale muvaffak oldular. Bu tesirlere kapılan*

[336] Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 159.
[337] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 190–191.

bir kısım halk, memleketin en müşkül bir zamanında silaha sarılarak isyan ettiler. Asiler Nazımiyeyi işgal ettikten ve hükümet konağı, telgrafhane gibi resmî binaları yaktıktan sonra yollarına tesadüf eden ve kendilerine tabi olmıyan köyleri de yaktıktan sonra Elaziz istikametinde yürümeye koyuldular."[338]

"Genel Harpte Dersim'in yaptıklarını hiç unutmayız" diyen Naşit Uluğ'a göre, *"Bu yılların hadiseleri de ibretle görülecek şeylerdir. O zaman devletin başlıca geliri aşardı. 1916'da darda olan devlet Dersim'den aşar istiyordu. Ferhat uşağı aşar mültezimini öldürdü, ordu, Halit Bey'i üzerlerine gönderdi, şiddetli bir baskı karşısında suçluları verdiler."*[339]

Dersim bölgesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan güvenlik sorunları ve ayaklanmalar, daha çok aşiretlerin birbirleri arasında ve bölgeye komşu illerdeki köylerin yağmalanması, bazı ilçelerin kuşatılması şeklinde ortaya çıkmıştır. *"... Dersim aşiretlerinin bu yağma ve çapul eylemleri; ovalarda yerleşik durumdaki çevre toplulukları çok rahatsız etmiştir. Devlet; bu yağmalara karşı ikide bir cezalandırma operasyonu yapmış ama savaşçı aşiret birlikleri ulaşılmaz, geçit vermez dağlık alanlara kaçarak kendilerini kurtarmışlardır."*[340]

Birinci Dünya Savaşı sırasında yedek subay olarak Kafkas cephesine giden Şevket Süreyya Aydemir de yaya olarak Munzur sıradağlarının kuzeyinden geçmiştir. Aydemir'e göre, *"... Fırat'ın ötesinde, zirveleri daimi karlarla örtülü Munzur sıradağları aşılmaz bir duvar halinde Dersim'i çeviriyordu. Dersim, Türkiye'nin içinde, fakat Türkiye'den ayrı bir parçaydı. Haritalarda bizim görünürde. Fakat hiçbir zaman bizim olmamıştı. Ne yol verir, ne kervan geçirirdi. O da kendi ağalarının, kendi şeyhlerinin elinde, kendi adetleri, kendi kanunları ile dilediği gibi yaşardı. Etrafını haraca keserdi. Etrafındaki köyler, kasabalar, hem devlete, hem Dersim'e vergi verirlerdi."*[341]

---

[338] Özkök, **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**, s. 35.
[339] Uluğ, **Tunceli Medeniyete Açılıyor**, s. 164.
[340] Rıza Zelyut, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği,** Kripto Kitaplar, 4. Baskı, Ankara 2010, s. 227.
[341] Şevket Süreyya Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, Remzi Kitabevi, 22. Basım, İstanbul 2010, s. 75.

Aydemir, bölgedeki yolculuk sırasında büyük zorluklarla ve savaş düzeninde ilerleyebildiklerini anlatmıştır. Aydemir, yaşadıklarını şu cümlelerle dile getirmiştir:

"... Öncüler, yancılar, müfrezenin önünde giden ve yanlarını koruyanlarla her köyde bir tuzak, her geçitte bir pusu sezinliyorduk. Kendi ülkemizde her bastığımız yeri yeniden fethedip yeniden bırakarak adım adım yol alabiliyorduk. Bazı geçitleri kesilmiş görünce müfrezenin dağlara kayması lazım geliyordu. Dağlarda ise her şey şüpheliydi. Fırat'ı aşıp karşıya geçmek zaten mümkün olmadı. Çünkü buradaki tek köprüyü, İliç Köprüsü'nü Kürtler kesmişti. Devletinin askerlerine yol vermiyorlardı. Halbuki buraları güya bizimdi ve düşman henüz uzaklardaydı. Bu yolculuk böylece günlerce sürdü."[342]

Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş döneminde imparatorluk bünyesindeki diğer etnik gruplar gibi Kürtler de etnik kimliklerini öne plana çıkarmaya başlamışlardı. "*Kürt okumuşlarının öncülüğünde 30 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da (Dersaadet) Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan Yükselme Derneği) kuruldu. Bu dernek Türkiye'nin doğusundaki illerde şubeler açmak ve bağımsız bir Kürt devleti kurmak amacındaydı."*[343] Böylece, Dersim bölgesindeki aşiretler açısından Osmanlı İmparatorluğu'nun güçleri ile çatışmak için mezhep farklılığının yanında, bir de etnik farklılık gerekçesi ortaya çıkmıştı.

Etnik farklılık gerekçesine dayalı ayaklanma ise Kurtuluş Savaşı sırasında ortaya çıkmıştır. *"Koçgiri İsyanı olarak tarihe geçen bu ayaklanma; Batı Dersim denilen bölgede ortaya çıkmıştır. Burası Sivas'ın doğusu ile Tunceli'nin batısını kapsar. İsyanı çıkartanlar; genelde Alevi aşiret reisleridir."*[344] Dersim aşiretlerinin bir bölümünün destek verdiği 1920 yılındaki Koçgiri ayaklanması, Batı'da Yunan Ordusu'na karşı savaşan Türk Ordusu için en önemli sorunlardan birisini oluşturmuştur. *".. Koçgiri ve Dersim yörelerinde kaynaşmalar devam ediyordu. Kürt Teali Cemiyeti'nden Said Abdülkadir tarafından (Sivas) Koçgiri Alevi, Kırmançki aşiretlerinin Dersim aşiretleri ile birlikte hareket edilmesi için Koçgiri aşiret*

[342] Aydemir, **Suyu Arayan Adam**, s. 75–76.
[343] Zelyut, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği,** s. 132.
[344] Zelyut, **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği,** s. 230.

reislerinden Mustafa Paşazade, Haydar Bey ile Dr. Nuri Dersim[i'] görevlendirildi. Koçgiri halk hareketinin ilk ciddi toplantısı, Kangal ilçesinin Yellice nahiyesine bağlı Hüseyin Abdal Tekkesi'nde gerçekleştirildi. Burada alınan karara göre, bölge sonuna kadar savunulacaktı." [345]

Aynı dönemde Erzurum'dan Sivas'a geçmekte olan Mustafa Kemal, olayın ciddiyetini kavradığından, Koçgirili Alişan Bey ile Sivas'ta bir görüşme yapmıştır. Ancak, görüşme sonuçsuz kalmış, Alişan Bey ve Nuri Dersimi, ayaklanmaya yönelik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. *"Zara'nın Panza köyünden Mısto idaresindeki çeteler 1920 Temmuzu'nda Zara'nın Çulfa Ali Karakolu'nu basacak kadar cesaret gösterdiler. Baskınlar zincirleme olarak devam etti. Sivas-Erzincan arasında Kangal-Zara ve çevresinin denetimi ayrılıkçı çetelerin eline geçti."*[346]

Kısa sürede; Kangal, Koçhisar, Divriği, Zara, Refahiye, Kuruçay ve Kemah kazaları, Dersim sınırına kadar isyancıların denetimine geçmiş, Alişan Bey de Ovacık'a geçerek, Ovacık ve Hozat'taki aşiretlerden ayaklanmaya destek istemiştir. Ovacık aşiretlerinden Pezgevran, Maksudan ve Arslanan aşiretleri Koçgiri'yi destekleyeceklerini açıklamışlardır.[347]

Ankara hükümeti bir yandan aşiretleri uyarmak için Elazığ'dan Dersim'e ve ayaklanmanın durdurulması için Koçgiri'ye heyetler göndermiştir. Ayaklanmanın durmaması üzerine, *"Bu bölgedeki olaylara karşı alınan en önemli tedbir, Merkez Ordusu'nun kurulması ve Komutanlığına da Nurettin Paşa'nın getirilmesidir. Anadolu merkezindeki karışıklıkları önlemek amacıyla, 3. Kolordu lağvedilip yerine, 9 Aralık 1920'de çok geniş yetkilerle donatılmış söz konusu ordu kurulmuştur."*[348]

Ayaklanmanın devam etmesi üzerine 10 Mart 1921'de "Elazığ Vilayeti, Erzincan Sancağı ve Sivas Vilayeti'nin Divriği, Zara kazalarında İcra Vekilleri Heyeti'nce "İdare-i Örfiye" ilan edildi. Ayrıca, suçluların cezalandırılması için de

[345] Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, s. 234.
[346] Mustafa Balcıoğlu, **İki İsyan (Koçgiri, Pontus) Bir Paşa (Nurettin Paşa)**, Babil Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2003, s.125.
[347] Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, s. 235.
[348] Balcıoğlu, **İki İsyan (Koçgiri, Pontus) Bir Paşa (Nurettin Paşa)**, s. 137.

Sivas'ta bir "Divan-ı Harb-i Örfi" kuruldu. Sıkıyönetim kararının ardından, Nurettin Paşa Koçgiri İsyanı'nı bastırmakla görevlendirildi. Merkez Ordusu'nun bölgesi daha da genişletilerek, Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar), Erzincan Livası, Dersim Livası ve Elazığ Vilayeti Ordu'nun yetki alanı içine katıldı. Merkez Ordusu'nun Koçgiri Ayaklanması'nı bastırma faaliyetleri, 1921 yılının Haziran ayında kesin sonuçlarını vermiş, elebaşları 12 Haziran'a kadar teslim olmuşlardır.[349]

Bu süreçte, Koç Uşağı Çemişkezek köylerinde birçok hayvan ve eşya gasp etmiş, Pülümür'deki Bal Uşağı Aşireti Tercan'ın Kötür köyüne saldırarak, 100 hayvan gasp etmiş ve iki kişi öldürmüş, Beyt Uşağı, Koç Uşağı ve Maksut Uşağı aşiretleri Kemah ve çevresine saldırmışlardır. Merkez Ordusu'nun bütün tedbirlerine rağmen, asilerin saldırıları devam edince, Batı cephesinde Yunan ordusuyla savaşa ağırlık veren hükümet, güç kullanmak yerine aşiretlerle uzlaşma yolunu seçmiştir. Yunanlıların Batı Cephesi'nde taarruza geçmeleri ve Karadeniz sahillerine çıkarma yapması beklendiğinden, *Mustafa Kemal Paşa, Alişan ve Nuri Dersim[i] hariç olmak üzere, tutukluların affını ve Sivas sıkıyönetim mahkemesinin dağıtılmasını meclise getirdi. Meclis bu öneriyi onayladı. Mustafa Kemal Dersim aşiret reisleri adına Seyid Rıza'ya gönderdiği bir mesajlı sükûnetin muhafazasını rica etti."*[350]

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 1926 yılında çevreye sürekli zarar verdikleri görülen Koç uşağı aşiretine, 1930 yılında Pülümür Kaymakamı'nın evine silah atanların teslim etmeyen aşiretlere karşı iki askeri harekât düzenlenmişti. Buna rağmen, 1931 yılında Dersim aşiretlerinin yine çevreye zarar vermeye başlamışlardı. *"Haydaranlılar Kiği'ya, Yukarı Abbaslılar ve yine Seyit Rıza'nın himaye ettiği Koçgirililer, Kemaliye, Refahiye, Zara ve Sivas'a kadar soygunculuk yapıyorlardı. İki yıl içinde Dersim'de yapılan suçların takibi için çıkarılan mahkemeye çağırma, tutuklama ve yakalama müzekkerelerinin ve özel müzekkerelerin toplamı 4.680'i bulmuştu."*[351]

[349] Balcıoğlu, **İki İsyan (Koçgiri, Pontus) Bir Paşa (Nurettin Paşa)**, s. 171.
[350] Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, s. 239.
[351] Uluğ, **Derebeyi ve Dersim**, s. 172.

Dersim'in yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kanuni Sultan Süleyman döneminde Pir Hüseyin Bey sülalesine bırakılmış; Çemişgezek, Mazgird, Pertek ve Sağman sancakları oluşturulmuştur. Bu sancaklar ile zaman içerisinde oluşturulan diğer sancak ve kazalar, Tanzimat dönemine kadar Diyarbakır ve Erzurum vilayetlerine bağlı olarak idari edilmiştir.[352] 1848 yılında Dersim Sancağı oluşturulmuş ve Hozat sancak merkezi yapılmıştır. Dersim sancağı, önce Diyarbakır'dan ayrılarak 1846 yılında oluşturulan Harput Vilayeti'ne, 1867 yılında Diyarbekir'e bağlanmıştır. Dersim, 1880 yılında vilayet yapılmış ve merkezi Hozat olarak belirlenirken, Mazgird de sancak olmuştur. Ancak, Dersim'in statüsü 1888 yılında tekrar mutasarrıflık seviyesine indirilmiş ve Elazığ'a bağlanmıştır. 25 Aralık 1935 tarihinde çıkarılan kanun ile Tunceli, Dersim'in yerini almıştır.[353]

2.2.3. Dersim'in Sosyo-Kültürel Özellikleri

Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde Dersim bölgesini ülkenin geri kalan bölgelerinden farklı kılan önemli özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerin başında, bölgede halkın ezici çoğunluğunun Alevi/Kızılbaş olması gelmektedir. Alevilik, İslam Peygamberi Muhammed'in amcasının oğlu, damadı ve dördüncü halife olan Hz. Ali'yi tutan, Ali'nin yolunda giden, Ali'ye bağlanan gibi anlamlara gelir. *"Daha sonra bir inanç akımı niteliği kazanır. Belli bir topluluğun görüşlerini dile getiren özel bir kavram olarak anlaşılır."*[354]

Alevi-Sünni ayrımı, İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in vefatı sonrasında kimin halife olması gerektiği ile ilgili tartışmalardan çıkmıştır. Alevilere göre, *"Hz. Muhammed daha sağlığında birçok kez Hz. Ali'nin halefi olacağını vurgulamıştı. Hz. Muhammed'in soyu, kızı Hz. Fatıma'yı eş olarak verdiği Hz. Ali'den devam etmişti. Hz. Muhammed Mekke'ye Hicret ettiği zaman da ailesine ve işlerine bakmak üzere Hz. Ali'yi yerine bırakmıştı. Üstelik Peygamber Hz. Ali'nin katıldığı hemen hemen bütün savaşlarda onu komutan olarak atamıştır."* [355]

[352] Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı…** s. 60-61.
[353] Yolga, **Dersim (Tunceli) Tarihi,** s. 54–74.
[354] Fuat Bozkurt, **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 10.
[355] (Çevrimiçi) http://www.alevibektasi.org/tarihi3.htm, 13 Aralık 2010.

Melikoff'a göre, Alevilik ile Bektaşilik aynı şeydir ve her iki deyim de Türk halk İslamlığı olgusuna bağlıdır. *"... Bektaşiler gibi Aleviler de Hacı Bektaş Veli'den himmet umarlar. Aralarındaki temel fark, sosyal bir farktır. Yüzyıllar boyunca umumiyetle aşiret çevrelerinden gelmiş, eski göçerler olan Aleviler, yabanlar olarak kalırlarken, Bektaşiler kent merkezleri yörelerinde toplanarak, müritleri okumuş çevrelerden gelen bir tarikat oluşturmuşlardır. Bektaşilik deyiminin, Alevi adlandırmasından daha kullanılır oluşunun sebebi de budur."*[356]

Bektaşilik tarikatının diğer Müslüman tarikatlarından büyük farkları bulunduğunu ifade eden Melikoff'a göre, Bektaşilik, göçebe halkların dinidir. Özünde, doğa güçlerine, bitkilerin ve mevsimlerin dönüşümlülüğüne bağlı, göçebe bir cemiyetin inançlarının ayırıcı niteliklerini taşır. Zaman kavrayışı, çağdaş cemiyetlerde olduğu gibi, doğrusal ve ilerleyen bir zaman kavrayışı değil, dönen bir zaman kavrayışıdır. Gün gecenin; baharın yeniden gelişi, kış boyu bitkilerin ölüşünün; yaşam ise ölümün yerini alır. Bu Ebedi Dönüş Çemberi'dir. Melikoff'un iddiası, "*Bektaşiliğin tarihi çok eskidir. İlk Türk halklara kadar uzanır. Kökleri, Orta Asya'da, İslam öncesi çağlardadır ve günümüze kadar sürüp gelmiş bulunmaktadır. Türk halkının derin doğasına kök salmıştır ve Türk halkı var oldukça var olacaktır"*[357] şeklindedir. Ancak Melikoff 'un aynı eserde, *"Bektaşi gibi Alevi de, Hacı Bektaş Veli'ye bağlıdır"*[358] sözlerine yer vermesi çelişkili görünmektedir. Çünkü geçmişteki inanç, adet, uygulama, ritüelden örnekler ve izler taşısa dahi, bir tarikatın tarihinin, kurucusundan daha eski olduğu iddiasını kabul etmek zordur.

Bektaşilik tarikatının kurucusu Hacı Bektaş'ın Suluca Karahöyük'e yerleşmesi, 13. yüzyıldaki Babailer veya Baba Resul ayaklanması olarak bilinen olay sonrasında gerçekleşmiştir. Selçuklular, Anadolu'da yaptıkları ilk fetihlerden itibaren zengin toprak sahipleri ile halk kitleleri arasındaki uçurumu görmüş ve gelecekteki bir krizi önlemek amacıyla, ele geçirdikleri topraklarda, geleneklerine de uygun olan ikta sistemini uygulamışlardır. Türkmen aşiretleri ise ikta sistemiyle beylere verilen

[356] İrene Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşilik Araştırmaları,** Çeviren Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2009; s. 29.
[357] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşilik Araştırmaları,** s. 30.
[358] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşilik Araştırmaları,** s. 33.

toprağı, belli bir bedel karşılığında yaylak, kışlak ve tarımsal üretim için kullanıyorlardı. Ancak, zaman içerisinde özel mülkiyetin gelişmesi ve vakıf arazilerinin artması konar-göçer aşiretler için sorun oluşturmaya başlamış, Moğol akınlarının önünden kaçan yeni Türkmen boylarının da gelmesiyle, yaylak, kışlak ve tarımsal araziler yetersiz kalmıştır. Ayrıca, göçebe Türkmen aşiretlerinin yerleşik halktan farklı bir İslam anlayışına sahip olması da ayaklanmada etkili olmuştur. Göçebe aşiretler hayat tarzları dolayısıyla, din eğitiminin verildiği medreseler ile ilişkileri çok azdır ve kitabi Müslümanlığı kavrayacak ve uygulayacak durumda değillerdir. Bu nedenlerin bir araya gelmesiyle, Anadolu'da konar-göçer Türkmenlerin, köylülerin, maceraperestler ve yağmacıların katıldığı Babailer ayaklanması yaşanmıştır.[359]

Ayaklanmanın Baba İlyas ya da Baba Rasul adıyla bilinen liderinin Anadolu'ya I. Alâeddin Keykubad zamanında gelen Harezm'li Türklerden olduğu bilinmekte, önceki hayatı hakkında bilgi bulunmamaktadır. *"… Amasya yakınlarında yerleşmiş olduğu köyde oranın davarlarını güdüyor, yaptığı işe karşılık hiçbir ücret almıyor, karın tokluğuna çalışıyordu. Çok az yemek yiyor ve münzevi bir hayat geçiriyordu. Burada kası zamanda halkın saygısını ve sevgisini kazandı."*[360]

Ocak'ın verdiği bilgilere göre, Baba Rasul'un tesbit ettiği ayaklanma tarihinde, 1 Ağustos 1240 tarihinde Baba İshak'ın ve büyük çoğunluğu Türkmenlerden oluşan ordusunun Kefersud'u işgalden sonra Adıyaman, Kahta ve Gerger'i ele geçirmiş ve yolları üzerindeki her şeyi yağmalayarak, Malatya'ya ilerlemişlerdir. Malatya Valisi Muzaffereddin Alişir'in ordusu, iki kez yenilmiştir. Ayaklanmaya katılan daha sonra Sivas yoluyla Amasya'ya ilerlemiştir. Ancak, bu sırada II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in gönderdiği Selçuklu Ordusu, Amasya Kalesi'ne sığınmış bulunan Baba Rasul ve beraberindekileri öldürmüştü. Amasya'daki çarpışmada, ayaklanmaya katılanlar Selçuklu ordusunu tekrar yenmiş ve Kayseri'ye

[359] Ahmet Yaşar Ocak, **Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü,** Dergâh Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2000, s. 37.
[360] Ocak, **Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı…,** s. 95.

yürümüşlerdir. Kırşehir'deki Malya Ovası'nda Türkler, Kürtler, Gürcüler ve ücretli Frank askerleri ile karşılayan ayaklanmacılar kesin bir yenilgiye uğramıştır.[361]

Babailer ayaklanmasının, Anadolu Selçuklu Devleti'ni zayıf düşürmesinin yanısıra, bir başka etkisi de Bektaşilik tarikatının Anadolu ve Rumeli'de yaygınlaşmasının başlangıcını oluşturmasıdır: Melikoff, Aşıkpaşazade'nin "Tevarih-i Al-i Osman" adlı eserine dayanarak, *"…Hacı Bektaş ve kardeşi Mintaş, Baba İlyas'ın müritlerinden idiler. Mintaş, Babailerin bozgununu izleyen kıyımda öldürüldü; eylem dışında kalan Bektaş, bir münzevi yaşamı süreceği Soluca Kara Öyük'e, bugünkü Hacıbektaş'a sığındı. Tarihçiye göre; tarikat kurmadı ve müritleri olmadı. Tarikat onun ölümünden sonra kuruldu; fakat elimizdeki bilgiler ilk biçimlenişinin ne olduğunu bilmemize elvermemektedir"*[362] ifadelerini kullanmıştır.

Bektaşiler ve Alevilerin kökü aynı kaynağa dayanmakla beraber; Bektaşiler Balkanlar'daki, Aleviler ise Doğu Anadolu'daki halklardan etkilenen iki paralel topluluk oluşturmuşlardır. Aralarındaki önemli bir farklılık ise Bektaşi olmak isteyen ve buna layık görülenin olabilmesi, ancak Alevi olmak için, "Alevi doğmanın" gerekmesidir. *"Bektaşilikte, tekkenin lideri baba'dır. Baba olabilmek için tarikata kabul edilmiş olmak ve böyle bir onuru elde etmek için gereken mükemmellik derecesine ulaşmış olmak gerekir. Fakat Aleviler arasında, cemaatin ruhanî lideri olan dede'lerin, şeceresi Ali'ye kadar dayanan bir ocaktan gelmeleri gerekir. Her Alevi köyü bir ocağa bağlıdır ve bu ocağın dedesi, talibi olan bütün köyleri yılda en az bir defa ziyaret etmek zorundadır."*[363]

Anadolu Selçuklu Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde Bektaşiler ile Alevilere hiçbir zaman fazla güven duyulmamış, kendilerine baskı uygulanmış ve marijinal olarak kalmışlardır, Kendilerine yapılan baskılar dolayısıyla tarikata kabul törenleri ve ayinler gizli olarak düzenlenmiştir. Anadolu'daki Kızılbaşlık hareketi, gelişimini Safeviler itici gücüne borçludur ve Anadolu Selçuklu

[361] Ocak, **Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı…** s. 129-137.
[362] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşilik Araştırmaları,** s. 21.
[363] İrene Melikoff, "Bektaşilik / Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları" **Alevi Kimliği,** Ed: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Çeviren Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul 2010, s. 10.

Devleti'nde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda da *"… Celali İsyanları olarak bilinen bir dizi isyana kaynaklık etmiştir. Bu isyanlar dini motiflerden ilham almış olsa da, çoğunlukla toplumsal ve ekonomik amaçlar taşıyordu. Celali isyanları genellikle Kızılbaşlara atfedilir; fakat, manevi ve entel[l]ektüel etkileri aracılığıyla harekete ilham veren Bektaşilerin moral açıdan katılımları da göz ardı edilmemelidir."*[364]

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren, denetimindeki bölgelerde yaşadığı Alevi ayaklanmaları önemli bir sorun oluşturmuştur. Anadolu Selçuklu Devleti döneminde Babailer ile başlayan Alevi ayaklanmaları, Osmanlı İmparatorluğu döneminde de sürmüş ve 1400'lü yıllarda yaşanan Şeyh Bedreddin ayaklanması ile *"…büyük bir kitlesellik ve felsefi-ideolojik zemin kazanmıştır. Şahkulu, Bozoklu Celal, Baba Zünnun ve ötekileriyle aynı niteliğini koruyarak sürdürülmüştü. Başkaldırı eylemleri genellikle Orta Anadolu ve Akdeniz çevresinde, köylü kitlelerinin katılımıyla oluyordu. Genellikle ellerinde[n] dirlikleri alınan, aç ve işsiz bırakılan köylü Alevi kesimi bu eylemlerin tabanı oluyordu."*[365]

Şeyh Bedreddin kendisi Alevi olmamasına rağmen, onun fikirlerini takip eden ve ayaklanmayı gerçekleştirenlerin Alevi olması dolayısıyla, yaşanan olaylar Alevi ayaklanmaları arasında değerlendirilmektedir. Edirne, Konya, Kahire ve Mekke'de din bilimleri ile felsefe ve mantık dersleri alan Şeyh Bedrettin, Tebriz'e gitmiş, Kahire'ye döndükten sonra Ahlati tekkesinin şeyhi olmuştur. Mısır'dan sonra Haleb'e gelen Bedreddin, Timur ordularıyla Anadolu'ya girmiş, Karaman, Germiyan, Aydın, İzmir, Tire gibi Alevilerin yoğun olduğu yerlerde dolaşmış, sonra Edirne'ye yerleşmiştir. Bu seyahatleri sırasında çevresinde büyük bir mürit topluluğu oluşan Şeyh Bedreddin'in taraftarlarından Börklüce Mustafa, Aydın dolaylarında; Torlak Mustafa, Manisa dolaylarında ayaklanmıştır. Börklüce İzmir Karaburun'da, Torlak Kemal Manisa yöresinde Mehmet Çelebi'nin gönderdiği ordulara yenilmiş, 1417 yılında öldürülmüşlerdir. Bunun üzerine, Şeyh Bedreddin sürgünde bulunduğu İznik'ten Kastamonu'ya oradan Kırım'a, Kırım'dan Eflak'a giden Balkanlar'daki

[364] Melikoff, "Bektaşilik / Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları", s. 10.
[365] Baki Öz, **Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları**, 3. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 2003, s. 194–195.

Aleviler arasında örgütlenme çalışmaları yapmıştır. Deliorman'da yakalanan Şeyh Bedreddin 1420 yılında Serez'de idam edilmiştir. Şeyh Bedreddin, toplumsal ortamla lider arasında bağ kuruyor ve önderden kötü koşullardaki toplumu kurtarmasını bekliyordu. Zengin-yoksul, Hıristiyan-Müslüman ayrımına karşı çıkıyordu.[366]

Anadolu'daki diğer Alevi ayaklanmaları arasında Şah İsmail adına çalışan Şahkulu'nun Antalya yöresinde 1510 yılında başlattığı ve daha sonra Konya'ya kadar yayılan ayaklanma (Şahkulu'nun 1511'de Sivas yakınlarında öldürülmesiyle sona ermiştir); Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği 1512'de Tokat, Amasya, Çorum ve Yozgat yörelerindeki Alevilerin başına geçen Nur Halife ayaklanması; Yozgat çevresinde 1517'de yaşanan Bozoklu Celal ayaklanması; yine Yozgat'ta 1525 yılında, Alevilerin yoğun olduğu Tokat, Sivas, Amasya, Maraş¸ Adana, Tarsus ve İçel taraflarına da yayılarak, iki yıl süren Süklün Koca, Baba Zünnun ayaklanması sayılabilir. Bu ayaklanmalardan Şahkulu ve Nur Halife ayaklanması doğrudan Safevi Devleti ile bağlantılıdır.[367]

Daha sonraları, 1526 yılında Yozgat'ta Atmaca ile Kırşehir-Ankara yöresinde Kalender Çelebi, Adana ve Tarsus'ta Domuzoğlan ve Yenice Bey Ayaklanması ile Veli Halife ayaklanmaları; 1527 yılında Yozgat'ta Zünnunoğlu ayaklanması; 1580'de Antalya bölgesinde Şahgeldi ayaklanması; 1588–1590 yılları arasında Maraş, Elbistan, Sivas, Gürün çevresinde Düzmece Şah İsmail ve Pir Sultan ayaklanması yaşanmıştır.[368] Ancak, Şah İsmail, Çaldıran Savaşı'nda yenildiğinde ordusunun büyük kısmını kaybetmiş, Anadolu'daki ayaklanmaları tahrik edecek ya da destekleyecek gücü kalmamıştı. *"Öğretileri fetvalarla vurulan, karizmatik bir önderden, dış destekten ve gerektiğinde sığınabilecekleri bir topraktan yoksun kalan Anadolu Kızılbaşları, 1580'den sonra artık pek isyan etmezler."*[369]

Öte yandan, *"Alevi"* ifadesi, farklı inançları ve ritüelleri olan toplulukları içinde barındıran bir üst kimlik olarak da kullanılmaktadır. *"Dilsel olarak dört ayrı*

[366] Öz, **Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları**, s. 203–205.
[367] Öz, **Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları**, s. 221,243.
[368] Öz, **Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları**, s. 244–268.
[369] Elise Massicard, **Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**, L'autra Turquie, Çeviren Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33.

grubun varlığından söz edilebilir. Bunların ilki Kars'ın doğusunda yaşayan, Azeri Türkçesi konuşan ve Alevilikleri modern İran'daki 'ortodoks' Oniki İmam Şiiliğinden çok az farklı olan Alevilerdir. Türkiye'nin güneyinde (özellikle Hatay ve Adana'da) yaşayan ve Arapça konuşan Alevi topluluğu Suriye Alevilerinin (Nusayriler) bir parçasıdır ve diğer Alevi gruplarıyla tarihsel bağları yoktur. İlk grup gibi onların da sayıları oldukça azdır ve Türkiye'deki rolleri ihmal edilebilir. Önemli Alevi grupları Türkçe ve Kürtçe konuşanlardır: (Kürtçe konuşanlar da kendi aralarında Kürtçe ve akraba bir dil olan Zazaca konuşanlar olarak ikiye ayrılır her iki grup da Safevilerle yakın dinsel ilişkiler kurmuş olan asi aşiretlerin torunlarıdır."[370]

Kızılbaşlık ise Anadolu Alevilerini tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Anadolu'daki Safevi yandaşlarının kızıl başlık giymeleri dolayısıyla bu adı aldıkları düşünülmektedir. Melikoff bu konuda, şunları yazmaktadır: *"Kızılbaş deyiminin ise, Şah İsmail'in babası, 1460'da doğan ve 1488'de öldürülmüş bulunan Şeyh Haydar zamanında ortaya çıktığını biliyoruz. O zaman, ilk Safavilerin kırmızı bir serpuş giyen taraftarlarını adlandırmada kullanılan bu deyim, ilk Safavilerin dini propagandaları sonucu, temelde On İki İmam inancına bağlı kalmakla birlikte, tecelli (Tanrı'nın insanoğlu suretinde görünmesi), tenasüh (ruhun göçü, daha doğru olarak biçimlerin kesreti ve ruhun kesret alemindeki göçü) inançları ve bizzat mazhar-ullah (yani Allah'ın beşer suretinde tecellisi) olan Ali'nin tecessümü (reincarnation'u, bedene dönüşü) Safavi hükümdara tapmış [olmaları] ile birleşerek aşırı Şiiliğin bütün ayırıcı niteliklerini ortaya koyan Türkmen bir Şiilik biçiminin adı oldu."*[371]

Kızıl başlık ise Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın damadı ve yeğeni olan Şeyh Haydar'ın Anadolu'daki yandaşlarına giydirdikleri taç denen sarık üzerine sarılan 12 dilimli kırmızı başlıktır.[372] *"Başlıklarının renginden ötürü kullanılan bu*

[370] Martin van Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, Çeviren Hakan Yurdakul, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 117-118.
[371] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşilik Araştırmaları,** s. 52.
[372] Bozkurt, **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, s. 42–43.

terim, çoğunluğu göçer veya kırsal alanda yerleşik Türkmen savaşçılardan oluşan Safeviyye yandaşlarını ifade eder."[373]

Kızılbaşlık, Dersim bölgesine Çemişkezek beyi Hacı Rüstem Bey zamanında girmiştir. Yavuz Sultan Selim'in öldürdüğü yaklaşık 40 bin kişilik Şii kafilesi içinde bu Hacı Rüstem Bey de vardır. Safevi hükümdarı Şah İsmail, Nur Ali Halife adında bir İranlıyı Çemişkezek'e göndermiş ve Kızılbaşlığı yaymaya çalışmıştır. Şah İsmail'in Doğu Anadolu'daki bu faaliyetlerinden hoşnut olmayan Yavuz Sultan Selim, *"… İranla harbi göze aldı. Yavuz harekete geçtikten sonra İran sergerdeleri geri çekildiler ve memleketi yakıp yıktılar. Bunun acısını 1514 de Yavuz Sultan Selim Çaldıranda çıkardı. Sünni Yavuzun dehşetinden korkan Kızılbaş Dersimlileri yüksek dağlar korudu. Nihayet Dersim de Osman imparatorluğuna arzı inkıyat eyledi."*[374]

İkisi de Orta Asya'dan gelen Türkmen toplulukları üzerine kurulu Safevi Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu birbirinin en büyük rakipleri durumundadır. İki devletin ayrıştığı tek konu, İslam dinin farklı yorumlarına dayanan mezhep farkıdır. Osmanlı İmparatorluğu, İslam'ın Sünni yorumunu, Safevi Devleti ise Şii yorumunu kendisine rehber seçmiştir. Şah İsmail'in 1501 yılında, Şiiliği Safevi devletinin dini olarak ilan etmesi, *"... Osmanlı İmparatorluğu ile olan dini cepheleşmenin sertleşmesine yol açar. O andan itibaren, devletin istikrarını bozabilecek uyrukların önemli bir bölümünün heterodoksluğuna ve Safevilerin Şiiliğine karşı, Sünnilik Osmanlı sarayının ideolojisinin merkez unsuru olarak öne çıkar."*[375]

Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alevilere karşı yapılan sert muamele sadece mezhep farklılığına bağlanamaz. Bu çatışma bir anlamda, devletin yerleşik düzen ihtiyacı ile Alevi Türkmenlerin konar-göçer aşiretler olmaları arasındaki çelişkiden kaynaklanmıştır. Çatışmaya, *"…mezhep yani İslam anlayışlarındaki (Sünni-Alevi) farklılıktan ziyade, asıl, zamanın sosyal, ekonomik, kurumsal ve siyasal süreçleri etkili olmuştur. Nitekim "Kızılbaş" Şah İsmail'in devleti de göçebe geleneklerinden yerleşik, merkezi ve "nizami" bir devlete evrilme*

[373] Massicard, **Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**, s. 30–31.
[374] Ağar, **Tunceli-Dersim Coğrafyası,** s. 27–28.
[375] Massicard, **Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**, s. 32.

yolunda geliştikçe, "Kızılbaş" Türkmen aşiretleriyle çatışmış ve Osmanlıdan da gaddar davranmıştır."[376]

Osmanlı ve Selçuklu döneminde bu göçebe yapının, devletle arasının hoş olmamasının asıl sebeplerinden biri, devletin kendilerini kontrol etmek ve vergi almak isteği ise, diğeri de, Alevi göçebelerin Safevi Devleti'ne duydukları yakınlıktır. Bu yakınlık Alevi inancının, "ihanet" algısına çok kolay konu olabilmesine yol açmıştır. [377] Aktay'a göre, "*... tarihte Alevilere karşı yapılmış devlet operasyonlarının büyük bir çoğunluğunu motive eden en belirleyici unsur, Alevilik adına vehmedilen heterodoks itikadi eğilimler değil, -- örneğin, Alevi kesimlerinin önemli bir kısmının Osmanlı imparatorluğunun en önemli rakiplerinden olan İran Şahı İsmail'in tebliğ ve telkinlerine kulak vermeleri olmuştur. (...)Takdir edilmelidir ki, Şah İsmail bugün Aleviğin ana gövdesini oluşturan düşünceleri kendisine bağlı babalar aracılığıyla yayarken basit bir entelektüel düşüncenin dürüst ihtiyaçlarına karşılık vermek gibi bir kaygı gözetiyor olamazdı. Onun yaydığı bütün düşüncelerin siyasi sonuçları olacaktı; kendisine inananları doğrudan doğruya Osmanlı'ya muhalif kılmaya zorlayan düşüncelerdi bunlar ve iliklerine kadar siyasi iktidar talebi güden bir muhalefet içeriyordu.*"[378]

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük sıkıntılara yol açan ve büyük güçlükle bastırılabilen Celali Ayaklanması liderlerinden sağ kalanlar da Osmanlı'nın İslam dünyasındaki tek rakibi durumunda bulunan İran'a sığınmışlardır. Ancak, bu kişiler, kendi sultanlarına ihanet ettikleri gerekçesiyle Safevilerin alaylarına katlandıktan ve Şii öğretisi uyarınca sakallarını kestikten sonra Kızılbaşlar arasına kabul edildiler.[379] Griswold'a göre, ayaklanmanın bastırıldığı, (*"1019/1610'dan sonra Anadolu'ya hiç alışılmamış bir dinginlik çöktü. Bir on yıl boyunca hiç büyük isyan çıkmadı. (...) Hepsinden önemlisi, tımar sahipleri bir süre için imparatorluğun sınır boylarında değil de kendi topraklarında eğleşebildi ve yerel eşkiyanın karşısına*

[376] Taha Akyol, **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Milliyet Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1999, s. 54.
[377] Aktay, **Türk Dininin Sosyolojik İmkanı İslam Protestanlığı ve Alevilik,** s. 58.
[378] Aktay, **Türk Dininin Sosyolojik İmkanı İslam Protestanlığı ve Alevilik,** s. 61-62.
[379] William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 160-163.

dikilerek çıkarlarını koruyabildi. Sadrazam Kuyucu Murad Paşa'nın ölümü ve Kalenderoğlu'dan geriye kalan Celalilerin yeni Sadrazam Nasuh Paşa'yla uzlaşmasıyla, Osmanlılarla İranlılar arasındaki bazı önemli gerilim nedenleri ortadan kalktı. İki güç 1021/1612'de İstanbul'da barış yapmaya yanaştılar: Bu anlaşmayla, Osmanlı Safevi ilişkilerinde ana hatlarıyla – sınırların belirlenmesi de dahil–Kanuni Sultan Süleyman ile Şah Tahmasp arasında altmış yıl önce 962/1555'te Amasya Barış Anlaşması'yla kabul edilen koşullara dönülüyordu. İlk kez on yıllık bir dönem boyunca Osmanlı sadrazamı Osmanlı İmparatorluğu'nun İranlı düşmanlarına karşı savaşmayı buyurmadı."[380]

Anadolu Kızılbaşlarının hem o tarihlerde, hem daha sonraki yüzyıllarda başlıca mekânı Dersim bölgesi olmuştur. Alevilik inancına mensup kişiler, Türkiye'nin her bölgesinde bulunmakla birlikte, en yaygın olarak, Dersim'in içinde ve komşu illerde yoğunlaşmıştır. *"Türk Alevileri özellikle Orta Anadolu'da yoğunlaşmışlardır, fakat Akdeniz ve Ege sahillerinde ve Türkiye'nin Avrupa'daki kısmında da önemli miktarda Alevi köyü vardır. Kürt Alevileri Kürt yerleşim bölgesinin kuzeybatı kısmında yaşarlar, Dersim (bugünkü Tunceli vilayeti) kültürel merkezleridir; bu bölgenin uzak güney, doğu ve batı uçlarındaki ceplerde de Kürt Aleviler bulunmaktadır. Gaziantep'ten başlayıp güneyde Kahramanmaraş'a ve Adıyaman'a, kuzeyde Malatya ve Sivas'a kadar uzanan ve etnik ve dinsel açıdan karışık bir kavis oluşturan bu bölge, Türk Kürdistanı'nı (güneydoğu) ülkenin geri kalanından ayıran bir geçiş bölgesini oluşturur."*[381] Bununla beraber, *"... Aleviler Resmî tarih yazımı içinde neredeyse hiç yoktur, bu tarih yazımı Türkiye'nin insani çeşitliliğini uzun süre 'nation-building' ideolojisi altında gizlemiştir."*[382]

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sırasında *"…Kemalist hareket (Sünni) Müslüman bir hareket olarak göründüğü müddetçe, Dersim'de çok fazla şevk yaratmamış; yeni bir hükümet olması, sıradan Dersimli Alevi için onu sadece daha*

[380] William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2002, s. 168.
[381] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, s. 118-119.
[382] Massicard, **Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**, s. 29.

az çekici kılmıştır."[383] Öte yandan, Kürt milliyetçiliği bu dönemde Dersim'de ve Batı Dersim olarak da ifade edilen Sivas'ın Dersim'e yakın bölgelerinde taraftar bulmuş ve 1920 yılında Koçgiri Ayaklanması yaşanmıştır. *"…isyanın Sünni Kürtler arasında destek bulmaması göz önünde bulundurulduğunda, bu bir Kürt isyanı olduğu kadar açıkça bir Alevi isyanıdır da."*[384]

Türkiye Cumhuriyeti, laik bir devlet olmakla beraber, Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatı ile topluma din hizmeti vermekte ve dinsel faaliyetleri amaçları doğrultusunda denetim altında tutmaktadır. *"30 Kasım 1924'te yasallaşan Tekke ve Zaviyelerin Seddi Kanunu ile Alevi-Bektaşi tarikatlarına son verilmesi devletin din üzerinde tekelini güçlendirecektir. Devlet böylece "resmî" bir din yaratacaktır. Elbette bu resmî dinin içinde ne Alevilik-Bektaşilik ne de onun Dersim'deki biçimi Raa vardır."*[385]

Alevilere karşı devletin tutumu ise daha da çelişkili olmuştur. *"Alevi olduklarından ötürü, bir yandan İslam'ın gerçek bir Türk versiyonuna bağlı oldukları için ve Kemalistlerin laikleşme programının doğal müttefikleri olarak selamlanmışlar; öte yandan, Zazalıkları ve Kürtlükleri onları yabancı ve güvenilmez kılmıştır."*[386] Bununla beraber, Mustafa Kemal, halifeliği kaldırmakla, *"... Alevilerin yüzlerce yıllık özlemlerini gerçekleştirmiştir. Aslında daha ileri giderek, Türk siyasi hayatında Jön Türkler'den İttihat Terakki'nin teşekkülüne, oradan da Cumhuriyet elitlerine dek çoğunun Balkan kökenli ve dolayısıyla Bektaşi-Alevi olduklarını, Müfid Yüksel'in kulaklarını çınlatarak hatırlatabiliriz."*[387]

Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatı içerisinde Alevilere yer verilmediğinden, hem kendilerine din hizmeti verilmemekte, hem denetim altında tutma imkânı bulunmamaktadır. TBMM'de 30 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen ve Resmî Gazete'de 13 Aralık 1930'da yayımlanarak, yürürlüğe giren 677 Sayılı Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve

[383] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, s. 102.
[384] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, s. 103.
[385] Hüseyin Aygün, **Dersim 38 ve Zorunlu İskân Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar**, Dipnot Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010, s. 80.
[386] Bruinessen, **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, s. 104.
[387] Aktay, **Türk Dininin Sosyolojik İmkanı İslam Protestanlığı ve Alevilik**, s. 70.

İlgasına Dair Kanun ile *"…Pir ve Mürşit "yasadışı" ilan edilince (...) önce Dersim'den ta Çorum'a, Tokat'a ve hatta Marmara'ya "tolıv" ziyaretine giden ve "yolu yaşatan" Pirler, artık görevlerini büyük risk alarak ve özellikle geceleri yerine getirirler. (...) Her şeye rağmen yolu sürdürmeye çalışan Pirler ise yakalandıklarında sakalları kesilir, tutuklanır ve yargılanır."*[388]

Dersim'de din konusunda egemen sistem cem-cemaat-ocak örgütlenmesidir. Bu örgütlenme, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurmaya çalıştığı düzen ile çelişmektedir. *"Cumhuriyet'in "vatandaş" algısına göre cem, cemat, pir, rayver, müsir, mısayiv, tolıv vb. tüm kurumlar ve figürler "çağdışı" ve "tehlikeli"dir. Tüm bu olgular, "merkezi devlet otoritesi karşısında engeldirler."*[389]

Günümüzde ise Türkiye'de yaşamakta olan Alevilik, birbirinden kesin çizgilerle ayrılmasına olanak bulunmayan dört ana gruba ayrılabilir. *"…Bunlardan birincisi (…) çağdaş Türkiye'nin sanayileşme, şehirleşme ve genel olarak modernleşme sürecinde oluşan, "materyalist" olarak adlandırabileceğimiz koldur. İkinci akım geniş bir yelpazeye sahip olmakla beraber, daha çok İslam tasavvufunun heterodoks köşesinde kendini bulan akımdır. Üçüncüsü ise daha gelenekçi ve teolojik bakımdan kendini İslam dininin bir parçası, hatta Aleviliği gerçek İslam kabul eden ve kendini Caferi mezhebinde tanımlayan bir koldur. Bu üç gruba ek olarak da dördüncü ve yeni sayılabilecek bir akımdan bahsedilebilir; o da "Şii renkli" diye adlandırdığımız Aleviliktir."*[390]

Ocak, *"…Muhtemelen XIII. Yüzyıldan başlayarak, tek bir veli hakkındaki menkabeleri toplayan ve kendilerine Menakıb, Menakıbname veya bazanda Vilayetname (yahut Velayetname denilen"*[391] Bektaşi kaynakları üzerinde yaptığı incelemelerde, Bektaşi-Alevi kültüründe Türklerin Orta Asya'daki inançlarından, burada temas ettikleri Çin ve göç sırasında karşılaştıkları İran ve Anadolu'da

[388] Aygün, **Dersim 38 ve Zorunlu İskân Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar**, s. 81.
[389] Aygün, **Dersim 38 ve Zorunlu İskân Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar**, s. 80.
[390] Faruk Bilici, "Alevi-Bektaşi İlahiyatının Günümüz Türkiye'sindeki İşlevi" **Alevi Kimliği,** Ed: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Çeviren Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul, 2010, s. 74.
[391] Ahmet Yaşar Ocak, **Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010; s. 25.

karşılaştıkları Hıristiyan inancından çeşitli unsurlar bulunduğunu belirlemiştir. Ocak'a göre bu durum sosyolojik bir olgudur. *"…Bektaşi menakıbnâmelerinde tespit edilebilen inanç motiflerinin pek çoğunun da vaktiyle Orta Asya'dan Anadolu'ya intikal eden nüfus arasında varlığını koruyabilmiş ve popüler tasavvuf çevrelerinde İslami kavramların ve yorurmunların altında bu eserlerde süregelmiş olması tabii görülmelidir."*[392] Ocak bu durumun, İslamiyetin kabulünden itibaren kitabi İslamı özümseyemeyen ve eski geleneklerini sürdürmüş olan şehirleşmemiş, yani konar-göçer zümreler için geçerli olduğunu ifade etmektedir.[393]

Melikoff'un gözlemleri de Ocak'ın kaynaklara dayalı araştırması ile aynı yöndedir. Melikoff, Orta Anadolu'daki Alevilerin Hızır, Kagant ve Haftamol bayramlarından birincisinin Orta Asya, ikincisinin Ermeni ya da Grek, üçüncüsünün ise İran kökenli olduğunu belirtmektedir.[394] Melikoff, Aleviler ve Kızılbaş-Alevilerin Orta Asya ile bağlantılı Şaman adetlerine ve Çin kökenli olduğunu savunduğu Turna dansını da örnek göstermektir.[395]

Öte yandan, Aktay, Türkiye Cumhuriyeti'nde İslamın Sünni yorumunun Aleviliğe tercih edildiği iddiasına karşı çıkmaktadır. Aktay'a göre bu iddia, *"…sınanması gereken aceleci bir iddiadır. Gerçekte böyle bir tercih izlenimi doğuran siyasetler değişik nedenlere dayanmıştır. Her şeyden önce gerek halk nezdindeki yaygın nüfuzuna gerekse ulema sayesinde tevarüs edilmiş örgütlülüğüne karşı, teşekkül etmekte olan yeni rejimin korunma ve meşrulaşma isteği, geçici bir strateji olarak bu tercihe yol açmıştır. Nitekim, 1933'te son din eğitimi kurumlarının da kapatılmasıyla birlikte, Cumhuriyet yönetiminin belirgin tercihinin son bulduğu da söylenebilir."*[396]

Öte yandan, Dersim, Osmanlı İmparatorluğu'nde de merkezi yönetimin denetiminde olmadığından, yurtdışından gelen Türk ve Müslüman veya sadece Müslüman nüfusun iskân edilemediği bir bölgeydi. Nüfus aşiretler olarak bölünmüş

[392] Ocak, **Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, s. 25.
[393] Ocak, **Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, s. 25.
[394] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşı Araştırmaları,** Çeviren Turan Alptekin, 2. Basım, Demos Yayınları, İstanbul 2009, s. 79-82.
[395] Melikoff, **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşı Araştırmaları,** 118-122.
[396] Aktay, **Türk Dininin Sosyolojik İmkanı İslam Protestanlığı ve Alevilik,** s. 36-37.

olsa da homojen sayılabilecek durumdaydı. Mültecilerin iskânı ve bu yolla gerçekleştirilen *"Türkleştirme"* hareketlerinden etkilenmemişti. *"1930'lu yıllara damgasını vuran büyük ölçekli iskân hareketleri de bu amaçlara hizmet etmiş; nüfusu Türkleştirmenin, başka bir deyişle onu hem biyolojik özellikleri hem de konuşulan diller açısından daha homojen hale getirmenin araçları olmuştur. 1934 yılında çıkarılan ve binlerce kişinin ülkenin farklı bölgelerine yerleştirilmesini öngören 2510 sayılı İskân Yasası, bu araçların nasıl kurgulandığını ve uygulandığını göstermesi açısından önemlidir."*[397]

Etnik köklerinin Türk veya Kürt olup-olmadıkları tartışmalı olsa da, Dersimlilerin konuştuğu dil de farklıdır ve Zazaca olarak bilinmektedir. Zazaca, *"Hint-Avrupa dil ailesinin Hint-İrani üst grubun[un] İrani diller grubuna ait bir Kuzeybatı İran dilidir."*[398] Dil farklılığı da dil birliğini sağlamaya çalışan bir ulus devlet için sorun oluşturmaktadır. *"…1930'lar, Milli Mücadele yıllarında benimsenen çoğulcu, daha çok dine dayanan milliyetçilik anlayışının terk edildiği, dil birliğini öne çıkaran ama aslen etnik kökene atıf yaparak ulus tanımlayan milliyetçi bir bakışın baskın olduğu yıllardır."* [399]

[397] Sibel Yardımcı, Şükrü Aslan, "1930'ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskân ve Ulusun İnşası" **Doğu Batı**, Yıl:11, Sayı: 44, Şubat, Mart, Nisan 2008, ISSN: 1303–7242, s. 132.
[398] Mesut Keskin, "Zazaca Üzerine Notlar", **Herkesin Bildiği Sır: Dersim,** Derleyen Şükrü Arslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 225.
[399] Yardımcı, Aslan, "1930'ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskân ve Ulusun İnşası" s. 134.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DERSİM'DE İMAR, ISLAH VE ZORUNLU GÖÇ

3. Dersim'i İmar ve Islah Çalışmaları

Osmanlı Devleti döneminde hâkimiyet sağlanamayan Dersim'den kaynaklanan sorunların çözümünde kararlı olan Cumhuriyet yönetimi, çözümü aşamalı olarak gerçekleştirmiştir. Bu amaçla öncelikle Dersim bölgesini tanımaya yönelik çalışmalar yapılmış, Osmanlı İmparatorluğu döneminde hazırlanan raporların bir araya getirilmesinin yanı sıra, yeni raporlar hazırlanmıştır. Dersim sorununun kaynakları, çözüm yolları, tarihten gelen deneyimler bu raporlara yansıtılmıştır.

Dersim sorununu anlama çalışmalarının yanı sıra, yasal düzenlemelere de ağırlık verilmiş, yapılacak ıslahat çalışmaları için hukuki altyapının tamamlanmasına çalışılmıştır. Hem var olan yasal düzenlemeler, sorunun çözümü için etkili şekilde kullanılmış, hem de bölgeye özel yasal düzenleme yapılmıştır.

Yasal düzenlemelerin tamamlanmasının ardından Dersim'de imar faaliyetleri, yol ve köprüler yapılmasına, asker kışlaları kurulmasına ağırlık verilmiştir. Bu hazırlıklar bir yandan Dersim'deki hakim güçleri rahatsız etmiş, bir yandan da askeri harekât için gerekli altyapının oluşturulmasını sağlamıştır.

3.1. Dersim'i İlgilendiren Yasal Düzenlemeler

Cumhuriyet döneminde Dersim sorununun çözümü için kullanılan söylem, askeri harekât için "tedip", imar ve eğitim faaliyetleri için ise "ıslah" üzerine kurulmuştur. Çıkarılan her yasa, Dersim bölgesi dahil ülkenin tamamı için geçerli olmakla beraber, sadece bu bölgeyi ilgilendiren yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Dersim sorununun çözümünde dayanak oluşturan yasal düzenlemeler, TBMM'de kabul edildikleri tarih sıralamasına göre 1164 Sayılı Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun, 2510 Sayılı İskan Kanunu, 2849 sayılı İskan İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun,

2884 Sayılı Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun, 2885 sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun, 2887 Sayılı Tunceli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus Ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazım Gelen Bazı Cezaların Affına Ve Nüfus Yazımı İle Askerlik İşlerine Dair Kanun'dur.

3.1.1. 1164 Sayılı Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun

Dersim'de yaşanan zorunlu göçü ilgilendiren ilk yasal düzenleme 25 Haziran 1927 tarihinde TBMM'de kabul edilen 1164 Sayılı *"Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun"* olmuştur. Umumî müfettişlik, bir yönetim sistemi olarak Osmanlı Devleti tarafından da uygulanmıştır. *"İmparatorluğun son döneminde ortaya çıkan ve hukuki meşruiyetini 1876 ve 1921 Anayasaları'ndan alan Umumî müfettişlikler Osmanlı idari sistemi içerisinde olağanüstü yetkilerle donatılmış ve örneğine az rastlanan kurumlardandır. (…) Sultanın güvenine sahip, "sadık ve emin" kişilerden seçilen idareciler, Şark'ta, Arabistan'da ve Balkanlar'da özel yetkilerle görevlendirilmiştir. İmparatorluk merkezine gevşek bağlarla bağlı olan bu bölgelerde düzeni ve asayişi sağlamak amacıyla kurulan Osmanlı umum müfettişlik örgütlenmesi, 1908'den sonra kaldırılmıştır."*[1]

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, Ankara'da TBMM'nin açılmasından kısa süre sonra, 28 Nisan 1920 tarihli Padişah iradesiyle Anadolu Islahatı Olağanüstü Umumî Müfettişliği kurulmuş ve başına Müşir Zeki Paşa getirilmiştir. *"İstanbul'daki Damat Ferit yönetimi, halkı isyana teşvik etmenin ve Kuva-yı İnzibatiye'yi kurmanın ardından, Anadolu Islahatı Fevkalâde Umum Müfettişliği adı altında yeni bir teşkilat daha meydana getirmişti. Bu askerî bir teşkilattı."*[2]

Anadolu Islahatı Umum Müfettişliği'nin ömrü kısa olmuştur. Bakanlar Kurulu, 23 Haziran 1920'de Harbiye Nezaretine gönderdiği yazıda; Anadolu'nun iç

[1] Yayman, **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası,** 82–83.
[2] Nurettin Gülmez, "Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 58, Cilt: XX, Mart 2004. (Çevrimiçi) http://www.atam.gov.tr/index.php?Page=Dergücerik&IcerikNo=140., 10 Mayıs 2011.

durumundan dolayı, orada huzur ve güvenliğin sağlanmasına kadar, ıslahat adına bir şey yapılmasına imkân olmadığından, Zeki Paşa'nın Umumî müfettiş ünvanının devam etmesini, ancak müfettişlikteki memurların görevlerine son verilmesini istemiştir. Anadolu Islahatı Olağanüstü Müfettişliği, 3 Kasım 1336/1920 tarihli kararname ile İstanbul hükümeti tarafından hukuken de ortadan kaldırılmış ve Zeki Paşa Genelkurmay Başkanlığı'na atanmıştır.[3]

Umumî Müfettişlik, TBMM tarafından kabul edilen 1921 tarih ve 85 nolu Teşkilatı Esasiye Kanunu'nda da yer almıştır. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun konuyla ilgili 22. maddesi, *"Vilâyetler iktisadi ve içtimaî münasebetleri itibariyle birleştirilerek Umumî müfettişlik kıtaları vücuda getirilir"* şeklindedir. Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 23. maddesi'nde ise *"Umumî müfettişlik mıntakalarının Umumî surette asayişinin temini ve umum devair muamelatının teftişi, Umumî müfettişlik mıntakasındaki vilâyetlerin müşterek işlerinde ahengin tanzimi vazifesi Umumî müfettişlere mevdudur. Umumî müfettişler Devletin Umumî vazaifile mahalli idarelere ait vazaif ve mukarreratı daimi surette murakebe ederler"*[4] hükmü yer almıştır.

Umumî Müfettişlik kurumuna 1924 Anayasası'nda yer verilmemiş, ancak, Güneydoğu'da 1925 yılında yaşanan Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından sonra, ayaklanma sırasında bölgede ilan edilen sıkıyönetimin kaldırılmasından sonra sıkıyönetim yerine başvurulan yöntem olmuştur. TBMM'de 25 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen 1164 Sayılı *"Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun"* (EK–6) Resmî Cerîde'nin 16 Temmuz 1927 tarih, 634 sayılı nüshasında yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Hükümet tarafından 7 Şubat 1927 tarihinde TBMM'ye gönderilen Kanun Layihası'nın esbâb-ı mucibesinde, mevcut 63 vilayetin birbirleri ile iktisadi, toplumsal ve coğrafi ilişkilerinin ve ortak menfaatlerinin bulunduğu ifade edilmiştir. Esbâb-ı mucibede, *"... İşte işbu müşterek menfaat ve ihtiyaçları mahallerinde şâmil bir nazarla tetkik ile bunların temin ve tanzimi hususunda nazım olmak ve aynı*

[3] Cemil Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927–1952)**, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s. 34.
[4] Teşkilatı Esasiye Kanunu, (Çevrimiçi) http//:www.inhab.adalet.gov.tr., 6 Mayıs 2011.

zamanda vilâyatı da sıkı bir teftiş ve murakabe altında bulundurarak ihtiyacatı idâriyenin lüzum gösterdiği hususatı icra etmek üzere" [5] kanun layihası sunulduğu vurgulanmıştır.

Dahiliye Encümeni ve Bütçe Encümeni de hükümetin gönderdiği esbâb-ı mucibeyi kabul etmiştir. Görüşmeler sırasında, Kanun'un bütünü hakkında söz alan olmamış ve tartışma yaşanmamıştır. Hükümetten gelen 7 maddelik layiha, Bütçe Encümeni tarafından ilk iki maddenin birleştirilmesi ile altı maddeye indirilmiştir. Bütçe Encümeni'nin hazırladığı metnin okunmasından sonra kanın kabul edilmiştir.[6]

Kanunun yürürlüğe girmesinden yaklaşık beş ay sonra, 27 Kasım 1927'de 5858 sayılı Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Olan 11[6]4 Numaralı Kanun Mucibince Tanzim Olunan Umumî Müfettişlik Vazife ve Salahiyetlerine Dair Olan Talimatnamenin Meriyete Vazı Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Talimatnameye göre, söz konusu yasaya dayanarak Elaziz [Elazığ] Urfa, Hakkari, Bitlis, Diyarbekir [Diyarbakır], Siirt, Mardin ve Van illerini kapsayan bir Umumî Müfettişlik oluşturulmuştur.[7] Sözkonusu Umumî müfettişliğın adı 25 Aralık 1927 tarihli "1164 Numaralı Kanun Mucibince Teşkil Olunan Umumî Müfettişlik Ünvanının "Birinci Umumî Müfettişlik" Suretinde Tadili Hakkında Kararname ile değiştirilmiştir.[8] Birinci Umumî Müfettiş olarak 11 Aralık 1927 tarih, 5928 sayılı Kararname ile İbrahim Tali Öngören atanmıştır. Umumî Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun'a dayanarak, 19 Şubat 1934 tarih ve 2/150 sayılı Kararname ile Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale'yi kapsayan Trakya Umumî Müfettişliği (İkinci Umumî Müfettişlik) oluşturulmuş ve 9 Ağustos 1935'te İzmir Valisi Kazım Dirik, Trakya Umumî Müfettişliği'ne atanmıştır. Erzurum, Kars, Gümüşhane, Çoruh [Artvin] Erzincan, Trabzon, Ağrı illerini kapsayan Üçüncü Umumî Müfettişlik ise 6 Eylül 1935 tarih, 2/3199 sayılı Kararname ile kurulmuş ve Üçüncü Umumî Müfettiş

[5] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 33, İçtima Senesi: IV, Seksen İkinci İnikat, 25 Haziran 1927, s. 682-683
[6] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: II, Cilt: 33, İçtima Senesi: IV, Seksen İkinci İnikat, 25 Haziran 1927, s. 682-685-686.
[7] Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927–1952)**, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s. 72
[8] Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927–1952)**, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s. 92.

olarak, 23 Ağustos 1935 tarih, 2/3200 sayılı Kararname ile Tahsin Uzer atanmıştır.[9] *"Genel Inspektörlük" adıyla kurulan umum müfettişlikler, fiilen 20, resmen 25 yıl varlığını sürdürmüştür."*[10]

Dersim bölgesinin yönetimi için kurulan Dördüncü Umumî Müfettişlik de bu kanunun verdiği yetkiye dayanarak, 1936 yılında Bakanlar Kurulu kararı (Ek-7) ile oluşturulmuştur. 2/3823 sayılı Kararname; *"Orta Anadolunun doğu kısımlarında ve bilhassa şark halkının mütekasif bulunduğu Dersim çevresinde idare ve inzibat işlerinin esaslı surette tanzim ve Hükümet murakebesinin daha yakından ifasını temin için yeniden kurulacak Bingöl ve Tunçeli ve Birinci Umumî Müfettişlik mıntıkasından ayrılacak Elaziz Vilayetlerini ihtiva etmek ve 27 teşrinisani 1927 tarihli talimatname ile muayyen vazife ve salahiyetleri haiz olmak üzere 1164 sayılı kanunun 1 inci maddesine dayanarak…"*[11] şeklindedir. Kararname aynı gün Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından onaylanmış ve 16 Ocak 1936 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Dördüncü Umumî Müfettiş olarak Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın atamasına ilişkin Bakanlar Kurulu kararı da Resmî Gazete'nin aynı sayısında yer almıştır (EK–8).

1924 Anayasası'nda yer verilmeyen Umumî Müfettişlik Kurumu, daha sonra doğan ihtiyacı karşılamak üzere kanun ile yeniden oluşturulmuş ve Umumî müfettişliklerin kurulması yetkisi İcra Vekilleri Heyeti'ne verilmiştir. Bu yetki, TBMM'den yeni bir yasa çıkarmaya ya da onay almaya gerek duyulmaksızın, gerektiğinde yeni umumî müfettişlikler kurulmasına olanak sağlamıştır. Umumî müfettişliklerin görev alanları ekonomi ile de ilişkili olmasına rağmen, oluşturulmalarında güvenlikle ilgili kaygılar ön plandadır. Umumî müfettişlik ile yönetilen bölgelere bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir.

3.1.2. 2510 Sayılı İskân Kanunu

Tunceli'de 1938 yılında gerçekleştirilen zorunlu göçün ikinci yasal dayanağı 14 Haziran 1934 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 21 Haziran 1934 tarih, 2733

[9] Koçak, **Umumi Müfettişlikler (1927–1952)**, İletişim Yayınları İstanbul, 2003, s. 81–159.
[10] Yayman, **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası,** s. 83.
[11] **Resmî Gazete**, 16 Ocak 1936, Sayı: 3207.

sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2510 Sayılı İskân Kanunu'dur (EK–9).

Türk hükümeti için, güçlü bir ulusal bütünlüğe ulaşmak için türdeş bir toplumsal yapı büyük önem taşımaktaydı. Gayrimüslimlerin Türk kültürünü benimsemeleri, istenen hızda gerçekleşmediği gibi, Müslüman olduğu halde farklı olduklarını düşünen gruplardan Kürtlere karşı alınan tedbirlerin sonuçları Türkleştirme politikalarına hizmet edememişti.[12] Birsel'e göre, İskân Kanunu'nun *"… görünürdeki amacı, Türkiye için bu dönemde dış tehdit oluşturan Trakya, Doğu ve Güney Doğu sınır bölgelerinin emniyetini güçlendirmekti. Esas amaç ise Türk kültürünü benimsemekte zorlanan grupları dağıtmak ve başat unsur içerisinde eritmekti."*[13]

Türkiye Cumhuriyeti'nde iskân ile ilgili ilk yasal düzenleme TBMM'de 8 Kasım 1923'te kabul edilen 368 sayılı Mübadele, İmar ve İskân Kanunu'dur. Kanun, TBMM'de 13 Ekim 1923'te kabul edilen Mübalede İmar ve İskân Vekâleti İhdasına Dair Kanun ile kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin çalışmalarını düzenlemekteydi. *"…Oldukça ayrıntılı olan yasa metni, yirmi maddeden oluşuyordu. Vekâletin görevleri, her görevin kapsamı, Vekâletin yetkileri, bütçe kaynakları, uzman elemanların sağlanması, ve diğer vekillerle koordinasyonun kurulmasıyla ilgili ilkelere değin pek çok öğe, ayrıntılı olarak bu yirmi maddeye sığdırılmıştı. Buna göre, İmar ve İskan Vekâleti, ahali mübadelesine dayanarak, ahalinin taşınma, beslenme, barınma ve yerleşmesini; göçmenlerden yardıma gereksinimi olduğu belirlenenlerin indirme iskelelerinde ve yollarda yerleştirilmelerinden sonra da yerleştirildikleri yerde beslenmelerine iki ay devam edilmesini sağlayacaktı."*[14]

İskân konusuyla ilgili ikinci yasal düzenleme ise TBMM'nin 31 Mayıs 1926 tarihinde kabul ettiği 885 Sayılı İskân Kanunu ile yapılmıştır. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin 11 Aralık 1924 tarihinde lağvedilerek, bütün hak ve görevlerinin

[12] Haktan Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 201.
[13] Birsel, **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, s. 201-202.
[14] Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925),** 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 32–33.

Dahiliye Vekâleti'ne devredilmiş ve Dahiliye Vekâleti bünyesinde "İskan Müdüriyeti Umumîyesi" kurulmuştu.[15] İskân işleriyle Dahiliye Vekâleti'nin görevlendirilmesinden sonra kabul edilen 885 Sayılı İskan Kanunu, yurtdışından Türkiye'ye gelen kişilerin yerleştirilmesi ile ilgili hükümler taşımaktadır. Kanun 13 madde ile Balkan harbinin ilanından sonra Türkiye'ye gelip de henüz tescil ve iskân edilmemiş olanların altı ay içinde başvuruda bulunmaları ve iskânlarını istemedikleri takdirde bu kanundan yararlanamayacaklarını öngören bir geçici maddeden oluşmaktadır.

Kanunun birinci maddesine göre, *"Türkiye Cümhuriyeti memaliki dahilinde tavattun etmek maksadile hariçten münferiden veya müçtemian gelmek isteyenlerin Hükûmetçe müttehaz kararlara tevfikan kabulleri ve iskân mahallerinin tayini ve bu mahallere sevki Dahiliye Vekâletine aittir."* Kanunun ikinci maddesi, *"Türk harsına dahil olmıyanlarla sirayet devrindeki frengililer, cüzama me[ü]ptela eşhas ve aileleri, ceraimi siyasiye ve askeriye müstesna olmak üzere cinayetle mahkûm olanlar, anarşistler, casuslar, Çingeneler ve memleket haricine çıkarılmış olanlar kabul edilmezler"* hükmünü taşımaktadır. Üçüncü madde, ülke içindeki iskânla ilgilidir. Buna göre, *"Dahil memleketteki seyyar aşiretlerle alelumum göçebelerin ve sıhhi esbap dolayısile nakli icap eden veya ormanlar dahilinde vasıtai maişetten mahrum bulunan köylerin münasip ve müsait mahallere nakil ve iskânları ve evleri çok dağınık olan bazı köylerin münasip merkezler etrafında teksifi ve casusluklarından şüphe edilen eşhasın hudutlardan uzaklaştırılması, İcra Vekilleri Heyeti kararıyle Dahiliye Vekâleti'nce icra edilir."* Dördüncü madde ise bir anlaşma kapsamında mecburen Türkiye'ye gelenlerin anlaşma hükümleri ve hükümetçe alınacak kararlar doğrultusunda kabul ve iskân edileceklerini hükme bağlamaktadır.[16]

Tunceli'den zorunlu göçe dayanak oluşturan 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun ilk tasarısı Dahiliye Vekâleti tarafından hazırlanmış ve Başvekâlet tarafından 2 Mayıs 1932 tarihinde TBMM'ye gönderilmiştir. İskân Kanunu tasarısının gerekçesi, Türkiye'ye dışarıdan gelen muhacirlerin dil bilmemelerinden kaynaklanan sıkıntılara

[15] (Çevrimiçi) http://www.khgm.gov.tr/kutuphane/toprakiskân1.htm,, 17 Ekim 2011.
[16] **Resmî Cerîde,** 1 Temmuz 1926, Sayı: 409.

temas ederek başlamaktadır. Gerekçe'ye göre; Türkiye'ye dışarıdan gelen halk muhtelif vilayetlere, müstakil köy veya mahalle oluşturacak şekilde ve blok halinde yerleştirilmişti. *"…Bunlar yıllarca kendi dilleriyle mütekellim kaldılar. Bütün Osmanlı devrinde Türkçe'yi anadil olarak benimseyemediler. Türk ırkına ve harsına mensup muhacirler bile blok halinde yerleştirilmek yüzünden ırkdaşlarına bütün bir Osmanlı devrinde ısınamadılar gittiler…"*[17]

Gerekçedeki bu ifadelerden, kanunun önde gelen amaçlarından birisinin dil birliğini sağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Kanun kabul edildiği takdirde, başka diller konuşanlar Türkçe'yi konuşmaya başlayacak ve anadil olarak benimseyeceklerdi. Türk kültürüne sahip muhacirler de müstakil yerleşim birimlerine yerleştirilmeleri dolayısıyla, çevredeki Türklerle kaynaşmakta zorluk yaşıyorlardı. Tasarıdaki serpiştirme usûlü, Türkçe bilmeyenlerin öğrenmelerini ve benimsemelerini, Türk kültürüne sahip ve Türkçe konuşan muhacirlerin de yerli ırkdaşları ile yakınlaşmalarını sağlayacaktı.

Gerekçede, hem ülke içinde hem de yurtdışından gelecekler ile nüfusu artırmak gerektiği vurgulanmıştır. Buna göre; *"Milli istihsali artırmak ve kıymetlendirmek için mevcut nüfusumuzu hem hariçten gelecek ırkdaşlarımızla artırmağa, hem de dahilde üreyip türemek imkânının kalmadığı dar muhitlerden kurtarılarak arazisi geniş mıntıkalara ırkı kuvvetlendirecek ve iktisadi refahı artıracak sahalara nakledilecek vatandaşlar arasındaki fazla tevellüdatla ve sıhhi şeraiti uygunsuz olan yerlerden kurtarılarak müsait mahallere kaldırılacak nüfus kütleleri arasında vefiyatın azalmasıle ve toprak halkın toprak sahibi edilmesiyle inkişaflandırmaya ihtiyaç vardır."*[18]

Gerekçedeki bu ifadeler, kanun ile nüfusun artmasını sağlamak için yurtdışından göçmen kabulü konusunda hükümetin elinin güçlendirilmesinin amaçlandığını göstermektedir. Kanun ile hükümete, ülkeye göçmen kabulü ve amaçlar doğrultusunda ülke içinde yerleştirilmeleri için yetki verilecekti. Ayrıca,

[17] TBMM Zabıt Ceridesi, **İskân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası**, (Devre IV), C. 23, İ.68, 2 Mayıs 1932, EK–6.
[18] TBMM Zabıt Ceridesi, **İskân Kanunu Muvakkat Encümeni Mazbatası**, (Devre IV), C. 23, İ.68, 2 Mayıs 1932, EK–6.

arazisi uygun olmayan yerlerde yaşamakta olan vatandaşlar da hükümetin istekleri ve amaçları doğrultusunda başka yerlere nakledilebilecekti. Böylece hem ölümlerin azalması sağlanacak, hem de tarıma uygun araziye kavuşturulan halkın refahı artacaktı.

TBMM Başkanlığı 5 Mayıs 1932 tarihinde İskân Kanunu tasarısını ve gerekçesini Bütçe, Dâhiliye, Hariciye, İktisat, Maliye ve Milli Müdafaa encümenlerine havale etmiştir. Dâhiliye Encümeni, tasarının her encümenden seçilecek üyelerden oluşacak bir Muvakkat Encümen'de görüşülmesinin daha uygun olacağını Genel Kurul'a bildirmiş. Genel Kurul, 27 Kasım 1933 tarihindeki birleşiminde Muvakkat Encümen kurulmasına karar vermiştir.

Muvakkat Encümen adını "*Yerleştirme Kanunu*" olarak değiştirdiği tasarıyı 27 Mayıs 1934'te TBMM Başkanlığı'na sunmuştur. İskân Kanunu 7 Haziran 1934 tarihinde Genel Kurul'da görüşülmeye başlanmış ve iki maddesi görüşüldükten sonra, bazı düzeltmeler yapılması için Muvakkat Encümen'e iade edilmiştir. 14 Mayıs 1934 tarihinde, 1/335 Sayılı İskân Kanunu Layihası ve İskân Muvakkat Encümeni mazbatasını gündemine alan TBMM, görüşmeleri aynı gün tamamlamış ve kanunu kabul etmiştir.

Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, kanun tasarısıyla ilgili açıklamasına, "*Muhterem efendiler, bu kanun memlekette büyük bir davanın hallini temin edecek bir kanundur. Fakat kanun iyi tali eseri olarak diğer bir davanın halli ile müştereken huzurunuza çıktı. O da, dil davasının halli.*" sözleriyle başlamıştır. Kaya'ya göre, İskân Kanunu'nun amacı, "*… Memleketin içinin istismarıdır ve vahdetinin teminidir. Bu evvelemirde nüfusla alakadardır, ikincisi muhaceretle alakadardır. Üçüncüsü dahildeki seyyar aşiretlerle alakadardır. Dördüncüsü de; demin layihada mevzubahs olan topraksız ve başkalarının toprağında çalışan topraksızlarla alakadardır.*"[19]

Kaya, konuşmasında, Türkiye'nin çevresinde yaklaşık 2 milyon "*halis Türk*" olduğunu ve bunların da azar azar memlekete geleceklerini, kanunda bu konuda

[19] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima: 3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934,** , C: 1, s. 140.

hükümler bulunduğunu söylemiştir. Ülkede bir milyondan fazla yarım veya daimi göçer bulunduğunu ifade eden Kaya'ya göre, *"… Bunlar insani, ahlaki, milli, siyasi terbiyeden mahrum kalıyorlar"*dı. *"…Kendilerine Cümhuriyetin nimetleri hala yetiştirilememiştir"* ve *"… Bu vatandaşları da medeni ve iktısadi bir halde oturtmak için bu kanun içerisinde ahkam vardır"*[20] Kaya, *"Bu kanun tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yapacaktır."*[21] *g*arantisini de vermekteydi.

Bakan Kaya'nın konuşmasının ardından, İskân Kanunu tasarısının ikinci maddesi Encümen'den gelen şekliyle okunmuş ve kabul edilmiştir. İskân Kanunu'nun çatısını oluşturan bu madde;

"Dahiliye vekilliğince yapılıp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır:

1 numaralı mıntıkalar: Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntıkalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakli ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntıkalar: Yer, sıhhat, iktisat, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeplerile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarda yazılı iskân mıntıkalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dâhiliye vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır" [22] hükmünü taşımaktadır.

Bu maddeye göre, İcra Vekilleri Heyeti, bu bölgeleri belirleme ve ihtiyaca göre değiştirme yetkisine sahipti. Bu maddenin doğal sonucu, söz konusu bölgeleri belirledikten sonra, bu bölgelere nüfus aktarma ya da buradaki nüfusu başka yerlere nakletme yetkisinin de İcra Vekilleri Heyeti'ne verilmiş olmasıdır. Nitekim bu yetki 8. maddede açıkça ifade edilmiş ve hatta bu yetki doğrudan Dâhiliye Vekili'ne verilmiştir. Söz konusu madde;

[20] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima: 3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934**, s. 140.
[21] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima:3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934**, s. 141.
[22] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima:3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934**, s. 141–142.

Türkiye içinde toprağı dar veya azmaklık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskun gerek göçebe bulunsun üç numaralı mıntıkalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli yerlere nakletmeğe; evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa, huğları, obaları ve komları köyler içinde kaldırmağa ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeğe Dahiliye vekili salahiyetlidir" şeklindedir.

2510 Sayılı İskân Kanunu'nun üç, dört, beş, altı ve yedinci maddeleri, yurtdışından muhacir veya mülteci olarak Türkiye'ye gelmek isteyenlerle ilgilidir. Kanunda "İçerde Nakiller, Kültür ve İdare Tedbirleri" başlığı altında yer alan 8'den 12'ye kadar olan maddeler, Tunceli'de 1938 yılında Dersim'de yaşanan zorunlu göçe dayanak oluşturan maddelerdir.

Manisa Vekili Refik Şevket Bey, görüşme sırasında "*huğ, oba ve kom*" kelimelerinin izah edilmesini istemiştir. Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın "*Bunlar mahalli tabirlerdir. Şarkta (kom) bizim (dam) dediğimiz yerlere derler. "Huğ" da böyledir. Çalıdan ve saireden yapılan yerlere derler. Orman kenarlarında bunlar yapılır. Bu tabirleri mahallinden toplattık. Kanuna geçirdik ki kanuni ıstılahlar olsun"*[23] açıklamasından sonra madde oylanmış ve kabul edilmiştir.

Kanunda Tunceli'yi doğrudan ilgilendiren başka bir madde ise aşiretlerin tüzel kişiliğini ortadan kaldıran 10. maddedir. Bu madde ile Dersim başta olmak üzere ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki aşiret düzeninin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Maddenin aşiretin tüzel kişiliğini ve aşiretlere tanınan her türlü hakkı ortadan kaldıran hükümleri, A fıkrasında yer almaktadır. Söz konusu fıkra, "*Kanun aşirete hükmi şahsiyet tanımaz. Bu hususta, her hangi bir hüküm, vesika ve ilama müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların herhangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilat ve teazzuvları kaldırılmıştır"* ifadesini taşımaktadır.

[23] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima: 3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934,** C: 1, s. 143.

Aşirete ve aşiret liderlerine ait her türlü mal varlığının devlete geçmesini öngören hüküm, 10/b maddesinde yer almıştır. Bu fıkra, şu şekildedir:

"Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış kayitli, kayitsiz bütün gayrimenkuller Devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve Devletçe tutulan usûllere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolulanlara, topraksız veya az topraklı çifçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayitlere göre tesbit olunur. Tapu sicillerindeki aidiyete dair bir kayit yoksa veyahut kayitler yalnız şahıslar namına olupta halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmuyorlarsa aidiyet, tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararile hallolunur. Valilerce tasdik edilen idare heyetlerinin bu kararı katidir."

Maddenin a) ve b) fıkralarında yer alan hükümlere itiraz etmeleri olasılığı bulunan aşiret liderlerine karşı alınacak önlemler konusundaki yetki ise maddenin c) fıkrasında yer bulmuştur. Buna göre, aşiretlere liderlik yapmış olan ya da yapmak isteyenler ve aileleri, Dâhiliye Vekili'nin kararı ile başka yerlere yerleştirilebilecektir. Fıkraya sınır boylarında oturmalarında sakınca görülenlerin de Dâhiliye Vekili kararıyla başka yerlere yerleştirilebileceği eklenmiştir. Söz konusu fıkra, "*Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, Beylik, Ağalık, Şeyhlik yapmış olanları ve yapmak isteyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, ailelerile birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri heyeti kararile, Dahiliye vekili salahiyetlidir"* şeklindedir.

Maddenin ç) fıkrası ise göçebe aşiretlerle ilgilidir. Buna göre, Dâhiliye Vekili, Türk kültüründen olmayan ancak Türk kültürü içinde erimeleri, başka bir deyişle asimile olmaları istenen aşiretlerin fertlerini, dağınık olarak Türk nüfus içerisine yerleştirebilecektir. Türk kültürüne bağlı aşiretler için durum farklıdır. Bu aşiretlerin mensupları, asimilasyon amacıyla değil, sıhhat ve yaşama şartlarını daha elverişli hale getirmek için iskân edilecektir. Dâhiliye Vekili, Türkiye vatandaşı

olmayan ve Türk kültürüne de bağlı bulunmayan aşiretlerin fertlerini yurtdışına sürmek yetkisine de sahiptir. Fıkra, *"Türk tebaasından olup ta Türk kültürüne bağlı bulunmayan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntıkalara, Türk tabüyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe; Türk tebaası olmayan ve Türk kültürüne bağlı bulunmayan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmağa Dahiliye vekili salahiyetlidir"*[24] hükmünü getirmektedir.

Bakan Kaya'nın *"tek dille konuşmayı sağlayacağı"* garantisini verdiği 2510 Sayılı İskân Kanunu'nda dille ilgili hüküm 11. maddede yer almıştır ve *"Anadili türkçe olmayanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri"*ni yasaklamaktadır. Bu madde ile Dahiliye Vekili'ne, *"Türk kültürüne bağlı olmayanlar veya Türk kültürüne bağlı olup ta türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsi, askeri, siyasi, içtimai ve inzibati sebeplerle İcra Vekilleri Heyeti kararile"* gereken önlemleri almak sorumluluğu verilmiştir. Dâhiliye Vekili'nin alabileceği önlemler arasında, *"… Toptan olmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek"* de bulunmaktadır.

İskân Kanunu'ndaki *"İskân"* başlıklı 3. Fasıl, iskânın hangi şartlarda gerçekleşeceğini düzenlemektedir. Bu maddelerde, "*muhacir, mülteci, göçebe ve naklolulanlar*" birlikte anılmış, yurtdışından gelenlere sağlananlar bazı istisnalar dışında aynı muafiyet ve yükümlülüklere tabi tutulmuşlardır.

Gaziantep milletvekili Reşit Bey *"Mecburiyetler, tasfiye ve istihkak mazbataları"* başlıklı 4. Fasıl'da yer alan 26. madde görüşülürken, *"Bu maddelerde 1 numaralı, 2 numaralı, 3 numaralı mıntıka deniyor. Buraların nereleri olduğuna dair sarahat yoktur. Bunları gösterir ayrıca bir cetvel var mıdır?"* diye sormuştur. Bunun üzerine şu konuşmalar geçmiştir:

[24] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima: 3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934,** s. 144.

"DÂHİLİYE V. ŞÜKRÜ KAYA B. (Muğla): Bu husus hakkında ikinci maddede sarahat vardır.

REİS: Reşit Bey, ikinci madde bunun içindir, onu okusanız.

REŞİT B. (Gazi Antep): Okudum. O maddede bu mıntıkaların neresi olduğu gösterilmiyor.

MEMET B. (Kütahya): Efendim; bunlar üç mıntıkaya ayrılıyor: Birisi memnu olan askeri mıntıka, birisi de şarktan gayri yerlerdir. Bunların hudutlarını da Hükümet yapacağı bir harita ile tayin edecektir.

REİS: Başka söz isteyen var mı efendim? Maddeyi kabul edenler… Etmeyenler… Kabul edilmiştir."[25]

"Muafiyetler" başlıklı 5. Fasıl'da gümrük muafiyeti, vergi ve resim muafiyeti, askerlik muafiyeti, *Mali Hükümler"* başlıklı 6. Fasıl'da "*Hükümetçe iskân edilmiş veya edilecek: muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara"* yapılacak maddi yardımlar yer almıştır. *"İskân teşkilatı"* başlıklı 7. Fasıl'da sadece 42. madde bulunmakta ve Dâhiliye Vekâleti bünyesinde, Merkezi İskân Komisyonu kurulmasını hükme bağlamaktadır.

Hükümet tasarısında yer alan Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı Nüfus Umum Müdürlüğü bünyesinde iskân teşkilatı kurulması, Bütçe Encümeni Reisi Vekili Mükerrem Bey'in (İsparta) "*Efendim bu madde teşkilata taalluk ettiği için bu layihadan kaldırılsın, ayrıca bir layiha halinde gelsin"* teklifi üzerine, tasarıdan ayrılmış, yerine Merkezi İskân Komisyonu kurulması konulmuştur.

"İcrai Hükümler" başlıklı 8. Fasıl, 43–47. maddeler arasını kapsamakta ve kanunun uygulanması konusunda görevli olanları ve görevlerini *"yapmayan veya yapamayan veya yaptıramayan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenlere"*

[25] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima: 3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934,** s. 147–148.

verilecek cezaları düzenlemektedir. 43. madde, *"Bütün Hükümet memurları her şeyden önce bu madde hükümlerini yapmaya mecburdurlar"* hükmünü taşımaktadır.

"Müteferrik hükümler" başlıklı 9. Fasıl'daki 48. madde, TBMM'de büyük tartışmalara yol açmıştır. Madde, *"Muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilecek olan topraklar ve yapılar dağıtılmazdan altı ay önce ilan olunur. Bu müddet içinde mülkiyet veya herhangi bir vaziyet dolayısile istihkak iddia edenler, o yerine Hükümete ve ihtilaf hasıl olursa mahkemeye müracaatla haklarını ispat ettikleri takdirde mallarına aynen tesahüp ederler. Bu müddeti geçirdikten sonra bedelen başka hiç bir iddia dinleneme."* hükmünü getirmektedir.

Tartışmalar, arazi sahiplerinin duyurulardan haberdar olmayabilecekleri, parasızlık yüzünden köylünün tapusunu alamadığı, yerleşik halkın tapulu ve/veya vergisini ödediği ancak tapusu bulunmayan arazilerini kaybetme olasılığı üzerinde yoğunlaşmıştır. Muhacir ve mültecilere verilen arazinin eski sahiplerine iade edilmesinden kaynaklanan sorunlar da gündeme getirilmiştir. Tartışmalar sonucunda, madde, *"18 teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakyada iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden Hükümetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayitleri terkin olunur. Bu gayrimenkullerin sahipleri zuhur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir"* şeklinde kabul edilmiştir.

Bu fasıldaki diğer maddeler ise; *"Bu kanunun icra sureti nizamname ve talimatlarla tayin olunur"* diye başlayan 49. madde; daha önce çıkarılan kanunların bu kanuna uymayan hükümlerinin kaldırıldığını karara bağlayan 50. madde; *"Bu kanun neşri tarihinden muteberdir"* diyen 51. madde ve *"Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur"* hükmünü getiren 53. maddedir.[26]

2510 Sayılı İskân Kanunu'nun yerine geçen ve TBMM'de 19 Eylül 2006 tarihinde kabul edilen 5543 sayılı İskân Kanunu'nun 1. maddesine göre; *"Bu*

[26] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 23 İçtima: 3, Altmış sekizinci İnikat, **14-VI-1934,** s. 159–160.

kanunun amacı; göçmenlerin, göçebelerin, yerleri kamulaştırılanlar ile milli güvenlik nedeniyle yapılacak iskân çalışmalarını, köylerde fiziksel yerleşimin düzenlenmesine ilişkin uygulamaya esas şartları ve alınacak tedbirleri, iskân edilenlerin hak ve yükümlülüklerini düzenlemektir." Kanunun tanımlarla ilgili 3. maddesinde 'göçmen', 'serbest göçmen', 'iskânlı göçmen' ve 'münferit göçmen' tanımlarının tamamında *"Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olup"* ifadesi bulunmaktadır. Kanunun 4. maddesinde ise *"… Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancılar ile Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı bulunup da sınırdışı edilenler ve güvenlik bakımından Türkiye'ye gelmeleri uygun görülmeyenler göçmen olarak kabul edilmezler"* hükmü bulunmaktadır. 13. madde ise *"Milli güvenlik nedeniyle iskân edilecek yerleşim ünitelerinde yaşayan ailelerin iskânı, Milli Güvenlik Kurulunun önerileri doğrultusunda Bakanlar Kurulunca alınacak kararda belirtilecek şekil ve şartlar çerçevesinde bu kanun hükümlerine göre yapılır"* şeklindedir.[27] Görüldüğü üzere, ayrıntılarda önemli farklılıklar olsa da, Türkiye'de iskânla ilgili son yasada da temel hükümler korunmuş, göçmen kabulünde Türklük esas alınmıştır. Yasa, milli güvenlik nedeniyle yer değiştirmelere de izin vermektedir.

3.1.3. 2650 Sayılı İskân Kanununun 44 ncü Maddesine Bir Fıkra İlavesine Dair Kanun

2510 Sayılı İskân Kanunu'na verilen aşırı önem ve hızla kanunlaşması sürecinde yapılan hatalar da kısa sürede ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlardan birincisi, bütün memurların öncelikle bu kanun hükümlerini yerine getirmekle sorumlu tutulması ve yetkililere tüm memurlara bu kanunun uygulanması için görevlendirme yetkisinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, kanundaki ilk değişiklik bu konuda olmuş ve 2650 Sayılı *"İskân Kanununun 44ncü Maddesine Bir Fıkra İlavesine Dair Kanun"* ile gerçekleştirilmiştir. 23 Aralık 1934 tarihinde kabul edilen kanundaki değişiklik, adliye memurlarının bu kanun hükümlerinden muaf olmalarını sağlamaktadır. Kanundaki, *"BİRİNCİ MADDE- 2510 sayılı iskân kanununun 44ncü maddesinin sonuna bu fıkra ilave edilmiştir: 43.ncü madde ile bu maddenin iskân*

[27] **Resmî Gazete,** 26 Eylül 2006, Sayı: 26301.

işlerinin memurlar tarafından yapılmasına dair olan hükümleri Adliye memurlarına şamil değildir"[28] şeklindedir. İkinci madde kanunun yayımı tarihinde yürürlüğe gireceği, üçüncü madde İcra Vekilleri Heyeti tarafından yürütüleceği ile ilgilidir

Başvekâlet tarafından 16 Aralık 1934 tarihinde TBMM'ye gönderilen kanun tasarısının gerekçesinde ise şu ifadeler yer almıştır: *"… Devlet, İdarei Hususi ve Belediye memurlarından münasip görülenler İskân kanununun 44 üncü maddesi hükmüne müsteniden muhacir ve iskân ve nakil işlerine memur edilmekte ve bu arada Adliye memurlarına da o işler gördürülmek istenilmekte ise de Adliye katib kadrolarının darlığı ve işlerinin çokluğu yüzünden mevcud katiblerin mahkeme işlerine bile yetişememesi hasebile muvakkaten dahi olsa iskân işlerini görmek üzere ayrılmaları mahkeme işlerini tamamen felce uğratacaktır."*[29]

3.1.4. 2848 Sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun

2510 sayılı İskân Kanunu'nda ikinci değişiklik, 18 Kasım 1935 tarihinde kabul edilen 2848 sayılı *"İskân kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun"* (EK–10) ile yapılmıştır. TBMM'ye 7 Kasım 1935 tarihinde gönderilen kanun layihasının esbabı mucibesinde, göçmenlerin yolculukları ve yerleştirilmeleri sırasında yaşanabilecek sağlık sorunlarının kendileri ve genel sağlık için önemli olduğu vurgulanmıştır. Buna bağlı olarak da, *"... evvela sağlık ve sonra sosyal yardım işi telakki edilmek lazım gelen iskân ve göçmen işlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne devri dolayısile, 2510 sayılı kanunun ve buna aid diğer kanunların bu görüşe göre, tadili zaruri bulunmuş ve bağlı kanun layihası tanzim edilmiştir."*[30]

Resmî Gazete'nin 21 Kasım 1935 tarih, 3162 sayılı nüshasında yayımlanarak yürürlüğe giren kanun ile 2510 sayılı İskân Kanunu'nda Dâhiliye Vekili'nin yetkili

[28] **Resmî Gazete**, 29 Aralık 1934, Sayı: 2892.
[29] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: IV, Cilt: 25 İçtima: 4, Yirmi birinci inikad, 23-XII-1934, s. 294.
[30] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 6 İçtima: 1, Yedinci İnikad, 18-XI- 1935 ekinde.

olduğu bazı alanlardaki yetkiler Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili'ne devredilmiş ya da ikisi birlikte yetkilendirilmiştir. Örneğin, yeni kanunda;

"BİRİNCİ MADDE- 2510 sayılı iskân kanununun 1 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Türkiye'deki Türk kültürüne bağlılık dolayisile nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak İcra Vekilleri Heyetince yapılacak bir programa göre düzeltilmesi Dâhiliye ve Sıhhat ve İçtimai muavenet vekillerine verilmiştir.

İKİNCİ MADDE- Mezkur kanunun 2 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir: Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimai muavenet vekilliklerince müştereken yapılıp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntıkaya ayrılır: (…)

Yukarıda yazılan iskân mıntıkalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması alakadar vekâletlerce gösterilecek lüzum üzerine İcra Vekilleri heyetince kararlaştırılır"[31] denilmektedir.

Toplam 11 maddeden ibaret kanun, Dâhiliye Vekili ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili arasındaki görev dağılımını yapmakta; karar alınması ile ilgili hususları Dâhiliye Vekâleti, *"alakadar vekillikler"* ve/veya İcra Vekilleri Heyeti'ne bırakırken; nakil ve yerleştirme yetkisi ile görevini Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili'ne vermektedir.

Kanunun görüşmeleri sırasında Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya TBMM'de şu *"Kanunun esbabı mucibesi muhacir işlerini ikiye ayırıb politika kısmı dâhiliye de ve işin muaveneti içtimaiyeye taalluk eden kısmını da Sıhhiye vekâletine vermekten ibarettir. İskân işinin, nakil, iskân ve iaşe tarafların[ı] teknik itibarile doğrudan doğruya Sıhhat vekâletine taalluk ettiğinden o vekâlete devrederek teknik yollarından yürümeyi daha muvafık bulduk"* [32] açıklamasını yapmıştır.

[31] **Resmî Gazete**, 21 Kasım 1935, Sayı: 3162.
[32] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 6 İçtima: 1 Yedinci İnikad., 18-XI-1935, s. 77.

3.1.5. 2849 Sayılı İskân İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun

TBMM'de aynı gün (18 Kasım 1935) yapılan görüşmelerde ayrıca 2849 Sayılı İskân İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun da kabul edilmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekli Dr. Refik Saydam, görüşmenin başlangıcında, hükümetten tek kanun layihası geldiğini, ancak *".... Dahiliye ve Sıhhiye encümenlerinden miirekkeb encümen toplanarak bu kanunu ikiye ayırdığının"* belirtmiştir.[33] Dolayısıyla, gerekçe 2848 sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun ile aynıdır. Kanunun en önemli bölümü, iskân işlerini tek elde toplamayı öngörmesidir. Kanunda konuyla ilgili birinci madde şöyledir:

"2510 sayılı iskân; 2502 sayılı Kars vilayeti ile Bayazıd, Erzurum ve Çoruh vilayetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması; 1771 sayılı mübadele ve teffiz işlerinin kati tasfiyesi ve intacı; 1331 sayılı mübadil, gayrimübadil, muhacir ve saireye kanunlarına tevfikan teffiz veya adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin tapuya raptı; 716 sayılı borçlanma ve 488 sayılı mübadeleye tabi ahaliye verilecek emvali gayrimenkule hakkındaki kanunlar ve bu kanunların zeyil ve tadilleri ile Dâhiliye vekilliğine verilmiş olan vazife ve salahiyetler Sıhhat ve İçtimai muavenet vekilliğine devrolunmuştur."

Kanundaki 2. madde, "*Birinci madde ile Sıhhat ve İçtimai muavenet vekilliğine devredilen vazifeleri görmek için Vekâlete bağlı olmak ve Umumî muvazene dahilinde ayrı bir bütçe ile idare olunmak üzere İskan Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir"* şeklinde düzenlenmiştir. Kanunun 3. maddesi, Dâhiliye vekilliğindeki muhacir ve mültecilere ait dosyaların Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği'ne devredilmesini; 4. madde muhacirlerle ilgili yerleştirme, beslenme ve tedavi işlerinde gerekli malzemenin alınmasında 2490 sayılı Artırma ve Eksiltme ve

[33] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 6, İçtima: 1, Yedinci İnikad., 18-XI-1935, s. 76.

İhale Kanunu hükümlerinin uygulanmayacağını; 5. ve 7. maddeler İskân Umum Müdürlüğü memur kadrosunu; 6. madde Trakya Umumî Müfettişliği teşkilatındaki ilgili memurların kadroları ve sicil dosyaları ile İskân Umum Müdürlüğü'ne devrini hükme bağlamıştır. Kanundaki 8. maddede ise kanun ile birlikte yürürlükten kalkan kanun ve/veya kanun maddeleri yer alırken, Muvakkat Madde ile İskân Umum Müdürlüğü'ne 1.049.230 lira bütçe verilmiştir.[34]

3.1.6. 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun

Burada dikkat çeken bir durum, 2884 sayılı *"Tunçeli Vilayetinin idaresi hakkında kanun"* un numarasının daha önce olmasına rağmen, TBMM 25 Aralık 1935 tarihinde Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın talebi üzerine öncelikle *"2885 sayılı Yeniden Dokuz Kaza Ve Beş Vilayet Teşkiline Ve Bunlarla Otuz İki Nahiye Ait Kadrolar Hakkında Kanun"*u kabul etmiştir: Her iki kanun da 25 Aralık 2010 tarihinde TBMM'de kabul edilmesine ve görüşme sırasının daha sonra olmasına karşına, *"Tunceli Vilayetinin idaresi hakkında kanun"* numarası önde gelmektedir.

Kanun Resmî Gazete'nin 2 Ocak 1936 tarih, 3195 sayılı nüshasında yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Kanunun yürürlükle ilgili 37. maddesi, *"Bu kanun neşri tarihinden 1 Kanunusani 1940 tarihine kadar mer'i olacaktır"* şeklindedir. 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun (Ek–12), bölge konusunda Türkiye'nin genel hukuki çerçevesinden tamamen ayrı düzenlemeler içermesine rağmen, TBMM'deki görüşmeler sırasında önemli tartışmalar yaşanmamıştır. Yaşanan tek tartışma ise Dördüncü Umumî Müfettiş ve Vali'ye idamı onaylama yetkisi verilmesi konusundadır.

Söz konusu kanunla ilgili tasarı, Başvekil İsmet İnönü'nün imzasıyla 7 Kasım 1935 tarihinde ve *"Munzur vilayeti teşkilat ve idaresi hakkında kanun layihası"* başlığıyla TBMM'ye gönderilmiştir. Kanunun esbâb-ı mucibesinde (EK–13) şu hususlara yer verilmiştir:

[34] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:V, Cilt: 6, İçtima: 1, Yedinci İnikad. 18-XI-1935, s. 83–84.

"… İçtimai hayatları diğer vatan parçasındaki vatandaşlara göre dun bir seviyede olan vatandaşlarla meskun ve çevresi ilişik haritada gösterilen vatan topraklarında, gerek idari ve gerek adli bakımdan çok güzel semereler veren Cumhuriyet kanunlarımızın tecrübeler neticesinde arzu edilen faydaları temin etmediği görülmüştür. Kendilerini bir takım ağaların, mütegallibelerin nüfuz tesirlerinden korumağa muktedir olmayan hatta cehaletleri yüzünden bu gibi kimselerin içlerinde meydana gelmesine bilmeyerek istemeyerek, dolayısile sebep olan bu zavallı halkı Hükümet daha yakından vesayeti altına almağı ve olgun vatandaşların kanunları anlayarak onlara mütekabilen riayet ederek kendi kendilerine koruyabildikleri haklarını buralarda Hükümet cihazlarile kesin, kati ve yakından koruyacak tedbirler almağa lüzum vardır. Mahallin ihtiyacını yakından görerek aldığı tedbirleri derhal orada tatbik edebilecek ve vekillerin haiz olduğu salahiyetlerle mücehhez yüksek bir Hükümet mümessillerinin orada vali olması ve bu zatın askeri bakından da vaziyeti idare edebilmesi için komutan sıfatını da üzerinde birleştirmiş bulunması gerekli görülmüştür."[35]

Kanunun ilk dokuz maddesinin, Vekiller Heyeti'ne verilen salahiyetlerin *"daha kısa bir yoldan mahallinde tatbik edilebilmesi için valiye verilen salahiyetleri gösterdiği"* ifade edilen esbâb-ı mucibe, şöyle devam etmektedir:

"4 üncü Umumî müfettişlik mıntıkası esasen bu kanun ile teşkil edilen vilayeti de ihtiva edecektir. Vilayette yapılacak ıslah ve idare tedbirlerinin ve imar hareketlerinin Elaziz vilayeti gibi demir yolu üzerinde bulunan ve merkezle irtibatı kolay olan, istenilen malzemenin tedariki müşkül bulunmayan emin bir yere istinad etmesi gerekli görülmüştür. İşte bu suretle Elazizde oturacak olan 4 üncü Umumî müfettiş arzedilen hususi vaziyet dolayısile, teşkili bu kanun ile istenilen Munzur vilayetinin de valisi olması işlerin iyi gitmesi ve neticenin verimli olması bakımından zaruri görülmüştür."[36]

Esbâb-ı mucibede, yargılama ile ilgili hükümler konusunda ise, "… *mahallin ihtiyaçları göz önüne getirilerek haklıya kısa, basit yollarla derhal hakkını vermek ve*

[35] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 137.
[36] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci İnikad, 25-XI-1935,, s. 137.

suçluyu da süratle fiilinin akıbetine uğratmak için muhtasar ve yine teminatlı usûl kaideleri konulmuştur"[37] açıklaması yapılmıştır.

Dahiliye Encümeni layihada iki değişiklik yapmıştır. Birinci değişiklik, mazbatada; *"Vilayet dahilinde asker olmayan memurlar hakkında sınıf tenzili ve memuriyetten ihraç cezalarının vali ve komutan tarafından resen verilmesi muvafık görülmediğinden bu cezaların tatbiki hususunun inzibat komisyonu kararına bağlı tutulması lüzumlu sayılarak, altıncı madde buna göre değiştirilmiştir"* şeklinde yer almıştır. İkinci değişiklik ise; *"Teşkil olunacak vilayetin hususiyet ve ehemmiyetine nazaran vali muavinine verilmesi düşünülen 70 lira maaş az görülmüş ve bu memuriyetin ehemmiyeti ile mütenasib tecrübeli ve ehliyetli bir idarecinin bu mevkide istihdamına imkân verilmek düşüncesile maaşın 100 lira olması…"*[38] şeklindedir.

Milli Müdafaa Encümeni, esbabı mucibeyi yerinde görmüş; *"…Ancak yetke[i]li olan valinin kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerinin değiştirilmesini, icrasından sonra Vekâlete malumat verilmesi, ciheti ekseriyetle kabul edilerek birinci madde o suretle değiştir[il]miştir"*[39]

Adliye Encümeni, kanun tasarısı konusunda daha yoğun tartışmalara sahne olmuştur. Encümen, *"Topraklarımızın yedi kazadan ibaret bir bölgesinde Munzur adile yeni bir vilayet kurulmasından ve bu bölgede meri kanunlardan bazılarının tadilen tatbikinden ibaret olan layihayı gerek Hükümetin gerekse diğer encümenlerin esbabı mucibe mazbatalarında yazılı sebeplerden dolayı hal ve maslahatın icablarına uygun görerek esas itibarile kabule değer"* bulmuştur. Adliye Encümeni, *"Vali ve kumandanın mülkiye memurları gibi müddeiumumîler ve hakimler hariç olmak üzere diğer adliye memur ve katibleri haklarında da icabında inzibati ceza tatbik edebilmesinin faydalı olacağını da düşünerek bunu temin için 6 ncı maddeye bazı kayidler"*[40] koymuştur.

[37] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima:1, Yirmi birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 138.
[38] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima:1, Yirmi birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 138.
[39] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima:1, Yirmi birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 139.
[40] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima:1, Yirmi birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 139.

Adliye Encümeni mazbatasına göre, 21. maddenin esası adliyece duruşmadan evvel tahliyesine gerek görülen zanlının valinin onayı olmadan bırakılmamasıydı. Adliye Encümeni, *"…Müddeiumumînin tahliye talebini sorgu hakimi reddedipte indelitiraz mahkeme reisi tarafından bu talep terviç olunursa veya müddeiumumî maznunun tahliye edilmemesini istediği halde sorgu hakimi tahliyeye karar vererek bu karar, mahkeme reisince tasdik olunursa o mevkufun bırakılıp bırakılmayacağı ne için valiye sorulmasın"* görüşündeydi. Buna rağmen, encümen tarafından; *"Ancak işlerin uzamaması zarureti ve esasen bu kararların icrası valinin tasdikine bağlı bulunduğu keyfiyeti derpiş edilerek tasdik olunan tahliye kararları aleyhine müddeiumumînin itiraz edememesi münasib görüldü."* [41] Savcının itiraz edememesi sayesinde, zanlının tahliyesinin valinin onayına gitmesine gerek kalmayacaktır.

Adliye Encümeni; Vali ve kumandana vilayet içinde emniyet ve asayiş noktasından lüzum görürse bazı fertleri ve aileleri o vilayet içinde bir yerden diğer bir yere nakledebilmesi ve bu gibileri vilayet hudutları içinde oturmaktan menedebilmesi için yetki verilmesini faydalı bulmuştu. Vali ve kumandana idam hükümlerinin infazı konusunda yetki verilmesi konusundaki tartışmalar mazbataya şöyle yansımıştır:

"Layihanın 34 ncü maddesi vali ve kumandana her hangi bir şahıs hakkındaki takibatın tehiri ve cezaların tecili ve 36 ncı maddede idam hükümlerinin infazı salahiyetini vermektedir. Halbuki teşkilatı esasiye kanunun 26 ncı maddesinde Büyük Millet Meclisine aid olan bu hakları Meclisin bizzat ifa edeceği yazılıdır. Her hangi bir kanun teşkilatı esasiye kanununa muhalif olamayacağından bu salahiyetlerin vali ve kumandana verilmesine itiraz edenler oldu." [42]

Adliye Encümeni'nin bu engeli aşmak için bulduğu çözüm, mazbatada; *"… Teşkilatı esasiye kanunu 86 ncı maddesinde böyle bir vaziyeti derpiş etmiş bulunuyor. Bu madde idarei örfiye halinden bahsetmektedir. Gerçi, layiha idarei örfiye kelimesini kullanmıyor, fakat hududu tesbit eylediği bu bölgede muvakkat bir zaman için tatbik olunacak ahkamı ve muamelatın sureti icrasını göstermiş olmakla*

[41] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 139.
[42] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi Birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 140.

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 86 ncı maddesine istinad eylemiş bulunmaktadır"[43] şeklinde ifade edilmiştir.

TBMM'nin daha önce kabul ettiği 595 sayılı kanun ile *"…muayyen ahvalde idam hükümlerinin infazı salahiyetini ordu, kolordu, müstakil fırka ve müstahkem mevki kumandanlarına vermiş..."* bulunduğunu dikkate alan Adliye Encümeni, Tunceli'de vali ve kumandana bu yetkinin verilmesinde sorun görmemiştir. Mazbatada bu durum; *"… Bunları nazarı itibare alan encümen azalarının çoğu teşkilatı esasiye kanunumuza muhalif vaziyet görmedi ve 34, 35 nci maddelerin layihada kalmasını kabul eyledi"*[44] cümlesiyle yer almıştır.

Ancak, Çorum Milletvekili Münir Çağıl'ın reisi olduğu Adliye Encümeni'nin, reis dahil 13 azasından altı kişi, söz konusu maddeler için mazbataya muhalefet şerhi yazmıştır. En uzun şerh ise Manisa Milletvekili Refik İnce'ye aittir. İnce, *"Hiçbir kanunun Teşkilatı Esasiye'ye muhalif olmaması, Teşkilatı Esasiye'nin 103 ncü maddesi sarahatile meydandadır. Bu madde şöyledir: "Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun hiç bir maddesi hiç bir sebeb ve bahane ile ihmal veya tatil olunamaz. Hiç bir kanun teşkilatı esasiye kanununa münafi olamaz" dır. O sarahate göre bu maddeleri hem bu maddeye, hem de yine Teşkilatı Esasiye'nin 26 ncı maddesine açıktan açığa tearuz mahiyetinde görüyorum"* demişti. İnce, 26 ncı maddeyi de hatırlattıktan sonra, *"Şu açıklıktan çıkan manaya göre: A- Tahkikat "takibat buna dahildir" ve mücazatı kanuniyeyi tecili, B- İdam hükümlerinin infazı, C-Af ilanı, Ancak ve münhasıran meclis tarafından yapılır. Bu hususta teşkilatı esasiye o kadar kıskançtır ki, yalnız "bizzat" demekle iktifa etmemiş, bu salahiyetin meclisten madasına devrü ferağını men için "kendi" zamir edatını ilave etmiştir."*[45] cümlelerini kullanmıştır. İnce, Meclis'in yetkilerinin devrinin yaratacağı sakıncalara da şu şekilde temas etmiştir:

"Bundan maada, 26 ncı madde Meclisin salahiyetini sayarken bir kısmını diğerinden ayırmamış olmak noktasından bu maddeye tek cümle ile de bir "bütünlük" vermiştir. Bu bütünlüğü teşkil eden salahiyetlerden bir tanesinin

[43] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi Birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 139.
[44] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi Birinci İnikad, 25-XI-1935, s. 139.
[45] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 141.

çözülmesine müsaade etmek, diğerlerine müsaadeyi tazammun eder ki, bununla bir gün kanun yapmak, tefsir etmek, kanun ilga etmek, harb ilan etmek, sulh yapmak gibi salahiyetlerin de şahıslara veya makamlara, hulasa Meclisten maadalarına verilebilmesi gibi çok tehlikeli ve teşkilatı esasiyeyi baltalayacak ve mevcudiyetimizi sarsacak bir akibet ile karşılaşmış oluruz. Encümende bu maddelerin kabulüne, Meclisten bundan evvel verilmiş iki karar ile bir kanunu kıyas yolile muhakeme yürütülmek suretile sebebiyet vermiştir. Böyle bir kıyas da bizahiti merdud ve daima tehlikeli ve böyle bir kıyasa dayanarak Meclisin diğer salahiyetleri üzerinde de münakaşa kapısı açmak itibarile fevkalade zararlıdır."[46]

Bununla beraber, İnce, bir çözüm yolu da önermekteydi. İnce, önerisini; "*… Meclisi teşkilatı esasiyeye muhalif kanunlar yapmak günahından kurtarmak üzere 26 ncı maddenin o fıkrasının–Esasen dünyanın hiç bir meclisinde emsali de bulunmadığı ve meclisin umumunun kazai ve icrai işlerlerle uğraşmasının gayrimümkün bulunduğu kanaatinin de inzimamile–teşkilatı esasiye kanunundan çıkarılarak, diğer kanunlar gibi hadiselere ve icaba göre teşri salahiyetinin kullanılması yolunun açılması mütaleasındayım"*[47] şeklinde ifade etmişti.

Antalya milletvekili N.T. Arıcan'ın muhalefet şerhi, *"İdam hükümlerinin tasdik ve infazı salahiyetinin valiye devrini tazammun eden (35) nci madde hükmünü teşkilatı esasiyenin (26) ncı maddesi hükmündeki sarahat ve katiyetle telife imkân göremediğimden mücerred bu sebeble yalnız bu madde hükmünün kabulüne muhalifim"* şeklindeydi.[48]

Bursa Milletvekili Atıf Akgüç, muhalefetini sadece, "*Layihanın 34 ncü maddesi teşkilatı esasiye kanunun sarahatine uymadığından muhalifim"*[49] cümlesiyle ifade etmiştir.

Konya Milletvekili R. Türel, tasarıya muhalefet gerekçesini iki madde olarak yazmıştır. Türel'in muhalefet şerhi; *"1- İtiraz hakkı kaldırılmak şartile iddianamenin*

[46] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima:1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 141–142.
[47] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 142.
[48] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 142.
[49] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 142.

maznuna tebliğinde işleri geciktirecek bir cihet olmadığından, bu noktada Umumî hükümlerden ayrılmak için sebeb görmüyorum. Bu itibarla layihanın 20 nci maddesine muhalifim. 2- İdam hükümlerinin infazı salahiyeti teşkilatı esasiye kanununun 26 ncı maddesi mucibince Büyük Millet Meclisi'nin bizzat kendisine mevdu olmasına göre de 35 nci maddeye muhalifim"[50] şeklindedir.

Erzurum Milletvekili Fuad Sirmen de muhalefet ettiği hususları maddeler halinde ifade etmişti. Bu maddeler şöyleydi:

"1- Her istisnai tedbirin ancak onu istilzam eden zaruretlerle mahdud bulunması icab ettiğinden bu kanunla tesbit edilen istisnai muhakeme usûlünün ancak bu tedbirlerin alınmasını istilzam eden efale hasrı,

1- *İdam gibi telafisi mümkün olmayan cezayi müstelzim füllerin temyize tabi tutulması,*
2- *Maznunların sebebi maznuniyetleri ve aleyhlerindeki delillerin neden ibaret olduğunu bilmeden mahkeme huzuruna sevkleri ve kendilerine hazırlanmak için imkân verilmemesi müdafaa hakkını tamamen ihlal ettiğinden iddianamenin kendilerine tebliğ olunmayacağı hakkındaki 20 nci maddenin tayyı [kaldırılması],*

Kanunun meri bulunduğu müddetçe vali kumandan tarafından verilen takibatın tehiri ve cezaların tecili kararlarının, kanun-meriyetten kalkınca ne olacağı hakkında kanunda bir kayid bulunmaması bu muameleye nail olmuş bulunanlar hakkında yeniden takibata başlamağı ve cezaların infazını icab ettirecektir. Bu hal tesis ve temin edilen sükunu yeniden ihlal ve adli müşkülatı mucib olacağından kanun meriyetten kalktıktan sonra o zamana kadar ittihaz olunan tehir veya tecil kararlarının hükümsüz addolunmaması ancak memleket menafi icab ettiği takdirde müruru zaman haddine kadar Adliye vekili tarafından geri alınabilmesinin kabulü muvafık olacağı reyindeyim."[51]

[50] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 142.
[51] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cilt: 7, İçtima:1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 142–143.

İçel Milletvekili H. Ongun'un muhalefet şerhi de benzer şekildeydi: *"34 ncü madde ile cezaların tecili ve 35 nci madde ile de idam hükümlerinin infazına emretmek salahiyetleri ilbaya verilmektedir. Munzur'un özel durumuna göre faideli olabilirse de teşkilatı esasiye kanununun 26 ncı ve 103 ncü maddeleri hükümlerine sarahaten münafi bulunduğundan çok mahzurludur."* Ongun, bu sakıncayı ortadan kaldırmayı amaçlayan teklifini; *"…Teşkilatı Esasiye'nin gösterdiği yoldan yürümek yani 102 nci maddedeki formaliteye tevfikan: Teklifim; (Meclis azayı mürettebesinin sülüsü tarafından imza olunmak ve adedi mürettebin sülüsani ekseriyeti arasile kabul olunmak) lazım geldiği kanaatindeyim…"*[52] cümlesiyle ifade etmiştir.

Bütçe Encümeni ise tasarıda iki değişiklik yapmıştı. Kanunun yürürlüğü ile ilgili maddedeki değişiklik Bütçe Encümeni mazbatasına göre; *"…kanunun dört sene müddetle meriyet mevkiinde kalması mevzubahs olduğuna göre kanunun neşri tarihinden 1 kanunusani 1940 tarihine kadar meri olacağının tasrih edilmesi lüzumlu görülmüş ve meriyet maddesi buna göre değiştirilmiştir."* Bütçe Encümeni'nin diğer değişikliği kanunun adı ile ilgilidir. Mazbataya göre, *"… Ayrı bir mazbata ile Yüksek Heyetin tasvibine arzolunan yeni vilayet ve kaza teşkiline dair olan layihada Dahiliye vekilinin teklifi üzerine bu vilayetin ismi Tunceli olarak değiştirilmiş olduğundan vilayetin ismi bu layihada Tunceli olarak yazılmıştır"*[53]

Tunceli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'un TBMM'deki görüşmeleri Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın konuşması ile başlamıştır. Bölgenin yüksek dağları ve derin vadileri bulunduğunu, arazinin çoğunluğunun taşlık ve kayalık olduğunu anlatan Kaya'ya göre, bölgeye 1876 yılından sonra 11 askeri harekât yapılmış, ancak hastalık tedavi edilememiştir. Görüşülen tasarıda bölge için olağanüstü bir yönetim öngörülmesine rağmen, Kaya'ya göre; *"Cümhuriyet devrinin şiarı, memleketin esaslı ihtiyaçlarını esasından tedavi etmek ve asıl hastalığı tedavi eylemek olduğu için burada da medeni usûllerle bir tedbir düşündü ve bu program ile memleketin her yerinde olduğu gibi buraların da Cümhuriyetin feyizlerinden istifade etmesini temin*

[52] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 143.
[53] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 144.

edecektir. Şimdi müzakere edilecek kanun bu kanundur. Orada anormal bir şey yoktur."[54]

Kanunun ilk 31 maddesi okunduktan sonra kabul edilmiş ve bir tartışma yaşanmamıştır. Muğla Milletvekili Hüsnü Kitabçı, 32. madde okunurken söz almış ve Adliye Encümeni'nin mazbatasındaki hususları gündeme taşımıştır. Anayasa hükümlerini hatırlatan Kitabçı'nın sözleri şöyledir:

"… Azlık, tahkikatm tehirini ve cezanm tecilini ve idamın infazını Büyük Millet Meclisinin vazife ve salahiyetleri cümlesinden telakki etmiş ve yeni konulan hükümlerin Teskilati Esasiye Kanunu'na muhalif olduğunu bildirmiştir. Çokluk ise, bunun aksi bir rey dermeyan etmiştir. Fakat haddi zatmda çokluğun mütaleasi da azlığın fikrini kabul ve teyid eder mahiyettedir. Diyorlar ki: (Filhakika Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 26 ncı maddesi sarihtir). Sarihtir, ne demektir? Yani tahkikatm tehiri, mücazatm tecili, idam hükümlerinin infazı doğrudan doğruya bizzat Meclisin salahiyeti dairesindedir, demektir. Bu hüküm sarihtir, dedikten sonra bunun neticesini de kabul etmek zaruri iken, buna bir kaçamak yolu bulmuşlar; (Ancak memleketin her hangi bölgesinde istisnai hadiseler baş gösterir ve normal hayat için yapılmış kanunlar bu hadiselerin bertaraf edilmesine kafi gelmezse ne yapılacaktır?) Teşkilatı Esasiye vazilerinin böyle bir hali düşünerek hüküm koyduklarını ve teşkilatı esasiye kanununun 86 nci maddesinde böyle bir vaziyeti derpiş etmiş bulunduğunu söylüyorlar ki, bu madde idare-i örfiye halinden bahsetmektedir…"[55]

Dâhiliye Vekili Kaya'nın *"orada anormal bir şey yoktur"* sözlerini dayanak gösteren Kitabcı, Teşkilatı Esasiye Kanunu değişmedikçe, görüşülmekte olan kanun tasarısının, teşkilatı esasiyeye muhalif olacağını ifade etmiştir. Kitabcı'nın 32 ve 33. maddelerin kanundan çıkarılması önergesi ise reddedilmiştir.

Kitabcı'ya ilk cevap veren Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz olmuştur. "*Teşkilatı Esasiye Kanunu'na muhalif bir kanun yapılıyor gibi gerek efkar-ı*

[54] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 175.
[55] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 178.

umumîyede ve gerek Meclis muhitinde his olunur olunmaz bir hava içindeyiz" diyen Karadeniz, şunları söylemiştir:

"Bir defa bu malum olmalıdır ki, biz Teşkilatı Esasiye Kanunu'na beslenmesi lazım gelen hürmeti ve verilmesi lazım gelen ehemmiyeti hiç bir zaman ihmal etmedik ve bu maddeleri hiç şübhe yok ki bir kimsenin hatırı için kabul etmedik. Yalnız, memleketin yüksek menfaatini bir tarafa koyduk ve diğer tarafa da kanuni mevzuatımızı koyduk ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'na karşı beslenmesi lazım gelen perestiş ve hürmeti de göz önünde tutarak düşündük ve bu neticeye vasıl olduk. Mazbatada, ***«filhakika, Teskilatı esasiye kanununun 26 nci maddesi sarihtir»*** *demekten maksad, yani bu madde yerindedir, hükmü doğrudur, buna muhalif kanun yapılamaz, demek değildir. İtirazı, muhalif kalan arkadaşların noktai nazarını izah etmek için ifadeye öyle başlanmıştır. Filhakika bu, böyledir. Fakat diğer taraftan da şu madde şöyledir, denilmektedir."*[56]

"*…Kanunun hadiselere tatbikinde nazari itibara alınacak şey, onun ihtiva ettiği ruh ve espridir"* diyen Karadeniz, sözlerini şöyle sürdürmüştür: *"…Kanunların malumu âliniz bir vasfı da umumiyettir. Mesela; yalnız 34, 35 nci maddeler değil, kanunun heyeti umumiyesindeki Tunceli vilayetinde memleketin diğer taraflannda tatbik edilen usûllerden ayrı bir usûl tatbik edilmesinin manası nedir? Arkadaşım bu noktaya itiraz etmemişlerdir. Fakat asıl itiraz edilmesi lazım gelen mesele budur. Biz; muayyen bir mıntıkada hususi bir kanun yapıyoruz. Orada yaşayan vatandaşlar ancak bu kanun dairesinde Devletle münasebete girişeceklerdir. Bunun manası fevkaladeliktir…"*[57]

Karadeniz, Dâhiliye Vekili Kaya'nın sözlerini de farklı yorumlamıştır. Karadeniz'e göre; *"… Dahiliye vekili fevkaladelik yoktur, dediler. Bunu şu manada anlamak lazımdır. Evet orada muharebe yoktur, top sesleri işitilmiyor. Fakat Hükûmeti tanımayan, yalnız aşiret reislerini tanıyan bir zümre vardır. Medeni bir memlekette en büyük kuvvet hükûmettir, devlettir. Bunun yerine en büyük kuvvet olarak aşiret reisini veya bir ağayı tanımak ne demektir. Bu hukuki manada;*

[56] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt:7 İçtima:1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 179.
[57] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt:7 İçtima:1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 179.

anormal bir vaziyettir. Hukuki manasmda normal denilemeyecek bir haldir. 0 halde böyle vaziyetlerde ne yapılabilir. Teşkilatı Esasiye Kanunu bunu düşünmüştür. 86 nci madde ile fevkalade ahvali nazari itibare almış ve yapılabilecek şeyleri göstermiştir."[58]

Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun; savaş¸ ayaklanma veya cumhuriyet aleyhine ayaklanma çıkacağına dair kuvvetli emareler görülürse, sıkıyönetim ilan edilebileceğini öngördüğünü hatırlatan Karadeniz'e göre, *"…İşte bu kanun onu yapıyor"*du. Bu durumu, Tunceli'deki vali ve komutana idam cezalarının onaylanması yetkisi verilmesine dayanak gösteren Karadeniz, *"Layihada idarei örfiye kelimesi kullanılmamış amma yaptığımız şey ondan başka bir şey değildir"*[59] demiştir.

Karadeniz'den sonra Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tekrar söz almış ve duruma açıklık getirmeye çalışmıştır. *"… Hadiselerin ehemmiyeti nisbidir. Eğer memleket 25 sene evvelki halinde olsaydı, ki hepimiz o zamanı hatırlarız, bu gün Dersimin halini de normal görürdük"* diyen Kaya, sözlerini şöyle sürdürmüştür:

"…Bu gün Cumhuriyetin kuvveti sayesinde memleketin hiç bir yerinde bir hadise vuku bulmamakta iken, orada vukua gelen ufacık bir hadise kulaklarımıza ağır geliyor. Bunun için orada içtimai tedbirlerle asayiş ve intizamı korumak mecburiyetini hissediyoruz. Bu maddelerin Teşkilatı Esasiye Kanunu'na muhalefeti cihetine gelince: İlim ve mütalea itibarile Karadeniz arkadaşımızla beraberim. Hükûmet bu kanunu yaparken, Meclis'in bu yolda yaptığı kanunlar gibi tamamile Teşkilatı Esasiye Kanunu'na mutabık olmasına dikkat etmiştir. Geçmişler batıl değildir. Geçmişteki yaptığımız kanunlar da tamamile ana kanuna mutabık olarak yapılmıştır. Biz bu kanunu getirirken vicdani, hukuki ve siyasiyemizden tamamen emin olarak getirdik. Arkadaşlarımın da vicdani, hukuki ve siyasiyelerini burada temin etmek isterim. Müsterih olsunlar." [60]

[58] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 179.
[59] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 179.
[60] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 180.

Hüsnü Kitabcı, *"Bu kanunun hükümleri makabline şamildir. Ancak bu kanun meriyete girdiği tarihe kadar temyiz hakkını kullanmış olanlarm evrakı Temyiz mahkemesince tetkik olunur"* hükmünü taşıyan 35. maddede bir değişiklik önermiştir. Kitabcı, *"Şimdiye kadar hakimlerin vermiş olduğu hükümler temyize tabi idi. Binaenaleyh tekrar inceleneceği için bundan sonra gösterecekleri ihmal dikkat ve itinayı aynı derecede göstermemiş olmaları vaki olabilirdi. Bu mahzuru bertaraf etmek için henüz temyize müracaat edilmemiş fakat hüküm giymiş olan davalarda temyize tabi olsun"* demiştir. Adalet Encümeni üyesi ve Kocaeli Milletvekili Salah Vargı'nın *"…Ceza işleri kanunu temyiz müddetini sekiz gün koymuştur. Sekiz günlük kısa bir müddet için burada maddeye bir şey ilavesine lüzum var mıdır bilmem"* sözlerinden sonra, Kitabcı'nın teklifi reddedilmiştir.[61]

Böylece görüşmeler tamamlanmış ve 2884 sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun layihası üzerine yapılan görüşmeler tamamlanmış ve kanun kabul edilmiştir. Kanunun yürürlükle ilgili 37 maddesi *"Bu kanun neşri tarihinden 1 Kanunusani 1940 tarihine kadar meri olacaktır"* şeklinde düzenlenmiştir. Kanun hükümleri, sonradan çıkarılan bazı kanunlar 1946 yılı sonuna kadar uzatılmıştır.[62] Süresi tekrar uzatılmadığında ise kanun, kendiliğinden yürürlükten kalkmıştır.

Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun, en yüksek idari makamın vali olduğu diğer illerden farklı olarak, vilayetin vali ve komutan eliyle idare edilmesini hükme bağlıyordu. Tunceli vali ve komutanı ayrıca, Dördüncü Umumî Müfettiş ünvanı taşıyacak ve bu yetkiyle çevre illerin yönetimini denetleyebilecek ve gerektiğinde emir verebilecekti. Tunceli vali ve komutanı, çalışmalarını verimli yürütebilmesi açısından demiryolu hattı üzerindeki Elazığ'da oturacak, dolayısıyla Tunceli vilayet merkezi de bir süre için Elazığ'da bulunacaktı. Tunceli'nin vilayet merkezi daha sonra *"Hozat ve Çemişgezek'ten Kalan'a götürüldü (1947). Şimdi Kalan'a Tunceli denmektedir."*[63] Tunceli vilayet merkezi, söz konusu kanunun

[61] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima:1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 180–181.
[62] **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972, s. 490.
[63] **Tunceli İl Yıllığı/1967,** Tunceli Valiliği, Basım Tarihi 1968, s. 44.

çıkarılmasından yaklaşık 10 yıl sonra, 30 Aralık 1946 tarih ve 4993 sayılı Kanun ile şehrin hâlihazırdaki merkezi olan Kalan Kasabası'na nakledilmiştir.[64]

Tunceli Vali ve Komutanı, vilayet işlerinde ve memurlar hakkında İcra Vekilleri Heyeti'nin yetkilerine sahipti. İstediğinde memurları değiştirebilir, kendilerine ilgili kanunlara göre cezalar verebilirdi. Dâhiliye Vekâleti'ne bilgi vermek kaydıyla kaza ve nahiyelerin sınırlarını değiştirmek yetkisine de sahip olan Tunceli Vali ve Komutanı, kaymakam ve nahiye müdürlerini de Milli Müdafaa Vekâleti'nin onayını almak şartıyla muvazzaf subaylardan atayabilir, gerekli gördüğünde belediye başkanlığı görevini de bu kişilere verebilirdi. Tunceli Vilayeti'nin Umumî meclis işleri de valinin veya vekilinin başkanlığında, Vilayet İdare Heyeti, kaza kaymakamları, defterdar, maarif müdürü, nafia başmühendisi veya bunların yerine bakan kişilerden oluşan heyet tarafından yürütülecekti.

Kanun, adliye işleri konusunda da özel hükümler getirmişti. Tunceli çevresindeki adli işlerin görülmesi için vilayet merkezinde Ağır Ceza Mahkemesi ve kazalarda da asliye mahkemeleri kurulacaktı. Savcıların işleri daha hızlı yürütebilmeleri için kendilerine verilen yetkiler genişletilmiş, iddianamenin sanıklara tebliği kaldırılmış, davaların çok kısa süreler içinde sonuçlandırılması için özel hükümler konmuştu. Kanun hükümleri geçmişteki suçlar için de uygulanacak, diğer illerde işlenmiş olsalar dahi Tunceli'yi ilgilendiren suçların failleri Tunceli mahkemelerinde yargılanacaktı. Tunceli'deki ceza mahkemelerinden verilen kararların temyizi yoktu. Tunceli Vali ve Komutanı'na, uygun gördüğü kişilerin cezalarını erteleme, TBMM'nin yetkisinde olan idam cezalarının infazını onaylama yetkisi dahi verilmişti. Tunceli Vali ve Komutanı ayrıca, lüzumlu gördüğü kişileri vilayet içinde bir yerden başka yere nakletme ya da vilayet içinde oturmalarını yasaklama yetkisine de sahipti.

Söz konusu kanun tasarısı hakkında encümenlerde ve TBMM'de yapılan tartışmalardan, milletvekillerinin çıkarılmakta olan kanunun getirdiği özel hükümlerin farkında oldukları anlaşılmaktadır. Ancak, gerek Adliye Encümeni

[64] Tunceli İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği Stratejik Plan 2006–2010, (Çevrimiçi) www.sp.gov.tr/documents/planlar/tunceliioisp0610.pdf., 18 Ekim 2010.

azalarının, gerekse Kitabcı'nın muhalefeti sonuç vermemiştir. Tartışmalardan, Tunceli vali ve kumandanına idam cezalarını onaylama yetkisi verilmesinin, -Teşkilatı Esasiye Kanunu'na aykırılığı dolayısıyla- endişeye yol açtığı görülmektedir. TBMM'deki görüşmeler sırasında, sadece iki milletvekili arasında tartışma yaşanması ve diğer milletvekillerinin Dâhiliye Vekili'nin yaptığı açıklamalar ile yetinmesi ilginç bir durumdur. TBMM zabıtlarında tasarının diğer maddelerinin görüşülmesi sırasında hiç tartışmaya rastlanmamaktadır. Ülkenin bir bölümü için özel bir yönetim getiren bir kanunun kabulü sırasında ciddi tartışmalar yaşanması; milletvekillerinin görüş birliği içerisinde olması; söyleyeceklerinin sonucu değiştirmeyeceğini düşünmeleri ya da üzerlerindeki baskı nedeniyle sessiz kalmayı tercih etmelerinden kaynaklanmış olabilir.

3.1.7. 2885 Sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun

Tunçeli ilinin kurulmasını sağlayan 2885 sayılı Yeniden Dokuz Kaza Ve Beş Vilayet Teşkiline Ve Bunlarla Otuz İki Nahiye Ait Kadrolar Hakkında Kanun'un (Ek–14) ilk maddesi; *"İsimleri bu kanuna bağlı 1 numaralı cetvelde yazılı dokuz kaza teşkil olunmuştur. Bu kazaların sınırları İcra Vekilleri Heyetince tespit olunur"* ifadesini taşımaktadır. İkinci madde Çoruh ve Rize vilayetleri; üçüncü madde Hak[k]ari vilayeti; dördüncü madde Bitlis Vilayeti; beşinci madde Bingöl Vilayeti'nin kuruluşunu sağlamaktadır.

Tunçeli'yi ilgilendiren altıncı madde şöyledir: *"Erzincan Vilayetinin Plümür Kazasile Elaziz Vilayetinin Nazımiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişkezek Kazalarından teşekkül etmek üzere Tunçeli Vilayeti kurulmuştur. İcra Vekilleri Heyetince görülecek lüzuma göre başka bir mahalle nakledilmek üzere bu vilayetin merkezi şimdilik Elaziz Kasabasıdır."*[65]

[65] **Resmî Gazete**, 4 Ocak 1936, Sayı: 3197.

Söz konusu kanunla ilgili tasarı, "*Yeniden 4 vilayet, 13 kaza kurulmasına ve bu teşkilat dolayısile bazı kazaların bağlılıklarının değiştirilmesine ve ayrıca yeniden 17 merkez kaymakamlığı ihdasına ve Dâhiliye Vekâleti kadro cetvellerile bütçesinde tadilat icrasına dair kanun layihası"* adıyla ve Başbakan İsmet İnönü imzasıyla 20 Kasım 1935 tarihinde TBMM'ye gönderilmişti.

Esbabı mucibe layihasının girişi *"Ülkemizin doğu bölgesinde yerin genişliğine göre nüfusun azlığı yüzünden mülki kurullarda ve idare taksimatında ara sıra azaltmalar olmuş ve bir çok yerlerde de öteden beri teşkilata lüzum görülmemiş ise de doğu illerimizdeki güvenlik, soysal ve kültür işlerinin tanzimi ve halk ile Hükûmet arasmdaki bağlılığın pekleştirilmesi göz önüne alınarak idare teşkilatımızın asağıda yazılı olduğu şekilde çoklaştırılmasına ve sıklaştırılmasına lüzum görülmüştür"*[66] şeklindeydi.

Layihanın esbâb-ı mucibesinde Hakkari, Bitlis, Bingöl ve Çoruh (Artvin) vilayeti yer almaktaydı. Kazalar; Sivrice (Elaziz), Dicle (Diyarbekir), Bismil (Diyarbekir), Karakoçan (Elaziz), Patnos (Layihada il belirtilmiyor), Havasor (Van), Gündoğmuş (Antalya), Eyüb (İstanbul), Çankaya (Ankara) olarak sıralanmıştı.[67]

Dahiliye Encümeni'nin konuyla ilgili mazbatasına göre; *"Hükümetçe ileri sürülen mucib sebepler, ihtiyaç ve zaruretler yerinde bulunduğundan layihanın esas itibarıle kabulü muvafık görülmüştü."* Ancak, Encümen, *"baz[ı] kaza adlarında daha uygun ve milli kelimelerle anılması lüzumu düşünülerek"*; Beytüşşebap adını *"Zap"*, Şemdinan adını *"Şemdinli*", Havasor adını *"Gülpınar"*, Sason adını *"Gökmen"* olarak değiştirmişti. Encümen, Bingöl adının yeni vilayete verilmesi dolayısıyla mevcut Bingöl kazasının adı ise *"Kalan"* olarak değiştirmiş ve birinci maddeyi bu değişikler doğrultusunda yeniden yazmıştı.[68]

Tunceli vilayeti, Başvekâlet'in ilgili layihasına, Bütçe Encümeni tarafından eklenmiştir. Bu hususa Bütçe Encümeni mazbatasında, *"Tunceli vilayeti teşkili hususu da, bu vilayette dörd sene için tesis edilecek hususi idare tarzına müteallik*

[66] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935 ekinde.
[67] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1. Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935 ekinde.
[68] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935 ekinde.

layihada derpiş edilmekte olub bu iki işten vilayet teşkili işi daimi hükümleri istilzam ettiğinden teşkilata aid hükümler mezkur layihadan çıkarılarak bu layihaya eklenmişti." ifadesi bulunmaktaydı. Yani hükümetin, Tunceli vilayetinin oluşturulması konusunda bir layihası yoktu.

Bütçe Encümeni, Tunceli ile ilgili bölümü 6. madde olarak, "*Erzincan vilayetinin Plümür kazasile Elaziz vilayetinin Nazımiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişkezek kazalarından teşekkül etmek üzere Tunceli vilayeti kurulmuştur. İcra Vekilleri Heyetince görülecek lüzuma göre başka mahalle nakledilmek üzere bu vilayetin merkezi şimdilik Elaziz kasabasıdır."* şeklinde düzenlemişti.[69]

TBMM'de 25 Aralık 1935 tarihinde yapılan görüşmeler sırasında Başkan Refet Canıtez'in "*Munzur vilayeti teşkilat ve idaresi hakkmdaki kanun layihasının müzakeresine geçiyoruz"* sözlerine, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya müdahale etmiş ve öncelikle, ruznamenin [gündem] 13. maddesinin görüşülmesi gerektiğini bildirmiştir. Kaya'nın "*Bu maddenin müzakeresine geçmezden evvel bir tertibi mantıki olmak üzere ruznamenin 13ncü maddesinin müzakeresi lazım gelir. Çünkü Munzur vilayeti o layiha ile teşkil edilecektir. Binaenaleyh ruznamenin o maddesinin evvele alınarak müzakere edilmesini (…) teklif ediyorum."*[70] şeklinde ifade ettiği talebi kabul edilmiştir.

Kanun tasarısının TBMM'deki görüşmeleri sırasında, Antalya Milletvekili Rasih Kaplan, söz almış ve hükümetten gelen layihada yer alan ancak Bütçe Encümeni tarafından çıkartılmış bulunan Antalya'da Gündoğmuş kazasının oluşturulmasını istemiştir. Kaplan, talebine gerekçe olarak, "*... bu kaza, Konya'nın Hadim, İçel'in Anamur, Antalya'nm Alanya, Akseki, Manavgad, yani bu beş kazanın yaylalarının toplandığı bir noktadadır. Yazın bu beş kazadan bir çok halk, şimdi teklif edilen mıntakadaki nahiyelerin yaylalarında toplanıyor. Gerek Akseki kazası, gerek Alanya burada çok kesif toplanan halkın emniyet ve asayişi noktasından çok sıkıntı çekiliyor. Bu üç nahiyenin gerek Akseki'ye ve gerek Alanya'ya olan mesafeleri çok uzundur. Bilhassa Harbi Umumî'de bu üç nahiye kazalara olan*

[69] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935 ekinde.
[70] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 171.

mesafelerinin uzunluğundan dolayı, bazı asker kaçaklarının burada tesis ettikleri şekavetten çok azab çekmişlerdir"[71] gerekçesini göstermişti. Kaplan bu konuda bir önerge de vermiş, ancak reddedilmiştir.

Böylece, Tunceli'nin oluşturulmasını sağlayan söz konusu kanun, 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'dan önce görüşülmüş ve herhangi bir tartışma yaşanmaksızın kabul edilmiştir. Ancak, buna rağmen numarası Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'dan sonra gelmektedir. Görüşüldüğü 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen kanun, 4 Ocak 1936 tarih, 3197 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir.

3.1.8. 2887 Sayılı Tunceli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus Ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazım Gelen Bazı Cezalarm Affına Ve Nüfus Yazımı İle Askerlik İşlerine Dair Kanun

Hükümet *"Munzur vilayeti halkından olupta müddeti içinde nüfus ve askerlik şubelerine müracaatla kayidlerini yaptırmamış saklılarla yoklama kaçağı, bakaya, firari ve izinsizlerin yazımı ve cezalarının affı hakkında kanun layihası"*nı 10 Aralık 1935 tarihinde, Başvekil İsmet İnönü imzasıyla TBMM'ye göndermiştir. *"Kanun layihası niçin yapıldığı"* başlıklı yazıya (Ek–15) göre: *"Teşkili düşünülen ve Pertek, Cemişkezek, Hozat, Nazımiye, Mazgirt, Ovacık ve Pülümer kazalarını ihtiva edecek olan Munzur vilayetinde adi geçen kanunlann temamü tatbikine imkân hasıl olmadığından ve bu havzada gizli nüfusla kayid edilmeyen vakaların çok olduğu yapılan incelemelerden anlaşıldığından 2576 sayılı kanun hükümlerinin bu vilayet halkı hakkında iki sene müddetle uzatılması, cezaların kaldırılması, tescil ve kayıtların cezasız pulsuz yapılması (...) iki senelik müddet içinde askerlik şubelerine müracaat ederek askerlik muamelelerini takib eden yoklama kaçağı, firari bakaya ve*

[71] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935, s. 171–173.

*izinsizler hakkında takibat yapılmaması ve cezalarının af edilmesi muvafık görülmüş"*tü.[72]

Kanun layihası, Milli Müdafaa Encümeni tarafından, "*…muvafık görülmüş ve yalnız kanun projesinde yazılmış olan af kelimeleri* "cezaların kaldırılması" *tarzında yazılarak kanun projesi kabul olunmuştu."*[73]

Dâhiliye Encümeni'nin mazbatasında, "*Layiha hakkında Hükûmetin ileri sürdüğü sebepler encümenimizce de varid görülmüş olduğundan layiha esas itibarile tensib edilmiştir. İşbu vilayetin Tuncel adile anılması daha muvafık olacağı düşünülerek layihada o yolda değişiklik yapılmıştır"*[74] ifadeleri yer almaktaydı.

Adliye Encümeni'nin görüşü de olumluydu. Mazbatada, *"…bütün ülkede nüfus yazım işi için masrafsız ve cezasız hükmün bu layiha ile Tunceli vilayetinde iki yıl için tatbik edilmesine izin vermekte olduğundan",* bunun ayrı bir madde olarak düzenlendiği belirtiliyordu. Ayrıca, *"…(2861) ve 2862 sayılı son defa çıkarılan kanunlarla cezaları ve muhakeme usûlleri tesbit edilen suçlar bu layiha ile affedilmiş olduğundan, bahsi geçen kanunlarda yazılı olduğu gibi suçun adları arasına (Saklı) diye tavsif edilmiş olan suç da ilave edilmişti."*[75]

TBMM'de 3 Ocak 1936 tarihinde yapılan görüşmede, kanun tasarısının bütünü ve maddeleri üzerinde hiçbir tartışma yaşanmamış ve kısa sürede kanunlaşmıştır.[76] Kanun (Ek–16), Resmî Gazete'nin 13 Ocak 1936 tarih, 3204 sayılı nüshasında yayınlanmış ve yürürlüğe girmiştir.

Bu kanun ile Tunceli'yle doğrudan ilgili diğer iki kanun arasında sadece 2886 Sayılı 1935 Mali Yılı Umumî Muvazene Kanununa Bağlı Bütçelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun bulunmaktadır. TBMM'de 25 Aralık 1935 tarihinde görüşülen kanun 10 Kanunusani 1936 tarihli Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

[72] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 8, İçtima: 1, Yirmi ikinci inikad, 3-I-1936 ekinde.
[73] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 8, İçtima: 1, Yirmi ikinci inikad, 3-I-1936 ekinde.
[74] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 8, İçtima: 1, Yirmi ikinci inikad, 3-I-1936 ekinde.
[75] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 8, İçtima: 1, Yirmi ikinci inikad, 3-I-1936 ekinde.
[76] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 8, İçtima: 1, Yirmi ikinci inikad, 3-I-1936, s. 3.

3.2. Tunceli'de İmar Faaliyetleri

Dersim'in ıslahı söylemi içerisinde bölgede yollar ve köprüler yapılarak, ticaretin geliştirilmesi ve bu yolla halkın refahının arttırılması, okullar açılarak cehaletin giderilmesi önemli yer tutmaktadır. Tunceli vilayetinin kurulması ve Tunceli'nin yönetimi için ayrı bir kanun çıkarılmasıyla, imar çalışmalarına da başlanmıştır. Bu çalışmalar kapsamında, halka Türk kültürünün aşılanması amacıyla okullar da yaptırılmıştır. Ancak, ağırlık hükümet binaları, asker kışlaları ile yol ve köprü yapımına verilmiştir. Bu çalışmalar, halkın refahına yönelik olmaktan ziyade, gelecekteki askeri harekâtlar için altyapı hazırlandığı izlenimi vermektedir. Çünkü bu dönemde inşa edilen tesisler arasında üretime yönelik tesis yoktur.

Dördüncü Umumî Müfettişlik bölgesindeki imar çalışmalarının yol, köprü, kışla yapımı konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Nafia Vekâleti'nin 14 Eylül 1936 tarihinde *"Yüksek Başvekâlet Makamına"* gönderdiği yazıya göre; 11 Haziran 1936 tarih ve 3037 sayılı kanunda yer alan 25.780.000 liralık 'fevkalade tahsisattan' Umumî Müfettişliklere 1.048.000 lira verilmiştir. Söz konusu tahsisattan en yüksek payı 500.000 lira ile Dördüncü Müfettişlik almıştır. Yazıda, diğer Umumî müfettişliklerin harcamaları müfettişlik dairesi, Umumî müfettişlik evi, komutanlık evi, memur apartmanları vb. iken, *"Dördüncü Umumî Müfettişliğe aid işler: Plür Hükümet Konağı (20.691,20), Plür Kışlası (28.728,02)"*[77] şeklinde yer almıştır. Bu bilgi, yazıdaki, *"… Dördüncü Umumî Müfettişliğe de 57 996 lira 86 kuruşu Yapı İşlerine ve 192 003 lira 14 kuruşu da (Elaziz-Plür şose inşaatiyle Mazkird-Plür yolu tesviye ve sınai imalatına ve Pertek Sürgeç ve Külüşkür köprüleri inşaatına) sarfedilmek üzere cem'an 250 000 liralık tediye emri gönderilmiş… "*[78] ifadesiyle birlikte değerlendirildiğinde, Dördüncü Umumî Müfettişlik'e ayrılan paranın tamamının, kışla ve hükümet konağı ile yol yapımı işlerinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

[77] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-68-452-4.
[78] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-68-452-4.

Başbakan İsmet İnönü, Tunceli'deki imar faaliyetleri ile yakından ilgilenmiştir. İnönü tarafından Dördüncü Umumî Müfettiş Abdullah Alpdoğan'a gönderilen 25 Haziran 1936 tarihli telgrafın şöyledir:

"1- Karşılığı fevkalade menbalardan temin edilecek tahsisattan Umumî Müfettişlik inşaatı köprüler ve sair imar işleri için ancak beşyüz bin lire tefrik edile bildi. Bununla ehem mühimme takdim edilmek suretiyle temini maslahata çalışılmasını rica ederim. Tahsisat kafi olmamakla beraber iki sene verileceğine göre gelecek seneye sari taahhütlere de girişile bilecektir.

2- Tahsisatın sarf şekilleri Nafia Vekilliğince tanzim edilecektir.

3- Şu sırada ayrılmama müsait olmayan merkezdeki işler mani olmasaydı bizzat gelerek sizinle birlikte yerinde gözden geçirmek istediğim Müfettişlik mıntakasının Umumî vaziyeti hakkında bir rapor göndermenizi rica ederim.(…)"[79]

Tunceli'de imar faaliyetleri sürerken, Demenan ve Haydaran aşiretlerinden bir grup 20 Mart 1937 tarihinde gece saat 23 sıralarında Pah ile Kahmut nahiyelerini birbirine bağlayan Harçik (Darboğaz) deresi üzerindeki tahta köprüyü yakmış ve köprü ile Kahmut arasındaki telefon hattını tahrip etmişlerdir. 26 Mart'ı 27 Mart'a bağlayan gece ise Sin karakolu ile nahiye merkezi arasındaki telefon hattı kesilmiş, ayrıca nahiye merkezine silahlı baskın yapılmıştır. Tunceli'de 1937 yılındaki askeri harekât, bu eylemler üzerine başlamıştır. Başvekil İsmet İnönü, 14 Haziran 1937 tarihinde, TBMM'de yaptığı konuşmada, saldırıları şöyle yorumlamıştır:

"Dahili siyasetimiz üzerinde tek mesele olarak eskiden Dersim dediğimiz Tunceli vilayeti. Hadiselerinin esasını ve bu günkü vaziyetini huzurunuzda efkarı Umumî yeye açıkça bildirmek isterim. Büyük Meclisin malumudur ki, Hükûmet iki seneden beri Tunceli mmtakasında hususi ıslahat programı takib etmektedir. Bu program, bu mıntakayı medenileştirmek için bütün vasıtalarla ve hususi hükümler dahilinde orada geniş bir çalışma teferruatını ihtiva etmektedir. Bunu şimdiye kadar orada kanuna muhalefetten kuvvet ve zevk almış olan bazı reisler iyi karşılamadılar.

[79] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-71-469-3.

Islahat programına mukavemet ve muhalefet etmek istediler. Bu bizi tarihini tam söyleyemiyorum, Mart nihayeti Nisan bidayetlerinde hususi askeri tedbirler almağı icab ettirdi."[80]

İnönü'ye göre, geçmişte bölgede hükümetin bir emrine karşı muhalefet olduğunda, ciddi bir kuvvetle tedibat yapılmış, ancak iş orada bırakılmıştı. *"Biz buna sel seferleri dedik"* diyen İnönü, hükümetin kararlılığını şu sözlerle ifade etmiştir:

"…Memleketin bir tarafında bir hadise çıkınca onu kuvvetli bir surette ve sel halinde gelib geçmekten bir fayda hasıl olmayacağı kanaatinde bulunduk. Biz muhalefet edenlerin mukavemetlerini bertaraf ettikten sonra kendi programımızın hiç bir şey olmamış gibi takib olunmasını esaslı vazifemizden saydık. Bu günkü vaziyet şudur: Orada jandarma ve Hükûmet kuvveti tamamile teessüs etmiştir. Tunceli'nde ıslahat programı olarak düşündüğümüz tedbirler fasıla görmeksizin devam etmektedir. Yol yapıyoruz, mektep yapıyoruz, karakol yapıyoruz. Bir iki ay müddetle bu işlere fasıla gelmiş olan yerlerde bu işlere tekrar başladık."[81]

İnönü, jandarma ve hükümetin vaziyete hakim olduğunu ve bölgede yeterli askeri kuvvetin bulunduğu bilgisini verdikten sonra; *"…Huzurunuzda söylerken bütün memleketin ve mahallinde bulunan vatandaşların işitmesini isterim ki, Cumhuriyet Hükûmeti oraya ıslahat programını süs olarak, heves olarak götö[ü)rmedi. Ne kadar müşkülata uğrasa, ne kadar çok sene sürse yaz ve kış bu proğramı biz orada tatbik edeceğiz"*[82] ifadelerini de kullanmıştı. Hükümet, ıslahat programını sonuna kadar götürmekte kararlıydı.

İnönü'nün Tunceli'de jandarma ve hükümet kuvvetinin tesis edildiği yolundaki sözlerini, Dördüncü Umumî Müfettiş, Tunceli Valisi ve Komutanı Abdullah Alpdoğan'ın 19 Haziran 1937 tarihli raporu da doğrulamaktadır. Alpdoğan'ın Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği raporda; *"1) Bir vukuat olmamıştır. 2)*

[80] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 19, İçtima: 2, Yetmiş altıncı inikad, 14-VI-1937, s. 315.
[81] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 19, İçtima: 2, Yetmiş altıncı inikad, 14-VI-1937, s. 315.
[82] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: V, Cilt: 19, İçtima: 2, Yetmiş altıncı inikad, 14-VI-1937, s. 315.

Yapılmakta olan Mameki, Seyithan yolunun şehre kadar olan kısmı açılmış ve bu gün öğleden sonra ilk kamyon tecrübesi yapılmıştır"[83] bilgisi bulunmaktadır.

Dördüncü Umumî Müfettiş ve Tunceli Valisi Alpdoğan'ın 17 Ağustos 1937 tarihinde Dâhiliye Vekâleti'ne gönderdiği rapor ise inşaat işleri ile ilgilidir. Raporda Hozat'ta törenle 17. Dağ Tugayı'na ait kışlaların temelinin atıldığı, Pülümür kışlasının inşaatının sürdüğü ve hükümet konağı duvarlarının bitmek üzere olduğu, Mameki kışlalarının temelinin atıldığı ve duvar yapımına başlandığı, Sin kışlasının temel atma hafriyatının başlandığı ifade edilmektedir.[84]

Dördüncü Umumî Müfettişlik'in 5/T.Sani/1937 tarih ve 4778/262 sayılı raporu ise Erzincan'da devlet tarafından kurutulmakta olan bataklık arazilere zirai hapishane kurulabileceği konusundadır. Alpdoğan bu raporunda, Erzincan'ın *"şark bölgesi için merkezi bir vaziyette bulunduğu"*, sabit jandarmalar ve jandarma mektebi ile asayişin kolayca sağlanabileceği, demiryolunun gelecek sene Erzincan'a ulaşacak olması sayesinde tüm Doğu bölgesi ile kolayca ulaşım sağlanabileceği bilgisini vermektedir. İklimin her nevi ürün için uygun olduğunu vurgulayan Alpdoğan, *"...bilhassa islahatile meşgul bulunduğumuz Tunceli vilayeti halkı üzerinde zirai hapishaneden yetişip çıkacak mahpuslar vasıtasile iyi tesir yapılacağı"*[85] düşüncesini taşımaktadır.

3.3. Tunceli'de Asayiş

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri Kataloğu'nda yer alan ve Dördüncü Umumî Müfettişlik kurulana kadar, Dersim bölgesini ilgilendiren asayiş olaylarıyla ilgili bilgiler, Dahiliye Vekâleti Umum Jandarma Kumandanlığı'nın raporlarında yer almaktadır. Umum Jandarma Kumandanlığı'nın asayiş raporlarında Dersim'i ilgilendiren bölümler şöyledir;

[83] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-72-470-4.
[84] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-72-470-4.
[85] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-72-470-5.

28 Ocak 1929 tarihli asayiş rapor: *"...2- Hozatla Ovacık arasında bir yolcu soyulmuştur. Failler takip ediliyor. 3- Ovacıklılara ait 400 koyun 20 Hozatlı şaki tarafından gaspedilmiştir. Failler takip ediliyorlar."*[86]

1 Haziran 1929 tarihli rapor: *"...2- Elazizin Aşağı Kumraç köyünden 45 kadar koyun alan on üç kişi ile yapılan müsademede koyunlar kurtarılmıştır. Ferhat uşağı aşiretinden oldukları tespit edilen eşkiyalar takip ediliyorlar."*[87]

19 Haziran 1929 tarihli rapor: *"…Hozat'ın Sin Nahiyesi mıntakasında iki kişi iki kişi soymuştur. Takip ediliyorlar."*[88],

29 Temmuz 1929 tarihli rapor:, *"I-Abbas uşağı ve Karğan aşiretinden yirmi silahlı Mazgird'in Giç köyünden dört yüz davarla altmış sığır gaspetmişlerdir. Failler takip ediliyorlar."*[89] .

19-20 Eylül tarihli rapor:, *"On beş mevcutlu Yado çetesinin 16-17/9/1929 da Palo'nun Kanip köyüne geçtikleri ve 17/9/929 da Bababechi mıntakasına dahil oldukları anlaşılmıştır. Palo ve Dicleden sevk olunan müfrezelerle Kayamem köyü civarında müsademe yaparak Çapakçur istikametine kaçmışlardır. Çete içinde bulunan Cemil paşa zade Ekremin Dersim'e geçerek Seyit Rızanın yanıa gideceği haber alınmıştır. Yado tesadüf ettiklerine fikirlerinin eşkiyalık olmadığını söylemektedir. Şiddetle takip ediliyorlar."*[90]

30 Ekim 1929 tarihli rapor: *"Dersimlilerden mürekkep hüviyetleri anlaşılamayan bir çapulcu kafilesi Pertek kazası mıntakasına geçmişlerdir takip ediliyorlar."*[91]

29 Kasım 1929 tarihli rapor: *"…Nazımiye'nin Tivarik Karyesinden iki kişiye ait 30 ağnamı Gmik yaylasında otlamakta iken hüviyetleri malum dört şahıs*

[86] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-127-915-10.
[87] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-127-914-17.
[88] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-127-914-26.
[89] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-112-758-20.
[90] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-128-916-24.
[91] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-128-917-14.

tarafından gasp edildiği ve faillerin takiplerine girişildiği" belirtiliyordu. Raporda ayrıca, *"…Ovacık birinci ve ikinci daire tahsildarlarının ehalinin tecavüzüne uğrayarak birinin parayı bırakıp kaza merkezine kaçtığı ve bilahare bulunan paradan 142 lira 48 kuruşunun noksan çıktığı ve ikinci daire tahsildarının sol kolunun kırıldığı ve tahkikata kaymakam ve kaza Jandarma kumandanının gönderildiği Elaziz vilayetinden bildirilmiş ve tecavüzün mahalliyle sebebi ve her iki vak'a arasında bir münasebet bulunup bulunmadığı vilayetten sorulmuştur"*[92] bilgisi de bulunmaktaydı.

Kasım 932 tarihli rapor: *"ELÂZİZ VİLAYETİ: 1- Bu vilâyet dahilinde (12) soygun ve gasp (2) değirmen baskını (I) köy baskını olmuştur. 2- İki buçuk seneden beri Elâziz-Muş-Erzurum vilâyetleri dahilinde faaliyet gösteren azılı şakilerden ZAZA HÜSEYİNİN Palonun Gökdere nahiyesine bağlı Karan köyünde bulunduğu haber alınarak üzerine sevkedilen müfreze tarafından müsademe ile mezkur ve karısı ölü olarak yakalanmıştır. Müsademede iki Jandara iki milis şehit olmuş ve iki Jandarma yaralanmıştır. 3- Muhtelif zamanlarda dokuz jandarmayı şehit eden ÇOLAK MEHMET AL Nazımiye'nin Bilbis köyünde ölü olarak yakalanmıştır"*[93] bilgileri bulunmaktadır.

Antet bulunmayan ancak Ankara/8-6-1930 tarihli ve *"7-6-930 tarihli asayiş raporudur"* başlıklı yazının Dersim'le ilgili bölümü; *"…3-30/5/930 da Ovacığın Kalederesi mevkünde Laçin uşağından beş kişi Ziyaret köyünden üç şahsa ait yedi çift öküzü almışlardır takip ediliyor. 4- Perteğin Şiparkeç yaylasında bir kişi öldürülmüştür? Öldürenler takip ediliyor. 5- Onbeş kişilik bir kol Nazimiyenin Altik mevkünde bir mikdar hayvan almışlar ve bir çobanı öldürmüşlerdir. takip ediliyor"* şeklindedir. Raporda bulunan, *"28/5/930 da Elaziz'in İçme nahiyesinin şeyh Hacı köyü civarında çekirge mücadelesinde bulunan bir jandarma beş silahlıya tesadüf ederek müsademe yapmışlardır. Yetişen iki jandarmanın da yardımıyla şakilerden*

[92] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-128-917-43.
[93] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-128-923-2.

üçünü yakalamışlardır, kaçan ikisi takip ediliyor."[94] ifadesindeki beş silahlının da Dersim bölgesinden olmaları ihtimali bulunmaktadır.

Dahiliye Vekili namına Müsteşar Hilmi'nin yazdığı 31 Ağustos 1931 tarihli şifrede ise *"1-Arilli aşiretine mensup ve Nazimiye'nin Kanipür namındaki şaki 30 kişilik avanesiyle Kiği'nin Çik oğlu köyünü basıp 150 kadar davar ve at ile altı hanenin eşyasını gasp ve müdafaa eden bir kadını katil ve bir erkeği yaraladıkları. 2-Hüviyetleri meçhul 30 kişilik bir çete tarafından Kiği'nin Kilis köyü basılarak 100 davar gasp ve o sırada vazifeten köyde bulunan jandarma ile beçki [bekçi] ve köylülerle eşkıya arasında vaki müsademede bekçinin şehit ve köylülerden iki kişinin mecruh düştüğü ve her iki soygun vakasının takip edilmekte olduğu Erzincan vilayetinden… (…) bildirilmiştir"*[95] denilmektedir.

Umum Jandarma Kumandanlığı'nın Ankara mahreçli *"İkinci Kanun 933 Aylık Asayiş Raporu"*nun *"Elaziz Vilayeti"* başlıklı bölümünde ise Dersim'i ilgilendiren bilgiler şu şekilde ifade edilmektedir:

"A- Hozat'ın yukarı Abbas uşağı reisi Seyit Rızanın yeğeni Hıdır oğlu Teslim ve 40 Aveneleri Pertek kazasının Şavak nahiyesinin Kormosi Köyünü basarak Sekiz yüzü mütecaviz Davar ve muhtelif eşya gasp etmişlerdir. B- Ovacık'tan hareket eden Postaya muhafız verilen iki jandarma avdetlerinde yol üzerinde öldürülmüşlerdir. Fail oldukları tespit edilen Maksut uşağı aşiretine tabi Hıdır oğlu Yeşil ile son harekâtta Evi yıkılan büyük Köyden Rıza oğlu Hasan ve bunlara Gözcülük eden Ali oğlu Dursun tutulmuşlardır. Alakadar birkaç kişi takip edilmektedir. (…) D-Kırğan ve Bahtiyar aşiretlerinden yaptığı tahsilat parası ile Hozata dönmekte olan maliye tahsildarının önüne Bahtiyarlı Yusuf ağa ile oğlu Hıdır ve Paşo çıkarak 144 lira tahsilat parasını gaspetmişlerdir. Takibedilmekte olanlardan paranın bir kısmı geri alınmış ve takibat devam etmektedir…"[96]

Dersim'i ilgilendiren başka asayiş raporları da olması muhtemeldir. Sadece bu raporlara bakılarak, kesin sonuca varılamaz. Dahiliye Vekili Şükrü Kaya

[94] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-128-920-4.
[95] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-112-760-15.
[96] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-128-923-4.

tarafından *"Başvekâlet Yüksek Makamına"* sunulan Elaziz, Erzincan, Erzurum ve Malatya'da 1933 ve 1934 yıllarındaki asayiş olayları ilgili raporda da faillerin çok azının yakalanabildiği görülmektedir. Raporda, Dersim'den çevre illere akınlar yapıldığı da yer almıştır.[97] Bununla beraber, söz konusu raporlarda yer alan olaylar, ülkenin diğer kesimlerinde de rastlanabilecek hırsızlık, soygun ve cinayetlerdir. Siyasi bir boyut görülmemektedir. Bu olaylara bakarak, bölgede ayaklanma ihtimalinden söz etmek zordur.

Bununla beraber; Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan'ın, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın başkanlığında 5–22 Aralık 1936 tarihlerinde Ankara'da toplanan Umumî Müfettişlik Konferansı'na sunduğu raporda, bölgedeki asayiş konusunda daha ayrıntılı bilgi bulunmaktadır. Raporun ilgili bölümü şöyledir:

"... İşe başladığım zamana kadar 4'üncü Müfettişlik mıntıkasında can ve mal emniyeti yoktu. Çünkü gerek Bingöl vilayetinde ve gerekse Tunceli vilayetinde silahlı çapul kolları gezer, halkı ve köyleri vurur, bu kollar Erzurum, Erzincan, Muş gibi yakın vilayetler mıntakasına geçerek oralardan aldıkları yardımcılarla birlikte yolları keser, adam öldürür, köy, ağıl, değirmen, karakol basar; davar, eşya, para çalarlar idi. Yabancı memleketlerden ve yakın vilayetlerden bizim mıntakaya gelmiş bazı insanlar halkı devletin aleyhine ayaklanmağa ve silah kullanmağa teşvik ederlerdi. Mıntıkanın asayiş ve emniyet manzarası budur."[98]

Alpdoğan'ın raporuna göre, Dördüncü Umumî Müfettişlik teşkilatı kurulunca, suç işleyen ve işletenler endişeye düşmüş ve aralarında bazı kararlar almışlardı. Alpdoğan, bu kişilerin; "… *Hükümet ciddi bir tedbir alıyor. Bunun neticesi olarak; A) Bizleri Ermeniler gibi kırıp imha edecek, B) Öldürücü havalı yerlere göndermek suretile öldürecek, C) Islahat yapıp adam edecek*" sonucuna vardıklarını söylemişti. Alpdoğan'a göre; "… *A, B maddeleri tatbik olunursa silahla ölünceye kadar karşı*

[97] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-_-_-110-742-4.
[98] **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, Hazırlayan: M. Bülent Varlık, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010, s. 142.

koymak kararı halk tarafından alınmış olduğu işitilmiş ve öğrenilmişti. Halkın kafalarında esen rüzgar da bu idi."[99]

Alpdoğan, halkın hükümetin niyeti konusundaki olumsuz düşüncesini ortadan kaldırmak için yaptığı çalışmalar ise raporda şu şekilde ifade edilmiştir:

"… Umumî Meclis'ten dönen kaymakamların ve seyahatımda kendimin halkla yaptığım temaslarda, hükümetin maksadı; A) Mıntaka halkını ıslah etmek, B) Mıntakayı diğer vilayetler gibi imar etmek olduğu, kanuna itaat lüzumu, suç işleyenlerin cezalandırılacağı, suçsuzların hükümetten hakiki evlat muamelesi göreceği anlatılmıştır. Vali ve kumandana yüksek selahiyetler veren Tunceli Kanunu'nun mündericatı da anlatılmıştır. Bu meyanda kendilerinin Türk tohumundan ve aslından gelmiş oldukları, yabancı ve ayrı bir ırka mensup olmadıkları ve Türk devletinin sadık evladı kalmak istiyenlerin Devlet Türkçesi'ni konuşmaları iktiza ettiği ve bunun için bütçenin müsaadesi nisbetinde mektep açılacağı da söylenmişti."[100]

Alpdoğan'ın raporuna göre, 1936 yılının Mayıs ve Ekim ayları arasında Dördüncü Umumî Müfettişlik'teki suç sayısı 115, suçlu sayısı ise 273'tü. Bu suçlulardan 168'i yakalanmış ve Adliye'ye teslim edilmişti. Rapora göre,

"... Bu mıntakalarda bir keçi çalınır kırk kişi suçlu gösterilir. Bu bir adettir. Bu cihetin nazar-ı dikkate alınması gerektir. Bu suç ve suçlulardan; 29 suç, 53 suçlu Elaziz'de; 54 suç, 130 suçlu Tunceli'de; 32 suç, 84 suçlu Bingöl'dedir. Nüfusa nazaran; Elaziz'de %0,30, Tunceli'de %13, Bingöl'de %1 suçlu vardır. Şu hale nazaran en çok suç ve suçlu Tunceli'dedir. Bu sebeple Tunceli'de adliyeye çok iş ve sermaye çıkmaktadır."[101]

Alpdoğan'ın raporuna göre, Tunceli'de suçların çoğalmasında mahkemelerin az olmasının yanı sıra, bölgeye tecrübesiz hakimlerin gönderilmesi ve coğrafi şartların da büyük önemi bulunmaktadır. Çünkü Tunceli'nin kazaları yüksek dağlarla

[99] Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, s. 142–143.
[100] Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, s. 142–143.
[101] Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, s. 159.

çevrilmiştir ve karlı zamanlarda yollar, kar eriyince ise coşkun ırmaklar geçit vermemektedir. Yollar ve köprüler eksiktir. "*… Bir şahit, bir suçlu vaktinde bu sebepten dolayı mahkemeye yetiştirilemez. Çünki her kazada mahkeme yoktur. Bir kazanın işini diğer kazanın mahkemesi görür. Bir mahkemenin davet ettiği şahıs ahar kazadan bu dağları, Murat gibi, Peri gibi, Munzur gibi geniş ve derin ırmakları aşıp gelemez. Ve bundan dolayı suç artar. Tunceli asayişinin bozukluğunun bir sebebi de budur. Çünki vaktinde davete gelemeyen adam suçlu olur. Bu suçluluk diğer suçları doğurur. Kötü olmıyan ve fakat cahil bulunan bu insanlar, böylece hadisatın akıntısına kapılarak suçlu olurlar."*[102]

Müfettişlik mıntıkasında çalma, yaralama, gasp, ırza geçme, kız kaçırma, adam öldürme, ev ve samanlık yakma, kaçakçılık suçları bulunduğuna yer verilen raporda, Suriye'den ve başka vilayetlerden gelen bazı kişilerin de Tunceli'de asayişi bozdukları ifade edilmiştir. Alpdoğan, raporda bu konuda genel ifadelere yer vermiş ancak örnek ortaya koymamıştır.[103]

Raporda, şaşırtıcı bir bölüm ise askere alma ile ilgilidir. Rapordaki 19. madde, "*Bu sene asker alma şubeleri tarafından vaki davetlere icabet edilmiştir. Yoklamalar her tarafta yapılmış, kura mürettebatı kıtalara gitmiştir"*[104] şeklindedir. Bu ifade, Tunceli'den asker toplanamadığı yolundaki iddiaları, en azından Dördüncü Umumî Müfettişlik'in kurulmasından sonraki dönem için çürütmektedir.

Dördüncü Umumî Müfettiş ve Tunceli Valisi Abdullah Alpdoğan'ın, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri kataloğunda yer alan imar işleriyle ilgili iki sayfalık bir raporda ise Tunceli'de asayişle ilgili yapılacak işler bulunmaktadır. Bu işler; **a)** Munsul ve Hemzikuşakları ve Külhan Mezreası vakalarını yapanlarla bunlara yardım edenlerin tedipleri için hareket icrası; **b)** [1]937 yılı muhalefet döküntülerinin takibi; **c)** Asker bakayası ve firarisinin takibi; **d)** Silah toplamanın ikmali; **e)** Munsul ve Hemzikuşağı ve Külhan mezreası vakalarını yapanlarla bunlara yardım edenlerden sağ kalanların, münferit evlerde ve dağ başlarında oturanlardan

[102] Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, s. 160.
[103] Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936,** s. 159.
[104] Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, s. 163.

şüpheli olanlarının Tunceli haricine nakilleri (2000: 5000 kişi); **f)** Memnu mıntıkanın hudutlarının tesbitiyle ne zaman ve hangi şart dahilinde bu memnu mıntıka yaylalarından itaatlı insanların istifade edebileceklerinin tesbiti şeklinde sıralanmıştır.[105] Rapor ekinde 1938 senesinde Tunceli'nde yapılacak harekât için hazırlanan iki masraf tablosu da yer almaktadır.

Tablo 1: 1938 Yılı Askeri Harekâtı için Tahmini Gider Tablosu

		937 bütçesinden	938 bütçesinden
Lv. İş.. D.	Yekunu	281,117	229,100
Hrb. D.	=	129,030	7,500
Shh. D	=	22,900	-
By. D	=	103,360	6,000
Hv. Müs.	=	16,000	184,000
	Yekun:	552,407	425,600

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-72-471-3.

Tablo 2: Tunceli'de 1938 Yılında Jandarma'nın Harekâtı İçin Masraf Tablosu

Dairesi	Bütçeye göre Fasıl	Madde	Bir Aylığı Lira	Beş Aylığı Lira
Nakliyat	482	0	25,000	129,000
İaşe	479	1	5,874	29,370
Yem	479	2	2,476	12,339
Elbise Yıp.	480	1	-	9,642
Teçhizat "	480	2	-	1,744
			34,150	182,095

Hatıra: Yukarıdaki Fasıl ve maddeler 937 bütçesine göredir.

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030-10-72-471-3.

3.4. Tunceli'de Askeri Harekâtlar

Dersim'de Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde gerçekleştirilen askeri harekât konusundaki tek kaynak Reşat Hallı tarafından hazırlanan ve Genelkurmay Basımevi tarafından 1972 yılında basılan *"Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938"* adlı eserdir. Harp Tarihi Başkanı Korgeneral Namık Kemal Ersun'un yazdığı kitaba yazdığı önsözde; *"Kitabın*

[105] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-72-471-3.

yazılmasında Harp Tarihi Arşivinde mevcut belgelerden ve bu konuda yazılmış özel eserlerden faydalanılmıştır. Eser, Emekli Kurmay Albay Reşat HALLI tarafından kaleme ve Harp Tarihi Başkanlığının yetkili komisyonumuzca incelenmiştir" bilgisini vermiştir.[106]

3.4.1. Koçuşağı Ayaklanması (7 Ekim–30 Kasım 1926)

Diyarbekir Valisi Cemal Bey (Bardakçı), Dersim konusunda genel olarak olumlu düşüncelere sahipti. Cemal Bey, 926 yılında hazırladığı raporda, bir istisna olarak; *"… Yalnız Çemişkezek'in 22 km. şimali şarkisinde Kozluca'da mukim Kör Seyithan (Koç uşağı rüesasından) şekaveti sanatı mutade ittihaz etmiş ve Koçkiri hadisesi mahkûm ve maznunlarından bazılarını başına toplamıştır. Çemişkezek, Arapkir, Kemah ve Kemaliye taraflarına tecavüzle kervanları vuranlar bunlardır. Bunların silahlarını teslim ve dairei itaata girecekleri memulum değildir"*[107] ifadelerine yer vermişti. Raporda, Koçuşağı aşiretinin Çemişkezek'teki alay veya süvari marifetiyle tenkil ve imhalarının yerinde olacağı vurgulanmıştı. Bunun üzerine, *"… hükümet 19 Eylül 1926'da Dersim'in Koçuşağı aşiretinin tedibe karar verdi ve bu harekâtın icrasına Elazığ ve Havalisi Komutanı Albay Mustafa (Muğlalı) memur edildi."*[108]

Yapılacak harekâta askeri birliklerin yanı sıra, hükümete bağlı aşiretlerin de katılması kararlaştırılmıştı. Çemişkezek'in Koçuşağı bölgesindeki köylerin gönüllüleri ve daha güneydeki Şavak aşiretinden milis kuvvetleri oluşturulmuştur. Milislerin görev yerlerine hareket etmesinden sonra 6/7 Ekim 1926 gecesi 10 ncu Alay 3 ncü Tabur'un Fundalıklı Pilavtepe'de bulunan mevzilerine 20–30 kişi baskın düzenlemiş, ancak bu kişiler karşı ateşle geri püskürtülmüştür. 19. Alay birlikleri ise, Kırklar tepesinden Tagar deresine inen vadiler ve dereler arasında gördükleri asi gruplarını ve hayvan sürülerini aralıklı olarak top ve makineli tüfek ateşi altında

[106] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** Önsöz.
[107] Çalışlar, **Dersim Raporu**, s. 236.
[108] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 175.

bulundurmuştur. Elazığ'dan gelen bir uçak 7 Ekim'de Tagar deresi ile Ali Boğazı'ndaki bazı yerleri bombalamıştır.[109]

Bu arada, aşiret liderleri ile teslim olmalarına yönelik görüşmeler sürdürülmüş ve Elazığ ve Havalisi Komutanı Albay Muğlalı kendilerine 15 Ekim'e kadar süre vermiştir. Aşiret liderlerinin teslim olmamaları üzerine, çatışmalar 9 Kasım'da tekrar başlamıştır. Ali Boğazı çevresinde başlayan çatışmalar sonrasında, askeri birlikler Ali Boğazı batısındaki sırtlarda bütün önemli noktaları ele geçirmişlerdir. Ayaklanmaya katılanların sığındıkları Kılabuz deresi de 28 Kasım tarihinde temizlenmiş ve Havali Komutanlığı birliklere, harekâtın sona erdiğini bildirmiştir.[110] Havali Komutanlığı'nın mesajında, *"… Aziz vatanımızın bağrında adeta kangren haline gelmiş bir çıbandan başka bir şey olmayan bu canavar grubunun yok edilmeleri hususunda…"*[111] katlandıkları güçlük ve sarf ettikleri çaba için cephe ve bölge komutanlarına teşekkür edilmiştir.

Birlikler 4 Aralık 1926 tarihinde garnizonlarına gitmek üzere bulundukları bölgelerden ayrılmıştır. Harekât sırasında, "*… Kuzey Cephesi birliklerinden (10 ncu, 13 ncü, 11 nci Alaylar), 1 subay, 31 er şehit, 1 subay, 53 er yaralı verilmiş, ayrıca 10 er de kaybolmuş ve buna karşılık asilere bir hayli zayiat verdirilmiş ve 1 084 küçük baş, 342 büyük baş hayvan ganimet alınmıştı."*[112]

3.4.2. Pülümür Harekâtı (8 Ekim–14 Kasım 1930)

Pülümür harekâtı, Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın doğu bölgelerindeki gezisi sırasında uğradığı Erzincan'daki incelemeleri sonrasında Başbakanlık ve İçişleri Bakanlığı'na bildirdiği izlenimleri sonrasında gündeme gelmiştir. Çakmak, raporunda; Erzincan'da ekonomiyi zarara uğrattığı ve asayişsizliğe yol açtığını gördüğü Aşkirik, Gürk, Dağbey, Haryi köylerinin tedip ve tenkilinin zorunlu olduğunu belirtmişti. Çakmak'a göre, bu köyler jandarmanın yetersizliği yüzünden şekavete devam ediyor, Türk halkını olumsuz etkiliyor ve

[109] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 175–178.
[110] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 179–190.
[111] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 190.
[112] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 191–192.

çevredeki Kürt köylerini şekavete teşvik ediyordu. Çakmak, *"…Bu bakımdan Vilayet bu köylere; vergi ve asker vermelerini, silahlarını teslim etmelerini tebliğ ederek, olumsuz bir sonuç alındığı takdirde, bu bölgede çok şımarık bir durum almış olan bütün Kürt köylerinde etki yapmak ve devlet nüfuzunu hakim kılmak için Erzincan'a nakledilecek bir hava kıtası ile bu köyleri tahrip"* etmenin uygun olacağını düşünmekteydi.[113]

Çakmak, raporunda ayrıca, bölgedeki bazı köylerin halkının Batı Trakya'ya taşınmasını önermiştir. Çakmak'a göre, *"…her şekavete yataklık eden Rusaray, Mitini, Şıncığı, Kürtkendi, Kelarik köylerinin esaslı bir şekilde kayda tabi tutularak bunlardan gerekenlerin Trakya'ya nakli ve bölgedeki bazı reislerin il merkezinde ve polis nezareti altında ikamet ettirilerek emniyete alınmaları gerekmektedir."*[114]

Başbakan İsmet İnönü, 8 Ekim 1930 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı'na; Çakmak'ın raporunda belirtilen köylerin tediplerinin zorunluluğu görüldüğünü bildirmiştir. Kürtlük cereyanına eğilimli ve halkı kışkırtan yerli memurların değiştirilmelerinin ilgili bakanlıklara teklif edildiği belirtilen yazıda, *"…Gerek tedip edilecek köyler ve gerek tecavüzü itiyat eden ve Kürtlüğü zorla yaymaya çalışanların geniş ölçüde Batıya nakilleri, Bakanlar Kurulunca uygulanması kolay görülmüyor. Bunlardan reislerinin imkân ve kesin lüzum oranında nakillerine çalışılması, Ankara'ya döndüğünüzde görüşülecektir"* [115] ifadeleri yer almıştır.

Pülümür harekâtı, Pülümür kaymakamının evine silah atılması ve Pülümür ağalarının silah atanları hükümete teslim etmemekte direnmeleri üzerine 28 Ekim 1930 sabahı başlamıştır. Ancak, *"... iaşe, ikmal yetersizliği ve bu güne kadar fena hava ve arazi şartları altında yapılan yürüyüşlerde eratta görülen ayak vurukları ve yorgunluk"* [116] dolayısıyla harekâta ara verilmiş ve katılan birlikler 31 Ekim akşamı Pülümür'e gelmiştir.

[113] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 351.
[114] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 351
[115] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 353.
[116] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 356

Askeri birliklerin noksanlarının giderilmesinden sonra 10 Kasım'da harekât yeniden başlamıştır. Çatışmalarda, 20 kişi öldürülmüş, 7nci Alay ise 4 şehit, 3 yaralı vermişti. Askerler Kürk deresinde sıkıştırılan eşkıyayı imha etmiş ve Kürk köyünü yakmıştır. Hut'un batısındaki tepede yapılan çatışmalarda eşkıyaya 100 kadar zayiat verdirilmiş ve morali bozulan eşkıya dağılmıştır. Harekât 14 Kasım'da sona ermiş, Pülümür'de bir bölük bırakıldıktan sonra, birlikler garnizonlarına dönmüştür.[117]

3.4.3. 1933 Yılı Harekâtı

Dahiliye Vekili Şükrü Kaya tarafından "Başvekâlete" gönderilen 2 Mart 1932 tarihli yazıda, Urfa'da Jandarma Umum Komutanı, Birinci Umumî Müfettiş ve Siirt Mebusu Mahmut beyin de katıldığı bir toplantı yapıldığı ve toplantıda Dersim meselesi ve Şark vilayetlerindeki asayiş ve kaçakçılık olaylarının konuşulduğu belirtilmiştir. Yazıya göre, *"... Ancak, bu konuşma teftiş edilen mıntakaların asayiş vaziyetleri hakkında en ziyade sahibi salahiyet sabihi zevatın mutalea ve noktai nazarlarını tesbitten ibaret olup bununla konuşulan meseleler hakkında karar ittihaz edilmiş değildir"*[118] denilmektedir.

Erkân-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak da 21 Mart 1932'de Başvekâlet'e gönderdiği yazıda, Dersim'e karşı askeri harekât yapılıp yapılmayacağı konusunda emir verilmediğini bildirmiş ve *"...harekât yapılacak ise alınacak tedbirlerde geç kalmamak, yapılmayacaksa alakâdar kol ordulara icap eden emirler verilmek üzere"*[119] bu konudaki kararın bildirilmesini istemektedir. Yine, Mareşal Fevzi Çakmak tarafından *"Zata mahsustur ve Ma parolalıdır"* başlıklı ancak gittiği yer belli olmayan yazıda ise hükümet tarafından Dersim harekâtının bu yıl yapılmayacağının karara bağlandığı bildirilmiştir.[120] Milli Müdafaa Vekâleti'nden Başvekâlet'e gönderilen 15 Nisan 1932 tarihli yazıda ise, *"Dersim mıntakasında icrasına lüzum görülen tedip harekâtı için yeni sene bütçesinin müsaadesizliği ve bu hususta Heyeti Vekilenin kararı da alınamadığı malûmu Sanileridir. Ağustos ayında bir ilâvei tahsistanın da verilebileceği dahi şimdiden kestirilemediğinden,*

[117] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 358–360.
[118] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-1.
[119] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-1.
[120] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-2.

Dersimlilerin civar Türk köyleri ve halkı üzerinde tazyiklerini azaltmak için B.E.Rs.nin birinci Umum Müfettiş ve Umum Jandarma Kumandanı ile şifahen kararlaştırılan ve Kolordulara tebliğ edilen"[121] tedbirlerle yetinilmesi istenmektedir. Yazışmalardan 1932 yılında da Dersim'e askeri harekâtın düşünüldüğü, ancak karar alınamadığı görülmektedir. Ancak, 1932 yılında Dersim'e yapılacak harekât için hazırlıklara başlanmıştır. 13 Nisan 1932 tarihli bir tabloya göre, Dersim'e askeri harekâtın maliyeti 2 milyon 33 bin 250 lira olarak hesaplanmıştır.[122]

Erkân-ı Harbiye Reisi Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 11 Ekim 1932 tarihinde Başvekâlet'e gönderilen yazıda, *"... geçen sene Elaziz valisine taarruz eden Maksut uşagı reisi Aydın ağanın tedibi için"* Van Seyyar Jandarma Alayı'nın kullanılabileceği ifade edilmiştir. Yazıda, harekâtın başarısı için Karaballı, Koç ve Ferhat Uşakları ile diğer aşiretlerin yardımları veya en azından tarafsız kalmalarının sağlanması gerektiği, Elaziz'deki Piyade Alayı'nın Pertek'e, Erzincan'daki Dağ Tugayı'nın Pülümür'e gönderileceği belirtilmiştir.

Hazırlıklar bir yıldan fazla sürmüştür. Harekâtı yöneten VII. Kolordu Komutanı Kenan imzasıyla Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliği'ne gönderilen Hozat çıkışlı ve 21 Ağustos 1933 tarihli telgrafta, manevralara katılan kıt'aların tatbikat yaparak 12 Ağustos'ta Hozat'ta toplandıkları aşiret ağaları ile görüşüldüğü, kendilerine nasihatta bulunulduğu ve suçlular ile asker kaçaklarını teslim etmelerinin istendiği belirtilmiştir.[123] Telgrafta, gelecekteki günlerde yapılması planlanan askeri harekât hakkında bilgi verilmiştir. Dahiliye Vekâleti tarafından Başvekâlet'e gönderilen 5 Eylül 1933 tarihli yazıda ise Aşağı Abbas, Karaballı ve Ferhatuşağı aşiretlerinin bölgelerinde yapılan icraat hakkında bilgiler bulunmaktadır. Buna göre, bölgede 48 tüfek ve 459 fişek ile 3 suçlu ele geçirilmiştir.[124] Yazışmalardan, harekâtın Eylül ayının ortalarında sona erdiği, harekât sırasında silah toplama ve suçluların yakalanmasına ağırlık verildiği, silahını teslim etmek istemeyenlerin ise

[121] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-2.
[122] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-2.
[123] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-10.
[124] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-13.

Seyit Rıza'nın bölgesine gittikleri[125] anlaşılmaktadır. Raporlarda, bazı aşiretlerle yapılan silahlı çatışmalara da yer verilmektedir. Ancak, can kayıplarını birlikte gösteren bir tablo bulunmamaktadır. Kuvvetlerin yetersizliğinden kaynaklanan bir başarısızlığın olumsuz tesirler yapması olasılığı ve yaklaşan kış dolayısıyla harekâta son verilmiştir.[126]

3.4.4. 1937 Yılı Harekâtı

Dördüncü Umumî Müfettişlik'in 2 Mart 1932 tarihli yazıda, Urfa'da ve Komutanlığı'na atama yapılmasıyla, Dersim'de yollar, kışlalar, karakollar yapılmasına başlanmıştı. *"…Bu iş; çok uzun zamandan beri hükümet memur ve nüfuzu görmeyen aşiret reisi ve ağalarının hoşuna gitmemiş ve özellikle Kalan'da yeni bir ilçe teşkili, bunların kuşkularını büsbütün artırmıştı. Bu arada Suriye'den Tunceli bölgesine giren bazı Ermenilerin, Koçkiri'li Ali Şir'in etrafta yaptığı menfi propagandanın halk üzerindeki etkisi de büyüktü. Bu durum dolayısıyla Yukarı Abbas uşağı aşireti reisi Seyit Rıza; Haydaran, Demenan, Yusufan, Kureyşan aşiretlerine adamlar göndermek suretiyle bunların hükümet aleyhine ittifakını sağlamış oldu."* [127]

Harekâtın başlamasına yol açan ve ayaklanma olarak değerlendirilen olaylar, Pah ve Kahmut bucaklarını birbirine bağlayan Harçik (Darboğaz) deresi üzerindeki tahta köprünün 20/21 Mart 1937 gecesi Demenan ve Haydaran aşiretlerine bağlı kişilerce yakılması olmuştur. Saldırıda köprü ile Kahmut arasındaki telefon hatları da tahrip edilmiştir.[128]

Köprünün yakılması ile ilgili farklı bir anlatım "Dersim 38" belgesel filminde yer almıştır. Bu anlatıma göre, köprü yakınlarındaki bir köye gelen askerler, yemek

[125] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-13.
[126] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_110-741-15.
[127] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 377.
[128] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 179.

istedikleri evdeki bir kadına sarkıntılık yapmıştır. Kadının eşi Bako ise sarkıntılığı yapan askerleri öldürmüş, köprüyü takip edilmesini zorlaştırmak için yakmıştır.[129]

Ancak, Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan'ın konuyla ilgili 8 Nisan 1937 tarihli raporu, ahşap köprünün köprünün balta ile yıkıldığını göstermektedir. Buna göre, *"Demenan mıntakasında geçen sene açılmış bulunan nahiye ve karakoldan kocunan [gocunan] bazı demenan suçluları bu nahiyenin Pah nahiyesiyle olan irtibatını kesmek Haçik suyu üzerinde yaptırdığımız ahşap köprüyü balta ile yıkmışlardır. Bunlar, kendilerine suç ortağı bulmak ve suçlu adedini arttırmak için Sin mıntakasına da birkaç tüfekli göndererek o mıntakadaki bazı suçlularla birlikte Sin'de açılmış karakola da uzaktan tüfek sıkmışlardır."*[130] Raporda köprünün yeniden yapıldığı, Demenan ileri gelenlerinin karakola gelerek, saldırıyla ilgilerinin olmadığını ve suçluların isimlerini bildirdikleri de yer almıştır.

Olay üzerine Dördüncü Umumî Müfettişlik, bir yandan köprüyü yıkanların bulunmasına çalışırken, ayrıca Pah'a bir bölük asker göndermiş, Pülümür'deki, Pülür'deki ve Mazkirt'teki Jandarma taburları ile Hozat'taki Jandarma alayına harekete hazır olmaları emrini vermiştir. Dördüncü Umumî Müfettişlik, ayrıca Erzincan'daki 5nci Jandarma Bölge Komutanlığı'ndan 2nci ve 3ncü Jandarma taburları ile süvari bölüklerinin Elazığ'a gönderilmesini istemiştir. Genelkurmay Başkanlığı ise 2nci Tayyare Alayı'ndan takviye edilecek 7 uçaklı bir bölüğün harekâta katılmak üzere Elazığ'a gönderilmesini emretmiştir.[131]

Sin bucak merkezi 26/27 Mart gecesi saldırıya uğramış, Sin Karakolu ile bucak merkezi arasındaki telefon hattı tahrip edilmiştir. Olayı üst makamlara bildiren Dördüncü Umumî Müfettişlik'e göre; *"… hükümetin Tunceli içerisine adım adım girişi, çıkarları bozulan bazı kimseleri sıkmakta, çıkarılan orman kanunu, dağ köylerinde keçilerinin aç kalacağı korkusunu doğurmakta ve bunlara benzer bir takım zararlı propagandalarla halk kışkırtılmakta idi. Bu durum dolay[ı]sıyle önümüzdeki ilkbaharda gerek Tunceli içinde ve gerekse çevresindeki illerde*

[129] Çayan Demirel, **Dersim 38** (Belgesel Film).
[130] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_111-743-49.
[131] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 179–180.

sarkıntılık ve çapulculuk hareketlerinin artacağı ihtimali karşısında Tunceli içinde ve çevresinde kuvvetli bulunmak lazımdı."[132]

Öte yandan, 1 Nisan 1937 tarihinde Hozat-Mazgirt arasındaki telgraf hattı üzerinde yapılan muayenede, hatta önemli zararlar verildiği belirlenmiştir. *Dördüncü Umumî Müfettişlik'in 3 Nisan 1937 tarihinde Dahiliye Vekâleti'ne gönderdiği şifreye göre, "… muayene neticesinde 16/3/937 Günü ile 2/4/937 günü arasında bu hattan 79 fincan kısmen ve 91 fincanın tamamen kırılmış olduğu ve bir direkle birkaç payandanın sökülüp alındığı Posta İdaresi'nden bildirilmiştir."*[133]

Dördüncü Umumî Müfettişlik'ten alınan 8 Nisan tarihli yazıya göre, "*Pah ve Kahmut nahiyeleri arasındaki köprüyü yıkanlarla Sin nahiyesine Tüfenk sıkanlar hakkında haber alma yoluyla ve Demenan ve Abbaslardan bu suç ile ilgili olmadıklarını isbat için nahiye, kaza ve Vilayete dehalet ve müracaat eden şahıslardan alınan malumata göre suçluların Mazgirt kazasına bağlı kahmut nahiyesinin uzun tarla, yukarı ve aşağı Hözmerik ve aşağı Bor köylerinden ve Hozat kazasına bağlı sin nahiyesinin Ballı mezreası ve Halvori köylerinden birkaç kişi olduğu öğrenilmiştir."*[134] Yazıda, bu bilgileri teyid etmek, gerçek suçluları yakalamak ve başka gruplardan yardım sağlamalarına engel olmak için Tunceli'de bulunan sabit ve seyyar jandarma kuvvetlerinin yerlerinde değişiklikler yapıldığı da ifade edilmiştir.

Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak 9 Nisan 1937'de Genelkurmay İkinci Başkanı ve Jandarma Umum Komutanı ile Elazığ'a gelmiş ve Dördüncü Umumî Müfettişlik Karargahı'nda yapılacak harekâtın esaslarını kararlaştırmıştı. Dördüncü Umumî Müfettişlik, bölgedeki askeri birlikler ve karakolları güçlendirmeye çalışırken; bazı aşiretler karakollara baskınlar yapıyorlardı. Baskınların en önemlisi 26 Nisan akşamı, Sin bucağının Hozat'la irtibatını dağ yolundan sağlamak üzere açılan ve 36 sabit jandarması bulunan Askisor Karakolu'nun kuşatılmasıdır. Aynı gece Pah kuzeyindeki 9. Seyyar Jandarma Taburu Süvari Bölüğü saldırıya uğramış

[132] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 380.
[133] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_-111-743-19.
[134] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-744-2

ve çatışma sabaha kadar sürmüştür. Süvari bölüğü, Nazımiye'den Pah'a gönderilen müfrezeden iki manganın farklı yerlerden eşkiyaya süngü hücumu yapması ve Sinantepe'den açılan ağır makineli tüfek ateşi sonucu kuşatmanın kaldırılması sayesinde zor durumdan kurtulabilmiştir. Taht Komu'nda bulunan 3ncü Bölük ile köprünün batısındaki muhafızlar, Nohuttepe'de bulunan tabur karargâhı ile 2nci Bölük de aynı gece saldırıya uğramış ve ayrı ayrı kuşatılmıştır. Saldırıyı düzenleyen gruplar, köprüyü ateş altına alarak, Harçik Suyu batısında bulunan kıtaların geri ile irtibatını kesmiş, suyun batısında kalan 9ncu Jandarma Taburu, ancak 29 Nisan'da ve bir miktar kayıpla suyun doğusuna geçebilmiştir.[135] Haydaran, Demenan ve Kalan aşiretlerinin saldırmaları olasılığına karşı, Sin bucak merkezinin boşaltılması gerekli görülmüş ve bu sebeple verilen emirde bucak karakolu ile ona yardımcı olan Seyyar Jandarma Alayı'nın Beyaz Dağ'a çekilmesi istenmiştir.[136]

Ayaklanmaya katılanlar 1 Mayıs'ı 2 Mayıs'a bağlayan gece Mazkirt'in doğusundaki Beşiktepe'de bulunan 9ncu Seyyar Jandarma Taburu, taburun sağında bulan 2nci Seyyar Jandarma Süvari Bölüğü, Kaletepe'deki Mazkirt Jandarma Bölüğü, Kaletepe güneyindeki 9ncu. Seyyar Jandarma Bölüğü ile Mazkirt Köprüsü'ndeki askerlere saldırmıştır. Çatışmalar sabaha kadar sürmüş, saldırıyı düzenleyenler ormanlara dağılmıştır.[137]

Mazkirt'in doğusundaki askeri birliklere yapılan saldırı ile Mazkirt Köprüsü'ne ve Gacar sırtlarında bulunan 25. Alay'ın 1. Taburu ile Mazkirt Köprüsü'ne 3 Mayıs'ta yapılan saldırı karşı ateşle püskürtülmüştür. *"Bu arada, Demenanlı aşiret reisleri nezdinde toplantı halinde bulunan diğer aşiret reislerinin, havadan bombardıman edilmek suretiyle toplantıyı dağıtmak ve aşiretler üzerinde moral kırıcı bir etki sağlamak lüzumu üzerine Tayyare Alay Komutanı komutasında 15 uçaklı bir filo, Kırklar Dağı – Darboğaz dere yolu – Zel Dağı – Kırmızı ve Kosur dağları kuzeyindeki Keçizeken (Yukarı Bor) köyünü havadan bombaladı. Bu hava taarruzunda özellikle Sabiha Gökçen hanımın attığı 50 kiloluk bir bomba Keçizeken*

[135] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938**), s.381–386.
[136] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 387.
[137] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 387.

köyünden kuzeye doğru kaçan asi grubuna oldukça ağır zayiat verdirdiği yapılan gözetlemeden anlaşılıyordu."[138]

Bu olaylar olurken, Genelkurmay Başkanlığı Diyarbakır, Malatya ve hatta Ankara'dan bölgeye askeri birlikler göndermekteydi. Ankara'daki Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı da, harekâta katılmak üzere görevlendirilmişti[139] ve bu da hükümetin bölgedeki olayların bastırılmasına verdiği önemi göstermekteydi. Ankara'da 4 Mayıs 1937 tarihinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk ve Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Çakmak'ın katıldığı Heyeti Vekile toplantısında *"Gayet Gizlidir"* kaydıyla; "*…Bu defa isyan etmiş olan mıntıkalardaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silah toplanacak, hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır"* kararını almıştı. Kararda, "*... silah kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kamilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür"* ifadesi de bulunmaktaydı (EK–17).

Genelkurmay Başkanlığı, 4 Mayıs'ta Dördüncü Umumî Müfettişlik'den, Türkçe [Latin] ve Osmanlıca harflerle ve mahalli lisanda hazırlanmış bir bildirinin uçaklardan halka atılmasını istemişti. *"Ovacık Kazasının Lertik, Mercan ve Birman Mıntıkalarında Oturan Kalanlı Halka"* başlıklı bildiri; *"Halkı fukaralıktan ve cahillikten kurtarmak için hükümetin Tunceli'nde yapmakta olduğu iyi işleri her gün öğreniyorsunuz. Bu güzel ve hayırlı işleri kendi menfaatleri için zararlı sanan bazı boş kafalı zalimler, içinizden bir kısım cahilleri yalan ve iftiralarla kandırarak Mansuluşağı köyünde ve diğer askere tüfek sıkmak ve masum halkın mal ve davarlarını zorla almak gibi suçlar yaptırdılar. Bu suç yüzünden cahilleri hükümetten uzak bulundurmak suretiyle fakir fukaranın canını, ırzını ve malını kendi keyifleri için istedikleri gibi kullanmak istediler. Bu sebeple hükümet, zalimlerin zulümlerine son vermek ve masum halkı onların elinden ve şerrinden kurtarmak için asker getirmiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki, dört tarafınızı asker sarmıştır ve hareke*

[138] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 388.
[139] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 388.

geçecektir. Maksadımız yalnız suçluları ve bilhassa elebaşıları uslandırmaktır"[140] ifadesi bulunmaktaydı. (Ek–18). Bildiride suçluların teslim olması ve ayrıca kendilerini suça sürükleyenleri ölü veya diri askere teslim etmeleri istenmekteydi. Teslim olan suçsuzlar ceza görmeyecekti.

Dördüncü Umumî Müfettişlik ayrıca 1 numaralı harekât emrini yayınlamış, birliklerin görev yerlerine varmalarının ardından 17 Mayıs'ta isyancılarla çatışmalar başlamıştır.[141] Böylelikle başlayan harekât, bütün bölgelerde 24 Haziran 1937 tarihine kadar, ayaklanmaya katkılanlara karşı saldırılar şeklinde devam etmiş, bu tarihten sonra ise birlikler arama ve tarama faaliyetine başlamıştır. *"Devam eden tarama faaliyetinde birçok asi köyleri yakılıyor, sıkıştırılan eşkıya grupları ile yapılan müsademelerde oldukça ağır zayiat verdiriliyor ve çok sayıda büyük baş hayvan, koyun ve keçileri toplanarak mahalli kaymakamlıklara teslim ediliyordu."*[142]

Hükümet Tunceli'deki olaylara o kadar büyük önem vermişti ki, *"… Doğu Anadolu'nun birçok ilinden bölgeye sevk edilen kuvvetlere ek olarak, Ankara'dan Muhafız Alayı da bölgeye intikal ettirildi ve operasyon başlatıldı. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak bölgeye gelerek harekâtı bizzat yönetti."*[143] Başvekil İsmet İnönü ise 18 Haziran'da trenle Elazığ'a gelmiş ve oradan Dersim'e geçerek harekâtı izlemiştir.[144] Hükümetin olaylara verdiği öneme dolayısıyla, arama faaliyetleri o kadar sıkı tutulmuştu ki, *"… temmuz 1937 sonlarında Tunceli'nin 1937 itaatsizliğine katılmış olan bütün aşiretlerin bölgelerinde, inilmemiş dere, çıkılmamış dağ ve taranmamış hiç bir yer kalmamıştı. Sarfedilen bütün gayretlere rağmen Seyit Rıza ve avanesi ile Şahin henüz ele geçirilememişti."*[145]

Harekât sürerken, Paris'te yayımlanmakta olan Ermeni Taşnak Partisi'nin Haraç adlı gazetesinin 3 Temmuz 1937 tarihli sayısında *"Barut [Beyrut]"* mahreçli ve: 24 Haziran tarihli haber, *"Mevsuk bir menbadan, hatta bizzat harp*

[140] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 390–391.
[141] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 391–395.
[142] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 404.
[143] Mahmut Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937–1938**, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 136.
[144] Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937–1938**, s. 138.
[145] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 405.

mıntakasından alınan aşağıdaki haberleri Haraç'a bildiriyorum" şeklinde başlamaktaydı. Haber şöyleydi:

"Dersim Kürt Umumî Valiliğine Seyyid Rıza tayin olunmuştur. Seyyid Rıza Dersim harbini bizzat idare etmektedir. Dersim bu defa şuurlu bir şekilde hareket etti ve kahramanca döğüşmektedir. Kürtlerin kuvvei maneviyeleri çok yüksektir. Mevzuu bahsolan ölüm ve hayat meselesidir. Bütün dağ mıntakası aksamı birbirine bağlanmıştır. Harbe aid tafsilat şudur:

30 Mayısta: Türk ordusundan 350 maktul ve 162 yaralı, 1 Haziranda: 75 maktul 125 yaralı, 3 Haziranda: 48 maktul 125 yaralı, 6 Haziranda: 238 maktul ve 350 yaralı, 9 Haziranda: 148 maktul ve 27 yaralı, 10 Haziranda: 64 maktul ve 217 yaralı, 12 Haziranda: 17 maktul ve 111 yaralı, 14 Haziranda: 9 maktul 33 yaralı, 16 Haziranda: 479 maktûl ve 28 yaralı. Kürtlerin zayiatı ise 650 kişi olup bunun 378 i maktuldür. Kürtler bu zayiata da, Türk ordusu üzerine hücum yapmak suretiyle kendileri sebebiyet vermişlerdir. Bu hadise üzerine Seyyid Rıza hücum yapılmaması ve herkesin bulunduğu yerde kendisini müdafaa ile iktifa etmesi emrini vermiştir"[146]

Haberde Dersim'in büyük bir kaynaşma içinde olduğu, Kürtler hücuma geçmeyince Türk ordusunun hücuma geçtiği, harekâtın 30 bin askerle sürdürüldüğü, Dersim Kürtleri'nin dış yardım almaksızın beş sene Türk ordusuna direnebilecekleri, Elaziz ve Palu havalisindeki Kürt beyleri ve ağalarının her gün yakalanıp meçhul bir istikamete sürüldükleri ve Palu kaymakamının Kürtler tarafından öldürüldüğü iddiaları da yer almıştır. Ancak, bu haberin gerçeği yansıtmadığı açıktır. Çünkü, Kürt Umumî Valiliği diye bir makam ya da unvan olmadığı gibi, Seyyid Rıza, harekâtı yönetmek bir yana, yakalanmamak amacıyla sürekli yer değiştirmektedir. Ayrıca, Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan'ın Dahiliye Vekâleti'ne 19 Haziran tarihinde gönderdiği raporda da, bölgede vukuat olmadığı ve Mameki-Seyithan yolunun şehre kadar olan kısmında ilk kamyon tecrübesinin yapıldığı ifade edilmektedir.[147]

[146] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-745-11.
[147] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-72-470-4.

Kahire'de yayımlanmakta olan Arev adlı gazetenin 5 Temmuz 1937 tarihli sayısında ise Dersim bölgesinde Kürtlerin milli hükümet kurdukları ve ayrıca 20 Kürt reisinin idam edildiği yer almıştır. İstanbul mahreçli haber, *"Dersimden bildirildiğine göre, Kürt rüesasından yirmi kişi bu mıntakada müteşekkil divanı harpler tarafından sür'atle muhakeme ve idama mahkûm edilmişlerdir. Asiler, tepelerde tutundukları mevzilerden, kendilerini kuşatan kıtaata karşı şiddetli bir mukavemet göstermektedirler"*[148] şeklindedir. Bu haber de gerçeği yansıtmamaktadır ve haberin yayımlandığı tarihte ve öncesinde bölgede özel mahkeme ya da verilmiş idam kararı yoktur.

Dördüncü Umumî Müfettişlik tarafından Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen 3 Ağustos 1937 tarihli raporda, harekâtın genel bir özeti verilmektedir. *"Üç aydanberi devam eden Askeri harekâtta Cumhuriyetin kahraman ordusu; muhaliflerin pek emin sandıkları en çetin dağları aşmış en sarp dereleri geçmiş ve en kuytu mağaraları taramış, muhalefet bölgesinde ayak basılmadık yer bırakmamıştır."*sözleriyle başlamaktadır.[149] Rapora göre, *"Gerek bu harekât kıtalarımızca ve gerekçe Cumhuriyet Adliye ve zabitasınca yapılan tahkikat ve tetkikat neticesinde; bu itaatsizlik hareketen hazırlayan, tahrik ve teşvik edenlerin komutanlık yapanların (ölü ele geçirilenler hariç olmak üzere) yetmiş beş kişi oldukları anlaşılmıştır."*[150] Raporda; bu kişilerden 10'unun yakalandığı, 15'inin kolayca yakalanabilecek vaziyette köylerinde oturdukları ve tutulmalarının emredildiği, binden fazla suçlunun bu elebaşılar tarafından tehdit ve iğfal olunarak bu hareket sürüklendikleri kanaatine varıldığı belirtilmektedir. Raporda ayrıca, bu kişilerden birçoğu silahları ile birlikte teslim olmuştur. Dağ başlarında, meşeliklerde, taş oyuklarında yaşayan, devamlı yer değiştirdikleri için taramalarda ele geçmeyen 300 kadar "muhalif" bulunduğu yer almıştır.

Raporda, *"…Elebaşların yakalanmalarını kolaylaştırmak maksadile düşünülen tedbirleri ihtiva eden ve Askerî ve Mülkî makamlara tebliğ edilen emrin"* bir sureti de, raporun ekinde yer almaktadır. Bu emirlere göre, *"Milletin daima*

[148] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-745-11.
[149] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-745-16.
[150] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-745-16.

eyliğini [iyiliğini], refahını huzur ve emniyetini düşünen ve cahil insanları şerirlerin zulüm ve tahakkümünden kurtarmak isteyen Hükûmet; Fukara halkı bu kötülüğe zorla sürükleyen ele başıları takip etmekle beraber bunların tazyiki altında ve kerhen itaatsizliğe iştirak etmiş oldukları anlaşılanlar hakkında da şefkat ve lütfnu gösterecektir."[151]

Ancak, emirde; bu şefkat ve lütuftan yararlanmak isteyenlerin 20 Ağustos'a kadar silahlarıyla askeri birlikler ya da hükümet birimlerine teslim olmaları istenmektedir. Emire göre, listede ismi yazılı bir kişi, yine listede ismi yazılı olan başkasını ölü veya diri hükümete teslim eder veya yakalanmasını sağlarsa, hakkındaki takibat durdurulacak, birkaç kişinin yakalanmasını sağlarsa ayrıca ödüllendirilecektir. Listede yazılı olanlardan 20 Ağustos'a kadar teslim olmayanlar aileleri ile birlikte "Garbe nakilleri" karar altına alınacaktır. İtaatsizliğe katılanları saklayanlar ya da yerini bilip de haber vermeyenler de kanunun en ağır hükümleri ile cezalandırılacak, ayrıca aileleri ile birlikte başka yere gönderileceklerdir. Silahını teslim etmeyenler, eşkıya sayılarak adalete teslim edilecektir. Silahtan arındırılacak köylerde bekçi ve yardımcı bekçi teşkilatı kurulacak, bu bekçilere ikinci sınıf silahlardan verilecektir. Verilen süre içinde silah toplama işi yapılacak ancak eşkıya takibi ve araması asla durdurulmayacaktır.[152]

Bu arada, Seyit Rıza'yı bulmakla görevlendirilen birlikler 17 Ağustos'ta Titenik-Tokmakbaba tepesi–Sarıoğlan üçgenindeki arama faaliyeti sırasında ayaklanmaya katılan 30 kadar kişiyi öldürülmüştür. Seyit Rıza ise 10 Eylül günü saat 22 00'de silahsız olarak iki arkadaşı ile birlikte Erzincan jandarmasına teslim olmuştur. Başvekil İsmet İnönü, Seyit Rıza'nın teslim olması üzerine, Dördüncü Umumî Müfettiş Abdullah Alpdoğan'a gönderdiği telgrafta, *"… İsabetli tedbirleriniz Seyit Rıza'yı da teslim olmaya zorlamıştır. Güzel Tunceli'ni şerirlerden kurtararak halkın saadetini temin etmekten ibaret olan Cumhuriyet programını uygulamadaki bu yeni başarınızı hararetle tebrik ederim. Cumhurbaşkanı Atatürk bu vesile ile*

[151] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-745-16.
[152] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-745-16.

hükümeti tebrik etmek lütfunda bulundu. Cumhurbaşkanının yüksek taltifi tabiatıyle size ve emriniz altındakilere müteveccihtir."[153] ifadelerine yer vermiştir.

Genelkurmay Başkanlığı 19 Ekim 1937'de birliklere gönderdiği emirde, Tunceli harekâtından alınan sonucu yeterli gördüğünü bildirmiş ve 22 Ekim 1937'den itibaren garnizonlarına dönmelerini istemiştir.[154]

Seyit Rıza'nın da aralarında olduğu 58 sanık, Elazığ'da, Türk Ceza Kanunu'nun *"1-Her kim hükümet aleyhine halkı silah ile isyana veyahut birbiri aleyhine silahlandırarak mukav[t]eleye teşvik eylerse 10 seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse, 2-Eğer bu teşvik neticesi olarak isyan veyahut kıtal, zulüm etmiş ise buna sebebiyet veren yahut asilere kumanda eden kimseler idam olunur. 3- Bu cürümlere yalnız iştirat etmiş olanlar 6 seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse mahkûm edilir"* hükümlerini taşıyan 149. maddesine aykırı davranmaktan yargılanmıştır. Sanıkların tümü kendilerine yönelik suçlamaları reddetmiştir. Mahkeme, tanık ifadelerine dayanarak; Seyit Rıza'nın 78 olduğu söylenen yaşını 54'e indirmiş, oğlu Hüseyin'in 17 olduğu söylenen yaşını ise 21'e yükseltmiş ve haklarında idam kararı vermiştir. İdam cezasına çarptırılan diğer sanıklar; Hüseyine Seydi (Kureyşan Aşireti Reisi), Kamber Ağa (Yusufan Aşireti Reisi), Cebrail Ağa (Demenan Aşireti Reisi), Kamer Ağa (Haydaran Aşireti Reisi), Fındık Ağa (Yusufan Aşireti Reisi), Hasan Ağa (Heso Qız: Küçük Hasan, Soğekiye köyünden Hasan Fidan), Kebo Barut (Yusufan Aşireti'nden), Huso Zeng (Yusufan Aşireti'nden) ile Demenan aşiretinden Kalo Gonc'dur. İdama mahkûm olanlardan 4'ünün cezası yaşları çok ilerlemiş olduğu için 31 yıl hapse çevrilmiş, 14 sanık ise beraat etmiştir. İdam cezaları, 1937 yılında 15 Kasım'ı 16 Kasım'a bağlayan gece Elazığ Buğday Meydanı'nda infaz edilmiştir.[155]

Dönemin Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sükmensüer'in talimatıyla Elazığ'a giden eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil sanık sayısını 72 olarak vermektedir. Çağlayangil'in Seyit Rıza'nın idamıyla ilgili anlatımı şöyledir:

[153] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s.407
[154] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 409.
[155] Ali Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, Demos Yayınları, İstanbul, 2010, s. 485–503.

"Savcı namaz kılıp kılmayacağını sordu. İstemedi. Son sözünü sorduk.

—Kırk liram ve saatim var. Oğluma verirsiniz dedi.

Bu sırada Fındık Hafız asılıyordu. Asarken iki kez ip koptu. Ben Fındık Hafız asılırken Seyit Rıza görmesin diye pencerenin önünde durdum.

Fındık Hafız'ın idamı bitti. Seyit Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti.

—Evladı Kerbelayıh. Bi hatayıh. Ayıptır. Zulümdür. Cinayettir, dedi.

Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam rap-rap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu, infazını gerçekleştirdi…"[156]

Şeyh Hasenan aşiretinin bir alt kolu olan Yukarı Abasanların reisi Seyit İbrahim'in en küçük oğlu olarak 1859–1861 yılları arasında doğduğu tahmin edilen Seyit Rısa, tarikat geleneğinde rehber, aşiret geleneğinde ise ocağa mensup bir aileden gelmektedir. Seyit Rıza'nın mensubu olduğu Abasan aşireti Munzur'un kuzeyinde ve Erzincan'da yaşayan Abasan ya da Aşağı Abasanlar ile Munzur'un güneyinde yaşayan Yukarı Abasanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Aşiret Abas Uşağı olarak da bilinmektedir. Şeyh Hasanlar, Seyidanlar ve Kalanlar üzerinde kesin hâkimiyeti bulunan Diyap Ağa'nın damadı olmasının ardından, Seyit Rıza'nın seyyidlik mertebesinin yanısıra feodal güç ve otoriteye de kavuşmuştur. Seyit Rıza'nın adı kaynaklarda ilk kez 1908 yılında yaşanan bir ayaklanmada geçmektedir. Ayaklanmanın liderliğini Diyap ağa yürütürken, asi gruplarının başında Seyit Rıza bulunmuştur. Tercan'da 1912'deki bir soygun dolayısıyla gıyabında idam cezasına

[156] İhsan Sabri Çağlayangil, **Anılarım,** Yılmaz Yayınları, Yeni eklerle genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul 1990, s. 51–52.

çarptırılan Seyit Rıza, çalınan katırların sahiplerine iade edilmesi üzerine, *"hakkındaki hukuk-i şahsiye davası baki kalmak şartıyla"* affedilmiştir.[157]

Seyid Rıza Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara karşı kurulan aşiretler ittifakının lideri olarak Erzincan'ın kurtuluşunda önemli rol oynamış, ganimet olarak Ruslardan ciddi miktarda silah ve cephane elde etmiştir. Koçgiri'de 1920 yılında yaşanan ayaklanmanın liderleri Nuri Dersimi, Ali Şer ve birçok isyancının yanısıra, 1926'da Koçuşağı ayaklanmasının bastırılmasından kaçanlar da Seyit Rıza'ya sığınmıştır. Seyit Rıza bu ayaklanmalara katılmamış, kendisine sığınanları da devlete teslim etmemiştir. 1925 yılındaki Şeyh Sait ayaklanması sırasında devlete bağlılıklarını sunan Dersim'deki aşiret liderleri arasında Seyit Rıza yoktur. Bununla beraber ayaklanmaya da destek vermemiştir.[158]

3.4.5. 1938 Yılı Tedip Harekâtı

Askeri harekât ve tarama faaliyetleri ile ayaklanmanın lideri sayılan Seyit Rıza ve birlikte yargılandığı bazı kişilerin idam edilmesine rağmen, Tunceli'de olaylar sona ermemiştir. *"Zira fırsat bulan eşkıya kolları zaman zaman ve yer yer soygunlara devam etmekte ve aşiretler arasında gizli ve yıkıcı propaganda faaliyetleri, silahlanma ve hükümet aleyhinde ittifak etme çabaları sürüp gitmekte idi. Bu arada, jandarma karakollarımızı kollamakta ve fırsat buldukça erlerimizi, şehit, yaralama ve soyma olayları da oluyordu."*[159]

1938 yılındaki askeri harekât üç aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Harekâtın ilk aşaması 2 Ocak–7 Ağustos 1938 tarihleri arasında yapılmıştır. Ovacık'ta adliye ve asker alma şubesinin istediği 1.149 kişiyi yakalamak üzere ilçenin doğu köylerinde iki aydır dolaşmakta olan seyyar jandarma müfrezesi, 998 kişi hakkında verilen emirleri yerine getirmişti. Kar yağmaya başladığı için kendilerine dönüş emri verilen müfreze 2 Ocak 1938 tarihinde Kaçkerek köyünde iken, *"…iki ihzarlıyı da alıp getirmek üzere müfreze komutanı Başçavuşun Aktaş'a gönderdiği yedi jandarma eri,*

[157] Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937–1938**, s. 141–143
[158] Akyürekli, **Dersim Kürt Tedibi 1937–1938**, s. 143.
[159] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 409.

Kör Abbas, Keçel ve Bal Uşağı aşiretlerine mensup eşkıya tarafından Mansul Uşağı köyünde pusuya düşürülerek öldürüldü. Bu olayı müteakip Mercan deresine inen şakiler Mercan karakolunun görevle Aktaş köyüne giden iki jandarma erini de şehit ettiler."[160]

Dördüncü Umumî Müfettişlik, 6 Ocak 1938 tarihinde üst makamlara sunduğu raporda; Mansul Uşağı olayının Külhan Mezrası, Hezerik Uşağı, Gülşen Komu'na yayıldığını belirtmiştir. Rapora göre; Munzur, Merho ve Mercan dereleri arasındaki geniş saha ve Kalan deresi yukarı havzasında, *"…kararlaştırıldığı üzere bir boşaltma yapabilmek için…"* Pülümür, Mameki, Sin, Hozat, Pülür ve hatta Erzincan garnizonlarından kuvvet getirerek, belli bir yerde toplamak gerekiyordu. [161]

Buradaki *"kararlaştırıldığı üzere bir boşaltma yapabilmek"* ifadesinden, bu bölgenin yasak bölge ilan edilmesinin ve bölgede yaşayanların zorunlu göçe tabi tutulmaları konusunda daha önce karar verildiği anlaşılmaktadır. Dördüncü Umumî Müfettişlik, boşaltmanın yapılabilmesi için bölgenin tamamen çevrilmesini ve çevirmeyi yapacak kuvvetin *"…erzak ve ikmalinin muntazaman temini"* gerektiğini ifade etmiştir. Çevirme yapılmadığı takdirde, bölgenin bir tarafı açık kalacak ve suçlular ile yardımcıları kaçıp dağılacaklardı.[162]

İçişleri Bakanlığı ise 19 Şubat 1938 tarihinde Dördüncü Umum Müfettişliğe verdiği emirde; *"Muhalefet gösteren aşiretlerin çabalamaları ve kendilerine taraftar kazanmak için yapmakta oldukları toplantı ve propo[a]gandaları nitelik bakımından bölge üzerinde uyanık bulunmanın önemini ortaya koyduğunu"* belirttikten sonra, özellikle ilkbaharda daha çok uyanık olunmasını istemiştir. Emirde, harekât planının şimdiden hazırlanması gerektiğine işaret edilmiş ve müfettişliğin bu konudaki düşüncesi sorulmuştur.[163]

Dördüncü Umumî Müfettişlik, 2 Mart 1938 tarihli cevap yazısında; *"…muhaliflerin öteye beriye kaçmalarına ve Munzur dağlarında gizlenmelerine*

[160] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 410.
[161] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 411.
[162] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 411.
[163] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 413.

meydan vermemek üzere" bu defaki harekâta kuzeyden de bir kısım kuvvetlerin iştirak ettirilmesini istemiştir. İhtiyaç duyulan askeri birliklerin belirtildiği yazıda, harekâtın en geç 1 Haziran'da başlaması gerektiği ifade edilmiştir. Yazıya göre, harekâtın hazırlık devresi için 552.407 lira, bir aylık harcama için 128.180 lira, yüz günlük harcama 426.600 liraya ihtiyaç olduğu hesaplanmıştı.[164]

Genelkurmay Başkanlığı ise 21 Mart 1938'de yayımladığı emirde, *"Haziran'dan itibaren Tunceli'de geri kalan tenkil ve silah toplama harekâtı yapılması hükümetçe karar altına"* alındığı bildirilmiştir. Söz konusu emirde görevli birlikler sıralanmış ve birliklerin belirlenmesinde *"Nakliye harcamalarından iktisat"* konusunun da dikkate alındığı vurgulanmıştır. Ayrı bir emir ile bütün birliklerin, harekât bakımından Dördüncü Umumî Müfettişlik emrinde oldukları ilgili makamlara bildirilmiştir.[165]

3.4.5.1. Harekâtın Birinci Safhası

Dördüncü Umumî Müfettişlik, Dâhiliye Vekâleti'ne ve Genelkurmay Başkanlığı'na 2 Haziran 1938'de gönderdiği raporda, harekâta 10 Haziran'da başlanabileceğini bildirmişti. Aynı makamlara gönderilen 8 Haziran 1938 tarihli yazıda ise; harekâtın birinci safhasında Mercan deresi, ikinci safhasının Merho deresi, üçüncü safhasında Kalan deresi temizliğinin yapılacağı ve Ağustos 1938 sonuna kadar bitirilmeye çalışılacağı ifade edilmiştir. [166]

Bu arada, Başvekil İsmet İnönü 25 Ekim 1937'de görevinden ayrılmış, yerine İktisat Vekili Celal Bayar görevlendirilmişti. Başvekil Bayar, 29 Haziran 1938'de TBMM'de yaptığı konuşmada, çeşitli iç ve dış konuların yanı sıra, Dersim konusuna da temas etmiştir. Bölgenin adı bir buçuk yıl önce kanunla Tunçeli olarak değişmesine rağmen, Bayar konuşmasında bölgeyi eski adıyla anmış, Dersim'de ıslahat programının sürdüğünü, yol, köprü, karakol ve mektepler yapıldığını anlatmıştır. Bayar, *"Geçen seneye nazaran, burada bu sene, daha fazla kuvvetlerimiz*

[164] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 413–414.
[165] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 415–417.
[166] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938),** s. 419–420.

toplanmıştır, birkaç yerde ufak tefek müsademeler olmuştur. Dersim için tatbik etmekte olduğumuz programın icabı olarak bu meseleyi sureti katiyede halletmek, ve Dersim denilen işi sureti katiyede tasfiye etmek için alacağımız bir tedbir daha vardır"[167] demiştir. Bu tedbirin zorunlu göç olduğu daha sonra yaşanan uygulama ile anlaşılacaktır. Bayar sık sık alkışlarla kesilen sözlerini şöyle sürdürmüştü:

"Yakında ordumuz Dersim havalisinde manevralar yapacaktır. Bu münasebetle, ordu, Dersim için vazife alacak ve Umumî bir tarama hareketiyle, tedip kuvvetlerine müzahir olaraktan, bu meseleyi kökünden söküp atacaktır.

Arkadaşlar, Dersimliler ne istiyorlar? Dersimli, Kurunuvustai bir zihniyetle, orada oturup şekavet yapmak istiyor, mal çalacağım, ilişmeyeceksiniz diyor, adam öldüreceğim, kanuni takibat yapmayacaksınız diyor, silahla gezeceğim, müsamaha edeceksiniz diyor, vatani mükellefiyetlerimi ifa etmeyeceğim, imtiyazlı bir insan olarak hepinizin muvacehesinde dolaşacağım diyor. Bilinmesi lazım gelen bir hakikat vardır ki, cümhuriyet böyle bir vatandaş tanımıyor. Cümhuriyet külfette olduğu kadar nimette, nimette olduğu kadar külfette müsavi ve seyyan muameleye tabi insanlardan mürekkeptir. Bu hakikat anlaşılıncaya kadar, kuvvetlerimiz orada fülen bulunacaktır. Eğer ellerinde bulunan silahı teslim ederler ve cümhuriyetin emirlerine inkiyat ederlerse kendileri için yapacağımız şey, muhabbetle göğsümüzü açıp derağuş etmektir. Bu yapılacaktır. Dersimliler sesimizi işitmelidir. Bu kürsüden akseden her sâdâyı, kendi menfaatlerine göre, muhakeme etmelidirler. Bizim sesimizde şefkat olduğu kadar kudret te vardır. Bu ikisinden birisini intihap etmek kendilerine aittir. Bilmelidirler ki, şefkatimiz de kahrımız da boldur."[168]

Harekâtın, 11 Haziran 1938 tarihinde Mercan deresinde keşif faaliyetleri ile başlayan ilk safhasında, Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan tarafından Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya gönderilen 2 Temmuz 1938 tarihli raporda; Mameki Dağ Tugayı'ndan sevk edilen takviyeli taburun Karasakal yaylası ile İksor'un doğu sırtlarını tuttuğu Dojik Baba ile 2570 rakımlı tepe ve civarını topçu; Ahpanus ve İkisor bölgelerini makineli tüfek ateşine tuttuğu bildirilmiştir. Rapora göre,

[167] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cild: 26, İçtima: 3, Seksen üçüncü inikad, 29-VI-1938, s. 507.
[168] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre: V, Cild: 26, İçtima: 3, Seksen üçüncü inikad, 29-VI-1938, s. 507.

17. Tümen bölgesinde Dojik Baba ve güneyindeki 2570 rakımlı tepe hattını ele geçirmek için askerlerin taarruzu sürüyordu. Haydutlar gruplar halinde kuvvetli direniş gösteriyorlardı. Raporda, *"…Kıtalarımız fevkalade metanetli, arazide haydutlara takdire seza derecede saldırış yapmaktadır. Şimdiye kadar alınan malumata göre bir şehit, dört yaralı Erimiz vardır. Bu sabah Pülürden Tümen dağıtma merkezi bulunan Mansul uşağına doğru giden bir ikmal kolumuza Karataş köyü civarında beş kişilik bir haydut grubu tarafından ani olarak ateş edilmiş ise de kol muhafız kuvvetlerinin mukabelesile haydutlar kaçırılmıştır. Pülürden bir süvari bölüğü ile sabit bölükten bir müfreze bunların takibine gönderilmiştir. Bu müsademede de bir Erimiz şehit olmuştur"*[169] denilmekteydi.

Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan'ın 6 Temmuz 1938 tarihli raporunda Mameki Dağ Tugayı'nın bazı birliklerinin Kalan Vadisi tabanına indiği, Kotek Köyü civarındaki bir mağarada altı haydutun imha edildiği yer almıştır. Raporda, 17nci Tümen bölgesinde Horran Deresi çevresinde rastlanan altı, Erzincan Tugayı'nın merkez kolu cephesinde 18 haydutun öldürüldüğü, 3 haydut, 2 kadın ve 1 çocuğun yaralı olarak yakalandığı ve haydutlardan ikisinin öldüğü bildirilmiştir.[170]

Dördüncü Umumî Müfettiş ve Tunceli Valisi Alpdoğan'ın harekâtın bu safhası ile ilgili sözkonusu raporlarının yanı sıra, bu raporlardaki bilgilerin yer aldığı, büyük çoğunluğunda hiç tarih bulunmayan 48 telgraf bulunmaktadır. Raporlar, telgraflarda yer alan bilgilerin tekrarı niteliğindedir.

Harekâtın bu safhası, Dördüncü Umumî Müfettişlik'in, manevra başlangıç durumuna göre, birliklerin 7 Ağustos'a kadar yerlerini almaları konusundaki emri ile sona ermiştir. Ancak, *"5 Ağustos'ta manevra hazırlık durumundaki yerlerine ilerlemekte olan birlikler, rastladıkları haydut direnmelerini kırarak çok sayıda haydudu imha, eşya ve hayvanlarını müsadere ve bazı haydut köylerini tahrip ettiler veya yaktılar."*[171]

[169] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-72-470-8
[170] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-72-470-8.
[171] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 441–442.

3.4.5.2. Harekâtın İkinci Safhası

1938 Tedip Harekâtı'nın İkinci Safhası, Üçüncü Ordu Manevrası'nın birinci safhasını oluşturmuştur. Bu safha, *" fülen tedip niteliğinde olmayıp bundan öncesi 4ncü Genel Müfettişliğin bu bölgede yaptığı harekâtın tamamlanması niteliğinde idi"*[172] Üçüncü Ordu Komutanlığı'nın idaresi altında gerçekleşecek Tunceli tarama faaliyetlerinin sınırı; *"…şimdiye kadar yapılan askeri harekâtta uslanmayan, hükümet kuvvetleri karşısında sinen ve fakat alışmış olduğu şekaveti yapmaya fırsat bekleyen haydutların oturdukları bölgelerin ve ayaklanmalarında daima faydalandıkları arazi kısımlarının tarama hududu içine alınması göz önünde tutularak (…) şuralardan geçirilmişti: Kızıl gedik – Hıdırbaba dağı – Saban dağı – Pülümür'ün 4 km. kuzeyi – Azvat karakolunun 2 km. güneyi – Karacakale – Birman gediği – Harçi dağı – Katır gediği – Koçgölbaşı – Munzur silsilesi tepeler hattı – Orta dağın 3 km. doğusu – Fikrik dağı – Eğripınar dağı – Biresor deresi – Fırat nehri (Murat nehrinin birleştiği yere kadar) – Murat nehri – Ulukale deresi – Kurt tepesi – Avşeker – Sörgüç – Balister – Çangal'ın 1 km. kuzeyi – Avvatlı'nın 1 km. kuzeyi – Hopik'e kadar Pi[e]ri suyu – Kozçan – Aşağı Pohos – Mezria-i Çakıran'ın 4 km. batısı – Melkis – Çatal kaya – Bileçin'in 1 km. batısı"*[173]

Harekâtın başlaması öncesinde, Muğla'da bulunan Erkân-ı Harbiye Reisi'nden gelen 19 Temmuz 1937 tarihli şifreli telgraf, Başvekâlet Müsteşarı Kemal Gedeleç imzasıyla *"Başvekâlet Yüce Katına"* arz edilmiştir. Telgrafın ikinci maddesine göre, Elazığ mıntakasında yapılacak ordu manevrasına tekaddüm eden tarama harekâtının 10 Ağustos'da başlaması için gerekli tedbirlerin alınmasına başlandığı bildirilmiştir. Telgrafta, harekâtı idare edecek Üçüncü Ordu Müfettişi'ne vazife ve *emirlerin açık bir şekilde belirlenmesi için; "**a)** Hangi mıntakada ve kimler tehcire tabidir ve tehcir tertibat ve sevkiyatı nasıl ve hangi makam tarafından idare olunacaktır. **b)** Hangi tertib eşhas hapis ve tevkif olunacaktır. **ç)** Hangi mıntakalar iskân bakımından yasak bölge olarak tesbit ve ilan olunacaktır."* hususlarında

[172] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 442.
[173] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s 443.
[173] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 443.

gerekli kararların alınması ve ilgili makamlara bildirilmesi için izin talep edilmiştir.[174]

Aynı numarayla arşivlenen diğer belgelerden Başvekil Celal Bayar'ın Hususi Kalem Müdürlüğü'ne 25-26 Temmuz 1938 tarihlerinde yazdırdığı bildirilen Not'ta, yasak bölge ilan edilecek yerlerdeki halkın memleketin muhtelif yerlerine dağıtılacağı, bu miktarın 2000 iken 7000'e çıkarıldığı, 5000 kişilik yeni bir dağıtım listesi hazırlanacağı ve endüstri merkezlerinin de dikkate alınacağı belirtilmiştir. Not'a göre, ayaklanmaya katılanlar mahkemeye verilecek, önceden mahkûm olup, firarda olanlarla ilgili hükümler yerine getirilecektir. Silah toplanmasına devam edilecek, askerliğini yapmayanlar, askerlik hizmetini bitirdikten sonra mürettep yerlerine gönderileceklerdir. Yasak bölgenin korunması için kuvvet ayrılacak, bunlar için kışla ve karakollar yaptırılacaktır. Belirtilen işlerin gerçekleştirilmesi için gerekecek para belirlenecek ve ödenmesi sağlanacaktır.[175]

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından Başvekâlet'e 26 Temmuz 1938 tarihinde gönderilen şifreli telgrafın başlangıcında, *"Üçüncü Ordu manevrasının birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli bölgesinde yapılacak taramanın bütün Tunceli mıntıkasına teşmil edilmesi ve bu mıntıkadaki halkın tamamen silahtan tecridi ile her sene bu bölgenin ayrı ayrı sahalarında beliren haydutluk vak'alarına tamamiyle nihayet verilmesi takarrür etmiştir"*[176] ifadesi bulunmaktadır.

Telgrafa göre, tarama harekâtı, Dördüncü Umumî Müfettişlik ve Dahiliye Vekâleti'nin teklif ettiği ve sınırları belirlenen birinci yasak bölge ("*Karacakale, Darbugazı garbı, Seyithan Kırmızıdağ balâsı hattı, Hacil deresi mansabı Ballı mezreası dizinin evi Muns[[z]ur suyu Ana komu Harcı dağı ve gediği Karacakale mevzilerinden geçen hattın çevrelediği saha*") ile ikinci yasak bölgede ("*Hozat garp ve Çemişgezek şimal ve Muns[z]ur silsilesi cenubundaki Koç ve Samlıların bulunduğu bölge olup bölgenin hudutları Dördüncü Umumî Müfettişlikce tesbit*

[174] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-748-1.
[175] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-748-1.
[176] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-748-1.

edilerek bildirilmelidir") daha yoğun kuvvetlerle sıkı tarama, civar bölgelerde ise daha hafif kuvvetlerle ve basit tarzda yapılacaktır. Bu bölgelerden batıya tehcir edilecek kişilerin mıntakası ve harekâtın nasıl yapılacağı için Başvekâlet'ten gelecek emirlere göre ayrıca talimat verilecek, tutuklanması gerekenlerin listesi ise Dördüncü Umumî Müfettişlik tarafından Üçüncü Ordu Müfettişliği'ne verilecektir.[177]

938 Tunceli Tedip Harekâtı'nın ikinci, Üçüncü Ordu Manevrası'nın birinci bölümünü oluşturan bu harekât 21 Ağustos'ta sona ermiştir. Ordu Müfettişi Orgeneral Kazım Orbay, Başvekil Celal Bayar'a gönderdiği 21 Ağustos 1938 tarihli telgrafta, manevranın birinci safhasının bitmiş olduğunu ve "*Tunceli emir ve komutasının"* 21.08.1938 00/00 saatten itibaren Tunceli Vali ve Komutanlığı'na devredildiğini bildirmiştir.[178]

Başbakanlık 23 Ağustos'ta İçişleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordu Müfettişlikleri ile Dördüncü Umumî Müfettişliğe verdiği emirde; Üçüncü Ordu Manevrası'nın birinci safhasının bitirildiğini birliklerin ikinci safha manevra için tertip almakta olduğunu bildirmiştir. , Bununla beraber, *"Manevranın ikinci safha bölgesine intikal etmekte olan kolordular bölgelerinde topladıkları tehcire tabi kafileleri daha önce emredilen yerlere sevk etmekte, bunlar arasında kaçmak isteyenleri imha etmekte idiler."*[179]

Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, harekât dolayısıyla 17 Ağustos 1938 günü Elazığ'a gelmiş ve aynı gün Hozat'a gitmiştir. Sonraki gün Hozat'tan Ovacık'a giden Çakmak, aynı gün Hozat'a 19 Ağustos'ta ise Elazığ'a dönmüştür. Çakmak, 1 Eylül 1938 tarihine kadar *"... Tunceli mıntakasında manevra harekâtını takip buyurmuşlardır."*[180]

[177] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-748-1.
[178] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-750-7.
[179] Hallı, Türkiye **Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 464.
[180] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-199-360-20.

3.4.5.3. Harekâtın Üçüncü Safhası

Genelkurmay Başkanlığı, Tunceli'deki harekâtla ilgili olarak 29 Ağustos'ta yayınladığı emirde; *"1. İkinci safha manevra harekâtharekâtı sona erdiğinden 31 Ağustos'ta Elazığ civarında yapılacak geçit resmini müteakip; a. 8nci Kolordu birlikleri ile birlikte 9 ncu Kolordu 3 ncü Piyade Tümeni, Tunceli ili dahilinde ve 3ncü Ordu emrinde kararlaştırılmış bulunan tarama harekâtını tamamlayacaklardır. 3ncü Ordu Müfettişliği, bölgenin emir ve komutasını 4ncü Genel Müfettişten 1/2 Eylül 1938'den itibaren almış olacaktır. (…) 4. Güney tatbikatından sonra, Tunceli'deki birlikler ayrıca özel teşkilat ile de takviye edileceklerdir"*[181] ifadesine yer vermişti.

31 Ağustos 1938 tarihinde verilen Ordu emrinde ise yapılacak harekât daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bu emre göre, tarama harekâtının hedefi öncelikle Koçuşağı haydutlarını yakalamak ve Koçuşağı bölgesini tamamen temizlemektir. Koçuşağı aşiretinden yasak bölge dışında da hiç kimse bırakılmayacaktır. Bu görev 8nci Kolorduya verilmiştir. 3ncü Tümen Munzur suyu batısında ve doğusunda kendisine ayrılan bölgelerde tarama yapacak, Pülür–Hozat arasından doğuya kaçabilecek Koçuşağı mensuplarını Munzur, Kalan, Kutu deresi bölgelerinde barındırmayacaktır. Bu tümen, ayrıca birinci tarama harekâtından sonra buralara dönmüş olmaları muhtemel Kalan, Demenan, Haydaran haydutlarını da yakalayacaktır.[182]

Emirde, ayrıca şu hususlara yer verilmiştir: "…*a) Hudutları evvelce bildirilen yasak bölgeler içinde bulunan halk batıya nakledilmek üzere toplanarak bu bölgeler halktan tamamen tecrit edilecek ve bu bölgeler içinde iskâna yarayacak hiç bir ev, kom ve bu gibi binalar bırakılmayacaktır. b) Yasak bölge dışında oturan ve fakat yerlerinde bırakılması caiz olmayan ve birinci taramada ele geçirilemeyen aşiret*

[181] Hallı, Türkiye **Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 465–466.
[182] Hallı, Türkiye **Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 468.

reisleri, kolbaşılar, seyitler ve şerirler ile aileleri ve yakınları da batıya nakle tabi tutulacaktır. ***c)*** *Kalan silahlar toplanacaktır. (…)"*[183]

Harekâtın bu safhası, emirde belirtilen hedeflerin tamamına ulaşılması ile sona ermiştir. Harekâtın son safhasında, *"…birlikler, o tarihe kadar kendilerine ayrılan bölgelerdeki mağaraları, taş kovuklarını ve bir insanın saklanabileceği her noktayı adım adım aradılar. İstihkâm müfrezesi birçok mağaraları tahrip suretiyle yardımda bulundu ve bu suretle topçu ve piyade ağır silahları yakın desteğinde yapılan tarama harekâtında birçok mağara ve civarlarında yapılan müsademelerde, içlerinde bazı aşiret reislerinin de bulunduğu yüzlerce haydut imha edildi ve bir o kadar da kadın ve çocuk grupları yakalandı. Bu arada yine yüzlerce hayvan, silah ve cephane ele geçirildi. Haydutların direndikleri köyler, münferit evler, komlar ve hatta tarla ve meşelikler yakıldı."*[184]

Harekât 15 Eylül 1938 tarihinde gece yarısı resmen sona ermiştir. Dördüncü Umumî Müfettiş ve Tunceli Vali ve Kumandanı Alpdoğan tarafından *"Yüksek Başvekâlete"* gönderilen konuyla ilgili 20 Eylül 1938 tarihli yazıda, *"Tunçeli'de başlamış olan silah toplama ve tenkil harekâtı 15-Eylül-1938 günü saat 24'te sona ermiş olduğundan Genelkurmay Başkanlığının 8-Haziran-1938 gün ve 2805 sayılı emirlerine matuf 14-Haziran-1938 gün ve 259/570 sayılı emirleri askeri ceza kanununun yedinci maddesi gereğinde cari olduğu tebliğ edilmiş olan harp hükümleri 16-Eylül-1938 günü saat sıfırdan itibaren kaldırılmıştır"*[185] denilmektedir.

Bu ifadeler, Dersim'de 1938 yılında yapılan askeri harekâtın, Genelkurmay Başkanlığı tarafından, bir savaş olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Nitekim Dersim'de 1937 yılında gerçekleştirilen askeri harekât da "*sefer mahiyetinde mühim hareket"* olarak ele alınmıştır. 27 Mayıs 1937 tarih ve 2/6701 Sayılı Kararname'de, bu olgu, *"Dersim'de başlayan harekâtı askeriyeye iştirak eden Kara ve Hava birliklerine mensup erat ile sabit ve seyyar jandarma eratına 1776 sayılı kanununun I inci ve 2nci maddeleri gereğince kuvvetli tayın verilmesi hakkında Genelkurmay*

[183] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 468–469.
[184] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 477.
[185] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi** 030-10-_-_111-751-1,

Başkanlığı'nın iş'arına atfen Milli Müdafaa Vekilliğinin 25/5/937 tarih ve 7216 sayılı tezkeresile Maliye Vekilliğinin 25/5/937 tarih ve 2024/11175 sayılı mütalaanamesi İcra Vekilleri Heyetince 27/5/937 tarihinde okunarak bu harekâtın, 1776 sayılı kanunun 2 inci maddesi mucibince, sefer mahiyetinde mühim harekât olduğuna karar verilmiştir"[186] şeklinde yer almıştır.

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin manevra sonrasında, Tunceli'de yapılan tedip harekâtına dair verdiği rapora göre, Tunceli'deki tarama harekâtı toplam 17 gün sürmüştür. Harekât sırasında, *"Tarama bölgesi içinde ölü ve diri 7954 kişi çıkarılmıştır. 4ncü Genel Müfettişlikten isimleri verilen 101 kişiden 73'ü ele geçirilmiştir. 1019 silah toplanmıştır."*[187]

Rapora göre, askeri harekât ve tarama sonrasında; *"…Tunceli'de ayaklanma tertipçisi olan reis, kolbaşı, şerir ve seyitler ele geçirilmiş ve bölge dışına çıkarılmıştır. Bundan sonra, Tunceli'de genel bir ayaklanma tertip edecek, halkı teşvik ve tehdit ederek bunu gerçekleştirecek cüret ve böyle bir teşvik ve tehdide uyacak cesaret kalmamıştır."*[188]

Bu harekâtın yapılış şekli ve sonuçları, 1986 yılında yapılan bir röportajda eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil tarafından şöyle anlatılmıştır: *"Neticeyi söylüyorum. (...) Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı. Mağaraların kapısının içinden. Bunları fare gibi zehirledi. Yediden yetmişe o Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir hareket oldu. Dersim davası da bitti. Hükümet otoritesi de köye ve Dersim'e girdi. Dersim böyle bitti. Bugün Dersim'e rahatça gidebilirsiniz. Jandarma da gider siz de gidersiniz..."*[189] Röportajı kamuoyuna yansıtan Hür, bu ifadelerin kendisine iletilen bir ses kaydında yer aldığını, sesin Çağlayangil'e ait olduğunu birkaç kaynaktan doğruladığını ifade etmiştir.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde Çağlayangil'in bu anlatımını kısmen doğrulayan bir rapor bulunmaktadır. *"Makine Başında, Başvekil Celal Bayar"*a

[186] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-18-01-02-75-45-13.
[187] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s.178.
[188] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s.478–479.
[189] Ayşe Hür, "1937-1938'de Dersim'de neler oldu", Taraf gazetesi, 16 Kasım ,2008., s. 13

gönderilen 22 Temmuz 1938 tarihli raporda; *"1- Mameki bölgesinde bugün de Laç bölgesinde taramaya devam edilmiştir. Fakat müsademe olmamıştır. Yalnız Munzur kenarında ve ağzı zemininden 60 metre yükseklikteki bir mağarada on silahlı haydudun bulunduğu haber alınmış ve imhası için mağaranın etrafı kuşatılmıştır.*

2-Tahrip kalıplarile tesir yapılmış iki mağarada dünki[ü] hesaplarda seksendokuz ölü kaydedilmişti. Bugün bu miktarın iki yüz yirmi olduğu sayılmıştır."[190]

"Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938)" adlı eserde, 1938'deki askeri harekâtlar sırasındaki can kayıpları ile ilgili verilen rakamların toplamı en fazla 2.908 kişi olup, ayrıca kesin sayı olarak *"Suda 12 ceset"* ve *"suda boğulan 2 kişi"* ifadeleri vardır. Eserde, diğer can kayıpları ile ilgili olarak ve farklı yerlerdeki çatışmaları ifade edecek şekilde kullanılan ifadeler ve tekrarlanma sıklığı aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Ancak, bu ifadeler genel olduğundan, sayıya dönüştürülmesi mümkün değildir.

Tablo 3: Sayı Belirtilmeyen Can Kayıpları

Kullanılan İfade	**Tekrar Sayısı**
"Ağır zayiat"	5
"Bir hayli fazla"	1
"Bir hayli haydut"	1
"Bir hayli zayiat"	4
"Bir kısım"	1
"Bir çok"	2
"Çok sayıda"	1
"Bir kısmı"	1
"Hayli zayiat"	1
"Mağaralarda çok sayıda"	1
"Müsademe edilen haydutlardan birçokları"	1
"Müsademe edilen haydutların tamamı"	1
"Müsademelerde binlercesi"	1
"Oldukça ağır zayiat"	1
"Önemli miktarda zayiat"	1
"Silahla karşı koyan haydutlar"	1
"Zayiat artı birkaç kişi"	1

Kaynak: Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 421–474.

[190] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-_-_111-747-32.

Aynı eserde, askerlerin can kayıpları konusunda ise, *"4ncü Genel Müfettişlikçe yapılan harekâtın sona ereceği bu günlerde 1 Ağustos 1938'e kadar yapılan harekâtta 13 subay, 162 er yaralı, 104 erin de şehit olduğu Genelkurmay Başkanlığı'nın sorusuna karşılık olarak bildirildi"* [191] ifadesi bulunmaktadır.

Tunceli'deki askeri harekât sırasında gündeme gelen ilginç bir konu ise meşe ormanlarının yakıldığı konusundaki iddialar üzerine, Dördüncü Umumî Müfettişlik'ten bilgi istenmesidir.

Tunceli'de yapılan askeri harekâtın sonucu, Mustafa Kemal Atatürk'ün *"Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun 36ncı maddesi hükümlerine tevfikan Reisicumhur K.. Atatürk'ün emirlerile Başvekil Bayar tarafından okunan"* TBMM'nin dördüncü toplantı yılını açılış konuşmasına şöyle yansımıştır:

"Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman had bir şekil alan Tunceli'ndeki toplu şekavet hadiseleri muayyen bir program dahilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş, o mıntakada bu gibi vak'alar bir daha tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur. Cumhuriyetin feyzinden yurdun diğer evlâdları gibi oradakiler de tamamile istifade edeceklerdir."[192]

Harekâtın tamamlanmasından sonra da jandarma birlikleri tarama faaliyetlerine devam etmişlerdir. Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan tarafından Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen 22 Ekim 1938 tarihli şifreli telgrafta, *"…19.10.938 gecesi 23 raddelerinde Pah'ın 2 kilometre cenubundaki Maman Mezreasından silahlı birkaç haydut bir miktar ev eşyasile davar alıp gitmişlerdir"*[193] bilgisi bulunmaktadır. 1 Kasım 1938 tarihli şifreli telgrafta, Çemişkezek'teki tabur tarafından yapılan arama taramada; Oskih, Ahdük, Eknik köylerinde iki ev ile üç ekin tarlasının, Ekrek köyünde yeniden yapılmak istenen bir evin yakıldığı ifade edilmiştir. Telgrafa göre 30-31 Ekim 1938 gecesi Mercan Boğazı'nda pusuya

[191] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924–1938)**, s. 441.
[192] **Resmî Gazete**, 2 Teşrinisani 1938, Sayı: 4052.
[193] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-105-686-25.

düşürülen haydutlardan birisi öldürülmüş, arananlardan Seyit Mahmut yakalanmıştır.[194]

Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan tarafından Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen 4 Kasım 1938 tarihli şifreli telgrafta, Kürk, Aşirik bölgesinde tarama yapan üçüncü taburun fırtına ve yağmur yüzünden Pülümer'e döndüğü, taburun üç gündür yaptığı tarama ve çatışmalarda haydutlardan 6 ölü ve 10 kadar yaralı bulunduğunun tesbit edildiği ifade edilmiştir. Telgrafta, Kırmızıdağ'da pusuda bulunan askerler ile haydutlar arasında çıkan çatışmada üç erin yaralandığı, seyyar alay müfrezelerinin takibi sürdürdüğü de yer almıştır.[195]

Dördüncü Umumî Müfettişlik'ten *"Sayın Başvekil Celal Bayar'a"* gönderilen 5 Kasım 1938 tarihli ve şifreli yazıda, Seyyar Jandarma Alayının taramaya devam ettiği, Tüllük bölüğü ile Laç deresinden gelen silahlı haydutlar ile çatışma yaşandığı bildirilmiştir. Buna göre, çatışmada iki haydut ölmüş, bir kaçı yaralanmış, diğerleri ise ormanlar içine kaç kaçarak kaybolmuştur.[196] 12 Kasım tarihli telgrafta Çemişkezek'te Koçlu'lardan 2'si erkek 10 kişinin teslim oldukları ifade edilmiştir. Yine 13 Kasım 1938 tarihli telgrafta Koç ve Şamlılardan yirmi nüfusun[197] 18 Kasım tarihli telgrafta 1 numaralı cetvel listesinin 166 sıra numarasında yazılı Şam uşağı reislerinden Topal Eyüp ve 124 numarada Kopo Hüseyin'in kardeşi Haydo ile beş kişinin Ovacık'ta teslim oldukları belirtilmiştir. [198] 19 Kasım tarihli telgrafa göre. Kalanlılardan 25 kişinin Ovacık kazasında teslim olmuştur ve bunlar arasında 1 no.lu listenin 180. sırasında yer alan Beyit uşağı reislerinden Diztaş'lı Hasan'da bulunmaktadır.[199]

Dahiliye Vekâleti'ne gönderilen 20 Kasım 1938 tarihli ve "*Bölgede sükunet vardır"* cümlesiyle başlayan telgrafta, Kalanlılardan 16 kişinin Ovacık kazasında, teslim olduğu, Çemişkezek'te teslim olanlar arasında *"…1 numaralı haydut listesinin 102 numarasında yazılı Mehmet oğlu ağa ve 139 numarasında yazılı Kör Kurido'nun*

[194] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-751-30.
[195] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-..-..-111-751-30.
[196] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-751-30.
[197] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-751-30.
[198] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-751-30.
[199] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-72-751-30.

oğlu Hıdır ve 129 numarada yazılı Kol başı ve meşhur silahşörlerden ince Mehmet" bulunduğu ifade edilmiştir[200].

Daha sonraki telgraflarda da teslim olanlarla ilgili bilgiler bulunmaktadır. Örneğin, 24 Kasım tarihli telgrafta Kalanlı'lardan 44 kişinin Ovacık'ta, Seyit Rıza'nın torunu Polat'ın ise Deşt Karakolu'na gelerek teslim oldukları bildirilmiştir.[201] 26 Kasım tarihli telgrafta Ovacık kazasında Kalanlılardan sekiz kişinin,[202] 21 Kasım tarihli telgrafta Ovacık kazasında *"…bir numaralı listenin 139 numarasında yer alan Topal Baba'nın"*, 29 Kasım tarihli telgrafta yine Kalan aşiretinden 19 kişinin Ovacık'ta, Haydaran'lılardan dört kişinin Mazgirt'te teslim oldukları bilgisi yer almıştır.[203]

Dahiliye Vekâleti Umum Jandarma Kumandanlığı I. Şube II. Kısım antetli kağıda "*Başvekâlet yüksek katına"* hitaben yazılan yazı ekinde *"...Tunceli kanunun tatbik tarihi olan 936 yılı Mart ayından itibaren Dersim mıntakasında ittihaz edilen idari ve inzibatı tedabir ve icraatın neticelerini gösterir cedvel"* sunulmaktadır (Ek-23). Yazı ekindeki, *"Tunceli kanunun tatbikinden bu güne kadar dersim mıntakasında yapılan hareketlerde elde edilen insan ve silah mikdarı ile zayiatımızı gösterir cedvel"* başlıklı tablo şöyledir*:*

Tablo 4: Tunceli'de Elde Edilen İnsan ve Silah Miktarı ile Asker Zayiatı

	EŞKİYADAN ELDE EDİLEN				**ALINAN SİLAH**	**ZAYİAT**	
YIL	***Ölü***	***Diri***	***Teslim Olan***	***Yekun***		***Şehit***	***Yaralı***
1936					788		
1937	262	36	928	1.226	4.263	30	51
1938	1.3160	2.107	821	16.088	844	122	251
1939	384	824	2867	4.075	222	47	052
YEKUN	**13.806**	**2.967**	**4.616**	**21.389**	**6.117**	**199**	**354**

Kaynak: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi 030-10-111-751-30.

[200] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-751-30.
[201] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-72-471-6.
[202] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-751-30.
[203] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-751-30.

Yazıda, 1939 yılında teslim olanların içinde Haydaran, Arilli, Bal, Körabbas ve Koç aşiretlerinin reisleri ve aileleri ile Seyit Rıza'nın kardeşi Düzgün gibi belli başlı adamların da bulunduğu belirtilmektedir. *"...Koç yasak bölgesi tamamen temizlendiği gibi kalan yasak bölgesinde hala temerrutta ısrar eden mahdut haydutlar perişan ve aç bir haldedirler ve şiddetle takip olunuyorlar."* ifadesine yer verilen yazıda, *"Devam eden bu takip ve baskınlarla kış basmadan kaçakların bir kısmının daha elde edilecekleri tabii bulunmakla beraber kıştan istifade ile dağlarda ve mağaralarda sığınmak isteyeceklere karşı da imkân dahilinde baskınlar yab[p]tırılarak kat'i neticenin alınmasını çalışılacağı"* da vurgulanmıştır.[204]

Ancak, yazı ekindeki cetvelde yer alan bilgilerin nasıl oluşturulduğu konusu açık değildir. Hallı'nın *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938)"* adlı eserinde, sayı belirtmeden verdiği de Tablo-3'te yer alan can kayıplarının bu cetvele yansıyıp yansımadığı ya da ne ölçüde yansıdığı belirsizdir.

Tunceli'deki yasak bölge ilanı ise 6 Ağustos 1938 tarih ve 2/9409 Sayılı Kararname ile gerçekleştirilmiştir. Kararnamenin ilk maddesi yasak bölgeler ile ilgilidir. Madde, *"... Üçüncü Ordunun yapacağı manevranın birinci safhasını teşkil etmek üzre Tuncelinde sükun ve asayişin istikrarını temin etmek maksadile o mıntakada yapılacak tarama hareketi münasebetile ilişik krokide gösterildiği üzre (Karacakale, Kürk, Hınzuri, Darbugazı garbı, Seyithan-Kırmızıdağ bala hattı, Haçılıderesi ağzı, Ballımezrası, Rızanın evi, Munzur suyu, anakomu, Harçıdağı, Harcıdağı-Karaca kale arasındaki Bala hattının çevrelediği saha ile Masumpak kalesi Zeyneltepe, Pilavtepe, Eğrek köyünün beş kilometre kuzeyindeki Boztepe, Koçulu köyünden geçen dere ile bunun (iki) kilometre güneyinden geçen dere arasındaki su taksim hattı, Setirge köyünden Yılandağına giden yol (hariç) Yılandağı 2100 rakımlı hattı, setirge köyünden yılandağına giden yol (hariç) Yılandağı 2100 rakımlı Hanife tepe ve bu tepenin dört kilometre doğusundaki tepe, Masumpak kalesi*

[204] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030-10-111-751-30.

çevresi içindeki sahanın 2848 sayılı kanunun 2inci maddesine göre 3 No.lu yasak bölge olarak kabul ve ilanı…"[205] şeklinde düzenlenmiştir.

3.5. Tunceli'den Zorunlu Göç: Nakiller ve İskân

Tunceli'de 1938 yılında gerçekleştirilen askeri harekâtlar sırasında yasak bölge tamamen boşaltılmıştı. Üçüncü Ordu Müfettişliği'nin harekât sonrasında hazırladığı raporda yasak bölgeden ölü ya da diri 7.954 kişinin çıkartıldığı ifade edilmiştir. Yasak bölgelerden toplanan kişilerin çoğunluğu batı illerine iskân edilmek üzere Elazığ'a bir kısmı ise Erzincan'a götürülmüş ve demiryolu ile bu şehirlerden mürettep yerlerine gönderilmişlerdir.

Tunceli'de ilk zorunlu iskânın 1928 ve 1929 yıllarında gerçekleştirildiği Dahiliye Vekâleti ve Başvekâlet arasında yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır. Dahiliye Vekâleti, "Başvekâlet Yüksek Orununa" gönderdiği 25 Mart 1938 tarihli yazı ile *"Tunceli'nin ziraata elverişli olmıyan [olmayan] dağlık ve ormanlık mıntakalarından 928 veya 929 yıllarında indirilerek Çemişkezek ve havalisinde iskân edilen kimselere ait olup bulunamı[a]yan ve 1/1/930 gün ve 8734 sayılı kararnameden önce alınmış olması tahmin edilen kararname örneğinin gönderilmesini"*[206] talep etmiştir. Ancak, Başvekâlet'ten bu yazıya verilen 29 Mart 1938 tarihli cevapta, *"…928 veya 929 yıllarında indirilerek Çemişkezek ve havalisinde iskân edilen kimselere ait olup 8734 tarihli kararnameden evel [evvel] olduğu tahmin edilen kararname 928 ve 929 kayıtlarında bulunamamıştır"*[207] denilmektedir.

Tunceli'nden zorunlu göçle ilgili olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan ilk Kararname, 16 Temmuz 1933 tarihlidir. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Başvekil İsmet İnönü ile diğer vekillerin imzasını taşıyan kararname, *"Erzincan'ın Dersim hududundaki Mercan boğazında yakalanan ve Kürt çetelerinin gözcüleri olduğu anlaşılan 318 doğumlu Mustafa oğlu Mehmet, 319 doğumlu Ali*

[205] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-01-02-84-73-8.
[206] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-746-6.
[207] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-746-6.

oğlu Ali, 308 doğumlu Mehmet, 312 doğumlu Süleyman ve 45 yaşlarında Cemil namındaki beş kişinin 885 numaralı İskan Kanunu'nun 3 üncü maddesine göre Garp vilayetlerine sevk ve iskânları" kabul olunmuştur.[208]

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunan konuyla ilgili diğer kararname, Tunceli'li bir ailenin Erzincan'ın Kuruçay ilçesine nakli ve iskânı hakkındadır. 23 Aralık 1937 tarih ve 2/7882 sayılı Kararname (Ek-20), *"Kan davaları sebebile vukuat yapmış Tunceli halkından ve Türk ırkından olup hükümete dehalet eden ve Tunceli kanununa uygun görülen vaziyeti dolayısile hakkındaki takibat durdurulmuş olan ve şimdi Plümer kazasının Aşkirit köyünde oturan 62 yaşlarında Bir oğullarından Ahmet oğlu Eyüp Çaresiz'in, karısı Cevher, oğulları Ahmet, Ali ve Süleymandan ibaret ailesi ile birlikte Erzincan vilayetine bağlı Kuruçay kazasının Armudan nahiyesine nâklen iskânları…"* şeklindedir.[209]

Tunceli'den Batı illerine gerçekleştirilen nakil, Türkiye'de en geniş kapsamlı zorunlu göç ve zorunlu iskân olmuştur. 2510 Sayılı İskân Kanunu ile Tunceli'nin İdaresi Hakkında Kanun'un verdiği yetkilere dayanarak yapılan bu zorunlu göç; zorunlu iskân, yasak bölgeler oluşturma, serpiştirme, ekonomik amaçlı iskân metotları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Zorunlu göç ve zorunlu iskân konusunda 20 Mayıs 1937 tarih ve 2/6662 Sayılı Kararname (Ek-17), 6 Ağustos 1938 tarih ve 2/9409 Sayılı Kararname (Ek-21) ve 23 Aralık 1938 tarih, 2/10105 Sayılı Kararname (Ek-22) olmak üzere üç kararname bulunmaktadır. Bunlardan ilk ikisi Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, sonuncusu ise Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından imzalanmıştır. İlk kararname sırasında Başvekil İsmet İnönü'dür. Son iki kararnamede ise Başvekil Celal Bayar'ın imzası bulunmaktadır.

Zorunlu göç, 20 Mayıs 1937 tarih ve 2/6662 Sayılı Kararname'nin ikinci maddesinde, *"...Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyede köylere baskın edilerek hem silah*

[208] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-18-01-02-38-51-2.
[209] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-18-01-02-81-104-10.

toplanacak, hem de bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır"[210] şeklinde ifade edilmiştir.

Tunceli'de zorunlu göç Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün 1937 yılında Elazığ'ı ziyareti sırasında yeniden gündeme gelmiştir. Dahiliye Vekâleti'nin 27 Kasım 1937 tarihinde *"Başvekâlet Yüksek Makamına"* gönderdiği yazıya göre, Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan'dan *"Reisicumhur Atatürk'ün Elazığ istasyonunda not ettirdikleri bağlı yazıda musarrah esasların"* nasıl gerçekleştirileceğinin bildirilmesi istenmiştir.[211] *"17.11.1937 Çarşamba günü Elâziz İstasyonunda kararlaştırılan esaslar"* başlıklı bağlı yazıda ise şu hususlar yer almaktadır:

"1- Arazi, su, hava bakımından barınılması güç olan bölgeler halkının daha eyi [iyi] şeraiti haiz yerlere nakli teemmül edilmeli ve mali külfet tahmin edilerek tesbit edilmelidir.

2-Pertek arazisi eyidir. Tedavi keyfiyeti nazarı itibare alınmalı.

3- Büyük, kesif köyler yapılmalı ve kültürü temin edilmelidir.
4- Maden amelesi olarak kaç âile naklolunabilir.
5- Münferit dağ köylerini toplayu[ı]p ovalara teksif edilmeli. (Dahili kolonizasyon)
6- Girlayik'te pancar mıntakası tesis ederek dağlıları ovaya indirmek lazımdır. (Tetkik)

Bu toplantıda Atatürk, Celâl Bayar, Şükrü Kaya, Ali Çetinkaya, Kazım Orbay, Abdullah Alpdoğan bulunmuşlardır."[212]

Yazıdan, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün konuyla doğrudan ilgili kişilerden bilgi aldığı ve konunun değerlendirilmesi talimatını verdiği

[210] Hallı, **Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938),** GnKur Basımevi, Ankara 1972, Ek-4.
[211] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-110-738-8.
[212] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-110-738-8.

anlaşılmaktadır. Nitekim Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, 10 gün sonra gönderdiği yazı ile Başvekâlet'i bilgilendirmiştir.

Dahiliye Vekâleti'nin yazısı üzerine, Başvekâlet harekete geçerek, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne durumu bildirmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin Başvekâlet'e *"29/Teşrinisani/937 tarih ve yazıişleri 6/4283 yazıları karşılığıdır"* notuyla verdiği cevapta *"Tunçelinin yalçın dağları arasına sıkışan ve çıplak kayalar içinde sefil, bedbaht bir hayat sürmekden başka bir nasibi olmı[a]yan Dersim halkının ziraat, maden ve endüstri mıntakalarına nakil ve iskânları hakkındaki yüksek emirleri üzerine Üçüncü ve Dördüncü Umumî Müfettişlikle Erzincan ve Zonguldak Valiliklerine yazılan şifrelerin örneklerini ekli olarak takdim"*[213] etmiştir.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'nin Dördüncü Umumî Müfettiş Alpdoğan'a gönderdiği yazıda; Tunceli'de sosyal ve medeni bir merkez olmak kabiliyetinde olan yerler var ise tesbiti ve ihya edilmesi; nakle tabi tutulması gerekenlerin soy ve dillerine göre sınıflandırılması, bulundukları köy ve nakledilecek yerleri gösteren bir haritanın yollanması; Aslen Türk olduklarını halde dillerini ihmal etmiş olanların bu sınıflandırmada gösterilmesi; beraberlerindeki öküz, inek, beygir gibi çift hayvanı ve diğer hayvanların bildirilmesi istenmiştir. Yazıda ayrıca; iskân sahası olarak, maden için Zonguldak, ziraat için Erzincan'ın belirlendiği, endüstri sahasının ayrıca bildireceği ifade edilmiştir. Yazıya göre, naklin zamanı ve yapılma şekli daha sonra bildirilecek, nakil işlemleri 2048 sayılı kanunun dördüncü maddesine göre yapılacaktır.[214]

Zonguldak Valiliği'ne gönderilen yazıda, Tunceli'deki halkın ziraate elverişsiz yerlerde ve olumsuz şartlarda yaşadığı anlatıldıktan sonra, Dersim halkının bundan sonra aynı vaziyette bırakılmamasının karara bağlandığı, bu halkdan Erzincan ve endüstri bölgelerine gönderilenler dışındakilerin "*…Vilâyetiniz dahilindeki maden ocaklarında çalıştırılmak üzere maden ocaklarına sahasına yakın yerlere nakil ve iskânları"*nın uygun görüldüğü bildirilmiştir. Yazıda, Valilik'ten

[213] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-110-738-8.
[214] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-110-738-8.

nakil ve iskânlar için uygun yerlerin belirlenmesi, mahalli ihtiyaca uygun şekilde iki oda, hol ve tuvaletten oluşan ev planı yaptırılıp keşfi ile birlikte Vekâlet'e gönderilmesi, bu evlerin yapımı için inşaat malzemesi ve ustalar ile amelelerin temini konusunun araştırılması ve araştırmanın azami iskân düşünülerek yapılması istenmiştir.[215]

Üçüncü Umumî Müfettiş Tahsin Uzer ve Erzincan Valiliği'ne gönderilen yazı da benzer niteliktedir. Farklılık, nakil ve iskân için ziraate elverişli yerlerin belirlenmesi, mevcut köylere ilave ve yeni köylerin kurulması, yeni köyler kurulduğu takdirde bu köylerden en az 30 kilometre mesafedeki köylerdeki yerli halkın nüfus, soy, dil ve kültürlerinin tesbiti ve ziraate yönelik ihtiyaçların belirlenmesi konusundadır. Erzincan Valiliği'nden de mahalli ihtiyaçlara uygun iki oda, hol ve tuvaletten oluşan, ahır gibi müştemalatın da yer aldığı ev planının ve keşfinin gönderilmesi, inşaat için gerekli malzeme ve işgücünün temin imkânlarının araştırılması talep edilmektedir. Yazıya göre, Erzincan'a nakledileceklere 2510 Sayılı İskân Kanunu'nda yazılı miktarda arazi verilecektir.[216]

Başvekâlet, 27 Temmuz 1938 tarihinde Milli Müdafaa Vekâleti, Dahiliye Vekâleti, Maliye Vekâleti, İktisat Vekâleti, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ve Genelkurmay Başkanlığı'na Tunceli'den nakil edileceklerin sayısının iki binden yedi bine çıkarıldığını, yeni dağıtım listesinin Dahiliye ile Sıhhat ve İçtimai Muavenet vekilliklerince hazırlanacağını belirten bir yazı yazmıştır. Nakil ve iskân edileceklerin listelerinin Dördüncü Umumî Müfettişlik tarafından hazırlanacağı, askerliğini yapmayanlara, iskândan önce askerlik yaptırılacağı, Tunceli'de silah toplamaya devam edileceği hususlarının yanı sıra, yazıda yasak bölge ilan edilecek yerler yer almıştır. Gönderilen kurumlardan görüş sorulan yazıda ayrıca, *"…endüstri merkezlerimizin de bu tevziden istifade eylemeleri faydalı olacağından"* gerekçesiyle, çalışacakları yer ve gönderilecek kişi sayısı belirtilmiş ve görüş sorulmuştur.[217]

[215] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-110-738-8.
[216] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-110-738-8.
[217] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-748-1.

Endüstri merkezlerinin listesi şöyledir:

Müessese ismi	**Bulunduğu Yer**	**Mürettep Nüfus**
Kağıt Fabrikası	İzmit	50
Kükürt Madeni	Keçibu[o]rlu	50
Demir ve Çelik Fabrikası	Karabük	250
Kömür madenleri	Zonguldak	600
Kurom madeni	Fethiye	300
Demir madeni	Divriki	250
		1500

Başvekâlet Yazı İşleri Müdürlüğü'nün yaptığı derlemeye göre; Genelkurmay Başkanlığı, Dersim'e yakınlığı dolayısıyla Divriki'ye iskâna karşı çıkmıştır. Dahiliye Vekâleti, Tunceli'den çıkarılacak olanların Kürtlerin yaşadığı yerlere yakın olmayan vilayetlere dağıtılmasını istemiş ve 1937'de Konya, Kastamonu ve Çankırı'ya gönderilenlerin bile daha batıya gönderilmesini savunmuştur. Dahiliye Vekâleti'ne göre, temsil (asimilasyon), idari, inzibatî ve içtimai sebeplerle Dersimlilerin endüstri ve maden bölgelerinde iskânları sakıncalıdır. Bununla beraber, deneme mahiyetinde Zonguldak'a 100, diğer yerlere 20'şer kişinin gönderilmesi mümkün ve faydalı olabilecektir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne göre, Divriki 2510 Sayılı İskan Kanunu'na göre 1 numaralı bölgede (Türk kültürlü nüfusun tekasüfü istenilen yerler) bulunmaktadır ve dolayısıyla Dersim'den gönderileceklerin burada iskân kanunen mümkün değildir.

Maliye Vekâleti, 2000 nüfusun nakil ve iskânı için 1938 bütçesine 270.000 lira tahsisat konulduğunu belirterek, bu miktarın nüfusa göre artırılmasını istemiştir. İktisat Vekâleti, endüstri bölgeleri ve maden mıntakalarına iskânın peyderpey olması şartıyla uygun olacağını bildirmiştir. Milli Müdafaa Vekâleti ise bu konuda görüş belirtmemiş, sadece askerlik hizmetini yapmayanların, bu hizmet gördürüldükten sonra mürettep yerlerine sevk ve iskânları gerektiğini vurgulamıştır.[218]

[218] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-748-1.

6 Ağustos 1938 tarih ve 2/9409 Sayılı Kararname, daha ayrıntılı hükümler içermektedir ve 7 maddeden 4'ü nakil konusuna ayrılmıştır. Kararnamenin konuyla ilgili ikinci maddesi, *"...Tunceli halkından garp illerine nakli 20/5/937 tarihli ve 20/5/937 tarihli ve 2/6662 sayılı kararname ile kabul edilmiş olan 2000 kişiye ilaveten bu seferki tarama hareketinde ve taramadan sonra elde edilecek yasak bölge sahası halkından 3-5 bin kişinin daha garp illerine nakil ve Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliklerince müştereken tesbit edilecek tevzi listesine göre Trakya, Çanakkale, Bilecik, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Denizli, Aydın, İsparta, Burdur ve Muğla Vilayetlerinde iskânları;"*[219] şeklindedir.

Kararnamedeki üçüncü madde yasak bölge dışındaki kişiler ile ilgilidir. Madde, *"... Tuncelinin yasak bölgeler sahası haricinde oturan ve fakat yerlerinde bırakılmaları caiz olmayan ve isimlerile nüfus mikdarları Dördüncü Umumî Müfettişlikçe tesbit edilecek olan Aşiret Reisleri, Kolbaşıları, seyyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarının da garbe nakle tabi tutulmaları;…"*[220] şeklinde düzenlenmiştir.

Dördüncü madde, maden ve endüstri alanlarındaki işgücü ihtiyacını dikkate almakta ve üç bakanlığın yanısıra, Genelkurmay Başkanlığı'nı da konuyu incelemekle görevlendirmektedir. Madde, *"...Maden ve endüstri merkezlerinin amele ihtiyacını karşılamak üzre ve bu merkezlerde yerleştirilmeleri düşünülen 2inci fıkrada garbe nakilleri mukarrer Tunceli halkından bin beşyüz kişiden üçyüz kişinin Zonguldakta iskân edilmeleri ve geri kalan bin ikiyüz kişinin İzmit, Keçibu[o]rlu, Karabük, Fethiye ve Divriki maden ve endüstri merkezlerinde yerleştirilmeleri muvafık olup olmadığının ve muvafık görüldüğü takdirde ne kadarının nerelere tevzii münasip olacağının Dahiliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, İktisat Vekilliklerile Genelkurmay Başkanlığınca memur edilecek zatlardan mürekkep bir heyet tarafından acele tetkik ettirilerek varacakları kararın Dahiliye, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliklerince tatbiki..."*[221] hükmünü taşımaktadır.

[219] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-01-02-84-73-8.
[220] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-01-02-84-73-8.
[221] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-01-02-84-73-8.

Kararnamenin altıncı maddesi ise askerliğini yapmayan kişilerle ilgilidir ve *"... Esnan dahilinde olup askerliklerini yapmamış olanların askerlik hizmetleri yaptırıldıktan sonra mürettep oldukları iskân mıntakalarına sevkleri:.."*[222] ifadesi bulunmaktadır.

Üçüncü Kararname ise ikinci kararnameye ek olarak hazırlanmıştır. Kararnamede, *"Tunceli'nden Garba nakillerine karar verilen cem'an 12,000 kişinin 11.683 kişinin mürettep mahallerine sevk ve iskânları icra edilmiş isede muhtelif mahallerde ayni evsafı haiz ve sevke hazır bir vaziyette bulunan 514 şahıs ile birlikte yekunu, kararnamelerle tesbit edilen mikdarı geçeceğinden dağlarda ve mağaralarda saklanmaları ve kış münasebetile barınamiyarak dehaletleri umulanlarla beraber daha 2000 kişinin ilişik listede yazılı yerlere sevk ve iskânları;…"*[223] şeklinde düzenlenmiştir. Bu kararnamede yer alan bilgilere göre, batı illerine gönderilenlerin toplamı 14.197 kişidir.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti İskan Umum Müdürlüğü antetli kağıda hazırlanmış, ancak tarihsiz bir belge; maden, sanayi ve endüstri sahalarına gönderilecek kişilerin sayısını vermektedir.

"Tunceli halkından: maden, sanayi ve endüstri sahalarında iskân edilecek (3100) kişinin sureti tevzi'ini ve mürettep mahallerini gösteren cedvel"[224] şöyledir:

Müessesenin ismi	**Bulunduğu yer**	**Mürettep nüfus**
Kağıt, karton ve selüle[o]z sanayii	İzmit	100
Kükürt madeni	İsparta – Keçiborlu	50
Demir ve çelik sanayi	Zonguldak Karabük	500
Ergani bakır madeni	Diyarıbakır	400
Kuleman krom "	"	
Ereğli havzası	Zonguldak	1500
Fethiye krom madeni	Muğla	300
Demir madeni	"	250
		3100

[222] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-01-02-84-73-8.
[223] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-01-02-85-107-16.
[224] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-748-1

Başvekâlet Kararlar Dairesi Müdürlüğü antetli kağıda hazırlanmış ve el yazısı ile *"Arzedilmiştir 10.08.1938"* yazılı bir notta Tunceli'de yapılacak tarama harekâtı dolayısıyla yasak bölge ilan edilecek yerler ve nakil edilecek kişiler hakkında kararnamenin yazıldığı bilgisi vardır. Notta, iskân konusunda; *"Bu mıntakadan garbe nakil edilecek iki binden gayri üç-beş bin kişi için iktiza eden meblağ (evvelki iki bin kişi için 270 bin lira verilmiş olduğuna göre) 675.000 lira olarak tahmin edilmiş ve bunun şimdilik dördüncü umumî müfettişlik inşaat tahsisatından sarf edilmesi için Maliye Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Dahiliye vekilliklerine tezkere yazılarak imza için takdim kılınmıştır"*[225] ifadesi bulunmaktadır.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nin tasnif edilen belgeleri ihtiva eden ve internet aracılığıyla da ulaşabilen kataloğunda Tunceli'den nakillerin gerçekleştirilmesi ve yerleştirme konusunda belgeye, yani konuyla ilgili kararnamelerin uygulama sonuçlarını gösteren belgeye rastlanmamıştır. Bayındırlık Bakanlığı, belgelerin Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'ne devredildiğini bildirmiştir. Sonuç olarak, Tunceli'den nakiller ve iskân yerleri konusunda Resmî yoldan veri elde etmek mümkün olmamıştır.

Ancak, Tunceli'de büyüyen ve yaşayan bir hukukçu olan Hüseyin Aygün'ün Dersim ve Zorunlu İskan adlı eserinde, T.C. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, T.C. Nafia Vekâleti, çeşitli il ve ilçelerdeki iskân müdürlüklerinin antetli kağıtlarına yazılı bilgiler içermektedir. Belgelerin kendisine nasıl ulaştığı konusunda Hüseyin Aygün, adı geçen kitabında, şu ifadelerle açıklamıştır: *"Elinizdeki eserde yer alan belgeler harcadığı emeklerin bir sonucu olarak yazara* ***"emanet"*** *edilmiştir. Belgelerin gün yüzüne çıkmasını isteyen kişiler, Dersim halkına yapılanları insanlık vicdanında tartmışlar; açıkça reddetmişler, bir daha hiç kimsenin böyle olaylar yaşamaması için günümüz kuşaklarının haberdar olmasını arzulamışlardır.*"[226]

[225] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-111-748-1
[226] Aygün, **Dersim 38 ve Zorunlu İskân Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar**, s. 28.

Aygün, kitabındaki belgeleri kullanma izni isteğimizi olumlu karşılamış ve kendisinde bulunan belgelerin kopyalarını göndermiştir. Tezde kullanılan veriler, Aygün tarafından gönderilen belgelerden elde edilmiştir.

Tunceli'deki askeri harekâtlarla ilgili can kayıpları ve nakiller konusunda geniş bir arşive sahip olan Hasan Saltık, belge veremeyeceğini, ancak daha önce Sabah gazetesinde yayınlanan mülakatta verdiği bilgilerin doğru olduğunu ifade etmiştir. Saltık'ın Sabah gazetesinde yayımlanan sözleri; "*Harekâtın başında olan bir subayın Dördüncü Umum Müfettişlik raporuna ulaştım. Bu rapora göre, 13 bin 160 sivil ölü var. Sürgüne gönderilen hane sayısı 2 bin 258. Kişi sayısı ise 11 bin 818*"[227] şeklindedir. Saltık'ın verdiği sivil can kaybı ile Dahiliye Vekili Öztrak tarafından "*Başvekâlet*"e sunulan tablodaki rakamlar aynıdır.

Ali Kaya da can kaybı ve yaralılar konusunda, Saltık ile aynı rakamları vermekte, ancak kaynak belirtmemektedir. Kaya'ya göre, "*5–7 bin kişi batı illerine iskâna tabi tutulur. Eylül 1938 sonunda ise 13.160 kişi ölü, 11.818 kişinin sürgün edildiği belirtilmektedir. Ancak bu rakamları[n] daha yüksek olduğu aşikârdır. 6 Ağustos 1938'de Bakanlar Kurulu kararıyla 1.246 haneden 5.000 kişi, 15 şehrin 50 kazasına bağlı 922 kişi bir köye bir hane şekilde dağıtılır. Kimsesiz çocuklar ise besleme olarak köylere dağıtılır.*"[228]

Dördüncü Umumî Müfettiş ve Tunceli Vali ve Komutanı Abdullah Alpdoğan, Tunceli'nin nüfusunu 1936 yılı sonlarında yapılan Umumî Müfettişler Kongresi'nde 107.000 olarak vermiştir Alpdoğan, bu sayıyı, "*Tunceli için mektumenin [kütüğe kaydolmamış kişilerin] iki sene müddetle parasız kayıt muamelesine müsaade olunduğunu gösterir bir kanun alınmıştır. Bu kanın tatbik edildi. Bu kanuna göre 10.00 muamele yapıldı. Tunceli nüfusu bundan dolayı 107.000'e çıktı*"[229] şeklinde

[227] Pervin Metin, "Dersim 1938 Gerçeği", **Sabah Gazetesi**, 19 Kasım 2009, s. 1, 22.
[228] Kaya, **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, s. 566.
[229] Varlık, **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, s. 150.

açıklamıştı. Sılan ise Tunceli'nin nüfusunu 1935 yılı için 107.100, 1940 yılı için 94.639 olarak vermektedir.[230]

Ancak, Başvekâlet İstatistik Genel Direktörlüğü'nün 20 Ekim 1935 tarihli nüfus sayımı için verdiği *"Kati ve Mufassal Neticeler"* e göre; daha sonra Tunceli'ye bağlanacak olan ilçelerin nüfusu 112.119 kişidir. Bu sayı ile Alpdoğan ve Sılan'ın verdiği rakamlar arasındaki fark 5 binden fazladır. Eğer, bazı köyler, Tunceli Vilayeti'nin oluşturulması sırasında bu ilçelerden ayrılmamışsa, bu önemli bir farktır.

Tablo 5: Tunceli Nüfusu

Kazalar	**1935**	**1940**	**1945**	**1950**
Çemişgezek	15.452	15.513	13.172	13.371
Hozat	20.028	9.925	8.402	10.000
Kalan	4.396	6.435	8.568	10.739
Mazgirt	23.999	20.867	18.845	20,666
Nazımiye	7.498	7.705	7.315	8.626
Ovacık	9.618	8.353	7.159	9.749
Pertek	16.522	13.745	14.556	16.310
Pülümür	14.606	12.096	12.429	16.298
Toplam	**112.119**	**94.639**	**90.446**	**105.759**

Kaynak: Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Genel Nüfus Sayımı 20 İlkteşrin:1935, Hüsnütabiat Basımevi–İstanbul, 1937, 20 İlkteşrin 1940, **Genel Nüfus Sayımı**, s. 627, **Genel Nüfus Sayımı** 21–10–1945 s. 596, **Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü 22 Ekim 1950 Nüfus Sayımı**, İstanbul, 1961, Yayın No: 410, s. 26.

Aygün'den gelen belgeler arasında yer alan *"5.8.1938 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile Elazığ'dan sevk olunacak 5.000 kişinin müretteb yerlerini gösteren Cetvel"* başlıklı *"Aslının aynıdır. /8/938"* ibaresini taşıyan belgeye göre, Elazığ'dan gönderilen nüfus 1167 hanede toplam 4.952 kişidir. Gönderilen kişilerin zorunlu iskâna tabi tutuldukları yerler, her yerleşim birimine bir hane olacak şekilde belirlenmiştir (EK–24).

[230] Tuba Akekmekçi, Muazzez Pervan, "Doğu Sorunu" **Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939–1953),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010, s. 219.

Tablo 6: Elazığ'dan Gönderileceklerin Mürettep Yerleri

Vilayeti	**Kazası**	**Yerleşecek Köy Miktarı**	**Mürettep Hane**	**Miktar Nüfus**
Denizli	Merkez	55	55	220
	Acıpayam	38	35	140
	Bolvadin	12	12	48
	Çay	22	22	88
	Çivril	24	24	96
	Tavas	10	10	40
Yekun			**158**	**634 [632]**
Aydın	Merkez	35	35	140
	Bozdoğan	20	20	80
	Cins	45	45	180
Yekun			**100**	**400**
Bilecik	Gölpazarı	35	70	280
	Sögüt	15	30	120
Yekun			**100**	**400**
Bursa	M. Kemalpaşa	45	90	360
	Orhaneli	25	50	200
	Yenişehir	20	40	160
	İznik	20	20	80
Yekun			**200**	**800**
Balıkesir	Dursunbeyli	25	50	200
	Gü[ö]nen	15	30	120
	Susığırlık	20	40	160
	Sındırgılı	17	34	136
Yekun			**154**	**616**
Isparta	Merkez	5	5	20
	Eğirdir	6	6	24
	Şarki Karaağaç	5	5	20
	Yalavaç	4	4	16
Yekun			**20**	**80**
Kütahya	Merkez	4	4	16
	Emet	4	4	16
	Gediz	4	4	16
	Simav	4	4	16
	Tavşanlı	4	4	16
	Uşak	4	4	16
Yekun			**24**	**96**
Burdur	Merkez	4	4	16
	Okunamamıştır	4	4	16
Yekun			**8**	**32**
Muğla	Merkez	6	6	24
	Bodrum	5	5	20
	Fethiye	6	6	24

	Köyceğiz	5	5	20
	Milas	6	6	24
Yekun			**28**	**112**
Eskişehir	Merkez	36	36	144
	Mihalçık	14	14	56
Yekun			**50**	**200**
Çanakkale	Bayramiç	40	40	160
Biğa	Biğa	65	65	260
	Lapsi[e]ki	20	20	80
	Yenice	25	25	100
Yekun			**150**	**600**
Edirne	Keşan	30	30	120
Yekun	Uzunköprü	20	20	80
Yekun			**50**	**200**
Kırklareli	Babaeski	15	30	120
	Burğaz	10	20	80
Yekun			**50**	**200**
Tekirdağ	Hayre[a]bolu	30	30	120
	Malkara	45	45	180
Yekun			**75**	**300**
Zonguldak				300

Kaynak: *"5.8.1938 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Kararı ile Elazığ'dan sevk olunacak 5.000 kişinin müretteb yerlerini gösteren Cetvel"* Nüfus, 1167 hanede toplam 4.952 kişidir.

Tablo–7: Erzincan Bölgesinden Yapılan Sevkler

Telgrafın Çık Yer/Tarihi	Mürettep Yer	Hane	Nüfus
Divriği (26/9/1938)	Babaeski	28	197
	Uzunköprü	14	94
	Keşan	20	148
	Bayramiç	32	189
	Yenice	25	177
	Aydın / Merkez	13	75
	Manyas		1
	Manyas		9
	Biga		11
	Osmaneli		5
	Yenice	8	63
	Bayramiç	5	34
	Uzunköprü	2	15
	Babaeski	3	16
	Keşan	4	35
	Sındırgı	15	54
	Gönen	11	15
	Tursunbeyli	14	53
	Keşan	4	35
Divriği (Tarih Okunamadı)	Malkara	15	80
	Malkara	1	3
	Hayrabolu	12	49
	Hayrabolu	1	3
Kemah (4/10/38)	Nazilli	6	9
	Aydın – Merkez		4
	Geyve	15	120
	Biga	10	90
	Milas		1
	Susurluk		1
	Yenişehir		3
	M. Kemal Paşa		1
	Divrik		1
Kemah (Tarih Okunamadı)	Biga	7	40
	Hayrabolu	18	100
	Malkara	21	180
	Gönen		1

Kaynak: Hüseyin Aygün'den gelen belgeler arasında yer alan telgraflar. Tablo telgraflarda yer alan bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Bu tabloda yer alan toplam nüfus 1.912 kişidir. Ancak, konuyla ilgili belgelerin tamamına ulaşılamadığı düşünüldüğünde, bu sayının daha yüksek olması muhtemeldir. Yukarıda yer alan tabloda yer almamasına rağmen; Tunceli'den başka

illere de gönderilenler olduğu, gerek Aygün'de bulunan belgelerden, gerekse sözlü anlatımlardan anlaşılmaktadır. Aygün'den sağlanan belgeler arasında yer alan bir dilekçe ile bir sevk belgesinden, Kastamonu'nun Araç, Sinop'un Boyabat ve Yozgat'ın Akdağmadeni ilçesine de Tunceli'den gönderilenler olduğu anlaşılmaktadır.

"İstanbul Vilayeti Yüksek Makamına" yazılmış ve '*Sirkeci'de iskân misafirhanesinde İsmail Oğlu Şükrü"* nün mührünü taşıyan dilekçede; "*… aile meskenimiz ve kardeşim ailesile Araca gönderildikleri halde ben yalınız ve kimsesiz Tekirdağına gönderilmekliğim hayat ve idare ve rabıtam cihetinden beni perişan edeceği cihetle (...)"* denilerek, Kastamonu'nun Araç ilçesindeki kardeşinin yanına gitme isteği edilmektedir. (EK–25).

Sinop'un Boyabat ilçesine zorunlu iskânı gösteren belge ise, Boyabat Kaymakamlığı tarafından, Tunceli Valiliği'ne hitaben doldurulmuş olan 1947 tarihli dönüş formudur. Formda eski yeri, *"Tunceli Nazımiye, Roşnek"* olarak belirtilen ve Boyabat'ın Gazidere köyünde bulunan altı kişi Elazığ'da inmek üzere, 12 Ağustos 1947 tarihinde Samsun'un Havza ilçesinden trene bindirilmiştir (EK–26).

Ailesinin Yozgat Akdağmadeni'ne gönderildiği Tunceli'de Alacık Köyü'nden Hıdır Candemir (Demircan)'e gönderilen Tunceli Köy Hizmetleri Müdürlüğü'nün 11/09/2000 tarih ve B.02.1.KHZ.4.62.00.07/5584 sayılı yazıdan anlaşılmaktadır. Yazıda, *"...İlimiz Alacık (Roşnek) köyünün 1938 yılında boşaltılmış bölge olarak ilan edilmesi üzerine Ali Demircan ve efrad ailesi nakle tabi tutularak Yozgat İli Akdağmadeni İlçesine aktarılmış…"* ifadesi bulunmaktadır (Ek–27).

Anlatımlardan; Kayseri, Manisa'nın Soma ve Bursa'nın İnegöl ilçeleri, Bursa, Manisa ve Çorum, Antalya'nın Alanya ilçesi, Bolu, Kayseri'nin Ürgüp ilçesi ve İzmir'e de gönderilenler olduğu anlaşılmaktadır. [231]

[231] Munzur Çem, **Tanıkların Diliyle Dersim '38**, Peri Yayınları, 2. Baskı (ty), s. 62, 92, 123, 126, 139, 162, 173, 194.

Elazığ'dan sevk edilen kişilerle ilgili cetvelde, *"Yerleşecek köy miktarı"* başlıklı bir sütun da bulunmaktadır. Bu sütundaki sayılar ile *"Mürettep Hane"* sütunundaki sayılar karşılaştırıldığında, her köye bir haneden fazla kişi verilmediği görülmektedir. Erzincan'dan yapılan sevkler için de aynı kuralın uygulandığı kuşkusuzdur. Bu durum, 2510 sayılı Kanun'un 13. maddesindeki 3. Fıkrada yer alan, *"Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba veya şehirlere iskânların mecburidir"* hükmüne dayanmaktadır.

Aygün'den elde edilen belgeler arasında ayrıca, *"Sevk Olunan Kimselerin Hüviyeti"* başlıklı cetvellerden örnekler de bulunmaktadır (EK–28). Cetvellerde, kimlik bilgileri ile ilgili sütunların yanı sıra, beraberlerinde götürdükleri eşyalar ve canlı hayvanlarla ilgili bölümler de yer almaktadır. Bu şekildeki 5 cetvelde, kişi beraberindeki menkullerle ilgili olarak hülasa altında bazı rakamlara yer verilmiştir. Ancak, bunların ne olduğu belirsizdir. Kişilerin trenle nakledildikleri, ayrıca gönderildikleri istasyonlardan sonra gemi ve karayolunu da kullanmak zorunda oldukları dikkate alındığında, yanlarında canlı hayvan götürmeleri ihtimali görünmemektedir

Diğer yazışmalar ise İskân Müdürü Dr. Reşat Tanyeri'nin ilgili kuruluşlara yazdığı yazılar, Kemah ve Divriği kaymakamlıklarının sevk edilen kişilerin ineceği istasyonları ilgili birimlere bildiren telgrafları; il ve ilçelerdeki iskân müdürlüklerinin sevk edilen kişilerin teslim alındığına dair bilgi yazıları; hastaneye yatırılan, hayatını kaybeden kişilerle ilgili raporlar ve defin yazıları; Denizcilik Bankası'na gönderilen sevk olunanların ücretsiz taşınması, nüfus müdürlüklerine gönderilen ve bazı kişilere nüfus hüviyet cüzdanı verilmesini isteyen yazılardan ibarettir.

3.6. Tunceli'ye Dönüş

Tunceli'den 1938 yılındaki askeri harekâtlar sonrasında batı illerine gönderilenlerin geriye dönebilmesi, Türkiye'de demokrasinin gelişmesine bağlı olarak, ancak 1947 yılında mümkün olabilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu döneminde en çok savaşılan ve savaş kaybedilen Rusya'nın hâkimiyetinde olan Sovyetler Birliği'ne karşı güvenlik endişesi de duyan Türkiye, Batılı ülkeler arasında yer almaya yönelmiştir. Bunun önde gelen şartı çok partili siyasal sisteme geçilmesiydi. *"İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bir dizi iç ve dış nedenle Tek Parti Dönemi'ne son vermek gerekmiş, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 1 Kasım 1945'te yaptığı Meclis'i açış konuşmasında, politik sistemin başlıca eksikliğinin, hükümeti eleştirecek bir muhalefet partisinin bulunmaması olduğunu söyledikten yaklaşık bir ay sonra, 7 Ocak 1946'da, CHP'nin has kadrolarından Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuad Köprülü önderliğinde Demokrat Parti (DP) kurulmuştu. İnönü, partiyi kurmak için onayını almaya gelen Celal Bayar'a, eğitim seferberliğinden, laiklikten ve mevcut dış politikadan sapılmaması şartıyla icazet vermişti."*[232]

Tunceli'den batı illerine zorunlu göç ve zorunlu iskân, 2510 Sayılı İskân Kanunu ve bu kanunlarda değişiklikler yapan diğer kanunların Bakanlar Kurulu'na verdiği yetkilere dayalı olarak gerçekleştirilmişti. Belli bir yasal düzenleme ya da kararın, aynı yolla geri alınması ilkesi gereğince, Tunceli'den zorunlu göçe tabi tutulanların dönüşlerine de aynı yolla izin verilmesi gerekmekteydi. Dolayısıyla, Tunceli'ye geri dönüş de TBMM'nin 2510 Sayılı İskân Kanunu ve sonrasında çıkarılan ilgili kanunları değiştiren yeni bir kanun çıkarılması ile sağlanmıştır.

[232] Ayşe Hür, "Dersimiz: Demokrat Parti Dönemi", **Taraf** Gazetesi, 30 Mayıs .2010, s. 13.

3.6.1. Dönüşün Yasal Dayanağı: 5098 Sayılı Kanun

Tunceli'den batı illerine zorunlu göçe gönderilen ve zorunlu iskâna tabi tutulanların geriye dönüşü ancak 5098 Sayılı İskan Kanunun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun'da (Ek–24) yer alan *"Geçici Madde-1- Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce Bakanlar Kurulu kararıyla nakledilmiş olanların mürettep yerlerinde oturma mecburiyetiyle haklarındaki bütün kayıtlar kaldırılmıştır"* hükmü sayesinde mümkün olabilmiştir. Söz konusu kanun 18 Haziran 1947 tarihinde kabul edilmiş ve Resmî Gazete'nin 24 Haziran 1947 tarih, 6640 sayılı nüshasında yayımlanmıştır (Ek-30).

5098 Sayılı *"İskan Kanunun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun"* ile ilgili teklif İstanbul Milletvekili Fuad Hulusi Demirelli ve 6 arkadaşı tarafından verilmiştir. Bu kişiler Eskişehir Milletvekili İsmail Hakkı Çevik, Kayseri Milletvekili Kamil Gündeş, Kayseri Milletvekili Reşit Turgut, Sinop Milletvekili Suphi Batur, İstanbul Milletvekili Salamon Adato ve Afyonkarahisar Milletvekili Kemal Özçoban'dır.[233] *"İskân Kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair olan 2848 ve 3667 sayılı Kanunlarda değişiklik yapılmasına dair kanun teklifi"*nin başlangıcı şöyledir:

"*Mevzuatımız içinde Anayasamızın âmir hükümleriyle tezat halinde bulunan bazı kanun maddelerine sık sık tesadüf edilmektedir. Tek Partili Hükümet sisteminin en mühim noksanlarından olan bu gibi maddeleri bulup meydana çıkarmak ve düzeltmek bugünkü demokratik Devlet doktrininin en mühim hedeflerindendir. Memleketimizde demokrasi adına bir çok yenilikler ve bu sistemi yerleştirmeye çalışırken elbetteki onu engelliyen [engelleyen] mevzuatı tamamiyle ortadan kaldırmak icabeder. Filvaki aşağıda isim ve numarası yazılı İskân Kanununun belirli maddeleri bu neviden olup Anayasamızın esas hükümlerine aykırı hükümler vazetmiş bulunmaktadır."*[234]

[233] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947 ekinde.
[234] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947 ekinde.

Teklif, ayrıca *"Filhakika 2510 sayılı İskân Kanununun 1nci ve 2nci maddelerinde iskân işi yerleşmiş halkın hakikî bir zaruret yokken politika düşüncesiyle bir yerden diğer bir yere göç ettirilmesine müsait ve bu bakımdan demokrasi prensiplerine ve Anayasamızın tekeffülü altında bulunan insan hak ve hürriyetlerine aykırı bir esas kurduktan sonra 10ncu maddesinde ve 11nci maddesinin (B) ve 12nci maddesinin ikinci fıkrasının (Ç) bentlerinde ve 14ncü maddesiyle 29ncu maddesinin (B) fıkrasında bu esaslar üzerine bilinen antidemokratik hükümleri konmuştur."*[235] ifadelerini taşımaktadır.

Kanun teklifinde İskân Kanunu'nun Anayasa'ya aykırı olduğu yönünde ifadeler bulunmaktadır. Teklife göre; örneğin Anayasa'nın 5. maddesinde vatandaşa tanınan hak ve hürriyetler ile *"… İskân Kanununun yukarıdaki hükümlerini telif edebilmek imkânsızdır. Bu hükümlerle Anayasamızın bahsettiği hak ve hürriyetler hiçe sayılır gibi bir mâna mevcut olduğundan böyle bir hükmün kabulü Anayasaya muhalif olduğundan başka hukukun ana prensiplerine de aykırıdır. Bundan başka Anayasamızın 103 ncü maddesinin ikinci fıkrası (hiç bir kanun Anayasaya aykırı olamaz) diyor. Halbuki İskân Kanununun mezkûr maddeleri (Anayasaya uymıyan hükümler) koymaktadır…"*

Teklif, *"Bütün bu sebeplere dayanarak o gibi hükümlerin sözü geçen kanundan çıkarılmasını ve demokratik esaslar dairesinde değiştirilmesini sağlamak maksadiyle kanun lâyihası sunuldu"*[236] ifadeleriyle sona ermektedir.

Hükümetin hazırladığı *"İskân Kanunu'nun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar eklenmesine dair kanun tasarısı"* ise Başbakan Recep Peker imzası ile 9 Haziran 1947 tarihinde TBMM'ye gönderilmiştir. Hükümetin, vatandaşların bir yerden diğer bir yere nakledilmesi konusundaki yetkisini kullanmayacağının daha önce belirtildiği ifade edildikten sonra, şu ifadelere yer verilmiştir:

[235] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947.
[236] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947.

"Hükümet; kanunun vermiş olduğu bu salâhiyeti bugüne kadar kullanmamış olmakla beraber halen bu hükümlerin tamamen kaldırılması lüzumuna da kaani bulunmaktadır.

Bu maksatla, hazırlanmış olan ve sunulan tasarıda 2510 sayılı Kanunun nakillere mütedair olan hükümleri ilga edilmiş ve bazı maddeleri de değiştirilmiştir.

1- 2510 sayılı Kanunun 2 nci maddesi Türkiye'yi mmtakalara taksim etmektedir. Bugün iskân bakımından memleketin mmtakalara ayrılmasına lüzum görülmediğinden bu itibarla da yeni tasarıda mmtakalara ait hükümler meriyetten kaldırılmıştır. Yalnız Bakanlar Kurulu kararıyle evvelce iskân ve ikametin yasak edildiği mahdut bir kısım yerlerin yine bu şekilde kalması ve buralarda ikametin ancak Bakanlar Kurulu kararıyle mümkün olacağı yeni tasarıda derpiş edilmiştir. (...)"[237]

Hükümetin kanun tasarısı ve Fuad Hulusi Demirelli ve arkadaşlarının vermiş oldukları kanun teklifi, aynı konuda oldukları için, TBMM Başkanlığı tarafından, *"beş komisyondan beşer üye alınmak suretiyle kurulan"* Geçici Komisyon'a havale edilmiştir.

Öte yandan, kullanılan kelimelerdeki değişim dikkat çekicidir. 2510 Sayılı İskân Kanunu'nun taslağı, 1934 yılında *"Layiha"* olarak ve *"Esbâb-ı mucibe"* ile birlikte TBMM'ye gönderilip, *"Muvakkat Encümen"*e sevk olunmuştu. 1947 yılında kullanılan kelimeler değişmiş; Layiha *"tasarı"*, esbâb-ı mucibe *"Gerekçe"*, Muvakkat Encümen ise *"Geçici Komisyon"* olmuştur.

Geçici Komisyon'un 18 Haziran 1947 tarihli Raporu; hükümetin kanun tasarısı ile Fuad Hulusi Demirelli ve arkadaşlarının kanun teklifinin *"İçişleri Bakanı Şükrü Sükmensüer ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı temsilcileri hazır bulunduğu halde"*[238] incelendiğini belirterek başlamaktadır. Geçici Komisyon, kanun tasarısının; vatandaşları yerleşmiş bulundukları yerlerden

[237] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947.
[238] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947.

nakletmek için hükümete verilen yetkiyi kaldırdığını ve yasak bölgelere ait hüküm saklı kalmak kaydıyla, şimdiye kadar nakledilenleri yerlerine dönmekte serbest bıraktığını belirtmektedir. Geçici komisyon,*"...memleketin huzur ve selâmetini olağanüstü tedbirlere baş vurmadan ve vatandaş hürriyetinde kısıntılar yapmaya mecbur kalmadan sağlamak hususunda gösterdiği titizlikten ve buna imkân bulabilmedeki başarısından dolayı Hükümeti tebrike lâyık görmüştür."*[239]

Hükümetin kanun tasarıyla İstanbul Milletvekili Fuad Hulusi Demirelli ve 6 arkadaşının kanun teklifi ile Geçici Komisyon raporu, TBMM'nin 18 Haziran 1947 tarihli oturumunda gönüşülmüştür. Tasarının tümü hakkında Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan ve Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu söz almıştır. Sılan, konuşmasında kanun tasarısını, *"Hükümetimizin halk hizmetinde kendisine olan güveninin en canlı ifadesidir"* şeklinde tanımlamıştır. Kanunun nakillere ait hükümleri bakımından en geniş şekilde tatbik edileceği Tunceli'li vatandaşlar adına teşekkürlerini sunan Sılan, yasak bölgelerin bitişiğinde yaşayan halka; tarım, ormancılık, mahsul toplayabilme, yabani ve zararlı hayvan sayısındaki artışı önleme vb. nedenlere yasak bölgelere giriş izni verilmesi konusunda hükümete yetki tanınmasını istemiştir.

Sılan'ın diğer talebi ise, 2510 sayılı İskân Kanunu hükümlerini uyarınca gayrimenkul varlıklarını bir yıl içinde tasfiye etmesi gerektiği halde, çeşitli nedenlerle bunu gerçekleştiremeyen ve bu nedenle malları devlet tarafından tasfiye edilen kişilere dava açma hakkı tanınmasıdır. Sılan, *"... iktidarında olmıyan sebeplerle, haklı veya haksız, yerinden ve yurdundan uzaklaştırılmış, elinde toprağı kalmamış olan vatandaş bugün, döndüğü zaman ne yapacaktır? Eli böğründedir; gözü, hürriyeti kanunen takyit edildiği bir zamanda, elinden giden toprakları üzerindedir. Bu topraklar üzerinde üçüncü şahsın son yıllarda teessüs eden hakkı kanunun teminatı altındadır. Fakat yıllardanberi, ceddinden gelen topraklar üzerinde onun tasarruf hakkı tanınmamaktadır"* demektedir.[240]

[239] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947.
[240] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinciBirleşim 18-VI–1947, s. 410.

Sılan'a göre, *"...Artırma ve Eksiltme Kanununa aykırı olarak yapılan tasfiyelerde de Umumî hükümler dairesinde muamele ifa edileceğini ifade etmek, hukuku şahsiyenin mahfuz olduğunu belirtmek adilane bir harekettir. Bu gibi vatandaşlara, hiç olmazsa, adalet kapısı açık bulundurulmalıdır. Çünkü, vatandaş nakledildiği yerden, hürriyeti kanunen takyit edilmiş olduğu için, ayrılamamış, gayrimenkullerinin bulunduğu yere gidememiş, kendisini zarara uğratanlar aleyhinde dava açamamış, dava açmak için vekil tutamamış, belki de gücü yetmemiştir."*[241]

Sılan, bu konuda kanuna bir fıkra eklenmesini, buna lüzum görülmediği takdirde, *"...vatandaşların Umumî hükümler dairesinde halklarını Kanun yollariyle arayabileceklerinin Komisyon tarafından (...) açıkça belirtilmesi, Kanunlarımızın bu esası kafil ve amir bulunduğunun söylenilmesi dahi bu vaziyette olan vatandaşlar için büyük bir teminat olur"*[242] ifadelerini kullanmıştır.

Sılan ayrıca, nakledilenler arasında çocukların bulunduğunu, nakledildikleri yerlerde anne ve babalarını kaybettiklerini, bunlar arasında miras yoluyla gayrimenkul sahibi olması gerekenler bulunduğu da dile getirmiştir. Sılan, bu konuda şunları söylemiştir:

"Bunların, bu çocukların ve reşit olan gençlerin yerlerine döndüğü, hayata atılmak istediği zaman elindeki topraklarının böylece gittiğini, başka ellere geçtiğini öğrendiği zaman, nasıl bir ruh haleti içinde olacaklarını yüksek takdirlerinize arz ederim. Arkadaşlar; Bir evlek yer için, bir miktar su için, bir tarlaya giren bir hayvan için ne acı vakıalar ve facialar olduğunu bilenlerdeniz. Bu itibarla topraksız köylünün toprak sahibi olabilmesini kanunlarla sağlarken toprakları böylece tamamen ellerinden çıkmış olan vatandaşların da kanuni yollarla haklarını arayabilmeleri[nin] mümkün olacağını ifade ve teyit etmeliyiz."[243]

---

[241] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947, s. 410.
[242] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947, s. 410–411.
[243] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947, s. 411.

Sılan'ın talepleri, Kastamonu Milletvekili ve Geçici Komisyon Sözcüsü Muzaffer Akalın tarafından cevaplanmıştır. Akalın, yasak bölgelere giriş izni verme konusunda Bakanlar Kurulu'nun yetkili olduğunu, malları haksız ve yasalara aykırı şekilde tasfiye edilenlerin de Umumî hükümler çerçevesinde haklarını her zaman arayabileceklerini bildirmiştir. Akalın, *"Bu itibarla Umumî hükümler dairesinde muamele yapmak şıkkı ve esası haricinde kanuna ayrıca hususi bir hüküm konulmasına komisyonumuz lüzum görmemiştir."* demiştir.

Sılan, tasarının ilgili maddelerinin görüşülmesi sırasında, Geçici Komisyon Sözcüsü Açıkalın'ın yaptığı açıklamalarla talebinin karşılanmış olduğunu belirtmiştir.

Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu da konuşmasına hükümete teşekkür ederek başlamıştır. Sağıroğlu'nun sözlerinin bir bölümü şöyledir:

"Hakikaten Hükümet birtakım isyan mıntıkaları olan yerlerde güzel icraat yaptı ve oralarını hakikaten temizledi. Fakat bunları yaparken o civar halkından birçok kimseler de tehcir edilmişti. Bu bir haksızlıktı. Lakin şimdi bu kanunla bu hatalar tashih ediliyor, herkes yerine geliyor. Bu hataların bundan sonra tekerrür etmeyeceği hakkında Hükümet teminat veriyor. Bu da şayanı şükrandır."

Konuşmasında, Sılan'ın sözlerine atıf yapan Sağıroğlu, *"Bu nokta benim de zihnimi tırmalıyor: Hükümet bu haksızlıkları tamir ederken, bu haksızlıkları ortadan kaldırırken, yeniden oraya gidecek birtakım vatandaşlar gene birtakım haksızlıklarla karşılaşmasınlar. Bunların tasfiye edilen emvali vardır. Bu iş o kadar tuhaf olmuştur ki"* diye başlayarak bazı örnekler vermiştir. Sağıroğlu, *"...bir haksızlık, bir zulüm ortadan kaldırılırken onun diğer bazı anasırı ortada kalmamalıdır. Şimdi böyle yeri satılmış bir adam gelecek, bunun birçok arazisi vardır, hepsi 50 bin lira edecekken 5 bin liraya satılmıştır. Bu adam ne yapacaktır? Belki bu adam bu yüzden orada muzır bir unsur olmak vaziyetine düşecektir"*[244] sözleriyle Sılan'ın bu konudaki taleplerine destek vermiştir.

[244] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı: 1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947, s. 413.

Geçici Komisyon'un yeniden düzenlediği kanun tasarısı, maddeler üzerinde tartışma olmaksızın kabul edilmiştir. Görüşmeler sırasında, Afyonkarahisar Milletvekili Ahmet Veziroğlu'nun, *"Kanun katiyet iktisap ettikten ne kadar zaman sonra bu gibi vatandaşların yerlerine dönmeleri temin edilecektir?"* sorusuna İçişleri Bakanı ve Gümüşhane Milletvekili Şükrü Sükmensüer; *"…Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı, bu kanunun süratle tatbiki için bir talimatname hazırlayacaklardır. Bu talimatnameye göre kanun çıkar çıkmaz ilgililer kendi vasıtalariyle veya Münakalat [Ulaştırma] Bakanlığı ile de temas olunarak hazırlanacak bir itinere göre Devlet vasıtalariyle yerlerine gönderileceklerdir. Hangi vatandaşların hangi istasyonlardan hareket edecekleri veya kendi vasıtalarını kullanacaklarını tesbit edeceğiz. Gerekirse tamamının Devlet vasıtasiyle gönderilmesi sağlanacaktır"* cevabını vermiştir.[245]

3.7. Tunceli'ye Dönüşte Yaşanan Sorunlar

Tunceli'ye dönüşten sonra yaşanan sorunlar, Tunceli Milletvekili Necmeddin Sahir Sılan'ın soru önergesiyle TBMM'ye yansımıştır. Sılan 16 Nisan 1948 tarihinde TBMM'de görüşülen önergesinde; 5098 Sayılı Kanun hükümlerine göre eski yerlerine dönen vatandaşların karşılaştıkları sıkıntıların çözümü için ne gibi tedbirler alındığını; evvelce yerleştirildikleri yerlerde kalmak isteyenlerin iskân yardımından yararlanıp-yararlanamayacağını; Tunceli'den eski yerlerine dönmek isteyenlere yardımı yapılıp-yapılmayacağını; yasak bölgeler civarında olan daha önce herhangi bir sebeple boşaltılmış yerler halkının yasak bölge halkı gibi iskâna tabi tutulmaları konusunda ne düşünüldüğü sormuştur.

Sılan'ın soru önergesini cevaplandıran Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Behçet Uz'un verdiği bilgiye göre;

"Kanunun yayınlanmasından sonra bu vatandaşlardan eski yerlerine dönmek istiyen (3033) hanede (16388) nüfus geçici 2nci maddenin 6ncı bendi hükmüne tevfikan gidecekleri yerlere kadar hükümetçe parasız gönderilmişlerdir.

[245] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947, s. 417–418.

Eski yerlerine dönen bu vatandaşlardan (1185) hanede (5931) kişi yasak bölge ahalisinden ve (1848) hanede (10457) nüfus da yasak bölge dışı halkındandır."[246]

Bakan Uz, kanunun yalnız *"…yasak bölge halkının iskânını kabul eylediği ve bu bölge haricindeki yerler ahalisinin yerleştirilmeleri hakkında bir hüküm ihtiva etmediği cihetle"* bakanlığın sadece yasak bölge halkının iskânı ile ilgilendiğini belirtmiştir. Uz'a göre; *"Yasak bölge halkının eski yerleri civarına döndükleri tarihten itibaren kendilerine (800) ton yemeklik buğday verilmiş ve ayrıca iaşe ve diğer zaruri masrafları için 1947 bütçesinden 142 361 lira sarfedilmiş ve sıhhi durumları ile yakından ilgilenilmiş"*ti.[247] Ayrıca, yasak bölge halkının 1948 yılında eski yerleri civarına yerleştirilmeleri için 1948 yılı bütçesinden 179.560 lira ödenek gönderilmiş, ev inşası için kereste ve diğer malzemeler de sevk edilmişti.

Ancak, Uz'a göre *"…yasak bölge halkından olup/ da eski yerlerine dönmek istemiyen (….) 5098 sayılı Kanun gereğince tamamen serbest kalmış bu şahısların artık iskânla bir alakaları kalmamış olması itibariyle haklarında iskân yardımlarının idame ettirilmesine"* ve Tunceli'ye geldikten sonra *"Garp'taki mürettep yerlerine"* dönmek isteyenlerin parasız olarak gönderilmelerine *"…kanunen imkân yok"* tu. Bakana göre; *"Evvelce hudutları haritalarla tesbit edilip Bakanlar Kurulu'nun tasdikinden geçen ve bilahare 5098 sayılı Kanunla da kabul edilen bölgeler haricinde halen boşaltılmış bölge namıyle bir yer bulunmadığı cihetle iskân ve ikamet menedilmeyen yerler ahalisinin yasak bölgeler halkı gibi iskâna tabi tutulmalarına mevzuat müsait değildir"*[248]

Bakan Uz'dan sonra söz alan Kayseri Milletvekili Fikri Apaydın, geri dönenlerin yaşadıkları zorluklara temas etmiştir. Apaydın'ın sözleri; *"…izahattan da anladığımıza göre, memnu bölge halkından 5935 nüfus yerlerine dönmüşlerdir tabii Hükümet yardımiyle. Fakat bize inikas eden haberlere göre hakikaten kış mevsimine*

[246] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı: 2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 47.
[247] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı: 2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 47.
[248] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı: 2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 48.

rastlıyan bu zamanlarda vatandaşların, bu yurttaşların eski yerlerinin memnu bölgede bulunması dolayısıyla yersiz, melcesiz, perişan, sermayesiz bir halde, tese'ül derecelerine geldikleri hattı barınma imkânlarına sahip olmadıklarından mahalli vatandaşlardan yardım görmek suretiyle, büyük bir kısmı tekrar eski ikamete memur edildikleri yerlere dönmek arzusunu izhar ettikleri görülmüştür ve bu hakikattır" [249] şeklindeydi.

Apaydın, konuşmasında, ikamete zorunlu tutuldukları yerlerde askere alınanların durumuna da temas etmişti. Apaydın'a göre; *"…kanunun tadilinden sonra terhis edildikleri zaman efradı ailelerinin kanunun tadili münasebetiyle eski yerlerine gitmiş olduklarını görerek kendilerinin de efradı ailelerine iltihak etmek üzere muktazi yardımların yapılmamakta olduğunu öğreniyoruz. (…) bu gibi yurttaşların ne efradı ailelerine ihtihak arzusu is'af ediliyor yani bu hususta yol parası ve yiyecek veriliyor, [tahsisatın bitmiş olmasından dolayı] ne de terhisten evvelce kendilerine Hükümetçe verilen yerlere tasarruf hakkı tanıl[n]ıyor"*du. Apaydın, hükümetten, *"Bu surette tahaddüs eden, ufak çapta dahi olsa arzu olunmıyan muamelelerin de vukuunun önlenmesini"* istiyordu[250]

Soru önergesini veren Tunceli Milletvekili Sılan da Tunceli'ne dönen vatandaşların; *"**1)** Esasen serbest bölge halkından olanlar; **2)** Yasak bölge halkından bulunanlar; **3)** Boşaltılmış bölge halkından olanlar"* olarak sınıflandırılabileceğini vurguladıktan sonra, şu ifadelere yer vermişti:

"…Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığımızın, İskan ve idare teşekküllerimizin gerçekleri olduğu gibi kabul etmek suretiyle (..) kanunen iskân mecburiyetinde bulunulan vatandaşları, muhtelif köylerdeki yerli halkın şefkat duygularına da dayanarak, boş yerlere, samanlıklara, hatta ahırlara bile yerleştirilebilmesi, Batıdan dönen bir kısım vatandaşların hayatlarını korumak bakımından teselli vesilesi olmuştur. Şu duruma göre bugün, yalnız Tunceli ile Erzincan İlinde, sayıları on bini geçmiş bulunan bu vatandaşlara ilaveten, kış mevsiminin bastırması üzerine Batıdaki

[249] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı: 2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 48.
[250] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı: 2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 48–49.

mürettep yerlerinden ayrılmıyan ve fakat bu yıl içinde dönmeleri melhuz ve hatta muhakkak bulunan daha on bin kadar yurttaşımızın, eski yerlerine dönüşlerinde ilk kafilelerin karşılaştıkları gibi zorluklara, ıstıraplara ve perişanlıklara Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığımızın gerekli tedbirleri artık tamamlamış olduğunu umarım."[251]

Sılan'ın başka bir talebi ise, iskân edildikleri yerlerde kalmak isteyenlerin iskân hakkının kaldırılmamasıydı. Son kanun ile serbest kalmış vatandaşların yerlerinden ayrılmaları zorunlu değildi. Oldukları yerde kalabilecekleri gibi, vatanın herhangi bir yerinde de yurt tutabilir, yuva kurabilirlerdi. *"Ancak, yıllardanberi Batıda yerleşmiş ve o yerlere intibak etmiş, daha çok uyanmış olan, çalışma zevkini tatmış bulunan bu vatandaşların mürettep yerlerinde kalmaları halinde, 5098 sayılı kanundan önce haklarında tanınmış olan iskân hakkının kaldırılmaması"*[252] gerektiğini bakanın da kabul etmesini istiyordu. Sılan, ayrıca mürettep yerlerine geri dönmek isteyenlere, bir defaya mahsus ücretsiz ulaşım imkânı sağlanmasını da istemekteydi.

Sılan'ın üzerinde durduğu bir başka konu, yasak bölge dışında kalan ancak boşaltılmış bölgelerdi. Sılan, *"Doğudan Batıya nakillerinde haklarında yasak bölge hükümleri uygulanmış olan ve esasen sayıları pek mahdut olan boşaltılmış bölgeler halkının da, yasak bölgeler halkı gibi, kanunun nimetinden faydalanmaların"ı*[253] istiyordu.

Sılan'ın bir başka isteği, 5098 Sayılı Kanun'da yasak bölgeler halkından olanlara geri dönüş yardımından yararlanmak için bir yıl olarak belirlenen başvuru süresinin de yeni kanun tasarısında iki yıl olarak belirlenmesiydi. Sılan, "*Bundan başka, geçen yıl hazin bir şekilde görüldüğü gibi, yeni kafileler halinde Batıdan dönecek olan vatandaşların gittikleri yerlerde barınak bulamadıkları için, açıklarda, ağaç gölgelerinde, güneş ve yağmur altında kalmamaları için şimdiden Kızılay*

[251] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı:2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 48–49.
[252] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt:11, Toplantı:2 Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 50.
[253] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt:11, Toplantı:2 Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 51.

Derneğinden çadır ve sairenin temin edilmesini, evlerinin yapılması için gönderilen kereste, çivi ve sair malzemeden başka bunlara müteferri ödeneklerin ve yemeklik ihtiyaçlarının şimdiden sağlanmasını ve bu sebeple, iskân işlerinin sonuna kadar Tunceli Sağlık ve İskân Teşkilatının takviye edilmesini ve bu arada en önemli olan tahsisat darlığının da giderilmesini"[254] rica etmekteydi.

5098 sayılı Kanun'da yazılan yasak bölgeler ise Bakanlar Kurulu tarafından 1 Temmuz 1950 yılında kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayladığı 3/11461 sayılı Kararname şöyledir:

"Ağrı yasak bölgesinin, Kars İlindeki Ilıca, Ağrı İlindeki Takaltı, Serdarbulak, Karnıyarık, Şehigerdan ve Yukarı Niço köyleri doğularından geçirilen hattın doğu kısmında kalan ve içinde küçük Ağrı Dağı da bulunan bölge hariç olmak üzere Ağrı, Sason, Tunceli ve Zeylan yasak bölgelerine vatandaşların serbestçe girmelerine, iskân ve ikametlerine izin verilmesi ve bu mıntakalar içindeki araziden sahiplerine iadesi lazımgelenlere taalluk eden bilcümle tertip ve tedbirlerin İçişleri Bakanlığınca alınması; adı geçen Bakanlığın 29/6/1950 tarihli ve 71329/117–34325 sayılı yazısı üzerine, 5098 sayılı kanunun 12 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 1/7/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır." (Ek–31).

[254] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VIII, Cilt:11, Toplantı:2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948, s. 51.

SONUÇ

Göçü kısaca; genelde canlılar ve özelde insanın mekânda ve zamanda yer değiştirmesi olarak tanımlamıştık. Göç, hem eylemi hem de olguyu ifade eden bir kavramdır. Göç için karar alma ve hazırlık sürecin ilk aşamasını, göçme eyleminin gerçekleştirilmesi eylem olarak göçü, hedeflenen mekâna varma ve yerleşme ise göçün sonucunu oluşturmaktadır. Türkçe'de göç; göç sırasında taşınan eşyayı ve ölümü, ayrıca toprak kaymalarındaki fiziki hareketi ifade etmek için de kullanılmaktadır.

İnsan açısından göç, kişiye bağlı ve zorunlu göçler olarak ikiye ayrılmaktadır. Göç kararını bireyin serbest iradesiyle aldığı göçler, kişinin birey olarak ortaya çıktığı modern çağlara özgü bir olgudur. Bireyselleşmenin yaşanmadığı, kişinin sadece toplumda kendisine biçilen rolü pasif şekilde yerine getirdiği dönemlerde, kişiye bağlı göçlerden söz etmek zordur. Kişinin modern çağlar öncesindeki göçü yerine, ancak topluluk içerisinde sürüklenmesinden söz edilebilir. Kişinin 'gezgin' olarak ve kendi iradesiyle doğal çevresinden ayrılması ise belli bir hedef gözeterek göç etmemesi ya da ayrıldığı yere geri dönmeyi amaçlaması dolayısıyla göç dışında sayılabilecektir.

Kişiye bağlı göçlerde, kişi göç kararının öznesidir. Kararı alan ve uygulayandır. Göçün maliyetini ve risklerini kendisi üstlenmektedir. Kişiye bağlı göçler genel olarak ekonomik nedenlere dayanmakta, kişinin göç sonucunda daha iyi hayat şartları elde edebileceği konusundaki bilgi ve beklentisinden kaynaklanmaktadır. Bulunulan yerdeki *'itme'*, gidilecek yerdeki *'çekme'* unsurlarının yol açtığı beklentiler, gidilecek yerdeki bağlantılar gibi şartlar dikkate alınarak, göç kararı alınmakta ve uygulanmaktadır.

Zorunlu göçler ise, kişinin karar sürecine katılmadığı ya da etkisinin çok az olduğu, pasif olarak göçe katıldığı ya da katılmak zorunda kaldığı göçlerdir. Kişi göç kararının öznesi değil, nesnesi durumundadır. Zorunlu göçler, literatürde *"yerinden edilme / yerinden olma"* şeklinde ifade edilmektedir. Yerinden edilme ya da yerinden olma, toplumdaki bir savaş ya iç çatışma durumundan, doğal afetlerden, kalkınma

programlarından kaynaklanan yer değiştirme zorunluluğundan ya da devletin güvenlik ya da başka amaçlarla bir bölgedeki nüfus yapısını değiştirmek istemesinden kaynaklanabilmektedir. Devletin yanı sıra, devlete muhalif örgütlerin de aynı şekilde bölgedeki nüfus yapısını, nüfusunun etnik, dilsel, dinsel, ırksal dengesini değiştirme çabalarından kaynaklanan göçler de bu kapsamda yer almaktadır:

Sanayi Devrimi ile başlayan modern dönemlere kadar, kişiye bağlı göçler yok sayılabilecek ölçüde azdır ve kişi içinde bulunduğu toplumla birlikte göç etmektedir. Bu toplum önderlerinin bilinçli bir kararı, başka toplumların göçe zorlaması, yaşama imkânlarının daralması gibi nedenlerle ortaya çıkmakta, kişi de toplumdaki rolüne bağlı olarak göçe katılmakta, diğerleriyle birlikte, bir anlamda sürüklenmektedir. Gerçekte, kişinin göç dışındaki eylemleri için de benzer durum söz konusudur. Toplumda bir mesleği icra etme, savaşa katılma ve hatta bazı durumlarda cezalandırılma dahi kişinin karar ve eylemlerinden bağımsız olabilmektedir. Bu anlamda, modern dönemler öncesindeki göçlerin tamamını birey açısından zorunlu göçler ya da yerinden edilme/yerinden olma olarak değerlendirmek mümkündür. Bu yönüyle, göçler açısından Türkler ile diğer toplumlar arasında belirgin bir farktan söz etmek zordur. Türklerin daha fazla göç etmiş olmaları, ağırlıklı olarak hayvancılıkla geçinen göçebe toplumlar olmaları ve yaşadıkları bölgelerdeki iklim değişikleri ile ilgilidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişleme dönemlerinde göçler, yeni ele geçirilen topraklara yönelik olmuş, duraklama ve gerileme dönemlerinde ise tersine dönmüştür. Yani bu göçler, kaybedilen topraklardaki Müslüman ya da Türk ve Müslüman nüfusun Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde kalan topraklara olan göçleri şeklindedir. 1789 tarihindeki Fransız Devrimi'nin ardından ulusçuluk hareketleri yayılmış, farklı etnik kökenden gelen ve farklı diller konuşan Hıristiyan toplumların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ayaklanarak, bağımsızlıklarını elde etmeleri de bu göçleri arttırmış, ayrıca Türkler arasında da ulusçuluğun yayılmasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle Balkan Savaşı'ndan sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen Türk ulusçuluğunu ön planda tutan

politikalar hakim olmuştur. Göçmenleri iskân politikası, Batı Anadolu ve Trakya'daki Rum nüfusun göçe zorlanması ile Ermeni tehciri de önemli ölçüde bu politikadan kaynaklanmıştır. Amaç, Anadolu'da Türk ve Müslüman nüfusun yoğunluğunun arttırılmasıdır.

Cumhuriyet döneminde Yunanistan ile yapılan nüfus mübadelesi sonrası İstanbul dışındaki Rum nüfus Yunanistan'a gönderilmiş, bu ülkeden de Batı Trakya dışındaki Türk ve Müslüman nüfus Türkiye'ye gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap nüfusu Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'den kopmuş, Müslüman Kürtler ise Kurtuluş Savaşı'nda Türkler ile birlikte savaşmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Sünni Müslüman ve Türk nüfusa dayanan bir ulus devlet olarak kurulmuştur. Yeni devletin Türk unsuruna dayalı olarak kurulması ve hilafetin kaldırılmasıyla dinin yönetimden ve toplumsal hayattan dışlanmaya çalışılması, 1925 yılında Güneydoğu Anadolu'da Şeyh Sait ayaklanmasının yaşanmasına yol açmıştır.

Yunanistan ile nüfus mübadelesinden sonra Türkiye'deki ilk zorunlu göç, Şeyh Sait ayaklanmasının bastırılmasından yaklaşık iki yıl sonra TBMM'de 18 Haziran 1927 tarihinde kabul edilen 1097 sayılı "Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun" ile gerçekleştirilmiştir. Kanunun birinci maddesi, "*İdari, askeri, içtimai esbaba binaen Şark idare-i örfiye mıntıkasıile Bayazıd vilayetinden bin dört yüze kadar şahsın ve işbu eşhas ailelerile seksen asi ailesinin ve menatıkı mezkuredeki ağır ceza mahkumlarının garb vilayetlerine nakli için Hükümete mezuniyet verilmiştir.*"[1] şeklindedir. Kanunun ikinci maddesi ise nakil işlemlerinin aynı yılın Ağustos ayı sonuna kadar tamamlanmasını öngörmekte, 8. madde ile mallarını tasfiye için 2 yıl süre verilen kişilerin ailelerinden bazılarının tasfiye için memleketlerinde kalmaları için izin vermeye İcra Vekilleri Heyeti'ni yetkili kılmaktadır: Ancak, bu kişilerin "*iskân mahallerini terk mahiyetinde olmamak*" ve ayrılmak zorunda bırakıldıkları, "*…birinci maddede zikredilen menatıka avdet ve oralarda seyahat*" dışında, ülke içinde seyahat etmeleri serbest bırakılmıştır.

[1] **Resmi Gazete,** 4 Temmuz 1927, Sayı: 624.

Dersim'den zorunlu göç öncesindeki bu uygulamanın bir nevi pilot uygulama olduğu söylenebilir. Devlet yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu ve öncesinde de devletin tam hakimiyet sağlayamadığı, çapul hareketleri ile çevreye verdikleri zarar dolayısıyla pek çok şikayete neden olan, Kurtuluş Savaşı sırasında Sivas bölgesinde yaşanan Koçgiri ayaklanmasına destek veren ve sonrasında ayaklanmanın liderlerini barındıran Dersim'e kesin olarak hakim olmayı planlamıştır. Dersim'de yaşayanların İslam inancına sahip olmakla birlikte, ülkenin Sünni çoğunluğundan farklı bir mezhebe (Alevilik) mensup olmaları ve zor zamanda denetime alınması mümkün olmayan, dahası devlete karşı ayaklanmayı kolaylaştıran çetin bir coğrafyada bulunmaları da Dersim halkının yerinden edilmesine yani zorunlu göçüne katkıda bulunmuştur.

Dersim olarak bilinen bölgeden bazı yerlerin ayrılmasıyla, 1935 yılı sonlarında Tunceli vilayeti oluşturulmuş ve bu vilayetin yönetimi için ülkenin geri kalanından farklı bir yönetim sistemi ve hukuksal yapı kurulmuştur. Bu yapı, sözkonusu kanunun süresinin uzatılması suretiyle 10 yıldan fazla devam ettirilmiştir. Tunceli vilayetinin oluşturulmasından sonra, Dersim'in ıslahı sıkça devlet yöneticilerinin söylemine yansımıştır. Tunceli vilayetinin oluşturulmasından itibaren bölgede gerçekten bir imar ve ıslah dönemi yaşanmıştır. Ancak, Tunceli'deki imar çalışmaları ağırlıklı olarak hükümet binaları ve kışla yapımı, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde hazırlanan raporlarda ifade edilen yol ve köprülerin yapımı ile okul yapımıdır. Bu çalışmaların bölgenin kalkınmasından ziyade, düzenlenecek askeri harekata altyapı hazırlamaya yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü eğitimin uzun dönemli etkisi bir yana bırakıldığında, zorunlu göçe kadar Tunceli'de yürütülen imar çalışmaları arasında doğrudan üretime yönelik bir yatırım yoktur. Çeşitli raporlarda da görüldüğü üzere, okulların açılması amacı da öncelikle halka Türk kültürünü aşılamaya Türk dilini öğretmeye yöneliktir.

Öte yandan, Türkiye'deki umumi müfettişlikler arasında, imar faaliyetlerine en fazla kaynak ayıran Tunceli vilayetini de kapsayan Dördüncü Umumi Müfettişlik olmuştur. Çalışmada yer aldığı üzere, diğer umumi müfettişliklerin bu kapsamdaki harcamaları arasında umumi müfettiş konağı yapımı ve yönetim binaları ağırlıklı yer

tutarken, Dördüncü Umumi Müfettişlik tarafından yapılan çalışmalarda; hükümet binaları ve kışlalar ile yol ve köprü yapımına ağırlık verilmiştir.

Devletin Tunceli'de yaptığı imar çalışmaları, bölge halkı ve önde gelenleri tarafından da, hakimiyet kurma çabası olarak yorumlanmış ve olaylar da bu nedenle çıkmıştır. Bu durum resmi raporlarda da görülmektedir. Ancak, devlet ve bölge halkı açısından bir ikilem söz konusudur. Devlet tanımı gereği, ülkesi üzerinde hakimiyet kurmaktan vazgeçemeyeceği gibi, önceki tarihinde görece bağımsız yaşamış, hayatlarını kendi aralarında mücadele ve komşu bölgelere çapul hareketleri ile kazanmış aşiretlerin de mücadele etmeksizin devlet hakimiyetini kabul etmeleri mümkün olmamıştır. Daha önceki askeri harekatları, coğrafyanın sağladığı kolaylık ve devletin yeterince kararlı olmaması sayesinde geçiştirmiş olmanın sağladığı özgüvenin de devletin hakimiyet kurmasını engelleme çabasında büyük payı bulunduğu kuşkusuzdur. Ancak, bu kez devlet kazanmış, kesin hakimiyet sağlamanın çözümünü ise bölge halkının bir bölümünü ülkenin başka yerlerine nakletmekte bulmuştur. *"Başka çözüm olabilir miydi?"* sorusunun cevabını bugün dahi vermek zordur.

Tunceli'de 1937 ve 1938 yıllarında yaşananların ise tarafların başka çözüm yolu görmemesine bağlı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çünkü, tarafların bulundukları pozisyondan geri adım atmaları, o günün şartlarında olanaksız görünmektedir. Çünkü ne devlet; ülkesinin belli bir bölümünde hakimiyet kurmaktan ve hukukunu uygulamaktan vazgeçebilir ne de bölgedeki aşiretlerin devletin otoritesine, çatışma yaşanmaksızın boyun eğmeleri mümkündür. Kaldı ki, aşiretler devletin her isteğini kabul etmiş olsalardı dahi, geçmişten gelen acı hatıraların tortusu yüzünden kendilerine güvenilmesi zordu. Osmanlı Devleti döneminde Tanzimat Fermanı'ndan itibaren başlayan bölgede hakimiyet kurma çabalarına karşı aşiretlerin ayaklanması; 1877–1878 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşı sırasında Dersim'deki bazı aşiretlerin Rus Ordusu'na destek verilirse kendilerine bağımsızlık verileceği propagandası üzerine Nazımiye'de hükümet konağı ve diğer resmi binaları ve kendilerine tabii olmayan köyleri yakarak Elaziz [Elazığ] istikametine

yürümeleri[2]; Kurtuluş Savaşı sırasında yaşanan ve zorlukla bastırılan Koçgiri Ayaklanması'na destek vermeleri ve ayaklanmanın liderlerinin Dersim'e sığınması bu hatıralar arasında sayılabilir.

Öte yandan, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadrolar, Dersim'de devlet otoritesini kurma konusunda aceleci davranmamıştır. Öncelik Dersim'in tanınmasına verilmiş, bölgeyle ilgili raporlar hazırlanmıştır. Neredeyse bütün raporlarda, çözümün parçası olarak bölgeden bazı kişilerin ve/veya aşiretlerin ülkenin batısına gönderilmelerine yer verilmiştir. Yine raporlarda; bölgede yollar açılarak geçim imkânlarının arttırılması, cahilliği ortadan kaldırılmak için okullar açılması, akarsular üzerinde köprüler yapılması ve güvenlik için kışlalar kurulması önerilmiştir. Bu öneriler, Dersim'in imar ve ıslahı söylemiyle büyük ölçüde gerçekleştirilmiş, ancak bu çalışmalar Tunceli'nin kalkınmasından daha çok, askeri harekatların altyapısını oluşturmuştur.

Tunceli; yaklaşık 10 yıl süreyle; 25 Aralık 1935 tarihinde kabul edilen ve 2 Ocak 1936 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'un getirdiği özel hükümlere göre yönetilmiştir. Kanun'un TBMM'deki kabulü sırasında yaşanan tartışmalarda da ifade edildiği üzere, söz konusu kanun ile Anayasa'nın sadece TBMM'ye tanıdığı idam kararlarının onaylanması yetkisi Tunceli Valisi ve Komutanı'na verilmiş, Tunceli mahkemelerinde verilecek cezalar için temyiz kaldırılmış, soruşturma ve yargılama ile infazın hızlandırılmasını sağlayan usuller konulmuştur. Hatta idam kararını onaylama yetkisinin Tunceli Valisi ve Komutanı'na verilmesinde, seferdeki komutanlara idam kararlarını infaz yetkisi veren bir kanun dayanak gösterilmiştir. Bu da göstermektedir ki, Tunceli'de asayişin sağlanmasına yönelik faaliyetler, devletin üst kademesi ve TBMM tarafından *"savaş hali"* olarak algılanmıştır.

Ayrıca, hukukun temel ilkelerine aykırı olarak, kanun hükümlerinin geçmişteki olaylar için uygulanması, başka illerde işlenmiş olsalar dahi Tunceli'yi ilgilendiren suçların Tunceli'deki adli makamlar tarafından kovuşturulması ve cezalandırılması da 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun'da yer

[2] Özkök, **Osmanlılar Devrinde Dersim İsyanları,** s. 35–36.

almıştır. Bütün bunlar; Cumhurbaşkanı, hükümet ve TBMM'nin, Tunceli'nin idaresini, ülkenin bütününden ayrı olarak değerlendirdiğini, bölge için sıkıyönetim olarak da nitelendirilebilecek özel bir yönetim öngördüğünü ve uyguladığını göstermektedir. Böylece, daha önce *"…dağlık ve sarp bir bölge olan ve adeta doğal biri kale görünümündeki Dersim'e tam anlamıyla nüfuz etme hiçbir güç tarafından gerçekleştirilememiş"*[3] iken, Türkiye Cumhuriyeti 1937 ve 1938 yıllarındaki askeri harekâtlar ve sonraki zorunlu göç ile bunu başarmıştır.

Göçler ister gönüllü ister zorunlu olsun; değişik insan topluluklarının birbirleri ile tanışmasına, çatışmasına ya da kaynaşmasına, kültürlerin etkileşmesine ve karşılıklı olarak değişmelerine, uyumsuzluk ve kaynak kıtlığına ya da bolluğuna bağlı olarak çatışmalara yol açmaktadır. Tunceli'den zorunlu göçün de benzer etkilere yol açtığını söylemek mümkündür. Tunceli'den gönderilenler, gittikleri yerlerde Türkçe öğrenmiş, ülkenin diğer coğrafi bölgeleri ve toplumun diğer kesimleri ile yoğun ilişkiye girmek zorunda kalmışlardır. Muhtemelen zor şartlarda olsa da, zorunlu göçe tabi tutulanların ilk kez, örneğin at, merkep gibi hayvanlar dışında ulaşım aracı gördüklerini, duymadıkları bir dil, ova ve deniz gibi daha önce hiç görmedikleri coğrafi özellikler ile karşılaştıklarını tahmin etmek mümkündür.

Büyük olasılıkla, zorunlu göçe tabi tutulan Tunceli halkının büyük çoğunluğu ilk kez göç dolayısıyla İslam dininin Sünni yorumuna inanan ve bu doğrultuda ibadet eden kişilerle karşılaşmış ve ilişkiye girmişlerdir. Bu zoraki ilişki sayesinde, göç alan bölgelerdeki halkın da Alevilik ve Aleviliğin Tunceli bölgesindeki yaşanış şekli ile de tanıştığını da söylemek mümkündür. Her ne kadar, Alevilik Türkiye'de 1950'lerde başlayan şehirlere göç ve 1980 sonrasındaki yoğun şehirleşme sayesinde büyük şehirlerde görünür hale gelmişse de, Tunceli'den göç alan bölgelerde bu tanışıklığın daha erken yaşandığı kuşkusuzdur. Ancak, bu tanışıklığın düzeyi ve taraflar arasındaki ilişkilere etkisi henüz araştırılmamış bir konudur.

Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Dersim olarak anılan, daha sonra sınırları daraltılmak suretiyle bugünkü Tunceli vilayetini oluşturan

[3] Yılmazçelik, **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat,** s. 39.

bölgeden halkın bir kısmının Batı illerine gönderilmesi; Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük zorunlu göç hareketi olmuştur. Bu zorunlu göç, ayrıca zorunlu iskân uygulamasını da beraberinde getirmiş, batı illerine gönderilenler 1947 yılına kadar, gönderildikleri yerlerde yaşamak zorunda bırakılmıştır.

Vurgulanması gereken bir husus da, ülke içinde bu boyuttaki bir zorunlu göç ve zorunlu iskân kararının alınmasındaki zorluktur. Kararı, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran ve ülkede yeni rejimi yerleştirmeye çalışan yönetici kadro ve bu kadronun arzusu doğrultusunda oluşturulan TBMM almıştır. Kararı alırken ve uygularken, ülkede tek parti yönetiminin bulunması, muhalefetin bastırılmış olması ve basının hükümetin sıkı denetimi altında bulunmasının kolaylık sağladığı kuşkusuzdur. Cumhuriyetin kurucu kadroları, Tunceli'deki imar ve ıslah faaliyetleri ile askeri hareketler için gerekli yasal düzenlemeleri yaparken, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış olmanın getirdiği toplumsal destek ve meşruiyetin yanı sıra, tek partili siyasal düzenin avantajını da kullanmışlardır.

Tunceli'de 1937 ve 1938 yıllarında yaşanan köprülerin yakılması, askeri birliklere saldırılar düzenlenmesi eylemlerini yöneten bir siyasi örgüt yoktur. Devlet yöneticileri ve basın tarafından ayaklanmanın lideri olarak takdim edilen Seyit Rıza'nın gücü, dini bir lider olarak kendisine gösterilen bağlılık ile aşiretler arasında sağlayabildiği ittifaka dayanmaktadır. Bölgedeki ittifaklar ise kolayca bozulabilmektedir. Konuyla ilgili kaynaklarda ve raporlarda, askeri birliklere yapılan saldırılarda ve savunmada sürekli bir eşgüdüm ya da ortak komuta olduğunu gösteren kanıt ya da ifadeye rastlanmamıştır.

Tunceli'deki askeri harekatlar ve zorunlu göçle ilgili olan tek resmi yayın, Reşat Hallı tarafından hazırlanan ve Genelkurmay Basımevi tarafından 1972 yılında basılan *"Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938)"* adlı eserdir. Eserde kullanılan ifadelere bakıldığında; amacın imha olduğu, yakalamaların ise teslim olanların muhafazası şeklinde algılandığı sonucuna varmak mümkündür. Tunceli'deki 1938 yılındaki askeri harekatın sonucu hakkındaki son iddia; 13 bin 160

kişinin öldürüldüğü, 11 bin 818 kişinin de batı illerine sürgüne gönderildiğidir.[4] Can kaybı devletin resmi rakamları ile uyumludur, ancak sürgüne gönderilenlerin kesin sayısı belli değildir. Konuyla ilgili olarak 20/5/937 tarih, 2/6662 sayılı Kararname'de 2000 kişinin; 6/8/1938 tarihli Kararname'de yasak bölge halkından 3/5 bin kişi ile yasak bölge sahası dışında oturan aşiret reisleri, kolbaşıları, seyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarının; 23/12/1938 tarih, 10105 sayılı Kararname'de ise *"mürettep mahallerine sevk ve iskanları icra edilmiş"* 11.683 kişiye ek olarak *"…muhtelif mahallerde ayni evsafı haiz ve sevke hazır bir vaziyette bulunan 514 şahıs ile birlikte yekunu, kararnamelerle tesbit edilen mikdarı geçeceğinden dağlarda ve mağaralarda saklanmaları ve kış münasebetile barınamiyarak dehaletleri umulanlarla beraber daha 2000 kişinin"* nakil ve iskanları kararlaştırılmıştır. Ancak, bu kararnamede belirtilen arasında yer alan kaç kişinin, gerçekten nakil ve iskana tabi tutuldukları belirsizdir.

Üçüncü bölümde bazılarının isimlerine yer verilen ve bölge halkının anlatımlarına dayalı eserlerde de, amacın yakalamak yerine imha olduğunu düşündüren, hatta teslim olanların öldürüldüğünü öne süren anlatımlar bulunmaktadır. Anlatımlarda ayrıca, kafa kesme, cesetlerin gömülmesine izin verilmemesi, kitlesel olarak suçlu-suçsuz, erkek-kadın, çocuk-yaşlı gibi herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın kurşuna dizilmesi, ırza tecavüz iddiaları da bulunmaktadır. Anlatımların doğruluğu tartışmaya açıktır. Ancak, aynı olayın farklı kişiler tarafından tekrarlanması anlatımların doğruluğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Olayların anlatımında yer verilen ayrıntılar, yer ve kişi isimleri de anlatımların doğruluğu ihtimalini güçlendiren bir başka olgudur.[5]

Tunceli'deki askeri harekatlara katılan askerlerin konuyla ilgili açıklama yapmamaları da dikkate çeken bir konudur. Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan emekli olan Orgeneral Muhsin Batur da, bölgedeki harekata katılmıştır. Batur, harekata katılmasını; *"Günlerden bir gün Alayımıza emir geldi… tren yolu ile Elazığ'a intikal edilecek, bir süre orada eğitim gördükten sonra o zamanlar Dersim denilen bölgeye gideceğiz. Tren yolculuğumuz 40 kişinin paylaştığı kapalı yük*

[4] Pervin Metin, "Dersim 1938 Gerçeği", **Sabah Gazetesi**, 19 Kasım 2009, s. 22.
[5] Çem, **Tanıkların Diliyle Dersim '38,** s. 17, 19, 24, 26, 32, 72, 75, 76,79 vd.

vagonlarında pek ilkel ve zor koşullar altında gerçekleşti. Elazığ'ın biraz uzağında Harput'un eteklerinde çadırlı ordugâh kurduk ve bir müddet sonra ilk durak Pertek olmak üzere harekete geçtik ve iki ayı aşkın bir süre özel görev yaptık. Okuyucularımdan özür diliyor ve yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum"[6] şeklinde anlatmış ve ayrıntı vermekten kaçınmıştır.

Kamuya mal olmuş anlatımlarda yanlış, abartı, iftira vs. varsa, bunların ortadan kaldırılması, ancak, konuyla ilgili arşivlerin araştırmacılara açılması, resmi raporların yayınlanması, harekatlara katılan askerlerin konuşmaları ile mümkündür. Askerler ile zorunlu göçü yaşayan kişilerin sayısı azalmakta, muhtemelen hafızaları da zayıflamaktadır. Yakın gelecekte, askeri harekat ve zorunlu göçle ilgili sözlü tarih çalışması imkanı kaybolacaktır. Sevk belgelerini dolduran, sevklere nezaret eden, bu kişileri geldikleri yerlerde karşılayan ve yerleştirilmelerini sağlayan devlet görevlilerinin hatıralarının da Dersim'den zorunlu göçün bilinmeyen yönlerinin aydınlatılmasına katkıda bulunacağı kuşkusuzdur.

Tunceli'den zorunlu göçe gönderilenlerin geri dönüşü, TBMM'de 18 Haziran 1947 tarihinde kabul edilen 5098 Sayılı *"İskân Kanunun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun"* ile mümkün olabilmiştir. Kanun hükümleri uyarınca, bu kişilerin "mürettep yerlerinden" Tunceli'ye dönüşlerinde ulaşım giderleri de bir defaya mahsus olmak üzere devlet tarafından karşılanmıştır. Yasak bölge uygulamasının sürmesi nedeniyle, bu bölgelerden batıya gönderilenler, yasak bölge dışında kalan yerlere iskân edilmeye çalışılmıştır. Tunceli'deki yasak bölge uygulaması, Bakanlar Kurulu'nun 1 Temmuz 1950 tarihli kararı ile kaldırılmıştır.[7]

Tunceli'den zorunlu göçe tabi tutulanların yolculuk sırasında ve zorunlu iskâna tabi tutuldukları yerlerde yaşadıkları konusunda yayınlanmış bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Bu konu, edebi olarak kendisi de çocukluğunda zorunlu göçü yaşayan ve ailesiyle birlikte Bilecik'e gönderilen Cemal Süreyya'nın şiirleri ile

[6] Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları 4. Baskı, 1985, s. 25
[7] **Resmi Gazete,** 15 Temmuz, 1950, Sayı: 7559.

Kemal Tahir'in *"Kondurma Siyaseti"* adlı hikayesine[8] ve şair Necip Fazıl Kısakürek'in *"Son Devrin Din Mazlumları"* adlı kitabında *"Doğu Faciası"* başlıklı bölüme[9] konu olmuştur. *"Kondurma Siyaseti"*; Çorum'da yaraladığı bir kişinin ölmesi üzerine, Tunceli'deki asker arkadaşına sığınan bir kişinin gözünden, Tunceli'den hayvanlarıyla yola çıkarılan bir aşiretin Trabzon'dan gemiye bindirilmesine kadar geçen sürede yaşadıkları sıkıntıları anlatmaktadır.

Tunceli'de 1937 ve 1938 yıllarındaki askeri harekatlarla ilgili anlatımların yer aldığı eserlere; Hüseyin Aygün'ün *"0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat"*[10] Cemal Taş'ın *"Dağların Kayıp Anahtarı"*[11] Munzur Çem'in *"Tanıkların Diliyle Dersim ''38"*[12], Cafer Solgun'un *"Dersim Dersim, Yüzleşmeyince Hiçbir Şey Olmuyor"*[13] Celal Yıldız'ın *"Dersim Dile Geldi: 1938'in Çocukları Konuştu"*[14], Tarih Vakfı yayınları arasında yer alan *"Dersim '38'i Hatırlamak"*[15] adlı eserler örnek olarak verilebilir. Ayrıca, Musa Anter'in hatıralarında da Tunceli'de askeri harekatla ilgili anlatımlar bulunmaktadır.[16] Ancak, bu eserlerde de göç sırasında ve sonrasında yaşananlar yer almamaktadır. Tunceli'den zorunlu göç belgesel filmlere de konu olmuştur. Çayan Demirel'in Tunceli'deki askeri harekatları konu alan *"Dersim 38"*, Nezahat Gündoğan'ın evlatlık verilen kızlarla ilgili *"Bir Tutam Saç"*, Özgür Fındık'ın 1937 yılından 1990'lara Tunceli'deki zorunlu göçlerle ilgili *"Kırmızı Kalem"* ve 1938 yılındaki zorunlu göçle ilgili *"Kara Vagon"* adlı çalışmaları kamuoyuna yansımış belgesel filmlerdir.

Tunceli'den zorunlu göç ve batı illerindeki zorunlu iskânın sonuçları ve amaçlarına ulaşıp-ulaşmadığı tartışmaya açık bir konudur. TBMM'nin beşinci döneminin dördüncü toplantı yılının açılışı dolayısıyla, *"Teşkilatı Esasiye*

[8] Kemal Tahir, **Göl İnsanları**, İthaki Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2008, s. 249–295.
[9] Necip Fazıl, **Son Devrin Din Mazlumları,** Büyük Doğu Yayınları, 28. Baskı, İstanbul, 2010, s. 165-171.
[10] Hüseyin Aygün, **0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat**, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011.
[11] Cemal Taş, **Dağların Kayıp Anahtarı Dersim 1938 Anlatıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
[12] Çem, **Tanıkların Diliyle Dersim '38**, ty.
[13] Cafer Solgun, **Dersim Dersim**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
[14] Celal Yıldız, **Dersim Dile Geldi**, Ü. Baskı, Su yayınları, İstanbul, 2008.
[15] Bülent Yılmaz, Gülay Kayacan, Şükrü Aslan, **Dersim '38'i Hatırlamak,** Tarih Vakfı, İstanbul , 2011.
[16] Musa Anter, **Hatıralarım 1-2,** 2. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul , 2007, s. 50-51.

*Kanununun 36ncı maddesi hükümlerine tevfikan Reisicümhur K. Atatürk'ün emirlerile Başvekil Celal Bayar tarafından okunan Reisicümhurun nutku"*nda konu *"…Uzun yıllardan beri devam eden ve zaman zaman had bir şekil alan Tuncelindeki toplu şekavet hadiseleri muayyen bir proğram dahilindeki çalışmaların neticesi olarak kısa bir zamanda bertaraf edilmiş, o mıntakada bu gibi vak'alar bir daha tekerrür etmemek üzere tarihe devrolunmuştur. (Bravo sesleri) Cümhuriyetin feyzinden yurdun diğer evlatları gibi oradakiler de tamamile istifade edeceklerdir…"*[17] sözleriyle ifade edilmiştir.

İçişleri Bakanlığı'nın 9 /1945 tarih, 775/87 sayılı ve muhtemelen Başbakanlık'a gönderdiği *"2222 Sayılı Genel Müfettişlik Yönetmeliği'nin 16ıncı maddesi Mucibince 4.Üncü Umumi Müfettişlikçe hazırlanan 945 İlk sekiz aylık raporun özeti"* başlıklı yazısına göre; *"Güvenlik genel olarak eyi olmakla beraber eski isyan artıklarının varlığı ve batıl inanışların için için devam ettiği şüphesizdir. Ne kadar ehemmiyeti az olursa olsun en küçük açığa vuruşlar, karşısında idare makamları azami hassasiyet göstererek kanuni icapları yapmakta iseler de bu durumun kökünden düzelmesi, Milli Eğitimin yayılması, halkın kat'i olarak toprağa bağlanması ve şekavet neslinin ihtiyarlayıp ortadan kalkması ile mümkün olacaktır."*[18]

Bu kapsamda olmak üzere, askeri harekâta hazırlık amacıyla dahi olsa, Tunceli'de önemli yolların ve köprülerin yapılması sağlanmıştır. Sonrasında da yapılan çalışmalara bağlı olarak, günümüzde Tunceli'de önemli bir ulaşım sorunu gündemde yoktur. Ancak, Tunceli henüz demiryolu ve havayolu bağlantısına sahip değildir. En yakın havaalanı ve demiryolu bağlantısı ise Elazığ ve Erzincan illerindedir. Karayolu ile güneyden Elazığ, kuzeyden Erzincan ve Erzurum'a bağlanan Tunceli'de 2010 sonu itibarıyla 637 kilometre karayolu bulunmaktadır.[19]

Sağlık hizmetleri açısından da doktor başına hasta sayısı Türkiye ortalamasından daha düşüktür (Tunceli:591, Türkiye ortalaması: 637). Ancak

[17] **Resmi Gazete,** 2 Teşrinisani 1938, Sayı: 4052.
[18] **T.C Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,** 030-10-..-..-72-471-12.
[19] (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=50, 17 Ekim 2011.

fakirlik sürmektedir ve sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmak üzere verilen yeşil kart sahibi kişilerin nüfusa oranı yüzde 42,43'tür.[20]

Tunceli'nin ekonomisi hayvancılığa dayanmakta, coğrafi şartların elverişsiz olması yüzünden istenilen düzeyde tarım yapılamamakta ve ağır sanayi bulunmamaktadır. Balıkçılık ve arıcılık diğer geçim kaynakları arasındadır. Tunceli 2009 yılında devlet bütçesinden nüfus başına en fazla pay alan ildir. Sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından 81 il arasında 52. sırada yer alan Tunceli, beş dereceli sınıflandırma içerisinde de 4. derecede gelişmiş iller arasındadır. Tunceli'de 2010 yılında devletin yaptığı kişi başına harcama 6.572 TL, kişi başına elde ettiği geliri ise 792 TL olarak hesaplanmıştır. Bu durum, Tunceli'de 1938 zorunlu göçü öncesinde hazırlanan raporlarda yol yapımlarının ticareti geliştireceği ve refahı artıracağı yolundaki tahminlerin doğru çıkmadığını göstermektedir.[21]

Tunceli, sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergeleri açısından Türkiye ortalamasının gerisinde, ancak ilköğretim, ortaöğretim ve meslek liselileşme oranında ortalamanın üzerindedir.[22]

Güvenlik açısından 1938 yılındaki askeri harekâtlar ve zorunlu göç sonrasında önemli bir rahatlama sağlanmış olsa da, güvenlik harcamalarının halihazırdaki yüksekliği, bu konuda tam başarı sağlanamadığının göstergesidir. Diğer taraftan, Tunceli sık sık terör örgütü PKK'nın saldırılarıyla gündeme gelse de, asayiş olaylarının en az olduğu iller arasındadır. Tunceli, 1995, 2000 ve 2006 yıllarında Türkiye'de en az suç işlenen iller arasındadır.[23] Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2008 yılı adalet istatistiklerine göre, Tunceli'de işlenen ve mahkûmiyetle sonuçlanan suç sayısı 91'dir ve bu sayı iller arasında en alt sıralardadır.[24]

[20] (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=113, 17 Ekim 2011.
[21] (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id==47, 17 Ekim 2011.
[22] Tunceli İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği. **Stratejik Plan 2006-2010,** s. 110, (Çevrimiçi) www.sp.gov.tr/documents/planlar/tunceliioisp0610.pdf, 18 Ekim 2010.
[23] Sevil Sargın, Kadir Temurçin, "Türkiye'de Suçlar ve Mekansal Dağılışı", s. 8. (Çevrimiçi) http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/teror/teror4.pdf, 18 Ekim 2011.
[24] (Çevrimiçi) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=1&ust_id=12, 18 Ekim 2011.

Bununla beraber, Tunceli'den batı illerine gönderilen ve 10 yıl boyunca her yerleşim birimine en fazla 1 hane olarak dağıtılan Tunceli halkı asimile olmamış, dil ve kültürlerini unutmamıştır. Gönderildikleri yerlerde kalanlar olsa da, çoğunluk yasal sınırlamalar kalktıktan sonra, Tunceli'deki eski topraklarına geri dönmeyi tercih etmiştir. 1938 yılında yaşanan sürgün ve Tunceli'deki eğitim faaliyeti, ana dillerini konuşmayı sürdürseler dahi, halkın Türkçe öğrenmesini sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet döneminde hazırlanan bütün raporlarda yer alan aşiretler arasındaki ve Tunceli çevresindeki illere yönelik çapul hareketleri ve gasp eylemleri tamamen sona ermiş görünmektedir. Tunceli'deki aşiretlerin içindeki bağlar ile halk arasında dini makamlar atfedilen seyit, dede gibi ünvanlar taşıyan kişilerin toplumsal olaylar ve eylemler üzerindeki etkisi sembolik düzeye inmiştir.

Öte yandan, dağlık ve tarım alanları açısından yetersiz, buna karşılık savunması kolay bir coğrafyaya sahip olan Dersim bölgesinde, devletin kesin hakimiyetini sağlama çabaları konusunda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin uygulamaları arasında önemli bir fark bulunmamaktadır. Bölgede yollar yapılması, halkın refaha kavuşturulması, güvenliğin sağlanması Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti döneminde hazırlanan raporlarda ortak çözüm önerileridir. Tanzimat Fermanı sonrasında merkezileşmeye ağırlık vermeye başlayan Osmanlı Devleti, devletin ekonomik ve askeri zayıflığı ile sürekli savaşlar dolayısıyla, yönetimin kesin kararlı olmaması gibi nedenlerle bölgede hakimiyet kuramamıştır. Türkiye Cumhuriyeti ise kararlılık, süreklilik gösteren imar faaliyetleri, askeri harekâtlar ve zorunlu göç ile bölgede kesin hakimiyet kurmayı başarmıştır.

KAYNAKÇA

1. Kitap ve Makaleler

Adamson, Fiona B.: "Crossing Borders International Migration and National Security", **International Security**, Vol: 331, No.1 (Summer), 2006.

Ağakay, Mehmet Ali: **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1966.

Ağanoğlu, H. Yıldırım: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç**, Kum Saati, İstanbul, 2001.

Ağaoğulları, Mehmet Ali: **Ulus-Devlet ya da Halk Egemenliği**, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2010.

Ağar, Ömer Kemal: **Tunceli-Dersim Coğrafyası,** Türkiye Basımevi, İstanbul, 1940.

Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye'nin Oluşumu,** Kaynak Yayınları 7. Basım, İstanbul, 2008.

Akçam, Taner: 'Ermeni Meselesi Hallolunmuştur' **Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar,** İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2008.

Akçura, Yusuf: **Türkçülük Türkçülüğün Tarihi Gelişimi,** Türk Kültür Yayını, İstanbul, 1978.

Akekmekçi, Tuba, Muazzez Pervan: "Doğu Sorunu" **Necmeddin Sahir Sılan Raporları (1939–1953),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Akgönül, Samim: **Türkiye Rumları Ulus Devlet Çağından Küreselleşme Çağına Bir Azınlığın Yok Oluş Süreci**, Çeviren: Ceylan Gürman, İkinci Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

Aktar, Ayhan: **Türk Milliyetçiliği, Gayrimüslimler ve Ekonomik Dönüşüm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları, 9. Baskı, İletişim Yayınevi, İstanbul, 2009.

Aktay, Yasin: **Türk Dininin Sosyolojik İmkanı İslam Protestanlığı ve Alevilik,** 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Aktürk, Şener: "Türkiye Siyasetinde Etnik Hareketler: 1920–2007", **Doğu Batı**, Yıl: 11, Sayı: 44, Şubat, Mart, Nisan 2008, ISSN: 1303–7242.

Akyol, Taha: **Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet**, Milliyet Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 1999.

Akyürekli, Mahmut: **Dersim Kürt Tedibi 1937–1938,** Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011.

Anter, Musa: **Hatıralarım (1–2)**, Avesta Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul, 2007.

Arı, Kemal: **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923–1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2003.

Aybars, Ergun: **İstiklal Mahkemeleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1975.

Aydemir, Şevket Süreyya: **Suyu Arayan Adam**, 22. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010.

Aygün, Hüseyin: **Dersim 38 ve Zorunlu İskân Telgraflar, Dilekçeler, Mektuplar, Fotoğraflar**, Dipnot Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.

0.0.1938 Resmiyet ve Hakikat, Dipnot Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2011.

Babuş, Fikret: **Osmanlı'dan Günümüze Etnik-Sosyal Politikaları Çerçevesinde Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları**, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2006.

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Göç ve İskân Siyaseti ve Uygulamaları, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Baklacıoğlu, Nurcan Özgür: **Dış Politika ve Göç Yugoslavya'dan Türkiye'ye Göçlerde Arnavutlar (1920-1990),** Derin Yayınları, İstanbul 2010.

Balcıoğlu, Mustafa: **İki İsyan (Koçgiri, Pontus) Bir Paşa (Nurettin Paşa)**, Babil Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara, 2003.

Bali, Rıfat N.: **1934 Trakya Olayları,** Kitabevi, İstanbul 2008.

Bardakçı, Murat: **Son Osmanlılar Osmanlı Hanedanı'nın Sürgün ve Miras Öyküsü**, Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2007.

Barkan, Ömer Lütfi: "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler"*, **İstanbul Üniversitesi İktisat**

Fakültesi Mecmuası, Ekim 1951Temmuz 1952) XI/1–4, XIII/1–4, XV/1–4.

Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü — **Genel Nüfus Sayımı,** 20 İlkteşrin: 1935, Hüsnütabiat Basımevi–İstanbul, 1937, 20 İlkteşrin.

1940 Genel Nüfus Sayımı,

Genel Nüfus Sayımı 21–10–1945.

Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü — **22 Ekim 1950 Nüfus Sayımı**, İstanbul, 1961, Yayın No: 410.

Batur, Muhsin: **Anılar ve Görüşler Üç Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları 4. Baskı, 1985.

Bayar, Celal: **Şark Raporu,** Aktaran: Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar (Başbakanlık Dönemi 1937–1939),** Der Yayınları, İstanbul, 1996.

Bell-Fialkoff, Andrex: **Ethnic Cleansing,** St. Martin's Press, New York, 1996.

Berktay, Halil: *"İktisat Tarihi Osmanlı Devletinin Yükselişine Kadar Türklerin İktisadi ve Toplumsal Tarihi"*, **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler,** Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.

Birsel, Haktan: **Lozan'dan AB Sürecine Türkiye'nin Azınlık Politikaları**, IQ Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Bilici, Faruk: "Alevi-Bektaşi İlahiyatının Günümüz Türkiye'sindeki İşlevi" **Alevi Kimliği,** Ed: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Çeviren Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Üçüncü Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Bookman, Milica Zarkovic: **The Demografik Struggle For Power,** Frank Cass, London-Portland-Oregon, 1997.

Bingöl, Sedat: **150'likler Meselesi [Bir İhanetin Anatomisi],** Bengi Yayınları, İstanbul, 2010.

Bozarslan, Hamit: "Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya (1919–1925)", Eric Jan Zürcher, **İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma,** İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Bora, Tanıl: **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik Muhafazarlık İslamcılık,** 6. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2009.

Bozkurt, Fuat: **Aleviliğin Toplumsal Boyutları**, Yön Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Bruinessen, Martin van: **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, Çeviren: Hakan Yurdakul, 9. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

Bulut, Faik: **Dersim Raporları**, Genişletilmiş 3. Basım, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2007.

Cernea, Michael M.: *"Disaster-related Refugee Flows"*, **Antropological Approaches te Resettlement; Policy, Practice and Theory,** Ed. Michael M. Cernea & Scott E. Guggenheim, Westview Press, Boulder–Oxford 1993.

"Antropological Research and Policy Development", **Antropological Approaches to Resettlement: Policy, Practice and Theory**, Westview Press, Boulderc-Oxford, 1993.

Cin, Halil, Ahmed Akgündüz: **Türk Hukuk Tarihi 2. Cilt Özel Hukuk, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul,** 1996.

Chuang, Janie: "Beyond a Snapshot: Preventing Human Trafficking in the Glabol Economy", **Indiana Journal of Global Legal Studies,** Volume 13, Issue 1, Winter, Published by Indiana University Press, 2006.

Clark, Bruce: **İki Kere Yabancı Kitlesel İnsan İhracı Modern Türkiye'yi ve Yunanistan'ı Nasıl Biçimlendirdi?** Çeviren: Müfide Pekin, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008.

Çağlayangil, İhsan Sabri: **Anılarım,** Yeni eklerle genişletilmiş 2. Baskı, Yılmaz Yayınları, İstanbul, 1990.

Çalışlar, İzzeddin: **Dersim Raporu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Çem, Munzur: **Tanıkların Diliyle Dersim '38**, 2. Baskı, Peri Yayınları, (ty).

Dahl, Michael S., Olav Sorenson: "The Social Attachment to Place", **Social Forces 89** (2), December, 2010.

Çulcu, Murat: **İttihad ve Terakki,** E Yayınları, İstanbul, 2011.

Dabağyan, Levon Panos: **Emperyalistler Kıskacında Ermeni Tehciri I,** IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Daşcıoğlu, Kemal: **Osmanlı'da Sürgün Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

Davison, Andrew: **Türkiye'de Sekülarizm ve Modernlik,** Çeviren: Tuncay Birkan, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

Demir, Cafer: **Osmanlı ve Cumhuriyet Döneminde Dersim**, Umut Yayımcılık, İstanbul, 2009.

Demir, Gökhan Yavuz: "Türkçenin Pirus Zaferi", **Trajik Başarı Türk Dil Reformu,** Çeviren: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Demir, Gülsen: "Göç Nedenleri ve Göçenlerin Beklentilerindeki Gerçekleşme Durumu: Bolu İli Kıbrıscık İlçesi Örneği" **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi** "Toplum ve Göç" (20–22 Kasım 1996, Mersin) Sunulan Bildiri. DİE Yayın No. 2046 Sosyoloji Derneği Yayınları No.5, Ankara, 1997.

Demirel, Çayan: **Dersim 38** (Belgesel Film), 2009.

Dersimi, Nuri: **Kürdistan Tarihinde Dersim**, İkinci Baskı, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.

Dowty, Alan, Gil Loescher: "Refugee Flows as Grounds for International Action", **International Security,** Vol. 21, No.1, Summer, 1996.

Durugönül, Esma: "Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler" , **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi** "Toplum ve Göç" (20–22 Kasım 1996, Mersin) Sunulan Bildiri. DİE Yayın No. 2046 Sosyoloji Derneği Yayınları No.5, Ankara,1997.

Dündar, Fuat: **Modern Türkiye'nin Şifresi İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913–1918)**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913–1918), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Leila Erder, "Türkiye'de Uygulanan Yerleşme Politikaları", **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler,** Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1978.

Ersanlı, Büşra: **İktidar ve Tarih Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu '1929-1937)**, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.

Ertunç, Ahmet Cemil: **Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü-Bugünü**, Dördüncü Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008.

Erüreten, Bahir Mazhar: **Türkiye Cumhuriyeti Devrim Yasaları**, 2. Baskı, Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2004.

Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çeviren: Büşra Ersanlı Behar-Günay Göksu Özdoğan, İnsan Yayınları, İstanbul 1992.

Goldscheider, Calvin: *"Foreword"*, **Migration, Population Structure, and Distribution Policies,** Editor: Calvin Goldscheider, Westwiew Press, Bouldter-San Francisco–Oxford, 1992.

Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları,** Hazırlayan: Yalçın Toker, Toker Yayınları, İstanbul, 1989.

Guggenheim, Scott E., Michael Cernea M.: "Antropological Approaches to Involuntary. Resettlement", **Antropological Approaches te Resettlement; Policy, Practice and Theory,** Editor: Michael M. Cernea & Scott E. Guggenheim, Westview Press, Boulder – Oxford,1993.

Gülmez, Nurettin: *"Anadolu Islahatı Olağanüstü Genel Müfettişliği"*, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 58, Cilt:XX, Mart 2004, (Çevrimiçi) http://www.atam.gov.tr/index.php?Page= Dergücerik&IcerikNo=140, 10 Mayıs 2011.

Gümüşoğlu, Firdevs: **Ülkü Dergisi ve Kemalist Toplum**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2005.

Gündüz, Mustafa, Nalan Yetim: "Terör ve Göç" **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi** "Toplum ve Göç" (20–22 Kasım 1996, Mersin) Sunulan Bildiri. DİE Yayın No. 2046 Sosyoloji Derneği Yayınları No.5, Ankara 1997.

Güvenç, Bozkurt: **Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları,** Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.

Halaçoğlu,Yusuf : **Ermeni Tehciri,** 3. Baskı, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2004

Hallı, Reşat: **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1924–1938),** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1972.

Hassan, Ümit: *"Siyasal Tarih Açıklamalı Bir Kronoloji"* , **Türkiye Tarihi 1 Osmanlı Devletine Kadar Türkler,** Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.

Heyd, Uriel: **Türkiye'de Dil Devrimi,** Çeviren: Nejlet Öztürk, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Hezarfen, Ahmet: **Osmanlı Belgelerinde Dersim Tarihi,** Etik Yayınları, İstanbul, 2003.

Hieser, Hans-Lukas: **Iskalanmış Barış Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938,** Çeviren: Atilla Dirim, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Hür, Ayşe: "Bu Serpuşun Adı Şapkadır!", **Taraf** gazetesi, 28 Kasım 2010.

"Dersimiz: Demokrat Parti Dönemi", **Taraf** gazetesi, 30 Mayıs, 2010.

"1937-1938'de Dersim'de Neler Oldu?", **Taraf** gazetesi, 16 Kasım, 2008.

İnalcık, Halil: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi**, Editör Halil İnalcık ve Donald Quataert I. Cilt: 1300–1600, Türkçeye Çeviren: Halil Berktay, Üçüncü Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2009.

İnönü, İsmet: "Şark Seyahati Raporu", **İleri Dergisi**, Sayı: 25, Çevrimiçi: http//:www. İleriorg/27/index.htm. 02.05.2011.

Jandarma Umum Kumandanlığı **Dersim Raporu (1932),** Eksiksiz 4. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Jandarma Genel Kumandanlığı **Dersim,** 3. Basım, Kaynak Yayınları, İstanbu, 2000.

Kalafat, Yaşar: **Şark Meselesi Işığında Şeyh Sait Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar**, Boğaziçi Yayınları, Ankara, 1992.

Kalaycı, Hüseyin: "Etnisite Ve Ulus Karşılaştırması", **Doğu Batı**, Yıl:11, Sayı: 44, Şubat, Mart, Nisan 2008, ISSN: 1303–7242.

Karpat, Kemal H.: **Osmanlı Nüfusu (1830–1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çeviren: Bahar Tırnakçı, Ankara 2003.

Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

Balkanlar'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, Çeviren Recep Boztimur, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

Kasaba, Reşat: "Göç ve Devlet Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Problemler, Araştırmalar, Tartışmalar 1. Uluslararası Tarih Kongres**i 24–26 Mayıs 1993 Ankara, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

"Göç ve Devlet Bir İmparatorluk-Cumhuriyet Karşılaştırması", **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sempozyumu**, 1993, İstanbul, Tarih Vakfı, 1998.

Katoğlu, Murat: "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim, Kültür Sanat", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980,** Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 5 Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.

Kaya, Ali: **Başlangıcından Günümüze Dersim Tarihi**, Genişletilmiş 3. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 2004.

Keskin, Mesut: "Zazaca Üzerine Notlar", **Herkesin Bildiği Sır: Dersim,** Derleyen: Şükrü Arslan, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Keyder, Çağlar: "1990'larda Türkiye'de Modernleşmenin Doğrultusu", **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, Editörler: Sibel Bozdoğan, Reşat Kasaba, Dördüncü Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Kılıç, Sümer: **İzmir Suikastı İddianame ve Kazım Karabekir'in Savunması,** 2. Baskı, Emre Yayınları, İstanbul, 1994.

Kısakürek, Necip Fazıl: **Son Devrin Din Mazlumları,** 28. Baskı, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2010.

Koçak, Cemil: **Umumi Müfettişlikler (1927–1952)**, İletişim Yayınları İstanbul, 2003.

Kologlu, Orhan: **Cilbabtan Türbana Türkiye'de Örtünmenin Serüveni**, Pozitif Yayınları, İstanbul, t.y.

Köker, Levent: **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi,** 11. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Kunt, Metin: *"Siyasal Tarih (1600–1789)"*, **Türkiye Tarihi 3 Osmanlı Devleti 1600–1908,** Cem Yayınevi, İstanbul, 1997.

Kusa, Dagmar: "Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944-1948" **Journal of Cold War Studies,** Volume 5, Number 3, Summer, 2003.

Kütükçü, Ferhat: **Bölücü Terör ve İhtilal Örgütlerine Bağlı Ermenilerin İstanbul Ayaklanmaları Arşiv Belgeleri 1895-1896,** Ferhat Kütüklü, İstanbul, 2008.

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, İngilizce'den Çeviren: Metin Kıratlı, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

Lewis, Geoffrey: **Trajik Başarı Türk Dil Reformu,** Çeviren: Mehmet Fatih Uslu, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Lischer, Sarah Kenyon: "Security and Displacement in Iraq Responding to the Forced Migration Crisis", **International Security,** Vol. 33. No. 2, Fall, 2008.

Long, Katy: "State, Nationa, Citizen: Rethinking Repatriation" **Working Paper Series No. 48**, Refugee Studies Center, University of Oxford, October, 2008

Mardin, Şerif: **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908**, 3.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1989.

Marshall, Gordon: **Sosyoloji Sözlüğü**, Çeviren: Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.

Massicard, Elise: **Türkiye'den Avrupa'ya Alevi Hareketinin Siyasallaşması**, Çeviren:Ali Berktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.

McCarthy, Justin: **Ölüm ve Sürgün**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.

Melikoff, İrene: **Uyur İdik Uyardılar Alevi-Bektaşilik Araştırmaları,** Çeviren: Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2009.

"Bektaşilik / Kızılbaşlık: Tarihsel Bölünme ve Sonuçları" **Alevi Kimliği,** Editörler: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Çeviren: Bilge Kurt Torun, Hayati Torun, Üçüncü Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.

Meserve, Margaret: **Türk,** Türkçesi: Mehmet Tanju Akada, April Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Metin, Pervin: "Dersim 1938 Gerçeği", **Sabah Gazetesi**, 19 Kasım 2009.

Mieroop, Marc Van De: **Antik Yakındoğu'nun Tarihi İÖ 3000–323**, Dost

Kitabevi, Ankara, 2004.

Nakracas, Georgios: **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, Çeviren İbram Onsunoğlu, Kitabevi, İstanbul, 2005

Ocak, Ahmet Yaşar: **Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam Türk Heterodoksisinin Teşekkülü,** Dergah Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2000.

Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

Orhonlu, Cengiz: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı**, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Ortaylı, İlber: **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Okutan, M. Çağatay: **Tek Parti Döneminde Azınlık Politikaları**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009.

Öke, Mim Kemal: **The Armenian Question 1914-1923,** K. Rustem & Brother Publishers Ltd., Lefkoşa (KKTC), 1998.

Örgeevren, Ahmet Süreyya: **Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

Öz, Baki: **Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları**, 3. Basım, Can Yayınları, İstanbul, 2003.

Özkaya, Yücel: **18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

Özkök, Burhan: **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları** (106 Sayılı Askeri Mecmua Lahikasıdır), İstanbul Askeri Matbaa, İstanbul, 1927.

Özsoy, İbrahim, Aydoğan Ataünal: **İki Göç Hikayesi, 1915-1916**, 20 Mayıs Eğitim, Kültür ve Sosyal Dayanışma Vakfı Yayını, Ankara, 2001.

Pavel, Polian: **Against Their Will: The History and Geography of Forced Migrations in The USSR,** New York, NY, USA, Central European University Press, 2003, (Çevrimiçi) http://site.ebrary.com/lib/imkb/Doc?id=10133528&ppg=8, 28 Mayıs 2010.

Püsküllüoğlu, Ali: **Arkadaş Türkçe Sözlük**, 3. Baskı, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2000.

Saarela, Jan, Fjalar Finnas:	"Forced Migration and Mortality In The Very Long Term: Did Perestroika Affect Death Rates Also In Finland?", **Demography,** Volume 46, Number 3, August, 2009
Sadoğlu, Hüseyin:	**Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları**, 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları İstanbul, 2010.
Sarısır, Serdar:	**Demografik Oyun Sürgün (1919–1923)**, I. Baskı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
Sirkeci, Ibrahim:	"Human Insecurity and Streams of Conflict for Re-conceptualization of International Migration", **Population Review,** Volume 46, Number 2, 2007.
Sılan, Necmeddin Sahir:	**Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934–1946)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2010.
Solgun, Cafer:	**Dersim Dersim**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
Quataert, Donald:	**"19. Yüzyıla Genel Bakış, Islahatlar Devri 1812-1914", Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Siyasal Tarihi, Editör Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cilt 2,** 1600–1914, Çevirenler: Ayşe Berktay, Süphan Andıç, Serdar Alper, İkinci Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006.
Uğurlu, Nurer:	Gazi Mustafa Kemal, **Medeni Bilgiler (**Uygarlık Bilgileri), 3. Baskı, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2010.
Ürer, Levent:	**Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları,** Derin Yayınları, İstanbul, 2003.
Tahir, Kemal:	**Göl İnsanları**, İthaki Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 2008.
Taş, Cemal:	**Dağların Kayıp Anahtarı Dersim 1938 Anlatıları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
Tekeli, İlhan:	**Göç ve Ötesi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
Tekeli, İlhan, Leila Erder:	**Yerleşme Yapısının Uyum Süreci olarak İç Göçler**, Hacette Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1978.
Tigno, Jorge V.:	"Migration and Violent Conflict in Mindanao", **Population Review,** Volume 45, Number 1, 2006, Population Review Publications.

Topal, Mustafa: **Ulusu Düşünmek**, Maki Basın Yayın Ltd. Şti., Ankara, 2003.

Tunceli Valiliği: **Tunceli İl Yıllığı/1967,** Basım Tarihi 1968, (Basım yeri yok)

Tunçay, Mete: "Siyasal Tarih (1908–1923)", **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908–1980**, Mete Tunçay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoğlu, Ayla Ödekan, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 5. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul 1997.

Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923–1931), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

Turan, Osman: **Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi,** Ötüken Yayınevi, İstanbul, 2003.

Türkeş-Günay, Umay: **Türklerin Tarihi Geçmişten Geleceğe**, Akçağ Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2010.

Türklerin Tarihi, 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara 2010.

Uçar, Ahmet: **Siyasi Sürgünler Milli Mücadeleden 12 Mart'a**, İlgi Yayınları, İstanbul, 2006.

Uluğ, Hakkı Naşit: **Derebeyi ve Dersim**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2009.

Ülken Hilmi Ziya: **Sosyoloji Sözlüğü**, MEB Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1969.

Varlık, M. Bülent: **Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları–1936**, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2010.

Yardımcı, Sibel, Şükrü Aslan: "1930'ların Biyopolitik Paradigması: Dil, Etnisite, İskân ve Ulusun İnşası" **Doğu Batı**, Yıl:11, Sayı: 44, Şubat, Mart, Nisan 2008, ISSN: 1303–7242.

Yayman, Hüseyin: **Şark Meselesinden Demokratik Açılıma Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası**, SETA Yayınları, Ankara, 2011.

Yıldız, Ahmet: **"Ne Mutlu Türküm Diyebilene" Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2010.

Yıldız, Celal: **Dersim Dile Geldi**, Su yayınları, Ü. Baskı, İstanbul, 2008.

Yılmaz, Bülent ve diğerleri: **Dersim '38'i Hatırlamak,** Tarih Vakfı, İstanbul, 2011.

Yılmazçelik, İbrahim **Osmanlı Devleti Döneminde Dersim Sancağı İdari, İktisadi ve Sosyal Hayat**, Kripto Kitaplar, Ankara, 2011.

Yolga, Mehmet Zülfü: **Dersim (Tunceli) Tarihi,** Yay. Hazırlayan: Ahmet Halaçoğlu, İbrahim Yılmazçelik, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı, Ankara, 1994.

Yorulmaz, Şerife: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ruhsatsız Okullaşma" , **Doğu Batı**, Sayı 54, Ağustos,Eylül, Ekim, 2010

Zelyut, Rıza: **Dersim İsyanları ve Seyit Rıza Gerçeği,** Kripto Kitaplar, 4. Baskı, Ankara 2010.

Zürcher, Erik Jan: **Milli Mücadelede İttihatçılık**, 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

2. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

030-10-..-..-68-452-4.
030–10–..-..-68–453–4.
030-10-..-..-71-469-3.
030-10-..-..-72-470-4.
030-10-..-..-72-470-5.
030-10-..-..-72-470-8.
030-10-..-..-72-471-3.
030-10-..-..-72-471-6.
030-10-..-..-72-471-12.
030-10-..-..-105-686-25.
030-10-..-..-110-738-8.
030-10-..-..-110-738-8.
030-10-_-_-110-742-4.
030-10-_-_110-741-1.
030-10-_-_110-741-2.
030-10-_-_110-741-10.
030-10-_-_110-741-13.
030-10-_-_110-741-15;
030-10-_-_-110-742-4.
030-10-..-..-110-742-6.
030-10-_-_-111-743-19.
030-10-_-_111-743-49.
030-10-..-..-111-744-2
030-10-..-..-111-745-11.
030-10-..-..-111-745-16.

030-10-_-_-111-745-3.
030-10-..-..-111-746-6.
030-10-_-_111-747-32.
030-10-..-..-111-748-1
030-10-..-..-111-750-7.
030-10-_-_111-751-1
030-10-..-..-111-751-30.
030-10-..-..-112-758-20.
030-10-..-..-112-760-15.
030-10-..-..-127-914-26.
030-10-..-..-127-915-10.
030-10-..-..-128-916-24
030-10-..-..-128-917-14
030-10-..-..-128-917-43.
030-10-..-..-128-923-2
030-10-..-..-128-923-4.
030-10-..-..-199-360-20.
030-10-68-452-4.
030-10-71-469-3.
030-10-72-471-3.
030-10-72-470-4.
030-10-72-470-5.
030-10-128-917-43.
030-10-128-920-4.
030-10-01-02-84-73-8.
030-10-01-02-85-107-16.
030-18-01-02-38-51-2.
030-18-01-02-75-45-13.
030-18-01-02-81-104-10.

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi Belgeleri

TBMM Zabıt Ceridesi

Devre: I, Cild: 1, İçtima Senesi: 1, Sekizinci İçtima, 1.5.1336.

Devre: II, Cilt: 7, İçtima Senesi: 1, İkinci İçtima, 3.3.1340.

Devre: II, Cilt: 14, İçtima Senesi: II, Altmışdördüncü İçtima, 25—2-1341

Devre: II, Cilt: 15, İçtima Senesi: II, Altmışsekizinci İçtima, 3.3.1341

Devre: II, Cilt: 19, İçtima Senesi: III, Ondördüncü İçtima 25 Teşrinisani 1341.

Devre: II, Cilt: 19, İçtima Senesi: III,, 57. İçtima, 17.02.1926.

Devre: II, Cilt: 20, İçtima Senesi: III, 31nci İctima, 26-12-1341.

"Saatlerin Yirmidörde Taksimi Suretiyle İstimaline Dair Başvekaletten Gelen (1/748) Numaralı Kanun Layihası"**,** Devre: II,

Cilt: 20, İçtima Senesi:III, 31nci İctima, 26-12-1341, ekinde.

Devre: II, Cilt:22, İçtima Senesi:III, 57 İçtima, 17.02.1926 57 İçtima

Devre: II, Cilt: 33, İçtima Senesi: IV, Seksen İkinci İnikat, 25 Haziran 1927.

Devre: III, Cilt: II, İçtima Senesi: I, Ellisekizinci İnikat, 9 Nisan 1928, ekinde.

Devre :III, Cilt: V, İçtima Senesi:II, Birinci İnikat, 1 Teşrinisani 1928.

"Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında Başvekaletten Mevrut (1/266) Numaralı Layihası" Devre: III, Cilt: V, İçtima Senesi: II, Birinci İnikat, 1 Teşrinisani 1928. ekinde.

Devre: IV Cilt: 23 İçtima: 3, Altmış sekizinci inikat, 14 -VI – 1934.

Devre: IV, C. 23, İ.68, 2 Mayıs 1932, Ek–6.

Devre: IV, Cilt: 23 İçtima:3, İ:68, Altmış sekizinci İnikat, 14-VI-1934.

Devre:IV, Cilt: 25, İçtima: 4, Onbirinci Inikat 3 Aralık 1934.

"Bazı kisvelerin geyilemeceğine dair kanun lâyihası ve Dahilîye encümeni mazbatası", Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, Onbirinci Inikat 3 Aralık 1934, ekinde.

"Ulusal bayram ve genel tatiller hakkında kanun lâyihası", Devre: V, Cilt: 3, İçtima: F, Otuz Birinci İnikat, 27-V-1935 ekinde.

Devre: IV, Cilt: 25, İçtima: 4, Yirmi birinci inikad, 23-XII-1934.

Devre: V, Cilt: 3, İçtima: F, Otuz Birinci İnikat, 27-V-1935

Devre: V, Cilt: 6 İçtima: 1, Yedinci İnikad, 18-XI- 1935 ekinde.

Devre: V, Cilt: 7 İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935.

Devre: V, Cilt: 7 İçtima: 1, Yirmi birinci inikad, 25-XII-1935 ekinde.

Devre: V, Cilt: 8 İçtima: 1, Yirmi ikinci inikad, 3-I-1936 ekinde.

Devre: V, Cilt: 16 İçtima:2, 5-II-1937.

Devre: V, Cilt: 19, İçtima: 2, Yetmiş altıncı inikad, 14-VI-1937.

Devre:V, Cilt: 26, İçtima: 3, Seksen üçüncü inikad, 29-VI-1938 ekinde.

Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1 Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947 ekinde.

Dönem: VIII, Cilt:6 , Toplantı:1, Yetmiş beşinci Birleşim 18-VI–1947.

Dönem: VIII, Cilt: 6, Toplantı:1 75. Birleşim 18-VI–1947.

Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı: 2, 48. Birleşim 18-IV–1948.

Dönem: VIII, Cilt: 11, Toplantı: 2, Kırk sekizinci Birleşim 18-IV–1948.

4. Tarih Vakfı Belgeleri

Necmeddin Sahir Sılan Arşivi — Fon Kodu: NSS, Seri No: 03, Dosya No: 7, Belge No: 54.
Fon Kodu: NSS, Seri No:03, Dosya No:18, Belge No: 186.
Fon Kodu: NSS, Seri No:03, Dosya No:22, Belge No: 200.

5. Dergi ve Resmi Gazete

İleri Dergisi — İsmet İnönü, *"Şark Seyahati Raporu"*, Sayı: 25, (Çevrimiçi) http//:www. İleriorg/27/index.htm. 02 Mayıs 2011.

Cerîde-i Resmiyye — 7 Şubat 1921, Sayı: 1.

Resmî Cerîde — 2 Kanunusani 1926 (2 Şubat 1926), Sayı: 260.

13 Kanunuevvel 1341 (13 Aralık 1925), Sayı: 243.

1 Temmuz 1926, Sayı: 409.

Resmi Gazete — 3 Teşrinisani 1928, Sayı: 1030.

11 Kanunuevvel 1934, Sayı: 2877.

29 Aralık 1934, Sayı: 2892.

29 Aralık 1934, Sayı: 2892.

1 Haziran 1935, Sayı: 3017.

21 Kasım 1935, Sayı: 3162.

4 Ocak 1936, Sayı: 3197.

16 Ocak 1936, Sayı: 3207.

2 Teşrinisani 1938, Sayı: 4052.

16 Temmuz 1938, Sayı: 3961.

15 Temmuz, 1950, Sayı: 7559.

26 Eylül 2006, Sayı: 26301.

6. İnternet Kaynakları

1 *"Arrangement of 5 July 1922 with regard to the Issue of Certificates of Identity to Russian Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type, MULTILA TERALTREATY, RUS, 3dd8b4864[1]. pdf, 1 Haziran 2010.

2 *"Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/

refworld/pdfid/3dd8 b5802.pdf, 1 Haziran 2010.

3 *"Büyük Türkçe Sözlük"*, (Çevrimiçi) http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori= verilst& kelime=s% FCrg%FCn&ayn=tam, 15 Haziran2010.

4 IOM Glossary On Migration, International Migration Law Series No. 25, 2011. Çevrimiçi: http://www.iom.int/jahia/Jahia/key-migration-terms/lang/en, 02 Şubat 2012.

5 *"Convention of 28 October, 1933 relating to the International Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type,MULTILATERALTREATY,LON,, 3dd8cf374,0. html, 14 Haziran 2010.

6 *"Convention Relating to the Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c 2aa10.html, 14 Haziran 2010.

7 *"Convention concerning the Status of Refugees Coming from Germany"*, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type,MULTILATERAL TREATY,DEU, 3dd8d12a4.pdf. 01 Haziran 2010.

8 *"Documents of American History II"*, (Çevrimiçi) http://tucnak.fsv.cuni.cz/ ~calda/ documents/1940s/Displaced%20Persons%20Act%20..., 25 Mayıs 2010.

9 *"Definition of a Refugee under paragraph 11 of the general assembly resolution of 11 december 1948, Note by the Principal Secretary"* (Çevrimiçi) http:// http://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/18E7 BC6931616B485 256CAF 00647CC7. 25 Mayıs 2010.

10 (Çevrimiçi) http:// www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49, 13.12.2010.

11 (Çevrimiçi) http://www.alevibektasi.org/tarihi3.htm, 13.12.2010.

12 (Çevrimiçi) http://unispal.un.org/UNISPAL.nsf/59c118f065c4465 b852572a500625 fea/cb2267af7..., 16 Haziran2010.

13 (Çevrimiçi) http://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/cossacks/, 20 Eylül 2011.

14 (Çevrimiçi) http://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/cossacks/. 20.09.2011.

15 (Çevrimiçi) http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/ 19.09.2011.

16 (Çevrimiçi) http://www.loc.gov/exhibits/archives/gula.html, 19.09.2011.

17 (Çevrimiçi) http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime= s%FDn%FDr+&ayn =tam. 15 Haziran 2010.

18 *"İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"* (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/ komisyon/ insanhaklari/pdf01/203-208.pdf., 15 Haziran 2010.

19 *"İnsan Haklarinin ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasina İlişkin Sözleşme"* (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/ aihsmetni.htm., 14 Haziran 2010.

20 *"İnsan Haklarinin ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasina İlişkin Sözleşmeye Ek Protokol No: 7"* Çevrimiçi: http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/aihsek7.htm, 15 Haziran 2010.

21 "*Rationale and genesis"* (Çevrimiçi) http://www.internal-displacement.org/ 8025708 F004 D404D/(httpPages)/168DF53B7A5D x0A8C802570F800518B64? Open Document, 17 Haziran 2010.

22 *"Teşkilatı Esasiye Kanunu"* (Çevrimiçi) http//:www.inhab.adalet.gov.tr, 6 Mayıs 2011.

"Türk Vatandaşlığı Kanunu" (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/ k5901.html". 15 Haziran 2010.

23 *"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasi"* (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/ anayasa/anayasa.htm. 15 Haziran 2010.

24 *"Yabancıların İkamet ve Seyahatleri hakkında Kanun"* (Çevrimiçi) http://www. mevzuat.adalet.gov.tr/html/952.html. 23 Ekim 2011.

25 (Çevrimiçi) http://www.khgm.gov.tr/kutuphane/toprakiskan1.htm, 17 Ekim 2011.

26 *"Tunceli İl Özel İdaresi Genel Sekreterliği Stratejik Plan 2006–2010"* ,

(Çevrimiçi) www.sp.gov.tr/documents/planlar/tunceliioisp0610.pdf, 18 Ekim 2010.

27 *"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasi"* (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/ anayasa/anayasa.htm. 15 Haziran 2010.

28 Çevrimiçi: http://www.iom.int/jahia/Jahia/about-migration/facts-and-figures/lang/en, 02 Şubat 2012.

29 (Çevrimiçi): http://www.iom.int/jahia/Jahia/key-migration-terms/lang/en, 02 Şubat 2012.

30 (Çevrimiçi) http://unispal.un.org/UNISPAL.nsf/59c118f065c4465b 852572a500625fea/ cb2267af7..., 16 Mayıs 2010.

31 *"Documents of American History II"*, (Çevrimiçi) http://tucnak.fsv.cuni.cz/~ calda/documents /1940s/Displaced%20Persons%20Act% 0..., 25 Mayıs 2010.

32 (Çevrimiçi) http://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/cossacks/, 20 Eylül 2011.

33 (Çevrimiçi) http://russiapedia.rt.com/of-russian-origin/cossacks/. 20 Eylül 2011.

34 (Çevrimiçi) http://gulaghistory.org/nps/onlineexhibit/stalin/ 19 Eylül 2011.

35 (Çevrimiçi) http://www.loc.gov/exhibits/archives/gula.html, 19 Eylül2011.

36 (Çevrimiçi) http://www.tdk.org.tr., 28 Mayıs 2010.

37 *"Arrangement of 5 July 1922 with regard to the Issue of Certificates of Identity to Russian Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type, MULTILATERALTREATY, RUS, 3dd8b4864[1]. pdf, 1 Haziran 2010.

38 *"Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/ refworld/pdfid/ 3dd8b5802.pdf, 1 Haziran 2010.

39 *"Convention of 28 October, 1933 relating to the International Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type, MULTILATERALTREATY,LON, 3dd8cf374,0. html, 14 Haziran 2010.

40 *"Convention of 28 October, 1933 relating to the International Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type, MULTILATERALTREATY,LON,, 3dd8cf374,0.html, 14 Haziran 2010.

41 *"Convention concerning the Status of Refugees Coming from Germany"*, (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/type, MULTILATERALTREATY,DEU, 3dd8d12a4.pdf. 01 Haziran 2010.

42 *"Definition of a "Refugee under paragraph 11 of the general assembly resolution of 11 december 1948, Note by the Principal Secretary"* (Çevrimiçi) http://unispal.un.org/ UNISPAL.NSF/0/ 18E7 BC6931616B485 256CAF 00647CC7, 25 Mayıs 2010.

43 *"Convention Relating to the Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c 2aa10.html, 14 Haziran 2010.

44 *"Convention Relating to the Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/ 3b66c2aa10.html., 14 Haziran 2010.

45 *"Convention Relating to the Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66 c2aa10.html. 14 Haziran 2010.

46 *"Convention Relating to the Status of Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66 c2aa10.html. 14 Haziran 2010.

47 *"Text of the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees"*

(Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/ 3b66c2aa10[1].pdf., 2 Haziran 2010.

48 *"Statute of the Office of the United Nations High Commissioner For Refugees"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/3b66c39e1.html., 14 Haziran 2010.

49 *"United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), Constitution Annex I"* (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr.html., 25 Haziran 2010.

50 *"UNHCR Constitution Annex I."* (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr. html., 25 Haziran 2010.

51 *"UNHCR Constitution Annex I"* (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr.html., 25 Mayıs 2010.

52 *"UNHCR Constitution Annex I"* (Çevrimiçi) http://www.refugee.net/legal/unhcr.html., 25 Mayıs 2010.

53 *"Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36018.htm., 14 Mayıs 2010.

54 *"Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36018.htm., 14 Mayıs 2010.

55 *"Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6b36018.htm., 14 Mayıs 2010.

56 (Çevrimiçi) http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=s%FDn%FDr+ & ayn=tam. 15 Haziran 2010.

57 *"İnsan Haklarinin ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasina İlişkin Sözleşme"* **(**Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/aihsmetni.htm., 14 Haziran 2010.

58 *"İnsan Haklarinin ve Temel Özgürlüklerinin Korunmasina İlişkin Sözleşmeye Ek Protokol No: 7"* (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/aihs/aihsek7. htm., 15 Haziran 2010.

59 *"Türkiye Cumhuriyeti Anayasasi"* (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/ anayasa/ anayasa.htm.. 15 Haziran 2010.

60 *"Yabancıların İkamet ve Seyahatleri hakkında Kanun"* (Çevrimiçi) http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/952.html., 15 Haziran 2010.

61 *"İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi"* (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/ bmihbeyan/ bmihbeyan.htm., 15 Haziran 2010.

62 *"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası"*, (Çevrimiçi) http://www.inhak-bb.adalet.gov.tr/anayasa/anayasa.htm., 15 Haziran 2010.

63 *"Türk Vatandaşlığı Kanunu"* (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/ k5901.html., 15 Haziran 2010.

64 *"Guiding Principles on Internal Displacement"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/ docid/3d4f95e11.html., 28 Nisan 2010.

65 *Rationale and genesis"* (Çevrimiçi) http://www.internal-displacement.org/ 8025708F004 D404D/(httpPages)/168DF53B7A5Dx0A8C80257 0F800518B64?OpenDocument., 17 Haziran 2010.

66 *"Guiding Principles on Internal Displacement"* (Çevrimiçi) http://www.unhcr.org/refworld/ docid/3d4f95e11.html., 28 Nisan 2010.

67 *"Büyük Türkçe Sözlük"* (Çevrimiçi) http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori= verilst&k elime=s% FCrg%FCn&ayn=tam., 15 Haziran 2010.

68 (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=43., 13 Aralık 2010.

69 (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=43., 13 Aralık 2010.

70 (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49., 13 Aralık 2010.

71 (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49., 13 Aralık 2010.

72 (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49., 1 Aralık 2010.

73 (Çevrimiçi) http://www.tunceli.gov.tr/page.asp?id=49, 13 Aralık 2010.

74 (Çevrimiçi) http://www.alevibektasi.org/tarihi3.htm., 13 Aralık 2010.

75 (Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php?Page=Sayfa&No=160., 15 Şubat 2012.

76 *"Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun"* (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/ tutanaklar / KANUNLAR_ KARARLAR/kanuntbmmc002/ kanuntbmmc002/ kanuntbmmc00200431.pdf., 16 Şubat 2012.

77 (Çevrimiçi) http://www.tdk.org.tr/index.php?option=com_gts&arama= gts&guid=TDK. GTS.4f45fa31a061a3.54172261, 15 Şubat 2012.

78 *"Teşkilatı Esasiye Kanunu"* (Çevrimiçi) http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/kanunlar_erisim.tutanak_hazirla?v_meclis=&v_ donem=&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_ birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=KANUNLAR&v_altbaslik=1353&v_mv=&v_sb=&v_ozet=&v_kelime=&v_bastarih=&v_bittarih=., 18 Şubat 2012.

79 *"Türk Tarih Kurumu'nu tanıyalım"* **(**Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php?Page= Sayfa& No=1., 25 Şubat 2012.

80 *"Türk Tarih Kurumu'nu tanıyalım"* **(**Çevrimiçi) http://www.ttk.org.tr/index.php? Page= Sayfa& No=1., 25 Şubat 2012.

81 *"Teşkilatı Esasiye Kanunu"* (Çevrimiçi) http//:www.inhab.adalet.gov.tr., 6 Mayıs 2011.

EKLER

EK–1: Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın raporunda yer alan" Lahika"

EK–2: İktisat Vekili Celal Bayar'ın Şark Raporu'nda ilgili bölümler.

EK–3: Başvekil İsmet İnönü'nün Şark Seyahati Raporu'nda Dersim ile ilgili bölüm.

EK–4: Tarih Vakfı'nda bulunan NSS Arşivi'nde yer alan Ragıp Gümüşpala'nın Dersim ile ilgili raporu.

EK–5: Tarih Vakfı'nda bulunan NSS Arşivi'nde yer alan, Dersim'le ilgili yazarı ve tarihi belirsiz rapor.

EK–6: Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun.

EK–7: Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair *6/1/1936 tarih*, 2/3823 Sayılı Kararname.

EK–8: Dördüncü Umumi Müfettişlik de uhdesinde bulunmak üzere Tunçeli Valiliğine Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneneral Abdullah Alpdoğan'ın atanmasıyla ilgili 10/1/1936 tarih, 2/3847 Sayılı Kararname.

EK–9: 2510 Sayılı İskân Kanunu.

EK–10: 2848 Sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun.

EK–11: 2849 Sayılı İskân İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe ile İdare Olunmasına Dair Kanun.

EK–12: 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun.

EK–13: Munzur Vilayeti Teşkilat Ve İdaresi Hakkında Kanun Layihası Esbâb-ı Mucibesi.

EK–14: 2885 Sayılı Yeniden Dokuz Kaza Ve Beş Vilayet Teşkiline Ve Bunlarla Otuz İki Nahiye Ait Kadrolar Hakkında Kanun.

EK–15: 2887 Sayılı Tunceli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus Ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazım Gelen Bazı Cezaların Affına Ve Nüfus Yazımı İle Askerlik İşlerine Dair Kanun hakkında *"Kanun layihası niçin yapıldığı"* başlıklı yazı.

EK–16: 2887 Sayılı Tunceli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus Ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazım Gelen Bazı Cezaların Affına Ve Nüfus Yazımı İle Askerlik İşlerine Dair Kanun.

EK–17: 4 Mayıs 1937 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı (Resmi Gazetede yayımlanmamıştır).

EK–18: Genelkurmay Başkanlığı'nın uçaklardan atılmasını istediği bildiri.

EK–19: Tarih Vakfı'ndaki NSS Arşivi'nde Bulunan 5.8.1938 Tarih, 2/9439 Sayılı Heyeti Vekile Kararnamesi örneği (Resmi Gazete'de yayımlanmamıştır).

EK-20: Tunceli'den 5 kişinin Erzincan'a zorunlu iskânı için çıkarılan 23/12/1937 tarih, 2-7882 Sayılı Kararname.

EK-21: Tunceli'den Garb'a nakil için 6/8/1938 tarih, 2-9409 Sayılı Kararname.

EK-22: Tunceli'den Garb'a ek nakil için 23/12/938 tarih, 2/10105 Sayılı Kararname.

EK-23: Dahiliye Vekili Faik Öztrak imzasıyla *"Başvekalet yüksek katına"* sunulan *"Tunceli harekâtı"* hakkındaki yazı ve ekindeki cedvel.

EK–24: Heyeti Vekile Kararı ile Elazığ'dan Sevk Olunacak 5.000 Kişinin Mürettep Yerlerini Gösteren Cetvel.

EK–25: "*Sirkeci'de iskân misafirhanesinde İsmail Oğlu Şükrü"*nün Mührünü taşıyan *"İstanbul Vilayeti Yüksek Makamına"* Yazılmış Dilekçe.

EK–26: Sinop'un Boyabat İlçesi Kaymakamlığı Tarafından Tunceli Valiliği'ne Hitaben Tarafından Doldurulmuş, 1947 Tarihli Dönüş Formu.

EK–27: Tunceli Köy Hizmetleri Müdürlüğü'nün Tunceli'de Alacık Köyü'nden Hıdır Candemir'e (Demircan) gönderdiği, ailesinin Yozgat Akdağmadeni'ne gönderildiğini bildiren yazı.

EK–28: *"Sevk Olunan Kimselerin Hüviyeti"* başlıklı cetvele bir örnek.

EK–29: Sevk ile ilgili telgraf örnekleri.

EK–30: 5098 Sayılı İskân Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun

EK–31: 1 Temmuz 1950 Tarih, 3/11461 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi.

EK–32: Seyit Rıza'nın idamı konusunda Kurun Gazetesi'nde yayınlanan haber.

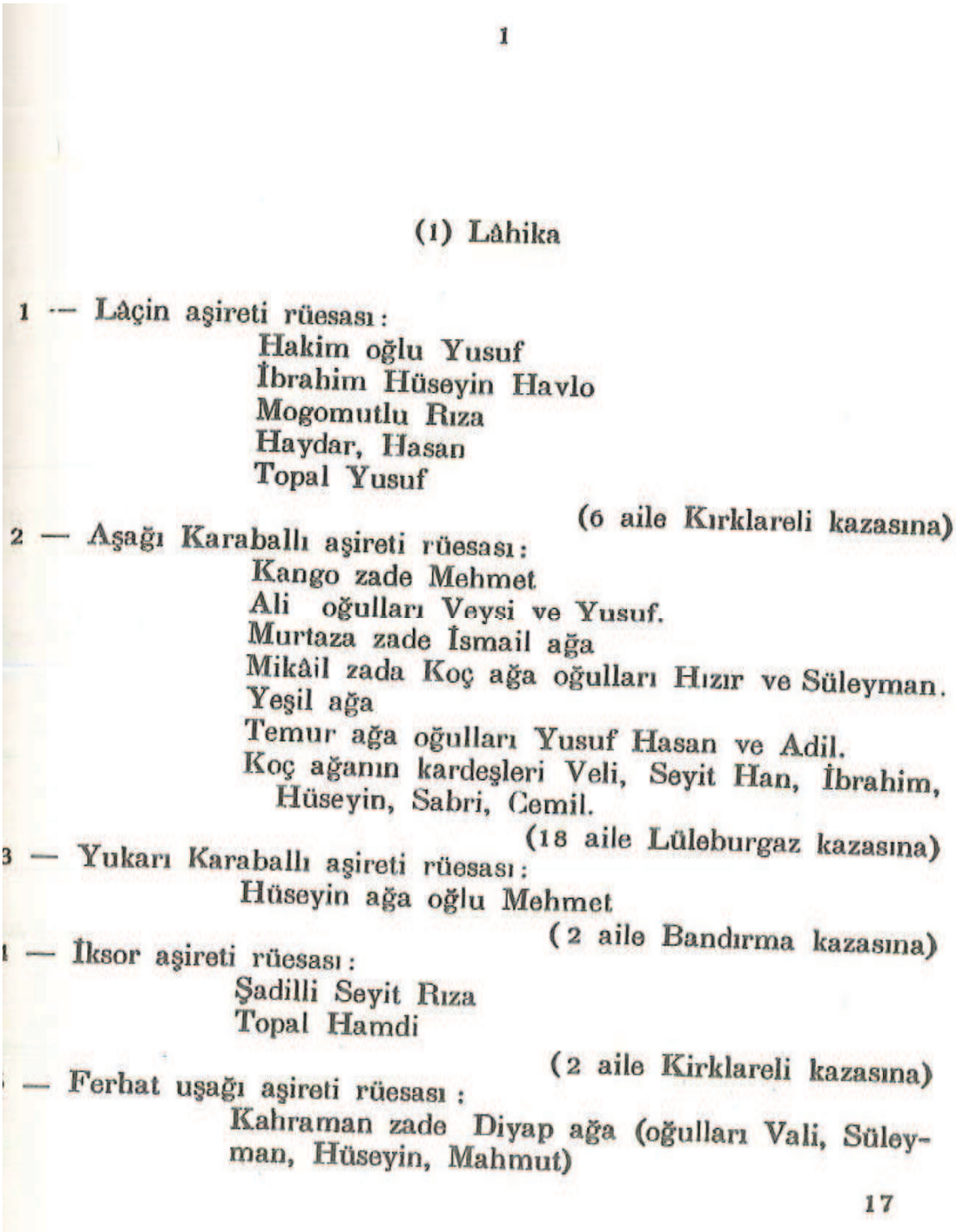
EK–33: Tunceli Karayolları Haritası–1945

EK–34: Tunceli Karakolları Haritası–1945

EK–35: Tunceli Eğitim Haritası–1945

EKLER

EK-1: Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Dersim ile ilgili raporunun ekinde yer alan "Lahika"

1

(1) Lâhika

1 — Lâçin aşireti rüesası:
Hakim oğlu Yusuf
İbrahim Hüseyin Havlo
Mogomutlu Rıza
Haydar, Hasan
Topal Yusuf
(6 aile Kırklareli kazasına)

2 — Aşağı Karaballı aşireti rüesası:
Kango zade Mehmet
Ali oğulları Veysi ve Yusuf.
Murtaza zade İsmail ağa
Mikâil zada Koç ağa oğulları Hızır ve Süleyman.
Yeşil ağa
Temur ağa oğulları Yusuf Hasan ve Adil.
Koç ağanın kardeşleri Veli, Seyit Han, İbrahim, Hüseyin, Sabri, Cemil.
(18 aile Lüleburgaz kazasına)

3 — Yukarı Karaballı aşireti rüesası:
Hüseyin ağa oğlu Mehmet
(2 aile Bandırma kazasına)

4 — İksor aşireti rüesası:
Şadilli Seyit Rıza
Topal Hamdi
(2 aile Kirklareli kazasına)

5 — Ferhat uşağı aşireti rüesası:
Kahraman zade Diyap ağa (oğulları Vali, Süleyman, Hüseyin, Mahmut)

17

Cemşit - Zenci (oğlu Doğan)
Kahraman zade Seyit Han
Havişelli küçük ağa oğlu (Mahmut)
Ani hatun oğlu (İsmail)
İncik ağa
Alişar ağa zade Kengo
Süleyman ağa oğlu İsmail ağa
(14. aile Manisa kazasına)

6 — Gilâbi Aşireti :
İbrahim Zade Hüseyin
Gona Hasan ağa
Gelâp ağa
Haydar ağa
(4. aile Tekirdag merkez kazasına)

7 — Kolik Aşireti :
Muhtar ağa
Süleyman efendi
(2. aile Tekirdağ merkez kazasına)

8 — Koçkiri Aşireti :
Alişan bey
Haydar bey
Şad oğlu Paşa ağa
Hasan ağa
Süleyman ağa
Zeynel ağa
Ağa (oğlu Memeli ağa)
(8 aile Tekirdağ merkez kazasına)

9 — Kırganlı aşireti :
Şad oğlu Süleyman
Memeli ağa
(2 aile Tekirdağ Merkez kazasına)

10 — Aşağı Abbas uşağı :
Zeyno zade Mustafa Meçi ağa (Vefat etmiş)
bunun oğlu İsmi İbrahim ağa - oğlu Ahmet

Zeynel ağanın yeğeni Mustafa - bunun oğulları
(Yusuf Ali , Hüseyin , Ebubekir beyler)
Küçük ağa - oğulları İsmail , Alişan , eski meb'us
Miço Mustafa , Koç ağa
(13. aile Bergama kazasına)

11 — Bozukanlı Keçel uşağı aşireti :
Munzur ağa
Pir Ahmet oğlu Yusuf efendi
Ali Şevki efendi
Munzur zade Nuri
Liko
Seyit Mahli , Sayıcan ağa
Munzur zade Ali ağa , Seyit İsmail , Şah cihan ,
Pir Hasan ağa Veli ağa
Kahraman ağa zade Mehmet ağa
Hayır oğlu Eyüp ağa
(14. aile Hayrebolu Kazasına)

12 — Birmanlı Aşireti rüesası :
Hilorik Hüseyin ağa
(1. aile Akhisar kazasina)

13 — Bal uşağı aşireti üresası :
Paşa Temur
Seycan
Eyüp ağa
Seyit Han
Hır oğlu Eyüp ağa
(6. aile Akhisar kazasına)

14 — Aşuranlı Aşireti rüesası:
İbrahim ağa
(1. aile Akhisar kazasına)

15 — Yukarı Abbas uşağı:
Rüesadan İksor ağası (Seyit Rızanın yukarda ismi geçti)

Diger rüesa
Kırlavaklı Seyit Ali oğlu (Hüseyin bey)
Seyit ağa
Seyit Rıza oğulları (Baba, İbrahim ve Seyit Hasan-Hüseyin)
(6. aile Akhisar kazasına)

16 — Hamanlı aşireti rüesası:
Süleyman efendi
(1. aile Akhisar kazasına)

17 — Perihan aşireti rüesası:
Hayır oğulları (Kimler olduğu tasrih edilmemiştir)
(Tahmimen 3. Aile Bandırma kazasına)

18 — Beyit uşağı aşireti rüesası:
Süleyman oğlu Zeynel
Sol Hasanlı Mahmut
Hasan
Hüseyin ağa
Kerim oğlu Ali
Molla Mehmet zade Dursun efendi
İsmail zade Zeynel
Süleyman oğlu Halil
Zeynelin kardeşi Hasan
(9. aile Salihli kazasına)

19 — Aslanlı uşağı aşireti rüesası:
Pülürlü Seyit Ali oğlu Mahmut
Hüseyin ağa Hafidi ağa.
Gedikli Koçluca kabilesi reisi Hasan Meko.
Mest uşağı reisi Nur Ali.
(4 aile Salihli kazasına)

20 — Bezgevir ve Bezgâr aşiretleri rüesası:
Topuz oğlu İbrahim kardeşleri Süleyman ve Mahmut.
(3 aile Kırklareli merkez kazasına)

21 — Topuz aşireti rüesası:
Alişar ağa zade Veli Dolu Vilo oğlu Mehmet ağa.
Kara Ali oğlu Kego ağa
(2 aile Keşan kazasına)

22 — Koç uşağı aşireti:
Çemişkezek reisleri:
Hazeride Kopu
Hazeride Dursun Ali
Abdükte Ahmet oğlu ağa
Birade Hüseyin ağa
Hozat reisleri:
Kozlucada Kör Seyit Han
Maksut oğlu İdare namı diger İbrahim
Timur oğlu Hüseyin
Kerim oğlu Beko
Mahmnt Seyit Ali ağa
İdare İbrahimin oğlu Seyit han
(10 aile Balya kazasına)

23 — Maksut uşağı aşireti rüesası:
Kasım oğlu Munzur ağa
Aydın ağa
Mustafa ağa
Süleyman efendi
Mahmut ağa
Kahraman ağa
Abbas ağa
Ferhat uşağı reisi Aydın oğlu Kahraman, Bazik uşağı reisi Abdal Hıdır
(9. aile Turgutlu kazasına)

24 — Resik uşağı aşireti rüesası:
Oskihte Zeynal ağa
Kâmil ağanın Hklil İbrahim
Abbas oğlu Abbas
(3. aile Babaeski kazasına)

25 — Şam uşağı aşireti rüesası:
Şeyh Hasan
Nuri ağa
Karakaşta Süleyman çavuş
Lilo ağa namı digeri Hesan
Ali İbrahim
Şeyh Cihan
Munzur oğlu İbiş
(7. aile Babaeski kazasına)

26 — Karsanlı aşireti:
Ali ağa, Hasan ağa, Murtaza ağa
Hakesli Keko, Yertal oğlu Ali ağa
Mehmet onbaşı
Harmanlı Musa ağa - bunun kardeşları İbrahim ve Ali ağalar
(8. aile Uzunköprü kazasına)

27 — Selâmlı aşireti :
Plümerde Dursun ağanın torunları Hasan, Musa ağalar.
Nazımiye ve civar sof mezraasında Rıza efendi ile kardeşleri Fazlı, Resul. Amca zadeleri Ali ve Süleyman.
Ahmet ağa zade Resul efendi
(9 aile Bayındır kazasına)

28 — Botanlı aşireti :
Ahmet ağa
Orumlu Yusuf ağa
Veli ağanın biraderi Kelâbi Aşo
Torunu Mehmet (Mehmet Haydar)
Alişan ağa
(7 aile Uzunköprü kazasına)

29 — Zerkanlı aşireti :
Plümerde Mustafa
(1 Babaeski kazasına)

30 — Çarikli aşireti :
Şeyh Hüseyin bey zade Mustafa ve Hasan beyler
(2 aile Çorlu kazasına)

31 — Yusufanlı aşireti :
Mehmet ve Kamer ağalar (Damerişte)
Hüseyin ağa, Süleyman oğlu Keğo
Peşte Zano ağa, Murtaza oğlu Mehmet
(6 aile Keşan kazasına)

32 — İzoli aşireti :
Gedik oğlu Mehmet, Yusuf, Aziz
Rişitte Veli Hakkı efendi
(aile Keşan kazasına)

33 — Cafer Sinalı aşireti:
Aziz ağa, Kirenik ağa
(2. aile Keşan kazasın)

34 — Beyhanlı aşireti:
Mir Seyitli Hasan ağa
(1. aile Keşan kazasına)

35 — Kısmorlu aşireti :
Hasan efendi
(1. aile Çorlu kazasına)

36 — Sür uşağı-Süranlı aşireti:
Hasan efendi
Sür zade
Eyüp ağa
Gülâbi zade Timur ağa-Yeğenleri İsmail, Hasan ağalar
Haydar zade Haşo-biraderi Müdür ağa
Maykiritli Gebanlıların reisi Hasan ağa
(9. aile Çorlu kazasına)

37 — Haydaranlı aşireti rüesası:
Büşnekte Ahmet ağa oğlu Kamer
Hızır Hocan köyünde Ali oğlu Hızır
Umum reisleri :

Mehmet ağa oğulları (Kelman Hüseyin)
Birader zadeleri (Hüseyin, Musa, Süleyman, Ali)
Süleyman kabilesi reisi Roştaklı Kamer ağa
(9. aile Susığırlık kazasına)

38 — Şeyh Mehmetli-Modanlı aşireti rüesası :
Hişto köyünde Hızır
Nur oğlu Ali
Mehmet Ali oğlu Bakö
Nazımiyenin yukarı Harikte Keko
Harikli Kihto oğulları (Kamer, Hüseyin)
(7. aile Keşan kazasına)

39 — Sökeli aşireti :
Ali ağa
(1 aile Kula kazasına)

40 — Hormekli-Horik aşireti rüesası :
Mehmet efendi
Süleyman ağa
Mustafa ağa
Pertal-Battal ağa
Giverikli Süleyman ağa, bunun oğulları (Bertal, Ali, Hasan)
Süleyman ağanın kardeşları (Bertal efendi, Hüseyin, Hasan, Süleyman ve Ali ağalar)
(13. aile Malkara kazasına)

41 — Demenanlı aşireti rüesası :
Kamer ağa
Cebrail ağa
Hasan ağa
Cibozer nam Şerir
(4. aile Bandırma kazasına)

42 — Zerkanik aşireti rüesası :
Timkin ağa
(1. aile Malkara kazasına)

43 — Pilvenk aşireti rüesası :
Zilânlı reisi Küro oğlu Süleyman (Perteğin Oskonik köyünde)
Kardeşı Hasan
Köşs oğlu Hacı Mustafa
Halifanlı reisi Seyit İbrahim oğlu Süleyman
(4.aile Malkara Kazasına)

44 — Beritanli aşireti rüesası :
İbrahim
Zülfi Paşo
Ali ağa
(3. aile Kula kazasına)

45 — Şeyhan aşireti rüesası :
Hüseyin Seyit Ağa
Ciki Ali kiro
(2.aile Kula kazasına)

46 — Kodan aşireti rüesası :
Hasan efendi
Dilo Ali Kır
(2. aile Alaşehir kazasına)

47 — Balabanlı aşireti rüesası :
Halil ağa zade Paşo
Mehmet ağa
Kamer ağa
(3. aile Çorlu kazasına)

48 — Derviş Cemal evlâdı aşireti rüesası :
Erzurumlu Şeyho Zade
(1. aile Alaşehir kazasına)

49 — Sarı Sultan - Sarı saltık evlâdı aşireti rüesası :
Asılları Türktür. mutidir.

50 — Ali Abbas evlâdı aşireti rüesası :
Kiştinli Ağa Dede
Terlikıklı Ali ağa
(2 aile Alaşehir kazasına)

51 — Şadilli aşireti rüesası:
Oho ağası Necip ağa zade Hasan ağa.
Umumî reis Mustafa ağa
Mehmet efendi
Adil bey
Rifat Hüseyin ağa
Zülfü
Mehmet efendinin oğulları (Seyit, Ali)
(8 aile Bandırma kazasına)

52 — Kâz aşireti rüesası:
Osman bey
(1 aile Kırklareli merkez kazasına)

53 — Garanson aşireti:
Hacı Didi bey
(1 aile Ödemiş kazasına)

54 — Garabaş aşireti rüesası:
Abdal ağa
(1 aile Ödemiş kazasına)

55 — Sultan Munzur aşireti rüesası:
Seyit oğlu Seyit Süleyman
Seyit Emin
(2 aile Ödemiş kazasına)

56 — Baba mansur aşireti rüesasi:
Mazkirtli Seyit bey
Plümerli Sait Mahmut
(2. aile Ödemiş kazasina)

57 — Avucan aşireti rüesası:
Kababallı Seyit Hıdır
Seyit İsmail
(2. aile Ödemiş kazasına)

58 — Kureyşanlı aşireti:
Ali Çavuşun Hasan efendi
Seyit Mahmut Mahalli ağa
Derviş İbrahim

Zeynel Çavuş
Haro, Seydo, Ali Ağa, Havr köyünden Rehber
Köresipi Köyünde Keki Ali
Bert Türüşmekte Hasan efendi
Tarda köyünde Dibo ağa
Kiginin Sitir köyünde Casus İbrahim
Nazımiyede Renan köyünde Mahmut oğlu Hamdi
Nazımiyede Gülik köyünde Hasan, şeyh Mehmet çavuş
Zine köyünde Seyit Mahmut oğlu Aligâh
Kalman köyünde Mehmet oğlu Süleyman
Çamuret köyünde Zeynel ağa
Kiginin Sis köyünde İbrahim ağa

(19. aile Saray kazasına)

59 — Şükranlı aşireti rüesası:
Ali ağa

(1 aile Uzunköprü kazasına)

60 — Şeyh Mehmet Dede evlâdı aşireti:
Doğan dede evlâdı

(1 aile Alaşehir kazasına)

61 — Pir Sultan evlâdı aşireti:
Kiştemli Seyit Mustafa
Seyit Hasan

(2 aile Alaşehir kazasına)

62 — Şebelânlı aşireti rüesası:
Mustafa ağa
Rıza ağa
Hüsnü bey

(3 aile Alaşehir kazasına)

63 — Cibranlı aşireti:
Ahmet bey (Şeyh Saidin Kayın biraderi)

(1 aile Kırklareli merkez kazasına)

54 — Abdalanlı aşireti:
Plümerli Nur oğlu Mustafa

Tercanda Lâz Hüseyin efendi
(2 aile Balya kazasına)

65 — Arilli aşireti rüesası :
Kirisli Yusuf ağa
Kardeşleri İsmail, Hüseyin, Ferhat
Amca zadeleri Alık-Muhik
Türk Mehmet ağa torunu Hüseyin ağa - oğlu
Yusuf ağa
Mahdudan kabilesi reisi Ramazanlı Dursun ağa
Şakolan kabilesi reisleri
Nazımiyeli Hüseyin
Mirç ağa
Dirizli İsmail
Nazımiyede Battal oğlu Musa
Keşkovarda Keko
Ferhadan reisi
Diyikli Deli oğlu Hüseyin
(17 aile Balıkesir kazasına)

66 — Alanlı aşireti rüesası :
Mazkirtin Çuku köyünde Hasan ağa
Mazkirdin Korton köyünde Hüseyin ağa
(2 aile Susığırlık kazasına)

67 Hiranlı aşireti rüesası :
Mustafa ağa
Mehmet Ali, ağa
Hüseyin ağa
Kirinste Mustafa ağa
İbi Mahmut köyünde Mehmet Ali
Sindam köyünde Ali
Deşt oğlu Mehmet oğa
Palon köyünde Hüseyin efendi
(8 aile Pınarhisar kazasına)

68 — Bütikanlı aşireti :
Hüseyin ağa zade İbrahim ağa

Zeynel ağa
Ali ağa

(2 aile Kula kazasına)

69 — Çambeyli aşireti :
Hasan ağa

(1 aile Uzunköprü kazasına)

70 — Şekanlı aşireti reisleri :
Yazılı değildir.

71 — Alkanlı aşireti reisi :

(2 aile Pınarhisar kazasına)

72 — Badilli aşireti reisi :
Mahmut bey
Abdürrahman bey

(2 aile Pınarhisar kazasına)

73 — Biles aşireti :
Milli Halil bey Veli bey

(1 aile Pınarhisar kazasına)

74 — Kubatlı aşireti :
Ali Resul ağa

(1 aile Vize kazasına)

75 — Hasenanlı aşireti :
Muti bey

(1 aile Vize kazasına)

76 — Mala aşireti :
molla Ahmet

(1 aile Vize kazasına)

77 — Yelci aşireti :
İskender Ağa

(1 aile Vize kazasına)

78 — Şayak aşireti reisi:
Yazılı değildir.

79 — Şertik aşireti reisi:
Necip efendi

(1. aile Akhisar kazasına)

80 — Kirako aşireti reisi:
Yazılı değildir.

81 — Kumsur aşireti :
Resul ağa
(1. aile Vize kazasına)

82 — Puğ - Puhar aşireti :
Hasan ağa
(1. aile Vize kazasına)

83 — Az aşireti:
Mehmet ağa
(1. aile Akhisa kazasına)

84 — Aatmalı aşireti:
Battal ağa oğlu Mehmet efendi
(1. aile Akhisar kazasına)

85 — Hitsor aşireti :
Kahraman bey
(1. aile Vize kazasına)

86 — Eşref aşireti:
Mehmet ağa
(1. aile Vize kazasına

87 — Harun aşireti :
Mehmet ağa
(1. aile Vize kazasına)

88 — Bekir uşağı aşireti reisi :
Yazılı değildir.

89 — Sinamilli aşireti :
Hacı Hasan ağa
(1.aile Malkara kazasına)

90 — Malhas-Al Hasan aşireti :
İbil ağa
(1. aile Malkara kazasına)

91 — Bulyan aşireti :
İyores ağa-Hasan ağa
(1. aile Malkara kazasına)

Bu suretle Dersim havalisinden 347 aile Garba nakl - edilecektir.

1 — Tekirdağ vilâyetine

Aile	Aşiret	Gideceği yer
4	Celâbi	Tekirdağ kazasına
2	Kulik	»
8	Koçkiri	»
2	Kırganlı	»
16		
14	Bozukanlı-Keçel	Hayrebolu kazası.
1	Zerkanik	Malkara kazası
4	Pilvenk	»
1	Sinamilli	»
1	Malhas	»
1	Bülyan	»
8		
19	Kureyşanlı	Saray kazasına
3	Balabanlı	Çorlu kazasına
2	Çarıklı	»
1	Kismorlu	»
9	Sur uşağı	»
15		
10	Tekirdağ	kazasına
14	Hayrebolu	»
8	Malkara	»
19	Saray	»
15	Çorlu	»
72		

2 — Edirne Vilâyetine

8	Karsanlı	Üzunköprü kazasına
7	Botanlı	»
1	Şükranlı	»
1	Çambeyli	»
17		

	6	Yusufanlı	Keşan kazasına
	3	İzoli	»
	2	Cafer Sinalı	»
	1	Beyhanlı	»
	7	Şeyh Mekmedanl	»
	2	Topuz	»
	21		
	17	Uzun Köpü kazasına	
	21	Keşan »	
	38		
3 — Kırklareli Vilâvetine	6	Laçin	Kırklareli kazasına
	2	İksr	»
	3	Bezgâr	»
	1	Kâz	»
	1	Cibranlı	»
	11		
	1	Şekanlı	Pınarhisar kazası
	2	Alkanlı	»
	1	Badilli	»
	1	Biles	»
	5		
	1	Kubatlı	Vize kazasına
	1	Hasenanlı	»
	1	Mala	»
	1	Yelci	»
	1	Kumsur	»
	1	Buğ	»
	1	Histor	»
	1	Eşref	»
	1	Harun	»
	9		

	13	Kırklareli	kazasına
	18	Lüleburgaz	»
	11	Babaeski	»
	5	Pınarhisar	»
	9	Vize	
	56		
4 — Balıkesir Vilâyetine	2	Alanlı	Susığırlık kazasına
	9	Haydaranlı	»
	11		
	17	Araplı	Balıkesir kazasına
	10	Ferhat uşağı	Balya kazasına
	2	Abdalanlı	»
	18		
	8	Şadilli	Bandırma kazası
	2	Yukarı Karaballı	»
	3	Perihanlı	»
	4	Demenanlı	»
	17		
	8	Hiranlı	Bigadiç kazasına
	17	Balıkesir	kazasına
	11	Susığırlık	»
	12	Balya	»
	17	Bandırma	»
	8	Biğadiç	»
	65		
5 — Manisa Vilâyetine	1	Şertik	Akhisar kazasına
	1	Az	»
	1	Atmalı	»
	1	Barmanlı	»

6	Bal uşağı	»
1	Aşuranlı	»
6	Yokarı Abbas	»
1	Karamanlı	»
18		
6	Maksut uşağı	Turğutlu kazasına
4	Arslanlı uşağı	Salihli kazasına
9	Beyit uşağı	»
13		
14	Ferhat uşağı	Manısa kazasına
2	Bütükânlı	Kula kazasına
1	Sökeli	»
3	Derikânlı	»
2	Şeyhan	»
8		
2	Kodan	Alaşehir kazasına
1	Derviş Cemal evlâdı	»
2	Ali Abbas evlâdı	»
1	Şeyh Mehmet dede	»
2	Pir Sultan evlâdı	»
3	Şevelânlı	»
11		
14	Manisa kazasına	
18	Akhisar »	
9	Turgutlu »	
13	Salihli »	
8	Kula »	
11	Alaşehir »	
73		

6 — İzmir vilâyetine

13	Hormekli	Tire kazasına
1	Gransor	Ödemiş »

	1	Garabaş »	»
	2	Sultan Munzur	»
	2	Baba Mansur	»
	2	Ağuhan	»
	8		
	13	Aşağı Abbas Bergama	kazasına
	9	Selâmlı Bayındır	»
	13	Bergama kazasına	
	13	Tire »	
	8	Ödemiş »	
	8	Bayındır »	
	23		
7 — Hulâsa :	72	Tekirdağ vilâyetine	
	38	Edirne »	
	56	Kırklareli »	
	65	Balıkesir »	
	73	Manisa »	
	34	İzmir »	
	347		

Üçyüz kırk yedi ailede 3470 nüfusunu Trakyaya nakli masrafları:

Lira	
4437	Han köyden Ferhat istasyonuna tiren (nüfus başına 127 kuruş)
33520	Ferhat istasyonundan Mersine (nüfus tiren başına 966 kuruş
41640	Mersinden Çanakkale, Gelibolu, Şarköy, Tekirdağ vapur ücreti (nüfus başına 12 lira)
1180	Mersinden bindirme ve diger iskelelerde indirme masrafı (nüfus başına 34 kuruş)

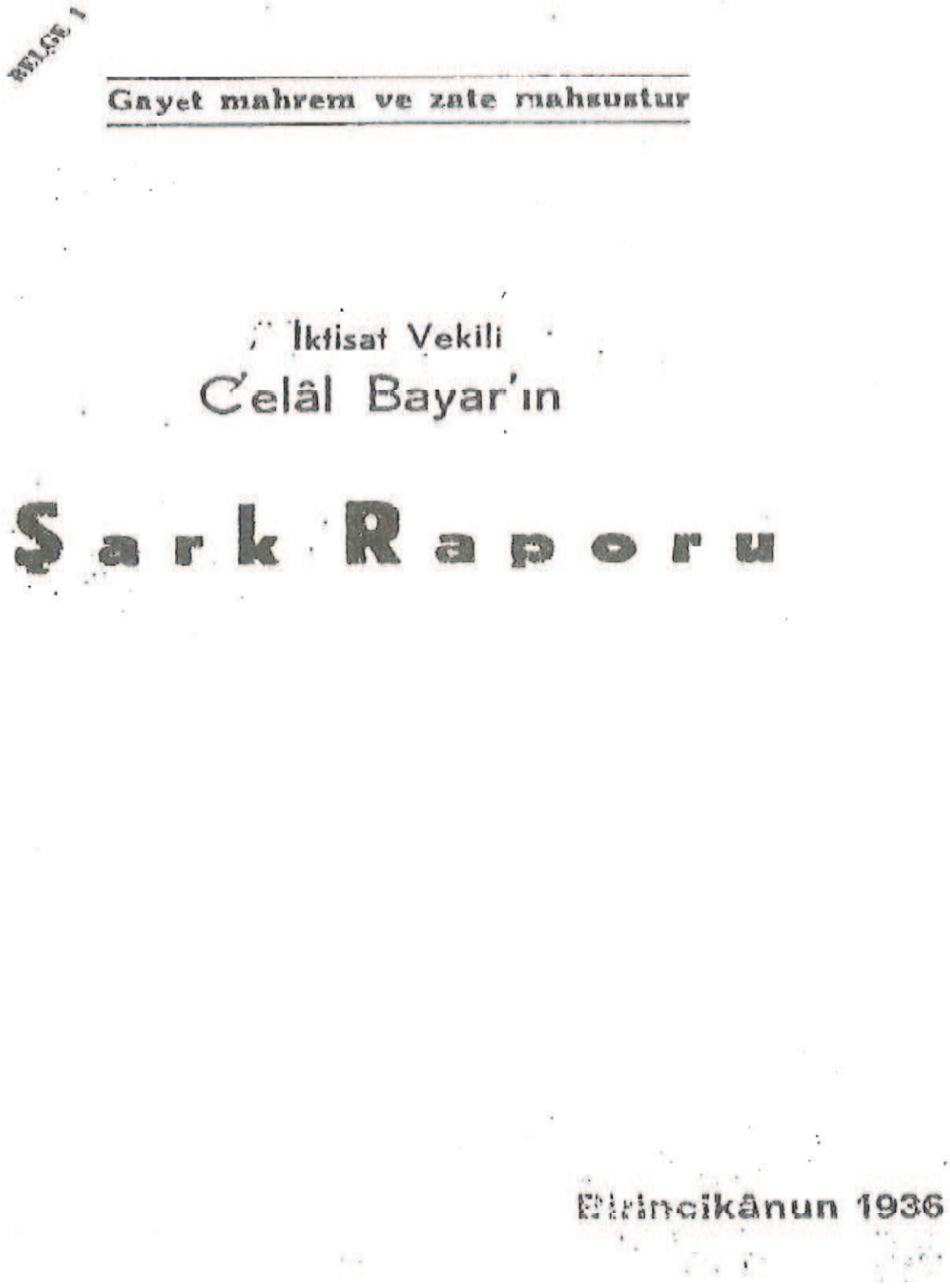
20

17350	Ailelerin bulundukları yerlerden (Hanköy) istasyonuna kadar nakil masrafı (nüfus başına 5 lira)
17350	İskelelerden iskân yerlerine kadar nakil masrafı (nüfus başına 5 şer lira)
10410	Hareket yerinden iskân yerine kadar 15 günlük iaşe masrafı (yevmiye 20 şer kuruştan)
125887	
41640	İskân yerinde iki aylık iaşe (yevmiye 20 şer kuruştan)
5973	Memur harcirahı, müteferrik ve düşünülmiyen diger masraflr.
173500 Lira	
173500	Nakliye ve iaşe ve müteferrik
104100	masraflar 347 hane inşası (300 lira hesabile)
22400	Çift hayvanı ve tohumluk
300000	

266

Kaynak: Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik Dersim-Sason (1934-1946), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 247-266.

EK-2: İktisat Vekili Celal Bayar'ın "Şark Raporu" (Dersim'i ilgilendiren bölümler)

VESİKA 1

Gayet mahrem ve zate mahsustur

İktisat Vekili

Celâl Bayar'ın

Şark Raporu

Birincikânun 1936

F İ H R İ S T

Sahife

Doğu İllerimizdeki iktisadî müşahedelerimiz ve tetkikleriniz.. 7

Hayvan ıslâhında yapılacak işler..... ..... I8-2I

Koyun ırkı I9
Sığır gönleri hakkında düşüncemiz..... 20

Pamukculuk..... 2I-28

Iğdır ovasında.....'22
El'aziz ve Malatya ovalarında... 26
Adana ovasında..... 27

Taze meyvecilik..... 28-29

Kuru meyvecilik..... 29-32

Çay zer'iyatı..... 32-33

Karadeniz mıntakasında yumurtacılık..... 34

Şark mıntakasında kurabileceğiniz diğer zirai sanayi şubesi... 34

Erzurum'da ve Diyarıbekir'de silo inşası.... 35

Madenlerimizin araştırma ve işletilmesi..... 36-48

Sahife

Kuvarshan Bakır Madeni 36
Murgul Bakır Madeni... 37
Ergani Bakır Madeni... 40
Guleman Krom Madeni... 40
Keban Madeni..... 41
Bulgardağı Madeni..... 43
Onek Demir Madeni..... 45
Kara Kehribar Madeni.. 45
Şark Kömürleri..... 46
Kömür Havzası: Zonguldak 47
Van gölü civarındaki petrol kuyusu..... 48

Nakliyat işleri..... 49-58

Trabzon ve Hopa limanları..... 55
Mersin limanı..... 57

Şark'ta imar hareketi ve inşa malzemesi ihtiyacı..... 59-63

Çimento..... 59
Kereste ve orman meselesi..... 60
Ceviz kütüğü..... 62

Tereyağı ve peynir işi..... 63-65

El sanayii..... 65-67

İran'dan petrol ve benzin sursu olarak istifade..... 67-68

Ek (1 ve 2 No.lı)

==========

10.XII.1936

Yüksek Başvekâlete

Ademe

Doğu İşleri bizim rejimimize gelinceye kadar kat'î bir tarzda hakimiyetimiz altına girmemiştir. Geçmiş hükûmetler, halk üzerindeki hakimiyetlerini ağalar ve şeyhler vasıtasile yürütmek istemişlerdir. Ağalar ve Şeyhler soyduklarının bir kısmını Hükûmet erkânına vermek suretile müşterek idarei maslahat devri yaşanmıştır.

Şark'ta bugün için dahi tamamen yerleştiğimiz iddia olunamaz. İstinat edeceğiniz en mühim kuvvet: Ordumuz ve Jandarmamızdır. Bu iki mühim kuvvetin inzibatî ve modern zihniyetle idaresi karşısında iftihar duymamak kabil değildir. Geçen sene, Başvekilimiz İsmet İnönü'nün seyyahatından sonra idarî ve malî sahalarda da yapılmağa başlanılan yenilikler göze çarpmaktadır. Yeni işe başlamış münevver kaymakamlar, tahsil görmüş yeni malmüdürleri karşımıza çıkmışlardır.

Hükûmet teşkilâtının esasları kurulmağa başlanmış demektir. Malî sistemde de, ilerlemiş tedbirler görülmüştür.

Ahzı asker muamelelerinin intizam dahilinde yürütüldüğü, vatandaşlar arasında bir kısım müstesna vatan hizmetlerinin umumile ödüğü alâkadarlarca ifade edilmiştir. Devlet cihazının muntazam yürüyebilmesi için lâzımgelen elemanlar hazırlanmağa doğru istikamet almış demektir.

Hükûmet binaları bilhassa kazalardakiler pek perişandır. Bu binalar içinde uzun müddet oturup çalışanlerin enerji ve muhakeme kabiliyetlerini kaybedeceklerinden korkulur. Yeni eleman, yeni bir zihniyetle yerleşmeğe

çalışdığımız bu muhitlerde muntazam hükûmet dairelerinin, memur ailelerinin ikametgâhlarının inşası mühim bir mesele halindedir. Devlet otoritesinin teessüsü için bu da bir zarurettir.

Farklı muamele

Doğu İllerinde hakimiyet ve idare bakımından göze çarpan bariz bir hakikat vardır : Şeyh Said ve Ağrı isyanlarından sonra Türklük ve Kürtlük ihtirası karşılıklı şahlanmıştır. İsyan edenleri tenkil etmek için şiddetin manası anlaşılır ve yerindedir. İsyandan sonra, fark gözetmeksizin idare etmek de, bundan ayrı ve mutedil bir sistemdir

Müşahedelerime göre, Kürtçe konuşan vatandaşlarımızın hayatında dahi zindeği vardır. Faaliyet vardır. Bu husus kendilerinde ve çocuklarında nazarı dikkati celp etmektedir. Esasen mevzuubahs etmek istediğim hayatiyetin en kat'î bir delili de buldukları boş ve bereketli yerlere derhal hiç bir taraftan müzaheret görmeden yerleşmiş ve işe başlamış olmalarıdır.

Hariçten sokulmağa çalışılan politikanın muzır cereyanlarını kırmak ve bu yurddaşları ana vatana bağlamak için devamlı çalışmak ister. Kendilerine, yabancı bir unsur oldukları resmî ağızlardan da ifade edildiği takdirde, bizim için elde edilecek netice, bir aksülamelden ibaret olabilir. Bugün Kürt diye bir kısım vatandaşlar okuttırulmamak ve devlet işlerine karıştırılmamak isteniliyor. Ve daha doğrusu bu kısım vatandaşlar hakkında ne gibi bir sistem takip edileceği idare memurlarında vazıh olarak bilinmiyor. Bunu bir sisteme bağlayarak, kendilerine sarih talimat verilmesini çok yerinde ve faideli bir tedbir olarak telâkki etmekteyim. Hiç olmazsa bu suretle

tereddüdlerin ve zatî içtihatlara müstenit keyfî hareketlerin önüne geçilmiş olur.

Toprak tevzii

Şark vilâyetlerinde toprak tevzi etmenin, halkı toprak sahibi kılmanın ehemmiyeti aşikârdır. Gayemiz bunları sadece toprak sahibi yapmakla iktifa etmekte değildir. Mümkün olduğu kadar kredi vasıtalarını, istihsal imkânlarını da aynı zamanda vermek lâzımdır. Mahsullerinin satışlarını da temin etmek icap eder. Bu suretle Hükûmet ağaların yerini alır ve bu tarzı hareket halkla hükümeti birbirine bağlar. İstihsal vasıtası meselesinde mümkün olduğu kadar kaydına kaydım, bu muvaffakiyetin esası olmakla beraber, sadece toprak isteyen, üst tarafını kendilerinin halledeceğini söyleyen köylülere de rastladım.

Vaktile yapılmış olan arazi tevziatının bir kısmında bazı yolsuzluklar olduğu iddia ediliyor. Diyarbakire gelirken bir köy halkı ile görüştüm. Bir kısmına 150 dönüm arazi tevzi edilmiş ve bir kısmı da mahrum bırakılmıştır. Farklı muamele yapıldığı anlaşılıyor.

Firarilerden birinin arazisinin bir sene sonra tevziini beklediklerini söylediler. Ve farklı muamele yapılmamasını dilediler.

Köylüyü toprak sahibi yapmak, köylüyü Hükümete bağlayacak çok müessir bir tedbirdir. Bu tedbirin tam semere verebilmesi için de ikinci bir şart vardır: O da muhitteki nufuz sahibi mütegallibenin aileleriyle birlikte iç vatana nakil edilmesi keyfiyetidir. Bu hareket Devlet nufuz ve kuvvetini göstermekle beraber halkın tagallubten fiilen kurtulmasına yardım etmektedir. Bu itibarla muhitte memnuniyeti mucip olmaktadır. Vaktile bazı ağır yanlışlıklar yapılmıştır. Meselâ Artvinden Yozgat'a nakil edilen bütün

bir halk kütlesi Türkçe konuşdukları ve halis Türk oldukları anlaşıldıktan ve mühim zayiat verdikten sonra tekrar eski yerlerine iade edilmişlerdir. Bu gibi hataların tekerrür edeceğine ihtimal vermiyorum. Hülâsa mütegallibenin aileleriyle beraber yerlerini değiştirmek esaslı ve iyi bir politikadır.

General Abdullah Alpdoğan

Geçen defaki Şark seyyahatinde Dersim meselesi had devrelerinden birini yaşıyordu. Bu defaki seyyahatide Dördüncü Umumî Müfettiş General Abdullah Alpdoğan'ın izahatını dinledim. Müşarünileyhin kan dökülmeden bu meselenin halli ve Dersim halkının diğer vatandaşlardan farklı olmayarak birer vatandaş haline gelebilecekleri hakkındaki ümidi başlı başına bir hadisedir.

Mıntakasındaki işlerle çok yakın bir alaka ve ciddiyetle uğraşan ve esaslı malûmata sahip bulunan müşarünileyh buna muvaffak olduğu takdirde yalnız bundan dolayı vazifesini hüsnü ifa etmiş sayılır ve takdir olunur.

Bürokratik zihniyet ve ekonomi

İdare memurlarımızın ekseriside, ta Karadenizden itibaren gördüğüm bir zihniyet noksanlığını arz etmeyi vazife addederim. İdare âmirleriniz ve memurlarımız ekonominin Devlet ve millet hayatında birinci derecede rolü olduğunu ve milletin iktisadî bünyesi kuvvetlendiği takdirde diğer işlerin kolaylaşacağını takdir etmemiş görünüyorlar. Ve hatta daha ileri giderek diyeceğim ki, bazıları millî iktisad ile uğraşmaklığın lüzumunu bile henüz anlamamış görünüyorlar.

Bir ilbaya tesadüf ettim : Vilâyeti hakkında bana izahat veren askerî kumandanın fikir ve mütalcaları karşısında yabancı kaldığını gösteriyordu. Çünk Vilâyetinin ekonomisi hakkında bir fikir sahibi değildi.

Diğer bir ilbaya rastladım : İdare ettiği mıntakada yetişen çayının kalitesine yakın bir tipte çay yetiştirilmesinin mümkün olduğu fonnen anlaşılmıştır. Esasen mıntakasından 45 Km. ileride, aynı iklim şartları içinde bir ecnebi devletinin ülkesinde çay yetiştirilmektedir. Halk arasında çay yetiştirmenin taammümü için ne kadar zamana ihtiyaç olduğunu sorduğum vakit bana 15 senedan bahsetti. İnkilâb havatımızda değil 15 senenin 15 ayın bile ne kadar uzun bir zaman olduğunun farkında değildir.

Memleketimizin bir yılda istihlâk ettiği çayın kıymeti vasatî 500.000 lira raddesindedir. Bu parayı münhasıran bu havalide halkın geçimine, menfaatına tahsis etmek imkânı bulunduğu takdirde halk müreffeh bir hayata sahip olabilir. Esasen bu mıntaka halkı fakir ve gurbetçidirler.

İdare amir ve memurlarımızın vazife ifa ettikleri mıntakalarda filî ve istismarcı inhisarlar teessüsüne lakayt kalmamaları, merkezi tenvir etmeleri icap eder. Denilebilir ki, yankesicilerin fenalıklarını önlemek için gece gündüz çalışan idare memurlarımız bütün bir mıntakayı inhikâr ve spekülasyon yüzünden kavuran bothanlara karşı hassas değildirler.

İdare amir ve memurlarımızın men'i tahşiş kanunu ile buna müzeyyel mevzuatın tatbikatında büyük ve mühim bir alaka göstermeleri temenniye şayandır.

İdarei Mususiyeler ve Ekonomik İşler

Vilâyet İdarei Mususiyelerinin yapmaları lâzımgelen işlere nazaran malî bakımdan ne kadar naçiz bir vaz'iyette olduklarını yakından bilmekteyim. Buna rağmen halkın iyiliği için Devletin temsilen bu idareler tarafından kurulacak ve nümune teşkil edecek ekonomik işler vardır. Bunların yapılabilmesi için İdarei Mususiyelere umumî Devlet proğramlarında olduğu gibi muayyen ve sistematik bir proğramla ve mevzii karakterile Devletciliği sokmak zamanı gelmiştir.

İdarei Mususiyelerin bugünkü organik kanunları liberal sistemin mahsulüdür. İdarecilerinizin bir kısmı da kırık bir liberal zihniyetile bunlara sarılmışlardır. Raporumun iktisadî fasılları okunurken ricalarımız meyanında bunlara ait neler bulunduğu ayrıca görülecektir.

İran transit yolu

İran transit yolunun inşaatının gördüğüm şekli, matlup sür'at ve emniyetle ilerleyeceği kanaatını vermemektedir. Müteahhit amele bulamadığı için, Hükûmet vasıtasile " amelei mükellefe " sevk edilmektedir. Biz, bu yoldan gider ve gelirken ameleler önümüze çıkarak tarlada mahsulleri olduğundan bahisle terhisleri için büyük ısrarla yalvarmışlardır. Bu hale sebep olarak müteahhidin ihale esasında münakaseyi % 30-35 nisbetinde tenzilâta tabi tutması hatıra gelmektedir. Bu mühim tenzilâtle beraber, son zamanlarda amele fiatı da yükseldiği için müteahhidin bu işin altından kalkabileceği çok şüphelidir.

Seyyahatimizde gördüklerimizi aynen arzediyorum. Bunlar içinde Vekâletim işlerinin haricinde olanlarına da

edilmediği takdirde dahi yukarıki mağaralardan indirilecek cevher ufak bir işletmeye mevzu olabilecek hacimde ve mikdardadır.

ÖNEK DEMİR MADENİ :

Dördüncü Umumî Müfettişlik tarafından Dersim vilâyetinde Önek mevkiindeki Demir madeninden alınmış olan nümune M.T.A. Enstitüsüne tetkikat yapılmak üzere tevdi edilmiştir. Ayrıca Adana'da tesadüf ettiğim M.T.A. mühendislerinden biri de derhal General Abdullah Alpdoğan'a mülâki olmak üzere maden sahasına gönderilmiştir.

KARA KEHRİBAR MADENİ :

Olti kazasının Havkas mevkiinde bir siyah Kehribar madeni mevcut olup mekşufen Hükûmete aittir. Maden nizamnamesi hükümlerine temamen aykırı olmak üzere ora küçük san'atkârları tarafından istismar edilmekte bulunan bu kara kehribar madeni mahallinde alınan izahata nazaren çok bakımsız bir vaz'iyette bulunmaktadır. Bu san'atkârler tarafından yapılmakta olan Kolye , Tesbih , Düğme , Bilezik ve saire gibi ziynet eşyaları takdir ve teşvike değer mahiyette güzel san'at eserleridir. Ancak, hiç bir fennî kaideye riayet edilmeksizin madenlerden kehribar alınmakta ve hiç şüphesiz bu güzel millî servet israf edilmektedir. Bu madenlerin hukukî vaz'iyetleri tetkik olunmaktadır. Gerek madenin işletilmesi, gerekse imal edilen eşyanın satışının temini için Eti Bankın himayesi altında bir teşekkül vücude getirilmesi düşünülmektedir.

Eti Bank Himayesinde Teşekkül.

Bu neticeye kadar madenin muhafazası için mahallî memurların alâkalanması temenniye şayandır.

İrandan alınacak Petrol ve Benzin fiatları

ciheti , Tahran'a yazmış ve nihayet son günlerde cevabını almış bilmiştir . Ayrıca Tahriren de tekit edileceği söylenerek verilen malûmatta İran Maliye Nezaretinin Mako teslimi benzin tenekesini 20 , Petrol tenekesini 18 riyale verebileceği ifade edilmiştir . 13 riyal bir Türk lirası kuru üzerinden benzin , kilosu 12,5 , petrol 9,5 kuruşa tezyid edilmektedir , demektir .

Vergi ve rüsumunun ilâvesinden sonra , benzin 34,5 petrol 16 kuruşa mal olacak demektir . Bu fiat , Elâziz Diyarıbekir - Mardin hattındaki şehirlerin bu günkü fiatlarından 3 kuruş kadar daha ucuzdur . Fakat hududdan nakliye , maalteessüf , aynı hat dahilindeki şehirlere kadar kilo başına 6 kuruş tutmakta olduğuna göre, pahalıdır .

Bazı tesisat ve tertibatla nakliyenin düşürülmesi .

Mamafi , petrol ve benzin mevzuunu , sadece fiat unsurunu itibarile tetkike mahal yoktur . Bazı tesisat ve tertibat sayesinde nakliyeyi düşürerek veya yeni tenzilât elde ederek , İran'a da Türkiyenin bu kabil maddeleri doğrudan doğruya alabileceği memleketler meyanına ithal etmekte fayda vardır .

İran Sefirinden , tahriren de malûmat geldiği zaman ehemmiyetle tetkik ettireceğim . Meseleyi hem şark hem bütün memleket çerçevesinden ehemmiyetli gördüğüm için arz ediyorum .

Kaynak: Nurşen Mazıcı, **Celal Bayar (Başbakanlık Dönemi 1937-1939),** Der Yayınları, İstanbul,1996.

EK-3: Başvekil İsmet İnönün'nün Şark Seyahati Raporu'nda " Dersim"

İsmet İnönü
Şark Seyahati Raporu

Rapor

Vazife seyyahatini evvelâ sırası ile geçtiğim vilâyetlerde rastgeldiğim vaziyetleri ve meseleleri olduğu gibi hikâye etmek ile başlamak isterim. Her vilâyeti ayrı ayrı anlattıktan sonra müşterek meseleleri ve umumî mülâhazaları ayrı fasıllarda toplamaya çalışacağım.

(...)

Genel Görüşler ve Tedbirler

Samsun-Sivas hattını dışarda bırakırsak bu hattın doğusunda bulunan ülke düzü Türkiye'nin yarısını geçer. Bu yarıdan artık kısım bütün Türkiye nüfusunun üçte birile meskûndur. Bu doğu kısım bugün hazineye bütün gelirin üçte birini vermiyor. Bu kısmın masrafları ve müdafaası batı illerinin üstündedir. Doğu illeri verimli bir hale gelmedikçe bütçenin ve devlet kudretinin artması beklenemez.

Fazla olarak doğu illeri dört hududun siyasal ihtimallerine ve en mühimmi Kürt meselesine de maruzdurlar. Bunun için doğu illerimize esaslı ve devamlı bir programla girerek burasını yalnız gailesiz değil, hatta verimli bir hale getirmek lâzımdır.

Bu maksatla bir kaç sene içinde yapacağımız masrafların tamamen verimli bir gaye için sarfedilmiş olacağına emin olabiliriz.

I- İdarî meseleler

Genel İspekterlik doğu illeri için esas idare şekli olacaktır. Mütemadi teftiş lüzumu, hudut meseleleri, iskân meseleleri, bir kaç vilâyeti alâkadar eden ekonomi ve muvasala programları ve yer yer özel Adliye rejimi, geniş salahiyetli, geniş teşkilâtlı Genel İspekterlerle temin edilebilir.

Genel İspekterler bütün muamelâtın merkezi ve bütün memurların mukadderatına kat'i olarak hâkim olacaklardır.

Birinci Genel İspekterlik'ten başka, merkezi Erzurum olacak olan Üçüncü Genel İspekterlik teşkil olunmalıdır. 3. Genel İspekterlik Ağrı, Kars, Artvin, Rize, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Erzurum Vilâyetlerini kaplayacaktır.

Bu teşekkülü derhal kurmak lâzımdır. Vilâyetler sayısından anlaşılıyor ki Ağrı Birinci Genel Ispekterlik'ten üçe naklolunacak ve Artvin Vilâyeti yeniden teşkil edilecektir.

Dersim Vilâyeti'nin yeniden teşkili ile askerî bir idare kurulması, ve Dersim ıslahının bir proğrama bağlanması lâzımdır.

Kazalarda bazı değişiklikler ve yeni kazalar yapılması da zaruridir. Bunları Genel İspekterliklerle beraber yapmalıdır.

Genel İspekterlerin asayiş, iskân, ve program hususlarında vekâletlerin yegâne muhatabı olması başlıca meseledir. Bununla beraber Genel Ispekterlerin müdahale edemiyecekleri iş olmıyacaktır. G. İspekterler lüzumlu ve âcil gördükleri anda mıntakaları dahilindeki herhangi bir emri veya tedbiri durdurmağa, tadil etmeğe salahiyetli olacaklardır. Böyle bir mesele hangi vekâlete taallûk ederse o mesele, icabederse hükümette mütalâa olunacaktır.

Genel Ispekterlerin müracaatı devlet kuvvetleri üzerinde de aynı hükmü haiz olacaktır.

Doğu illerinde yer yer tatbik olunmak üzere özel bir adliye rejimi kanun ile tayin olunacaktır. Böyle bir proje bilhassa Birinci Genel İspekterlik ile beraber hazırlanacaktır.

Genel Ispekterlerin yanındaki müfettişlerin ve alelıtlak teftiş için vekâletlerden kendi mıntakalarına giren müfettişlerin raporları evvelce Genel Ispekterlere verilmek lâzımdır. Genel Ispekterler müfettişlerinin veya vekâlet müfettişlerinin raporları üzerine münasip gördükleri tedbiri derhal ittihaz etmeğe salahiyetlidirler.

Adliye memurları üzerinde de 1'inci ve 3'üncü Genel Ispekterlerin kat'î salâhiyetleri olacaktır. Genel İspekterlerin alelumum sivil devlet memurları üzerindeki sicilleri esas mahiyeti haiz olacaktır.

Genel ispekterliklerde muktedir ve kâfi adette fennî heyetler bulunacaktır. Bu heyetler bütün mühendislik işlerinde, Ziraat ve Ekonomide İspekterliğin müşaviri, hazırlayıcısı, teftiş edicisi ve yaptırıcısıdırlar. Genel İspekterliklerde bilhasa bir iskân işleri merkezî heyeti bulunacaktır. Bu heyet Genel İspekterliğin ıslah, ihzar ve tatbik organıdır.

1. ve 3. Genel İspekterliklerde Nahiye Müdürlükleri, Kaymakamlıklar, Valiler hiç bir sebeple münhal ve ne kadar az müddet için olsa vekâletle idare olunur bırakılmıyacaktır. Bunun için Genel Ispekter emrinde ve onların emri ile isterlerse vilâyetler maiyetine tevzi edilmiş halde maiyet memurları bulunacaktır,

1. ve 3. Genel İspeterlikler de nahiye müdürleri ve kaza kaymakamlarına yem bedeli verilecektir. Nahiyelere birer kâtib verilecektir.

1. ve 3. Genel İspekterliklerde diğer vekâletlerin münhal bulunacak memurları ne sebeple ayrılmış bulunursa bulunsun derhal merkezden diğer memurla doldurulacaktır.

1. ve 3. Genel İspekterliklerde hudut işlerini ve konsolosluk muamelâtını takipte Genel İspekter'in organı olmak üzere Dış Bakanlığı'ndan Yabancı İşler Müdürleri tayin edilecektir.

Konsolos bulunan vilâyetlerde ayrıca yabancı işler memurları bulunacaktır.

1. ve 3. Genel İspekterliklerde merkezden giden memurlar ve subaylara mesken inşasını devlet yapacaktır.

Malî işlerin süratle ıslahı için 1. ve 3. Genel İspekterler maiyetinde birer malî heyet bulunacaktır. Bu heyet ve vilâyetlerden bulunacak diğer yardımcı heyetler vasıtası ile maktu vergi, yüksek takdiri kıymet muhacir tapusu, ağır birikmiş vergiler meselelerini süratle ve kat'î olarak hallettirebileceklerdir.

1. ve 3. Genel İspekterlerin mühendis heyetleri arasında kuvvetli bir su mühendisi heyeti bulunacaktır. Her iki İspekterliğin resmî daireleri ve meskenleri tedrici ve inkıtasız olarak inşa olunacaktır.

***

Bugün sivil idare memurlarını kâfi derecede meslekten bulmak imkânına malik değiliz. Bugünkü kanunlara göre Mülkiye ve Hukuk mezunu olarak nahiye müdürü, kaymakam ve valiyi ve kâfi adette maiyet memurlarını tedarik edemiyoruz. Bunların tecrübeleri, değerleri de kâfi değildir. Şüphe yoktur ki meslekten yetişmiş tecrübeli idare âmirleri normal usuldür. Bu usule göre kaza tahrirat kâtiplerine kadar bütün dahiliye memurları ayni mezunlardan olmalıdır. Bu halde dahi iki bini geçeceğini sanmadığım bütün dahiliye kadrosundan dört yüze yakın kaza ve elli küsur vilâyete tecrübeli ve ehil adam bulmak güçtür.

Nahiye Müdürlüğü de bir önemli ve başlı başına idare âmirliğidir. Bunun sayısı da bini geçer. Görülüyor ki pek genç ve hemen idare başına geçmek kolay bir sanat değildir.

Sivil memur kadrosunu devletçe esaslandırmak için temel işin Mülkiye Mektebi'ni Harbiye gibi genişleterek dahiliye, maliye, belediye, hususî idare vazifelerine memur yetiştirmek ve daha geniş bir kadrodan idare amirlikleri seçebilmektir.

Bunun için hemen tedbire girişelim. Bu normal yoldan semere almamız on sene sürer. Normal rejime girinciye kadar intikali bir devre kabul edilebilir. İntikali devrede idare amirliklerini bulmak için ordudan çekilenlerden istifade etmek tek çaredir. 1. ve 3. Genel İspekterlikler için bu ihtiyaç daha mübremdir. Hemen bu sene kanunî imkânı temin etmeliyiz. Aynı zamanda M. M. Vekâleti 1. ve 3. Genel İspekterlikte nahiye müdürlüğü, kaymakamlık yapabilecek olanların listesini hazırlamalıdır. Bu listeden istifade edeceğiz.

Valiliğe intihap olunabilecek liste daha dikkatle hazırlanmalıdır. Bütün Vekâletler Valiliği kendi en yakın memurları görmeli ve kendi dairelerinden valiliğe ehil olan adamları dikkatle ayırıp takdim etmelidir. Her vekilin her vali için her sene sicil vermesi usul olacaktır. İhtilâfların halli ve temyizi Başvekâlet'e aittir. Vekâletlerin ve Genel İspekterlerin valiler hakkındaki sicilleri Başvekâlet'te merkezlenecektir.

II - Dersim

Dersim ıslahına bir proğram halinde tevessül edeceğiz. Program, hazırlık, silâhtan tecrit ve icap ederse iskân safhalarını ihtiva edecektir.

Hazırlık ve silâhsızlanma 3 senede olacaktır.

Dersim Vilâyeti'ni yeni usulde teşkil edeceğiz. Muvazzaf bir kolordu kumandanı vali ve üniformalı muvazzaf zabitler kaza kaymakamları olacaktır. Kaza memurlarından hiçbiri yerli olmıyacak ve bulundukça mütekait zabitler talî memuriyetlere tayin olunacaktır.

İlbaylık, dairesi bir kolordu karargâhı gibi fakat maksada elverişli olarak teşkil olunacaktır. Asayiş, yol, maliye, ekonomi, adliye, kültür, sağlık şubeleri olacaktır.

İdama kadar infaz, İlbaylıkta bitecektir. Adliye usulü basit, hususî ve kesin olacaktır.

İlbaylığın muhakeme etmek üzere Dersim haricinden istediği yerli alâkalılar veya yatakları İlbaylığa göndermeğe devlet teşkilâtı mecburdur. Kazaların teşkilâtı ihtiyaca ve bu esasa göre yapılacaktır,

İlbaylığın emrinde asgarî 7 seyyar jandarma taburu bulunacaktır. Sabit jandarması ayrıdır, İlbaylığa yardım etmek Genel İspekterlerin vazifesidir. İlbaylık bu teşkilât ile idareyi alacaktır. 1935 ve 1936 da yolları, karakolları yaptıracaktır. 1937 ilkbaharına kadar hazır olursa mürettep ve seferber 2 F. kuvvet İlbaylığın emrine 1937 ilk baharında verilecektir. Süratle bütün Dersim silâhtan tecrit olunacak, İlbaylığın o zamana kadar tetkiki neticesinde kuvvetle yapılmasını tasavvur ettiği, hükümete bildirdiği icraat da yapılacaktır.

Bundan sonra Dersim'e verilecek şeklin safhası başlıyacaktır. Bütün bu tasavvurlar gizlidir.

İlbaylık yol, orman işletme, çabuk ve kesin adalet, gibi kuvvetli bir idare ile işe başlıyacaktır.

İlbaylığın lüzum göstereceği diğer ihtiyaçları temin etmek ve eğer Dersimliler bizim düşündüğümüz zamandan evvel harekete kalkarlarsa proğramı tacilen tatbik etmek zarurîdir.

Bu tasavvurları İcra Vekilleri ve Genel Kurmay Başkanı ile Kamutay Başkanı'ndan başka yalnız İlbay ve iki Genel İspekter ve 3. Ordu Müfettişi şahsan bileceklerdir. Maiyet memurları bilmiyeceklerdir.

III - İskân

1. ve 3. Genel Ispekterlikte müsbet ve büyük iskân işleri vardır. Van, Muş ve Erzincan Ovaları kısmen boş ve genel olarak Kürt yayılmasına açıktır. Van ve Erzincan'da acele olarak ve Muş Ovası'nda tedricen ve bir de Elâziz Ovası'nda kuvvetli Türk kütleleri vücuda getirmek mecburiyetindeyiz.

Tecrübeye göre bu fikri akamete uğratan mesele işlerin eyi hazırlıksız yapılmasıdır. Bunun neticesi olarak bu gün, şark kıta ilk iş, şimdiye kadar yapılmış olan iskânların islahı ve tasfiyesi görünür. Bugünki her çeşit iskân karışıklıkları düzeltilmek, yerli ve muhacir herkese bir defa baysallık ve durluk vermek ve kuvvetli idareyi evvela kurmak lâzımdır. Diğer taraftan 1. ve 3. Genel İspekterler ilk iskân mıntaka ve plânlarını hazırlarlar. Bu hazırlık iskân mıntakasına geleceklerin yapı malzemesini ve kendilerine iskân tapularının verilmesini temin eder. İskân tapusu tabirinden maksadım iskân olunan muhacir arazisi üzerinde eski yeni tasarruf davalarını imkânsız kılacak bir vesika vermektir. Bu hazırlık esnasında devletin malı veya istimlak edeceği arazi gitgide tesbit olunacaktır. İskân mıntakasında bulunacak olan sulama harkları daha evvel tanzim edilmelidir. 936 mübadil işleri de dahil olduğu halde bütün geçmiş işlerin islahı ve istikrarın temini ve ilk plânın hazırlığı ile geçecektir.

Muhtelif ovalara kendiliklerinden gelmiş veya yerleşmiş olan Kürtlere dahi dokunulmıyacaktır. Yalnız Erzincan Ovası için Dersim ıslâhından sonra ayrıca karar vereceğiz,

Şarkta iskân kaynağı başlıca Karadeniz halkıdır. Başarının tılısımı ilk muhacirlerin memnun olması ve Karadenizlileri teşvik etmesidir. Bunun için ilk muhacirlerin yerleşmesinde ortalama iskân masrafı mikyasile mukayyet olmıyacağız. Bunları, biraz pahalı da olsa, memnun etmek esas meseledir. Devamlı ve geniş bir iskân siyasasını ancak bu ilk tecrübelerden sonra daha faal yürütebiliriz.

B- Demiryolu İşleri

938'de Erzurum'a da varacak surette demiryolu inşası için yeni bir programı:

Erzurum-Sarıkamış dar hattının kışın kapanmıyacak surette ıslahı ve işletilmesi hemen bu sene yapılacak işlerimizdendir. Kezalik İran transit yolunun kamyonla işletilmesi demiryolu idaresine ait olacaktır.

Yapılacak Dersim yollarını Dersim İlbaylığı iki aya kadar tesbit etmiş olacaktır.

Kaynak: İleri Dergisi. Çevrimiçi:http://www.ileri.org/27index/htm. 3 Mayıs 2011.

EK-4: Ragıp Gümüşpala'nın "Dersim" İle İlgili Raporu

T . C .
Tunceli Vilâyeti
Nüfus Müdürlüğü
Sayı:49

23/3/926

(Suret)

Dahiliye Vekâletine

I4/ İkinci-kânun/926 tarih ve Nüfus Umum Md. 3.Ş.283 sayılı emirleri cevabıdır.

I - Tuncelindeki ilk ve orta çağ modası bir teşkilat olan aşiretlerin isimleri şunlardır:

A-) Laçin; Türkçe bir addır. Bu isimde bir Türk adamı Mısırda hükümdarlık ettiği Türk büyükleri adlı kitapta yazılıdır.

B-) Karaballı,Ferhat,Givalı,Koçkiri(Koçu Kirli),Kırganlı(Kırhan) lı,Abbas,Kalan, Bozukanlı(Bozoklar), Keçe(Keçeli) ,Birmanlı(Bir man Bal,Aşiranlı(Aşireler),Demanlı Demenan- Toman,Tuman,Dumanlar,Perihan, Beyit,(Beye mensup) Arslan topuz,Koç,Maksut,Karasan,(Horasan),Kemanlı, Karısıkanlı(Horasanlı),Sür,Haydar,Şeh Mehmet,Çarıklı,Yusufanlı,(Yusuflar İsollu,Caferli,Beyhanlı,Kısmullu(Kişmirli) Beritanlı,Şeyhanlı(Şehler) Balabanlı,Derviş Cemal,Sarısaltık,Şadilli,Kazgirensor,Karabaş,Babamansur,Sultanmunzur,Kureygan(Korsan),Şükran,Pirsultan,Abdalan,Girban,Arıllı (Arıl),Alan(Allar) ,Hiran(Kırlar) ,Canbeyli,Şakak,Alhanlı,Badil,Milli, Kubat,Hasanlı,Mala,Yelci,Şavak,Kümsü,Az ,Atma ,Şertik,Eşref,Harun,Bekir Al hasan,Boluan (Bolular)

2 - Birinci maddede yazılı aşiret isimlerinin hepsi Türkçe kelimelrdir.Bundan başka Tunceli bölgesindeki Dağ,Dere ve köy adlarıda Türkçedir.

3 - Tunceli bölgesinde bu aşiretlere mensupluk itiyadile yaşayan insanlar,atalarının horasandan geldiği ve kendilerinin Türk soyundan olduklarını iddia ediyorlar bunlar Türkçe söyledikleri gibi Kürtçe de konuşurlar bu Kürtçe konuşmalarının sebebi; Türk babaların zazalardan ve Farslardan kaçırdıkları kızları çocuklarına ana yaptıklarından dolayıdır. Bu hale göre çocuklar,anadili olan Farsca ve baba dilinin ana ağziyle ve bozuk bir şive ile söylenen orta Asyanın eski Türkçesinin karışmasından doğan bir dil öğrenmişlerdir.ki Buna Kürtçe adı verilmiştir.

Orta çağda Osmanlı İmparatorluğunun devrinde Din ve Mezhep taassuplarının kuvvetle revaç bulduğu günlerde Sünnî mezhebine salik olanlara Müslüman,Şiî mezhebine salik olanlara da Kürt deniliyordu. Tunceli halkının çoğu Kızılbaş oldukları için bunlara da bu bakımdan Kürt diye hitap edilmiştir.Eski Türkçeyi de konuştukları ve Kızılbaş

TARİH VAKFI

Bunlarada bu bakımdan -2- Kürt diye kitap edilmiştir. Eski Türkçeyi konuştukları ve Kızılbaş oldukları için

olduklarî için Kürt diye Anılmağa alıştırılmış olan bu adamlar İstatistiklerde Kürt sutununa yazılmıştır. Yanlış bir telkinin mahsulü olan bu kanaat ilmî ve Fennî hiç bir esasa istinat etmeyen yanlış bir isnattan ibaret olduğunu tarih,Coğrafya,Köy,Dağ,Der adları mahalli An'ane, âdet ve kabile adları götermektedir.Bu yanlışlığın düzeltilmesini önemli görmekteyim.Çünkü; Tunceli halkı babalarının Türk olduğunu ve ancak Sünnilik ve Şiilik telakkisi yüzünden kendilerinin Türkten gayri bir unsur halinde tanıttırıldıklarına kanidirler.Bu hale göre halkın reddettiği bir bir isnadın tashihi cihetine gidilmeyerek eski şeklin devamına müsaade edilirse ilişik olarak sunulan cetveldeki rakamlar, Türklük aleyhinde hüküm verdirecektir.

Bununla beraber eski ve yanlış isnatların muhassalası olarak köy muhtarları,jandarma ve kazaların küçük memurları tarafından şahsi kanaata müstenit olarak kazalarca tesbit edilen anasır cetvelleri arzu buyrulan bakımdan tetkik edilmek üzere aynen sunuldu.Bu cetvellerde anasırı tasnif eden rakamların doğru olmadığı kanaatındayım.Çünkü; Türk ve Kürt unsurunu ayırt eden ilmî bir esasa istinaden yapılmış bir tasnif değildir.Bu maksad için kanunî bir tarif veya idarî bir talimat da bulamadım.Bunun için sunulan hülasa cetvelindeki Kürt hanesini boyattım Bu hanenin ihtiva ettiği rakamların Türk hanesine ilâvesi münasip olacaktır.Tetkiklerime ve halkın iddiasına istinaden Tunceli bölgesinde Türkten başka bir unsur olmadığını alâkadarlara bildirdim.Kürtçe denilen dağlı lisanı olan dağlı Türkçeyi söyleyen her vatandaş kullandığımız Millî Türkçeyi de konuşuyor.Şu halde dilide Türkçedir.Nasılki Rumca , Sırpça,Romanca konuşan Türk ırkına mensup vatandaşa ve ırklığı izafe etmek caiz görülmezse dağlı Türkçesini konuşanlarada Kürt (Dağlı Türk) demek dahi caiz görülmez sanırım.Bu yanlışlıkların yakın günlerde dogrultulması mümkün degildir. Bu sebele,emirleri gecikmiş olmamak için cetveller olduğu gibi sunuldu. Bu mevzu üzerinde önemle çalışılacaktır.

Bu halk Kürt olduklarını isbat edemedikçe Müslümanların resmi kayıtlara Türk yazılmasını sureti ilişik tamim ile Tunceli vilâyeti kazalarına tebliğ ettiğimi arzederim.

Tunceli Vali K.

Aslı gibidir.
5/7/939 R.Gümişpala

Aslının aynıdır.

TARİH VAKFI

- Suret -

T . C .
Tunceli Vâli ve Komutanlığı
Nüfus Müdürlüğü
Sayı:/ 50

25/3/936
Zata mahsustur.

Kazalara ve Elâzığ ,Bingöl vilâyetlerine

Gönderdiğiniz anasır cetvellerini tetkik ettim.Burada Türk ve Kürt gibi tabirleri gördüm bu sebeble aşağıdaki tebliğata yapmak luzumunu duydum.Bu emrin aynen maiyetlere verilmesi muvafık değildir. Münasip zaman ve vaziyetlerde bu hakikatların halka yavaş yavaş telkin edilmesi faidelidir.

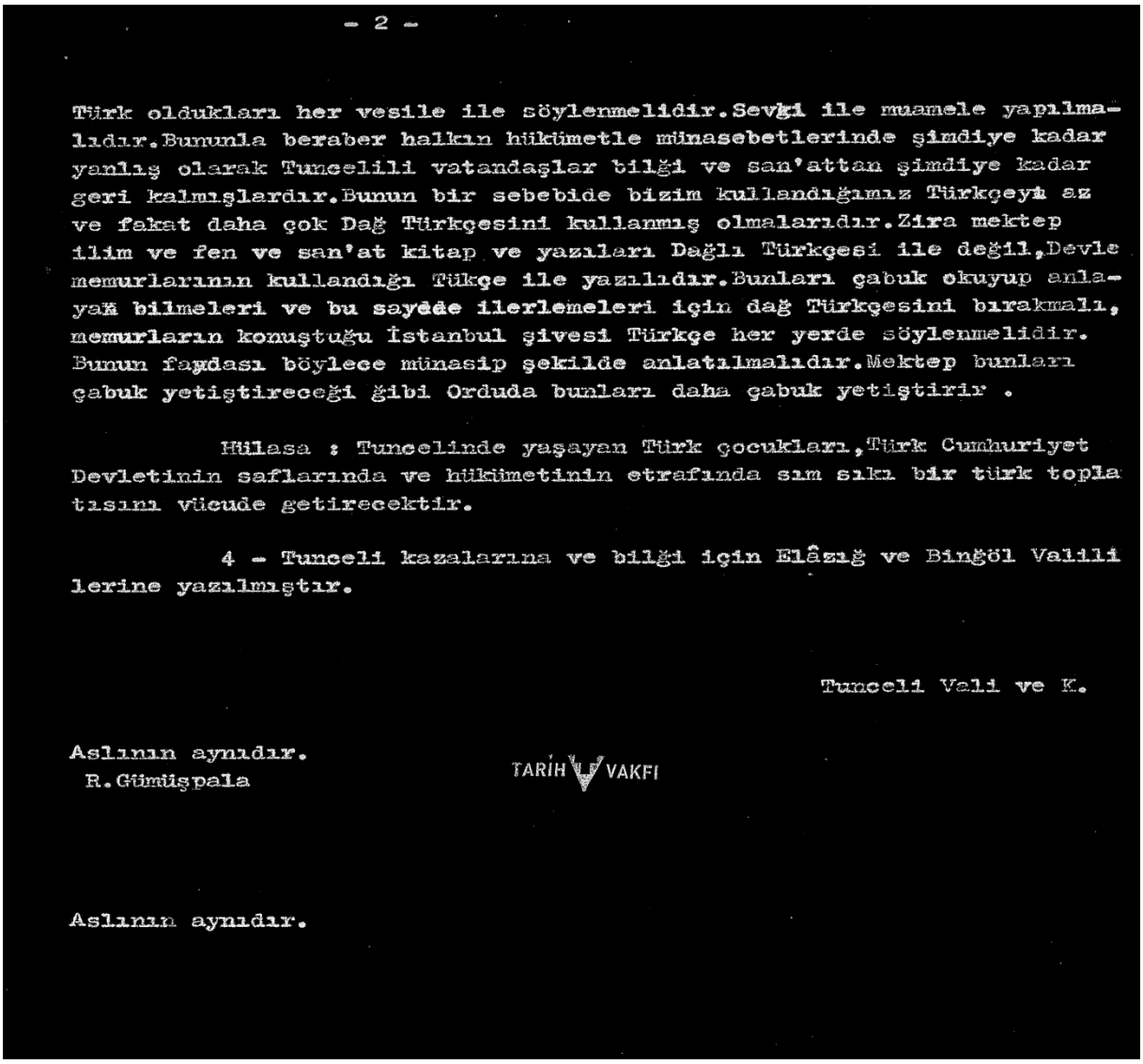
I - Tarihi,Coğrafi,Etoğrafi ve Sosyoloji bakımdan yaptığım tetkik sonucunda Tunceli halkının kabile adlarile yaşadıkları bölgedeki dağ,dere ve köy adlarının Türkçe olduğunu ve halkın ~~XXXX~~ An ane ve âdet ve giyim itibarile Türk harsine de mensup olduğunu gördüm .Dil meselesine gelince :

Bu halkın Orta Asyadan~~X~~ yani Horasan taraflarından Tunceli bölgesine akınları sırasında Güzerkâhlarına tesadüf eden Farslardan ve komşuları bulunan Zaza Türklerden kaçırdıkları kızkarı çocuklarına ana etmişlerdir. Bununla beraber Orta Asyada bazi tariklerle Selçuk Türkler Fars edebiyatını kullandıkları da malûmdur. Bu suretle çocuklar,kısmın ana dili olan Farsça dili ile baba dili olan Orta Asya Türkçesini söylemeğe alışmışlardır.Arap Edebiyatını kullanan Türklerde bu dile sonradan kürfee adını vermişledir.~~Hakikatta bu dil sonradan Türkçe adını vermişlerdir~~.Hakikatta bu dil dağlı türk dilidir.

2 - Osmanlı devrinde Din ve Mezhep akidelerine verilen şuursuz önem dolayısile güdülen sünnilik ve Şiilik gayreti yüzünden sünnilere Türk ve Şiilere Kürt denilmiştir.Buda ikinci yanlış~~XXX~~ bir telakkı olmuştur. Bu yanlış telakkının mahsûlü olarak~~XX~~ Tunceli halkına Şii oldukları için Kürtlük isnat edilmişti~~X~~rki ilmî ve fenni hiç bir esasa dayanmayan bu mefhumun içine halis Türk kanından gelmiş olan Tunceli halkını sokmak doğru degildir.Bu mefhum,Ancak taassup içinde şuursuz bocalayan mazinin cahil ve menfaatperest mutaassuplarının uydurduğu manasız ve Türk camiasını yıkan bir telakkidir. Bu telakkiden Ermeniler istifade etmişler ve bu fikri Türklük aleyhine daima körüklemişlerdir. Tarihe ve bariz hakikatlara dayanan bu durum karşısında mazinin köhne telekkilerine ve yanlış isnatlarına katılarak aradaki sevgiyi soğutacak kötü kanaatlar sökülüp atılmalıdır.Halka hakiki varlığı tanıtılmalıdır.

./.

TARİH VE VAKFI

- 2 -

Türk oldukları her vesile ile söylenmelidir.Sevgi ile muamele yapılmalıdır.Bununla beraber halkın hükümetle münasebetlerinde şimdiye kadar yanlış olarak Tuncelili vatandaşlar bilği ve san'attan şimdiye kadar geri kalmışlardır.Bunun bir sebebide bizim kullandığımız Türkçeyi az ve fakat daha çok Dağ Türkçesini kullanmış olmalarıdır.Zira mektep ilim ve fen ve san'at kitap ve yazıları Dağlı Türkçesi ile değil,Devlet memurlarının kullandığı Türkçe ile yazılıdır.Bunları çabuk okuyup anlayabilmeleri ve bu sayede ilerlemeleri için dağ Türkçesini bırakmalı, memurların konuştuğu İstanbul şivesi Türkçe her yerde söylenmelidir. Bunun faydası böylece münasip şekilde anlatılmalıdır.Mektep bunları çabuk yetiştireceği gibi Orduda bunları daha çabuk yetiştirir .

Hülasa : Tuncelinde yaşayan Türk çocukları,Türk Cumhuriyet Devletinin saflarında ve hükümetinin etrafında sım sıkı bir türk topla tısını vücude getirecektir.

4 - Tunceli kazalarına ve bilği için Elâzığ ve Bingöl Valililerine yazılmıştır.

Tunceli Vali ve K.

Aslının aynıdır.
R.Gümüşpala

TARİH VAKFI

Aslının aynıdır.

Kaynak: Tarih Vakfı, Necmeddin Sahir Sılan Arşivi. Seri: 03, Dosya No: 7, Belge No: 54.

EK-5: Dersim'de Sükunetleştirme ve Tedip İle İlgili Öneriler Yer Aldığı Başlıksız Rapor

Tarihî hâdisatın tesirleri altında eski devirlerdenberi Dersim ve civarında yerleşmiş olan ve aslen öz Türk soyundan oldukları halde zemanın icaatiyle halihazırda bir zaza - kürt manzarası gösteren bu vahşi sürünün gerek birbirlerine ve gerekse çevresindeki muti va masum insanlara karşı işlemekte oldukları şekavet , soygunculuk ,ve yaptıkları azgınlıklar bu gün için dayanılmayacak bir kerteye gelmiş olduğundan her işten önce bunun ıslâhı çok lüzumlu ve önemli bir iş sayılsa yeridir.

Dersim meselesi ilgili vilâyetlerin başaracağı mevzii bir mesele olmayıp ancak Devletçe düşünülecek ve alınacak tedbirlerle düzeltilebilir ki bu da süel kuvvetlerle kestirme(cezri surette) hareket etmekle ve yahut idarî tedbirler alınmakla kabil olabilir .

I - Süel (kuvvetlerle) kestirme hareket :

A - Geregi kadar askerle bu bölge kuşatılarak temamen ve yahut Abbas ve Koç uşaklariyle Haydaranlı ve Keçeli ve Lolanlı gibi en azgınlarını tenkil ve tedip ederek Garp Vilâyetlerine bakil ve iskân etmek bu şeklin mahzurlu veya yapılacak fedakârlığı değmeyeceği mülahaza olundukta ikinci idarî tedbirleri almak zaruridir .

2 - İdarî tedbirler :

A - Dersim aşairinmoturduğu Hozat , Ovacık , Nazimiye , Mazgirt ve Pülümür gibi kazaların şosa yolları tezelden yapılarak Elâzığ ile diğer komşu vilâyetlere bağlanması ve aynı zamanda sözü geçen kazaların Nahiye ve hattâ köy yollarının her vakit için asker ve memurların işleyebileceği bir şekle konulması .

B - Sözü geçen bu kazaların Jandarma teşkilâtını takviye ve Nahiyelere (l) gerekli köylere kadar teşmili ve mümkün ise bu kazalarda Polis teşkilâtı yapılması .

C - Bu kazaların hepsinde (de) olmasa bile bir kaçında süel gârnizonlar yapılarak birer (alay) asker bulundurulması .

TARİH VAKFI

Ç - Esasen okumağa çok hevesli ve yüksek istidatları olduğu tecrübe ile anlaşılmış olan bu halkın şar ve köylerinde mektepler açılarak okutturulması ve Türk harsının aşılanması .

D - Şu vaziyete göre Hükûmet kuvveti hâkim bir vaziyette bulunacağından bir taraftan zararlı eşhas ile bilhassa rüesanın bir plan ve bir proğram altında Garp Vilâyetlerine nakil ve iskân ettirilmesi ve bir taraftan da bütün halkın silâhtan tecridi ve yeniden silâh ve cephane tedarikine imkân bırakılmayacak tedbirlerin alınması ve bu ıslahat sırasında soygunculuk ve serkeşlik edenlerin çok şiddetli tarzda tedibi .

E - Bu aşiretler halkının ve betahsis avam kısmının kendi hallerinden memnun olmadıkları ve Dersim haricinde mesken ve toprak aradıkları son günlerde bariz bir şekilde anlaşılmakta olduğundan kendilerine iskân kanunu mucibince ahar vilâyatta mesken ve toprak gösterilerek oralara gitmeleri yolunda teşvikatta bulunulması .

F - Aşiret mensuplarının bu şekilde sair vilâyetlere yerleşmeye heveskâr olmalarına rağmen geçmişteki suçlarının sorulacağından korkarak kendiliklerinden gitmeyecekleri de hatıra geldiğinden bu şekilde , yani kendiliklerinden Hükûmetçe gösterilecek iskân yerine gideceklerin suçlarının on yıl ve askerlik çağında bulunanların askerlik ödevlerinin üç veya beş yıl kadar tecili .

TARİH VAKFI

G - Öztürk olduklarına şüphe olmayan Dersim aşiretlerinin tarihçeleri tetkik olunarak ayrı bir kavim ve milliyetleri olmadığını gösterir eyi bir propağanda kitabı yazılarak dağıtılması ve öztürk soyundan oldukları yolunda Matbuatla muntazam yazı yazılması /dır .

Ğ - Gerek İdare âmir ve memurları ve gerekse öğretmenler vasıtasiyle bu zeminde Hükûmete ve Türk Milletine ısındıracak telkinat yaptırılmakla beraber oralara dahilden memuru mahsus gönderilerek çok cidd bir surette telkinat ve propağanda yaptırılması .

H - Yaptırılacak Propağandalarda her halde şafii kürtlerle anlaşmalarına meydan verilmemesi ve bu aşiretlerin Türkleri ayrı görmesi-

nin başlıca sebebi mezhep ihtilâfı olduğundan hassaten Cumhuriyet rejimi ile Laiklik mefhumunun bunlara eyice anlatılması .

Son :

Dersim mıntakasına tâyin edilecek idare âmir ve memurları ile öğretmenlerin ve sairenin rastgele kimselerden olmayıp ehliyet ve liyakatları tecrübeten anlaşılmış yurt ve ulus sever dürüst kimseler arasından seçilmesine ayrıca dikkat etmek şartiyle başlangıçtan itibaren hemen faydası görülecek ve umulduğundan daha çok evvel bu Dersim meselesi halledilmiş olmakla beraber aziz yurda ve Türk camiasına çok dinç ve sağlam bir kuvvet ilâve edilmiş olacağını tetkiklerim sonu olarak arzeylerim .

TARİH VAKFI

Kaynak: Tarih Vakfı, Necmeddin Sahir Sılan Arşivi. Seri: 03, Dosya No: 18, Belge No: 186.

EK-6: Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun

١٦ تموز ١٩٢٧ (رسمي جريده) صحيفه ٢٨٧٣

كومروك تعرفهٔ عموميه سنه متعلق قانونه ذيل قانون

[٢٢ حزيران ١٩٢٧]

قانون نومروسي : ١١٣٩

ماده ١ — ١٠ مارت ١٣٤٢ تاريخلي كومروك تعرفهٔ عموميه سنه متعلق قانونك بكنجي ماده سنه فقرهٔ آتيه تذييل ايدلمشدر :

مخلوطاً ادخال ايدلمك ايستهنيان حيوانده بوكسك رسمه تابع اولان جنسك مقداري اعظمي بوزده اوچ نسبتنده اولدوغي حالده رسمك حساب و تحصيلنده بوماده حكمي تطبيق ايدلز .

ماده ٢ — كومروك تعرفهٔ عموميه سنك ١٩٢ نجي نومروسنك (اولا) و ٣٤٨ نجي نومروسنك (ثانياً ثالثاً ، رابعاً) فقره لرنده محرر مواد ٧ مايس ١٣٣٧ تاريخلي قانونه مربوط (د) جدولنه ادخال و بوموادن ١١ كانون ثاني ١٣٣٩ تاريخلي ٢٩٥ نومروللي قانونك آلتنجي ماده سي موجبنجه تعرفهٔ اصليده محرر رسم اون ايكي مثل اولهرق استيفا اولنور .

ماده ٣ — كومروك تعرفهٔ عموميه سنك ٤٩١ و ٤٩٢ نجي نومرولرنده محرر پلاتين ، آلتون و كوموش اشيادن قاپلامه اولانلرك كومروك رسومي مذكور نومرولرده مرقم رسم اصلينك بش مثلي اولهرق استيفا ايديلير .

ماده ٤ — بوقانون نشري تاريخندن معتبردر .

ماده ٥ — بوقانونك احكامني اجرايه مالیه وكيلي مأموردر .

عمومي مفتشلك تشكيلنه دائر قانون

[٢٥ حزيران ١٩٢٧]

قانون نومروسي : ١١٦٤

ماده ١ — متعدد ولايتلري علاقه دار ايدن و بو ولايتلرك مشترك فعاليتله ازاله سي قابل اولان احتياجات حدوثنده او ولايتلراوزرنده وادا آتيه ده محرر صلاحيتلري حائز عمومي مفتشلكلر تشكيلنه و احتياجاتك زائل اولمسيله بو مفتشلكلرك الغاسنه حكومت مأذوندر .

عمومي مفتشلر اجرا وكيلاري هيئتي قراريله تعيين اولنور و مأموريتلرينده عيني صورتله نهايت ويريلير .

ماده ٢ — عمومي مفتشلك قادرولري بودجه لرله تعيين اولنور . آنجق سنهٔ ماليه ظرفنده تشكيلنه لزوم كورديلهجك عمومي مفتشلك قادرولري داخليه وكالتنجه بالتنظيم اجرا وكيلاري هيئتي قراريله تطبيق وايرتسي سنه مجلس عاليه عرض اولنور .

عمومي مفتشلكلر أصرينه حكومتجه تنسيب ايديلهجك وكالتلردن لزومي قدر مشاور وسائره ده آيريجه تخصيص اولونا بيلير .

ماده ٣ — عمومي مفتشلر داخليه وكالتنه مربوط اولوب منطقه لري داخلنده آسايش وانضباطك تأمينه نظارت وقوانين ونظاماتك تماميله تطبيق واجراسني متمادياً تعقيب ومراقبه ووكالتلرك قانوناً حائز اولدقلري صلاحيتلردن اجرا وكيلاري هيئتجه كنديلريه تووديعنه قرار ويريلنلري استعمال ايدرلر .

موقت ماده - ١٩٢٧ سنه سي ظرفنده عمومي مفتشلكلر تشكيلنه لزوم كورولديكي تقديرده بوتشكيلاتك ايجاب ايتديره جكي معاشات ومصارف ايچون مصارف غير ملحوظه تزييدندن اعظمي سكسان بيك ليرانك داخليه بودجه سنده كشاد ايديلهجك وفصل مخصوصه نقلاً صرفنه حكومت مأذوندر .

ماده ٤ — بوقانون نشري تاريخندن معتبردر .

ماده ٥ — بوقانونك احكامني اجرايه اجرا وكيلاري هيئتي مأموردر .

اعلانلر

تجارت وقائعدن :

آرتوين ولايتنك قوارسخان قريه سنده كولي قوپوق و پش آغيل موقعلرنده كائن اولوپ امتيازلري آلمانيا تبعه سندن فون سيميت ورثه سندن مادام بارون شارلوتنه فون بوكسهوفن ايله ماري غره وينج عهده لرنده بولنان ايكي قطعه باقير معدننك بر امتيازه ربط ايله توحيداً

Kaynak: Resmi Ceride, 16 Temmuz 1927, Sayı: 2873.

UMÛMÎ MÜFETTİŞLİK TEŞKİLİNE DÂİR KANUN

25 Haziran 1927

Kanun numarası: 1164

Madde-1: Müteaddid vilayetleri alakadar eden ve bu vilayetlerin müşterek faaliyetle izalesi kabil olan ihtiyacat –ı hudusunda, ve vilayetler üzerinde, mevâdd-i âtiyede muharrer selahiyetleri haiz, umumî müfettişlikler teşkiline ve ihtiyacâtın zâil olmasıyla bu müfettişliklerin ilgâsına hükûmet me'zundur.

Umûmî müfettişler, icra vekilleri heyeti kararıyla tayin olunur ve memuriyetlerine de aynı sûretle nihayet verilir.

Madde-2: Umûmi müfettişlik kadroları, bütcelerle tayin olunur. Ancak sene-i maliye zarfında, teşkiline lüzum görülecek umumî müfettüşlik kadroları, dahiliye vekâletince bi't-tanzîm, icra vekilleri heyeti kararıyla tatbik ve ertesi sene Meclis-i Âlî'ye arz olunur.

Madde-3: Umûmi müfettişler, Dahiliye Vekaleti'ne merbut olup , mıntıkaları asayiş ve inzibatın teminine nazaret; ve kavânin ve nizâmâtın tamamen tatbik ve icrasını, mütemadiyen takib ve murakabe; ve vekaletlerin kanûnen hâiz oldukları salahiyetlerden, icra vekilleri heyetince kendilerine tevdiine karar verilenleri isti'mal ederler.

Muvakkat Madde: 1927 senesi zarfında, umumi müfettişlikler lüzum görüldüğü takdirde, bu teşkilatın icab ettireceği maâşât ve masârıf için , masârıf-ı gayri melhuza tertibinden, a'zami seksenbin liranın dahiliye bütcesinde küşad edilecek; ve fasl-ı mahsûsa naklen sarfına hükumet mezundur.

Madde-4: Bu kanun, neşri tarihinden muteberdir.

Madde-5: Bu kanunun ahkâmını icraya, icra vekilleri heyeti memurdur.

Kaynak: Resmi Ceride, 16 Temmuz 1927, Sayı: 2873.

EK-7: Dördüncü Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kararname.

T.C.
Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğüne müracaat olunur.	16 KÂNUNUSANİ 1936 PERŞEMBE	SAYI: 3207

KARARNAMELER

2

Kararname №: 3823

Orta Anadolunun doğu kısımlarında ve bilhassa şark halkının mütekâsif bulunduğu Dersim çevresinde idare ve inzıbat işlerinin esaslı surette tanzim ve Hükûmet murakabesinin daha yakından ifasını temin için yeniden kurulacak Bingöl ve Tunçeli ve Birinci Umumî Müfettişlik mıntakasından ayrılacak Elâziz Vilâyetlerini ihtiva etmek ve 27 teşrinisani 1927 tarihli talimatname ile muayyen vazife ve salâhiyetleri haiz olmak üzere 1164 sayılı kanunun 1 inci maddesine dayanarak dördüncü bir Umumî Müfettişlik kurulması; Dahiliye Vekilliğinin 4/1/1936 tarih ve 52 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 6/1/1936 da onanmıştır.

6/1/1936

REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil	Adliye Vekili	Millî Müdafaa Vekili	Dahiliye Vekili
İSMET İNÖNÜ	*Ş. SARACOĞLU*	*K. ÖZALP*	*Ş. KAYA*
Hariciye Vekili	**Maliye Vekili**	**Maarif Vekili**	**Nafıa Vekili**
Dr. T. R. ARAS	*F. AĞRALI*	*S. ARIKAN*	*A. ÇETİNKAYA*

İktısad Vekili	Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili
C. BAYAR	*Dr. R. SAYDAM*

Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Ziraat Vekili
R. TARHAN	*M. ERKMEN*

1164 numaralı kanun 634 sayılı Resmî Gazetededir.

2

Kararname №. 3844

Türk parası kıymetini koruma hakkındaki 11 numaralı para kararnamesine bağlı ihtiyaç listesinin 4 üncü maddesine ilişik fıkranın ilâvesi; Maliye Vekilliğinin 9/1/1936 tarih ve 54284/359 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/1/1936 da onanmıştır.

10/1/1936

REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil	Adliye Vekili	Millî Müdafaa Vekili	Dahiliye Vekili
İSMET İNÖNÜ	*Ş. SARACOĞLU*	*K. ÖZALP*	*Ş. KAYA*
Hariciye Vekili	**Maliye Vekili**	**Maarif Vekili**	**Nafıa Vekili**
Dr. T. R. ARAS	*F. AĞRALI*	*S. ARIKAN*	*A. ÇETİNKAYA*

İktısad Vekili	Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili
C. BAYAR	*Dr. R. SAYDAM*

Gümrük ve İnhisarlar Vekili	Ziraat Vekili
R. TARHAN	*M. ERKMEN*

Türk parası kıymetini koruma hakkındaki 11 sayılı kararnameye bağlı ihtiyaç listesinin dördüncü maddesine ilâve olunan (A) fıkrası

Navlun, sigorta ücreti, komisyon vesaire gibi her hangi bir hizmet mukabilinde verilen ücretleri serbest dövizle vermiyen memleketlerin bu kabil alacaklarına karşı aynı suretle mukabele olunmak üzere bu alacaklar Cümhuriyet Merkez Bankasında bloke bir hesaba kaydettirilir.

Türk parası kıymetini koruma hakkındaki 11 numaralı kararnameyi mevkii tatbika koyan 2/1163 sayılı Kararname 2793 sayılı Resmî Gazetededir.

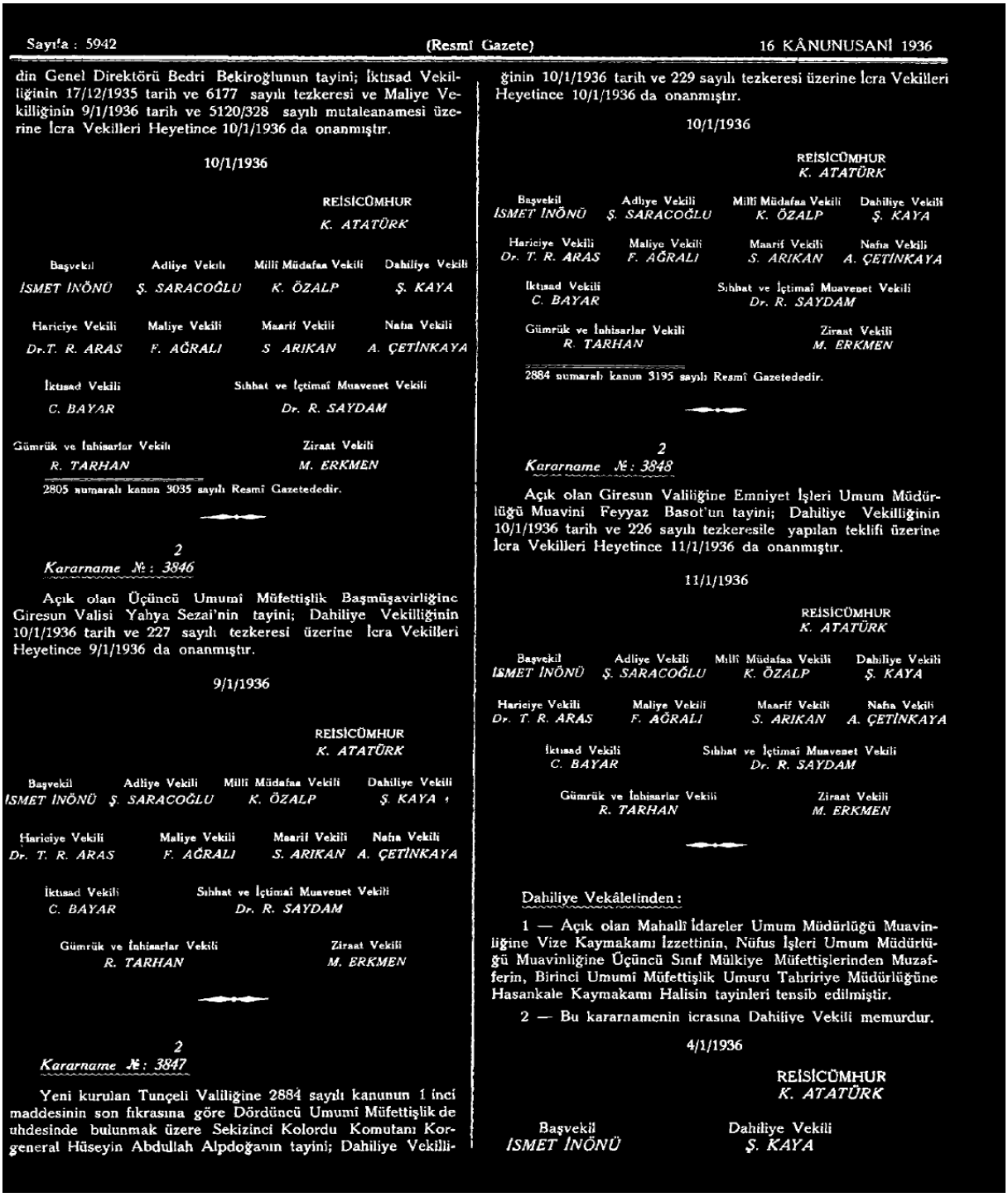
2

Kararname №: 3845

2805 sayılı kanunla kurulan Eti Bank Genel Direktörlüğü Maden İşleri Muavinliğine 550 lira aylık ücretle İktısad Vekilliği Maa-

Kaynak: Resmi Gazete, 16 Kanunusani 1936, Sayı: 3207.

EK-8: Dördüncü Umumi Müfettişlik de Uhdesinde Bulunmak Üzere Tunceli Valiliği'ne Korgeneral Abdullah Alpdoğan'ın Atanması İle İlgili Kararname

Sayı'a : 5942 (Resmî Gazete) 16 KÂNUNUSANİ 1936

din Genel Direktörü Bedri Bekiroğlunun tayini; İktısad Vekilliğinin 17/12/1935 tarih ve 6177 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekilliğinin 9/1/1936 tarih ve 5120/328 sayılı mutaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/1/1936 da onanmıştır.

10/1/1936

REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil İSMET İNÖNÜ — Adliye Vekili Ş. SARACOĞLU — Millî Müdafaa Vekili K. ÖZALP — Dahiliye Vekili Ş. KAYA

Hariciye Vekili Dr. T. R. ARAS — Maliye Vekili F. AĞRALI — Maarif Vekili S. ARIKAN — Nafıa Vekili A. ÇETİNKAYA

İktısad Vekili C. BAYAR — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. R. SAYDAM

Gümrük ve İnhisarlar Vekili R. TARHAN — Ziraat Vekili M. ERKMEN

2805 numaralı kanun 3035 sayılı Resmî Gazetededir.

2
Kararname №: 3846

Açık olan Üçüncü Umumî Müfettişlik Başmüşavirliğine Giresun Valisi Yahya Sezai'nin tayini; Dahiliye Vekilliğinin 10/1/1936 tarih ve 227 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 9/1/1936 da onanmıştır.

9/1/1936

REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil İSMET İNÖNÜ — Adliye Vekili Ş. SARACOĞLU — Millî Müdafaa Vekili K. ÖZALP — Dahiliye Vekili Ş. KAYA

Hariciye Vekili Dr. T. R. ARAS — Maliye Vekili F. AĞRALI — Maarif Vekili S. ARIKAN — Nafıa Vekili A. ÇETİNKAYA

İktısad Vekili C. BAYAR — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. R. SAYDAM

Gümrük ve İnhisarlar Vekili R. TARHAN — Ziraat Vekili M. ERKMEN

2
Kararname №: 3847

Yeni kurulan Tunçeli Valiliğine 2884 sayılı kanunun 1 inci maddesinin son fıkrasına göre Dördüncü Umumî Müfettişlik de uhdesinde bulunmak üzere Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüseyin Abdullah Alpdoğanın tayini; Dahiliye Vekilliğinin 10/1/1936 tarih ve 229 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/1/1936 da onanmıştır.

10/1/1936

REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil İSMET İNÖNÜ — Adliye Vekili Ş. SARACOĞLU — Millî Müdafaa Vekili K. ÖZALP — Dahiliye Vekili Ş. KAYA

Hariciye Vekili Dr. T. R. ARAS — Maliye Vekili F. AĞRALI — Maarif Vekili S. ARIKAN — Nafıa Vekili A. ÇETİNKAYA

İktısad Vekili C. BAYAR — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. R. SAYDAM

Gümrük ve İnhisarlar Vekili R. TARHAN — Ziraat Vekili M. ERKMEN

2884 numaralı kanun 3195 sayılı Resmî Gazetededir.

2
Kararname №: 3848

Açık olan Giresun Valiliğine Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü Muavini Feyyaz Basot'un tayini; Dahiliye Vekilliğinin 10/1/1936 tarih ve 226 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 11/1/1936 da onanmıştır.

11/1/1936

REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil İSMET İNÖNÜ — Adliye Vekili Ş. SARACOĞLU — Millî Müdafaa Vekili K. ÖZALP — Dahiliye Vekili Ş. KAYA

Hariciye Vekili Dr. T. R. ARAS — Maliye Vekili F. AĞRALI — Maarif Vekili S. ARIKAN — Nafıa Vekili A. ÇETİNKAYA

İktısad Vekili C. BAYAR — Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili Dr. R. SAYDAM

Gümrük ve İnhisarlar Vekili R. TARHAN — Ziraat Vekili M. ERKMEN

Dahiliye Vekâletinden:

1 — Açık olan Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü Muavinliğine Vize Kaymakamı İzzettinin, Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü Muavinliğine Üçüncü Sınıf Mülkiye Müfettişlerinden Muzaffer'in, Birinci Umumî Müfettişlik Umuru Tahririye Müdürlüğüne Hasankale Kaymakamı Halisin tayinleri tensib edilmiştir.

2 — Bu kararnamenin icrasına Dahiliye Vekili memurdur.

4/1/1936

REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

Başvekil İSMET İNÖNÜ — Dahiliye Vekili Ş. KAYA

Kaynak: Resmi Gazete, 16 Kanunusani 1936, Sayı: 3207.

Ek-9: 2510 Sayılı İskan Kanunu

T.C.
Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğüne müracaat olunur.

21 HAZİRAN 1934
PERŞEMBE

SAYI: 2733

KANUN

İskân Kanunu

Kanun No: 2510 *Kabul tarihi: 14/6/1934*

Mukaddeme

İskân mıntakaları

Madde 1 — Türkiyede Türk kültürüne bağlılık dolayısile nüfus oturuş ve yayılışının, bu kanuna uygun olarak, İcra Vekillerince yapılacak bir programa göre, düzeltilmesi Dahiliye Vekilliğine verilmiştir.

Madde 2 — Dahiliye Vekilliğince yapılıp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntakaya ayrılır.

1 numaralı mıntakalar: Türk kültürlü nüfusunun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntakalar: Türk kültürüne temsili istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntakalar: Yer, sıhhat, iktısat, kültür, siyaset, askerlik ve inzıbat sebeplerile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntakalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararına bağlıdır.

Fasıl: I

Muhacirlerin ve mültecilerin kabulü

Madde 3 — Türkiyede yerleşmek maksadile dışarıdan, münferiden veya müçtemian, gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşiretler ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler, işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin emrile kabul olunurlar. Bunlara (muhacir) denir. Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararile tesbit olunur.

Türkiyede yerleşmek maksadile olmayıp bir zaruret ilcasile muvakkat oturmak üzere sığınanlara (mülteci) denir. 4 üncü maddede yazılı sebepler bulunmıyan mülteciler, Türkiyede yerleşmek isterler ve bunu yazı ile bulundukları yerin Hükûmetine bildirirler ise muhacir muamelesi görürler. Öbür mülteciler için Vatandaşlık Kanunu hükümleri tatbik olunur.

Dahiliye Vekilliği muhacirlerin ve mültecilerin alınma yollarını gösterir bir talimatname hazırlar.

Madde 4 — A: Türk kültürüne bağlı olmıyanlar,
B: Anarşistler,
C: Casuslar,
Ç: Göçebe çingeneler,
D: Memleket dışına çıkarılmış olanlar Türkiyeye muhacir olarak alınmazlar,

Bulaşık hastalıklılar doğrudan doğruya Hükûmet hastanelerine gönderilip orada parasız tedavi olunurlar.

Madde 5 — Hususî bir ahit dolayısile Türkiyeye mecburi olarak gelenler yapılan muahede hükumlerine ve Hükûmetçe verilen kararlara göre alınırlar.

Madde 6 — A: Muhacirler sınırlardan girdikleri veya nakil vasıtalarından çıktıkları yerin en büyük mülkiye memuruna kendilerini ve ailesi fertlerini yazdırıp bir "muhacir kâğıdı„ almağa ve bir vatandaşlığa girme beyannamesi imzalamağa mecburdurlar. Muhacir kâğıdı muvakkat doğum kâğıdı yerine geçer ve bir yıl muteber tutulur.

B. Muhacir olarak alınanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararile, hemen vatandaşlığa alınırlar. Küçükler baba ve analarına veya hısımlarına bağlı tutulurlar. Kimsesiz gelen küçükler, yaşına bakılmaksızın, vatandaşlığımıza geçirilirler.

Madde 7 — A: Türk ırkından olup Hükûmetten iskân yardımı istememeyi yazı ile bildiren muhacirler ve mülteciler Türkiye içinde istedikleri yerde yerleşmeğe serbest bırakılırlar. Hükûmetten iskân yardımı istiyenler Hükûmetin göstereceği yerlere gitmeğe mecburdurlar.

B: Türk ırkından olmıyanlar, Hükûmetten yardım istemeseler bile, Hükûmetin göstereceği yerde yurt tutmağa ve Hü-

kûmetin izni olmadıkça buralarda kalmağa mecburdurlar. İzinsiz başka yere gidenler ilk defasında yerlerine çevrilirler. Tekerrürü halinde İcra Vekilleri Heyeti kararile, vatandaşlıktan düşürülürler.

C : Türkiyeye geldikleri tarihten itibaren iki yıl içinde iskân istemiyen muhacir ve mültecilere iskân yardımı yapılamaz.

Fasıl : II

İçerde, nakiller, kültür ve idare tedbirleri

Madde 8 — Türkiye içinde toprağı dar veya azmaklık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn gerek göçebe bulunsun üç numaralı mıntakalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeğe; evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa; huğları, obaları ve komları köyler içine kaldırmağa ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeğe Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 9 — Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmıyan göçebeleri, toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretile Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirmeğe; casuslukları sezilenleri sınır boylarından uzaklaştırmağa ve ecnebi tebaası gezginci çingeneleri ve Türk kültürüne bağlı olmıyan göçebeleri milli sınırlar dışına çıkarmağa Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 10 — A : Kanun aşirete hükmî şahsiyet tanımaz. Bu hususta her hangi bir hüküm, vesika ve ilâma müstenit de olsa tanınmış haklar kaldırılmıştır. Aşiret reisliği, beyliği, ağalığı ve şeyhliği ve bunların her hangi bir vesikaya veya görgü ve göreneğe müstenit her türlü teşkilât ve tezzuvları kaldırılmıştır.

B : Bu kanunun neşrinden önce her hangi bir hüküm veya vesika ile veya örf ve adetle aşiretlerin şahsiyetlerine veya onlara izafetle Reis, Bey, Ağa ve şeyhlerine ait olarak tanınmış, kayitli, kayitsiz, bütün gayrimenkuller Devlete geçer. Bu kanun hükümlerine ve Devletçe tutulan usullere göre bu gayrimenkuller muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara, topraksız veya az topraklı yerli çiftçilere dağıtılıp tapuya bağlanır. Bu gayrimenkullerin aidiyeti tapu sicillerindeki kayitlere göre tesbit olunur. Tapu sicillerinde aidiyete dair bir kayit yoksa veyahut kayitler yalnız şahıslar namına olupta halk arasında bunların aşirete ait olduğu şayi bulunuyor ve aşiret fertleri de bu gayrimenkullerden başkasına sahip bulunmıyorlarsa aidiyet, tahkikat üzerine, o yerin idare heyeti kararile hallolunur; idare heyetlerinin valilerce tasdik edilen bu kararı kat'idir.

C : Bu Kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanları ve yapmak istiyenleri ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanları, ailelerile birlikte, münasip yerlere naklettirip yerleştirmeğe İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Ç : Türk tebaasından olupta Türk kültürüne bağlı bulunmıyan aşiretler fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntakalara, Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe; Türk tebaası olmıyan ve Türk kültürüne bağlı bulunmıyan göçebe aşiretler fertlerini icaba göre Türkiye dışarısına çıkarmağa Dahiliye Vekili salâhiyetlidir.

Madde 11 — A : Ana dili Türkçe olmıyanlardan toplu olmak üzere yeniden köy ve mahalle, işçi ve sanatçı kümesi kurulması veya bu gibi kimselerin bir köyü, bir mahalleyi, bir işi veya bir sanatı kendi soydaşlarına inhisar ettirmeleri yasaktır.

B : Türk kültürüne bağlı olmıyanlar veya Türk kültürüne bağlı olupta Türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeplerle, İcra Vekilleri Heyeti kararile, Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri almağa mecburdur. Toptan olmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

C : Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebilerin tutarı belediye sınırı içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar.

Fasıl : III

İskân

Madde 12 — 1 numaralı mıntakalara:

A : Yeniden hiç bir aşiretin veya göçebenin sokulmasına, Türk kültürüne bağlı olmıyan hiç bir ferdin yeniden yerleşmesine ve bu mıntakaların eski yerlilerinden olsa bile Türk kültürüne bağlı olmıyan hiç bir kimsenin avdet etmesine izin verilemez.

B : Bu mıntakalarda soyca Türk olup dilini unutmuş veya ihmal etmiş bulunan köyler ve aşiretler efradı, ahalisi Türk kültürüne bağlı köyler ile nahiye, kaza ve vilâyet merkezleri civarına yerleştirilirler.

C : Bu mıntakalarda, 1914 den önce, yerleşip ana dili Türkçe olan ve umumî veya millî savaşta mıntaka dışarısındaki vilâyetlere gelmiş ve bu kanunun mer'iyetine kadar hiç bir iskân yardımı görmemiş bulunanların eski yurtlarına gelmeleri ve yerleşmeleri temin olunur.

Ç : Dışarıdan gelecek Türk kültürlü muhacirler, iklim ve yaşayış şartlarına uygunluğu göz önünde tutularak, bu mıntakalara alınıp yerleştirilirler.

D : 3 numaralı mıntakalar halkından veya 1 numaralı mıntakalar dışında yerleşmiş olanlardan Türk kültürlü vatandaşlar, ailelerile birlikte, iklim ve yaşayış şartlarına uygun olmak üzere, 1 numaralı mıntakalara alınıp iskân edilirler.

E : 1 numaralı mıntakalar haricindeki vilâyetler ahalisinden bu mıntakalara, ailelerile birlikte, gelip yerleşmek istiyen Türk ırk ve kültürlü asker ve mülkiye mütekaitleri, yine bu vilâyetler halkından ve Türk ırkından olduğu halde bu mıntakalarda askerlik etmiş olup terhislerinde ailelerini getirerek ve bekâr olanlar da evlenerek, yerleşmek istiyenler, 17 nci maddeye göre, iskân edilirler.

Madde 13 — 2 numaralı mıntakada:

1 - Aşağıda yazılanlar Dahiliye Vekilliğinin münasip göreceği yerlerde iskân edilirler:

A : Dışarıdan gelen muhacirler ve mülteciler;

B : Bu mıntakadaki aşiretler;

C : 1 ve 3 numaralı mıntakalardan naklolunanlar;

Ç : 1 ve 3 numaralı mıntakalar halkından olup bu mıntakalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak istiyenler;

D : 1 numaralı mıntakalarda Türk ırkından olmıyanlardan bu mıntakaya gelip yerleşmek istiyenler.

2 - Aşağıda yazılanlar, İcra Vekilleri Heyeti kararile, nakil ve iskân edilebilirler:

A : Topraksız veya az topraklı çiftçiler;

B : Heyelân ve seylâp gibi afete uğrıyan kimseler;

C : Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar;

Ç : Harsî, siyasî, idarî, içtimaî, askerî, iktısadî sebeplerle nakline lüzum görülenler.

3 - Türk ırkından olmıyanların serpiştirme suretile köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemiyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir.

Madde 14 — Yer, sıhhat, iktısat, kültür, siyaset, askerlik ve inzıbat sebeplerile Hükûmetçe iskân ve ikamet yasak edilip boşaltılması istenilen üç numaralı mıntakalar halkı, iklime, yaşayış şartlarına ve bu kanunda yazılı kayitlere göre 1 veya 2 numaralı mıntakalara nakil ve iskân edilirler.

3 numaralı mıntakalara, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, hiç kimsenin yeniden iskân ve ikametine izin verilemez.

Madde 15 —

1 - Devlet kara ve deniz nakil vasıtaları muhacirleri, mültecileri, gümrükten muaf bütün eşyalarını ve hayvanlarını, Hükûmetçe naklolunanları ve eşya ve hayvanlarını yerleşecekleri yere, yerleşecekleri yer yolları üzerinde değilse en yakın istasiyon veya limana kadar parasız naklederler.

İmtiyazlı nakliye ve tahmil ve tahliye şirketleri bu kimseler ve eşyaları ve hayvanları hakkında asgarî tarifelerini tatbika mecburdurlar.

2 - 8, 9, 10, 11, 12, 13 ve 14 üncü maddelerde yazılı dahilde bir yerden diğer yere naklolunanlardan ve dışarıdan kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçlı olanlar:

A : İskâna tâbi tutulurlar,

B : Kendilerinin, zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının, alât ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının ve gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları Hükûmetçe verilir.

C : Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren bir yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri Hükûmetçe meccanen temin olunur.

C : Bunlardan çok fakir olanlarına, bir defalık, giyecek de Hükûmetçe verilebilir.

3 - Hükûmetçe naklolunanlardan ve kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçsız olanlara ve serbest iskân istiyen bütün muhacir ve mültecilere Hükûmetçe masraf yapılamaz. Ancak imkân olan yerlerde bunlara toprak, ev yeri, bağ ve meyvelik yeri verilir.

Masrafları kendi taraflarından ödenmek şartile, nakil vasıtaları, yatacak yer, yiyecek, içecek ve yakacak Hükûmetçe temin ve tanzim olunabilir.

4 - Hükûmet kararile getirilen muhacirlerden ihtiyaçlı ihtiyaçsız aranmıyarak hepsi için bu maddenin ikinci bendi tamamen tatbik olunur ve kalktıkları yerden sınırlarımıza kadar ikinci bendin (B) fıkrasındaki bütün nakliye, yatacak yer, yiyecek, yakacak ve tedavi masrafları Hükûmet tarafından verilir.

5 - İskân yerlerini bırakarak serbest iskân istiyenlere, verilmiş olan yapılar ve topraklar ve yapılan masraflar peşin olarak geri alınmak şartile, Dahiliye Vekilliğince serbest iskâna izin verilebilir.

6 - İhtiyaçlıları ve ihtiyaçsızları ayırmağa yarayan bir "ihtiyaç derece cetveli„ Dahiliye Vekilliğince yapılır.

Madde 16 — A: Karı ve koca bir aile olarak iskân edilir:

B : Evlenmemiş çocuklar, çocuksuz erkek ve kadın dullar, ana ve baba ile veya bunlardan sağ olanı ile birlikte iskân görürler;

C : Anasız ve babasız torunlar dede ve büyük analarile veya bunlardan sağ olanile birlikte iskân edilirler. Ancak torunların hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır;

Ç : Anasız ve babasız çocuklar birlikte bulunduğu ve yaşadığı kan, civar ve sıhrî hısımlarile birlikte yerleştirilirler. Bunların da hisseleri tapuda kendi adlarına yazılır.

D : Anasız ve babasız çocuklar, kan ve civar veya sıhrî hısımlarından biri, yoksa kendi başlarına iskân görürler. Bunların küçüklerine ayrıca vasi tayin ettirilir.

E : Evli çocuklar ve evli torunlar, başlı başına bir aile olarak iskân görürler;

F : (C) fıkrasındaki torunların, (Ç) ve (D) fıkralarındaki çocukların, üvey çocukların ve evlâtlıkların hisseleri evlenince ye kadar hiç bir suretle satılamaz, bağışlanamaz ve haczolunamaz;

G : Türk muhacir ve mülteciler hısım ve akrabalarının bulundukları yerde iskân olunurlar.

Madde 17 — İskân bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre oturacak ev veya ev yeri, sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân veya mağaza yahut bu gibi yapı veya yeri ve mütedavil sermaye; çiftçilere de ayrıca kâfi toprakla çift hayvanı, alât ve edevatı, tohumluk, ahır ve samanlık veya yeri vermekle yapılır.

Köylerde, kasabalarda sanatkârlara dükkândan ayrı yarım istihkak miktarı toprak da verilir.

İskân derecesini gösteren (Toprak tevzi cetveli) ilişiktir.

Madde 18 — İskânda Hükûmetçe verilen talimata göre yapı yapılması için malzeme veya para verilebilir. Yapı yapmakta kendileri de çalıştırılabilir.

İskân için Devlet ormanlarından parasız kereste vermek ve bu yapıları yapmada asker, Devlet memur ve müstahdemlerini ve vasıtalarını kullanmak caizdir.

Madde 19 — Yeniden kurulan veya canlandırılan köylere, orta malı olarak mevcut nüfusun ortak ihtiyacına yetişen mektep, cami, köy odası, karakol, pazar, harman ve mezarlık yerleri, otlak, suvat, orman kanunu hükümleri içinde baltalık ve başka ortak ihtiyaçlara lâzım yerler parasız bırakılır.

Mektep odası, çeşme, su yolları, kuyu, sarniç ve sulama tertibatı da Hükûmetçe yaptılabilir veya tamir edilebilir. Bu işlerde buraya yerleştirilenleri işletmeğe Hükûmet salâhiyetlidir.

Madde 20 — 1 numaralı mıntakalara iskân edilenlere, değeri peşin verilmek üzere iskân derecesinin iki katı, 1914 veya daha önceki yılların tapu ve yoksa vergi kıymetleri üzerinden, toprak verilir.

Vergi veya tapu kıymeti olmıyanları, emsaline bakılarak, o yerin idare heyetinin takdir edeceği kıymet üzerinden vermek caizdir.

Madde 21 — İskân edilen muhacir, mülteci, göçebe ve naklolunan çiftçilere ve sanatkârlara aşağıda yazılı topraklardan dağıtılır.

A : Menşei ve nevi ne olursa olsun bütün millî topraklardan;

B : Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları içinde bulunan mer'a, baltalık ve fundalık gibi orta malı olup Hükûmetçe ihtiyaçtan fazla görülen topraklardan;

C : Şehirlerin, kasabaların, köylerin sınırları dışında kalan ve orman olmıyan boş yerlerden;

Ç : Devletçe görülecek lüzum ve zaruret üzerine bazı ormanlarda, İcra Vekilleri Heyeti kararile, muvafık görülen yerlerden;

D : Hükûmetçe satın alınacak veya istimlâk olunacak çiftlikler ve topraklardan;

Madde 22 — Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların yerleştirilmelerine ayrılan veya bunlara verilen yapılar ve topraklar kimin işgali altında olursa olsun vali veya

kaymakamın yazılı emrile zabıtaca boşaltılır ve kendilerine teslim olunur. Bunlara yuku bulacak tecavüzlerde de vali ve kaymakamlar zabıta marifetile tahliyeye salâhiyettidirler.

Madde 23 — Bu kanun hükümlerine göre muhacirlere, mültecilere, göçebelere, naklolunanlara ve yerlilere dağıtılan yapı ve toprakların temlikine vali ve kaymakamlar salâhiyettidirler. Dağıtış defter veya kararlarının altı vali veya kaymakamlarca tasdik edilmesi, temliktir. Tasdikli defterlerdeki veya kararlardaki miktarlar muteberdir.

Madde 24 — Muhacirleri ve mültecileri ve naklolunanları kendilerine ev yapılıncıya veya Hükûmetçe yaptırılıncıya kadar yerleşecekleri yerde veya civarda mevcut Hükûmete veya halka ait münasip binalarda barındırmak ve bu binaları vali veya kaymakamın yazılı emrile zabıtaca hemen boşaltmak caizdir. Ancak bu boşaltmanın ev ve bina sahiplerinin yaşamalarını ve barınmalarını imkânsız kılacak yolda olmaması ve bir yıldan fazla sürmemesi şarttır.

Bu yolda binası boşaltılanlara Hükûmetçe münasip kira verilir. Muhacirlerin, mültecilerin ve naklolunanların geçtikleri yerlerde muvakkat konaklamak üzere bir haftadan fazla bir müddet için bina boşaltılmasına izin verilemez. Bu maddenin hükümlerini tatbik için Dahiliye Vekilliğince talimat yapılır.

Madde 25 — Muhacirlerin, mültecilerin, naklolunanların ve göçebelerin yurtlandırıldıklarından başlıyarak iki yıl içinde, görülecek hakikî lüzum üzerine, aynı mıntakalarda iskân yerlerini değiştirmeğe ve düzeltmeğe Dahiliye Vekili salâhiyettidir.

Fasıl : IV

Mecburiyetler, tasfiye ve istihkak mazbataları

Madde 26 — 3 numaralı mıntakalardan mecburî nakledilenler menkul mallarını birlikte götürebilirler. Bunların bıraktıkları gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer. Tasarruf vesikasına bağlı olanlarının sahiplerine 1914 veya daha önceki yıllar vergi, yoksa tapu değerlerinin dört katı üzerinden, tapu ve vergi değerleri olmıyanların emsalinin vergi veya tapu değerlerine bakarak o yerin idare heyetince takdir edilecek değer üzerinden birer " istihkak mazbatası „ verilir.

Madde 27 — Bu kanun hükümlerine göre Hükûmetçe naklettirilenler veya isteklerile göç edenler bir yıl içinde eski yerlerindeki menkul ve gayrimenkul mallarını tasfiye etmeğe mecburdurlar. Bu müddet içinde tasfiye etmiyenlerin menkul ve gayrimenkul malları Devletçe tasfiye olunur. Bunlardan istiyenler 26 ncı maddeye göre gayrimenkullerine karşılık Hükûmetten istihkak mazbatası alabilirler. Bu takdirde bu gayrimenkullerin mülkiyeti tam olarak Devlete geçer.

Madde 28 — İstihkak mazbataları önce sahiplerine gittikleri yerde iskân için verilen menkul ve gayrimenkul mallara mahsup edilir. Bakıyeleri yerleştikleri vilâyet içinde Hazinenin mülk ve toprak artırmalarında nakit olarak kabul olunur. Şu kadar var ki bir aileye istihkak mazbatası karşılığı olarak iskân haddinin iki katından fazla toprak verilemez.

İstihkak mazbataları, sahiplerinin adlarına yazılı olup ancak noterlikler vasıtasile başkalarına ciro edilebilir.

Bunların mirasçılarına intikalı umumî hükümlere bağlıdır.

Madde 29 — A: Hükûmetçe iskân edilen muhacirler, mülteciler, göçebeler ve 1 numaralı mıntakada Hükûmetçe yerleştirilen kimseler yerleştirildikleri yerde en az on yıl oturmağa mecburdurlar. Bunlar Dahiliye Vekilliğinin izni olmadıkça başka yerlerde yurt tutamazlar. Başka yerlere izinsiz gidip yurt tutanlar ve tutmak istiyenler yerleştirildikleri yere döndürülürler.

B: 1 ve 3 numaralı mıntakalardan 2 numaralı mıntakaya naklolunan ve 2 numaralı mıntakada 9, 10 ve 11 inci maddelere göre bir yerden başka yere nakledilenler on yıl sonra dahi, İcra Vekilleri Heyeti kararı olmadıkça, başka yerlere gidip yurt tutamazlar.

Madde 30 — 1 ve 2 numaralı mıntakalara yerleşenlere borçlu ve borçsuz iskân yolile verilen gayrimenkuller on yıl müddetle hiç bir suretle satılamaz, bağışlanamaz, terhin edilemez, haczolunamaz. Tapularına o yolda kayit düşürülür.

Hükûmetin iznile Ziraat Bankasına terhin caizdir.

Fasıl: V

Muafiyetler

1 — Gümrük muafiyeti

Madde 31 — Bu kanunun hükümlerine göre alınan muhacirlerle dışarıdan gelen mülteci ve aşiret fertlerinin birlikte getirdikleri aşağıda gösterilen kendi eşyaları, malları ve hayvanları gümrük resmile, bir defaya mahsus olmak üzere sair bütün teklif ve resimlerden muaftır.

1 - Bir aile için:

A: Zat ve ev eşyası kâmilen.

B: Meslek ve meşgale eşyası aşağıdaki kayitlerle:

Çiftçi ise: Çift hayvanları, arabaları, araba ve koşum takımları, çiftçiliğe mahsus her türlü alât ve edevat ve makineleri, damızlık hayvanları, tohumluk ve yiyecek zahireleri ve aşlıkları kâmilen ve ötedenberi besledikleri büyük ve küçük hayvanlarla ziraî mahsullerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarı.

Sanatkâr ise: Her türlü sanat alât ve edevatı ve makineleri, söküp getirecekleri fabrikaları, alât ve edevatı kâmilen ve fabrikalar masnuatından ve iptidaî maddelerinden değeri altı bin liraya kadar olan miktarları (trikotaj fabrikası makineleri ve kauçuk sanatları mamulâtından olan ayak kabıları hariçtir. Ancak zata mahsus ve kullanılmış küçük trikotaj makineleri muafiyetten istifade eder.)

Tüccardan ise: Ötedenberi satagelmekte oldukları ticaret mallarından değeri (12 000) liraya kadar olan miktarı (şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliler ve inhisara tâbi maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayii masnuatından olan ayakkabıları hariçtir.)

2 - Bir cemaat için (bir köy ve mahalle veya cemaate ait kullanılmış eşya):

A : Bütün mektep eşyası;

B : Bütün cami eşyası;

C : Vakıflara ait eşya ve mahsuller;

Ç : Köy ve mahalle odası eşyası, hatıralar ve cemaate yadigâr eşya;

D : Köyün ve mahallenin orta malı olan boğalar, aygırlar, tekeler, koçlar ve damızlık bütün hayvanlar;

E : Köy veya mahallenin harman, orak makinesi ve traktör gibi ortak ziraî makine ve aletleri, köy değirmeni ve un fabrikası gibi müşterek sanat fabrika ve makineleri.

Madde 32 — Muhacirler ve mülteciler 31 inci madde haricinde menkul ve gayrimenkul mallarının bedeli veya ellerinde bulunan nakitleri karşılığı Türkiyede yapacakları sanat veya ticaret veya ziraat eşyası getirebilirler. Bu yolda getirilecek eşya gümrük ve sair resimlere tabidir. Ancak bu eşyanın şeker, benzin, petrol, koza, ipek ve ipekliterden ve Türkiyede inhisara bağlı maddelerle trikotaj makineleri ve kauçuk sanayii mahsullerinden olan ayakkabılardan olmaması şarttır.

Madde 33 — Hükûmetçe memleket iktısadiyatını korumak üzere alınan ve alınacak olan tedbirler 31 inci ve 32 nci mad-

delere göre hariçten getirilebilecek eşya hakkında tatbik edilmez.

Madde 34 — 31 ve 32 nci maddelerdeki muafiyetleri kazanabilmek, Türk vatandaşlığına girmek için beyanname verip karşılığında bir kâğıt almağa ve getirilen malların, muhacirlerin ve mültecilerin kendi malları olmasına vabestedir.

Sınırlarda belli kapılardan başka yollardan girmeğe mecbur kalmış olan muhacirler ve mülteciler getirecekleri mallar için bir beyanname verirler; aksi sabit oluncıya kadar bu beyannameler muafiyet için muteber olur. Kapılardan gelecek muhacirlerin ve mültecilerin nizamnamesinde şekil ve mahiyetleri gösterilecek bir vesika göstermeleri yahut yalnız veya toplu bir beyanname vermeleri kâfidir.

Türk vatandaşlığına girmekten vaz geçen veya giremiyen veya getirdikleri malların kendi malları olmadığı anlaşılanlardan 31 inci maddeye göre affedilmiş olan teklif ve resimler tam olarak tahsil olunur. 32 nci maddeye göre geçirilmiş eşya için bu teklif ve resimler iki kat alınır.

Muhacirlere ve mültecilere ait olmadığı halde bu kanunun hükümlerinden istifade edilerek geçirilecek gerek eşya ve hayvanlar ve gerek sahipleri 1918 numaralı kaçakçılık kanunu hükümlerine tâbi tutulur.

Madde 35 — Muhacirlerin ve mültecilerin gümrüksüz olarak sokacakları malların değeri gümrükten geçtiği yerin piyasasındaki toptan fiata göre tayin olunur.

2 - Vergi ve resim muafiyeti

Madde 36 — A : hariçten gelecek muhacirlerle mültecilere pasaport vize ve eşya vesikası pulsuz, parasız verilir.

B : Muhacirlerin, mültecilerin verecekleri veya kendilerine verilecek beyanname, vesika ve sair evrak her türlü damga ve pul resminden muaftır.

Madde 37 — Muhacirler, mülteciler, 12 nci maddeye göre 1 numaralı mıntakada iskân edilenler, bir yerde yurtlandırılan göçebeler ve bir mıntakadan öteki mıntakaya Hükûmetçe naklolunup iskân edilenler aşağıdaki muafiyetlerden istifade ederler:

1 - Vergi muafiyeti:

A : (1) numaralı mıntakaya iskân edilenler yerleştirildikleri yıl sonundan başlıyarak, beş yıl ve 2 numaralı mıntakada yerleştirilenler, yurtlandırıldıkları yıldan başlıyarak üç yıl toprak, yapı, kazanç ve yol vergilerinden muaf tutulurlar. Yeni yapılar bina vergisi kanunu muafiyetlerine tâbidir.

B : Bu kanun hükümlerine göre Hükûmetçe temlik edilin toprak ve yapılardan bu temlik dolayısile veraset ve intikal vergisi ve ferağ harcı ve resmi alınmaz.

C : Noterlerce yapılacak borçlanma senetleri pula ve harç ve ücrete tâbi değildir.

2 - Tapu muafiyeti:

Bu kanuna göre gerek parasız ve gerek borçlu ve gerek peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve topraklar harçsız, pulsuz tapuya bağlanarak senedi verilir. Temlik ve teffiz, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiç bir harca, masrafa ve pula tâbi tutulamaz.

3 - Askerlik muafiyeti

Madde 38 — A : Muhacirlerin askerlik çağlarının başlangıcı geldikleri yılda nüfus kütüklerine geçen yaşlarına ve bu esasa göre hesap olunur. Nüfus doğum kâğıtlarında doğumlarının ay ve günü yazılı olmıyanların doğum günleri yılın temmuzunun birinci günü sayılır.

B : Geldikleri yıl ikinci kânunun birinde 22 yaşını bitirmiş olanlar muvazzaf hizmete tâbi tutulmayıp yaşıtları efrat arasına ihtiyata geçirilirler. Bu gibilerin, her ne sebeple olursa olsun, nüfus kütüğüne yazılmalarının gecikmiş olması, geldikleri zaman ve yaşlarına göre başlıyacak olan askerlik çağlarını geciktirmez. Bunlar, nüfus kütüğüne yazıldıkları tarihten başlıyarak iki yıl geçmedikçe talim, manevra ve başka iş için silâh altına çağrılmazlar.

Geldikleri yıl ikinci kânunun birinde 22 yaşını bitirmemiş olanlar muvazzaf hizmetini yapmağa mecbur tutulurlar. Ancak bunlardan geldikleri tarihte (16 : 22 dahil) yaşında olupta Hükûmetçe iskân edilenlerin ve Hükûmetin gösterdiği yerde yurt tutanların muvazzaflık hizmetleri, nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlıyarak, iki yıl geciktirilirler: bu hizmetleri en yakın piyade kıt'alarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir. Hükûmetçe iskan edilmiyenler veya Hükûmetin gösterdiği yerde yurt tutmak istemiyenler yalnız iki yıllık geciktirme hakkından istifade ederler.

C : Memleketlerindeki tahsilleri ihtiyat zabiti yetişecek derecede olupta, geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmiş olanlarla memleketlerinde askerlik yapmış ve fakat 22 yaşını bitirmemiş bulunanlardan ihtiyat zabiti olmak istiyenler ve geldikleri tarihte, 22 yaşını bitirmemiş ve memleketlerinde askerlik etmemiş olanlar iki yıl geciktirme hizmetinden sonra 1076 numaralı kanun hükümlerine tâbi tutulurlar.

Ç : Muhacirler arasında önce tâbi oldukları Hükûmet ordusunda ihtiyat veya muvazzaf zabit olanlardan lâzım olan evsafı taşıyanlar, staja tâbi tutularak, ihtiyat zabitliğine geçirilirler.

D : Umumî seferberlikte muafiyet yoktur. Ancak nüfus kütüğüne kaydolundukları tarihten başlıyarak üç ay geçmemiş olanların silâh altına alınmaları üç ayın sonuna bırakılır.

E : Bir yıl içinde nüfus kütüğüne kayitlerini yaptırmıyanlar yukarıdaki muafiyetten istifade edemezler.

F : Eski memleketlerinde askerlik ettiklerini veya bunun yerine bedel verdiklerini tevsik edenler tekrar muvazzaf hizmete tâbi tutulmayıp yaşıtları yerli efrat ile ihtiyata geçirilirler.

G : Türkiye içinde bir iskân mıntakasından diğer bir iskân mıntakasına Hükûmetçe naklolunarak yerleştirilen vatandaşlardan muvazzaf hizmete tâbi olupta bunu henüz yapmamış olanların bu hizmetleri, yerleşecekleri yere vardıkları tarihten başlıyarak, iki yıl geciktirilir ve en yakın piyade kıt'alarında yaptırılmak üzere altı aya indirilir.

H : Kanunen muhacir tanınmıyan mülteciler ve ecnebilerden Türk vatandaşlığına girenler, vatandaşlığa alındıkları tarihte hangi yaşta iseler o yaştaki yerli efrat gibi askerliklerini yaparlar.

Fasıl : VI

Malî hükümler

Madde 39 — I: 1 ve 2 numaralı mıntakalarda 12 ve 13 üncü maddelere mutabık olarak Hükûmetçe iskân edilmiş veya edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara 885 numaralı kanun hükümlerine göre verilmiş veya bu kanun hükümlerine göre verilecek olan iskân haddi dahilindeki mütedavil sermaye, sanat ve ziraat alât ve edevatı, hayvanlar, koşum ve araba takımları, tohumluklar ve 1 numaralı mıntakalardakilere iskân haddı içinde verilmiş veya verilecek toprak ve yapılar parasızdır. Bunlardan önce borçlanmış olanlardan tahsil edilmiyen taksitler tahsil olunmaz ve tahsil edilenler de geri verilmez.

Tevzi cetvelinin üçüncü bendine göre verilen topraklar da parasızdır.

II : 2 numaralı mıntakada 885 numaralı kanun hükümlerine göre iskân edilmiş veya bu kanun hükümlerine göre iskân

edilecek muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara verilmiş veya verilecek yapılar ve topraklar borçlanmağa tâbidir.

Borçlanma muameleleri Dahiliye; tahsilât, Tahsili Emvat kanununa göre, Maliye Vekâletince yaptırılır.

III: Borçlanma: İskânın sekizinci yılının eylülünden başlamak ve yirmi yılda ve kırk müsavi taksitte ödenmek üzere yapılır. Borç yirmi sekizinci yıl sonunda tamamen tahsil edilmiş olur.

Peşin verenlerin borçlarının yarısı affolunur.

Bu kanundan önce iskân edilmiş olan muhacirlere, mültecilere, nakledilenlere ve göçebelere borçla iskân haddi içinde verilmiş olan toprakların ve yapıların bedeli iskân edildikleri tarihten sonra sekizinci yılın eylülünden başlamak üzere yirmi yılda kırk müsavi taksitte tahsil olunur.

Madde 40 — İskân ameliyat ve inşaatı için, her yılın tahakkuk edecek miktarı o yıl bütçesinden verilmek üzere, gelecek yıllara sarî taahhütler yapmağa Hükûmet salâhiyetlidir.

Madde 41 — Her yıl, Dahiliye Vekâleti bütçesine ayrı bir fasıl halinde, bu kanunda yazılan işleri görmeğe kâfi miktarda tahsisat konulur.

Fasıl: VII

İskân komisyonu

Madde 42 — Dahiliye Vekilliğinde Vekilin veya tevkil edeceği zatın reisliği altında Dahiliye, Millî Müdafaa, Hariciye, Maliye, Maarif, İktisat, Ziraat, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliklerince ve Ziraat Bankasınca seçilecek zatlardan ve vukuf ve ihtisaslarından istifade edilmek üzere Dahiliye Vekâletince hariçten alınacak en çok üç zattan müteşekkil merkezî iskân komisyonu bulunur.

Merkezî iskân komisyonu başlıca Türkiyeye gelecek muhacirlerin veya Türkiyede naklolunacak vatandaşların iktısadi, içtimaî, sıhhî vasıflara ve şartlara göre mürettep yerlerini tetkik etmek, 1 ve 2 numaralı iskân mıntakaları ve proğramları hakkında tetkiklerde bulunmak, iskâna yarıyacak toprak ve yapıları araştırıp bulmak, muhacirlerin sevk şartlarını mütalea eylemek, iskân tahsisatının sarf yerleri hakkında mütaleada bulunmak, hariçten ve dahilden yeni yurtlarına yerleşecek olanların sevkleri ve müstahsil hale girinciye kadar bakımlarile alâkadar olan Devlet daireleri şubelerinin muzaheretlerini ve çalışma birliğini yapmağa yarıyan tedbirleri düşünmek gibi vazifelerle mükelleftir. Kararları istişarî mahiyeti haizdir.

Merkez iskân komisyonunun çalışma tarzı Dahiliye Vekâletince tanzim ve İcra Vekilleri Heyeti tarafından tasdik edilecek bir talimatname ile tesbit olunur.

Fasıl: VIII

İcraî hükümler

Madde 43 — Muhacirlere, mültecilere, göçebelere ve naklolunanlara, yerleşecekleri kazaya eriştikleri günden başlıyarak en çok üç ay içinde istihkakları olan eldeki yapıların veya yerlerin ve toprakların tam olarak dağıtılıp teslim ve tevzi defterlerinin tapuya tevdi edilmiş ve tapuca da tescilleri yapılarak tapuları kendilerine verilmiş olması mecburidir. Çok miktarda birden toplu muhacir gelen kazalarda Dahiliye Vekili bu müddeti altı ay daha uzatabilir.

Tahsisat verilen yerlerde istihsal vasıtalarının veya bedellerinin tam olarak veya tahsisat miktarına göre kısmen üç ay içinde verilmiş bulunması mecburidir.

Muhacirlere ve naklolunanlara yapılacak yapıların veya yapı yardımlarının yurt yerine vasıl olduklarından itibaren bir yıl ve göçebelere üç yıl içinde yapılması mecburidir.

Zarurî hallerde idarei hususiyelerden, belediyelerden, köy sandıklarından ve imeci suretile halktan yardımlar temin olunabilir.

Bütün Hükûmet memurları her şeyden önce bu madde hükümlerini yapmağa mecburdurlar.

Madde 44 — Muhacirlerin, mültecilerin, göçebelerin ve naklolunanların iskân edilmesinden, istihkaklarının eksiksiz olarak vaktinde dağıtılıp teslim olunmasından ve müstahsil hale getirilmesinden vali ve kaymakamlar mesuldürler.

Vilâyet ve kazada iskân teşkilâtı varsa, bunlar vali ve kaymakamın emrinde bu işleri görürler. İskân teşkilâtı olmıyan veya olupta yetmiyen yerlerde vali ve kaymakamlar kendi vilâyet ve kazaları Devlet, idarei hususiye ve belediye memurlarından münasip gördüklerini muhacirleri, mültecileri, göçebeleri ve naklolunanları yerleştirmek, bunlara verilecek yerleri ölçmek ve dağıtmak ve inşaata bakmak gibi muhacir ve iskân ve nakil işlerine memur etmeğe salâhiyetlidirler. Bu memurlar her şeyden önce bu işleri yapmağa mecburdurlar.

Madde 45 — Valiler, kaymakamlar bu kanun hükümlerini, İcra Vekilleri Heyetince veya Dahiliye Vekilliğince verilecek talimat ve emirleri dikkat ve ehemmiyetle tatbik ve takip etmeğe, nahiye müdürleri, emniyet memurları ve jandarma bu emir ve talimatlara istinaden vali ve kaymakamlardan verilecek emirleri dikkat ve ehemmiyetle ve azamî süratle yapmağa mecburdurlar.

Yapmıyan veya yapamıyan veya yaptıramıyan veya bunda dikkatsizlik ve gevşeklik gösterenler vazifeden çıkarılırlar.

Madde 46 — 43, 44 ve 45 inci maddelerdeki mecburiyetleri yapmıyan, bu maddelere muhalif hareket eden ve iskân işlerinde gevşeklik gösteren memurlar hakkında kaymakamlar onbeş günlüğe ve valiler bir aylığa kadar para cezası kesmeğe salâhiyetlidirler.

Madde 47 — Umumî müfettişlik teşkilâtı olan mıntakalarda umumî müfettişler muhacirlerin, mültecilerin, naklolunanların ve göçebelerin muayyen müddetlerde iskân ettirilip müstahsil hale gelmelerinden birinci derecede mesuldürler.

Fasıl: IX

Müteferrik hükümler

Madde 48 — 18 teşrinievvel 1912 tarihinden bu kanunun neşri tarihine kadar Trakyada iskân edilip tapusu verilmiş olan gayrimenkul sahiplerinden boş kalmış yerlere yeniden Hükûmetçe iskân edilmiş olanlar namına tapu senedi verilir ve bunların eski kayitleri terkin olunur.

Bu gayrimenkullerin sahipleri zuhur eder ve başka bir yere iskân edilmediği de anlaşılırsa kendilerine yeni muhacir gibi toprak ve yapı verilir.

Madde 49 — Bu kanunun icra sureti nizamname ve talimatnamelerle tayin olunur. Muhacirlerin, mültecilerin ve bu kanun hükümlerine göre 1 veya 2 numaralı mıntakalardan naklolunup yerleştirilenlerin bu kanundaki muafiyetlerden istifade etmek üzere ne yolda hareket edecekleri bu nizamnamelerde gösterilir.

Madde 50 — 31 mayıs 1926 tarih ve 885 numaralı, 3-IV-1933 tarih ve 2263 numaralı, mahalli iskânlarını bilâmezuniyet tebdil eden muhacir ve mültecilerle aşair hakkında 28 ikinci teşrin 1341 tarih ve 675 numaralı kanunlar, 22-III-1934 tarih ve 2396 numaralı muhacir ve mültecilerin gümrük muafiyeti hakkındaki kanunun muvakkat maddesinden maadaki maddeleri, 2 haziran 1929 tarih ve 1507 numaralı askerlik mükellefiyeti kanununun

muaddel ikinci maddesinin bu kanunun 38 inci maddesine mügayir hükümleri ve bu kanuna muvafık olmıyan bütün hükümler kaldırılmıştır.

Madde 51 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 52 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

17 inci maddeye ıfişik (toprak tevzi cetveli)

I - Ziraat topraklarında:

A: İki nüfuslu bir aileye:

En az dekar	En çok dekar	
30	45	İyi topraklardan
45	60	Orta „
60	90	Aşağı „

B: İkiden fazla her nüfus için aşağıdaki miktarlar ilâve olunur:

En az dekar	En çok dekar	
10	15	İyi topraklardan
15	20	Orta „
20	30	Aşağı „

II - A: İki nüfuslu bir aileye:

Kasaba ve şehir civarlarında sulu bostan yerlerile kürümlü bağ ve yetişkin ve verimli narenciye bahçesi, zeytinlik, dutluk, fidanlık ve her nevi meyva bahçelerinden:

En az dekar	En çok dekar
6	15

B: İkiden fazla beher nüfus için (2) dekar arttırılır.

III - Bir aileye, yukarıki (1) veya (2) nci bentlerdeki yerlerin birisinden veya bu hesaplara göre bir nisbet dahilinde her ikisinden toprak verilmekle beraber beher aileye bağ ve meyvelik yapmak üzere (2-5) dekar bağ ve meyva yeri verilir. Ancak bu yerler üç yıl içinde bağ ve meyvelik yapılmadığı takdirde geri alınır.

İki yıl zarfında verilen bağ ve meyvelik yerlerini imar edenlere talip olurlarsa yeniden on dekar bağ ve meyvelik yeri verilebilir. Ancak üç yıl içinde imar edemedikleri kısımlar geri alınır. İstirdat müddeti hastalar için iyi olduklarından ve küçükler için rüşt yaşına girdiklerinden itibaren hesap olunur.

Bütün yerlilere ve ihtiyaçsız muhacirlere de ayni suretle bağ yeri ve meyvelik verilebilir.

Bu topraklar, imarı müteakip, müddete bakılmaksızın tapuya bağlanır.

IV - Muhacir ve mültecilerden yüksek mektep mezunlarile Türkiyeye veya Türk milletine iyi hizmetleri geçtiği Hükümetçe tasdik olunanlar için birinci ve ikinci ve üçüncü fıkralardaki miktarlar bir misli ve lise ve bu derecedeki mektep mezunlarına üçte iki ve orta mektep mezunlarına üçte bir fazlasile verilir.

V - (1) numaralı mıntakaya iskân edilen mütekaitlerin ve (2) ve (3) numaralı mıntakalardan (1) numaralı mıntakaya naklolunan Türk ırk ve kültürüne mensup olanların yüksek ve lise veya bu derecedeki mektep ve orta mektep mezunlarına da hisseleri IV üncü bentteki fazlalarile beraber verilir.

19/6/1934

Kaynak: Resmi Gazete, 12 Haziran 1934, Sayı: 2733.

EK-10: 2848 Sayılı İskan Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun

T.C.
Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğüne müracaat olunur.	21 TEŞRİNİSANİ 1935 PERŞEMBE	SAYI: 3162

KANUNLAR

İskân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair kanun

Kanun No: 2848 *Kabul tarihi: 18/11/1935*

Madde 1 — 2510 sayılı İskân Kanununun 1 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Türkiyede Türk kültürüne bağlılık dolayısile nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak İcra Vekilleri Heyetince yapılacak bir proğrama göre düzeltilmesi Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliklerine verilmiştir.

Madde 2 — Mezkûr kanunun 2 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Dahiliye ve Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliklerince müştereken yapılıp İcra Vekilleri Heyetince tasdik olunacak haritaya göre Türkiye, iskân bakımından üç nevi mıntakaya ayrılır:

1 numaralı mıntakalar - Türk kültür ve nüfusunun tekâsüfü istenilen yerlerdir.

2 numaralı mıntakalar - Türk kültürüne temessülü istenilen nüfusun nakil ve iskânına ayrılan yerlerdir.

3 numaralı mıntakalar - Yer, sıhhat, iktısad, kültür, siyaset, askerlik ve inzibat sebeblerile boşaltılması istenilen ve iskân ve ikamet yasak edilen yerlerdir.

Yukarıda yazılan iskân mıntakalarının tasdikli haritasında, zamanla ortaya çıkacak ihtiyaca göre değişiklikler yapılması alâkadar vekâletlerce gösterilecek lüzum üzerine İcra Vekilleri Heyetince kararlaştırılır.

Madde 3 — Mezkûr kanunun 3 üncü maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Türkiyede yerleşmek maksadile dışarıdan mümkün gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin mütaleası alınmak şartile Dahiliye Vekilliğinin emrile ve müçtemian gelmek istiyen Türk soyundan meskûn veya göçebe fertler ve aşireller ve Türk kültürüne bağlı meskûn kimseler işbu kanunun hükümlerine göre Dahiliye Vekilliğinin mütaleası alınmak şartile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin emirlerile kabul olunurlar. Bunlara muhacir denir.

Kimlerin ve hangi memleketler halkının Türk kültürüne bağlı sayılacağı İcra Vekilleri Heyeti kararile tesbit olunur.

Türkiyede yerleşmek maksadile olmayıp bir zaruret ilcasile muvakkat olarak oturmak üzere sığınanlara mülteci denir. 4 üncü maddede yazılı sebebler bulunmıyan mülteciler Türkiyede yerleşmek isterlerse ve bunu yazı ile bulundukları yerin en büyük idare âmirine bildirirlerse haklarında Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince muhacir muamelesi yapılır.

Öbür mülteciler için Dahiliye Vekilliğince haklarında vatandaşlık kanunu ahkâmı tatbik olunur.

Muhacirlerin alınma yolları Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince, mültecilerin ise Dahiliye Vekilliğince yapılacak talimatnamelerle tesbit olunur.

Madde 4 — Mezkûr kanunun 8 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Türkiye içinde toprağı dar veya azmaklık, bataklık, ormanlık, dağlık ve taşlık olan yerlerde bulunan ve geçim vasıtasından mahrum olan köyleri, gerek meskûn ve gerek göçebe bulunsun 3 numaralı mıntakalar halkını yaşayış ve sıhhat şartları elverişli olan yerlere nakletmeğe, evleri dağınık köyleri daha uygun merkezlerde toplamağa, buğları, obaları ve komları köyler içine kaldırmağa ve yenilerinin yapılmasını yasak etmeğe alâkadar vekilliklerin teklifi ve mütaleası üzerine Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği salâhiyetlidir.

Madde 5 — Mezkûr kanunun 9 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Türkiye tabiiyetinde bulunan gezginci çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmıyan göçebelerin toplu olmamak üzere kasabalara ve serpiştirme suretile Türk kültürlü köylere dağıtıp yerleştirilmeleri ve casuslukları sezilenlerin sınır boylarından uzaklaştırılmaları Dahiliye Vekilliğinin teklifi ve İcra Vekilleri Heyeti kararile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince yapılır. Ecnebi tebaası çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmıyan göçebelerin millî sınırlar dışına çıkarılmasına Dahiliye Vekilliği salâhiyetlidir.

Madde 6 — Mezkûr kanunun 10 uncu maddesinin (C) ve (Ç) fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

C - Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanların veya yapmak istiyenlerin ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanların, aileleri ile birlikte, münasip yerlere naklolunmaları Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince yapılır.

Ç - Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler ve fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği; Türk tebaasından olup ta Türk kültürüne bağlı bulunmıyan aşiretler ve fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntakalara nakil ve yerleştirmeğe Dahiliye Vekilliğinin teklifi ile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği; Türk tebaası olmıyan ve Türk Kültürüne bağlı bulunmıyan göçebe ve aşiretler fertlerinin icaba göre Türkiye hududları dışarısına çıkarılmağa Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine malûmat vermek şartile Dahiliye Vekilliği salâhiyetlidir.

Madde 7 — Mezkûr kanunun 11 inci maddesinin B fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

B - Türk Kültürüne bağlı olmıyanlar veya Türk Kültürüne bağlı olupta türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeblerle İcra Vekilleri Heyeti kararile Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri alır. Toptan olmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan ıskat etmek de bu tedbirler içindedir.

Bunlardan, başka yere naklolunması lâzımgelenleri Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği nakil ve dağınık olarak münasip yerlere iskân eder.

Madde 8 — Mezkûr kanunun 13 üncü maddesinin 1 ve 2 numaralı fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

1) Aşağıda yazılanlar, Dahiliye Vekilliğinin mütaleası alınmak şartile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin münasib göreceği yerlerde iskân edilirler:

A - Dışarıdan gelen muhacir ve mülteciler,

B - Bu mıntakadaki aşiretler,

C - 1 ve 3 numaralı mıntakalardan naklolunanlar,

Ç - 1 ve 3 numaralı mıntakalar halkından olup bu mıntakalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak istiyenler,

D - 1 numaralı mıntakalarda Türk ırkından olmıyanlardan bu mıntakaya gelip yerleşmek istiyenler.

2) Aşağıda yazılanlar, alâkadar Vekilliklerin teklifi ve Dahiliye Vekilliğinin mütaleası üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararile, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince nakil ve iskân edilebilirler:

A - Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B - Heyelân ve seylâp ve afete uğrıyan kimseler,

C - Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar,

Ç - Harsî, siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî, askerî, sebeblerle nakline lüzum görülenler,

Madde 9 — 2510 Sayılı kanunun 15 inci maddesinin 5 ve 6 ncı fıkralarında, 24 üncü maddenin son fıkrasında, 25 inci maddede, 29 ncu maddenin (A) fıkrasında, 39 ncu maddenin 2 numaralı bendinde, 41 nci maddede, 42 nci maddede, 43 ncü maddede ve 45 nci maddede yazılı "Dahiliye Vekilliği„ ve "Dahiliye Vekili„ sözleri "Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği„ ve "Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili„ suretinde tadil edilmiştir.

Madde 10 — Bu kanunun hükümleri neşri tarihinden muteberdir.

Madde 11 — Bu kanunun hükümlerini tatbika İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

19/11/1935

2510 numaralı kanun 2733 sayılı Resmî Gazetededir.

İskân işlerinin Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devrine ve ayrı bir bütçe ile idare olunmasına dair kanun

Kanun No: 2849 *Kabul tarihi: 18/11/1935*

Madde 1 — 2510 sayılı iskân; 2502 sayılı Kars Vilâyeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığınıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması; 1771 sayılı mübadele ve teftiz işlerinin kat'î tasfiyesi ve intacı; 1331 sayılı mübadil, gayrimübadil, muhacir ve saireye kanunlarına tevfikan teffiz veya adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin topuya raptı; 716 sayılı borçlanma ve 488 sayılı mübadeleye tâbi ahaliye verilecek emvali gayrimenkule hakkındaki kanunlar ve bu kanunların zeyil ve tadilleri ile Dahiliye Vekilliğine verilmiş olan vazife ve salâhiyetler Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devrolunmuştur.

Madde 2 — Birinci maddede ile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devredilen vazifeleri görmek için Vekâlete bağlı olmak ve umumî muvazene dahilinde ayrı bir bütçe ile idare olunmak üzere İskân Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir.

Madde 3 — Muhacir ve mültecilere aid olup Dahiliye Vekilliğinde bulunan umum muamele ve muhabere dosyaları bu kanunun mer'iyeti tarihinde, olduğu gibi Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devrolunur.

Madde 4 — Muhacirlerin yerleştirme ve besleme ve tedavi işlerinde acele tedariki iktiza eden malzemenin satın alınmasında 2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanunu hükümleri cari olmaz. Bu malzemenin nevileri ve ne yolda tedarik edileceği Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararile tayin ve tesbit olunur.

Madde 5 — İskân Umum Müdürlüğü Memurları kadrosu bu kanuna bağlı (A) işaretli cetvelde gösterilmiştir.

Madde 6 — Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki kanunun bazı maddelerini değiştiren 2577 sayılı kanuna bağlı (1) ve (2) numaralı cetveller ile Trakya Umumî Müfettişliği teşkilâtı maaş, ücret ve masrafları hakkındaki 2393 sayılı kanuna bağlı (1) numaralı cetvelden derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (B) işaretli cetveldeki memuriyetler çıkarılarak beşinci maddede gösterilen Umum Müdürlük kadrosuna nakledilmekle beraber bunların sicil dosyaları da Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devrolunur.

Madde 7 — 2577 sayılı kanunun ikinci maddesine bağlı cetvele derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (C) işaretli cetvelde yazılı memuriyetler ve Maliye Vekâleti teşkilât kadrosuna da İskân Umum Müdürlüğünde istihdam edilmek üzere bağlı (D) işaretli cetvelde gösterilen memuriyetler eklenmiştir.

Madde 8 — Mübadele, İmar ve İskân vekâletinin lâğvı ile vezaifinin Dahiliye Vekâletine devri hakkındaki 11 kânunuevvel 1340 tarih ve 529 sayılı kanun ile Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki Kanunun bazı maddelerinin tadiline ait olan 2577 sayılı kanunun bu kanun hükümlerine muhalif kısımları mülgadır.

Muvakkat Madde — 1935 malî yılı Dahiliye Vekâleti bütçesinin 312 nci memurlar maaşı faslından (44.748) ve 316 ncı muvakkat tazminat faslından (2.082) lira ki, ceman (46.830) lira indirilerek buna 2466 ve 2643 numaralı kanunlar mucibince toplanacak paralardan (1.002.400) liranın ilâvesile hâsıl olan (1.049.230) lira karşılık tutularak tanzim edilen İskân Umum Müdürlüğü 1935 malî yılı bütçesi bu kanuna bağlı (E) işaretli cetvelde gösterilmiştir.

1935 malî yılı Umumî Muvazene Kanununun 17 ve 24 üncü maddeleri hükümlerine tevfikan muhacir iskânı işlerine ayrıla-

Kaynak: Resmi Gazete, 21 Teşrinisani 1935, Sayı: 3162.

EK-11: 2849 Sayılı İskan İşlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine Devrine ve Ayrı Bir Bütçe İle İdare Olunmasına Dair Kanun

Madde 6 — Mezkûr kanunun 10 uncu maddesinin (C) ve (Ç) fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

C - Bu kanunun neşrinden önce aşiretlere reislik, beylik, ağalık, şeyhlik yapmış olanların veya yapmak istiyenlerin ve sınırlar boyunda oturmasında emniyet ve asayiş bakımından mahzur bulunanların, aileleri ile birlikte, münasip yerlere naklolunmaları Dahiliye Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince yapılır.

Ç - Türk tabiiyetli ve Türk kültürlü göçebe aşiretler ve fertlerini sıhhat ve yaşama şartları elverişli yerlere nakledip yerleştirmeğe Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği; Türk tebaasından olup ta Türk kültürüne bağlı bulunmıyan aşiretler ve fertlerinin dağınık olarak 2 numaralı mıntakalara nakil ve yerleştirmeğe Dahiliye Vekilliğinin teklifi ile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği; Türk tebaası olmıyan ve Türk Kültürüne bağlı bulunmıyan göçebe ve aşiretler fertlerinin icaba göre Türkiye hududları dışarısına çıkarmağa Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine malûmat vermek şartile Dahiliye Vekilliği salâhiyetlidir.

Madde 7 — Mezkûr kanunun 11 inci maddesinin B fıkrası aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

B - Türk Kültürüne bağlı olmıyanlar veya Türk Kültürüne bağlı olupta türkçeden başka dil konuşanlar hakkında harsî, askerî, siyasî, içtimaî ve inzibatî sebeblerle İcra Vekilleri Heyeti kararile Dahiliye Vekili lüzumlu görülen tedbirleri alır. Toptan olmamak şartile başka yerlere nakil ve vatandaşlıktan iskat etmek de bu tedbirler içindedir.

Bunlardan, başka yere naklolunması lâzımgelenleri Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliği nakil ve dağınık olarak münasip yerlere iskân eder.

Madde 8 — Mezkûr kanunun 13 üncü maddesinin 1 ve 2 numaralı fıkraları aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

1) Aşağıda yazılanlar, Dahiliye Vekilliğinin mütaleası alınmak şartile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin münasib göreceği yerlerde iskân edilirler:

A - Dışarıdan gelen muhacir ve mülteciler,

B - Bu mıntakadaki aşiretler,

C - 1 ve 3 numaralı mıntakalardan naklolunanlar,

Ç - 1 ve 3 numaralı mıntakalar halkından olup bu mıntakalarda askerliğini bitirmiş olanlardan evlenerek kalmak istiyenler,

D - 1 numaralı mıntakalarda Türk ırkından olmıyanlardan bu mıntakaya gelip yerleşmek istiyenler.

2) Aşağıda yazılanlar, alâkadar Vekilliklerin teklifi ve Dahiliye Vekilliğinin mütaleası üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararile, Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğince nakil ve iskân edilebilirler:

A - Topraksız veya az topraklı çiftçiler,

B - Heyelân ve seylâp ve afete uğrıyan kimseler,

C - Verimsiz veya azmaklık ve bataklık veya tehlikeli veya askerlikçe yasak topraklardaki insanlar,

Ç - Harsî, siyasî, idarî, içtimaî, iktisadî, askerî, sebeblerle nakline lüzum görülenler,

Madde 9 — 2510 Sayılı kanunun 15 inci maddesinin 5 ve 6 ncı fıkralarında, 21 üncü maddenin son fıkrasında, 25 inci maddede, 29 ncu maddenin (A) fıkrasında, 39 ncu maddenin 2 numaralı bendinde, 41 nci maddede, 42 nci maddede, 43 ncü maddede ve 45 nci maddede yazılı "Dahiliye Vekilliği„ ve "Dahiliye Vekili„ sözleri "Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliği„ ve "Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili„ suretinde tadil edilmiştir.

Madde 10 — Bu kanunun hükümleri neşri tarihinden muteberdir.

Madde 11 — Bu kanunun hükümlerini tatbika İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

19/11/1935

2510 numaralı kanun 2733 sayılı Resmî Gazetededir.

İskân işlerinin Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğine devrine ve ayrı bir bütçe ile idare olunmasına dair kanun

Kanun No: 2849 *Kabul tarihi: 18/11/1935*

Madde 1 — 2510 sayılı iskân; 2502 sayılı Kars Vilâyeti ile Bayazıt, Erzurum ve Çoruh Vilâyetlerinin bazı parçalarında muhacir ve sığıntıların yerleştirilmesi ve yerli çiftçilerin topraklandırılması; 1771 sayılı mübadele ve teffiz işlerinin kat'î tasfiyesi ve intacı; 1331 sayılı mübadil, gayrimübadil, muhacir ve saireye kanunlarına tevfikan teffiz veya adiyen tahsis olunan gayrimenkul emvalin tapuya raptı; 716 sayılı borçlanma ve 488 sayılı mübadeleye tâbi ahaliye verilecek emvali gayrimenkule hakkındaki kanunlar ve bu kanunların zeyil ve tadilleri ile Dahiliye Vekilliğine verilmiş olan vazife ve salâhiyetler Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devrolunmuştur.

Madde 2 — Birinci madde ile Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devredilen vazifeleri görmek için Vekâlete bağlı olmak ve umumî muvazene dahilinde ayrı bir bütçe ile idare olunmak üzere İskân Umum Müdürlüğü teşkil edilmiştir.

Madde 3 — Muhacir ve mültecilere aid olup Dahiliye Vekilliğinde bulunan umum muamele ve muhabere dosyaları bu kanunun mer'iyeti tarihinde, olduğu gibi Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devrolunur.

Madde 4 — Muhacirlerin yerleştirme ve besleme ve tedavi işlerinde acele tedariki iktıza eden malzemenin satın alınmasında 2490 sayılı artırma, eksiltme ve ihale kanunu hükümleri cari olmaz. Bu malzemenin nevileri ve ne yolda tedarik edileceği Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğinin teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti kararile tayin ve tesbit olunur.

Madde 5 — İskân Umum Müdürlüğü Memurları kadrosu bu kanuna bağlı (A) işaretli cetvelde gösterilmiştir.

Madde 6 — Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki kanunun bazı maddelerini değiştiren 2577 sayılı kanuna bağlı (1) ve (2) numaralı cetveller ile Trakya Umumî Müfettişliği teşkilâtı maaş, ücret ve masrafları hakkındaki 2393 sayılı kanuna bağlı (1) numaralı cetvelden derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (B) işaretli cetveldeki memuriyetler çıkarılarak beşinci maddede gösterilen Umum Müdürlük kadrosuna nakledilmekle beraber bunların sicil dosyaları da Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekilliğine devrolunur.

Madde 7 — 2577 sayılı kanunun ikinci maddesine bağlı cetvele derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (C) işaretli cetvelde yazılı memuriyetler ve Maliye Vekâleti teşkilât kadrosuna da İskân Umum Müdürlüğünde istihdam edilmek üzere bağlı (D) işaretli cetvelde gösterilen memuriyetler eklenmiştir.

Madde 8 — Mübadele, İmar ve İskân vekâletinin lâğvı ile vezaifinin Dahiliye Vekâletine devri hakkındaki 11 kânunuevvel 1340 tarih ve 529 sayılı kanun ile Dahiliye Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri hakkındaki Kanunun bazı maddelerinin tadiline ait olan 2577 sayılı kanunun bu kanun hükümlerine muhalif kısımları mülgadır.

Muvakkat Madde — 1935 malî yılı Dahiliye Vekâleti bütçesinin 312 nci memurlar maaşı faslından (44.748) ve 316 ncı muvakkat tazminat faslından (2.082) lira ki, ceman (46.830) lira indirilerek buna 2466 ve 2643 numaralı kanunlar mucibince toplanacak paralardan (1.002.400) liranın ilâvesile hâsıl olan (1.049.230) lira karşılık tutularak tanzim edilen İskân Umum Müdürlüğü 1935 malî yılı bütçesi bu kanuna bağlı (E) işaretli cetvelde gösterilmiştir.

1935 mali yılı Umumî Muvazene Kanununun 17 ve 24 üncü maddeleri hükümlerine tevfikan muhacir iskânı işlerine ayrıla-

bilip sarfedilemiyen paralar da Umum Müdürlük bütçesinin 504 üncü faslına ayrıca ilâve edilerek sarfolunur.

Yukarıda yazılı (1.002.400) lira 1935 mali yılı varidat bütçesinde açılan fevkalâde varidat tertibine başkaca irat kaydolunur.

Madde 9 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 10 — Bu kanunun hükümlerini tatbika İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

19/11/1935

488	numaralı	kanun	70
529	„	„	81
716	„	„	279
1331	„	„	902
1771	„	„	1759
2397	„	„	7662
2466	„	„	2714
2490	„	„	2723
2501	„	„	2727
2510	„	„	2733
2577	„	„	2752
2643	„	„	2891

ve 2730 sayılı 1935 mali yılı Muvazenei Umumiye Kanunu 3016 sayılı Resmî Gazetelerdedir.

[A] Cetveli

İskân Umum Müdürlüğü kadrosu

Derece	Memuriyetin nev'i	Adet	Maaş
	Merkez		
3	Umum Müdür [1]	1	100
6	„ „ Muavini	1	70
	Büro: 1 - İskân		
10	Şef	1	35
11	Memur	1	30
12	„	2	25
14	„	1	20
12	Daktilo	1	25
	Büro: 2 - Eski işler		
10	Şef	1	35
12	Memur	1	25
14	„	2	20
14	Daktilo	1	20
	Büro: 3 - Muamelât		
10	Şef	1	35
	A: Evrak		
12	Memur	2	25
14	„	1	20
14	Daktilo	1	20
17	Tevzi Memuru	1	14
	B: Dosya		
12	Dosya Memuru	2	25
14	Dosya Kâtibi	1	20
	Müstakil memurlar		
12	Müracaat Memuru	1	25
13	Tasfiye Heyeti Kâtibi	1	22
	Vilâyetler [2]		
7	Birinci Sınıf İskân Müdürü	2	55
8	İkinci „ „ „	3	45
9	Üçüncü „ „ „	5	40
10	Birinci Sınıf İskân Memuru	4	35
11	İkinci „ „ „	7	30
12	Üçüncü „ „ „	9	25
10	Birinci sınıf iskân fen memuru	2	35
11	İkinci „ „ „	3	30
12	Üçüncü „ „ „	5	25
13	Birinci sınıf iskân kâtibi	4	22
14	İkinci „ „ „	6	20
15	Üçüncü „ „ „	10	17,5
6	Birinci Umumî Müfettişlik İskân Müşaviri	1	70
7	Birinci Umumî Müfettişlik İskân Müşavir Muavini	1	55
6	İkinci Umumî Müfettişlik İskân Müşaviri	1	70
7	İkinci Umumî Müfettişlik İskân Müşavir Muavini	1	55

[1] Maaş ve emsali hasılına geçmemek üzere ücret verilebilir.

[2] Bu memurlar lüzum görülen yerlerde kullanılmak üzere merkezce tayin olunurlar.

[B] Cetveli

2577 sayılı kanunun 2 nci maddesine bağlı [1] numaralı cetvelden çıkarılacak olanlar

Derece	Memuriyetin nev'i	Aded	Maaş
	Birinci şube: İskân		
6	Muavin ve Birinci Şube Müdürü	1	70
	Büro: 1 - İskân		
10	Şef	1	35
11	Memur	1	30
12	„	2	25
14	„	1	20
12	Daktils	1	25
	Büro: 2 - Eski isler		
10	Şef	1	35
12	Memur	1	25
14	„	2	20
14	Daktilo	1	20
	Büro: 3 - Muamelât		
10	Şef	1	35
	A: Evrak		
12	Memur	2	25
14	„	1	20
14	Daktilo	1	20
17	Tevzi Memuru	1	14
	B: Dosya		
12	Dosya Memuru	2	25
14	Dosya Kâtibi	1	20
	Müstakil memurlar		
12	Müracaat memuru	1	25
13	Tasfiye Heyeti Kâtibi	1	22

2577 sayılı kanunun 3 üncü maddesine bağlı [2] numaralı cetvelden çıkarılacak olanlar

7	Birinci Sınıf İskân Müdürü	2	55
8	İkinci „ „ „	3	45
9	Üçüncü „ „ „	5	40
10	Birinci Sınıf İskân Memuru	4	35
11	İkinci „ „ „	7	30
12	Üçüncü „ „ „	9	25
10	Birinci Sınıf İskân Fen Memuru	2	35
11	İkinci „ „ „	3	30
12	Üçüncü „ „ „	5	25
13	Birinci Sınıf İskân Kâtibi	4	22
14	İkinci „ „ „	6	20
15	Üçüncü „ „ „	10	17,5
6	Birinci Umumî Müfettişlik İskân Müşaviri	1	70
7	Birinci Umumî Müfettişlik İskân Müşaviri Muavini	1	55

Derece	Memuriyetin nev'i	Aded	Maaş
	2393 sayılı kanuna bağlı [1] numaralı cetvelden çıkarılacak olanlar		
6	İskân Müşaviri	1	70
7	„ „ Muavini	1	55
	[C] cetveli		
	Birinci Şube		
6	Müdür Muavini	1	70
10	Muamelât Şefi	1	35
12	Dosya Memuru	2	25
12	Evrak „	2	25
12	Müracaat „	1	25
	[D] cetveli		
7	Muhasebe Müdürü	1	55
10	„ Mümeyyizi	1	35
11	„ „	1	30
12	Tetkik Memuru	2	25
14	Kâtib	3	20
	[E] cetveli		
	İskân Umum Müdürlüğü 1935 malî yılı bütçesi		

F.	Muhassasatın nev'i	Lira
502	Memurlar Maaşı	47 148
503	Muvakkat tazminat	2 082
504	İskân masarifi umumiyesi	1 000 000

(Umum Müdürlük merkezinin idare masraflarile muhacirlerin sevk, ibate, iaşe, tenvir, teshin ve tedavi masrafları, hariçten getirilecek muhacirlerin celb masrafları, arazi ve emlâk ve tohumluk ve alâtı ziraiye ve hayvanlarının mübayaa bedeli ve icabında beslenmesi ve mevaddı ibtidaiye ve nakdî sermaye ve muhacirler için yapılacak köy ve evlerin inşa ve tamir ve arazi bedeli ve alelûmum iskân işlerinde kullanılacak memurlarla daimî ve muvakkat olarak memleket dahil ve haricine gönderilecek memurların harcırahları istihdamlarına lüzum görülüp kadroları İcra Vekilleri Heyetince tasdik edilecek bilûmum memur ve müstahdem ücretleri ve bilâhare iade edilmek üzere hususî hayır kurumları tarafından muhacirlere acele olarak yapılan ve yapılacak olan umum masrafların geri verilmesi, diğer bilûmum masraflar)

YEKÛN 1 049 230

Kaynak: Resmi Gazete, 21 Teşrinisani 1935, Sayı: 3162.

EK-12: 2884 Sayılı Tunçeli Vilayetinin İdaresi Hakkında Kanun

F.	M.	Muhassasatın nev'i	Lira
		Nafıa Vekâleti	
612		Memurlar maaşı	2 330
616		Vilâyet müstahdemleri ücreti	1 000
		İktısad Vekâleti	
662		Memurlar maaşı	1 280
665	1	Daimî müstahdemler	500
		Ziraat Vekâleti	
726		Memurlar maaşı	2 330
729		Vilâyet müstahdemleri ücreti	1 000
		YEKÛN	22 840

Tunçeli Vilâyetinin idaresi hakkında kanun

Kanun №: 2884 *Kabul tarihi: 25/12/1935*

İdari kısım

Madde 1 — Tunçeli Vilâyetine ordu ile irtibatı baki kalmak ve rütbesinin salâhiyetini haiz bulunmak üzere korkomutan rütbesinde bir zat Vali ve Kumandan seçilir.

Vali ve kumandan usulü veçhile Millî Müdafaa Vekâletinin muvafakati alınmak şartile Dahiliye Vekilinin inhası ve İcra Vekilleri Heyeti kararile tayin olunur.

Bu vali ve kumandan teşkil edilen Dördüncü Umumî Müfeşttişliğin de Umumî Müfettişidir.

Madde 2 — Vali ve kumandan vilâyet umur ve muamelâtında ve vilâyet memurları hakkında, Vekillerin kanunen haiz oldukları bütün salâhiyetleri haizdir.

Vali ve kumandan lüzum gördüğü takdirde vilâyeti teşkil eden kaza ve nahiyelerin hudud ve merkezlerini değiştirir ve keyfiyeti Dahiliye Vekâletine bildirir.

Madde 3 — Bu Vilâyetin Kaza Kaymakamları ve Nahiye Müdürleri usulü dairesinde Millî Müdafaa Vekâletinin muvafakati alındıktan sonra Vali ve kumandanın inhası ve Dahiliye Vekilinin tasvibi üzerine kararname ile ve orduya irtibatları baki kalmak şartile muvazzaf subaylardan dahi tayin olunabilir.

Bunların ve vilâyet kadrosunda iş gören subayların hak ve kıdemleri mahfuzdur. Buradaki hizmetleri askerî hizmetten sayılır ve maaşları rütbelerine göre Millî Müdafaa Vekilliği bütçesinden verilir.

Madde 4 — Tayini Vali ve kumandana aid memurların ve müstahdemlerin harcırahları geldikleri yerden memur oldukları mahalle kadar verilir.

Madde 5 — Vali ve kumandan vilâyette kullanılan asker memurlar hakkında inzibatî bakımdan askerî kanunların kendisine verdiği disiplin salâhiyetini kullanır.

Diğer memurlar hakkında da ihtar ve tevbih cezalarından başka kanunların inzibat komisyonlarına verdiği maaş kat'ı kıdem tenzili salâhiyetlerini de resen kullanır ve bu cezalar sicile geçer. Sınıf tenzili ve memuriyetten ihraç cezaları inzibat komisyonu kararile tatbik edilir.

Hâkimler Kanunu hükümleri mahfuzdur. Ancak Vali ve kumandan adliye memur ve kâtibleri hakkında Hâkimler Kanunu hükümlerine göre bunların âmirleri tarafından verilebilecek cezaları dahi tatbika salâhiyetlidir.

Madde 6 — Bu Vilâyette umumî meclis vazifesini Valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında vilâyet idare heyeti azalarile kaza kaymakamlarından mürekkeb bir heyet görür. Daimî encümen işini valinin veya tevkil edeceği zatın riyaseti altında defterdar, maarif müdürü, nafıa başmühendisi veya bunların vazifelerini görenlerden mürekkeb bir heyet görür. İdarei Hususiyei Vilâyet Kanununun diğer hükümleri mer'idir.

Madde 7 — Vali ve kumandan lüzum gördüğü belediyelerde reislik vazifesini kaymakamlara ve nahiye müdürlerine verebilir.

Adlî kısım

BİRİNCİ FASIL

Hazırlık tahkikatı

Madde 8 — Hazırlık tahkikatında Cümhuriyet Müddeiumumileri şahidleri celbname ile davet ederler. Davete itaat etmiyenlerin kanuni akibetleri dahi celbnamede gösterilir. Acele olan mevkuflu işlerde Cümhuriyet Müddeiumumisi celbname tebliğ ettirmeksizin mahkemenin kurulduğu merkez haricinde bulunan şahidler için ihzar müzekkeresi verebilirler. Şu kadar ki bu müzekkere ile ihzar edilenlere Cümhuriyet Müddeiumumiliğince celbname ile gelen şahidler hakkındaki muamele tatbik olunur.

Madde 9 — Cümhuriyet Müddeiumumileri hazırlık tahkikatında hâkimlerin haiz oldukları salâhiyetleri kullanırlar.

Madde 10 — Hazırlık tahkikatında Cümhuriyet Müddeiumumileri maznunları ve şahidleri ayrı ayrı veya toplu olarak birbirlerile yüzleştirebilirler.

İKİNCİ FASIL

Amme hukuku davası

Madde 11 — Cümhuriyet Müddeiumumileri ilk tahkikata tâbi tutmıya lüzum görmedikleri işleri iddianame ile doğrudan doğruya mahkemeye verebilirler. İlk tahkikat icrası kanunen mecburî olan suçlarda dahi müddeiumumiler bu salâhiyeti istimal edebilirler.

Madde 12 — Dava açılması izne bağlı olan işlerde izin verme salâhiyeti vali ve kumandanındır.

ÜÇÜNCÜ FASIL

İlk tahkikat

Madde 13 — Hâkimin reddine dair olan dileğin kabul edilmemesine aid olan kararlar kat'idir.

Madde 14 — Hazırlık tahkikatında Cümhuriyet Müddeiumumileri tarafından kâtib huzurile yapılan tahkik işleri ilk tahkikatta tekrarlanmaz.

Madde 15 — İlk tahkikatın açılması kararı aleyhine itiraz edilemez.

Madde 16 — Onuncu maddedeki salâhiyeti sorgu hâkimi de haizdir.

Madde 17 — Cümhuriyet Müddeiumumileri ilk tahkikat sonunda iddianamelerini iki gün içinde yazmağa mecburdurlar.

Madde 18 — İddianame maznuna tebliğ edilmez.

Madde 19 — Ağır cezayi müstelzim suçların tahkikatı mevkufen yapılır ve bu mevkufların duruşmadan evvel tahliyelerine dair olan kararlar ancak valinin muvafakati ile icra olunur. Bu tahliye kararlarının tasdikına karşı itiraz edilemez.

Madde 20 — Eski hale getirme talebinin reddine dair olan kararlar kat'idir.

Madde 21 — İlk tahkikat sırasında verilen tevkif kararlarına maznun tarafından itiraz edilemez.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Duruşma

Madde 22 — Suçların tesbitine dair olan zabıt varakaları:

1 - Hangi senenin hangi ay ve gününde nerede tanzim olunduğunu ve yazanların resmî sıfat ve hüviyetlerini,

2 - Vak'a ve delilleri ve suçu vücude getiren eşya ve alet ve sairenin mahiyet ve miktar ve vasıflarını ve nerede ve ne suretle görülüp zaptedilmiş olduklarını,

3 - Maznunun isim ve hüviyet ve sıfat ve mahalli ikameti ile ifadesini muhtevi olmak lâzımdır.

Zabıt varakası tanzim eden memur ile maznun ve hariçten hazır bulunan en az iki kimse tarafından imza edilir. Bu şartları tamamen haiz olan zabıt varakaları sahteliği sabit oluncaya kadar muteberdir.

Maznun zabıt varakasını imzadan çekinirse sebebini el yazısı ile varakanın altına yazıp imza eder. Yazı bilmezse çekinme sebebi hazır olanlar tarafından yazılarak imza edilir. Sebebsiz istinkâf halinde de keyfiyet bu veçhile tesbit olunur. Sebeb bildirilirse mahkeme o sebeblerin mahiyetine göre tetkikat yapabilir. Bu zabıt varakasının sahteliğini iddia eden maznun mahkemeye sahtelik hakkında kanaat verecek deliller göstermeğe mecburdur. Maznunun iddiasını hakh gösterecek sebebler karşısında zabıt varakasını imza etmiş olan şahidler dinlenilir ve iktıza eden diğer deliller de toplanır. İşi sürüncemede bırakmak kasdı ile sahtelik iddiasında bulunanlara yol gösterenlerden 100 liradan aşağı olmamak üzere ağır para cezası alınır. Bu kimseler avukat veya dava vekili iseler hakları hakkında mercilerince ayrıca inzibatî ceza da tatbik olunur.

Madde 23 — 13, 19 ve 21 inci maddeler hükümleri duruşmada da tatbik olunur.

Madde 24 — Gecikmesinde zaruret bulunan haller dışında mahkeme icab eden tebliğleri yaptırarak iddianamenin verilmesinden itibaren nihayet beş gün içinde duruşma yapar.

Maznun sübut delilleriyle birlikte mahkemeye verilirse hemen duruşma yapılarak hüküm verilir. Mâni sebebler olmadıkça duruşma bir celsede bitirilir. Cümhuriyet Müddeiumumisi de iddiasını aynı celsede beyan etmeğe mecburdur.

Madde 25 — Talik veya tehir müddetleri zaruret olmadıkça beş günü geçemez.

Madde 26 — Cümhuriyet Müddeiumumisinin muvafakatile şahidlerin Cümhuriyet Müddeiumumileri veya sorgu hâkimi tarafından zaptedilmiş olan ifadelerinin okunmasile iktifa olunabilir.

Madde 27 — Delillerin toplanmasından sonra Cümhuriyet Müddeiumumisi iddiasını hemen bildirir. Duruşmanın müteaddid celseler sürmüş olması ve evrakın tetkike muhtaç bulunması gibi sebeblerle iddiasını serdetmek için Cümhuriyet Müddeiumumisine nihayet beş gün müsaade edilebilir.

Madde 28 — Maznun ve müdafiine müdafaalarını hazırlamaları için nihayet iki gün müsaade olunabilir. Hüküm, duruşmanın hitamından itibaren nihayet üç gün içinde bildirilir.

Madde 29 — İlbaylık içindeki ceza mahkemelerinden verilen hükümler temyize tâbi olmayıp kat'îdir.

Madde 30 — Menkul aynı davaları ve icar müddeti biten mecurun tahliyesi davaları ve üç yüz lirayı geçmiyen alacak davaları üzerine verilen hükümler kat'î olup temyize tâbi değildir.

BEŞİNCİ FASIL

Türlü hükümler

Madde 31 — Vali ve kumandan emniyet ve asayiş noktasından lüzumlu görürse vilâyet halkından olan ferdleri ve aileleri vilâyet içinde bir yerden diğer yere nakletmeğe ve bu gibilerin vilâyet içinde oturmalarını menetmeğe salâhiyetlidir.

Madde 32 — Vali ve kumandan herhangi bir şahıs hakkındaki takibatın tehirine ve cezaların tecilîne salâhiyetlidir.

Bu tehir veya tecil müruru zamanını işlemesine mâni olmaz.

Madde 33 — İdam hükümlerinin vali ve kumandan tarafından tecile lüzum görülmediği takdirde infazı emrolunur.

Madde 34 — Tunçeli Vilâyeti içinde oturanlardan biri tarafından Elâziz, Malatya, Sıvas, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Bingöl Vilâyetlerine geçerek buralarda Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci babının, ikinci ve yedinci babının birinci ve 455 inci madde hariç kalmak üzere 9 uncu babının birinci ve onuncu babının ikinci fasıllarında yazılı suçları işliyenler, bunların ortak ve yatakları ve yukarıda isimleri geçen komşu vilâyetlerde işlenmiş olup Tuçeli Vilâyeti içinde işlenen suçlarla irtibatı olan suçlar Tünçeli Vilâyetindeki salâhiyetli makam ve mahkemelerce bu kanundaki usule göre takib ve muhakeme olunur.

Madde 35 — Bu kanunun hükümleri makabline şamildir. Ancak bu kanun mer'iyete girdiği tarihe kadar temyiz hakkını kullanmış olanların evrakı Temyiz Mahkemesince tetkik olunur.

Madde 36 — Tunçeli Vilâyeti mekezinde bir Ağırceza Mahkemesi ile Asliye mahkemeleri ve kazalarda birer Asliye Mahkemesi kurulur.

Madde 37 — Bu kanun neşri tarihinden 1 kânunusani 1940 tarihine kadar mer'i olacaktır.

Madde 38 — Bu kanun hükümlerini İcra Vekilleri Heyeti yerine getirir.

31/12/1935

765 numaralı Türk Ceza Kanunu 320 sayılı Resmî Gazetededir.

İdareyi Umumiyeyi Vilâyat Kanununun ikinci kısmı olan İdareyi Hususiyeyi Vilâyat Kanunu; Takvimi Vekayiin 1414, 1416 ncı nushalarındadır.

Kaynak: Resmi Gazete, 2 Kanunusani 1936, Sayı: 3195.

EK-13: Tunceli'nin Vilayet Yapılmasını Sağlayan Kanun Layihası Esbâb-ı Mucibesi, Dahiliye Encümeni ve Bütçe Encümeni Mazbataları

Yeniden 4 vilâyet, 13 kaza kurulmasına ve bu teşkilât dolayısile bazı kazaların bağlılıklarının değiştirilmesine ve ayrıca yeniden 17 merkez kaymakamlığı ihdasına ve Dahiliye vekâleti kadro cetvellerile bütçesinde tadilât icrasına dair kanun lâyihası ve Dahiliye ve Bütçe Encümenleri mazbataları (1/342)

T. C.
Başvekâlet
Kararlar müdürlüğü
Sayı 6/3411

20 XI-1935

T. B. M. M. Yüksek Reisliğine

Yeniden 4 vilâyet, 13 kaza kurulmasına ve bu teşkilât dolayısile bazı kazaların bağlılıklarının değiştirilmesine ve ayrıca yeniden 17 merkez kaymakamlığı ihdasına ve Dahiliye vekâleti kadro cetvellerile bütçesinde tadilât icrasına dair Dahiliye vekililğince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince 15-XII-1935 te Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâyihası esbabı mucibesile birlikte sunulmuştur.

Başvekil
İ. İnönü

Esbabı mucibe lâyihası

Ülkemizin doğu bölgesinde yerin genişliğine göre nüfusun azlığı yüzünden mülkî kurullarda ve idare taksimatında arasıra azaltmalar olmuş ve bir çok yerlerde de ötedenberi teşkilâta lüzum görülmemiş ise de doğu illerimizdeki güvenlik, soysal ve kültür işlerinin tanzimi ve halk ile Hükûmet arasındaki bağlılığın pekleştirilmesi göz önüne alınarak idare teşkilâtımızın aşağıda yazılı olduğu şekil de çoklaştırılmasına ve sıklaştırılmasına lüzum görülmüştür.

1 : — Hakâri vilâyeti

Arazinin genişliği, Irak ve İran gibi iki Devlet arasında bulunması ve halk arasına Hükûmet teşkilâtının daha iyi girebilmesi gibi düşüncelerle Hakârinin tekrar vilâyet haline konulması muvafık görülmüştür

Hakâri vilâyeti; yeniden kaza haline konulan Şemdinan, Siirtten alınacak Beytüşşebab ve Vanın Gevar ve Hakâri kazalarını ihtiva edecektir. Merkezi Çölemeriktir.

2 : — Bitlis vilâyeti

Muş vilâyetinin yeri çok geniştir. Yağışlı zamanlarda, şosası olmaması dolayisile derhal çamur olan yolları ve senenin bir çok aylarında karla kapalı bulunan ova ve dağları ile bir ucundan diğer ucu yüzlerce kilometre olan bir sahanın ve bilhassa şark halkının meskûn bulunduğu bu dağlık, taşlık yerlerin bir vilâyetle idaresinde güçlük çekilmektedir. Bütün bu sebeblerden başka Van gölünün batısında bulunan Bitlisin kuvvetli bir Türklük merkezi olması ve civarındaki dağlı köylülerle daima münasebatta bulunarak temsil rolünü lâyikile yapabilmesi için de Bitlisin vilâyet haline konulması zarurî görüldüğünden bu sebeblerle merkezi Bitlis olmak üzere yeniden Bitlis vilâyeti kurulmuştur.

Bitlis vilâyetine bağlanacak kazalar ve mucib sebebler aşağıda arzedilmiştir.

A — Mutki kazası:

Muş ovasından 2250 den fazla yükseklikteki Haccreş dağı ile ayrıdır. Bu kaza halkının bütün münasebatı Bitlis iledir.

B — Kotum kazası:

Van gölünün cenubu baştanbaşa bir kazaya aid olduğu için idaresinde zorluk çekilmektedir. Bu düşünce ile Vanın Gevaş kazasına bağlı Reşadiye ve Tatvan nahiyeleri birleştirilerek Kotum köyünde bu adla teşkil olunan kaza Bitlis vilâyetine bağlanmıştır.

C — Hizan kazası:

İdarî, coğrafî ve ekonomik sebebler dolayısile Hizan kazası; Karasu, Hafik ve Uçum nahiyelerini ihtiva etmek üzere yeniden kurularak Bitlise bağlanmıştır.

D — Ahlat kazası:

Bitlise yakınlığı ve bilhassa ticarî münasebatı ve coğrafî durumu göz önüne alınarak halen Van vilâyetine bağlı Ahlat kazası da Adilcevaz nahiyesile birlikte Bitlis vilâyetine raptedilmiştir.

3 — Bingöl vilâyeti:

Bitlis vilâyeti ayrıldıktan sonra Muş vilâyetinde kalan saha o havalide bir vilâyet için yine lüzumundan fazla geniş olduğundan, halk işlerinin daha kolaylıkla yürütülmesi, Hükûmet otoritesinin tamamile tatbiki ve asayişin istikrarı eyice temin edilebilmek için Çapakçurda yeni bir vilâyet daha kurulmasına lzum görülmüştür. Bu maksadla Muşun Çapakçur, Genç, Solhan, Bingöl ve Erzincanın Kiği kazaları ayrılarak merkezi Çapakçur olmak üzere yeni bir vilâyet kurulmuş ve bu vilâyete Bingöl vilâyeti adı verilmiştir.

4 — (Artvin) Çoruh vilâyeti:

Artvin, evvelce bir vilâyet halinde idare edilirken 27 - V - 1933 tarih ve 2197 sayılı kanunla bu vilâyet kaldırılarak Çoruh vilâyetine bağlanmıştı. Halbuki, Artvine evvelce bağlı olan kazalar yeni merkezleri olan Rizeye çok uzak kaldığı gibi aralarında yüksek dağların bulunması tabiî irtibatın kesilmesine sebeb olduğu anlaşıldığından ve binnetice idarî, inzibatî ve iktısadî düşüncelerle Artvin yeniden vilâyet haline konulması faydalı görüldüğünden Artvin merkez, Borçka, Şavşat, Hopa ve Yusufeli kazalarını ihtiva etmek üzere yeniden kurulan Artvin vilâyetine, Çoruh vilâyeti adı konulmuş ve bu günkü Rize ve Pazar kazalarından ibaret kalan Çoruh vilâyetine de eskisi gibi Rize vilâyeti adı verilmiştir.

5 — Sivrice kazası :

Elâziz merkez kazasının 260 köyü vardır. Valinin köy işleri ile yakından uğraşmasına imkân bulunamadığından demiryolunun, Elâziz merkez kazasının Gölcük gölüne doğru katettiği kısmı ile bu kısmın cenubunda kalan parça da Aşağıkoh köyünde Sivrice adile bir kaza teşkil edilmiştir.

6 — Dicle kazası :

Keza bu düşünce ile Osmaniye kazası ile Licenin Hani nahiyesinden alınacak bazı köylerin Dicle nahiyesine ve Devegeçidi nahiyesine bağlı köylerin de Eğil nahiyesine ilâvesi suretile merkezi Eğil olmak üzere Diyarbekir vilâyetine bağlı Dicle kazası kurulmuştur.

7 — Bismil kazası :

Yine Diyarbekir merkez kazasının Bismil ve Behramki nahiyelerile Silvan kazasının Sinan nahiyesinden teşekkül etmek ve merkezi Bismil olmak üzere Bismil kazası teşkil edilmiş ve bu kaza da Diyarbekir vilâyetine bağlanmıştır.

8 — Karakoçan kazası :

Dersimin doğu güneyini kuvvetli bir kurumla çevirmek için Palonun Ohi ve Kiğinin Çan nahiyeleri birleştirilerek Zalhıdır köyünde Karakoçan adile yeni bir kaza kurulmuş ve bu kaza yakınlığı itibarile Elâziz vilâyetine bağlanmıştır.

9 — Patnos kazası:

Malazgirdin bu günkü Patnos nahiyesi Malazgirt kazasından Katovin, Grebe ve Süphan dağları zirvelerinden geçen bir hat ile ayrılarak Patnos adile yeni bir kaza kurulmuş ve Sultan-

mutun Patnos ovasına bakan kısmı ile Ahlat kazasının Sarısu ve Ercişin Dedeli nahiyeleri bu kazaya ilhak olunmuştur.

10 — Havasor kazası:

Van merkez kazası sahasının genişliği ve Havasor nahiyesinde iskân işlerinin çokluğu göz önüne alınarak Havasor merkez olmak ve Nordas ve Hoşab nahiyelerini de ihtiva etmek üzere Van vilâyetine bağlı Havasor kazası kurulmuştur.

11 — Gündoğmuş kazası:

Antalyanın Akseki ve Alanya kazaları arasında kalan ve bir çok aşiretlerin muhtelif mevsimlerde uğrağı olan sahada kuvvetli bir Hükûmet kurulunun bulundurulması gerekli görüldüğünden Aksekinin Güzelsu ve Alanyanın Köprülü ve Kızılağaç nahiyelerinden ayrılacak bir kısım köyleri ihtiva etmek ve Eksere köyü merkez olmak üzere (Gündoğmuş kazası) kurulmuştur.

12 — Eyüb kazası:

Halen İstanbul vilâyeti içinde Fatih kazasına bağlı bulunan Eyüb nahiyesinin kaza merkezine uzak olması yüzünden bu sahadaki köylerin köy kanununa göre yapılması icab eden işlerinin yürütülmesinde güçlük çekildiği anlaşıldığından, halk ve Hükûmet işlerinin daha süratle görülebilmesini teminen Eyüb nahiyesi merkez olmak ve yakinindeki nahiye ve köyleri ihtiva etmek üzere Eyüb kazası kurulmuştur.

13 — Cankaya kazası:

Ankara merkez kazası nüfusunun ve köylerinin çokluğu, işlerin günü gününe çıkarılabilmesine imkân bırakmadığı görüldüğünden bu mahzuru önlemek ve köy kanununun tamimi tatbikını temin etmek için Ankara merkez kazası içinde yeni kurulacak olan Keçiören, Cebeci ve Dikmen nahiyelerini de ihtiva etmek üzere (Çankaya kazası) teşkil edilmiştir. Vilâyet merkezlerinde işlerin çokluğu, valilerin vilâyetin umumî işlerile bizzat ve yakından alâkadar olmalarına imkân bırakılmamaktadır. Bu gün valilerin üzerinde bulunan merkez kaymakamlığı işlerini ayırarak vilâyet merkezlerinde de birer kaymakamlık teşkili her yönden faydalı ve gerekli bulunduğundan şimdilik 17 vilâyette birer merkez kaymakamlığı ihdas olunmuştur.

Halk ve Hükûmet işlerinin daha kolaylık ve çabuklukla görülebilmesi ve Hükûmet teşkilâtının köylere kadar götürülebilmesi için bilhassa doğu illerimizde şimdilik daha 32 nahiyenin kurulması zarurî bulunmuştur. 1700 sayılı Dahiliye memurları kanununun 1 nci maddesine göre valilerin 4 sınıf olması lâzımdır. Buna nazaran halen kadroda mevcud ve müstahdem 5 nci sınıf 16 valilik de kadrodan tenzil ve 4 ncü üsınıfa bu miktar ilâvesi icab eder.

Mülkiye ve hukuk tahsillerini bitirib te idare hayatına alınacak gençlerin eyi yetiştirilebilmesi ve bilhassa memleket hesabına kendilerinden beklenen ödevleri hakkile ve geciktirmeksizin başarabilmeleri için 2768 sayılı kanunun 1 nci maddesi mucibince maiyet memurlarında, nahiye müdürlüklerinde veya Dahiliyenin bunlara muadil hizmetlerinde iki buçuk sene staj görmeleri lâzımdır. Halbuki Dahiliyenin maiyet memurluğuna muadil hizmetleri mahdud ve nihayet vilâyetin merkez teşkilâtında mevcud bazı vazifelere münhasır bulunmakta ve maiyet memurları kadrosu ise 25 ten ibaret bulunmasına binaen kadroya 50 maiyet memurluğunun daha eklenmesine zaruret görülmüş ve ilişik kanun lâyihası bu esaslara göre hazırlanmıştır.

Dahiliye encümeni mazbatası

T. B. M. M.
Dahiliye encümeni
Karar No. 8
Esas No. 1/342

16 - XII - 1935

Yüksek Reisliğe

Yeniden 4 vilâyet, 13 kaza kurulmasına ve bu teşkilât dolayısile bazı kazaların bağlılıklarının değiştirilmesine ve ayrıca yeniden 17 merkez kaymakamlığı ihdasına ve Dahiliye vekâleti kadro cedvellerile bütçesinde tadilât icrasına dair Dahiliye vekilliğince hazırlanıb İcra Vekilleri Heyetinin 15 - XI - 1935 teki toplantısında Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâyihasının esbabı mucibesile birlikte gönderildiğini bildiren Başvekâletin 20 - XI - 1935 tarih ve 6/3411 sayılı tezkeresi encümenimize verilmiş olmakla 10 - XII - 1935 teki toplantımızda Dahiliye vekili de bulunduğu halde okundu ve bağlı kanun lâyihası hakkında görüşüldü:

Hükûmetçe ileri sürülen mucib sebebler, ihtiyaç ve zaruretler yerinde bulunduğundan lâyihanın esas itibarile kabulü muvafık görülmüştür.

Ancak merkez kaymakamlıklarının teşkili, valilerin merkez kazasına aid bir çok meşguliyetlerini bertaraf etmek suretile bütün vilâyete şamil işlerle daha fazla ve daha semereli bir surette uğraşmalarına imkân vereceği takdir olunmakla vilâyetlerde vali muavinlikleri ve faydaları tecrübe ile meydana çıkan idare heyetleri miktarının artırılması muvafık görülmüştür.

Bu meyanda baz kaza adlarında daha uygun ve millî kelimelerle anılması lüzumu düşünülerek «Beytüşşebab» «Zap» a «Şemdinan» «Şemdinli» ye, «Havasor» «Gülpınar» a, «Sason» Gökmen» e çevrilmiştir.

Bingöl adının yeni teşkil olunan bir vilâyete verilmesi daha uygun ve muvafık olacağı anlaşıldığından mevcud Bingöl kazası adının «Kalan» a çevrilmesi münasib görülmüş ve bu maksadla birinci madde yazılmıştır.

Yeni teşkil edilen kazaların bir maddede toplu olarak yazılması ve bu maddenin, yeni teşkil edilen vilâyetlerden bazılarının bu kazaları ihtiva etmesi hasebile, vilâyetlerin teşkiline dair olan maddelerden önce yazılması uygun görülmüştür.

Bu esaslar dahilinde tanzim kılınmış olan lâyihanın bu heyete arzolunmak üzere Yüksek Başkanlığa sunulmasına karar verilmiştir.

Dahiliye En. Reisi	R. V.	M. M.
Tekirdağ	Tekirdağ	Çanakkale
C. Uybadın	*Faik Öztrak*	*Ş. Yaşın*
Kâtib	Aza	Aza
Mardin	Samsun	Samsun
Edib Ergin	*Z. Durukan*	*E. Tuncel*
Aaza	Aza	Aza
Çaruh	Tokad	Urfa
Atıf Tüzün	*Galib Pekel*	*M. Dinçsoy*
Aza	Aza	Aza
Erzurum	Urfa	Sıvas
N. Elgün	*Behçet Güay*	*V. R. Seviğ*
Aza	Aza	Aza
Sıvas	Erzurum	Antalya
S. Görkey	*Z. Soydemir*	*R. Kaplan*
Aza		
Çanakkale		
H. Ergeneli		

Bütçe encümeni mazbatası

T. B. M. M.
Bütçe encümeni
Mazbata No. 38
Esas No. 1/342

21 - XII - 1935

Yüksek Reisliğe

Yeniden dört vilâyet, on üç kaza kurulmasına ve bu teşkilât dolayısile bazı kazaların bağlılıklarının değiştirilmesine ve yeniden 17 merkez kaymakamlığı ihdasına ve Dahiliye vekâleti kadro cetvellerile bütçesinde tadilât icrasına dair olub Başvekâletin 20 - XI - 1935 tarih ve 6/3411 sayılı tezkeresile Yüksek Meclise sunulan kanun lâyihası Dahiliye encümeninin mazbatasile birlikte encümenimize verilmiş olmakla Dahiliye ve Maliye vekilleri hazır oldukları halde okundu ve konuşuldu.

Hükûmetin bu lâyihayı, şark mıntakasının bazı aksamında nüfus azlığı dolayısile evvelce kaldırılmış olan mülkiye teşkilâtını yeniden kurmak ve bazı yerlerde yeniden teşkilât yapmak suretile idarî teşkilâtın çoğaltılmasına ve sıklaştırılmasına güvenlik, soysal ve kültür işlerinin tanzimi noktasından zaruret görülerek bu maksadı temin etmek üzere teklif edildiği esbabı mucibeden ve verilen izahattan anlaşılmaktadır.

Hükûmetçe lâyiha ile yeniden şarkta dört vilâyet ve dokuz kaza ve garpta dört kaza ve muhtelif yerlerde otuz iki nahiye teşkili; on altı vali derecesinin beşinciden dördüncüye çıkarılması ve kadroya on yedi merkez kaymakamı ile bu miktarda kaza tahrirat kâtibi ve refikı ile kaza nüfus memuru ve kâtibi ve on yedi odacı ve elli maiyet memuru ilâvesi teklif edilmekte ve bu tekilifin 1935 malî yılı son altı aylığı için 514 671 lirası maaş ve ücret, 439 549 lirası masraf ve 105 000 lirası da inşaat ve tamirat karşılığı olmak üzere 1 059 220 lira tahsisat talep edilmektedir ki bu paranın bu sene buğdayı koruma kanunlarına müstenid varidatla karşılanması derpiş olunmaktadır.

Dahiliye encümeni bu teklifi esas itibarile kabul etmiş ancak on yedi merkez kaymakamlığından Ankara hariç olmak üzere on altısını kaldırmak suretile yerine on dokuz vali muavinliği ve iki vilâyette idare heyeti teşkilini muvafık bulmuş ve binnetice tahsisat 3 666 lira farkile 1 062 880 liraya çıkarılmıştır. Bu teşkilâtın ve yine aynı varidatla karşılanan umumî müfettişlikler teşkilâtının ve muhtelif kanunlara müstenid diğer teşkilâtın icabı olan maaş ve masrafların ve diğer taahhüdlerin 1936 senesinden itibaren umumî bütçe masrafını kabartmakta olmasına göre önümüzdeki yılda bu masarifin normal varidatla temin edilib edilmeyeceği hakkında encümende hazır bulunan Maliye müsteşarından istenilen izahata cevaben şimdiden bu vaziyetin kestirilemeyeceği ve maahaza önümüzdeki sene bütçesinin ihzarında bu masrafların bütçe varidatile temin edilememesi takdirinde buğday korumasına aid varidattan istiane etmek suretile temini kabil olabileceği ifade edilmiş ve fevkalâde ihtiyaç ve vaziyet olmadıkça mezkûr fevkalâde varidatın normal masraflara karşılık ittihazı muvafık olamayacağı düşünülerek ehemmiyet ve müstaceliyeti aşikâr olan doğu vilâyetlerindeki teşkilâta ve nahiyeler teşkiline aid tahsisatın kabulile bunun haricinde kalan diğer teşkilât ve zamaimin malî vaziyetin inkişafına ve normal varidatla karşılanması imkânlarının araştırılmasına talik edilmesi muvafık olacağı encümende ekseriyetle kararlaştırılmış ve bu sebeble zikredilen bu teşkilât ve bunların mukabili olan tahsisat lâyihadan çıkarılmıştır.

Lâyiha bu esasa göre tetkik ve kabul edilmiş olub, ancak 1426 numaralı vilâyet idaresi kanununun 2 nci maddesinde vilâyet sınırlarının, kaza merkez ve sınırlarının değiştirilmesi, nahiye teşkili veya kaldırılması veya bunların merkez ve sınırlarının değiştirilmesi, bir kazadan başka bir kazaya bağlanması alâkadar vilâyet idare heyet ve umumî meclisinin mütaleası alındıktan sonra Dahiliye vekâletinin kararı ve Reisicümhurun tasdikile yapılacağı tasrih edilmiş olduğuna göre bu işlere temas eden hususatın lâyihada gösterilmesine mahal görülmediğinden buna aid maddeler bu esasa göre kaldırılmış veya yeniden yazılmış ve Da-

hiliye vekilinden alınan izahat musib görülerek bazı yerlerin eski adları muhafaza edilmiştir.

Bundan başka teşkili kabul edilen dörd vilâyetin elyevm kaza halinde olmasına ve doğu vilâyetlerinde dokuz kaza teşkil edileceğine göre yeni kazaların teşkili münasebetile kadrolara yalnız beş kaza teşkilâtının ve bütçeye de bunlara aid tahsisatın ilâvesi icab edeceği tabiî olduğundan buna aid lâyihaya bağlı cetveller değiştirilmiştir.

Tunceli vilâyeti teşkili hususu da, bu vilâyette dörd sene için tesis edilecek hususi idare tarzına müteallik lâyihada derpiş edilmekte olub bu iki işten vilâyet teşkili işi daimî hükümleri istilzam ettiğinden teşkilâta aid hükümler mezkûr lâyihadan çıkarılarak bu lâyihaya eklenmiştir.

Yine bu vilâyetin Adliye teşkilâtı hakkındaki tadilâta dair Başvekâletin 19 - XII - 1935 tarih ve 6/3542 sayılı tezkeresile gelen kadrolar da tetkik ve kabul olunarak bu lâyihaya ilâve edilmiştir.

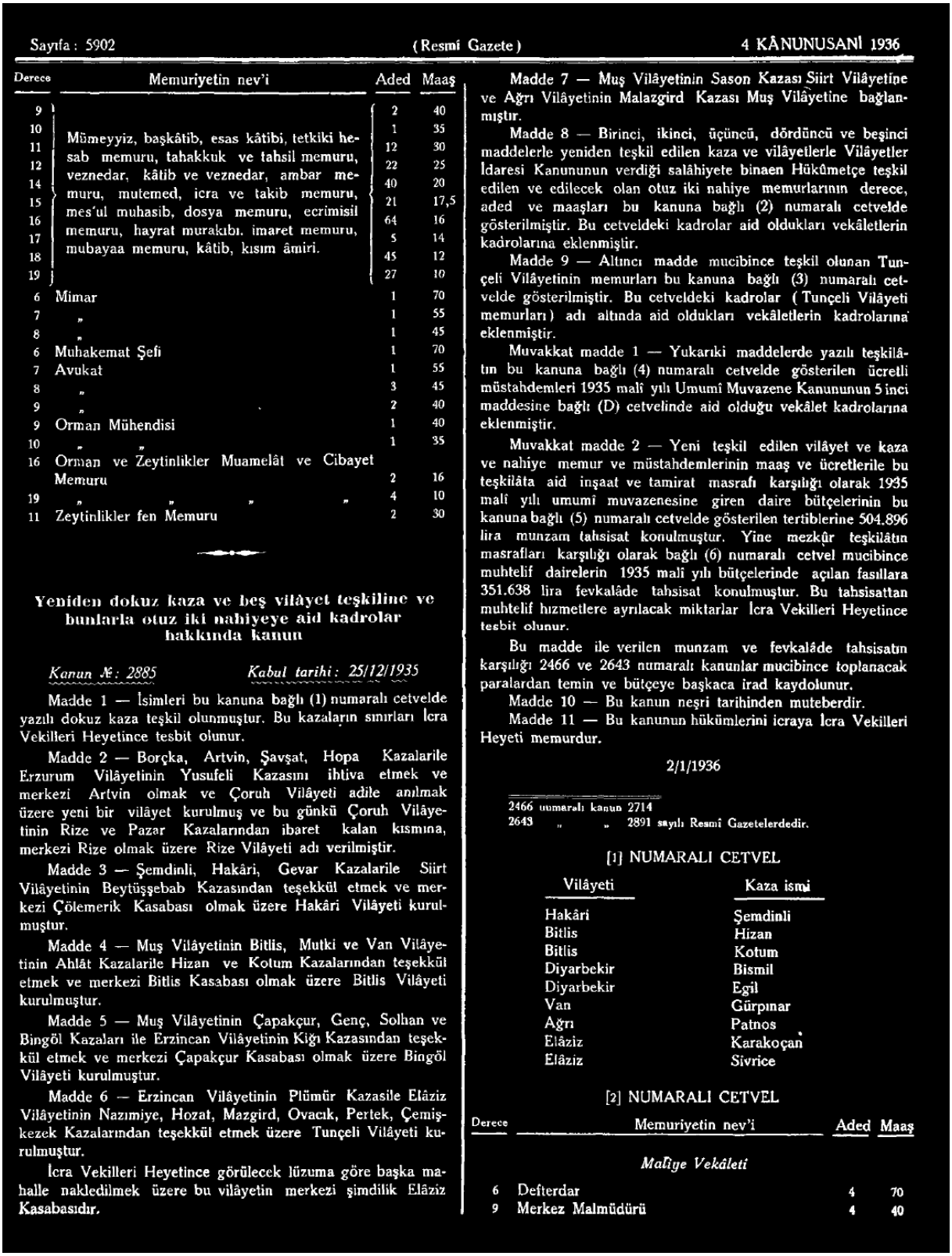
Bu vilâyetin istilzam ettiği maaş ve masraf da eklenmek suretile yukarıda yazılı teşkilâtın tahsisatı 399 896 lirası maaş ve ücret, 351 638 lirası masraf ve 105 000 lirası da inşaat ve tamirat karşılığı olmak üzere ceman 886 534 lira olarak kabul edilmiş ve bunların bu sene için buğdayı koruma vergisinden temini zarurî görülmüştür.

Yeniden hazırlanan kanun lâyihası bağlı cetvellerile birlikte Umumî heyetin tasvibine arzolunmak üzere Yüksek Reisliğe sunuldu.

Reis V.	**M. M.**	Kâtib
Isparta	Trabzon	İstanbul
Mükerrem Üsal	*Sırrı Day*	*F. Öymen*
Balıkesir	Çorum	Edirne
E. Adakan	*M. Cantekin*	*F. Kaltakkıran*
Gazi Anteb	İzmir	Mardin
A. H. Ayerdem	*K. İnanç*	*R. Erten*
Muş	Ordu	Seyhan
Ş. Ataman	*H. Yalman*	*Naci Eldeniz*
	Sıvas	Muş
Siird	Hükûmetin teklif ettiği teşkilâtın hepsi lüzumlu ve faydalı olduğundan, bunlardan bazılarının geri bırakılmasına taraftar değiliz	
M. Mayakon	*Remzi Çiner*	*Ş. Çiloğlu*

Kaynak: TBMM. Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cild: 7, İçtima: 1, Yirmi birinci inikad 25-XII-1935 Çarşamba.

EK-14: 2885 Sayılı Yeniden Dokuz Kaza ve Beş Vilayet Teşkiline ve Bunlarla Otuz İki Nahiyeye Ait Kadrolar Hakkında Kanun

Derece	Memuriyetin nev'i	Aded	Maaş
9	Mümeyyiz, başkâtib, esas kâtibi, tetkiki hesab memuru, tahakkuk ve tahsil memuru, veznedar, kâtib ve veznedar, ambar memuru, mutemed, icra ve takib memuru, mes'ul muhasib, dosya memuru, ecrimisil memuru, hayrat murakıbı, imaret memuru, mubayaa memuru, kâtib, kısım âmiri.	2	40
10		1	35
11		12	30
12		22	25
14		40	20
15		21	17,5
16		64	16
17		5	14
18		45	12
19		27	10
6	Mimar	1	70
7	„	1	55
8	„	1	45
6	Muhakemat Şefi	1	70
7	Avukat	1	55
8	„	3	45
9	„	2	40
9	Orman Mühendisi	1	40
10	„ „	1	35
16	Orman ve Zeytinlikler Muamelât ve Cibayet Memuru	2	16
19	„ „ „ „	4	10
11	Zeytinlikler fen Memuru	2	30

Yeniden dokuz kaza ve beş vilâyet teşkiline ve bunlarla otuz iki nahiyeye aid kadrolar hakkında kanun

Kanun №: 2885 *Kabul tarihi: 25/12/1935*

Madde 1 — İsimleri bu kanuna bağlı (1) numaralı cetvelde yazılı dokuz kaza teşkil olunmuştur. Bu kazaların sınırları İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunur.

Madde 2 — Borçka, Artvin, Şavşat, Hopa Kazalarile Erzurum Vilâyetinin Yusufeli Kazasını ihtiva etmek ve merkezi Artvin olmak ve Çoruh Vilâyeti adile anılmak üzere yeni bir vilâyet kurulmuş ve bu günkü Çoruh Vilâyetinin Rize ve Pazar Kazalarından ibaret kalan kısmına, merkezi Rize olmak üzere Rize Vilâyeti adı verilmiştir.

Madde 3 — Şemdinli, Hakâri, Gevar Kazalarile Siirt Vilâyetinin Beytüşşebab Kazasından teşekkül etmek ve merkezi Çölemerik Kasabası olmak üzere Hakâri Vilâyeti kurulmuştur.

Madde 4 — Muş Vilâyetinin Bitlis, Mutki ve Van Vilâyetinin Ahlât Kazalarile Hizan ve Kotum Kazalarından teşekkül etmek ve merkezi Bitlis Kasabası olmak üzere Bitlis Vilâyeti kurulmuştur.

Madde 5 — Muş Vilâyetinin Çapakçur, Genç, Solhan ve Bingöl Kazaları ile Erzincan Vilâyetinin Kiğı Kazasından teşekkül etmek ve merkezi Çapakçur Kasabası olmak üzere Bingöl Vilâyeti kurulmuştur.

Madde 6 — Erzincan Vilâyetinin Plümür Kazasile Elâziz Vilâyetinin Nazımiye, Hozat, Mazgird, Ovacık, Pertek, Çemişkezek Kazalarından teşekkül etmek üzere Tunçeli Vilâyeti kurulmuştur.

İcra Vekilleri Heyetince görülecek lüzuma göre başka mahalle nakledilmek üzere bu vilâyetin merkezi şimdilik Elâziz Kasabasıdır.

Madde 7 — Muş Vilâyetinin Sason Kazası Siirt Vilâyetine ve Ağrı Vilâyetinin Malazgird Kazası Muş Vilâyetine bağlanmıştır.

Madde 8 — Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerle yeniden teşkil edilen kaza ve vilâyetlerle Vilâyetler İdaresi Kanununun verdiği salâhiyete binaen Hükûmetçe teşkil edilen ve edilecek olan otuz iki nahiye memurlarının derece, aded ve maaşları bu kanuna bağlı (2) numaralı cetvelde gösterilmiştir. Bu cetveldeki kadrolar aid oldukları vekâletlerin kadrolarına eklenmiştir.

Madde 9 — Altıncı madde mucibince teşkil olunan Tunçeli Vilâyetinin memurları bu kanuna bağlı (3) numaralı cetvelde gösterilmiştir. Bu cetveldeki kadrolar (Tunçeli Vilâyeti memurları) adı altında aid oldukları vekâletlerin kadrolarına eklenmiştir.

Muvakkat madde 1 — Yukarıki maddelerde yazılı teşkilâtın bu kanuna bağlı (4) numaralı cetvelde gösterilen ücretli müstahdemleri 1935 malî yılı Umumî Muvazene Kanununun 5 inci maddesine bağlı (D) cetvelinde aid olduğu vekâlet kadrolarına eklenmiştir.

Muvakkat madde 2 — Yeni teşkil edilen vilâyet ve kaza ve nahiye memur ve müstahdemlerinin maaş ve ücretlerile bu teşkilâta aid inşaat ve tamirat masrafı karşılığı olarak 1935 malî yılı umumî muvazenesine giren daire bütçelerinin bu kanuna bağlı (5) numaralı cetvelde gösterilen tertiblerine 504.896 lira munzam tahsisat konulmuştur. Yine mezkûr teşkilâtın masrafları karşılığı olarak bağlı (6) numaralı cetvel mucibince muhtelif dairelerin 1935 mali yılı bütçelerinde açılan fasıllara 351.638 lira fevkalâde tahsisat konulmuştur. Bu tahsisattan muhtelif hizmetlere ayrılacak miktarlar İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunur.

Bu madde ile verilen munzam ve fevkalâde tahsisatın karşılığı 2466 ve 2643 numaralı kanunlar mucibince toplanacak paralardan temin ve bütçeye başkaca irad kaydolunur.

Madde 10 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 11 — Bu kanunun hükümlerini icraya İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

2/1/1936

2466 numaralı kanun 2714
2643 „ „ 2891 sayılı Resmî Gazetelerdedir.

[1] NUMARALI CETVEL

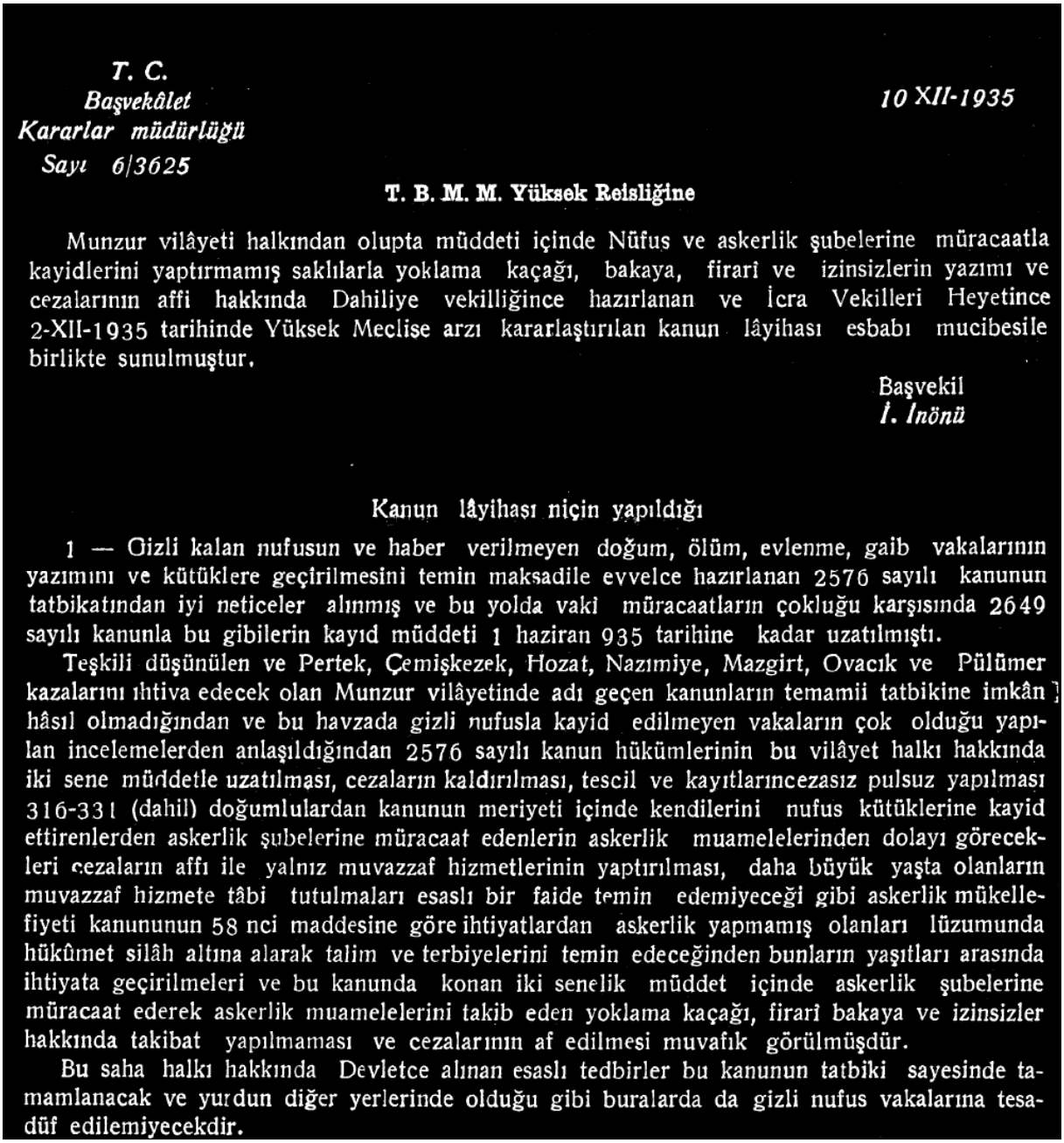
Vilâyeti	Kaza ismi
Hakâri	Şemdinli
Bitlis	Hizan
Bitlis	Kotum
Diyarbekir	Bismil
Diyarbekir	Egil
Van	Gürpınar
Ağrı	Patnos
Elâziz	Karakoçan
Elâziz	Sivrice

[2] NUMARALI CETVEL

Derece	Memuriyetin nev'i	Aded	Maaş
	Maliye Vekâleti		
6	Defterdar	4	70
9	Merkez Malmüdürü	4	40

Kaynak: Resmi Gazete, 4 Kanunusani 1936, Sayı: 3197.

EK-15: Tunçeli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazımgelen Bazı Cezaların Affine ve Nüfusu Yazımı İle Askerlik İşlerine Dair Kanun Layihası

T. C.
Başvekâlet
Kararlar müdürlüğü
Sayı 6/3625

10 XII-1935

T. B. M. M. Yüksek Reisliğine

Munzur vilâyeti halkından olupta müddeti içinde Nüfus ve askerlik şubelerine müracaatla kayidlerini yaptırmamış saklılarla yoklama kaçağı, bakaya, firari ve izinsizlerin yazımı ve cezalarının affi hakkında Dahiliye vekilliğince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince 2-XII-1935 tarihinde Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan kanun lâyihası esbabı mucibesile birlikte sunulmuştur.

Başvekil
İ. İnönü

Kanun lâyihası niçin yapıldığı

1 — Gizli kalan nufusun ve haber verilmeyen doğum, ölüm, evlenme, gaib vakalarının yazımını ve kütüklere geçirilmesini temin maksadile evvelce hazırlanan 2576 sayılı kanunun tatbikatından iyi neticeler alınmış ve bu yolda vaki müracaatların çokluğu karşısında 2649 sayılı kanunla bu gibilerin kayıd müddeti 1 haziran 935 tarihine kadar uzatılmıştı.

Teşkili düşünülen ve Pertek, Çemişkezek, Hozat, Nazımiye, Mazgirt, Ovacık ve Pülümer kazalarını ihtiva edecek olan Munzur vilâyetinde adı geçen kanunların temamii tatbikine imkân hâsıl olmadığından ve bu havzada gizli nufusla kayid edilmeyen vakaların çok olduğu yapılan incelemelerden anlaşıldığından 2576 sayılı kanun hükümlerinin bu vilâyet halkı hakkında iki sene müddetle uzatılması, cezaların kaldırılması, tescil ve kayıtlarıncezasız pulsuz yapılması 316-331 (dahil) doğumlulardan kanunun meriyeti içinde kendilerini nufus kütüklerine kayid ettirenlerden askerlik şubelerine müracaat edenlerin askerlik muamelelerinden dolayı görecekleri cezaların affı ile yalnız muvazzaf hizmetlerinin yaptırılması, daha büyük yaşta olanların muvazzaf hizmete tâbi tutulmaları esaslı bir faide temin edemiyeceği gibi askerlik mükellefiyeti kanununun 58 nci maddesine göre ihtiyatlardan askerlik yapmamış olanları lüzumunda hükûmet silâh altına alarak talim ve terbiyelerini temin edeceğinden bunların yaşıtları arasında ihtiyata geçirilmeleri ve bu kanunda konan iki senelik müddet içinde askerlik şubelerine müracaat ederek askerlik muamelelerini takib eden yoklama kaçağı, firari bakaya ve izinsizler hakkında takibat yapılmaması ve cezalarının af edilmesi muvafık görülmüşdür.

Bu saha halkı hakkında Devletce alınan esaslı tedbirler bu kanunun tatbiki sayesinde tamamlanacak ve yurdun diğer yerlerinde olduğu gibi buralarda da gizli nufus vakalarına tesadüf edilemiyecekdir.

Kaynak: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: V, İçtima:1, Cild:8 Yirmi ikinci inikad, 3-1-1936 Cuma.

EK-16: 2887 Sayılı Tunçeli Vilayeti Halkından Olupta Nüfus ve Askerlik Kanunlarına Göre Kendilerine Verilmesi Lazımgelen Bazı Cezaların Affine ve Nüfusu Yazımı İle Askerlik İşlerine Dair Kanun

T.C.
Resmî Gazete

Tesis tarihi: 7 Teşrinievvel 1336

İdare ve yazı işleri için Başvekâlet Neşriyat Müdürlüğüne müracaat olunur.	13 KÂNUNUSANİ 1936 PAZARTESİ	SAYI: 3204

KANUN

Tunçeli Vilâyeti halkından olupta Nüfus ve Askerlik kanunlarına göre kendilerine verilmesi lâzımgelen bazı cezaların affine ve nüfus yazımı ile askerlik işlerine dair kanun

Kanun No: 2887 *Kabul tarihi: 8/1/1936*

Madde 1 — Tunçeli Vilâyeti halkından olupta her ne sebeble olursa olsun şimdiye kadar nüfus kütüklerine yazılmamış veya doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve kayıp vak'alarını yazdırmamış olanlar hakkında (2576) sayılı kanun hükümlerine göre tayin edilen cezalar affolunmuştur.

Bu kanunun tatbik olunduğu müddetçe yukarı fıkrada yazılı nüfusa aid işlerden dolayı takip dahi yapılmaz.

Bu vilâyet ahalisinden nakli hane ve tebdili mekân vukuatını yaptırmamış olanlardan kanuna göre alınması lâzımgelen cezalar da affedilmiştir.

Madde 2 — (2576) sayılı kanunun pulsuz ve cezasız tesçile dair hükümleri Tunçeli Vilâyeti halkı hakkında iki yıl müddetle tatbik olunur.

Madde 3 — Tunçeli Vilâyeti halkından 1316 dan 1331 yılına kadar (1331 dahil) doğumlulardan iki yıl içinde kendilerini nüfus kütüklerine kaydettirip askerlik şubesine başvuranların askerlik muamelelerinden dolayı görecekleri cezalar affolunur ve yalnız muvazzaf hizmetleri yaptırılır.

Büyük yaşta bulunanlar yaşıtları arasında ihtiyata geçirilir.

Madde 4 — Yoklama kaçağı, bekaya, saklı, firari ve izinsizlerden iki yıl içinde askerlik şubelerine başvuranların bu suçlarından dolayı haklarında takib yapılmaz.

Madde 5 — Bu kanun neşri tarihinden itibaren iki yıl müddetle mer'idir.

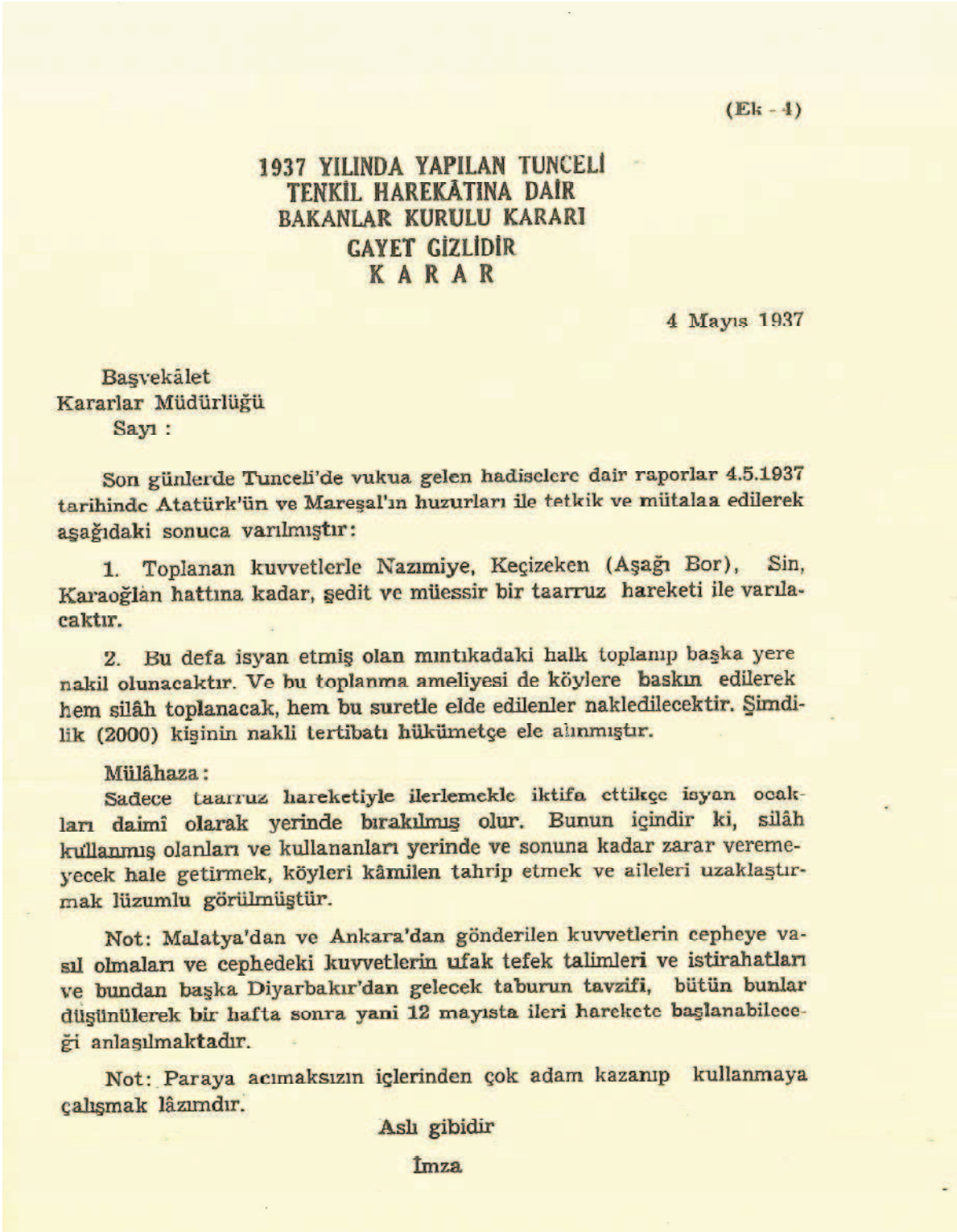
Madde 6 — Bu kanun hükümlerini yürütmeğe İcra Vekilleri Heyeti memurdur.

10/1/1936

2576 numaralı kanun 2752 sayılı Resmî Gazetededir.

Kaynak: Resmi Gazete, 13 Kanunusani 1936, Sayı: 3204.

EK-17: 1937 Yılında Tunceli Tenkil Harekatına Dair Bakanlar Kurulu Kararı

(Ek - 4)

1937 YILINDA YAPILAN TUNCELİ
TENKİL HAREKÂTINA DAİR
BAKANLAR KURULU KARARI
GAYET GİZLİDİR
K A R A R

4 Mayıs 1937

Başvekâlet
Kararlar Müdürlüğü
Sayı :

Son günlerde Tunceli'de vukua gelen hadiselere dair raporlar 4.5.1937 tarihinde Atatürk'ün ve Mareşal'ın huzurları ile tetkik ve mütalaa edilerek aşağıdaki sonuca varılmıştır:

1. Toplanan kuvvetlerle Nazımiye, Keçizeken (Aşağı Bor), Sin, Karaoğlan hattına kadar, şedit ve müessir bir taarruz hareketi ile varılacaktır.

2. Bu defa isyan etmiş olan mıntıkadaki halk toplanıp başka yere nakil olunacaktır. Ve bu toplanma ameliyesi de köylere baskın edilerek hem silâh toplanacak, hem bu suretle elde edilenler nakledilecektir. Şimdilik (2000) kişinin nakli tertibatı hükümetçe ele alınmıştır.

Mülâhaza:
Sadece taarruz hareketiyle ilerlemekle iktifa ettikçe isyan ocakları daimî olarak yerinde bırakılmış olur. Bunun içindir ki, silâh kullanmış olanları ve kullananları yerinde ve sonuna kadar zarar veremeyecek hale getirmek, köyleri kâmilen tahrip etmek ve aileleri uzaklaştırmak lüzumlu görülmüştür.

Not: Malatya'dan ve Ankara'dan gönderilen kuvvetlerin cepheye vasıl olmaları ve cephedeki kuvvetlerin ufak tefek talimleri ve istirahatları ve bundan başka Diyarbakır'dan gelecek taburun tavzifi, bütün bunlar düşünülerek bir hafta sonra yani 12 mayısta ileri harekete başlanabileceği anlaşılmaktadır.

Not: Paraya acımaksızın içlerinden çok adam kazanıp kullanmaya çalışmak lâzımdır.

Aslı gibidir

İmza

Kaynak: Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), GnKur Basımevi, Ankara 1972.

EK-18: İkinci Tunceli Tenkil Harekatı Sırasında Yayınlan İki Bildiri

İKİNCİ TUNCELİ TENKİL HAREKÂTI SIRASINDA 4 ncü GENEL MÜFETTİŞLİKÇE YAYINLANAN BİLDİRGE

Ovacık Kazasının Lertik, Mercan ve Birman Mıntıkalarında Oturan Kalanlı Halka

1. Halkı fukaralıktan ve cahillikten kurtarmak için hükümetin Tunceli'nde yapmakta olduğu iyi işleri her gün öğreniyorsunuz. Bu güzel ve hayırlı işleri kendi menfaatleri için zararlı sanan bazı boş kafalı zalimler, içinizden bir kısım cahilleri yalan ve iftiralarla kandırarak Mansuluşağı köyünde ve diğer askere tüfek sıkmak ve masum halkın mal ve davarlarını zorla almak gibi suçlar yaptırdılar. Bu suç yüzünden cahilleri hükümetten uzak bulundurmak suretiyle fakir fukaranın canını, ırzını ve malını kendi keyifleri için istedikleri gibi kullanmak istediler. Bu sebeple hükümet, zalimlerin zulümlerine son vermek ve masum halkı onların elinden ve şerrinden kurtarmak için asker getirmiş bulunuyor. Görüyorsunuz ki, dört tarafınızı asker sarmıştır ve harekete geçecektir. Maksadımız yalnız suçluları ve bilhassa elebaşıları uslandırmaktır.

Bunun için:

a. Zorla ve cahillikle düşünmeden suç yapmış olanlar, canlarını, çoluk ve çocuklarını kurtarmak için hükümetin adaletine güvenerek gelip teslim olsunlar. Bunlar kendileri gelip teslim olmazlarsa gönülleri ile suç yapmış sayılacaklarından behemahal takip edilecek ve ele geçirilecekleridir. O zaman çok ağır ceza göreceklerdir.

b. Bu suçlular, kendilerini zorla felâkete sürükleyenleri ölü veya diri yakalayıp hükümete veya askere teslim ederlerse cezadan kurtulmakla beraber mükâfat da alırlar.

2. İçinizde suçsuz olanlar çoktur. Asker suçluları ararken bu suçsuz halkın zarar görmemesi için suçlulardan ayrılıp çoluk çocukları ile beraber Pülür'deki kaza merkezine gelsinler. Hükümet, geçen senelerde olduğu gibi bunlara da şefkatini esirgemeyecektir.

3. Hükümetin bu son sözünü yerine getirmeye mani olanların günah ve vebali kendi boyunlarında kalır.

İKİNCİ TUNCELİ TENKİL HAREKÂTI SIRASINDA 4 ncü GENEL MÜFETTİŞLİKÇE YAYINLANAN DİĞER BİR BİLDİRGE

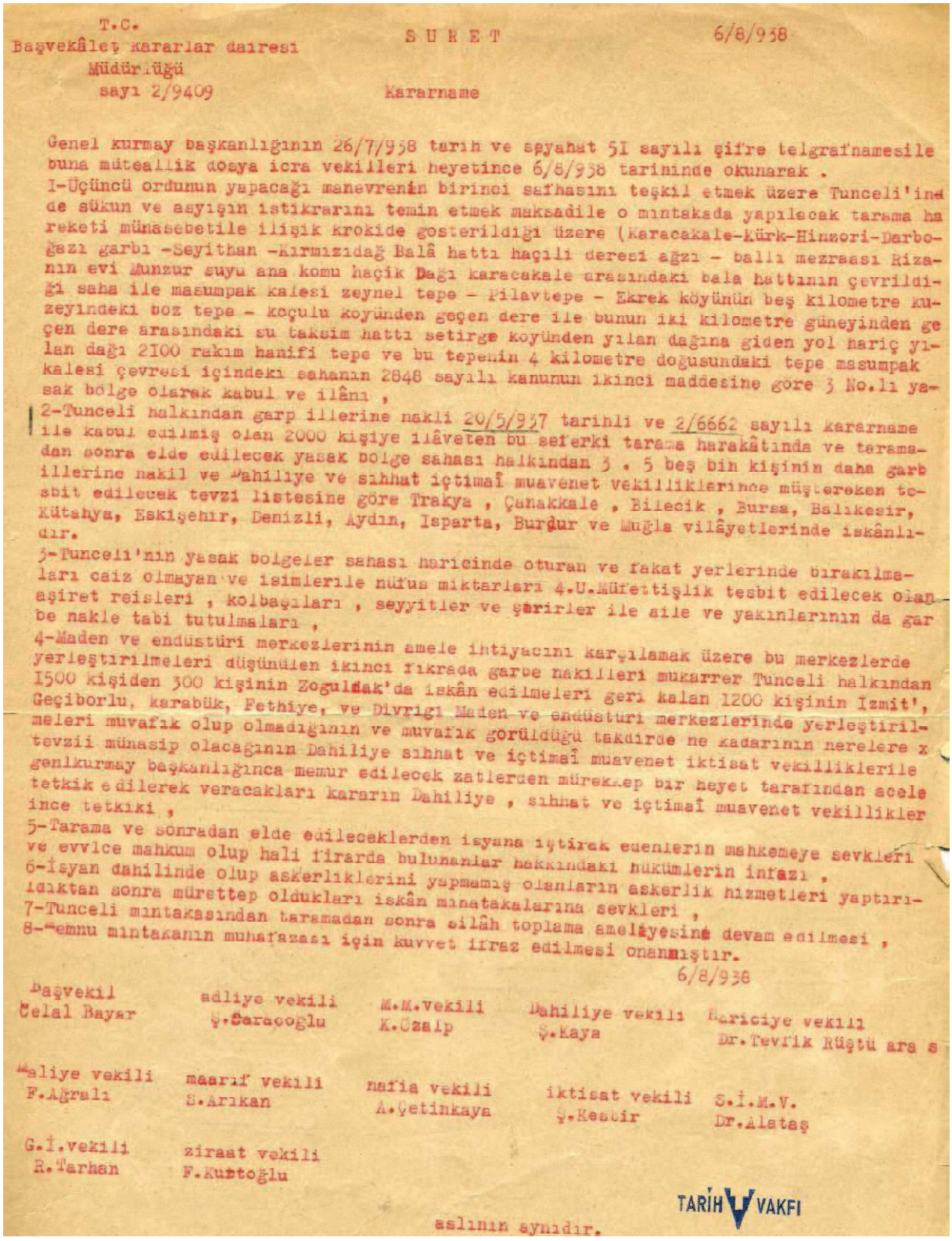
Gözünüzle görüyorsunuz ki, askerlerimiz Bobyezbaba, Koz dağı, Dolubaba, Azizabdal ve Zel dağını tutmuş, her taraftan ve yakından sizi çember içine almıştır. Tayyarelerimiz de üstünüzde dolaşıyor ve ne yaptığınızı görüyor. Birkâç akılsızın yalan sözlerine aldanarak onlara uydunuz. Evinizden, tarlanızdan ayrılarak korku, heyecan, zahmet ve ızdırap içinde sefil ve aç bir halde çukur yerlere ve havasız karanlık mağaralara çoluk, çocuk ve hayvanlarınızı götürdünüz. Açlık ve sıcaktan bunlar arasında hastalık çıkacaktır. Bu yerlere sığınmakla takipten kurtulacağınızı sandınız. Kahraman askerlerimiz güvendiğiniz dağları aştı ve her tarafa girip çıktı, en son sığındığınız yerlere girmek için hazırdır. Fakat devlet, evlâtlarına kıymaz. Onlara hiç bir zaman fenalık yapmak istemez. İtaatsizlik yapan evlâdını döğerken de yüreği acır. Sizin de yaptığınıza nedamet ettiğinizi ve pişman olduğunuzu biliyoruz. Sizi felâkete sürükleyenlere kızdığınızı ve bedduâ ettiğinizi işitiyoruz. Size ve bilhassa çoluk ve çocuğunuza çok, hem pek çok acıyoruz. Bu azaptan ve sefaletten kurtulmak çin yegâne çare devletin kucağına dehalet edip gelmektir. Akıllı olanlar bu işe hemen giriştiler ve şimdi Erzincan'da, Pülümür'de, Nazımiye'de, Mazkirt'te ve Ovacık'ta rahat ve huzur içinde oturuyorlar. Hükümet, kendi sözünü dinleyen evlâtlarına daima iyilik yapar. Bugünkü perişan halinize son verip takipten ve ağır cezadan kurtulmak istiyorsanız, işte size son nasihatımızı ve şefkatli sözümüzü tekrarlıyoruz. Eğer çoluk ve çocuğunuza acıyorsanız siz de bizim gibi düşünürsünüz ve yaparsınız. Gelip dehalet edenler ızdırap ve zahmetten kurtulurlar. Gelmeyenlerin üzerine askerimiz yürüyecek ve tayyarelerimiz uçacaktır. Bunların hepsi yakalanıncaya kadar arama devam edecektir. Takipten kimse kurtulamayacaktır.

Kurtuluş ve selâmet yolu devletin kucağına iltica edip şefkat istemektir. Hükümete ve askerlere çabuk dehalet ediniz ve sefaletinize son veriniz. Dehalet edenlere iyi bakılması için merkezlere emir verilmiştir.

Koçuşaklılar birkaç cahilin yaptığından çabuk pişman oldular ve hükümetin şefkatına dehalet ettiler ve takipten kurtuldular. Şimdi köylerinde rahat oturuyorlar. Eşkıyalığa karışmamış olanlar köylerinde iş ve güçleri ile meşgul bulunuyorlar. Bu akıllı Tuncelililerin hali size örnek olsun.

Kaynak: Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar (1924-1938), GnKur Basımevi, Ankara 1972.

EK-19: Tunceli'de Yasak Bölge İlanı ve Nakille İlgili 5 Ağustos 1938 tarih, 2/9439 sayılı Heyeti Vekile Kararnamesi

T.C.
Başvekâlet Kararlar dairesi
Müdürlüğü
sayı 2/9409

SURET

6/8/938

Kararname

Genel kurmay başkanlığının 26/7/938 tarih ve seyahat 51 sayılı şifre telgrafnamesile buna müteallik dosya icra vekilleri heyetince 6/8/938 tarihinde okunarak .

I-Üçüncü ordunun yapacağı manevrenin birinci safhasını teşkil etmek üzere Tunceli'inde sükun ve asayişin istikrarını temin etmek maksadile o mıntakada yapılacak tarama hareketi münasebetile ilişik krokide gösterildiği üzere (Karacakale-Kürk-Hinzori-Darbogazı garbı -Seyithan -Kırmızıdağ Balâ hattı haçılı deresi ağzı - ballı mezraası Rizanın evi Munzur suyu ana komu haçik Dağı karacakale arasındaki bala hattının çevrildiği saha ile masumpak kalesi zeynel tepe - Pilavtepe - Ekrek köyünün beş kilometre kuzeyindeki boz tepe - koçulu koyünden geçen dere ile bunun iki kilometre güneyinden geçen dere arasındaki su taksim hattı setirge koyünden yılan dağına giden yol hariç yılan dağı 2100 rakım hanifi tepe ve bu tepenin 4 kilometre doğusundaki tepe masumpak kalesi çevresi içindeki sahanın 2848 sayılı kanunun ikinci maddesine göre 3 No.lı yasak bölge olarak kabul ve ilânı ,

2-Tunceli halkından garp illerine nakli 20/5/937 tarihli ve 2/6662 sayılı kararname ile kabul edilmiş olan 2000 kişiye ilâveten bu seferki tarama harakâtında ve taramadan sonra elde edilecek yasak bolge sahası halkından 3 . 5 beş bin kişinin daha garb illerine nakil ve Dahiliye ve sıhhat içtimaî muavenet vekilliklerince müştereken tesbit edilecek tevzi listesine göre Trakya , Çanakkale , Bilecik , Bursa, Balıkesir, Kütahya, Eskişehir, Denizli, Aydın, Isparta, Burdur ve Muğla vilâyetlerinde iskânlıdır.

3-Tunceli'nin yasak bolgeler sahası haricinde oturan ve fakat yerlerinde bırakılmaları caiz olmayan ve isimlerile nüfus miktarları 4.U.Müfettişlik tesbit edilecek olan aşiret reisleri , kolbaşıları , seyyitler ve şerirler ile aile ve yakınlarının da garbe nakle tabi tutulmaları ,

4-Maden ve endüstüri merkezlerinin amele ihtiyacını karşılamak üzere bu merkezlerde yerleştirilmeleri düşünülen ikinci fıkrada garbe nakilleri mukarrer Tunceli halkından 1500 kişiden 300 kişinin Zonguldak'da iskân edilmeleri geri kalan 1200 kişinin İzmit', Geçiborlu, karabük, Fethiye, ve Divrigi Maden ve endüstüri merkezlerinde yerleştirilmeleri muvafık olup olmadığının ve muvafık görüldüğü takdirde ne kadarının nerelere x tevzii münasip olacağının Dahiliye sıhhat ve içtimaî muavenet iktisat vekilliklerile genlkurmay başkanlığınca memur edilecek zatlerden mürekkep bir heyet tarafından acele tetkik edilerek verecakları kararın Dahiliye , sıhhat ve içtimaî muavenet vekillikler ince tetkiki ,

5-Tarama ve sonradan elde edileceklerden isyana iştirak edenlerin mahkemeye sevkleri ve evvlce mahkum olup hali firarda bulunanlar hakkındaki hükümlerin infazı ,

6-İsyan dahilinde olup askerliklerini yapmamış olanların askerlik hizmetleri yaptırıldıktan sonra müretteb oldukları iskân mıntakalarına sevkleri ,

7-Tunceli mıntakasından taramadan sonra silâh toplama ameliyesine devam edilmesi ,

8-Emnu mıntakanın muhafazası için kuvvet ifraz edilmesi onanmıştır.

6/8/938

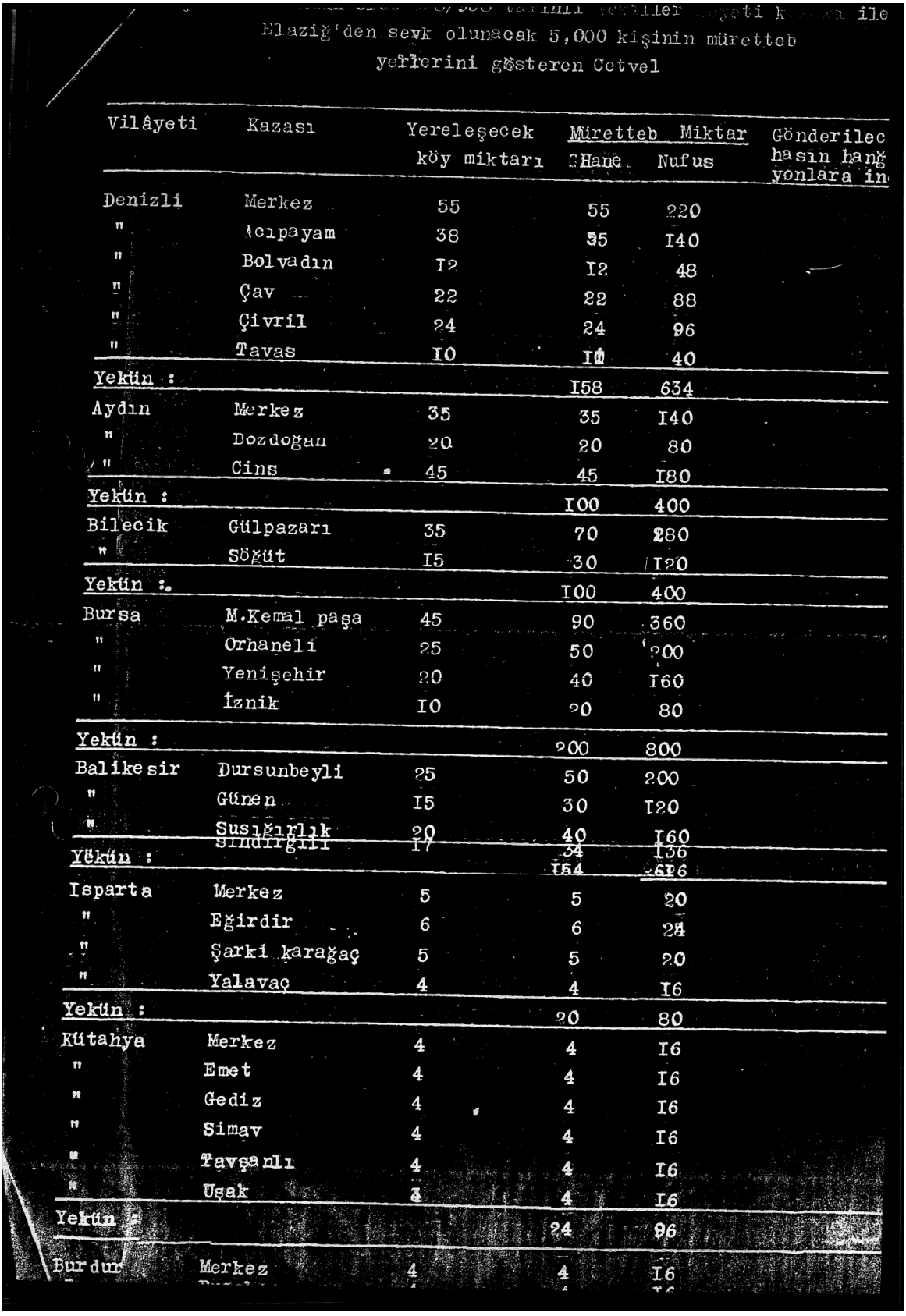
Başvekil Celal Bayar	adliye vekili Ş.Saraçoğlu	M.M.vekili K.Özalp	Dahiliye vekili Ş.Kaya	Hariciye vekili Dr.Tevfik Rüştü Ara s
Maliye vekili F.Ağralı	maarif vekili S.Arıkan	nafia vekili A.Çetinkaya	iktisat vekili Ş.Kesbir	S.İ.M.V. Dr.Alataş
G.İ.vekili R.Tarhan	ziraat vekili F.Kurtoğlu			

TARİH VAKFI

aslının aynıdır.

Kaynak: Tarih Vakfı, Necmeddin Sahir Sılan Arşivi.

EK-24: Heyeti Vekile kararı ile Elazığ'dan Sevk Olunacak 5.000 Kişinin Mürettep Yerlerini Gösteren Cetvel

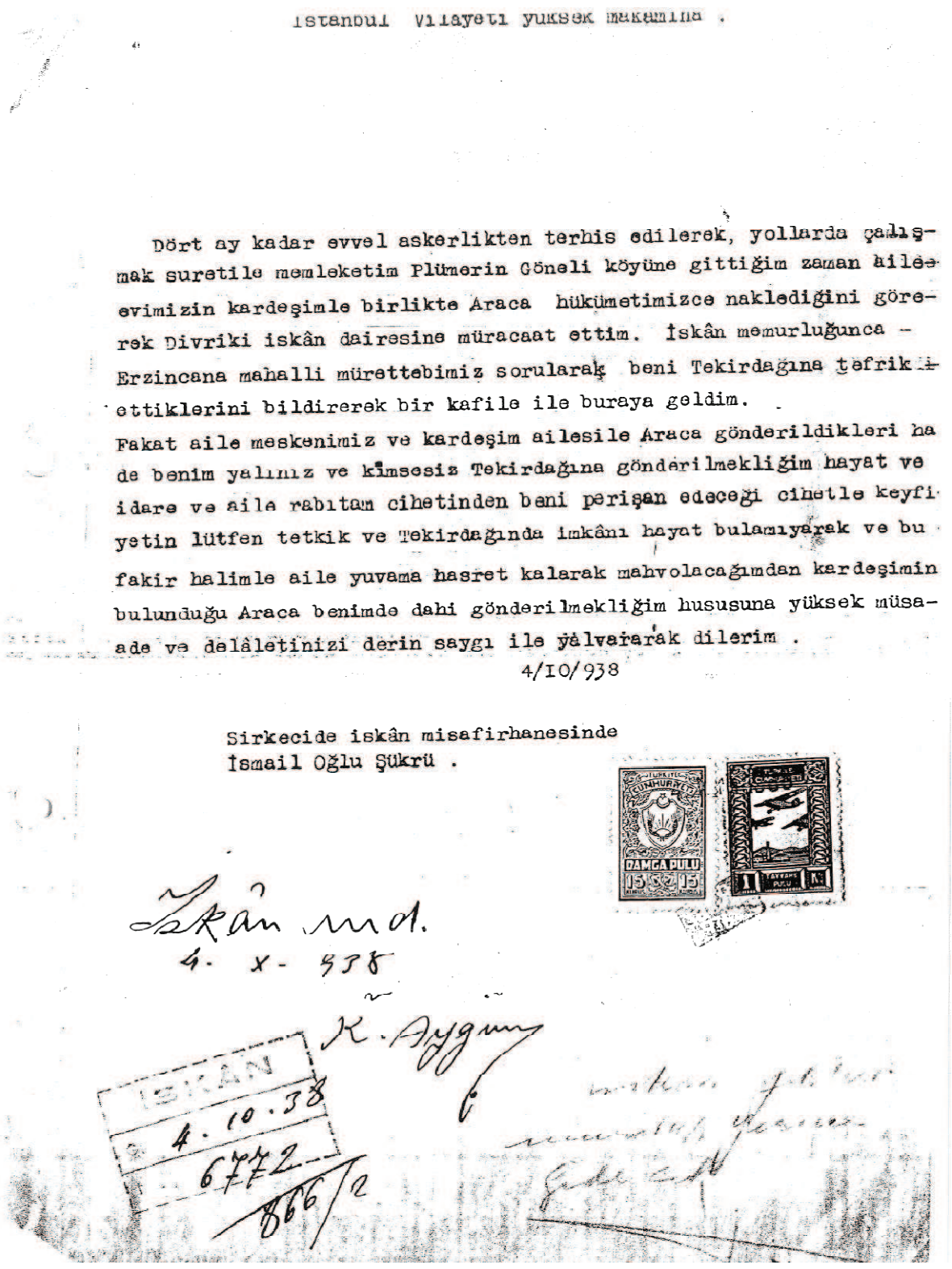
Elaziğ'den sevk olunacak 5,000 kişinin müretteb yerlerini gösteren Cetvel

Vilâyeti	Kazası	Yereleşecek köy miktarı	Müretteb Miktar Hane	Nufus	Gönderilec hasın hang yonlara in
Denizli	Merkez	55	55	220	
"	Acıpayam	38	35	I40	
"	Bolvadın	I2	I2	48	
"	Çav	22	22	88	
"	Çivril	24	24	96	
"	Tavas	I0	I0	40	
Yekün :			I58	634	
Aydın	Merkez	35	35	I40	
"	Dozdoğan	20	20	80	
"	Cins	45	45	I80	
Yekün :			I00	400	
Bilecik	Gülpazarı	35	70	280	
"	Söğüt	I5	30	I20	
Yekün :			I00	400	
Bursa	M.Kemal paşa	45	90	360	
"	Orhaneli	25	50	200	
"	Yenişehir	20	40	I60	
"	İznik	I0	20	80	
Yekün :			200	800	
Balikesir	Dursunbeyli	25	50	200	
"	Günen	I5	30	I20	
"	Susığırlık Sındırgılı	20 I7	40 34	I60 I36	
Yekün :			I64	656	
Isparta	Merkez	5	5	20	
"	Eğirdir	6	6	24	
"	Şarki karağaç	5	5	20	
"	Yalavaç	4	4	I6	
Yekün :			20	80	
Kütahya	Merkez	4	4	I6	
"	Emet	4	4	I6	
"	Gediz	4	4	I6	
"	Simav	4	4	I6	
"	Tavşanlı	4	4	I6	
"	Uşak	4	4	I6	
Yekün :			24	96	
Burdur	Merkez	4	4	I6	

Vilâyeti	Kazası	Yerleşecek köy miktarı	Müretteb miktar Hane	Nufus	Gönderilecek eş hangi istasyona ceği. –
Muğla	Merkez	6	6	24	
"	Bodrum	5	5	20	
"	Fethiye	6	6	24	
"	Köyceğiz	5	5	20	
"	Milâs	6	6	24	
Yekün :			28	II2	
Eskişehir	Merkez	36	36	I44	
"	Mihalçık	I4	I4	56	
Yekün :			50	200	
Çanakkale	Bayramiç	40	40	I60	
	Biğa	65	65	260	
"	Lâpsiki	20	20	80	
"	Yenice	25	25	I00	
Yekün :			I50	600	
Edirne	Keşan	30	30	I20	
"	Uzunköprü	20	20	80	
Yekün :			50	200	
Kırklareli	Babaeski	I5	30	I20	
"	Burğaz	I0	20	80	
Yekün :			50	200	
Tekirdağ	Hayrebolu	30	30	I20	
"	Malkara	45	45	I80	
Yekün :			75	300	
Zonguldak				300	
Yekün :				300	Kömür havzasına be

Aslının aynıdır.
/8/938

EK-25: *"Sirkeci'de iskan misafirhanesinde İsmail Oğlu Şükrü"*nün, İstanbul Valiliği'ne verdiği dilekçe

İstanbul Vilayeti yüksek makamına .

Dört ay kadar evvel askerlikten terhis edilerek, yollarda çalışmak suretile memleketim Plümerin Göneli köyüne gittiğim zaman ailece evimizin kardeşimle birlikte Araca hükümetimizce nakledildiğini görerek Divriki iskân dairesine müracaat ettim. İskân memurluğunca - Erzincana mahalli mürettebimiz sorularak beni Tekirdağına tefrik ettiklerini bildirerek bir kafile ile buraya geldim.
Fakat aile meskenimiz ve kardeşim ailesile Araca gönderildikleri halde benim yalnız ve kimsesiz Tekirdağına gönderilmekliğim hayat ve idare ve aile rabıtam cihetinden beni perişan edeceği cihetle keyfiyetin lütfen tetkik ve Tekirdağında imkânı hayat bulamıyarak ve bu fakir halimle aile yuvama hasret kalarak mahvolacağımdan kardeşimin bulunduğu Araca benimde dahi gönderilmekliğim hususuna yüksek müsaade ve delâletinizi derin saygı ile yalvararak dilerim .

4/10/938

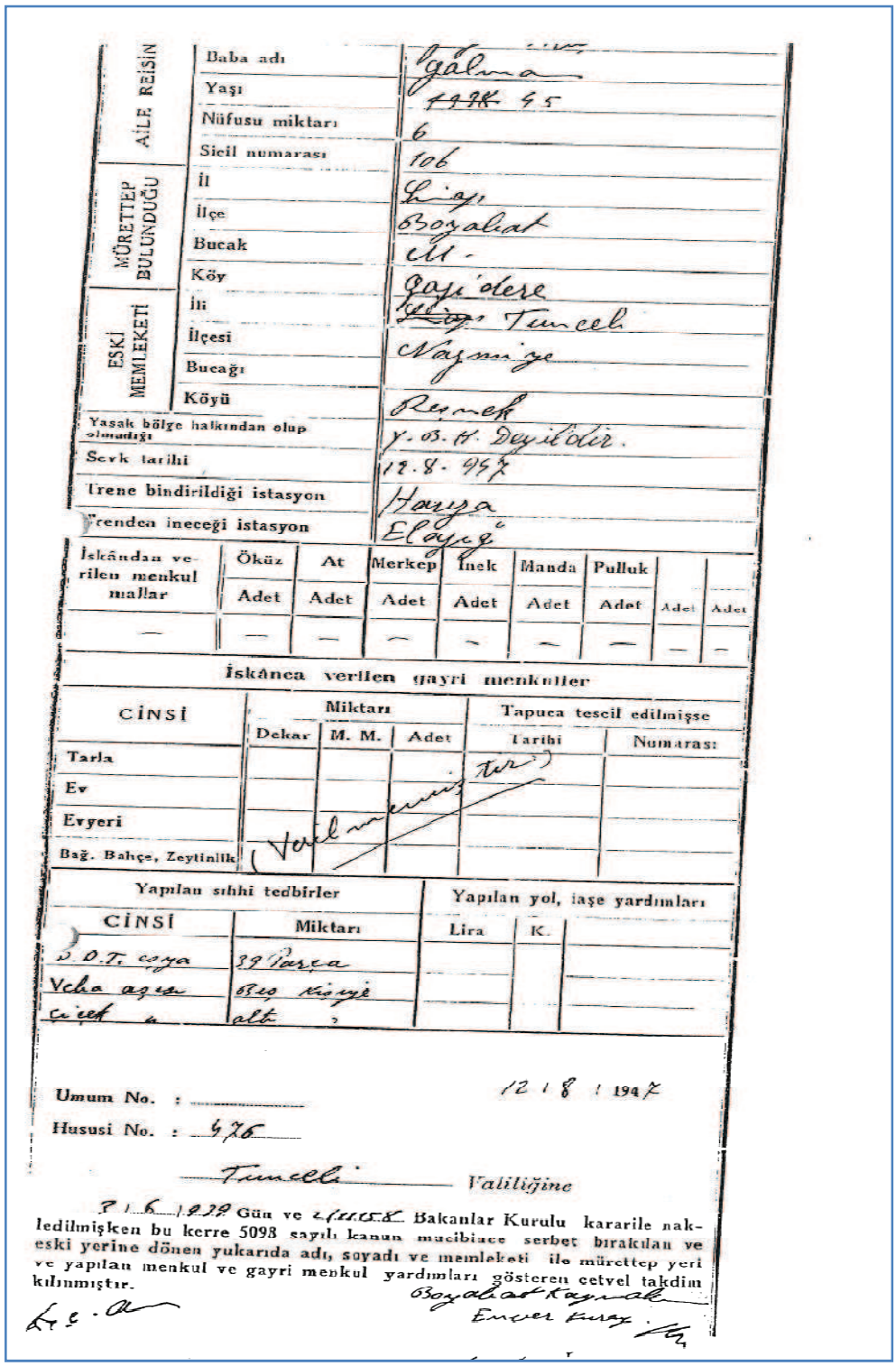
Sirkecide iskân misafirhanesinde
İsmail Oğlu Şükrü .

İskân müd.
4. X. 938

İSKÂN
4.10.38
6772
866/2

Kaynak: Hüseyin Aygün, **Dersim 38 ve Zorunlu İskan,** Dipnot Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.

EK-26: Sinop'un Boyabat ilçesi kaymakamlığı tarafından Tunceli Vilayeti'ne hitaben hazırlanan, 1947 tarihli dönüş formu

AİLE REİSİN
Baba adı: Galma
Yaşı: 1948 45
Nüfusu miktarı: 6
Sicil numarası: 106

MÜRETTEP BULUNDUĞU
İl: Sinop
İlçe: Boyabat
Bucak: Ali.
Köy: Gaşı'dere

ESKİ MEMLEKETİ
İli: Tunceli
İlçesi: Nazımiye
Bucağı:
Köyü: Remek

Yasak bölge halkından olup olmadığı: Y. 03. H. Değildir.
Sevk tarihi: 12. 8. 947
Trene bindirildiği istasyon: Hanya
Trenden ineceği istasyon: Elazığ

İskândan verilen menkul mallar	Öküz	At	Merkep	İnek	Manda	Pulluk		
	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet	Adet
—	—	—	—	—	—	—	—	—

İskânca verilen gayri menkuller

CİNSİ	Miktarı			Tapuca tescil edilmişse	
	Dekar	M. M.	Adet	Tarihi	Numarası
Tarla					
Ev					
Evyeri					
Bağ. Bahçe, Zeytinlik					

Verilmemiştir

Yapılan sıhhi tedbirler		Yapılan yol, iaşe yardımları		
CİNSİ	Miktarı	Lira	K.	
D.D.T. sıya	39 Parça			
Veha aşısı	8249 kişi			
Çiçek a	alt			

Umum No. :
Husus No. : 476

12 / 8 / 1947

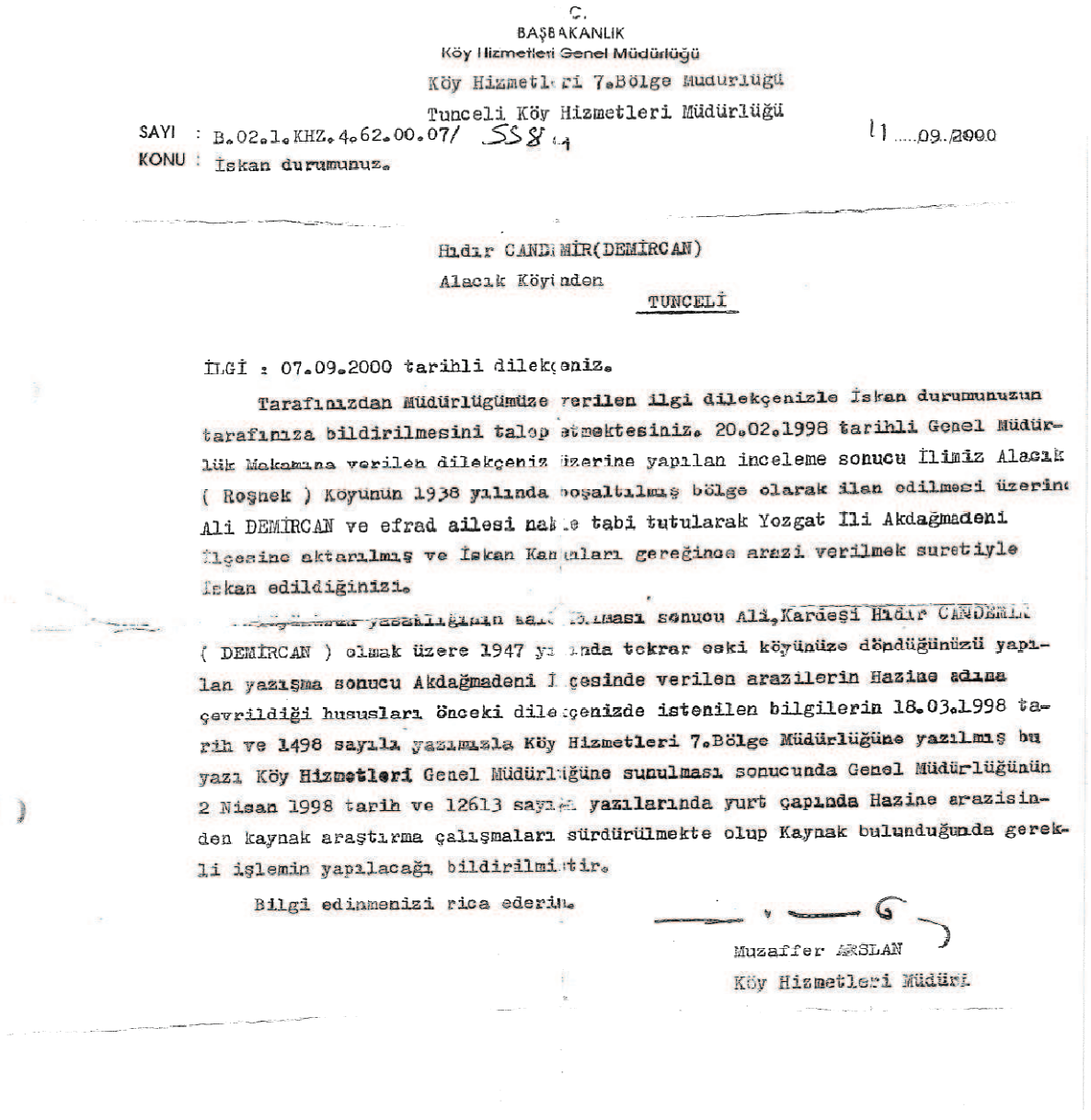
Tunceli Valiliğine

7 / 6 / 1939 Gün ve 2/11158 Bakanlar Kurulu kararile nakledilmişken bu kerre 5098 sayılı kanun mucibince serbest bırakılan ve eski yerine dönen yukarıda adı, soyadı ve memleketi ile müretteb yeri ve yapılan menkul ve gayri menkul yardımları gösteren cetvel takdim kılınmıştır.

Boyabat Kaymakamı
Enver Kuray

Kaynak: Hüseyin Aygün, **Dersim 38 ve Zorunlu İskan,** Dipnot Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.

EK-27: Tunceli Köy Hizmetleri Müdürlüğü'nün Hıdır Candemir'e (Demircan), ailesinin Yozgat Akdağ Madeni'nde iskân edildiğini bildiren yazısı.

C.
BAŞBAKANLIK
Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Köy Hizmetleri 7.Bölge Mudurlüğü
Tunceli Köy Hizmetleri Müdürlüğü

SAYI : B.02.1.KHZ.4.62.00.07/ 558
KONU : İskan durumunuz.

11 .....09./2000

Hıdır CANDEMİR(DEMİRCAN)
Alacık Köyinden
TUNCELİ

İLGİ : 07.09.2000 tarihli dilekçeniz.

Tarafınızdan Müdürlüğümüze verilen ilgi dilekçenizle İskan durumunuzun tarafınıza bildirilmesini talep etmektesiniz. 20.02.1998 tarihli Genel Müdürlük Makamına verilen dilekçeniz üzerine yapılan inceleme sonucu İlimiz Alacık (Roşnek) Köyünün 1938 yılında boşaltılmış bölge olarak ilan edilmesi üzerine Ali DEMİRCAN ve efrad ailesi nakle tabi tutularak Yozgat İli Akdağmadeni İlçesine aktarılmış ve İskan Kanunları gereğince arazi verilmek suretiyle İskan edildiğinizi.

...yazabileceğinin sabit olması sonucu Ali,Kardeşi Hıdır CANDEMİR (DEMİRCAN) olmak üzere 1947 yılında tekrar eski köyünüze döndüğünüzü yapılan yazışma sonucu Akdağmadeni İlçesinde verilen arazilerin Hazine adına çevrildiği hususları önceki dilekçenizde istenilen bilgilerin 18.03.1998 tarih ve 1498 sayılı yazımızla Köy Hizmetleri 7.Bölge Müdürlüğüne yazılmış bu yazı Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğüne sunulması sonucunda Genel Müdürlüğünün 2 Nisan 1998 tarih ve 12613 sayılı yazılarında yurt çapında Hazine arazisinden kaynak araştırma çalışmaları sürdürülmekte olup Kaynak bulunduğunda gerekli işlemin yapılacağı bildirilmiştir.

Bilgi edinmenizi rica ederim.

Muzaffer ARSLAN
Köy Hizmetleri Müdürü

Kaynak: Hüseyin Aygün, Dersim 38 ve Zorunlu İskan, Dipnot Yayınları, 4. Baskı, Ankara, 2010.

EK-28: “Sevk Olunan Kimselerin Hüviyeti” başlıklı cetvel örneği.

SEVK OLUNAN KİMSELERİN

HÜVİYETİ

	Kişi	Kök nüfus sayı adı	Doğduğu yer adı	Yaşı	Cinsi	Medeni hali	Sanat	Mahalle veya köy	Çıktığı tarih	Geldiği tarih	Çıktığı tarih	Nüfus tezkeresi	Hapis	Para	Mal	Diğer
1	Bahriye X	Hasan Hüseyin oğlu	Erzincan	365	erkek	evli	mahsul	Bişa	Karabiga 28/9/38		1/10/38	Evleş		200		
2	"	Ahmet	"	372	"	"	"	"								
3	"	Süleyman	"	341	"	"	"	"								
4	"	Ahmet	"	326	"	"	"	"								
5	"	Hüseyin	"	318	"	"	"	"								
6	"	Yakup	"	318	"	"	"	"								
7	"	Şerif Hasan	"	355	"	"	"	"								
8	"	Hüseyin	"	336	"	"	"	"								
9	"	Salih	"	338	"	"	"	"								

EK-29: Sevk ile ilgili telgraf örnekleri

T. C.
NAFIA VEKÂLETİ
P. T. T. U. M.

TELGRAF

Adr istanbul vilayetine

İLK MERKEZ | No | KELİME kefah 349 20 /10 14 =

ALINDIĞI Tarih Saat | İMZA

1.- garba nakl olunacak eshastan olup erzincan vilayetinden
kazamize gonderylen 13,- hanede 75,- nufus aydin vilayet
merkezine ve bir hanede bir nufus manyas kazasina muvvetteb
olup bugunku trene bindirylmislerdir 2.-: bunlardan 1,- baska
18/10/38 ve iskan 694,- sayili telinizlede geri kaldiklari
bildirylen 9-: nufus manyas kazasina 11,-: nufus bina kazasina

T. C.
NAFIA VEKÂLETİ
P. T. T. U. M.

TELGRAF

Adres:

[No. 251/1]

Yol

5.- nufus osmaneli kazasina murettep olup bunlarda birinci maddedeki eshasla birlikte ayri trene bildirilmislerdir 3.- bunlardan aydin vilayetine gidecekler aydinr istasyonuna ve mayas kazasina gidecekler balikesir istasyonuna ve bigaya gideceklerin haydarpasa istasyonuna ve osmaneli kazasina gideceklerin osmaneli istasyonuna cikarilacaklardir 4.- bunlarin 18/10/938- tarihinten itibaren 12.- ser gunluk iaseleri erzincan vilayetince verilmisdir 5.- bunlardan haydarpasa istasyonuna cikarilacaklarin teslim alinarak murettep mahalleri olan bäga kazasina sevklerine emrlerini istanbul vilayetine arzederym 6.- bunlarin sivas istasyonunta evraklaryle birlikte

T.C.
NAFIA VEKÂLETİ
P. T. T. U. M.

Devlet telgrafı hususi idarelerin dolayısı mesuliyet kabul etmez.

TELGRAF

(No.: 25./1)

Adres

- İstanbul vilayetine -.,-

29. 9. 38 Yol

6660 Sevk işaretleri:

366

++3867./27.- divriği 285 27/9 10/40- r

MERKEZ | ALINDIĞI Parafı Saat | İMZA

divrikte murettep siz olarak bekliyen turceli halkından 15 evde 80 nufus tekirdag vilayetinin malkara kazasina 12 evde 49 nufus hayrabolu kazsina tentip edildigi erzincan vilayetinin 23./9/938 475 no tel yazisiyle bildirilmis ve bunlar haydarpasa istasyonunda istanbul vilayetine teslim edilmek oradanda murettep yerlerine istanbul vilayetince sevk edilmek uzere 26/9/938 gunu tireniyle gonderilmislerdir

2.- malkara kazasina murettep olanlar tekirdag iskelesinde hayrabolu ya olanlarda alpullu istansyonuna cikarilacaklardir 3.- erzincan vilayetince malkara kazasina 15.- evde 78 nufus hayrabolu kazasina 11 evde 46 nufus murettep verilmisdir bura murettep sizler not

TELGRAF

İKÂLETİ
U. M.

Sevk işaretleri:

Yol

İLK MERKEZ

RESMİ

ORTA MERKEZ

ALINDIĞI

İMZA

kemah 35 3 17 17 r :

- garbe nakledilecek eshastan olup muretteb mahallerine nakledilmek uzere erzincan vilayetinden kazamıza gonderilmis olan otuzyedi evdeozuoyuz nufus ayrica munferit olarak yedi nufus ki ceman ucyuzyedi nufus bu gunku trenle sevk edilmislerdir 2.- bunlar cikacaktarı istasyonlara gore vagonlara yerlesdirilmistir ve vagonların uzerine cikacaktarı istasyonlar yazılmıstır 3.- bunlardan avtı evde 5 nufus nazilli 6.- evde 4.- nufus aydın vilayeti merkezine 15.- evde 120.- nufus ceyve kazasına on evde 90 nufus biga kazasına murestepdirler

T. U. M.

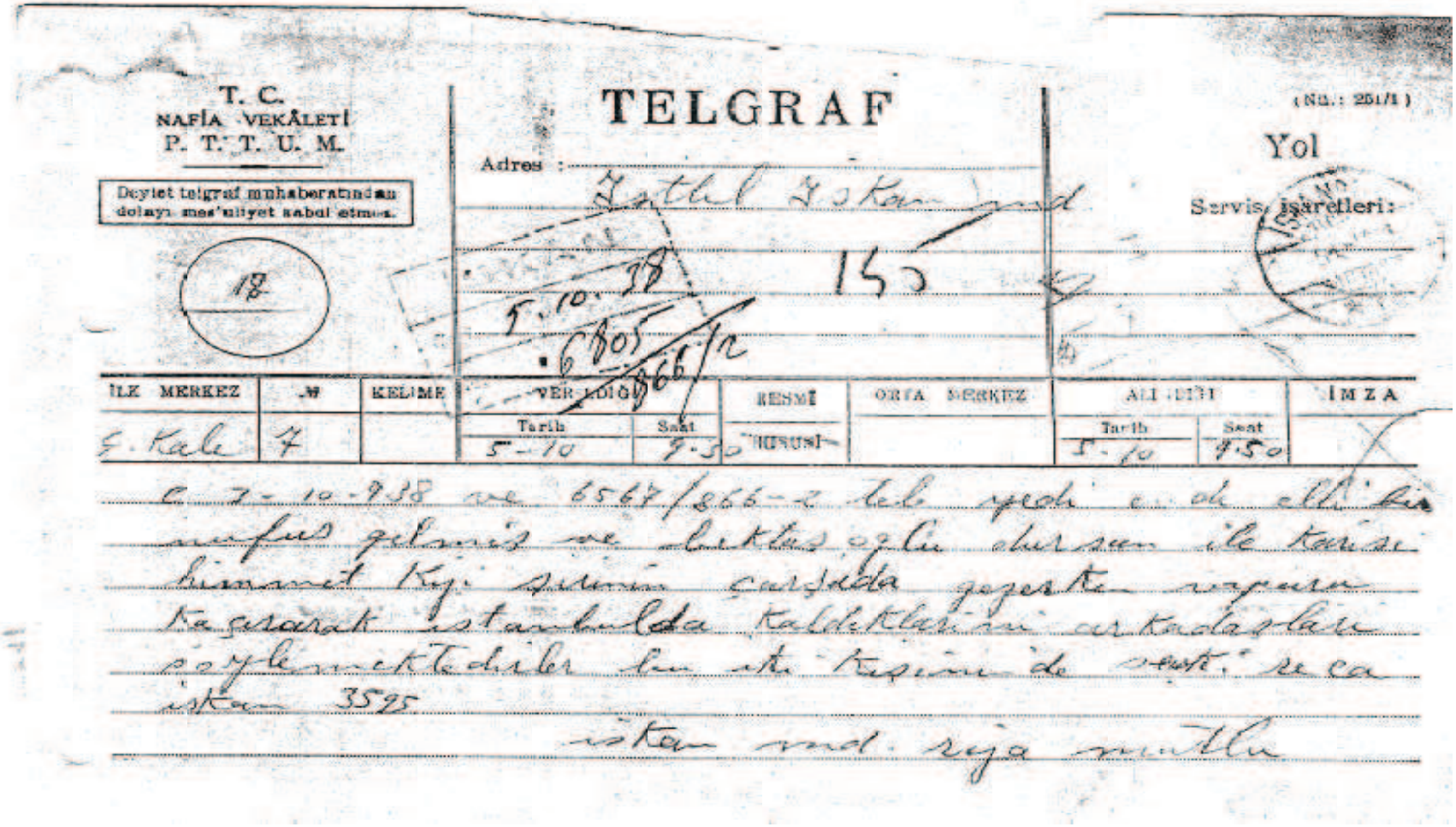
Adres :

Yol

Servis isaretleri:

istasyonuna susugurluk muretteb olanlar balykesir istasyonuna
mylas muretteb olan aydin istasyona yenisehire muretteb olanlar bilecik
istasyonuna mustafa k pasa kazasina muretteb olanlar kaza bilecik
istasyonuna cikarilacaklardir 7:- biraya muretteb olup haydarpasa
istasyonuna cikacak olanlarin karabiga iskelesine gonderylmelerine
buyruklarini istanbul vilayetine arzederym 1/10/938 gun iskan 513.
- nolu tel k olarak erzincan vilayetine ve gereci icin istanbul
aydin sivas bilecik bursa balikesir canakkale vilayetlerine arzedilmis
m k pasa. divrik nazilli gyve biga milas susugurluk yeni kazalarina
yazilmistir 636.- nodur := kay azmi ozer =

Iskân
4. 10. 938
M. Ozcan

T. C.
NAFIA VEKÂLETİ
P. T. T. U. M.

Devlet telgraf muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul etmez.

18

TELGRAF

(No.: 251/1)

Adres : Istiklal Iskan müd

Yol

Servis işaretleri:

5.10.38
1550
6805 866/n

İLK MERKEZ	W	KELİME	VERİLDİĞİ Tarih	VERİLDİĞİ Saat	RESMİ HUSUSİ	ORTA MERKEZ	ALINDIĞI Tarih	ALINDIĞI Saat	İMZA
E. Kale	7		5-10	9.50			5-10	9.50	

e 7-10-938 ve 6567/866-2 tarih şifreli emrile elli iki nüfus getirmiş ve Lüleburgaz'da durdurulan ile kaçakçı Osmanlı Köyü çiftçilerinden geçerken vapurun kaçararak İstanbulda kaldıklarını arkadaşlarına söylemektedirler. Bu iki kişinin de sevk'i rica
İskan 3595

İskan müd. vekili Rıza Mutlu

EK-30: 5098 Sayılı İskan Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılmasına, Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Yeniden Bazı Madde ve Fıkralar İlavesine Dair Kanun

Madde 2 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3 — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

20/6/1947

No.	Başlığı	Düstur Tertip	Cilt	Sahife	Resmî Gazete Sayı
	1 — Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu ile Yorum, T. B. M. M. Kararı ve Tüzükleri:				
	A - Kanun:				
3202	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanunu	15/6/1937	5	18	1124 3629
	B - Yorum:				
238	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Kanununun 61 inci maddesinin 2 nci fıkrasına tefsiri	2/2/1942	3	23	249 5027
	C - T. B. M. M. Kararı:				
1045	Ziraat Bankasının 3202 sayılı kanunun mevcudiyetinden evvel akdettiği 5 % 50 si Devlete ait mukavelelere mukabilinde tediyesine kadar imkân olmadığı hakkında	4/5/1938	5	19	613 3898
	D - Tüzükler:				
2/10104	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Memurları Tekaüt Sandığı Nizamnamesi	5/1/1950	5	20	141 4105
3/2425	Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası Tüzüğü	2/5/1945	3	26	295 5095
3/6581	İstanbul Emniyet Sandığı Tüzüğü	22/3/1947	—	—	— 6563
	2 — Sözü geçen Kanun:				
2004	İcra ve İflâs Kanunu	19/6/1932	5	15	532 2120

Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin Adalet Bakanlığı kısmında değişiklik yapılması hakkında Kanun

Kanun No: 5094 *Kabul tarihi: 17/6/1947*

Madde 1 — Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 30/6/1939 tarihli ve 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin Adalet Bakanlığı iller kısmına bağlı cetvelde, derece, ad, sayı ve aylıkları yazılı kadrolar eklenmiştir.

Geçici Madde 1— 4/7/1934 tarihli ve 2556 sayılı kanunun 5 inci maddesinde yazılı staja başlamış olanlardan bir yıllık süreyi bitirmiş olanları 31/12/1948 tarihine kadar yardımcılık sınıfına tâyin etmeğe Adalet Bakanı yetkilidir.

Geçici Madde 2 — 1947 yılı Bütçe Kanununa bağlı (L) işaretli cetvelin Adalet Bakanlığı kısmında (29) yargıç adayı ve stajyer yargıç adayı kadrosu çıkarılmıştır.

Geçici Madde 3— 1947 yılı Bütçe Kanununa bağlı (A) işaretli cetvelin Adalet Bakanlığı kısmındaki (180) inci (Aylıklar) bölümünün (1) inci (Memurlar aygı) maddesine (202 590) lira ek ödenek verilmiştir.

Madde 2 — Bu kanun 30/6/1947 tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 3 — Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

20/6/1947

CETVEL

D.	Görevin çeşidi	Sayı	Aylık
11	Yargıç Adayı	121	30

1 — Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülü hakkındaki 3656 sayılı Kanun ve bunun 31/10/1946 tarihine kadar yapılmış ek ve değişiklikleri ile Yorumları, B. M. Meclisi Kararları, Yönetmelikleri ve Bakanlar Kurulu Kararları 31/10/1946 gün ve 6449 sayılı Resmî Gazete'ye ilişik yıllık Cilt'inin 7 nci sahifesinde, 4911 sayılı kanun başlığı altına toplu olarak konulmuştur.

31/10/1946 tarihinden sonra yayımlanan:

No.	Başlığı	Düstur Tertip	Cilt	Sahife	Resmî Gazete Sayı
4938	Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı Kanuna bazı ek 4611 sayılı kanunla değişiklik yapılması hakkında Kanun	31/12/1946	—	—	6494
4962	3656 sayılı kanunla tevhit ve aylıklarına İçişleri Bakanlığına ait cetvelinde değişiklik yapılmasına dair Kanun	6/1/1947	—	—	6498
5003	Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin Adalet Bakanlığı kısmında değişiklik yapılması hakkında Kanun	3/2/1947	—	—	6525
5006	Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin Emniyet Genel Müdürlüğü kısmında bazı değişiklikler yapılmasına dair Kanun	21/2/1947	—	—	6538
5007	Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanuna ek 4649 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelde değişiklik yapılması hakkında Kanun	21/2/1947	—	—	6540
5049	Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair kanunda değişiklik yapan 4508 ve 4988 sayılı kanunların bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkında Kanun	27/5/1947	—	—	6616
5064	Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkındaki 4593 sayılı kanuna ek Kanun	16/6/1947	—	—	6635
5065	Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanuna bağlı (1) sayılı cetvelin İçişleri Bakanlığı kısmında değişiklik yapılması hakkında Kanun	16/6/1947	—	—	6635
	2 — Sözü geçen Kanunlar:				
2556	Hâkimler Kanunu	14/7/1934	3	15	1359 2751
4697	1947 yılı Bütçe Kanunu	2/1/1947	—	—	— 6493

İskân Kanununun bazı maddelerinin kaldırılmasına, değiştirilmesine ve bu kanuna yeniden bazı madde ve fıkralar ilâvesine dair Kanun

Kanun No: 5098 *Kabul tarihi: 18/6/1947*

Madde 1 — 2510 sayılı İskân Kanununun 2848 sayılı kanunla değiştirilen 1 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Muhacir ve mültecilerle göçebelerin ve gezginci çingenelerin yurt içinde yerleştirilmeleri; Türk kültürüne bağlılık ve nüfus oturuş ve yayılışının düzeltilmesi amaciyle Bakanlar Kurulunca yapılacak programa uygun olarak İçişleri ve Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlıklarınca tertiplenir.

Madde 2 — 2510 sayılı Kanunun 2848 sayılı Kanunla değiştirilen 8 inci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Jeolojik olaylar ve tabii âfetler dolayısiyle bir mahal halkının yerlerini terketmesinde hüzum ve zaruret bulunduğu, kendilerinin başvurmaları veya ilgili Bakanlığın teklifi üzerine Merkezi İskân Komisyonunca yapılacak inceleme sonunda anlaşıldığı takdirde Bakanlar Kurulu karariyle o mahal halkı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca başka yerlere yerleştirilir.

Madde 3 — 2510 sayılı Kanunun 2848 sayılı Kanunla değiştirilen 9 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Göçebeler, gezginci çingeneler İçişleri Bakanlığının mütalâası alınarak Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca uygun görülecek yerlerde yerleştirilirler. Bunlar da bu kanunda yazılı yardımlardan ve her türlü muafiyetten istifade ederler.

Madde 4 — 2510 sayılı Kanunun 15 inci maddesinin 2 nci bendi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Hükümetçe içerde bir yerden diğer bir yere yerleştirilenlerden veya dışardan kendi kendine gelen muhacir ve mültecilerden ihtiyaçlı olanlar:

A) İskâna tabi tutulurlar.

B) Kendilerinin, zat, ev, sanat ve ticaret eşyalarının, alât ve edevatının, yiyeceklerinin, tohumluklarının, koşum ve damızlık hayvanlarının ve gümrükten muaf bütün eşyalarının kalktıkları yerden veya sınırdan yerleşecekleri yere kadar nakliye masrafları Hükümetçe verilir.

C) Bunların kaldırıldıkları veya sınırlarımızdan içeriye girdikleri günden iskân edildikleri güne kadar geçen zaman zarfında ve iskânlarından itibaren bir yıl içinde yatacakları, yiyecekleri, yakacakları ve tedavileri Hükümetçe parasız temin olunur.

Ç) Bunlardan çok fakir olanlarına bir defalık giyecek de Hükümetçe verilir.

Madde 5 — 2510 sayılı Kanunun 17 nci maddesine aşağıdaki fıkra eklenmiştir:

İskân edilecek her aileye nüfuslarına göre dağıtılacak çeşitli toprak miktarı ve dağıtış şekli Sağlık ve Sosyal Yardım ve Tarım Bakanlıklarınca hazırlanıp Bakanlar Kurulu tarafından tasdik edilecek bir cetvelle tesbit olunur.

Madde 6 — 2510 sayılı Kanunun 29 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Hükümetçe iskân edilen muhacir ve mülteciler en az on yıl süre ile yerleştirildikleri yerde oturmıya mecburdurlar. Bunlardan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının izni ile başka yerde yurt tutmak istiyenler hakkında 2510 sayılı Kanunun 15 inci maddesinin 5 inci bendi hükmü uygulanır.

Göçebe ve gezginci çingenelerin göçebeliğe ve gezginciliğe dönmelerine müsaade edilmez.

Bunlardan bu maksadla iskân yerlerini terkedenler yerleştirildikleri yere döndürülürler.

Madde 7 — 2510 sayılı Kanunun 30 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Hükümetçe iskân edilenlere borçlu veya borçsuz olarak iskân yoluyla verilen gayrimenkuller on yıl süre ile hiç bir suretle satılamaz, bağışlanamaz, terhin edilemez, haciz olunamaz. Tapularına o yolda kayıt düşürülür.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının izniyle Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankasına terhini caizdir.

Madde 8 — 2510 sayılı Kanunun 3853 sayılı Kanunla değiştirilen 37 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Muhacir ve mültecilerle Hükümetçe bu kanun hükümlerine göre yerleştirilenler aşağıdaki muafiyetlerden faydalanırlar:

1 — Vergi muafiyeti:

A) Yukarda yazılı kimseler beş yıl arazi, bina, kazanç, buhran, muvazene, hava kuvvetlerine yardım ve yol vergilerinden muaf tutulurlar.

Bu muafiyet süresi Hükümetçe iskân edilenlere bu kanun hükümlerine göre yapılacak iskân yardımlarından bina ve arazi vergileri için gayrimenkullerin temlik edildikleri tarihi, kazanç, buhran, muvazene ve hava kuvvetlerine yardım ve yol vergileri için bu kimselerin yurda geldikleri ve serbest iskâna tabi olanlar da muhacir kâğıdının verildiği yılı takibeden yıldan başlar.

Ancak, muhacirlerin huduttan girdiği, mültecilerin yerleşmek talebinde bulundukları, göçebelerin ve içerde bir yerden diğer bir yere yerleştirilenlerin iskânına başlandığı tarihten muafiyet başlangıcına kadar geçecek zaman zarfında mezkûr vergiler aranmaz.

Hükümetçe iskân yerleri değiştirilenler yeniden muafiyete mazhar olurlar. Şu kadar ki, nakil tarihinde eski muafiyeti hitama ermiş olanların naklin bittiği tarihten yeni mahallerinde iskân yardımlarının bittiği tarihe kadar geçen zamana ait vergileri de aranmaz.

Bu maddedeki yıl tarihi, taalluk ettiği vergi kanunlarında mükellefiyete esas tutulmuş olan yılı ifade eder.

Eski iskân mevzuatına göre iskân hakkına malik olup da İskân Kanunu hükümlerine göre yerleştirilmeleri icabedenler hakkında da yukardaki hükümler uygulanır.

B) Bu kanun hükümlerine göre Hükümetçe temlik edilen toprak ve yapılardan bu temlik dolayısiyle veraset ve intikal vergisi ve ferağ harcı ve resmi alınmaz.

C) Noterlerce yapılacak borçlanma senetleri pula, harca ve ücrete tabi değildir.

2 — Tapu muafiyeti:

Bu kanuna göre gerek parasız ve gerek borçlu ve gerek peşin paralı olarak verilen bütün yapı ve topraklar harçsız, pulsuz tapuya bağlanarak senedi verilir.

Temlik ve teffiz, kıymet takdiri, borçlanma ve ipotek konup kaldırma muameleleri hiçbir harca, masrafa ve pula tabi tutulmaz.

Madde 9 — 2510 sayılı kanunun 1062 sayılı kanunla değiştirilen 39 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

1 - Bu kanun hükümlerine göre veya bu kanundan evvel Hükümetçe iskân edilmiş ve iskân edilecek muhacirlerle mültecilere, göçebelere, gezginci çingenelere ve içerde bir yerden diğer bir yere yerleştirilmiş olanlara verilmiş veya verilecek olan taşe, ibate, döner sermaye, sanat ve ziraat alât ve edevatı ve hayvanlar, koşum ve araba takımları ve tohumluklar ile tedavi ve bilûmum iskân yardımları ve iskân haddi dâhilindeki yapı ve topraklar ve bağ ve meyvelik yerleri parasızdır.

2 - Hükümetçe iskân edilenlere evvelce borçlanma suretiyle verilmiş olan yapı ve topraklardan iskân haddine tekabül eden borçlarını ödemiyen taksitleri tahsil olunamaz ve tahsil olunanlar da geri verilmez.

Verilmiş olan yapı ve toprakların iskân haddinden fazla olan kısımları ile 2510 sayılı kanunun 15 inci maddesinin 3 üncü bendi mucibince verilen ev yeri ve topraklar borçlanmaya tabidir.

Borçlanma muameleleri, 716 sayılı kanun hükümlerine göre Sağlık ve Sosyal Yardım, tahsilât da Maliye Bakanlığınca yapılır. İlk taksit sekizinci yılın Eylülünde başlar ve 20 yılda ve 40 taksitte alınır.

Vâdesinden evvel tediye edilen borçlar yıllık yüzde altı iskontoya tabi tutulur.

3 - 2510 sayılı kanunun 29 uncu maddesinde yazılı süre içinde izinsiz iskân yerini terk veya gaybubet ederek iki yıl sonunda mürettep yerlerine aydetle yerleşmemiş veya aynı yerlere iadeleri mümkün görülmemiş olanlarla iskân olduğu yerden Hükümetçe nakden başka yere iskân olunanlara, evvelce iskân edilmiş iken bilâhara serbest iskâna tabi tutulanlara, eski yerlerinde verilen gayrimenkuller tapuda namlarına tescil edilmiş olsa bile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının işarı üzerine vali ve kaymakamlar tarafından tapuları iptal ve verilen gayrimenkuller istirdat olunur.

Bunlardan izinsiz iskân yerini terk veya gaybubet edenlerin iskân hakları sakıt olur.

Madde 10 — 2510 sayılı kanunun 42 nci maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığında Bakanın veya tevkil edeceği zatın başkanlığı altında Sağlık ve Sosyal Yardım, İşleri, Milli Savunma, Dışişleri, Maliye, Millî Eğitim, Ekonomi, Tarım Bakanlıklarınca ve Ziraat Bankasınca seçilecek zatlardan ve vukuf ve ihtisaslarından istifade edilmek üzere Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca hariçten alınacak en çok üç zattan müteşekkil Merkezî İskân Komisyonu bulunur.

Merkezî İskân Komisyonu başlıca Türkiye'ye gelecek muhacirlerin veya bu kanuna göre içerde yerleştirilecek vatandaşların iktisadî, içtimaî, sıhhî vasıflara ve şartlara göre mürettep yerlerini tetkik etmek, iskân programları hakkında tetkiklerde bulunmak, iskâna yarıyacak toprak ve yapıları araştırıp bulmak, muhacirlerin sevk şartlarını müzakere eylemek, iskân tahsisatının sarf yerleri hakkında müzakerede bulunmak, hariçten ve dâhilden yeni yurtlarına yerleşecek olanların sevkleri ve müstesnâ hale girinceye kadar bakımlariyle alâkadar olan Devlet daireleri şubelerinin muameleratını ve çalışma birliğini yapmaya yarıyan tedbirleri düşünmek gibi görevlerle mükelleftir. Kararları istişarî mahiyeti haizdir.

Merkezî İskân Komisyonunun çalışma tarzı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca tanzim ve Bakanlar Kurulu tarafından onanacak bir yönetmelikle tesbit olunur.

Madde 11 — 2510 sayılı kanunun 49 uncu maddesi aşağıdaki şekilde değiştirilmiştir:

Bu kanunun icra sureti tüzük ve yönetmelikler ile tâyin olunur. Hükümetçe iskân edilenlerle bütün muhacir ve mültecilerin bu kanundaki muafiyetlerden istifade etmek üzere ne yolda hareket edecekleri bu tüzükte gösterilir.

Madde 12 — 2510 sayılı kanuna aşağıdaki madde eklenmiştir:

Ağrı, Sason, Tunceli ve Zeylân yasak bölgelerine Bakanlar Kurulu Kararı olmadıkça hiç bir kimsenin girmesine, iskân ve ikametine izin verilemez.

Geçici Madde 1 — Bu kanunun yürürlüğe girmesinden önce Bakanlar Kurulu karariyle nakledilmiş olanların mürettep yerlerinde oturma mecburiyetiyle haklarındaki bütün kayıtlar kaldırılmıştır.

Geçici Madde 2 — 2510 sayılı kanunun hükümlerine göre nakledilmiş olup ta gerek haklarındaki kararnamelerin kaldırılması ve gerekse bu kanunun yürürlüğe girmesiyle serbest kalacak olanlar hakkında aşağıdaki esaslar dâhilinde muamele yapılır:

1 - Yasak bölge olarak tesbit edilmiş yerler halkından olup ta bu kanunun neşrinden itibaren bir yıl içinde iskânını istiyenlerden muhtaç olanlar eski illerinde veya bu illere civar illerde yerleştirilebilir.

Bu takdirde bunlara mürettep yerlerinde evvelce verilmiş olan yapı ve topraklar 2510 sayılı kanunun 39 uncu maddesi hükmüne göre geri alınır.

2 - Birinci bentte tasrih edilen yerler dışında kalan bölgeler halkından olup ta 2510 sayılı kanunun 27 nci maddesi mucibince geride bıraktığı gayrimenkuller karşılığında istihkak mazbatası verilmek suretiyle malları Devlete intikal etmiş ve aynı kanunun 28 inci maddesi gereğince mürettep yerlerinde ellerindeki mazbatalara mukabil hiç mal alınamamış olanlara mazbata muhteviyatı olan malları tamamen geri verilir. Buna imkân bulunmadığı hallerde mazbata muhteviyatı dört misli üzerinden Hazinece nakden ödenir.

Ellerindeki mazbataları muhteviyatının tamamına veya bir kısmına mukabil mal almış olanların namlarına tescil edilmiş olsun olmasın bu malları geri alınmaz. Ancak istihkak mazbatasında bakiye kalan miktar hakkında yukardaki hükme göre muamele yapılır.

İstihkak sahibi olanların 1948 yılı sonuna kadar bulundukları yerlerin en büyük mülkiye üstüne başvurmaları ve Hazinece de bu gibi istihkakların 1949 yılı sonuna kadar ödenmesi mecburidir.

3 - 2510 sayılı kanunun 27 nci maddesi gereğince kendileri tarafından veya Hükümetçe tasfiye edilmiyen mallar üzerinde bu gibiler her türlü tasarrufta serbesttirler.

Hükümetçe tasfiye olunmuş ve satış bedelleri sahiplerine ödenmiş veya ödenmek üzere emanete alınmış gayrimenkuller hakkında hiç bir iddia dinlenmez. Sahiplerinin hakları ancak bu bedellere inhisar eder.

Kendi yurtlarına dönenler Hükümetin uhdesinde veya idaresinde veya emanette bulunan menkul veya gayrimenkul mallarını tasarruf etmek isterlerse bu tasarruf tarihinden itibaren mürettep yerlerinde kendilerine Hükümetçe iskân yoluyla verilen gayrimenkuller 2510 sayılı kanunun 39 uncu maddesi hükmüne göre geri alınır.

4 - Yukardaki hükümler gereğince bu gibilere aynen iade edilen gayrimenkuller için nakilleri tarihinden itibaren bu kanunun neşrini takibeden yıl sonuna kadar geçen süre içinde tahakkuk eden arazi ve binalara müteallik her türlü vergiler aranmaz. Ancak bunlardan tahsil edilmiş olanlar geri verilmez.

5 - Hazine adına tescil edilmiş olup ta bu suretle geri verilmesi gereken gayrimenkullerden dolayı Hükümetçe eski sahiplerine yapılacak ferağ ve tescil işlemlerinde harç ve resim aranmaz.

6 - Bu suretle serbest kalanlar, muhtaç olup olmadıklarına bakılmaksızın, gidecekleri yerlere kadar bir defaya mahsus olmak üzere bu kanuna göre parasız sevkolunurlar.

7 - Serbest kalıp ta yukardaki fıkralara göre iskân istediğinde bulunmıyanlar mürettep yerlerini terk ettikleri takdirde bunlara evvelce verilmiş gayrimenkuller hakkında 2510 sayılı kanunun 30 uncu maddesi hükmü uygulanmaz.

8 — Mukabilinde mal alınıp ta mahsulu yapılmayan mazbataların mahsupsuz kalan bakiyelerinin mahsupları, bütçeye irat ve masraf kaydı suretiyle yapılır.

Madde 13 — 2510 sayılı kanunun 2848 sayılı kanunla değiştirilen 2 nci maddesi, 2510 sayılı kanunun 7 nci maddesinin (A) ve (B) fıkraları, 2510 sayılı kanunun 2848 sayılı kanunla değiştirilen 10 uncu maddesinin (C) ve (Ç) fıkraları, 2510 sayılı kanunun 2848 sayılı kanunla değiştirilen 11 inci maddesi, 2510 sayılı kanunun 12 nci maddesi, 2510 sayılı kanunun 2848 sayılı kanunla değiştirilen 13 üncü maddesi, 2510 sayılı kanunun 14, 26, 27, 28 inci maddeleri kaldırılmıştır.

Madde 14 — Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 15 — Bu kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.

20/6/1947

No.	Mevzuu	Tarihi	Tertip	Cilt	Sahife	Resmî Gazete Sayı
	1 — İskân kanunu ile bunun ek ve değişiklikleri, Tüzük ve talimat:					
	A - Kanunlar:					
2470	İskân Kanunu	21/6/1934	3	15	1156	2781
2670	İskân Kanununa 31 üncü maddesine bir fıkra ilâvesine dair Kanun	29/12/1934	3	16	451	2892
2837	İskân Kanununun bazı maddelerini değiştiren ek Kanun	21/10/1935	3	16	1627	3144
2845	İskân kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun	31/11/1935	3	17	89	3169
3123	İskân Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair olan 2845 sayılı kanunu değiştiren Kanun	10/3/1937	3	18	849	3537
3371	İskân Kanununa ek Kanun	2/5/1938	3	19	592	3696
3657	İskân Kanununun bazı maddelerini değiştiren 2848 sayılı kanunun 3 üncü ve 2510 numaralı kanunun 31 inci maddesini tadil eden Kanun	5/7/1939	3	20	1538	4050
3667	İskân Kanununun 12 nci maddesini kısmen değiştiren ve 17 ve 24 üncü maddelerine birer fıkra ekliyen Kanun	11/7/1939	3	20	1556	4235
3693	İskân kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine dair Kanun	12/7/1939	3	20	1595	4256
4062	İskân Kanununun 30 uncu maddesinin tadili hakkında Kanun	13/6/1941	3	22	1310	4638
	B - Yönetmeniik:					
221	İskân Kanununun 31 inci maddesinin 1 inci fıkrasının değiştirilmesine dair	7/1/1937	3	18	192	3501
	C - Tüzükler:					
7/1777	İskân Müdürlüğü Nizamnamesi	5/1/1935	3	16	320	2898
	2 — Sürü geçen Kanun:					
716	Borçlanma Kanunu	24/1/1926	3	7	179	279

Kaynak: Resmi Gazete, 29 Haziran 1947, Sayı: 6640.

EK-31: Yasak Bölgelerin Kaldırılması İle İlgili 1 Temmuz 1950 Tarih, 3/11461 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı

T. B. M. M. KARARI

Binbaşı Lûtfi Can'ın emeklilik işleminin kaldırılması hakkında Dilekçe Komisyonunca verilen kararın reddine dair

Karar No : 1699

16. Tümen 43. Alay 11. Tabur Komutanı iken yetkili müşterek sicil âmirlerinin usul ve mevzuat hükümlerine uygun olarak tanzim ettikleri menfi sicil üzerine 15 Eylül 1945 tarihinde alınan yüksek kararla 3360 sayılı kanunun birinci maddesinin (H) fıkrasına tevfikan Milli Savunma Bakanlığınca emekliye çıkarılan Piyade Binbaşı (336-3) Lûtfi Can'ın emeklilik işleminin iptaline dair Dilekçe Komisyonunun 16/11/1950 tarihli haftalık karar cetvelindeki 2933 sayılı kararının reddine Kamutayın 12 Temmuz 1950 tarihli 21 inci birleşiminde karar verilmiştir.

12/7/1950

Bakanlar Kurulu Kararları

3

Karar Sayısı: 11461

Ağrı yasak bölgesinin; Kars İlindeki Iğdır, Ağrı İlindeki Tutaklı, Serdarbulak, Karnıyarık, Şehigerdan ve Yukarı Niçe köyleri doğularından geçirilen hattın doğu kısmında kalan ve içinde Küçük Ağrı Dağı da bulunan bölge hariç olmak üzere Ağrı, Sason, Tunceli ve Zeylan yasak bölgelerine vatandaşların serbestçe girmelerine, iskân ve ikametlerine izin verilmesi ve bu mıntakalar içindeki arazinin sahiplerine iadesi hususlarına taalluk eden bilcümle tertip ve tedbirlerin İçişleri Bakanlığınca alınması; adı geçen Bakanlığın 29/6/1950 tarihli ve 71329/217-34325 sayılı yazısı üzerine, 5098 sayılı kanunun 12 nci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 1/7/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

1/7/1950

CUMHURBAŞKANI
C. BAYAR

Başbakan *A. MENDERES*	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı *S. AĞAOĞLU*	Adalet Bakanı *H. ÖZYÖRÜK*	M. Savunma Bakanı *REFİK Ş. İNCE*
İçişleri Bakanı *R. NASUHİOĞLU*	Dışişleri Bakanı *F. KÖPRÜLÜ*	Maliye Bakanı *H. AYAN*	M. Eğitim Bakanı *A. BAŞMAN*
Bayındırlık Bakanı *F. BELEN*	Eko. ve Ticaret Bakanı *Z. H. VELİBEŞE*	Sa. ve So. Y. Bakanı *NİHAD R. BELGER*	C. ve Tekel Bakanı *N. ÖZSAN*
Tarım Bakanı *N. İYRİBOZ*	Ulaştırma Bakanı *T. İLERİ*	Çalışma Bakanı *H. POLATKAN*	İşletmeler Bakanı *MUHLİS ETE*

3

Karar Sayısı: 11501

3843 sayılı Muamele Vergisi Kanununun 21 inci maddesi gereğince 30/7/1940 tarihli ve 2/14083 sayılı kararla yürürlüğe konulmuş olan iptidaî maddeler indirim cetvelinin kâğıt sanayii grupunun 1 ve 14 sayılı pozisyonları ile kimya sanayii grupunun 36 sayılı pozisyonunun;

Sıra Sayısı		Mamul maddenin cins ve nev'i	İndirim payı
I		Her türlü kâğıt ve karton :	
	I —	Yalnız selüloz ile imal edilenlerde :	
		a) Selüloz için evvelce muamele vergisi ödenmiş olursa	% 40
		b) Selüloz için evvelce muamele vergisi ödenmemiş olursa	% 1
	II —	Selüloz ve mihaniki hamur karışık olarak imal edilenlerde :	
		a) Selüloz ve mihaniki hamur için evvelce muamele vergisi ödenmiş olursa	% 42
		b) Selüloz ve mihaniki hamur için evvelce muamele vergisi ödenmemiş olursa	% 3
		c) Selüloz için evvelce muamele vergisi ödenmiş, fakat mihaniki hamur için ödenmemiş olursa	% 29
		d) Selüloz için muamele vergisi ödenmemiş, fakat mihaniki hamur için ödenmiş olursa	% 16
		(İlk madde indirimi bakımından mahlût olan kâğıdın imalinde kemmiyet itibariyle en fazla sarfedilmiş olan selüloz ve mihaniki hamura itibar olunur. Ve mahlûtun tamamı için yukardaki pozisyonlardan ilgili olanı uygulanır.)	
14	—	Her türlü selüloz: (Odun, saman, pamuk artığı ve pamuk selülozu gibi)	% 2
36	—	Klor ve müştakları : (Sudkostik, kireç kaymağı, mayi klor, tuz ruhu gibi)	% 22

şekilde değiştirilmesi, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığının muvafakatine dayanan Maliye Bakanlığının 29/6/1950 tarihli ve 28921/55/17713 sayılı yazısiyle yapılan teklifi üzerine, Bakanlar Kurulunca 1/7/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.

1/7/1950

CUMHURBAŞKANI
C. BAYAR

Başbakan *A. MENDERES*	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı *S. AĞAOĞLU*	Adalet Bakanı *H. ÖZYÖRÜK*	M. Savunma Bakanı *REFİK Ş. İNCE*
İçişleri Bakanı *R. NASUHİOĞLU*	Dışişleri Bakanı *F. KÖPRÜLÜ*	Maliye Bakanı *H. AYAN*	M. Eğitim Bakanı *A. BAŞMAN*
Bayındırlık Bakanı *F. BELEN*	Eko. ve Ticaret Bakanı *Z. H. VELİBEŞE*	Sa. ve So. Y. Bakanı *NİHAD R. BELGER*	C. ve Tekel Bakanı *N. ÖZSAN*
Tarım Bakanı *N. İYRİBOZ*	Ulaştırma Bakanı *T. İLERİ*	Çalışma Bakanı *H. POLATKAN*	İşletmeler Bakanı *MUHLİS ETE*

3

Karar Sayısı: 11502

3843 sayılı Muamele Vergisi Kanununun 21 inci maddesi gereğince 30/7/1940 tarihli ve 2/14083 sayılı kararla yürürlüğe konulmuş olan ipti-

Kaynak: Resmi Gazete, 15 Temmuz 1950, Sayı: 7559

EK-32: Seyit Rıza'nın idamı konusunda Kurun Gazetesi'nde yayınlanan haber

SALI
16
2. Teşrin 1937
YIL : 21-3
Sayı: 7191-1221

KURUN

İSTANBUL — Ankara Caddesi
Posta kutusu: 46 (İstanbul)

Telgraf adresi: Kurun - İstanbul
Telef. 21413 (Yazı), 24070 (İdare)

Bugün 12 sayfa
Sayısı heryerde 100 para

Atatürk'ün Diyarbakırlılara hitabı

Ispanyol Fasında Araplar Frankoya isyan ettiler

Şiddetli çarpışmalar oldu Araplar şehre girdiler

Tarihin tekerrürü

Bir asır evvelki Meternich sistemine benzeyen bugünkü Alman-İtalyan - Japon anlaşmasına karşı İngiltere nasıl vaziyet alacak!

Romada konuşulan aleyhinde bir zaman Alman—İtalyan - Japon anlaşmasının en karakteristik noktası fikrimizce şimdiye kadar İtalya ile Almanya tarafından İspanya meselesinde takip edilen müdahale siyasetinin beynelmilel bir akit ile bir sistem haline getirilmesidir. Zira, bazı Avrupa gazetelerinin verdikleri malûmata göre, Alman - İtalyan—Japon anlaşmasının [illegible] bu üç devlet bir gün Avrupanın umumi emniyeti için Çekoslovakyaya ya veya bu tarzda bir hareket ve siyaset tutmak tavsiyesinde bulunabilecekler, yahut üçler anlaşmasına iltihak etmesini istiyebileceklerdir. Hattâ bu tavsiyeyi ve talebi bir ültimatom ile de tayit edebileceklerdir.

Gerçekten konuşulan aleyhindeki Roma-anlaşmasında böyle bir madde mevcut ise bugün Avrupa işlerinde Almanya, İtalya ve Japonya devletlerinin aldıkları vaziyet tamamiyle bir asır evvelki Viyana kongresinden sonra Meternich sistemini kabul eden müdahaleci devletlerin tuttukları siyaseti yoluna girmiş olur.

Vaktiyle Napolyonun bütün Avrupaya kendi tahakkümü altına almak için yaptığı teşebbüsler akim kalıktan sonra toplanan Viyana kongresi ile Avrupada bir rejim mücadelesi açılmıştı. O zamanlar da şimdiki Al-

ASIM US

(Sonu Sa. 4 Sü. 5)

"Kahrolsun Franko!,, diye yazılı bayraklar taşıyorlar

Frankoya ve açtığı harbi temsil eden bir resim

Tanca, 15 (A.A.) — İspanyol Fasında bir Arap isyanı çıktığı hakkındaki şayialar, iyi haber alan mahfiller tarafından tekzip edilmektedir.

Hakikatte Sonteşrinde iki Fas nasyonalist şefinin taraftarları arasında çıkan bir arbede polisin müdahalesi-

(Sonu Sa. 4 Sü. 5)

Hariciye Vekilimiz bugün şehrimizde

Ankara, 15 (Telefonla) — Hariciye Vekilimiz Doktor Aras bu akşam, ekspresle bağlanan hususi bir vagonla, İstanbula hareket etmiştir. Doktor Rüştü Aras Vekâlet erkânı ve diğer zevat tarafından uğurlanmıştır.

Niçin bir edebiyat mükâfatı ihdas edilmiyor?

25 milyon fazla gösteren bütçemizden hiç değilse 25 bin lira ayıramaz mıyız?

Yazan:

Nizamettin Nazif

Çoruh için

Hususi bir ilâve çıkarıyoruz

Çoruh, salahiyet idaresinin Dersim kadar ihmal ettiği bir vilâyetimizdir. Dersim Türkü nasıl [illegible], dediyor diye Karadenizin bu kısmı, çalışkan ve vatanperver evlâdlarına da "Laz" ile damgası vurulmuyor ve daima üçüncü sınıf evlâd muamelesi görüyorlardı. Bugün "Dersim, gibi "Lâzistan, da tarihe karışmıştır.

Orada hükümetle bir çalışma ile hayırlı neticeler verecek bir kalkınma olmuştur.

Niyazi Ahmet

Karadeniz seyahatinde doğunun bu yeni kıtasını baştan başa gezdiğini Türk okuyucularımızı zevk ile okuyacakları bir yazı serisi bekleyebilirsiniz.

Kurun'un Çoruh İlâvesi

Bu güzel vilâyetimizin en güzel resimleri ile ve en sıkıcı yazılarla çıkacaktır.

Bütün İstanbulluların gitmeğe mecbur olduğu Zehirli gaz kurslarının birinci dersi başladı

Memurlar mektebi kursunda konferans dinliyorlar

(Yazın 10 uncu sayfada)

Dün Diyarbakırı teşrif eden Büyük Önder Halkevinde dedi ki:

Beşeriyetin medenî bir halkı huzurunda ve bu halkın evinde..

Bundan duyduğum zevk ve saadetin nekadar yüksek olduğunu elbette takdir edersiniz

Maden, 15 (A.A.) — Geceyi yolda geçiren Atatürk, öğleyin Gölçükte trenden inerek bir müddet istirahatten sonra seyahatlerine devamla saat 14,10 da Maden'e geldiler.

İstasyonda birinci umumi müfettiş ve Diyarbakır valisi, kaymakam ve halk tarafından karşılandılar.

Atatürk burada otomobille bakır madenleri ocaklarına kadar çıkmışlar ve tesisat, inşaat ve maden istihsali hakkında alâkadarlardan malûmat almışlardır.

Bir saat kadar süren tetkiklerinden sonra istasyona dönmüşler ve 15.20 de Diyarbakır'a doğru seyahatlerine devam etmişlerdir.

Diyarbakır'da

Diyarbakır, 15 (A.A.) — Atatürk, refakat ve maiyetindeki zatlerle birlikte, bu akşam saat 18 de Diyarbakır'a muvasalat buyurmuşlardır.

Memleketin yapılmaması hakkındaki emirlerine rağmen Büyük Önderin geleceğini daha birkaç gün evvelinden haber alan Diyarbakır

(Sonu Sa. 4 Sü. 4)

Yangına giden itfaiye arabası

Domuz sokağında bir kunduracı dükkânının içerisine girdi

Kuruyu yapan motopomp kunduracı dükkânından güçlükle çıkarılıyor

(Yazısı 8 inci sayfamızda)

Seyid Rıza ve arkadaşları asıldı

idam edilenler 7 kişidir

Diğer idam mahkûmlarından 4 ünün cezası 30 sene hapse çevrildi. 32 suçlu da muhtelif cezalara çarpıldılar

(Yazın 4 üncüde)

Seyid Rıza ve arkadaşları asıldı

Elâziz 15 (Hususî) — Tunceli hâdisesi suçlularını muhakeme eden Elâziz ağır ceza mahkemesi bu işe ait duruşmayı bitirmiş ve 58 suçlu hakkındaki kararını tefhim etmiştir.

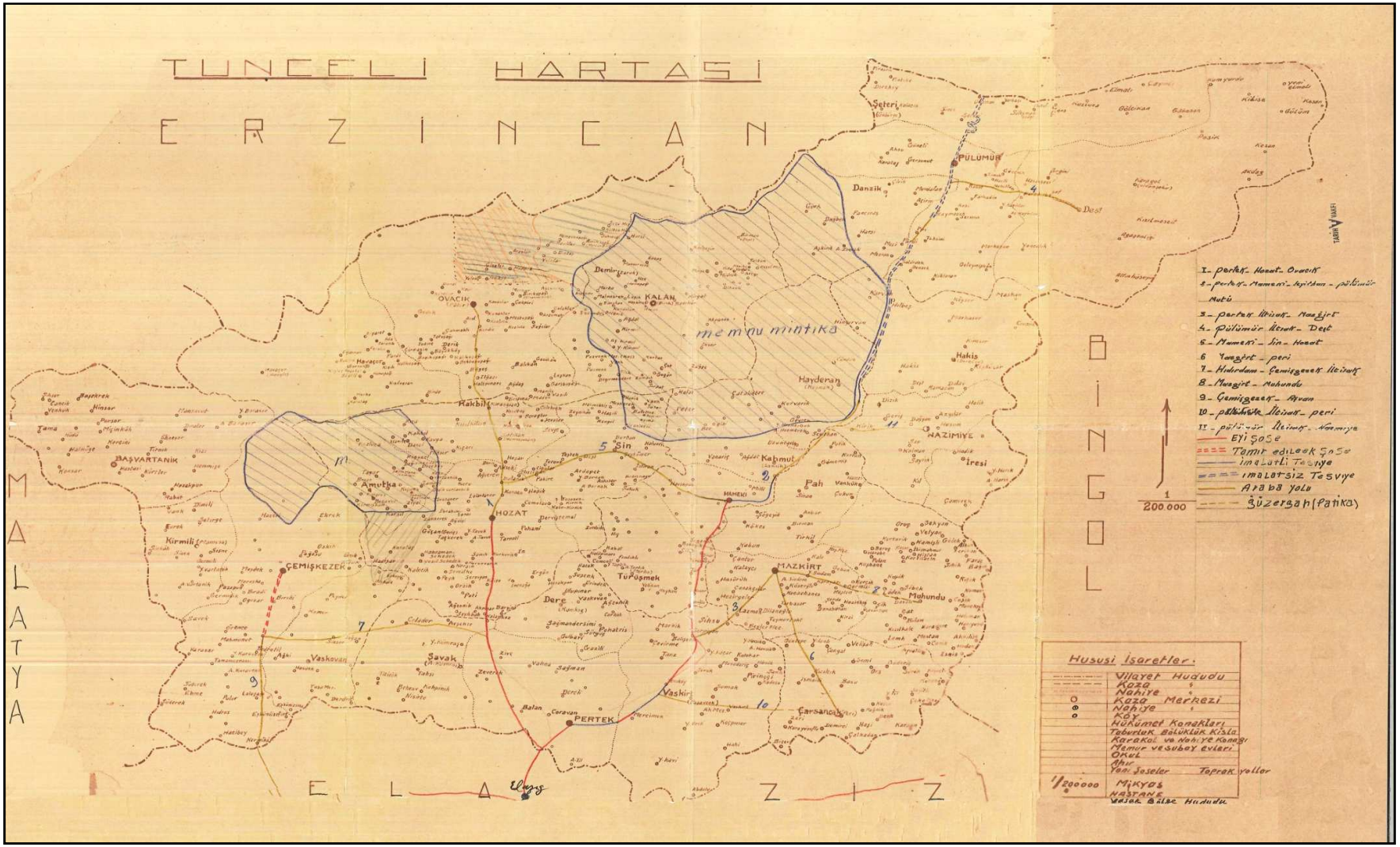
Mahkeme suçlulardan 11 ri hakkında idam kararı vermiş, bunlardan dördü hakkındaki ceza, yaşları çok geçkin olduğu için 30 zar sene ağır hapse çevrilmiştir. Diğer 7 idam mahkûmu şunlardır:

Seyid Rıza, oğlu Hüseyin, Seyhanlı aşireti reisi Haso, Yusufhanlı aşireti reisi Kamer oğlu Fındık, Demenanlı aşireti resi Cibrail oğlu Hasan, Kureyşanlı aşiretinden Hasan, Mirza Alidir.

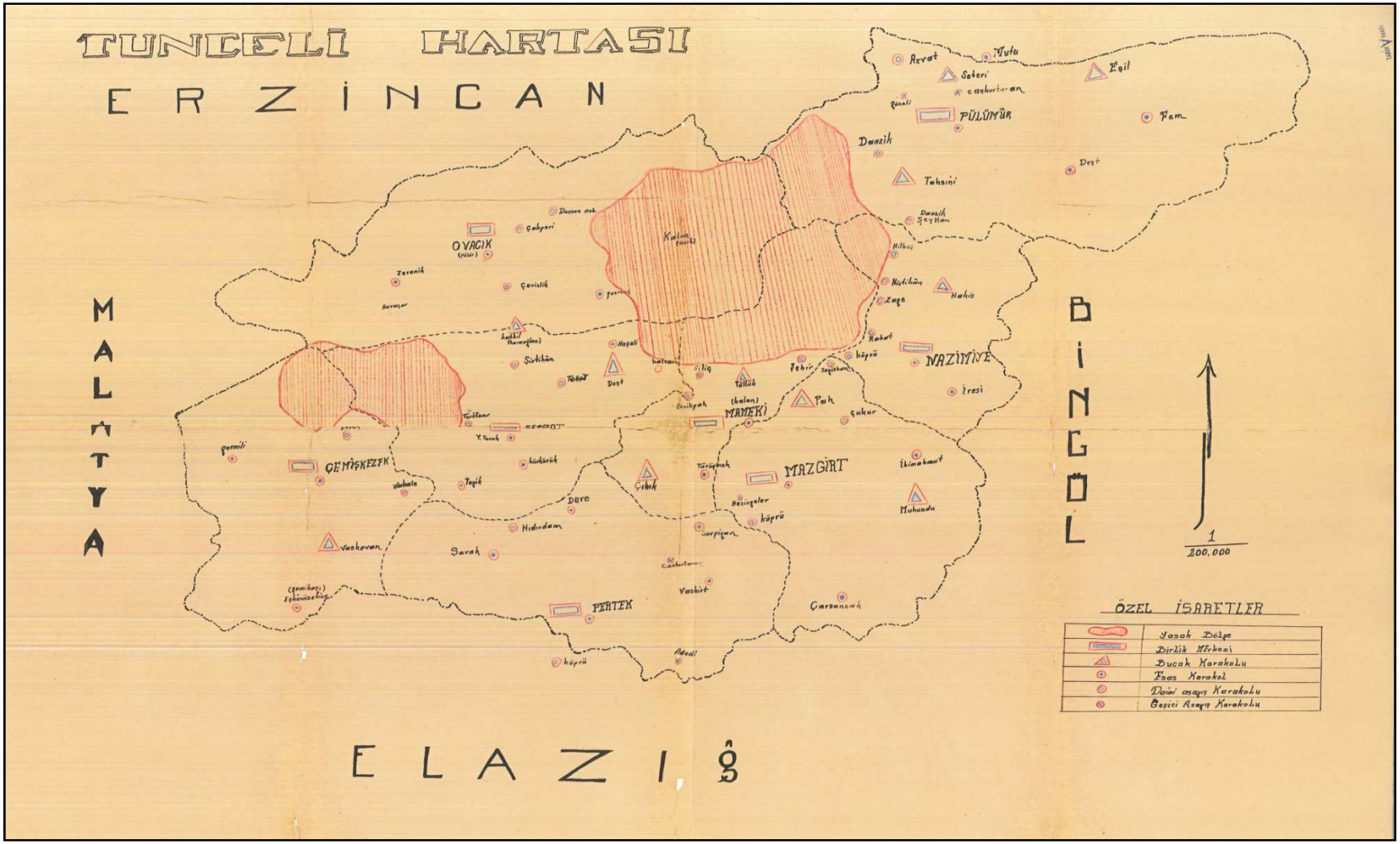
14 maznun beraet etmiştir. Geri kalan 33 maznun da muhtelif ağır hapis cezalarına mahkûm olmuşlardır.

Tunceli umumî müfettişliği mıntakası hakkındaki hususî kanun mucibince idam cezalarının Büyük Millet meclisince tasdik edilmesine lüzum yoktur. Bu sebeple idam cezaları bu sabah derhal infaz edilmiş, sergerde Seyid Rıza ve oğlu Hüseyin ile diğer beş arkadaşları Elâzizde asılmışlardır.

Ek-33: Tunceli Karayolları Haritası -1945

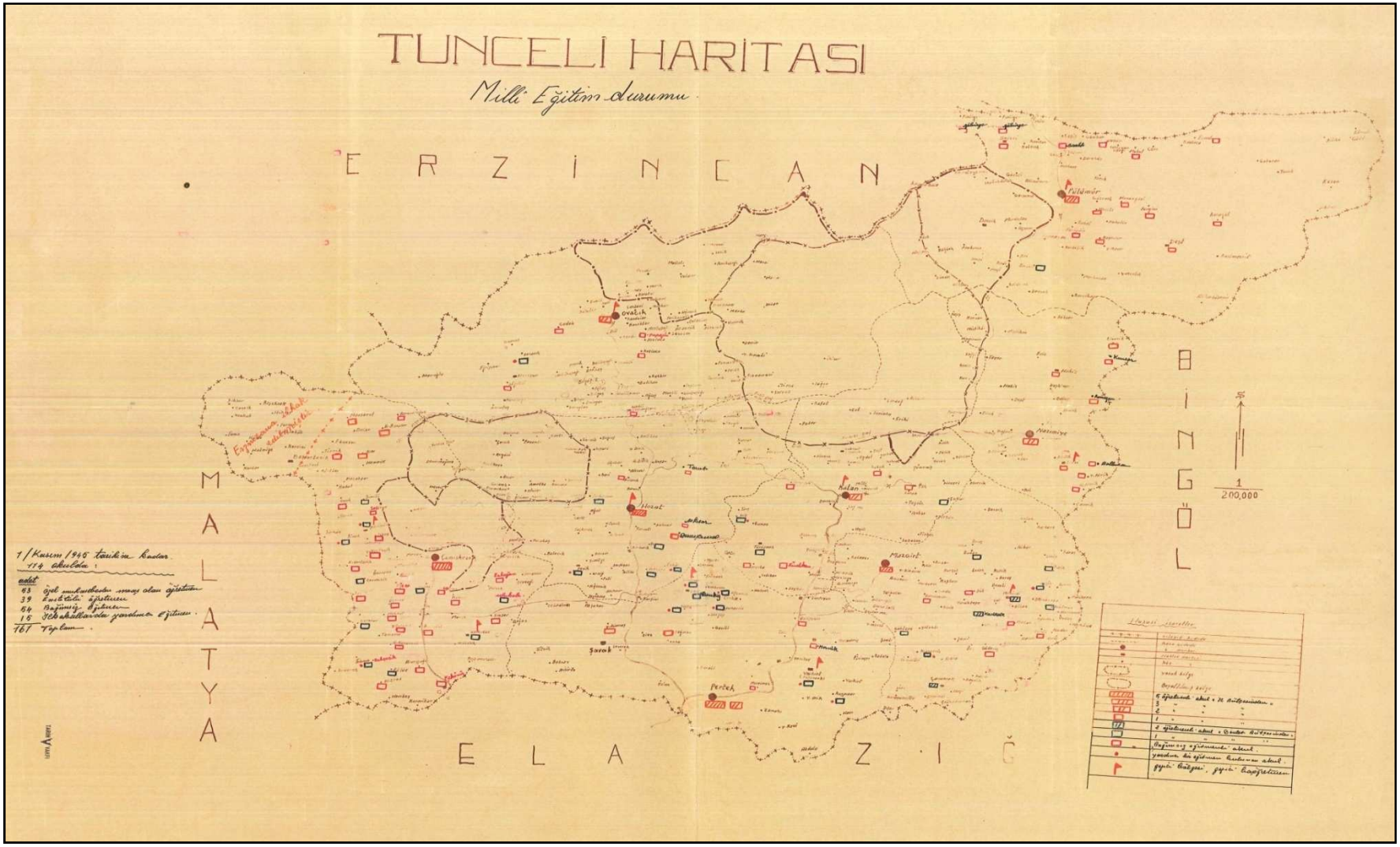

Kaynak: Tarih Vakfı Arşivi, NSS Fonu, Seri No: 03, Belge No: 392

Kaynak: Tarih Vakfı Arşivi, NSS Fonu, Seri No: 03, Belge No: 390

Ek-35: Tunceli Eğitim Haritası-1945

Kaynak: Tarih Vakfı Arşivi, NSS Fonu, Seri No: 03, Belge No: 391

ÖZGEÇMİŞ

Kastamonu ilinin Hanönü ilçesine bağlı Kavak Köyü'nde 1965 yılında doğdu. İlkokulu Kavak Köyü İlkokulu'nda, ortaöğretimini Kastamonu Göl Öğretmen Lisesi'nde tamamladı. 1981 yılında girdiği Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu'ndan 1986 yılında mezun oldu. 1985 yılında Anadolu Ajansı İç Haberler Müdürlüğü'nde muhabir olarak çalışmaya başladı. Askerlik hizmetini 1987–1988 yıllarında mütercim/tercüman olarak Asteğmen rütbesiyle, TSK İncirlik Tesis Komutanlığı'nda tamamladı. İstanbul Bölge Müdürlüğü'nde muhabir olarak çalışmakta iken 1989 yılında Anadolu Ajansı'ndan istifa etti. Daha sonra sırasıyla Dünya Gazetesi Araştırma Servisi, Hürriyet Gazetesi Dış Haberler Servisi, Hürriyet Gazetesi Londra Temsilciliği, Türkiye Gazetesi Dış Haberler Müdürlüğü, TGRT Televizyonu Dış Haberler ve ATV Televizyonu'nda dış haberler muhabiri ve editör olarak çalıştı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı'nda 1994 yılında yüksek lisans derecesi aldı. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda 16 Aralık 1996'da tarihinde uzman yardımcısı olarak işe başladı. Halen İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Medya ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nde başuzman olarak görev yapmaktadır.